SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK III-IV

UREDILA
BORIS OREL
IN
MILKO MATIČETOV

IZDAL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA 1951

90921

P. 1508/1952

NATISNILA TISKARNA LJUDSKE PRAVICE V LJUBLJANI

Vsebina — *Table des matières*

Stran - *Pag.*

Boris Orel, Domača delavnost in obrt v etnografiji 7
L'ethnographie et les activités et métiers à domicile

Ivan Mohorič, Problematika domače obrti v zadnjem stoletju . . 9
Les métiers à domicile slovènes au siècle dernier

Janko Trošt, Ribniška suha roba v lesni domači obrti 28
Les articles de bois, métier à domicile de la Basse Carniole

Tone Ljubič, Izumrle panoge domače obrti v okolici Turjaka . . 68
Les branches éteintes des métiers à domicile des environs de Turjak en Basse Carniole

Boris Orel, Piparstvo na Gorjušah v Bohinju 75
Confection des pipes à Gorjuše (Bohinj)

Jože Karlovšek, Lončarstvo na Slovenskem 87
La poterie en Slovénie

Vilko Novak, Lončarstvo v Prekmurju 111
La poterie dans le Prekmurje

Boris Orel, O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu 132
Fabrication des clochettes à bétail en Haute Carniole

Božo Račič, Domače tkalstvo v Beli krajini 142
Le tissage à domicile dans la Carniole Blanche

Franjo Baš, Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini (Vuzenica) . . . 159
Les tisserands corporatifs de la vallée de la Drave

Emilijan Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu 180
Problèmes ethnographiques concernant la fresque de «Sv. Nedelja» à Crngrob

Janez Dolenc, O ljudskih umetnikih v Selški in Poljanski dolini . 184
Les peintres populaires dans les vallées de Selce et de Poljane

*

Stran-Pag.

Ivan Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu . . 189
Die slovenischen Volkslieder von König Matjaž

Niko Kuret, Trikraljevske igre in kolede na Slovenskem 240
Jeux et scènes des Rois dans le folklore slovène

Radoslav Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu 276
Les danses populaires slovènes

G. D'Aronco - M. Matičetov, Folklorna anketa v Furlaniji 1946: Odgovori slovenskih šolarjev 297
Enquête folklorique au Frioul en 1946: Réponses des écoliers slovènes

Milko Matičetov, Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih 331
La conjuration chez deux écrivains slovènes

France Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih 342
Quelques remarques sur la mythologie slovène au cours de la dernière décade

Niko Peršič, Dve pravljici iz Črneje (s prevodom in pripombo M. Matičetovega) 354
Deux contes populaires de Črneja en Slovénie Vénitienne

Andrej Budal, Iz otroškega življenja v Štandrežu pri Gorici . . . 358
Coutumes et jeux enfantins à Štandrež

France Kotnik, Potovanje po Koroškem leta 1795 361
Voyage à travers la Carinthie en 1795

Rajniki — *Décédés*

Boris Orel, **Albert Sič** — njegovo življenje in delo 367
Vie et oeuvre de l'ethnographe slovène Albert Sič

Franjo Baš, **Walter Schmid** 386

Boris Orel, **France Marolt** 387

Niko Zupanič, Barletov sodelavec **Mate Totar** 389

Raffaele Corso, **Ivanu Koštiálu** v spomin 390
A la mémoire d'Ivan Koštiál

Bibliografija — *Bibliographie*

Stran-*Pag.*

M. Matičetov, Ivan Koštiál (1877—1949) 393

M. Matičetov, Jože Glonar (1885—1946) 399

M. Matičetov, Etnografsko delo Ivana Grafenauerja (Ob sedemdesetletnici) 402

L'oeuvre ethnographique d'Ivan Grafenauer (A l'occasion de son 70e anniversaire)

M. Matičetov, Etnografsko delo Matije Murka (Ob 90letnici) . . 406

L'oeuvre ethnographique de Matija Murko (A l'occ. de son 90e anniversaire)

Vilko Novak, Slovenska etnografska bibliografija 1945—1950 . . 411

La bibliographie ethnographique slovène de 1945 à 1950

Knjižna poročila in ocene — *Comptes rendus critiques*

Ivan **Grafenauer:** Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda (M. Matičetov - I. Grafenauer - M. Gavazzi) 425

Niko **Zupanič:** Nastrižno kumstvo na Belokranjskem (Boris Orel) . . . 432

Svetozar **Ilešič:** Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem (S. Vilfan) . . 434

Bogdan **Grom:** Slovenski ornament (Jože Karlovšek) 438

Rado **Lenček:** Ob Jadranu. Etnografski zapiski in študije (M. Matičetov) 439

Arturo **Cronia:** Poesia popolare degli Slavi meridionali (M. Matičetov) . 439

Zbornik za nar. život i običaje Južnih Slavena — knj. 33 (Boris Orel) . 444

Branimir **Bratanić:** Uz problem doseljenja Južnih Slavena (Vilko Novak) 445

Milovan **Gavazzi:** Dva motiva iz nar. poezije gradišćanskih Hrvata (M. Matičetov) 446

Oskar **Moser:** Kärntner Bauernmöbel (Franjo Baš) 447

Hanns **Koren** - Leopold **Kretzenbacher:** Volk und Heimat. Festschrift für Viktor von Geramb (Franjo Baš) 448

Leopold **Schmidt:** Ausstellung Volksschauspiel in Oesterreich (N. Kuret) 450

W. **Havers:** Neuere Literatur zur Sprachtabu (France Bezlaj) 451

Bibliographie Internationale des Arts et Traditions Populaires: 1942—1947 (Niko Kuret) 455

Gianfranco **D'Aronco:** Bibliografia ragionata delle tradizioni popolari friulane (Milko Matičetov) 456

Gaetano **Perusini:** Antiche usanze friulane (Milko Matičetov) 457

Milan **Duhač:** Održavanje muzejskih predmeta (Rudolf Bercè) 458

Stran-*Pag.*

Razno — *Divers* 459

Z drugèga zasedanja Muzejskega sveta LRS — *La 2e session du Conseil des musées de la R. P. de Slovénie* (B. Orel); Konferenca muzejskih strokovnjakov-etnografov v Beogradu — *Réunion des experts-ethnographes des musées, à Belgrade* (B. Orel); Razstava ljudske umetnosti narodov Jugoslavije v tujini — Exposition à *l'étranger de l'art populaire yougoslave* (B. Orel); Dragoceno priznanje avstrijskega etnografa — *Confession précieuse d'un ethnographe autrichien* (B. Orel); Beseda o pošiljanju knjig v oceno — *Remarque sur l'envoi des livres à recenser;* Na rob III. in IV. letnika S. E. — *En marge des IIIe et IVe années du «Slovenski etnograf»*

Prejeli smo v zameno ali v oceno — *Publications reçues* . . . 463

Ta knjiga ima

28 slikovnih prilog, 1 karto v posebni prilogi, 2 karti v tekstu in 2 posnetka rokopisov prav tako v tekstu

Ce volume contient: *28 planches, 1 carte hors texte, 2 cartes dans le texte, 2 fac-simile de manuscrits*

Domača delavnost in obrt v etnografiji

Boris Orel

Etnografija obravnava v okviru materialne in deloma socialne ter duhovne kulture dve pomembni gospodarski dejavnosti, ki sta močno zakoreninjeni v ljudski tradiciji: domačo ali hišno delavnost in domačo obrt. Domačo delavnost (Nemci ji pravijo »Hausfleiß«) imenujemo tisto vrsto izdelovanja raznih dobrin na našem podeželju, pri kateri si kmet ali kdo drugi sam s svojo družino napravi določene predmete, ki jih potrebuje v svojem gospodinjstvu in gospodarstvu. Iz domače delavnosti se je v raznih oblikah razvila domača obrt, ki jo pa moremo označiti že kot delo za plačilo. Domači obrtnik je običajno mali kmet ali kajžar, ki je zaradi svojega posebnega družbeno-gospodarskega položaja primoran, da v zimskem času izgotavlja iz raznega materiala vsakovrstne uporabne predmete ter jih potem na razne načine razprodaja.

Etnografi ne posvečajo domači delavnosti in domači obrti takšne pozornosti, kakršno ti dve etnografski panogi po svojem pomenu zaslužita. Že A. Haberlandt upravičeno ugotavlja v svojem temeljnem delu o nemški etnografiji (Die deutsche Volkskunde, Halle/Saale 1935, str. 86), da etnografi ljudsko domače delo in domačo obrt danes komaj še upoštevajo in da se zadovoljujejo z ugotovitvijo, da je »industrializacija« s tema starima običajema že pometla. Nekateri etnografi Spamerjevega kova pa celó menijo, da je njih naloga le, »najti znanstveno formulacijo za pojem ljudske duše«, zaradi česar naj bi etnografija v bistvu obravnavala zgolj ljudska čarovna dejanja, verovanja, zagovore, pripovedke, pravljice, ljudsko pesem itd., vse drugo, med drugim ljudsko materialno in socialno kulturo pa puščala vnemar. Vendar so etnografi razmeroma že zelo zgodaj spoznali velik pomen, ki ga imata domača delavnost in domača obrt za etnografijo in njene posamezne panoge. Omenimo naj med njimi predvsem A. Riegla, ki v svojem delu »Hausfleiß, Hausindustrie und Volkskunst« (Berlin 1894) razpravlja o ljudski umetnosti v zvezi z domačo delavnostjo in domačo obrtjo. Riegl je skušal z izsledki gospodarske zgodovine znanstveno ugotoviti bistvo in obseg ljudske umetnosti, katera naj bi bila posledica domače delavnosti kot najnižjega člena v verigi obratnih oblik človeške produkcije dobrin (prim. Bossert, Geschichte des Kunstgewerbes, Bd. VI, str. 350). Na splošno pa moremo reči tudi o etnografih, ki pojmujejo etnografsko znanost malo širše kakor Nemec Spamer, da jih domača delavnost in domača obrt ne zanimata toliko kot ljudska gospodarska organizma, ki imata svojo zgodovino, svoje tradicionalne posebnosti, kolikor njiju izdelki z oblikovne in okrasne plati.

Kaj značilno je za etnografijo, ki velja le za duhovno znanost, da obravnava domačo delavnost in obrt večinoma enostransko v poglavju o ljudski umetnosti.

V slovenski etnografiji smo se z domačo delavnostjo in obrtjo zelo malo ukvarjali. Obedve gospodarski dejavnosti sodita torej med najbolj zanemarjene panoge ljudske materialne kulture v naši etnografiji. Z domačo delavnostjo smo seveda mnogo na slabšem kakor z domačo obrtjo, o kateri imamo vsaj nekaj gradiva iz preteklosti. O naši domači obrti so večidel pisali razni kulturni in gospodarski delavci. Njihovi opisi, poročila in podatki so raztreseni po raznih knjigah, revijah in časnikih ter so kljub pomanjkljivostim zelo važen vir za etnografijo. Mnogo dragocenega gradiva za proučevanje naše domače obrti najdemo v poročilih obrtnih inspektorjev, poleg tega pa v arhivih naših trgovsko-obrtnih ustanov.

Slovenska etnografija je še zelo mlada znanost. Zatorej se ne smemo začuditi nad dejstvom, če domačo obrt šele v tem Slovenskem etnografu uvajamo v našo etnografijo mnogo očitneje in zavestneje kakor doslej. Radi priznavamo, da smo z razpravami o domači obrti, objavljenimi v Slovenskem etnografu, še vedno v začetkih, vendar menimo, da je treba pri tem poudariti, da v slovensko etnografijo sprejemamo domačo obrt brez predsodkov, ki jih imajo mnogi etnografi o ljudski materialni kulturi in s tem o domači delavnosti in obrti.

Zavedamo se, da bi bilo vsekakor umestneje in nujneje, če bi mnoge vrzeli v naši etnografiji pričeli izpolnjevati z obravnavanjem domače delavnosti, ki predstavlja pravzaprav predhodno razvojno stopnjo domače obrti. Domača delavnost je tesno povezana ne samo z ljudsko umetnostjo, ampak tudi z raznimi vrstami ljudskega gospodarstva, z ljudskim stavbarstvom, notranjo hišno opremo, nošo itd. ter je za etnografa mikavnejša kakor domača obrt. Toda danes je pri nas še težko razpravljati o posameznih vrstah domače delavnosti. Mnogo laže je n. pr. govoriti o lončarstvu ali suhi robi v naši domači obrti, kakor pa o pletarstvu v domači delavnosti. Če hočemo našo domačo delavnost čim izčrpneje prikazati, moramo imeti za seboj mnogo podrobnega dela. Prav iz prakse terenskega dela dobro vemo, da ima glede domače delavnosti vsako etnično okrožje, vsaka vas, celó vsaka hiša svoje posebnosti, ki se kažejo tako v različnih vrstah izdelkov in njih funkcij, kakor v načinu dela, orodju, nazivju i. p. Zato smo nalogo, spregovoriti o domači delavnosti v Slovenskem etnografu, preložili na kasnejši čas. Raje smo se lotili domače obrti, o kateri imamo trenutno boljši pregled kakor o njeni predhodni gospodarski dejavnosti.

Končno se naša domača obrt dotika raznih aktualnih vprašanj našega gospodarstva in življenjske ravni našega ljudstva. Tudi to je bil eden glavnih razlogov, ki nam je narekoval, da smo III. in IV. letnik Slov. etnografa posvetili predvsem naši domači obrti. Z raznimi članki in razpravami v SE želimo prispevati k boljšemu poznavanju in večjemu upoštevanju te naše gospodarske panoge, ki njenega pomena za našo agrarno produkcijo, hišno gospodinjstvo itd. ne moremo zanikati.

Problematika domače obrti v zadnjem stoletju

Ivan Mohorič

Etični, socialni in gospodarski pomen in vpliv domače obrti na življenje in kulturo ljudstva je neprecenljive vrednosti. Etnografske vrednote in zanimivosti, ki jih ustvarja domača obrt in o katerih razpravlja »Slov. etnograf« in ki jih s toliko vnemo zbira Etnografski muzej, so v sklopu celotne problematike domače obrti le ena, četudi nad vse dragocena komponenta. Stoletja izpostavljena vplivom tujih kultur, političnemu pritisku tujih vladavin in poizkusom raznarodovanja, je domača obrt hranila in gojila v družinskem delovnem krogu vse, kar je bilo domačinsko pristnega in etnografsko lepega, kljubujoč vsem udarcem gospodarskega valovanja in političnih izprememb.

Problematika domače obrti je obsežna in mnogostranska, vendar javnosti še dokaj nepoznana. Skoro na vsak korak opažamo, da celo strokovnjaki niso povsem na jasnem, kakšna je razlika med domačo obrtjo, hišno industrijo, delom na domu in delom v štero ter pogosto zamenjujejo in označujejo nepravilno razne vrste domače delavnosti. Zato smo skušali zajeti kratek pregled problematike domače obrti, ki jo v naslednjem podajamo.

1. Gospodarska osnova in vpliv tradicije

Pretežni del domače obrti je doma na kmetih. Kmet je bil od pamtiveka po naravi svojega gospodarskega posla navezan na to, da je poleg obdelovanja zemlje, dela z živinorejo in sadjerejo, opravljal na svojem domu še druge posle, ki sodijo po svojem značaju in zunanjih znakih bolj med posle poklicnega obrtnika. To so rokodelska dela, kakor izdelava raznega kmečkega orodja, popravljanje in vzdrževanje kmečkih poslopij in gospodarskih naprav, predmeti za opremo domačije in dela, ki so v zvezi s prvo predelavo in konserviranjem kmečkih pridelkov. Del teh poslov je sezonski in glede na kvarljivost pridelkov, za katere gre, vedno neodložljiv in se mora takoj sproti opraviti. Drugi del pa se lahko izvršuje ob prostem času, ko ni nujnega poljskega in sezonskega dela. Vsa ta dela so neposredno povezana s kmečkim gospodarjenjem in so jih pravniki označili kolektivno s pojmom »postranskih opravil« kmečkega gospodarstva. Slična postranska opravila so obstajala tudi v gozdnem gospodarstvu. Stopnja te kmečke avtarkije je bila posebno močna na Pohorju, kjer so kot postranska opravila imeli na kmetijah ne samo ročne statve za tkanje volnenega in platnenega blaga, marveč celo svoje mline in žage, na katerih so take osamljene kmetije predelovale žito iz lastnega pridelka in les iz lastnega gozda. Domače delo je bilo zelo čislano. Skoro vse, kar so

desetletja pozneje kupovali pri »štacunarju««, so prej izdelovali doma in tako prihranili mnogo denarja.

Bistveno drugačen pa je bil položaj malih kmetij v nežitorodnih krajih, ob robu velikih gozdov, kjer zemlja ni nudila družinam dovolj dohodka za preživljanje ter je ljudstvo v borbi za obstanek že od davna iskalo prav v takih opravilih nekmečkega dela možnost, da si ustvari postranski dohodek, ki bi mu olajšal borbo za obstanek. Iz teh postranskih opravil se je v stoletjih razvila domača obrt, ki je ponekod zajela cele okraje in doline, drugod pa le posamezna naselja ali pa celo le nekoliko družin v vasi.

Problem zaslužka ljudstva v pasivnih krajih je nerazdružno povezan z razvojem domače obrti. Nešteto raznih momentov je pri tem soodločalo in usmerjalo te vrste ročnega dela na kmečkem domu. Ročna spretnost, podjetnost posameznega gospodarja, njegova razgledanost, poznavanje potreb drugih krajev so bili odločilni momenti za to, kakšen obseg je zavzemalo to domače delo, ki je bilo že davno zraslo preko okvira domače porabe ter je že iskalo tržišče za vnovčenje svojih proizvodov.

Tudi prodaja se je razvila, kakor je najbolje kazalo. Nekje so prodajali v bližnje trge in mesta ob tržnih in sejmskih dneh, drugod zopet na velike podeželske sejme, na katerih so se zbrali ljudje iz bližnje in daljne okolice; ponekod pa je pričelo ljudstvo prodajati izdelke od hiše do hiše s krošnjarjenjem. Obseg proizvodnje in število predmetov, ki so se izdelovali na domačijah, se je opetovano menjaval, krčil in naraščal, kakor so kazale razmere in kakršno je bilo povpraševanje po blagu.

Večina domačih izdelkov je bila brez posebnega svojstvenega značaja, kot so sploh predmeti dnevne porabe; drugi pa so se v desetletjih izoblikovali po okusu proizvajalca, ki jim je dajal prav poseben značaj, jih sestavljal, okraševal, kakor mu je velevala tradicija, ljudske navade, njegov naravni dar in smisel za kompozicijo barv, čut za stilno izdelavo in dekorativno opremo, včasih pa tudi špekulativni interes, da bi tako dosegel boljši odjem in višjo ceno. Povsod, kjer so bili dani pogoji, se je razvoj usmeril v serijsko ali masovno proizvodnjo in se skušal prilagoditi potrebam trga in zahtevam odjemalcev.

Čim bornejši je bil donos zemlje in čim slabše so bile cene poljskih pridelkov, tem večji je bil interes kmečkega ljudstva za to, da si z domačim obrtnim delom pomaga. Posebno velja to za kajžarje in bajtarje z malo zemlje ali brez nje, katera jih ni mogla preživljati. Preostajalo jim je bodisi, da si poiščejo vsaj sezonsko zaposlitev ali pa da se lotijo kakršnegakoli posla proizvodnje na svoj račun.

2. Prvotne in uvedene obrti

Naravno je bilo, da so v takih primerih sledili tradiciji in domačim običajem ter delali to, kar so delali njihovi predniki in sovrstniki in za kar so imeli glavne surovine pri rokah. Lotili so se lončarstva, produkcije lesnih izdelkov, pletarstva; zopet v drugih krajih, kakor v Kropi, žebljarstva ali v

Stražišču žimarstva, v Sodražici izdelovanja sit, ali kakor v Komendi in Dolenji vasi izdelave lončene posode.

Poleg teh prvotnih domačih obrti, ki so vzrasle na naših tleh in bile osnovane na domačih surovinah, pa poznamo že več stoletij pri nas tudi uvedene domače obrti. Sem spada čipkarstvo in slamnikarstvo. Čipkarstvo je iz Holandije preko Češke prišlo k nam ter je bilo uvedeno najprej v Idriji z namenom, da bi se revnim rudarskim rodbinam ustvaril na ta način postranski zaslužek, da bi si gospodarsko opomogle, kar jim borne mezde rudarjev niso dopuščale. Čipkarstvo se je pri nas udomačilo, čeprav prvotno usmerjeno po tujih vzorcih in delalo z importiranim sukancem, se je s časom osamosvojilo ter pričelo delati po domačih vzorcih in pristnih domačih risbah, pri katerih so že uporabljali tudi motive domačih vezenin in kompozicij. Tudi slamnikarstvo je uvedel doslužen vojak, ki se je med dolgim službovanjem v Firenzi priučil pletenju slame ter je po svojem povratku v Ihan uvedel to obrt na Kranjskem. Osnovana je bila spočetka na domači slami, pozneje pa je začela uporabljati tudi importirane eksotične vrste pletiva. Zanimivo pri slamnikarstvu je to, da se je ta domača obrt v poznejšem razvoju najtesneje povezala z industrijo slamnikov, ki pa je ni absorbirala, marveč je prav na domačem delu zasnovala svojo proizvodnjo.

3. Svojstvenosti domače obrti

Tehnika domače obrti je enostavna in enakomerna. Sprva je bila pretežno rokodelskega značaja. Delitev dela prihaja le malokje v poštev. Dela posameznik, včasih pa vsa družina ž njim. Otrokom in mladoletnim prepuščajo lažja dela, da se tako iz mladega vadijo v ročnosti izdelave. Od poklicne obrti se način izdelave ni v ničemer razlikoval. Razlika je bila le v tem, da je obrtnik delal poklicno v svoji delavnici, pri domači obrti pa na domu. Stroje so pričeli uporabljati v nekaterih vrstah domače obrti, predvsem pri lesnih izdelkih, šele po prvi svetovni vojni. Dotlej se je delalo z ročnim orodjem in napravami, kakor so bile gredeše, kolovrati, ročne statve in terilnice. Lastnega kapitala domača obrt ni imela, marveč se je v tem pogledu, koder se ni razvilo krošnjarstvo, naslonila na založnika, ki je priskrboval surovine in pomožni material, pa tudi odkupil izdelke. Oblasti domače obrti niso podpirale niti ovirale. Pustile so ji svobodni razvoj. Imele pa so interes na tem, da si ljudstvo z domačim delom čimbolj pomaga, da preživi kritične dobe slabih letin ter da proizvaja čim več blaga, ki se rabi na podeželju, v gospodinjstvu in gospodarstvu tako, da bi bilo ljudstvo čim manj navezano na nakup potrebščin, ki jih je treba uvažati.

V pomarčni dobi po letu 1848, ko se je pripravljala unifikacija obrtne zakonodaje, pojem domače obrti še ni bil ustaljen in izoblikovan. Zakonodajni forum sam ni imel podrobnih podatkov o tem, kaj se vse izdeluje pod vidom domače obrti in kakšen je obseg tega dela. Slutil je, da je pomen domače obrti v gospodarskem in socialnem pogledu izredno važen, da ne govorimo o njegovih etnografskih znamenitostih. Znano mu je bilo le toliko, da se to

delo opravlja po krajevnih običajih in starih tradicijah pretežno v dobi, ko ni glavnega poljskega dela v družinah na domu ter da prehajajo ti običaji iz davnih časov od rodu do rodu na mlajše generacije.

4. Prvi obrtni zakon iz leta 1859

Obrtni zakon iz leta 1859 je bil po svoji gospodarsko-politični koncepciji izraz liberalizma, ki je tedaj z zapada prodrl tudi v Avstrijo ter je stremel za tem, da sprosti čim intenzivnejšo proizvajalno delavnost. Zakon je zato ukinil vse nekdanje privilegije, ostanke cehovstva in partikularizmov ter postavil novi obrtni politiki enotna načela. Izraza domače obrti ta zakon še ni poznal. Zato je izvzel od določb obrtnega zakona po razglasilnem patentu z dne 20. decembra 1859 državni zakonik št. 227 v točki 5/a vso kmetijsko in gozdno proizvodnjo ter »njihove postranske obrti«, v kolikor se nanašajo v glavnem na predelavo lastnih izdelkov in proizvodov. Nadalje je izvzel pd točko e) vse stroke pridobitnosti, ki sodijo v kategorijo »hišnih postranskih opravil« in ki jih opravljajo člani lastne družine.

Splošna označba postranskega opravila in postranske obrti se je zdela na prvi mah vsakomur jasna in razumljiva. Toda pojem je bil zelo širok in razteglјiv. Zakon ni bil v stanju, da pri pisani raznovrstnosti vsega nekmečkega dela, ki se opravlja v domačijah na podeželju, postavi boljšo definicijo in podrobneje determinira postranske obrti poljedelstva in gozdarstva. Tako je tudi vprašanje hišnih postranskih opravil ostalo odprto.

Šele pozneje so pravniki in ekonomisti poskušali, da bi dali tej označbi točnejše obeležje. Pri tem pa so izhajali iz čisto različnih stališč in postavljali svojevrstne kriterije. Nekateri so smatrali, da je težišče vprašanja v tem, ali se delo v domači obrti vrši po naročilu ali za prodajo po posrednikih, drugi pa so polagali glavno važnost in videli jedro vprašanja v tem, da se svobodni čas in delovna sila uporablja za zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda in da pri tem ni važno, ali gre za samostojno eksistenco ali poklic, ker glavni smoter in poklic ostane prejkoslej kmetijsko delo.

Na tej zakoniti osnovi je dobil pojem domače obrti zelo široko tolmačenje. Kakor kažejo razprave o domači obrti, ki so bile napisane še 30 let pozneje ob priliki razstave na Dunaju leta 1890, so šteli med domače obrti poleg platnarstva in suknarstva, sitarstva in žimarstva tudi izdelavo kocev, odej, domačih preprog, izdelavo rut in jopičev, nogavic, pletenih copat, svitkov, pletenje slame v kite, vse vrste lesnih obrti, košarstvo in pletarstvo, izdelavo glavnikov in ščetk ter raznih vlivanih predmetov iz cina. Na Štajerskem so šteli med domačo obrt kot postranska opravila izdelavo sadnega vina, malinovca, kisa, sušenje sadja, žganjekuho, izdelavo bučnega olja, peko kruha za prodajo, domače žage, stope, vodne in ročne mline, mlekarstvo, izdelavo cokel, strojenje svinjskega usnja, vezenje in izdelavo čipk, rezbarstvo, košarstvo, izdelavo lesnega orodja, ročajev, toporišč, metel in nešk, lesenih obročev, samokolnic, lopat, kovanje žebljev, pa tudi špeharstvo ter sploh prvo predelavo poljskih pridelkov in proizvodov živinoreje ter prvo apreturo pridelanih

industrijskih rastlin in surovin, ki se opravlja v okviru kmečkih domačij, ne glede na to, ali se dogaja v ožjem krogu in samo za domačo potrebo ali pa tudi za prodajo na prostem trgu.

5. Véliki gospodarski preobrat 1859—1883. Kriza domače obrti

Razvoj gospodarskih razmer v razdobju od 1859 do 1883 je iz temelja izpremenil pogoje delavnosti v domači obrti. Revolucionarne tehnične iznajdbe so izpremenile tudi pogoje industrijske podjetnosti. Vrsta fužin in železarn je v tej dobi ugasnila in propadla. Poleg malih kmečkih vodnih žag in mlinov so nastale parne žage s polnojarmeniki, valjčni parni mlini, razširilo se je železniško omrežje. Trgovski obrati, ki so bili poprej koncentrirani v mestih in trgih, so se razvili tudi na podeželju tako, da je že v vsakem večjem podeželskem kraju kmet lahko nabavil vse potrošno blago pa tudi industrijsko izdelano orodje, blago za obleke in perilo ter vse, kar je rabil za hišno opremo in gospodinjstvo. Industrija iz daljnih krajev je začela z masovno proizvodnjo poplavljati naša tržišča ter je na sejmih prodajala z veliko reklamo po nizkih cenah svoje izdelke. Oprema tujih izdelkov je bila privlačna, reklama prikupljiva in varljiva obenem. Ljudje so naenkrat pričeli dajati prednost tujim izdelkom in od leta do leta bolj opuščali svoje nekdanje navade in običaje ter domač izdelek in ljudsko nošo.

Domača obrt se je znašla v veliki krizi. Kazalo je, da jo sploh ne bo mogla premagati. Izdelek domače obrti se je naenkrat zdel okoren, težak, tehnično nedovršen, zastarel po obliki in izdelavi. Čim dalje širše plasti so dajale prednost tudi mestni modi. Domača obrt izgublja vedno bolj tla pod nogami. Krog odjemalcev se krči in tržišča, na katera je prej v velikih množinah izvažala svoje izdelke, nimajo več zanimanja za njene proizvode. Mesta in trgi skoro s prezirom zavračajo vse, kar je samoniklega in pristno domačinskega. Za domačo obrt nastajajo izredno težki časi. Ker ni bila organizirana in ni imela svojega predstavništva, je bila v tej veliki borbi prepuščena sama sebi. V kranjskem deželnem zboru priredijo agrarno anketo leta 1884, v kateri opozarjajo na kritično stanje in propadanje domače obrti ter na gospodarski in socialni potres, ki ga ta razvoj povzroča. Toda do pozitivnih ukrepov, da bi se omogočilo domači obrti, da se povzpne na višjo tehnično stopnjo, preusmeri in na novo orientira, ni prišlo. Industrija odvzema še nadalje domači obrti vse, kar je lahko mehanično masovno ceneje proizvajala.

6. Delo na domu ni istovetno z domačo obrtjo

Pa tudi industrializacija vnaša v tej dobi nov dotlej nepoznan moment v domačo obrt. Industrija, ki se je v tej dobi osnovala v Zbelovem, Poljčanah, Oplotnici in Slovenjem Gradcu za izdelavo upognjenega pohištva, je pričela rabiti okoličane s tem, da jim je delo, ki bi se sicer moralo izvršiti v tovarni, oddajala na dom tako, da so delavci prevzeli pri tovarnarju surov izdelek in pletivo ter pletli sedeže in naslonjala in druge sestavne dele pohištva na domu, nato dovršili izdelek in ga potem oddali proti plačilu tovarni. Enako

je bilo pri izdelavi odej in kocev, kjer so tovarne v Škofji Loki in Kranju dajale v predelavo govejo dlako in volno neštetim družinam v okolici. Tako je nastal nov tip domačega dela, ki so ga v literaturi različno označevali s hišno industrijo, s hišnim delom, delom na domu in domačim delom.

Razlogi so bili raznovrstni in ne povsod enaki. Predvsem je tovarnar dobro vedel, da bo delo na domu cenejše, da ni treba takega delavca bolniško zavarovati, ker ni bil v pravem mezdnem razmerju, marveč je delal le po vsakokratnem dogovoru in prevzel delo le od časa do časa. Poleg tega je imel tovarnar interes, da se izogne kontroli glede prekoračenja delovnega časa; nadalje da izkazuje čim manjši stalež delavstva v tovarni, da bi se na ta način izognil večjemu obdavčenju.

Izventovarniškega delavca, viničarja in malega posestnika je lahko ocenjeval po mili volji, ker je le on sam odločal o višini zaslužka. Ljudje so se trgali za delo in sprejemali še slabše pogoje.

V praksi so se razvile v glavnem tri vrste v odnošaju do takega dela, ki se je opravljalo na domu za tovarno. Po enem sistemu so ostali proizvodi in surovine last tovarnarja in je plačal delavcu samo delo od kosa po dogovorjeni tarifi. Pri tem je imel podjetnik vedno možnost odbitkov, češ da delo ni čisto in zadovoljivo ter dovršeno. Drugi sistem je bil, da je delavec moral kupiti pletivo ter je delal na svoj riziko in je odpadek ter kvar šel v njegovo breme. Tretji sistem pa je bil, da je tovarnar prevzemal izdelke, izgotovljene na domu, za odmerjeno kupno ceno. To delo na domu se bistveno razlikuje od domače obrti v ožjem pomenu besede. Uspevalo je tako dolgo, dokler so bili produkcijski stroški takega sistema cenejši, kakor pa režijsko delo v sklopu koncentriranih tovarniških delavnic.

7. Založništvo in krošnjarstvo

Mali producent domačih izdelkov je imel za vnovčenje svojih izdelkov odprti dve poti. Ena je bila, da je vzel sam prodajo v svoje roke ter prodajal ob tržnih dneh in na sejmih ali pa je šel kot zdomar krošnjarit po svetu. Druga pot pa je bila da je poiskal zvezo z domačim podjetnikom, bodisi trgovcem na vasi ali finančnikom v mestu, ki mu je dajal naročila, prevzemal izdelano blago in skrbel za nadrobno prodajo ter za izvoz blaga na daljne trge. Obenem je tak podjetnik preskrboval surovine in vzorce, na primer sukanec za izdelavo čipk, žimo za sita itd., ter dal mnogokrat predujme na račun naročenega blaga. Tak podjetnik se je imenoval založnik in cel sistem podjetništva je v gospodarski literaturi znan kot založni sistem. Pri nas se je založništvo razvilo šele proti koncu 18. stoletja, medtem ko je v inozemstvu obstajalo že v 13. stoletju. Založništvo se je udomačilo na slovenskih tleh pri žebljarstvu, žimarstvu in sitarstvu ter pri čipkarstvu. Imena založniških hiš in družin so še danes znana. Omenjamo le Tomane, Globočnike in Potočnike kot založnike žebljarjev, dalje Primoža Hudovernika, Josipa Jenka pl. Jenkenheim in MUDR. Natalis Pagliaruzzi, Benedike, Ješete in Lokarje kot založnike sitarjev in žimarjev, pri idrijskem čipkarstvu pa dve družini Lapaj-

netov, ki so nam ohranili tudi najdragocenejšo zbirko ca. 4000 vzorcev domačih čipk.

V dobi privatnega podjetništva so založniki kot finanserji posla nosili ves riziko morebitnega padca cen, pa tudi imeli vse koristi od dvojnega trgovskega posredništva na eni strani pri nabavi surovin, pomožnega materiala in orodja, na drugi strani pa pri prodaji izdelkov. Ponekod so založniki odprli tudi skladišča živil in blaga ter namesto izplačila v gotovini dajali domačim obrtnikom hrano in blago za obleko ter se še na tej strani okoristili. Poznejši obrtni zakon je tak t r u c k s i s t e m prepovedal in je imel verjetno zakonodajni forum za to prepoved tehtne razloge. Sicer pa zakonodajno in administrativno založništva niso utesnjevali niti reglementirali. Oblast jih je smatrala kot zaslužne organizatorje domače obrti in pionirje gospodarske ekspanzije ter jim je puščala popolno prostost delovanja. Pagliaruzzi in Jenko sta bila za zasluge, ki sta jih pridobila za propagiranje domače obrti, povzdignjena celo v plemiški stan. Vsi založniki pa niso imeli enakih uspehov v svojem poslu. Prav v žimarstvu jih je nekoliko, ki so prinesli v tujini zasluženi denar v domovino, propadlo in izgubilo ves kapital ter se brez sredstev vrnilo v inozemstvo. Mimogrede bodi omenjeno, da je prvi slovenski industrijalec in ustanovitelj vevških papirnic Fidelis Terpinc tudi pričel kot založnik v slamnikarski obrti, pa je s prihranjenim denarjem pozneje osnoval številna industrijska podjetja.

8. Obrtna novela 1883. — Definicija hišne industrije

Vedno močnejši vpliv socialističnih struj je v osemdesetih letih preteklega stoletja prisilil zakonodajne forume, da so od brezkrajnega liberalizma prešli na socialno zaščito delovnega človeka in male obrti. Splošna gospodarska depresija, ki je tedaj vladala po vsej Sloveniji, ko so se ljudje trumoma izseljevali v Ameriko, je zahtevala pozitivnih ukrepov. Duhovni preokret, ki je nastal, je dal tudi obrtni politiki novo smer. Ta smer se izraža v obrtni noveli z dne 15. marca 1883. V tej obrtni noveli je prvič namesto postranskih hišnih opravil domača obrt kratko malo označena s »hišno industrijo«.

Ne more se trditi, da bi bila ta označba posrečena. Tudi se pri nas med ljudstvom ni nikdar udomačila. Že sama označba »hišna industrija« zveni čisto paradoksalno, ker industrija pomeni mehanizirano proizvodnjo z uporabo obdelovalnih strojev in pogonskih naprav ter se vrši masovno na enem mestu po načelih delitve dela. Vsega tega značaja pa domača obrt nima ter se po vsem svojem ustroju diametralno loči od industrijske proizvodnje. Celotna hišna industrija je bila tudi po obrtni noveli 1883 izvzeta pod nekimi pogoji od obrtnih predpisov.

Definicije pojma hišne industrije zakon sam ni vseboval. Šele pozneje je ministrstvo za trgovino 16. septembra 1883 z odločbo št. 26701 pojasnilo, da se smatra za hišno industrijo tista obrtna produktivna delavnost, katero izvršujejo ljudje na svojem stanovanju, po krajevnem običaju, bodisi kot glavni ali postranski posel, vendar le tako, da pri tem ne uporabljajo nobe-

nih tujih delovnih moči, marveč delajo le osebno ali pa kvečjemu s člani lastnega domačinstva.

Idejni razvoj je jasno viden. Zakon ne vztraja več, da bi domača obrt morala biti postranski posel, marveč dopušča, da je to lahko tudi glavni poklic, kar je bilo za brezzemljake izredno važnega pomena. Bistvene svojstvenosti domače obrti so bile prej ko slej v tem, da se vrši delo na domu z družinskimi člani, torej brez najete delovne moči. Vendar se ni vsako delo, ki bi ga poedinec pričel delati doma, moglo smatrati za domačo obrt ali hišno industrijo, marveč le tisto, ki je po tradiciji v tistem kraju že običajno in udomačeno. V tem predpisu je bila do neke mere ovira za uvedbo novih vrst domače obrti, ki v tistem kraju še ni imela tradicije. Toda ta rezerva je bila v pravnem pogledu potrebna, ker bi bila sicer na široko odprta vrata šušmarstvu, to je obrtniškemu delu brez obrtnega dovoljenja. Šušmarstvo pa se je že v predmarčni dobi povsod zatiralo ter se je pri rokodelski proizvodnji vedno zahtevalo, da se vrši kot poklicno delo na podlagi oblastnega dovoljenja v odprti obrtni delavnici in ne morda skrivaj doma.

Od tega je treba ločiti ambulantno obrt na podeželju, ki je bila ponekod močno razvita. Potujoči obrtnik, včasih tudi samouk, je šel od domačije do domačije, bodisi na poziv ali po lastni pobudi, in izdelal pri kmetu na domu za vso družino, kar je bilo potrebno. Zaklal je živino in jo podelal v mesne izdelke, izdelal čevlje in obleko po meri, popravil stare, šivilje pa so izdelale perilo, poročno opremo in vse, kar je bilo v hiši in domačinstvu potrebno popravil. Tako delo nazivajo na podeželju delo v štero, kar je prvotno pomenilo izvrševanje obrti brez oblastnega dovoljenja (Störer = šušmar, Störarbeit = šušmarstvo), kar je pa pozneje v toku razvoja povsem izgubilo svoj prvotni smisel in pomen ter je danes istovetno z najemnim delom.

Od prostih obrtov, ki jih poleg rokodelskih obrtov pozna obrtna novela, se proizvodnja v domači obrti razlikuje le v tem, da prosto obrt izvršuje poklicno poedinec, ki jo je prijavil v svojem rednem obratovališču, medtem ko domača obrt zaposluje le družinsko delovno silo in dela v stanovanju. Sicer pa v samem načinu proizvodnje in predmetih, ki jih izdeluje, ni nobene bistvene razlike.

9. Pričetki socialne zakonodaje

Razvoj socialne miselnosti, ki je izražena v uvedbi bolniškega zavarovanja v ureditvi delovnega časa, omejevanju nočnega dela in drugih zaščitnih predpisih za delavstvo, ni mogel pustiti odprtega vprašanja razmer v domači obrti in pri delu na domu. Posebno v oddajanju dela iz tovarne na dom je zakonodajec videl socialni dumping, ki škoduje pravemu industrijskemu delavstvu v tovarnah. Toda manjkali so podatki o razmerah pri tem delu, o njegovem obsegu, o izkoriščanju mladoletnih in otrok ter o nekontroliranem delovnem času. Zato je avstrijski parlament priredil obsežno anketo o razmerah v domači obrti in pri delu na domu, katero so leta 1897 izvršili obrtni inšpektorji. Opis gospodarskih in socialnih razmer, ki so ga podali

obrtni inšpektorji, predstavlja za našo gospodarsko in socialno zgodovino edinstven dokument, ker nam nudi prvič podroben vpogled v razmere, v katerih se je prav v najbolj kritični dobi razvijala in borila za svoj obstanek naša domača obrt. Proučevanje stanja domače obrti in razmer pri domačem delu je bilo izredno težavno. Obrtni inšpektorji so bili povsod sprejeti z nezaupanjem. Vsakdo se je bal navesti točne podatke v strahu, da se namerava uvesti obvezno socialno zavarovanje tudi za panoge domače obrti ali pa, da bi utegnili točni podatki povzročiti višje obdavčenje, katerega se je pod tujo vladavino vsakdo branil. Kljub temu je bila zajeta dokaj verna slika gospodarskih razmer v naših tipičnih domačih obrtih in njih socialnih razmerah. Parlamentarna anketa je bila usmerjena v glavnem na to, da bi se preprečilo izkoriščanje socialne stiske hišnih delavcev, da ne bi morali resignirano sprejemati težje delovne pogoje in se zadovoljiti z manjšim zaslužkom, kakor kolektivno organizirano delavstvo v industriji.

10. Pretakanje in preusmerjanje domače obrti

Ako primerjamo opise domače obrti iz raznih dob preteklega in tekočega stoletja, opažamo veliko izpremembe ne samo glede krajev, v katerih so obstajale razne obrti, marveč tudi glede predmetov, ki so jih izdelovali. Tako vidimo, da je proizvodnja lesene posode v Bohinju, dalje žebljev na Vojskem, v Kanomlji in v Šebreljah, slamnatih peharjev okrog Šmarne gore, pletenje volnenih nogavic po Gorenjskem, pozneje popolnoma prenehala in se čez čas pojavila v drugi obliki in na drugem kraju. Cela vrsta proizvodnih strok v domači obrti je izumrla ali pa se je prenesla na druga mesta. Slamnikarstvo se je v pretežni meri industrializiralo, vendar industrija ni absorbirala domačega dela, marveč je ostala navezana nanj. Proizvodnja sukna se je obdržala le še v radovljiškem okraju, delih gornje Savinjske doline in delih Pohorja, medtem ko je na Kočevskem in Notranjskem zamrla. Lončeno posodo pa tudi znaten del lesene posode je nadomestila šablonska pločevinasta in emajlirana posoda, ki jo je leta 1894 pričela masovno izdelovati tovarna emajlirane posode v Celju. Tudi čipkarstvo je bilo ogroženo, ko so začeli izdelovati strojne čipke, kjer je en stroj v minuti lahko napravil 30.000 petelj. Izdelava domačega platna se je ohranila le še v Beli krajini, ki do leta 1914 ni imela železniške zveze.

Pred tri četrt stoletja so izdelovali peharje in cekarje v Šmartnem pod Šmarno goro, v Dobrunjah in Dolskem, dalje ribežne v Mengšu, sodčke za med in cement na Igu, dalje tekače v Naklem, navadne koce okrog Šenčurja, platno okrog Smlednika in Medvod, dalje volnene nogavice v idrijski okolici, svitke v kamniškem okraju, rute in robce z vezeninami v radovljiškem in kamniškem okraju ter okrog Stične, platnene povoje v Gameljnah in Smledniku, dalje košarske izdelke v Beričevem ter na Posavju do Vižmarij, v Vipavski dolini in v Bohinju. Posebno znamenito je bilo škofjeloško platno, ki so ga izdelovali po vsej Poljanski in Sorški dolini. Od vseh teh domačih obrti v navedenih krajih danes ni več sledu.

Danes, ko se krajevni proizvodnji in lokalnim virom posveča posebna pažnja ter se obnavljajo zamrle panoge produktivne delavnosti, bi bilo izredne važnosti, da se, preden se uvede nova proizvodnja, preučijo in ocenijo vzroki in vplivi, zaradi katerih je nekdanja ljudska delavnost prenehala in so svoječasne domače obrti izumrle.

11. Jugoslovanski obrtni zakon l. 1931

Med jugoslovanskimi narodi je bila domača obrt močno razvita. Posebno pristno se je ohranila v Bosni in Hercegovini, Srbiji in Makedoniji, Črni gori, pa tudi na Hrvatskem in v Dalmaciji v znatno večjem obsegu kakor pri nas v Sloveniji, kjer smo bili najbolj izpostavljeni pritisku tujih kultur in vplivu industrializacije in potujčevanja. Tuji elementi so v svojem stremljenju, da bi germanizirali naše kraje, omalovaževali in zapostavljali vse, kar je bilo pristno ljudskega, kar je predstavljalo etnografske vrednote, kar je bilo povezano z ljudsko tradicijo in imelo domačinski značaj.

To, kar razumevamo Slovenci pod domačo obrtjo, so v srbohrvaščini označevali z izrazom »kučna radinost« ali po naše hišna delavnost. To hišno delavnost je tudi enotni jugoslovanski obrtni zakon iz leta 1931 v § 1. izvzel iz odredb obrtnega zakona. Obdržal je skoro neizpremenjeno staro definicijo domače obrti, katero je označil kot opravilo, ki ga opravlja posameznik samostojno in poleg svojega hišnega gospodarstva po krajevnih običajih bodisi sam ali s svojimi družinskimi člani v prostorih svojega stanovanja. Obrtnopravno je ostalo odprto samo vprašanje, ali sme sprejemati naročila oziroma ali naj bo to omejeno le na določene primere, o katerih bi odločala banovinska oblast. Domači obrti je bilo pod Jugoslavijo dovoljeno, da sme prodajati svoje proizvode ob tržnih dneh odnosno na sejmih. Bistvena razlika od poklicne obrti pa je bila v tem, da ne sme zaposlovati tujih delovnih sil in delati v posebnem poslovnem lokalu. Vprašanje, ali je glavno ali postransko opravilo, je v praksi bilo majhnega pomena, kakor tudi vprašanje uporabe strojev. Delna mehanizacija izdelave in uporaba delovnih strojev posebno pri obdelavi lesa je postala z elektrifikacijo podeželja zelo aktualna. Vendar se ni nikdo nad tem spotikal, ako so tudi v domači obrti ročno delo vedno bolj zamenjavali s strojnim pletenjem, struganjem, šivanjem, prirezovanjem in glajenjem. Tudi glede začasne zaposlitve tujih delovnih moči je bila praksa zelo prizanesljiva.

12. Fiskalni režim

Davčna zakonodaja pri oceni domače obrti ni postavljala povsem istih kriterijev kakor obrtno pravo. Pod Avstrijo so bile domače obrti načelno zavezane obči pridobnini, vendar so je bile oproščene, če so obratovale brez tujega pomožnega osebja. Davčni zakon torej dopušča tujo delovno moč, vendar odvzame davčnemu zavezancu v tem primeru davčno prostost. Obseg te ugodnosti je bil sicer malenkosten, ker se je takim malim obratom praviloma predpisoval najnižji pridobninski znesek, ki je znašal 3 krone. Dohodnine so bili hišni obrti oproščeni, če skupni dohodki lastnika niso presegali vsote

letnih 1200 kron. Ta meja je veljala do leta 1905, pozneje pa se je tako zvani eksistenčni minimum prilagodeval razmeram.

V Jugoslaviji so bili domači obrti po členu 46. zakona o neposrednih davkih oproščeni pridobnine, če so jo opravljali le z domačimi, torej brez tujih delavcev in če so delali po naročilu in za račun drugega. Po pravilniku se je za domačega obrtnika smatral oni, ki je brez lastne obratne glavnice in ne more poslovati kot samostojni obrtnik ter dela v lastnem stanovanju brez odprte delavnice. Dohodnine jugoslovanski davčni sistem ni poznal. Nadomeščal jo je dopolnilni davek, ki se je pobiral v določenih odstotkih na osnovni davek. Promet hišne industrije je bil po členu 8. zakona o davku na poslovni promet tudi tega davka oproščen. Pogoj je bil, da se s hišno industrijo bavijo izključno le družinski člani in da delajo v omejenem obsegu za račun naročnika. Po reformi tega davka je ostala v veljavi oprostitev samo za splošni davek.

Sodobni davčni zakon iz leta 1949 pa ne pozna pojma domačega obrtnika ne pri davku na promet proizvodov, ne pri davku na dohodek. Davčne ugodnosti za pospeševanje hišne obrti torej v splošnem niso bile velikega pomena.

13. Socialnopolitični aspekti

Zanimanje za socialne razmere v domači obrti se je vzbudilo pravzaprav indirektno. V dobi liberalizma se nikdo ni zanimal za delovni čas v domači obrti, za izkoriščanje otrok in mladoletnih, kakor tudi za višino zaslužka in za vprašanje eksistenčnega minimuma ljudstva, ki se je bavilo in preživljalo z domačo obrtjo. Bilo je povsem prepuščeno založniškim podjetjem, ki so priskrbovala surovine in potreben obratni material ter po katerih naročilu je domača obrt delala, da ocenijo položaj in da določijo kosovne mezde, ki so jih plačevali za izdelke domače obrti. Založnika ni zanimalo, ali je bilo to izdelano v nočnem času ali so na tem delali otroci in ali se je mogoče s takim zaslužkom in mezdo preživiti. Nad domačo obrtjo je vedno visel Damoklejev meč, da mu odjé mehanizacija produkcije v industriji še tisti borni košček kruha, ki ga je zaslužila z ročnim delom na domu. Domači obrtnik je vedel, da bo mogel obstajati le toliko časa, dokler bo mogel ceneje producirati kot industrija. Zavedal se je obenem, da lahko računa za domačo obrt samo na tiste izdelke, ki jih ni osvojila industrijska in rokodelska delavnost. Toda, ko so pričeli oddajati delo iz tovarn delavcem na dom in iz obrtniških delavnic ter trgovskih podjetij brezposelnim pomočnikom in hišnim gospodinjam na stanovanje, kar se je posebno udomačilo pri konfekciji, vezenju, pleteninah in okrasnih predmetih, je to sprožilo vprašanje delovnega razmerja in obveznosti socialnega zavarovanja. Pravni odnošaj med domačim obrtnikom in založnikom ali tovarnarjem in trgovcem sprva ni bil jasen. Prvič se je tak spor pravno pojavil ob sprejemanju zakona o obrtnih sodiščih leta 1865. Ta zakon je kvalificiral tistega, ki prevzame delo za tovarno pa bodisi, da ga izvrši po delovnih urah v tovarni ali pa, če v tovarni ni zaposlen,

kot delo na svojem domu, kot pravno enakovrednega s pravim tovarniškim delavcem.

Socialnopolitična zakonodaja postavlja, kakor se vidi, kot glavni in osnovni kriterij delovno razmerje. Zato razlikuje zunanje delavce, ki delajo izven obrata, hišne delavce, ki delajo na domu ter hišno industrijo. Jugoslovanski zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1923 določa v § 3, da so zavarovanju zavezani tudi tisti, ki se bavijo z najemnim delom na lastnem stanovanju po naročilu ali za račun drugih oseb, katere se bavijo z obrtom, trgovino in industrijo tudi tedaj, če nabavljajo surovine in pomožni material sami in čeprav postransko delajo tudi na svoj lastni račun.

Prav tako so bile zavezane zavarovanju po predvojnem jugoslovanskem zakonu vse osebe, ki so se bavile z domačo ali hišno industrijo. Zakon je pooblaščal ministra za socialno politiko, da predpiše s posebnim statutom, kako naj se izvede to zavarovanje. Do druge svetovne vojne pa zakon o hišnih delavcih ni bil izdan in tudi omenjeni statut vse do danes še ni izšel.

V delovno pravnem oziru stoji dr. St. Bajič na stališču, da so hišni delavci, ki izvršujejo delo na svojem domu in ne pri službodajalcu, v službenem razmerju brez ozira na to, četudi sami nabavljajo surovine in pomožni material in delajo za svoj račun. Njihove delavnice pregleduje po členu 9., točka 1., zakona o inšpekciji dela inšpektor dela. Tudi je postranskega pomena, kakšni so bili razlogi, da je prišlo do takega odnošaja, ali je hotel podjetnik varčevati pri režiji ali se kriti pred javnimi dajatvami ali pa, da se opravlja delo med nedovoljenim časom, v akordu ter po cenejši tarifi.

Nasprotno pa meni dr. Bajič, da pri domači industriji ni več delovnega razmerja. Podobno stališče zavzema tudi zakon o neposrednih davkih z dne 8. februarja 1928, Službene Novine 29. 7. 1928, Ur. list 75. Tem interesantneje je zato, da je bilo kljub temu vendar prepovedano v hišni industriji izplačevati zaslužek v živilih in drugih potrošnih predmetih (§§ 214—218 obrtnega zakona) in je bila po čl. 17. zakona o inšpekciji dela namenjena za domačo industrijo posebna inšpekcija. Ta je bila ustanovljena z naredbo z dne 23. avgusta 1923, št. 51466, Službene Novine 198, toda praktično ni bila izvedena.

14. Trgovsko-politična problematika

Izdelki domače obrti so že pred stoletji bili važni in iskani izvozni predmeti. Kranjsko žimarstvo in sitarstvo, ribniška suha roba in idrijske čipke so že od davna prerastli okvir krajevne potrošnje in našli daleč v tujini stalne odjemalce. Založniki kranjske domače obrti so že v začetku preteklega stoletja odhajali na velike sejme v Sinigaglio v Italiji, v Linz in v Budimpešto. Kranjski krošnjarji pa so po vsej Avstriji, južni Nemčiji in na Češkem prodajali svojo robo. Le v Bosno jim je bilo prepovedano prihajati. Do konca prve svetovne vojne zdomarji niso imeli težkoč, ko so odhajali na ta zunanja tržišča, kamor so za njimi pošiljali od doma sproti zaloge domačih izdelkov. Prebrodili in obhodili so vse avstrijske pokrajine, posebno alpske dežele, pa tudi daljno Galicijo.

Po prvi svetovni vojni pa se je položaj bistveno izpremenil. Zdomarji so vedno težavneje dobivali potne liste za potovanja po Avstriji ali po Italiji, še teže pa je šlo z dovoljenjem za izvrševanje krošnjarstva. V doslednem izvajanju avtarkije je vsaka dežela varovala svojo domačo obrt ter do skrajnosti omejevala pritok tujih krošnjarjev in tujega blaga. Slamnikarstvo je zašlo v težko krizo, ker se je vedno bolj opuščala nošnja slamnikov. Predelava slame se je morala preorientirati in stvoriti si nov svojevrsten fabrikacijski program. Nekdaj cvetoča slamnikarska industrija je kot eksportna panoga v nekaj letih povsem propadla. Čipkarstvo pa se je bilo medtem razširilo na 35 občin ter je zaposlovalo že nad 15.000 delovnih moči. Idrija kot glavni center je bila odcepljena od Slovenije. Kljub tej težki situaciji in kljub konkurenci strojnih čipk se je pričelo boriti za obnovo zvez s starimi tržišči in za pridobitev novih odjemalcev v prekomorskih državah. Prirejalo je propagandne razstave v inozemstvu, se udeleževalo vzorčnih velesejmov in končno prebilo led ter se uveljavilo. Tudi lesna obrt in pletarstvo je skušalo obnoviti svoje nekdanje privilegije krošnjarjenja po alpskih deželah in Benečiji. Najteže je bilo s sitarsko in žimarsko stroko. Surovino je dobivala pred vojno iz Rusije ter se je morala po revoluciji leta 1917, ko ni bilo več trgovskih zvez s sovjetskimi republikami, na novo orientirati. Tržišča pa je imela daleč po Holandiji, na Škotskem, v skandinavskih deželah, Španiji in daljnem svetu. Izdelke je pošiljala povečini v poštnih zavitkih, toda carinska in taksna obremenitev je tako narastla, da je bila konkurenca vedno bolj otežena. Gospodinjstvo je medtem pričelo povečini uporabljati sita iz kovinskih pletenin, ki smo jih pričeli izdelovati strojno tudi v naših krajih.

Uvozne carine, sistemi uvoznih dovoljenj in kontingentiranje uvoza so vedno bolj oteževale pristop izdelkov naše domače obrti na tuja tržišča. Problematika izvoza teh izdelkov je tako postala prvovrsten trgovskopolitični problem, ki je imel pri trgovinskih pogajanjih naše države z Avstrijo, Italijo, Nemčijo, Madžarsko in drugimi državami vedno večji pomen. Napeto politično ozračje je le še kompliciralo položaj. Naše tradicionalne domače obrti, ki so bile že cela stoletja usmerjene na izvoz, so bile v nevarnosti, da bodo popolnoma odrezane od svojih dotedanjih tržišč. Bilo je potrebno mnogo naporov, da se je končno to vprašanje v vidu protokolarnih sporazumov rešilo na kolikor toliko zadovoljiv način in da so zopet smeli kočevski zdomarji krošnjariti po Avstriji in južni Nemčiji ter severni Italiji. Nemške oblasti so bile sicer pripravljene, da dajo koncesijo za krošnjarjenje Kočevarjem kot nacionalni narodni manjšini, omejevale pa so vsako razširitev takega dovoljenja za vse ostale slovenske okraje, kjer je bila domača obrt še neprimerno bolj razvita kot na Kočevskem.

Še težji položaj pa je nastal po svetovni gospodarski krizi, ko je nastopila ostra devizna in valutna kontrola. Krošnjarji svojega izkupička niso mogli nakazati v devizah svojim družinam v domovini, v kliringu pa bi morali čakati mesece in končno so prejeli obračun po mnogo nižjem tečaju. Pa tudi to borbo so dokaj uspešno vodili in iznašli nešteto potov, da so vendar dobljeno protivrednost realno zamenjali za jugoslovanske dinarje.

15. Zakon o obrtništvu LRS junija 1950 in domača obrt

V okviru socialističnega preoblikovanja in izgradnje obrti po osvoboditvi se je ponovno postavilo tudi vprašanje ureditve odnošaja profesionalnega obrtništva do domače obrti. Okvirni zakon o obrtništvu, ki ga je sprejela ljudska skupščina LRS meseca junija 1950, določa med temeljnimi določbami v členu 6, da bo izdana posebna uredba, ki bo določala, katere gospodarske delavnosti se štejejo za domačo obrt in ob kakšnih pogojih se domača obrt lahko opravlja.

Kakor vidimo, namerava sodobna zakonodaja zajeti pravno stran problematike domače obrti v celoti ter jo postaviti na solidne pozitivne temelje. Nakazana uredba doslej še ni izšla. Pač pa je izdal Komite za lokalno industrijo LRS dne 21. avgusta 1950 začasno navodilo Vl. št. 6/15, v katerem pojasnjuje pogoje za pričetek in izvrševanje domače obrti. V tem navodilu v uvodu ugotavlja, da se predpisi zakona o obrtništvu ne nanašajo na domačo obrt in da za njeno opravljanje ni potrebno posebno obrtno dovoljenje. Kot domačo ali hišno obrt označuje navodilo tisto gospodarsko delavnost, ki jo vrši poleg druge zaposlitve kot postransko delo proizvajalec sam ali s pomočjo svoje družine na svojem domu brez pravice najetja plačane delovne sile, z delno uporabo stroja in naprav zaradi izboljšanja kvalitete in s tem, da njegova gospodarska delavnost ustreza krajevnim običajem. Poudarja izrecno, da tako pojmovanje domače obrti vključuje tudi postransko delo, čeprav ni vezano s tradicijo tako, da nastaja možnost razvoja novih vrst domače obrtnosti in povečanja števila zaposlenih pri tej delavnosti zlasti tam, kjer delovna kapaciteta sicer ne bi bila izkoriščena v izvensezonski ali poklicni zaposlitvi. Izrecno pa izključuje navodilo od domače obrti poklicno individualno opravljanje del, kot je izdelovanje predmetov iz usnjenih odpadkov ali tekstilnega blaga, igrač, copat, čepic ali sličnega, kjer se proizvajalec peča izključno le s tako zaposlitvijo in mu je to edini vir dohodkov. Taka gospodarska delavnost je v navodilu pravilno označena kot prosta obrt, ki je sicer vezana na dovoljenje, ni pa vezana na dokaz strokovne usposobljenosti.

16. Domača obrt in zadružništvo

Vzporedno z rastjo kreditnega zadružništva na podeželju in industrializacijo je iskala tudi domača obrt v kritični dobi leta 1880 svojo rešitev v zadružništvu. Domači obrtniki kot posamezniki niso zmagovali sredstev, da bi si nabavili dovršenejše orodje in obdelovalne stroje, ki bi jim omogočali mehanično izdelavo proizvodov domače obrti, kakor so zahtevali tehnika in tržiščne razmere. Producenti sami tudi niso imeli sredstev niti kredita, da bi si mogli nakupiti zalogo surovin ob ugodnih konjunkturah ter morajo kupovati v malih partijah sproti in po dražjih cenah. Najhuje občutijo pritisk konkurence strojno izdelanih žičnikov kroparski žebljarji, ki so zašli v osem-

desetih letih preteklega stoletja v obupno stisko. Oblasti prirejajo ankete in stavijo že predloge, naj bi opustili žebljarstvo in naj bi se Kroparji poprijeli bodisi čevljarstva ali puškarstva. Po več letih tavanja končno vendarle najdejo izhod s tem, da osnujejo leta 1894 produktivno zadrugo, ki je v poznejši dobi poznana pod imenom »Plamen« železoobrtna zadruga in zadruga za umetno kovaštvo, ki se je ohranila še preko druge svetovne vojne do nacionalizacije. »Plamen« se je v letih trdih naporov razvil v pravo tovarniško podjetje, razširil svoj fabrikacijski program in bil, čeprav še vedno zadruga, celo član kartela jugoslovanskih tovarn železnih izdelkov, vijakov in matic »NOV-KROMAR«. Zadrugarji so prav pri »Plamenu« pokazali, kaj je vredna tradicija v domači obrti, ki je premagala vse težave v borbi z nadmočnimi železarskimi karteli, prebolela dve vojni, okupacijo in razseljevanje, udarce svetovne gospodarske krize in postala svetel primer, ki vzbuja še danes pravo senzacijo med močno razvitim zadružništvom na zapadu, v Franciji in Angliji, ki v svoji zadružni zgodovini ne zmorejo podobnega primera. Seveda je bilo to mogoče samo v Kropi, kjer je tradicija domače obrti tako močna in zavest potrebe kolektivnega dela tako živa in globoka, da je ostala skozi stoletja v vigencih osnova delovne skupnosti. Delavstvo se je zavedalo, da je zadruga sicer koristna oblika združenih naporov produktivnega dela, da pa je glavna skrivnost uspeha in jedro problema v zavesti delavstva, da mu gre za obstoj.

Ostale stroke domače obrti niso kazale spočetka toliko zanimanja za zadružništvo. Dolgo časa so se zadovoljevale s tradicionalnim založništvom preko trgovcev, ki so izvažali njihove proizvode in jim priskrbovali surovine. Šele v tekočem stoletju se pričenja zadružno gibanje med pripadniki domače obrti širiti, toda zelo polagoma in posamezno. Tako nastane Sodarska zadruga v Češnjici leta 1902, za njo Slamnikarska zadruga v Mengšu 26. avgusta 1907, Sodarska zadruga v Tacnu 23. februarja 1909, Sitarska in žimarska zadruga v Stražišču 15. maja 1907 in šele komaj med prvo svetovno vojno so se tudi domače lesne obrti v Dolenji vasi pri Ribnici 4. februarja 1918 združile v Zadrugo domačih lesnih obrti. Kot zadnjo je omeniti še Lončarsko zadrugo v Komendi pri Kamniku za keramično stroko, ki je združila pripadnike stare domače lončarske obrti.

Delokrog zadrug domačih obrtov je bil zamišljen in usmerjen na to, da reši tista pereča vprašanja, katerim posamezni pri svojem nezadostnem tehničnem strokovnem znanju, gospodarski razgledanosti in pomanjkljivi trgovski rutini ter šibki kreditni sposobnosti ni bil kos. Zadruge so si postavile za nalogo, da skupno nabavljajo surovine in polizdelke ter obratne pripomočke za svoje člane, pripadnike domače obrti, da jim nabavljajo orodje in stroje ter uredijo bodisi skupno obratovališče ali pa jim prepustijo posamezne stroje proti najemnini v zakup in v uporabo. Posebno važno je pa bilo, da osnujejo skupno skladišče materiala in gotovih izdelkov ter da organizirajo vnovčenje in prodajo izdelkov. V teh naporih so bili praktični uspehi poedinih strok in posameznih zadrug dokaj različni. Važno pa je, da je bila zadružna zavest med domačo obrtjo močneje razvita kot med poklicnim obrtništvom. Vse ustanovljene zadruge so se vzdržale skozi vse peripetije in krize.

17. Pospeševanje domače obrti in strokovni pouk

S problematiko pospeševanja domače obrti se je prva bavila Kmetijska družba v Ljubljani, ki je že leta 1779 izdala v svojih poročilih razprave o domači industriji in tudi pozneje iniciativno in praktično pospeševala domačo obrt. Posebno se je zavzemala za platnarstvo, suknarstvo in skušala uvesti pri nas tudi svilogojstvo.

V poznejši dobi se poleg Kmetijske družbe zavzema za pospeševanje domače obrti tudi trgovska in obrtna zbornica v Ljubljani, vendar ne po lastni pobudi, marveč na iniciativo trgovinskega ministrstva, ki je pričelo anketo o obstoječih domačih obrtih ter uvedlo poizvedbe, kakšne vrste domačih obrtov bi bilo potrebno še uvesti in za katere obrti bi bili dani v naših krajih potrebni pogoji za uspevanje. Na seji dne 21. junija 1872 je zbornični dopisni član F. Potočnik podal programatično pregled ukrepov, ki bi bili potrebni za povzdigo domače obrti. V njem poudarja izredno nadarjenost našega ljudstva, njegovo iznajdljivost in čut za umetnost, ki se samoniklo kaže v svojstvenosti izdelkov domače obrti. S praktičnimi primeri utemeljuje nato potrebo, da naj bi se pričelo strokovno pospeševati, vzgajati in oplemenjevati ljudsko umetnost in domačo obrt. Predlagal je konkretno, kaj naj se ukrene, in obrazložil, da je bilo pri dotedanjih poizkusih pospeševanja nemogoče doseči uspehe, če nemški učitelj ne zna slovenskega jezika in slušatelji ne razumejo predavatelja. Pospeševanje slamnikarske stroke so pozneje vzeli v roke praktično doseljeni tirolski industrialci, ki so založili brošure, prirejali strokovne tečaje po vseh krajih kamniškega okraja, na katerih so poučevali ljudstvo v novi pletarski tehniki in predelavi importiranih surovin ter v prepariranju domače slame. Leta 1876 je bila kot prva šola za domačo obrt odprta v Idriji strokovna čipkarska šola.

V dobi gospodarske depresije je leta 1884 deželni zbor kranjski v okviru agrarne ankete obravnaval tudi problematiko domače obrti. Poročevalec I. Murnik je ugotovil, da mnoge stroke domače obrti propadajo, ker postaja izdelava enolična in neokusna ter ne ustreza zahtevam trga. Kaže koristi, ki bi jih prineslo sistematično pospeševanje samoniklih domačih obrti in predlaga ustanovitev strokovne šole za domačo obrt. Tako je šola v delo domače obrti, razen v čipkarstvu in slamnikarstvu, posegla dokaj pozno, šele po letu 1888, ko je bila ustanovljena državna obrtna šola v Ljubljani. Naloga šole je bila, da obdela tehnične momente in da omogoči samonikli domači industriji razvoj na tehnično dovršenejšo stopnjo, kjer bi bilo delo plodonosnejše in da olajša domači obrti prilagoditev izpremenjenim potrebam tržišča.

Akcije pospeševanja so se pozneje zelo razširile, pomnožile in izpopolnile tako, da jih v okviru tega članka ne moremo podrobneje navajati. Prikazane so pregledno v spominski knjigi državne tehniške srednje šole. Šolski pouk sprva ni vedno doumel bistva svoje naloge ter je včasih vsiljeval domači obrti izumetničene, po kompoziciji in koncepciji tuje šablone. Trajalo je dolgo, preden so se končno v zadnjih dveh desetletjih pričeli sistematično zbirati in proučevati domači motivi, vrednotiti njihova samonikla tvornost

ter se pričeli kultivirati. Danes se naloge, ki jih postavlja problematika domače obrti pospeševalnim akcijam in strokovnemu šolanju, postavljajo povsem drugače kot pred vojno. Treba je prilagoditi delo novim surovinam, omogočiti dovršenejši stil s povzdigo splošne in strokovne izobrazbe ljudstva v krajih, kjer je razširjena domača obrt. Domača obrt mora pri tem ohraniti njen narodni značaj, domačinsko pristnost in svojstva izvirne ljudske umetnosti. Kot taka bo za tujino vedno privlačna in za našo ljudsko kulturo dragocena.

18. Vrednotenje domače obrti

Domača obrt je vtisnila zgodovini našega kmečkega doma pečat svojih dob, načina življenja, kulture in ljudske umetnosti. Njena velika tradicija je obogatila našo sodobnost s tem, da nam je ohranila nekdanjo pristno domačinsko izvirnost, ki jo vedno bolj spoznavamo, vrednotimo in skušamo gojiti.

Ona je bila, je in ostane neusahljiv vir umetniške tvornosti našega podeželja. Razkriva nam naravno nadarjenost ljudstva, njegovo bistrino in iznajdljivost in samoniklost v reševanju problematike dnevnega življenja.

Domača obrt je dokument delovne morale ljudstva in izraz njegove volje do ustvarjalnega dela in smisla za kultiviranje domače umetnosti.

Domača obrt združuje desettisoče pridnih rok pod krovi tisočerih kmečkih domov v tihem in skromnem delu, v borbi za obstoj in v plemeniti tekmi za izboljšanje življenjskih razmer. Njenih delovnih armad, ki prekašajo najmočnejše industrijske kombinate, statistika ne more zajeti. Ostaja nevidna, nikjer reklamirana, zato pa tem aktivnejša. Kakor je v svojih tvornih oblikah in vrstah neizčrpna, je tudi njena dinamika živa in probojna.

Nikdar se ni dala vkovati v toge oblike enoličnih pravnih norm. Proti takim poizkusom se je borila uporno in trdoživo. Zato se je razvijala uspešno le v polni prostosti.

O njenem bitju in usmerjanju so mnogokrat usodno odločali nadmočni elementi, proti katerim se je borila in zmagala.

V svoji kompleksnosti je postala neobhodna komponenta nacionalnega dohodka in narodnega blagostanja. Njena problematika zasluži zato polno pažnjo.

LITERATURA

Dr. Wilhelm Exner: Die Hausindustrie Oesterreichs, Wien 1890.

Statistično poročilo Trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani o trgovini, obrtniji in prometu na Kranjskem leta 1870.

Sejni zapisniki Trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko, l. 1872.

Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1875 (poglavje D. Hausindustrie).

Vierte Sammlung nützlichen Unterrichtes, herausgegeben von der k. k. Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste für das Herzogthum Krain (Nebenarbeiten für Landleute, Laibach 1779).

Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufakturs und Handelsgewerbe des österreichischen Kaiserstaates von Gustav Kopetz, Wien 1830, 3. Bände.

Besondere österreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde von Bart-Bartenheim, Wien 1820.

Dr. Ferdinand Seltsam und Edmund Posselt: Die österreichische Gewerbeordnung, Wien 1884.

Matija Oberwalder: Anleitung zur Kultur des Flachsstrohs.

Matija Oberwalder: Navod o pridelovanju slame za pletenje.

Berichte der k. k. Gewerbeinspektoren: Heimarbeit in Kärnten, Steiermark, Krain und Küstenland, Wien 1890.

V. Urbas: Das Volksleben der Slovenen (Öst.-ung. Monarchie in Wort und Bild), Wien 1891.

Dr. Jos. Vošnjak: Agrarna anketa, Ljubljana 1884.

Karl Hiltl: Das Bachergebirge, Monographische Studie, Graz 1893.

Peter Ladstätter: Beitrag über die Strohhutfabrikation Krain 1848—1898 (Die Großindustrie Oesterreichs).

Dr. E. Schwiedland: Die Hausindustrie (Mischler & Ulbrich, Oesterr. Staatswörtebuch), II. Band, Wien 1907.

Dr. Viktor Mateja: Die Gewerbeverfassung (Mischler & Ulbrich, Oesterr. Staatswörterbuch), II. Band, Wien 1907.

Dr. Eugen Schwiedland: Verlagsarbeit (Oesterr. Staatswörterbuch), IV. Band, str. 736.

Dr. Eugen Philipovich: Grundriss der Nationalökonomie, II. Band: Die gewerblichen Betriebsysteme und die Konkurrenz des Handwerkes mit der Fabrik und der Hausindustrie.

Dr. Werner Sombart: Verlagssystem (Hausindustrie), Handwörterbuch der Staatswissenschaften, VIII. Band.

Mihael Arko: Zgodovina Idrije, Gorica 1931: Čipkarska šola (1876).

Dr. Stojan Bajič: Delovno pravo, Splošni del, Ljubljana 1936.

Spominska knjiga 1888—1938 ob petdesetletnici. Izdala Državna tehniška srednja šola v Ljubljani. Članki: B. Račič, B. Ogorelec, L. Patik, M. Rapoc in A. Dolak ter Saša Šantel.

Dr. Jože Rus: Jedro kočevskega vprašanja, Kočevski zbornik, Ljubljana 1939.

Dr. Joža Bohinjec: Zavarovanje delavcev in nameščencev, Ljubljana 1939.

Bernik Franc: Zgodovina domžalske fare, 1939.

Anton Mrkun: Obrt in trgovina velikolaškega okraja, Ljubljana 1943.

Kronika »Plamen« kovinarske zadruge v Kropi in Kamni gorici, 1941.

Dr. Miroslav Festetič: Obrtni zakon od 5. nov. 1931, Zagreb 1931.

Gojkovič St.: Zakon o radnjama sa komentarom, Beograd 1935.

»Obrtnik«, vestnik obrtništva Slovenije, št. 1—12, 1950.

»Uradni list FLRJ«, letnik 1950 (zakon o obrtništvu).

Résumé

LES MÉTIERS À DOMICILE SLOVÈNES AU SIÈCLE DERNIER

Au commencement de son traité l'auteur passe en revue les fondements économiques et les influences qui ont contribué à la naissance et au développement des métiers à domicile. Ceux-ci se sont répandus surtout là, où le rendement de la terre était insuffisant pour faire vivre la population, et ils y étaient une source de revenus supplémentaires. Dans les districts riches en blé de la Styrie l'autarchie de l'économie agricole fut tout d'abord très étendue; on travaillait la plus grande

partie des matières premières de l'habillement et de l'équipement dans le cadre de sa propre maison. A côté des métiers à domicile originels tels la clouterie, tamiserie, poterie et les articles de bois, des métiers de provenance étrangère, introduits depuis des siècles déjà, se sont acclimatés. Parmi ces métiers l'auteur mentionne en premier lieu la dentellerie qui a pris pied dans la ville minière d'Idrija, et la chapellerie de paille qui s'est développée dans le district de Kamnik.

L'auteur décrit ensuite la période de progrès technique, du développement des chemins de fer et de l'industrie à la campagne — temps fort critique pour les métiers à domicile. De nombreux métiers font faillite; ailleurs on essaie de les réadapter aux conditions du marché. L'industrialisation des campagnes crée un nouveau type de métier à domicile qui n'est pas identique aux métiers originels. Les usines remettent aux habitants des environs les matières premières et les semi-produits pour qu'ils les achèvent à domicile. Le travail est partagé entre l'usine et le foyer. Bien des entrepreneurs exploitent la situation et en font un véritable »dumping« social.

Ce système de dépôt et le colportage des articles provenant des métiers à domicile s'étaient fort développés en Slovénie avant des siècles, particulièrement dans la clouterie, brosserie, tamiserie et dentellerie. Certains dépositaires sont devenus de vrais pionniers de la diffusion des métiers à domicile et ont été promus à la noblesse pour leurs mérites. Pour empêcher l'exploitation du monde ouvrier, la loi professionnelle a interdit le système «truck». Ce n'est qu'en 1883 que la loi a donné la définition de l'industrie à domicile comportant la clause que l'exercice des métiers à domicile puisse être une profession et non seulement, comme jusqu'ici, un emploi supplémentaire. La loi exige pourtant qu'à l'endroit en question les métiers à domicile aient une tradition continue.

La concurrence industrielle à enlevé a toute une série de métiers à domicile la possibilité de subsister. Ainsi la vaisselle de bois a été remplacée par la vaisselle métallique et émaillée, les clous martelés par les clous fabriqués en usine etc.

Dans les chapitres suivants l'auteur passe en revue la législation professionelle, le régime fiscal et les règlements socio-politiques yougoslaves qui ont trait aux métiers à domicile. Il montre l'importance des métiers à domicile comme branche d'exportation.

Il décrit, enfin, l'organisation coopérative des métiers à domicile qui s'est d'abord développée chez les cloutiers de Kropa en 1894 et plus tard aussi dans la tonnellerie, la chapellerie de paille, la poterie et le travail du bois.

En conclusion, l'auteur mentionne les actions entreprises pour l'encouragement de l'activité à domicile, il signale les tâches de l'enseignement professionnel, à savoir qu'il doit élever la technique des métiers à domicile à un degré plus perfectionné ce qui rendrait le travail plus fructueux, sans porter préjudice à l'originalité des métiers.

Ribniška suha roba v lesni domači obrti

Janko Trošt

Naša najstarejša in množično najštevilnejša, hkrati pa tudi zelo svojska domača obrt v Sloveniji je izdelovanje lesenih predmetov pod značilnim imenom »suha roba«. Navadno se ji pritika še domovinska inačica »ribniška«, ker obsega pojem Ribnica, ne samo prijaznega trga skrajne zahodne Dolenjske, ampak tudi velik del njegove okolice, ne toliko na jug proti Kočevju, tem več pa proti zahodu in severu. Ljudje splošno govore, da so doma »od Ribnice«, pa naj imajo tudi po več ur hoda do nje, ali pa označujejo to z Ribniško dolino, čeravno jim leži dom daleč na hribovitih Slemenih.

Vse do danes se je v teh krajih obdržala lesna domača obrt in ostala po številnih domovih delo, ki ga niso nikdar omejevali nobeni obrtni zakoni. Vedno je rasla kot »cvetka na prosti livadi umetniške dejavnosti našega preprostega človeka«.[1] Skozi stoletja se je znala prebijati v življenje izven vsakega zunanjega vpliva. Nikdar v svojem obstoju ni dosegla kakega posebnega viška v zunanjem oblikovanju svojih izdelkov ali si morda priborila novih izkušenj v kakovosti ali številčnosti izdelovanja. Kakor so se ohranile na nji vse bistvene značilnosti oblik, prav tako je ostal neizpremenjen tudi način in delovni postopek glavnih njenih strok z vsem preprostim orodjem vred. Njeni glavni predstavniki: rešeto, škaf in žlica, so obdržali svoje najprvotnejše oblike in njih prvine; prav taka je ostala tehnična obdelava lesa z uporabo najpreprostejšega ročnega orodja, to je žage, sekire, rezilnika in noža. Več orodja suhorobar skoro ne pozna in ga tudi ne potrebuje, ker se v svojem delu naslanja predvsem na cepkost lesa. To lesno lastnost pa zna izrabiti s svojim preprostim orodjem do občudovanja vrednih sposobnosti.

Nikakor ne smemo iskati pričetkov lesne domače obrti le na ozemlju Ribnice in njene okolice. Tu je pač sčasoma zavzela le večji življenjski obseg, ki so ji ga določali posebni gospodarski pogoji pokrajine.

Še nekako do konca prejšnjega stoletja je bila ribniška lesna domača obrt sklenjeno povezana z ostalimi kraji Notranjske in Gorenjske, kjer so jo pozneje izpodrinile nove gospodarske razmere. Od reke Kolpe in Roga, kjer je bila doma med Kočevarji, so se njene zvrsti raztezale od današnjega jedra na Lož in Bloke, čez Rakek in Planino na Logaško planoto, na Hotederščico, Ğodovič in Črni vrh, kjer je še ohranjena. Od tod je prehajala čez Zadloge v Idrijsko hribovje na Vojsko in proti Cerknemu ter v Selško in Poljansko dolino.[2] V tem velikem loku je ostal odrezan le Bohinjski kot s svojim škafarstvom, blejska okolica in Lesce. Nagli razvoj industrije v XX. stoletju je močno zavrl delovanje nekdaj tako množično zajete lesne domače obrti, ki se je umaknila gospodarski preusmerjenosti prebivalstva, da so ostala še živa redka in močno okrnjena žarišča: Ribnica, Črni vrh in Bohinj. Medtem ko je proizvodnja izdelkov te hišne obrti v okolici Črnega vrha in Bohinja danes že močno upadla, zavzema na meji med Dolenjsko in Notranjsko še vedno znaten obseg. Ta dejavnost pomeni ljudstvu v teh krajih najvažnejšo

gospodarsko panogo, ki mu mora dopolnjevati prepičle dohodke majhnih in razdrobljenih kmetij, to je skopo odmerjene in malo rodovitne zemlje.

Kakor je še danes v navadi po osamljenih kmetijah, kjer si morajo pomagati sami z enostavnejšimi izdelki, da si nasade kmetijsko orodje in popravijo okvarjeno, je bilo tem bolj potrebno to v časih, ko so bili lesni izdelki še redko tržno blago. Redka je kmečka hiša, ki ne bi imela skobelnika ali vsaj rezilnega stola in nekaj najpotrebnejšega orodja. Še redkejši je v Sloveniji kmet, ki bi si sam ne znal nasaditi sekiro, lopato ali popraviti grablje, vile in podobno, kar bi mu ljudje že šteli v sramoto. V tem večji meri je bil kmet navezan na svojo lastno pomoč v nekdanjih časih, zlasti v krajih, kjer je imel na razpolago dovolj primernega lesa. Torej je bilo izdelovanje lesenih predmetov prvotno namenjeno le domači uporabi. Zato moremo iskati pričetkov naši lesni domači obrti samo v tej smeri, ki je še do zadnjih desetletij zajemala širok pokrajinski pas Dolenjske in Notranjske, zaobrnjen proti Gorenjski in se je sklenjen končal pri Škofji Loki s presledkom naravne gorske pregrade pa v skrajnem zahodnem kotu Gorenjske, v Bohinju. Pri tem delu se je spretnejši vadil in spoznaval lastnosti lesov, kar mu je znatno lajšalo zahteve novih in bolj sestavljenih predmetov. Te je v toku časa izumil sam ali jih je opazil kjer koli in spretno presadil na domača tla. Toliko suhorobarskega znanja smemo pričakovati po vseh krajih, kjer je bil ljudem na razpolago les, ker je to še danes v navadi.

Za posodje, ki ga danes v veliki meri izpodriva pločevina, je nekdaj mogel rabiti samo les, ki ga je bilo povsod na pretek. Prvotno število lesenih izdelkov se je naglo množilo, ko izdelovanje ni bilo več omejeno samo na domačo rabo, ampak začelo dobivati vrednost kot tržno blago. Posameznim izdelkom so se priključile daljše ali krajše vrste podobnih, novih in narejenih po želji kupcev, kar tudi ni moglo ostati brez vsakega vpliva na zunanjo ličnost. Zaradi tega imamo celo vrsto škafov in rešet, ki vsako rabi svojemu namenu in ustreza zahtevam različnih krajev. Z izdelki, ki so zahtevali več strokovne sposobnosti izdelovalca, je bila tem lažja kupčija, ker niso našli in imeli toliko posnemalcev. V tem pogledu je med suho robo rešeto najbolj zahtevno, zaradi tega je ta izdelek doma le na ribniških tleh, od koder je pohajal in še danes hodi daleč v svet.

Prvotne stroke so se s časom tako razmnožile, da ni en sam izdelovalec zmogel vseh hkrati. Dovolj dela in zaslužka je imel, če se je pečal z eno samo zvrstjo. Zato se bavi vsaka hiša le z eno samo stroko, ki je v njej preživela cele rodove. Celò obodarstvo in podnarstvo, ki služita le enemu izdelku, sta vedno ločena po hišnih obratih in se nikdar ne izpopolnjujeta pod isto streho. Napačno je tudi mnenje, da so stroke ločene po vaseh, da ena izdeluje n. pr. samo obode, druga samo škafe itd. V eni vasi lahko nastopa več strok hkrati. V Sodražici izdelujejo obode, žlice in kuhalnice, se bavijo z ročnim mizarstvom, strugarstvom, pletarstvom in rešetarstvom. V Zamostecu so doma obodarska, posodarska, strugarska in pletarska stroka, po drugih vaseh le po tri ali dve drugi, redko le ena sama, toda ločene so le po hišah.

Treba pa je pripomniti, da se ne peča sleherna hiša z lesno obrtjo. Ta je last le malih kmetov in kočarjev, malega človeka, ki ga lastna zemlja ne more preživljati. Kmetije, ki so tako velike, da prerede par konj, so to delo že davno opustile, ker lahko zaslužijo s prevozom lesa iz gozda več, kakor pa z izdelovanjem suhe robe.

Lesna domača obrt je na tem ozemlju hišno in družinsko delo, ki zadeva vse člane v enaki meri. Navadno se to delo prične, ko so poljski pridelki pod streho in drva pripravljena za zimo, to je jeseni, in se opravlja vso zimo do spomladi. Redkejši so primeri, ko suhorobar ne prekine z izdelovanjem tudi čez poletje. To so navadno starejši posamezniki, ki niso več za težja poljska ali gozdna dela, pač pa se še lahko ukvarjajo z izdelovanjem suhe robe. Vsaka hišna obrt si čez leto le pripravi za svojo stroko potreben les, da ga ji čez zimo ne zmanjka. To kaže hiša že na zunaj. Pred njo so zloženi zgonti za obode ali se v bližini suše naklane doge za škafe in posodje in podobno.

S pripravljanjem lesa in izdelovanjem lesnih izdelkov porabi vsaka hišna obrt od 200 do 250 delovnih dni na leto, torej dve tretjini leta in ga ji ostane za obdelovanje zemlje le ena tretjina. Ta čas pa malim in razdrobljenim domačijam popolnoma zadošča, ker daje zemlja le en pridelek. Iz tega pa sledi, da je za ribniškega malega človeka važnejši hišni dohodek njegova obrt, ki mu mora kriti tudi vsaj dve tretjini hišnih potreb. Ker jo pa lahko opravlja doma in ob vsakem času, ga nikakor ne ovira, da bi ob njej ne mogel opravljati svojih gospodarskih del. Zanjo lahko porabi vsako prosto uro ali še manj, zaradi tega pravi sam o sebi, da opravlja svoje suhorobarske posle »priskakljaje«, s čimer hoče poudariti, da izrabi zanje vsako prosto uro, ki ga ne veže v gospodarstvu.

Navadno je z delom zaposlena vsa družina. Vsak po svojih močeh in sposobnostih poprime za delo in pomaga domači skupnosti, moški, ženske in otroci. Slednji se že izza mlada priuče temu delu in ga že obvladajo, ko še niso popolnoma dorasli. Tako prehaja vsaka stroka z rodu na rod vedno v enakih okoliščinah in enakih oblikah dela in z enakim orodjem in prav zaradi tega ohranja vedno enako obliko. Ko je delo v pravem teku, začne z njim družina že v zgodnjih jutranjih urah in konča z njim pozno zvečer.

Razčlenitev izdelovanja suhe robe nam pokaže sledeče stroke: obodarstvo, podnarstvo, posodarstvo, žličarstvo in kuhalničarstvo, ročno mizarstvo, orodjarstvo, strugarstvo, pletarstvo, zobotrebčarstvo in rešetarstvo.

Največ zvrsti lesnih izdelkov daje slemensko jedro. Tu so zastopane vse stroke lesne hišne obrti: obodarstvo, podnarstvo, posodarstvo, ročno mizarstvo, strugarstvo in pletarstvo, ki se križajo na obrobju z žličarstvom in kuhalničarstvom ter orodjarstvom. Zobotrebčarstvo pa nastopa krajevno ostro ločeno od ostalih strok in se z nobeno ne križa.

Številčno najmočnejši stroki sta obodarstvo in posodarstvo, ki zajemata vso Ribniško dolino s Slemeni in velik del velikolaškega ozemlja. Žličarstvo in kuhalničarstvo sega od Sodražice in Velikih Lašč še v znaten del ozemlja proti zahodu na Bloško planoto. Podnarstvo je omejeno na bližnjo okolico Ribnice in se vidno krči, ker ga izpodriva žična tkanina in je le še malo hišnih obratov, ki se ž njim pečajo. Ročno mizarstvo in strugarstvo sta v pretežni

meri zastopana v Sodražici in njeni okolici. Strugarstvo že sodi v redno obrt, pa tudi nekdanje ročno mizarstvo vedno bolj uporablja strojno obdelavo lesa in se že polagoma industrializira. Vedno večji obseg zavzema v zadnjih letih pletarstvo s slamo, ličkanjem in vrbjem, medtem ko se košarstvo že močno opušča. Podobno je tudi z orodjarstvom. Najbolj nestalna stroka je zobotrebčarstvo, ki se je že od nekdaj radi ravnalo po boljših ali slabših časih in je temu primerno tudi proizvodnja rasla ali padala. Danes zavzema na severu našega ozemlja znatno število vasi in veliko hišnih obratov, vendar nima bodočnosti, ker bo to stroko slej ali prej zajela industrija.

Najznačilnejša stroka v sklopu suhe robe je rešetarstvo. V ožjem pomenu besede je to samo izgotavljanje dokončnega izdelka — rešeta in njegovih zvrsti, ki sta mu sestavna dela obod in podno. Zaradi tega nista obodarstvo in podnarstvo nič manj samostojni stroki domače obrti, čeravno rešetarstvu le rabita. Ni torej vsak rešetar tudi hkrati obodar ali podnar in narobe, ni treba da bi bil obodar ali podnar tudi rešetar. Ta navadno le pokupi obode in podna pri sosedih ali trgovskih podjetjih in sestavlja iz njih vsakovrstna rešeta. V širšem besednem pomenu pa so rešetarji prodajalci vseh vrst izdelkov suhe robe — krošnjarji. Prvi naziv so dobili po svojem značilnem prodajnem blagu — rešetu, drugi pa po krošnji — potujoči izložbi, ki jo nosijo oprtaje na svojih plečih. Rešetarju-krošnjarju rečejo v Sloveniji kar kratko »Ribničan«, kar ga ne opredeljuje samo po njegovem poreklu, marveč tudi že pomeni njegovo opravilo in poklic.

Z rešetarstvom se bavijo pretežno le prebivalci dolinskih in obrobnih vasi cele Ribniške doline od Jasnice do Boncarja. Severno od Slemen proti Velikim Laščam ni več rešetarjev.

Suhorobarju ni bilo dovolj, da se mu plačata les in delo. Skrbel je od vsega početka tudi za samoprodajo svojih izdelkov. Poleg važne gospodarske naloge, ki so jo imeli rešetarji do poslednje dobe s prodajo suhe robe, so na svojih krošnjarskih potih opravljali tudi pomemben posel potujočih obrtnikov, ki so po kmetijah popravljali staro in pokvarjeno orodje lesne stroke, kar je imelo za splošnost velik gospodarski pomen.

Že od nekdaj se je vsa suhorobarska obrt gospodarsko usmerjala v Sodražico. Do prve svetovne vojne so bili tu redni tedenski sejmi z vsakovrstnimi izdelki te domače obrti, ki so jih prinesli izdelovalci naprodaj. Tu se je vodila tudi pretežna trgovina s suho robo, najsi bo trgovcem ali rešetarjem. Tu so dobili suhorobarji svoje potrebščine: žične tkanine, valjanec za obroče, železje in potrebno orodje. Zato je osrednje težišče vse lesne domače obrti za to ozemlje še danes v Sodražici, ki bo to svojstvo verjetno obdržala v dobi, ko se vse naše gospodarsko življenje preusmerja na osnovi socializma v novi, boljši red.

Zemljepisni oris ozemlja

Kakor že omenjeno, zavzema lesna domača obrt v Sloveniji na ozemlju, kjer se izdeluje ribniška suha roba, največji obseg, saj sega na severu prav do južnih obronkov Ljubljanskega barja, na jugu do Jasnice, nekdanje

ribniško-kočevske meje, na vzhodu jo oklepa višnjegorsko gričevje z Javhami in Malo goro, na zahodu pa poteka meja po Iški do cerkniške Slivnice, čez Blošček in se konča z grebenom Velike gore zopet na Jasnici.

Danes se je obseg te hišne obrti že močno skrčil in mu je jedro le veliki trikot glavnih žarišč: Ribnice, Sodražice in Velikih Lašč. Opira se na široki in razčlenjeni hrbet Slemen z nastavkom na Boncar in Lužarje v Smolarijo, do Sv. Vida in čez Gornjo Kolpo v Rute. Severno od črte Krvava peč—Rob—Raščica—Dobrepolje—Višnja gora pa je ostro zarezana meja med ostalimi strokami in zobotrebčarstvom.

Do nedavnega časa je bila ta obrt še prostranejša, ker je vključevala na jugu roške vasi na pobočju proti kočevskemu mestu, Dobrepoljsko in Struško kotlino na vzhodu, na zahodu pa je segala še v Loški potok in na Bloke.

Vse zvrsti in panoge lesne domače obrti obsegajoča mejna črta bi danes bila približno: Pijava gorica—Grosuplje—Višnja gora—Plešivica—Ilova gora—Dobrepolje—Velike Poljane—Makoša—Dolenja vas—Rakitnica—Zadolje—Dane—Nova Štifta—Gora—Topol—Metlje—Velike Bloke—Sv. Vid—Iška vas—Studenec-Ig—Pijava gorica.

Na ozemlju, ki ga črta obkroža, je nasejanih nad 500 vasi in naselij s približno 38.000 prebivalci in meri okroglo 700 km². Ves ta svet pripada prostrani kraški planoti, ki se začenja južno od Ljubljanskega barja. Glavni grebeni, ki se dvigajo iz nje, jo režejo v značilni dinarski smeri SSV—JJV, tako Mokrc (1058 m), Dolga stran s Sv. Ahacem (769 m), Čušperški greben z Ostrim vrhom (698 m), Javhe s Špičnikom (775 m), Mala gora s Sv. Ano (964 m), na zahodu Velika gora z Ostrim vrhom (1121 m) in Turnom (1253 m) in Blošček (1032 m). Sredi med njimi se kopičijo Slemena z Blatnikom (870 m) in Ortneško razvalino (752 m). V dinarski smeri leže na njej tudi štiri večje in ostro ločene kotline: Račensko polje (390 m) z vzporednimi Lučami (316 m), Dobrepoljsko polje (445 m) s Struško dolino (420 m), Karloviška (Mišja) dolina (514 m) z Robom (460 m) in Ribniško-sodraška dolina (492—540 m). Med dolinami torej ni znatne višinske razlike, medtem ko se dvignejo Loški potok, Bloke in Rute čez 700 m nadmorske višine.

Osnova današnjim geološkim oblikam se je izvršila v zvezi z ostalim Krasom v oligocenski, današnja razčlenitev pa v miocenski periodi, ko se je izoblikovala Ribniško-sodraška kotlina v zvezi s Kočevskim udornim poljem.[3]

Izjema so v sredi celotnega sklopa Slemena, ki spadajo po svojem geološkem sestavu med najstarejše hribine tega ozemlja in so nastala v plitkovodnem marinskem karbonu. Sestavljajo jih rdečkasti, zelenkasti ali modrikasti apnenčasti škrilavci, ki so jih nekdaj šteli v najnižjo stopnjo triasa — v Werfen, ali v werfenske plasti, po novejših izsledkih pa pripadajo mlajši dobi, to je rablju. Zaradi njih imamo po Slemenih veliko živih izvirov, glavna os grebena tudi ne leži v dinarski smeri, marveč od SZ na JV.[3]

Mimo Slemen so kraške posebnosti in značilnosti zastopane na vsem ozemlju, le golega krasa tu ni. Povsod imamo polno vrtač (Struge, Ribniška dolina od Žlebiča do Roga, Loški potok, Bloke), gozdnih kotličev, žlebičja, uval, suhih in slepih visečih dolin, suhih strug, kraških polj, prepadov in ponorov, pogoste so blatne (Tentera) in suhe votline, kapniške in ledene

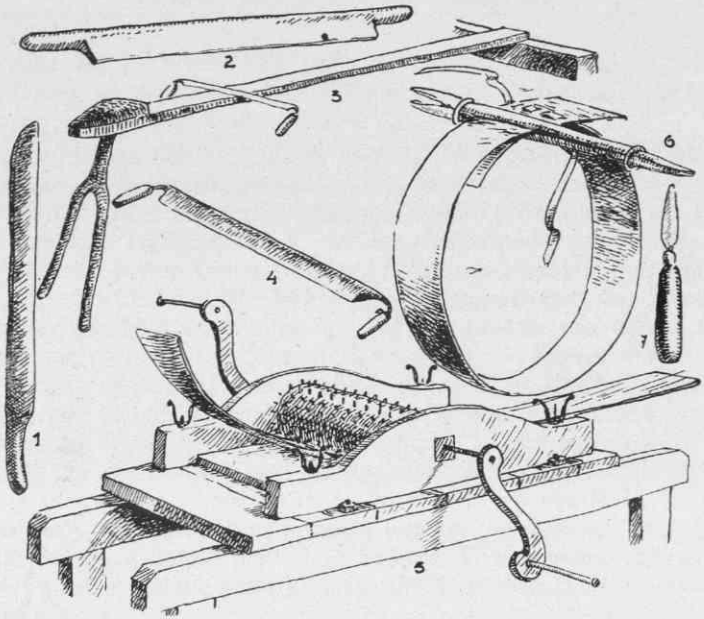

Sl. 1. **Obodarsko orodje iz Globeli nad Sodražico:** 1. klina za cepljenje obodov, 2. leseno »trlo« za klanje zgontov v obode, 3. obodarski stol, 4. »rezivnik«, 5. »mašina« za krivljenje obodov, 6. »klupa« za šivanje obodov, 7. bodilo za šivanje obodov

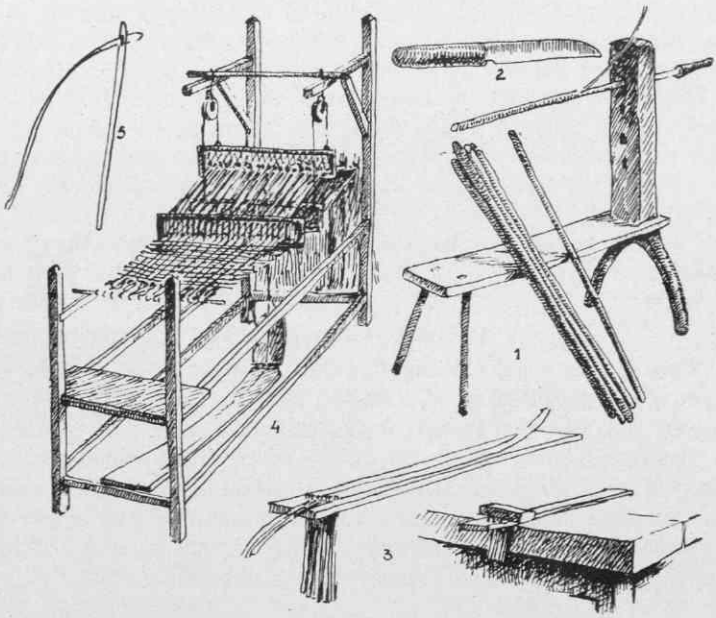

Sl. 2. **Podnarsko orodje iz Bukovce in Sajevca:** 1. »baba« za cepljenje viter, 2. nož »viternik«, 3. »rezir« za obrezovanje viter, 4. statve za tkanje vitrastih poden, 5. lesena igla za vdevanje votka (risal J. Trošt)

jame (Velika gora), presihajoče vode in ponikalnice, debri in kadice (ob izviru Bistrice), strme gorske stene (Ribniški svatje, Velika in Mala bela stena v Veliki gori), skalovje, štrleče kamenje itd.

To je večinoma suh svet, ki ga napajajo in pogosto tudi preplavljajo le dolinske vode. Dobrepoljsko-struška dolina nima tekoče vode. Po Karlovisko-robarski kotlini zbere slemenske studence Kolpa-Raščica, ki že pri Ponikvah izgine v zemljo. Tržiščico, ki je odtok severozapadnega pobočja Slemen, požre pri Žlebiču ponor Tentera. Bistrica izvira pod Boncarjem in se v začetku prebija skozi debri in tesni, kjer si je v mehkem apnenčastem dnu z vrtinčenjem izglobila okrogle kadi — Kadice in vijugasto preteče vso dolino ter zaide pri Goriči vasi v nenasitne rupe in skoro neopazno izgine. Po Dolenjskem polju se še vije njena suha struga, ki se napolni le ob poplavah in teče proti kočevski strani. Nekoč je pritekala z Bloške planote in se valila proti Kolpi. Prav kratek tek izpod Velike gore ima Ribnica, ki ima močan izvir, da žene žago. Toda že pri Dolenji vasi usahne med skalovjem široke struge. Ob vznožju južnega dela Velike gore je še značilna ponikalnica Obrh, ki se vijugasto vleče po Rakitniškem polju in ponikne ne daleč od svojega izvira. Izpod Jurjevških stelnikov priteka še Sajevec, ki ima svojo strugo vrezano v globoko plast naplavine sredi Ribniške doline in oddaja svojo vodo Ribnici brez kraških ovir.

Nadmorska lega kotlin in z visokimi gorskimi pregradami omejena pot vplivom jadranskega podnebja povzroča včasih velike razlike v toplini. Mimo Roga je na obeh straneh odprta pot severovzhodnim vetrovom, ki se v Ribniški dolini kaj radi križajo z nadmorskimi. Pozimi prevladuje tu ostra burja, ki se žene čez Boncar na Bloško planoto in kopiči sneg v zamete. Čez Veliko goro si išče potov fen, ki se z veliko silo spušča v kotlino. Poletna toplina zraste tudi do 36 stopinj Celzija, v hudih zimah pa lahko pade prav toliko pod ničlo. Srednja letna toplina je 8,36 stopinj Celzija, medtem ko kažejo januarske izoterme —2,3 do —3,5 stopinj Celzija. Sorazmerno ima Ribniška dolina veliko padavin, do 1600 mm letno, vendar največ spomladi in jeseni, da izstopata Bistrica na južni, Kolpa pa na severni strani Slemen iz strug in preplavljata polja. Poletna suša pa neredko pobere pičli pridelek na plitvi kraški zemlji. Njen donos doseže komaj IV. ali V. stopnjo in so že od nekdaj šteli te kraje med pasivne, ker ne krijejo s pridelki svojih lastnih potreb.[3]

Največja vrednost ozemlja je pač v gozdnati površini.

Na ploskvi, ki jo omejuje zgoraj opisana črta, znaša gozdna površina nad 30.000 ha. Na gozd odpadli odstotek le neznatno presega povprečnega ostale Slovenije, v ribniško-velikolaškem obsegu pa, kjer leži jedro glavnih strok lesne domače obrti, je od 45.920 ha celotne površine porasle 18.839 ha z gozdom, to je okroglo 45 %. To nam jasno kaže, da je tu le gozd glavni vir dohodkov, ker je treba negozdnati površini odšteti velik del zemlje, ki se ne obdeluje in ne donaša ničesar: gmajne, to je večje ali manjše skalnate ploskve, obrasle z ničastim grmičevjem. Ob dolinskih vodah pa so tla močvirna in malo prida.[5]

V pretežni večini je gozdna ploskev raztrgana, najbolj strnjena je po krajih, ki so čimbolj oddaljeni od naselij. Tako pokrivajo hrbet Velike gore le lazi in pašniki, ki se pričnó pri Travni gori in se raztezajo proti Loškemu potoku in Blokam, medtem ko je njen južni del neprekinjeno gozdnat. Zapadno pobočje Male gore od Žlebiča čez Velike Poljane do Velikih Lašč prekrivajo goličave. Pač pa je gozdnata vsa vzhodna stran in njen južni del, ki sega v Kočevsko. Mokrškemu masivu je pokrito z gozdovi le teme, ki prehajajo v večjih in manjših ploskvah čez Rute v Slemena. Slemenski gozdovi se v številnih krpah vzpenjajo po razčlenjenem pobočju, kjer so jim gosta naselja vkrčila lehe njiv in košenic na ravnice in položnejše lege. Dolinski gozd se razteza le ob Mali gori na levi strani železniške proge od Žlebiča proti Ribnici in še dalje na Dolenjsko polje, kjer pri Jasnici pregradi Ribniško dolino s Kočevsko.

Pravih negovanih gozdov ne vidimo nikjer, čeprav je do osvoboditve pripadal velik del Velike kakor tudi Male gore veleposestvu. Prevladujejo črni gozdovi s smreko in jelko; le malo je še predelov tako v veliki kakor tudi v Mali gori, ki so porasli z listavci. V slemenih raste le smreka (Abies excelsa), ki je v družbi z jelko (Abies pectinata) tudi v Veliki in Mali gori najbolj razširjeno drevo. Zelo redek je bor (Pinus silvestris), ker mu ne prijajo kraška tla, v nižjih legah je nekoliko češči macesen (Larix europea), tu in tam v Veliki gori pa raste tudi še tisa (Taxus bacata). Izmed listavcev je najbolj razširjena bukev (Fagus silvatica). Zelo iztrebljen je že javor (Acer pseudoplatanus), ki ne krije več domačih potreb predvsem strugarstva in ga je že treba uvažati iz drugih krajev. Pogosti drevesi sta še brest (Ulmus montana) in gaber (Carpinus Betulus); v dolinskem gozdu pa sta zastopana pretežno hrast (Quercus sessiliflora) in lipa (Tilia L.), ki tvori sama obsežne gozdne ploskve in je tudi po višinah zelo pogosto drevo. V nižini nastopa v večjih in manjših skupinah breza (Betula verrucosa), redkeje trepetlika (Populus tremula). Vaških bližin in naselij se drži jesen (Fraxinus excelsior), ali pa obroblja gola pobočja višin. Slemena pa dajejo dovolj češnjevega lesa posodarski in strugarski stroki. Vsa prisojna stran Male gore, potegnjena proti Staremu logu s severozahodnimi pobočji Roga, je poleg okolice Grčaric in Gotenice neusahljivi vir lesa, ki ga daje visoko grmičevje leske (Corylus avellana), drena (Cornus Mas), jesena, bresta, moke (Populus alba) in dobrovite (Viburnum montana) za lesno orodjarstvo in pa za izdelovanje viter za lesena podna.

Les, ki pride v poštev za porabo v lesni domači obrti, mora imeti posebne lastnosti in ne raste povsod, zaradi tega se ne da že iz vsakega mehkega lesa cepiti obodov ali dog za posodje itd. Tak les raste le v gostih in od vetra zavarovanih gozdovih po globokih dolinah in vrtačah Velike gore v bližini Jelenovega žleba in Glažute ter deloma še v strmih kotanjah slemenskih reber. Zaradi svojih posebnih lastnosti je imel zahtevni les že od nekdaj skoro dvakratno ceno od navadnega. Gozdne uprave so take predele skrbno varovale pred izsekavanjem in je bil les na razpolago le suhorobarjem.

Tudi iz vsake leskove palice se še ne da odcepiti ali izdreti vitra. Leska, ki je rasla v osojnem kraju, ni za rabo, prav tako ne javor ali bukev za izdelovanje žlic.

Podolja, stisnjena med gozdnate gorske hrbte, imajo le podolžno prehodnost. V prečni smeri je prehodnost zelo ovirana. Niti Mala gora, ki ob prelazih ne doseže znatne višine, nima nobene prometne ceste, ki bi vezala Ribniško dolino z Dobrepoljsko-struško, čeprav meri zračna razdalja med njima komaj 4—5 km. Glavni prometni žili sta železniška proga z Grosupljega do Kočevja in državna cesta, ki vodi iz Ljubljane čez Turjak, Velike Lašče, Ribnico in Kočevje na Reko-Sušak.

Obdelovalne zemlje je tu sorazmerno malo in še ta je zaradi svojega kraškega značaja in klimatskih razmer manj rodovitna. Na vsem ozemlju zavzemata večji obseg le Dobrepoljsko polje in južno od Ribnice Dolenjsko polje. Doline ob vodah so navadno zamočvirjene in polja potisnjena v višje lege, da jih voda ne poplavlja. Okolica Velikih Lašč, Slemena, Velike Poljane, Rob do Krvave peči in v Rute pa imajo polja razdrobljena med gozdovi in senožeti, lazi in pašniki s hribovskim značajem, ki zahteva le ročno obdelovanje. Stroji so le tu in tam uporabljivi. Največji areali zemlje so pod krompirjem, koruzo in zeljem. Povprečni donos na ha je majhen, v višjih legah pa še sorazmerno manjši.

Značilna za te kraje s pasivnim ozemljem je obljudenost, ki je najgostejša v samem jedru suhorobarske obrti. Naselja in vasi so tu gosto nasejana tudi po rebrastih višinah, kljub temu da zemlja ne nudi ljudem dovolj za prehrano. Medtem ko je pred vojno znašala povprečna gostota prebivalstva v kočevskem okraju 36,1 na 1 km², se je tu dvignila na 46,3 prebivalca na 1 km². Samo zaradi tega pa je tudi zemljiška posest silno razdrobljena. Na vsako malo kmetijo od 3—10 ha zemlje prideta tu že dva kočarja od 0—3 ha zemlje z gozdom in gmajno vred.[6] In vendar se je zlasti jedro suhorobarske obrti do pred vojne po višini svoje socialne ravni ostro ločilo od sosednje Kočevske, prirodno rodovitnejše in bogatejše. Na splošno so bile tu velike in premožne vasi z lepimi in udobnimi hišami z urejenimi gospodarskimi poslopji ter udobno notranjo opremo, ki so jasno pričale o splošnem blagostanju prebivalstva, ki si je le s svojo pridnostjo in spretnostjo svojih rok znalo pridobiti nadpovprečnost v primeri s socialnimi razmerami ostalih krajev Slovenije. Treba je tem krajem tudi priznati visoko kulturno raven in naravno nadarjenost prebivalstva, ki je dala tudi slovenski kulturi svoj znaten delež in ne slovi zaman kot slovenska Atika.

V političnem oziru pripada danes suhorobarsko ozemlje trem, oziroma kar štirim okrajnim ljudskim odborom: Kočevju, Grosupljemu, Postojni in Ljubljanski okolici. Že samo njeno jedro je razdeljeno na tri okraje, kar je velika ovira gospodarski enotnosti celotne lesne domače obrti.

Glavna središča suhe robe, ki smo jih že našteli v uvodu kot njena žarišča, so Ribnica, Sodražica in Velike Lašče. Vendar je treba vzeti Sodražico kot poglavitno osredje, ker se semkaj še vedno gospodarsko stekajo vse panoge hišne obrti in je tako izdelovalcem, kakor tudi trgovskemu svetu v tem pogledu najbolj poznana. Ribnica skoraj nima več neposrednih stikov

s suho robo, ker je zavzela važno mesto v gozdni in lesni industriji. Pa jih tudi že davno prej ni več imela in ji je dala le svoje ime. Prav tako so šele v novejši dobi prevzele Velike Lašče nekako gospodarsko središče za suhorobarske izdelke iz krajev severno od Slemen, ki pripadajo po zadnji politični razdelitvi ozemlja pod Grosuplje. Ljubljanski okolici pripadajo le severne vasi, ki se pečajo še z zobotrebčarstvom, druge vrste domače obrti pa tu ni več.

Iz zgodovine

Da je bila Ribnica že v rimski dobi važno križišče cest proti Hrvaški, dokazujejo njih sledovi pri Jasnici in Gotenici, kar potrjuje verjetnost, da so bili ti kraji tudi že obljudeni. V dobi preseljevanja, ki je šlo od Kolpe proti severu in prav tako v obratni smeri od Ljubljane proti jugu, so imeli naši predniki torej dvoje cest, ki sta jih vodili na sedanje ozemlje. Prva je peljala iz Grosupljega ob Mali gori proti Kočevju in Kolpi, druga pa z Blok ob Veliki gori na Gotenico in dalje na Hrvaško. Našli pa so z gozdovi poraslo pokrajino, ki so si jo morali šele s krčenjem polagoma preurediti za svoja stalna bivališča. Redka naselja so potiskali le na vzpetine (Sodražica, Vinice, Zapotok, Slatnik, Breže). Nastanek krajevnega imena Sodražica razlagajo iz besede Stojdrag, podobno Žigmarice iz imena Žiga-Žigmar itd. Možno je, da so prvi naseljenci prinesli nekaj suhorobarske spretnosti s seboj. Značilno za to domnevo je dejstvo, da zahodna Evropa ne pozna jelovih ali smrekovih obodov, ampak samo bukove. Najbližji sosedje na vzhodu so Romuni in pa Ukrajinci, ki uporabljajo za svoje izdelke mehke obode. Bogastvo lesa je torej na prve naseljence lahko vplivalo, da so si to spretnost ohranili.

Turjak je znan iz zgodovine že v IX. stoletju, sledovi Ribnice pa vodijo v konec I. tisočletja, vendar je prvič imenovana v zvezi s Sodražico šele leta 1082. Pod turjaško-ribniškim gospostvom (dominium Rewenicz) se l. 1220 omenjajo naselja Sodražica, Vinice in Breže, toda že 27 let pozneje je v Ribniški dolini (Contrata Reifnitz) imenovana že cela vrsta vasi: Veliki in Mali Zapotok, Vinice, Sušje, Sodražica, Breže, Breg, Gorenja vas, Hrvača, Goriča vas, Dolenja vas.[8]

Ko je l. 1456 izumrl z Ulrikom II. rod Celjskih grofov, katerim je do tedaj pripadalo ribniško gospostvo, je to prešlo na Habsburžane. Prevzel ga je Friderik III (1440—1493). Da je bila suha roba že mnogo prej tržno blago, nam potrjuje loška sejmska listina iz XIV. stoletja, ki jo omenja poleg žita in platna.[9]

Z neprestanimi turškimi vpadi, ki so se pričeli na to ozemlje leta 1469 in jih je bilo do leta 1491 nič manj kakor 22, je ljudstvo gospodarsko zelo trpelo. Požgane vasi z Ribnico in Kočevjem vred se niso mogle dvigniti iz ruševin in si opomoči od gladu. Zaradi tega je izdal cesar Friderik dne 23. oktobra 1492. leta tem krajem poseben patent, ki dovoljuje prosto trgovanje z živino, platnom in domačimi lesnimi izdelki, kar je že njegov naslednik Maksimilijan leta 1493 znova potrdil. Pozneje so bile te pravice še štirikrat potrjene, in sicer v letih 1571, 1596, 1774 in 1780.[11]

Nova svoboščina je Ribničanom kmalu zacelila rane turškega razdejanja. Že v prvih treh desetletjih po izdaji patenta so si že gospodarsko tako opomogli, da jim je hotela oblast leta 1520 trgovanje z njihovimi izdelki obdavčiti. Temu so se pa znali ubraniti. Niti takrat niti kdaj pozneje ni bila lesna domača obrt obdavčena. Ščitile so jo ravno posebne gospodarske razmere ozemlja, da je ostala vse poznejše čase svobodna in prosta vsakršnih dajatev. Tudi v fevdalni dobi se nikjer ne omenja z obveznostmi desetine, pač pa si je graščina pridržala pravico, da je suhorobarjem odločala in oddajala sečnjo lesa v gozdu za njihove potrebe.

Valvasor navaja v svoji Slavi vojvodine Kranjske, torej pred 260 leti, 10 kočevskih in 12 ribniških vasi, ki so se pečale z izdelovanjem suhe robe. Vsekakor bo to število tako za Kočevarje kakor tudi za Ribničane veliko premajhno, kajti že vlada Marije Terezije je spoznala potrebo strokovne izobrazbe lesni domači obrti v državi in pozvala tudi kranjske deželne stanove, da pošljejo nekaj mladih in nadarjenih fantov na dunajsko obrtno šolo. Zanimivo je, da jih niso iskali med ribniškimi ali kočevskimi suhorobarji, pač pa v logaškem okraju. Našli so štiri in jih odvedli na Dunaj, toda nikdo od njih se ni več vrnil, da bi bogatil rojake s pridobljenim znanjem, ampak so se izgubili v svetu brez sledu.[7]

Pri tem poizkusu, dati ljudstvu višjo strokovno izobrazbo za izpopolnitev v lesni domači obrti, je tudi ostalo. Nobena oblast ne prej ne pozneje ni nudila ljudstvu te možnosti. Verjetno je ta prezir imel svoje vzroke v davčni prostosti lesne domače obrti, ki se je morda tudi sama branila in odtegovala višjemu znanju, da bi je pozneje ne obdavčili.

Šele leta 1885, ko je pričelo nemštvo že stezati svoje meje proti jugu in si iskalo primernih oporišč, je našlo taka tla tudi na Kočevskem in v njihovem Kočevju ustanovilo lesnoobrtno šolo, ki je bila pa odprta in dostopna le kočevskim Nemcem. Ribniško ozemlje ji je ostalo ob strani in ni imela iz teh krajev nobenih učencev. Tudi po svojem učnem ustroju ni zadostovala stvarnim potrebam, kar je zgovorno dokazala obrtna razstava l. 1908 v Kočevju. Kočevska je imela tedaj razstavljenih le 38 različnih izdelkov, medtem ko jih je štela Ribnica 122. Na ribniško suho robo torej ni imela kočevska obrtna šola nikakega vpliva, ki je kljub temu visoko presegala kočevsko hišno obrt. S premajhnim številom učencev je šola vsa leta le životarila in v letu navedene razstave tudi popolnoma prenehala. Ves njen inventar, namenjen lesni domači obrti, je po razpustu prevzela obrtna šola v Ljubljani.[7]

Pa tudi v bivši Jugoslaviji je ostala lesna domača obrt, predvsem na ribniških tleh, le v svojih stoletnih oblikah in si svojih razmer ni v ničemer spremenila. Politične stranke so dobro poznale njeno množičnost in jo skušale z raznimi zadrugami vprezati v svoj voz, toda notranje gospodarske opore ali višje izobrazbe ji ni nudila nobena. Bivša meščanska šola v Ribnici je s podporo domačih ustanov osnovala v letih 1935—1938 z orodjem in nekaj stroji opremljeno delavnico za zimske lesnoobrtne tečaje, ki so že pokazali zadovoljive uspehe. Iz političnih ozirov je oblast selila celotno delavnico po okraju, da je naposled prišla s strojno opremo in orodjem vred na razpolago zasebnemu podjetju.[7]

Vprašanje višje strokovne izobrazbe lesne domače obrti postaja tudi v novi Jugoslaviji vedno bolj pereče. Vendar je veliko upanja, da ga bo znala pravilno rešiti z novo lesno strokovno šolo v Sodražici, ki ima zanjo že pripravljene prostore.

Do konca prejšnjega stoletja sta bili današnjemu ozemlju suhe robe priključeni še dve stroki hišne obrti, ki sta do prve svetovne vojne popolnoma izumrli. To sta bili sodarstvo v Loški dolini, ki je segalo v Snežnik, in obročarstvo, ki se je raztezalo od vasi izpod Slivnice s Cerknico čez Rakek in Planino na Logaško planoto.[2]

V Loški dolini so izdelovali sode iz mehkega lesa za žeblje, mavec, cement in podobno. Izvažali so jih v Trst in Dalmacijo.

Velik obseg je zavzemalo obročarstvo. Hišni obrati so izdelovali le lesene obroče iz leske in jesena ne samo za posodarstvo, ampak da so z njimi obijali tudi zaboje, ki so danes obiti le še z obročnim železom ali valjancem. Velike množine klanih obročev so odpošiljali v Trst, ki je gospodarsko cvetel kot največje pristaniško mesto Avstro-Ogrske. Vsakovrstno blago, ki je prihajalo v Trst po morju, so vlagali v lesene zaboje, obite z leskovimi obroči in ga razpošiljali po državi. Na enak način so domače blago vtovarjali na ladje za inozemstvo. Zaradi tega je bilo povpraševanje po obročih vedno zelo veliko. Po domačih goličavah in gmajnah je bilo že težko dobiti primernih palic in so hodili ljudje ponje daleč na Hrvaško in v Snežnik. Snežniška graščina je izdelovalcem oddajala proti plačilu v poseko leskovih palic cele gozdne parcele, tako da je zaslužek komaj kril izdatke in se delo skoro ni izplačalo.[2]

Poleg velikih množin obročev so v okolici Loža naredili na leto do 200.000 sodov, 1000 kadi, 150.000 ducatov žlic in kuhalnic iz bukovega lesa in 3000 ducatov žlic iz javorja, v takratni skupni vrednosti 40.000 gld.[10]

V začetku stoletja se je bavilo na ribniškem ozemlju z izdelovanjem suhe robe še 38 vasi bivšega ribniškega sodnega okraja: Gorenja vas, Breg, Goriča vas, Hrvača, Otavice, Nemška vas, Dane, Bukovica, Sajevec, Zadolje, Jurjevica, Breže, Kot, Sušje, Slatnik, Žlebič, Dolenje Laze, Prigorica, Dolenja vas, Rakitnica, Grčarice, Sodražica, Podklanc, Globel, Žigmarice, Jelovec, Zamostec, Sinovica, Lipovščica, Vinice, Zapotok, Ravni dol, Grdi dol, Novi pot, Kotel, Loški potok, Struge, Velike Poljane in Gora. Skupaj so štele 750 hišnih obratov.[10]

Od 129 vasi velikolaškega sodnega okraja se je pečalo 81 vasi s hišno obrtjo, to je s 500 hišnimi obrati.[10]

Tedanja proizvodnja je znatno presegala današnjo. Skupno je bilo na leto narejenih: 300.000 lesenih poden, 400.000 obodnih kolačev, 22.000 škafov, 15.000 banjk, 250.000 ducatov žlic in kuhalnic, 25.000 obodnih škatel (Loški potok!), 12.000 cedil, 7500 ribežnov, 5000 banjic, 3000 putrhov, 3000 brent, 3000 kuhinjskih desk, 20.000 krožnikov, 14.500 lesenih skled, 1500 valjarjev, 5500 lesenih kladiv, 5500 predalnih glav, 2500 ročajev, 10.500 solnic, 12.000 trktal in 2000 muhalnikov.[10]

Celotna vrednost izdelane robe je presegala 500.000 gld.

V Ljubljani je bilo tedaj 5, v Zagrebu 6 trgovcev s suho robo, ki so jo pokupili za 100.000 gld na leto. Doma, to je v Ribniški dolini, je prekupčevalo z lesnimi izdelki 20 trgovcev, ki so robo prodajali po sejmih ali pa jo razpošiljali po svetu. Pretežno večino pa so jo razpečali rešetarji-krošnjarji po Kranjskem, Hrvaškem, Koroškem, Štajerskem, po Zgornji in Spodnji Avstriji in na Ogrskem. Letno so pri tem zaslužili nad 70.000 gld.[10]

Podnarske hiše s 6—7-glavo družino so napravile čez zimo do 1000 poden, z 2—3-glavo pa 200—300, 600 lesenih poden pa je vrglo 250 do 270 gld. Povprečni dnevni zaslužek je znašal od 2—2,5 gld. V obodarski stroki je napravil srednji obodar na leto do 120 obodnih kolačev v vrednosti 400—450 gld. Dnevno je zaslužil od 80 kr do 1 gld.[10]

Čez teden storjeno robo so suhorobarji nosili ob četrtkih na redni semenj v Sodražico, kjer so si jo med seboj zamenjavali ali pa so jo pokupili krošnjarji za svoje potrebe in domači trgovci. Z njo so trgovali ne samo po Avstro-Ogrski, trgovske zveze so tedaj vodile v inozemstvo v Italijo in Nemčijo, na Grško in v Španijo, po Levantu in čez Sredozemsko morje v Afriko in celo Indijo.

Brez dvoma je imela pridobljena svoboščina prostega trgovanja s suho robo ves čas najmočnejši vpliv na celotni razvoj lesne domače obrti v teh krajih. Izdelovanje lesenih predmetov, ki se rabijo v gospodinjstvu, ni ostalo omejeno le na domače potrebe in sejme v neposredni okolici, marveč je dobilo širši in neomejen krog za trgovanje v bližnje in daljne kraje. Z večanjem trga pa se ni dvigala samo proizvodnja, rasla je tudi mnogovrstnost izdelkov in njih zunanja ličnost. Ta dejavnost je postala doma gonilna sila, ki je množično zajela vse male ljudi, da so si z njo zagotovili sicer skromne, toda stalne gospodarske dohodke.

Pregled panog

1. Obodarstvo

Krajevno je obodarstvo omejeno na vasi:

OLO Kočevje: Dolenje Laze, Globel, Gora, Gorenje Laze, Lipovščica, Jelovec, Podklanc, Retje, Sodražica, Zamostec, Žlebič, Žigmarice.

OLO Grosuplje: Andol, Brinovščica, Črnec, Dvorska vas, Gašpinovo, Graben, Hojče, Hudi konec, Junče, Kaplanovo, Krnče, Marolče, Maršiči, Opalkovo, Polzelo, Prapreše, Pusti hrib, Rigelj, Sv. Gregor, Škrlovica, Velika Slevica, Velike Lašče, Zlati rep.

OLO Postojna: Beneti.[13]

Vrste obodov: rajtri 7 pednjev × 6—8 col, po 30 kosov v kolaču, pekovski 8 pednjev × 6—8 col, sitarji 7 pednjev × 4,5—6 col, petrinjci (uporaba okrog Petrinje) 7 pednjev × 3,5—4 cole, 6 pednjev × 4—5 col, dvanajstični 5 pednjev × 3,5—4 cole, metrski 4,5 pednja × 4—5 col, kuhinjski 4 pednje × 4—5 col, zmotni 3,5 pednja × 3—4 cole, peščični 3 pednje × 3—4 cole, župni 2,5 pednja × 3—3,5 cole, limonadni 2 pednja × 2,5—3,5 cole. Vsaka vrsta je potočena po 10 kosov v kolače — šajbe. K obodom spadajo tudi obroči, ki so primerno ožji in prav tako potočeni po 10 kosov v kolače.[15]

Mera: 1 pedenj — pedanj = 8 col = 22 cm.

Obod (domačini izgovarjajo obud — ubud in naglašajo v množinskem imenovalniku drugi zlog ter rabijo za tožilnik isto obliko, naglašen pa zadnji zlog) je ogrodje k reti — rajti (redos — rehta — redoseja), rešetu ali situ, ki ga na podnovi strani dopolnjuje obroč, ki oklepa leseno, žičnato ali žimnato podno.

Les za obode dajeta le smreka in jelka, kar je značilno za suho robo (Nemčija in vse zahodne dežele poznajo le bukove obode). Les za te izdelke mora biti prvovrsten, to je gladek, brez grč, raven in nezavit — flajdrast, predvsem pa mora biti cepljiv. Taka drevesa rasto v posebnih, gosto zaraščenih in od vetra zavarovanih krajih po Slemenih, zelo redka so v Mali gori, največ so hodili obodarji ponje v zato zaščitene predele Velike gore, v Jelenov žleb, Glažuto in Podpresko. Danes pa je tudi že tu gozd močno izsekan in morajo po les že v Rog in na novomeško stran.

Obodar spozna lastnosti lesa že na panju, to je še na rastočem drevesu, ki ga sam podere in razžaga, ker bi mu navadna mera hlodov ne hodila brez večjih odpadkov v račun. Že od nekdaj so plačevali tak les mnogo više, tudi dvojno ceno. Ko je drevo na tleh, mu obodar odreže vsaj poldrugi meter odritka — flajdra, ker je tu les že toliko zavit, da ni več za obode. Deblo obeli in razreže v čoke od 60—180 cm dolge, kakršna bo pač vrsta obodov. Čoke nato zgonta — razzgonta, to je razcepi s sekiro in zagozdami na 6, 8 ali 12 enakih delov. Zgonte znosi do najbližje poti in jih na lojtrskem vozu odpelje domov. Če pa dobi obodar primerno drevo »na žlaku«, to je na pripravnem kraju, ga poseka in obeli ter po svoji preudarnosti razreže v hlode, ki jih odpelje domov in šele tu razreže v čoke in razzgonta.

Danes nakazuje gozdna uprava obodarjem les v hlodih kar v gozdu, ki ga po vlakah spravljajo do potov in odvažajo domov. Tak les pa dobi pri spravljanju poškodbe od cepinov, verig, udarcev in kamenja in veliko izgubi na uporabnosti.[16]

Zgonte, ki jih pripeljejo iz gozda ali nacepijo doma, sušijo na suhem in vetrnem prostoru na prostem. Osušene zgonte obodar najprej obreže in zravna z rezilnikom v pravilne trirobe ali trapezne prizme. Vsak zgont nato razcepi — razkolje v dva, tri ali štiri dele. Na prerezni ploskvi zaseka vanj močno ravno klinjo, dolgo 35—40 cm, in ga toliko nakolje, da gre v razkol trlo, to je lesena ročica iz trdega lesa, obdelana na rezilo in dolga 60—70 cm, ki jo nato poriva in nakreplje navzdol, da se mu odcepi surov obod. Tako pripravljene surove obode obdela na »stolu«, to je na približno 2 m dolgi deski — skrajnici, ki ima na debelejšem koncu zarezano glavo in podstavljeno z nogama. Ta konec stola je možu uprt v trebuh, drugi pa je le naslonjen na obstenski tram ali polico v zidu, toda nekoliko više od stolove glave.

Obod obreže z ravnim rezilnikom najprej po obeh straneh enega, nato še drugega konca in sicer tako, da dobi »špunt«, to je po eni podolžni strani nekoliko večjo debelino. Na tanjši del pritrdi pozneje rešetar podno in obroč, ki bi brez špunta preveč štrlela v stran. Pa tudi pri potakanju obodov v kolače jih zlaga tako, da pride po ena tanjša stran ob debelejšo prihodnjega oboda. Če so v lesu vzbokline ali je nekoliko zavit, vse to izravna

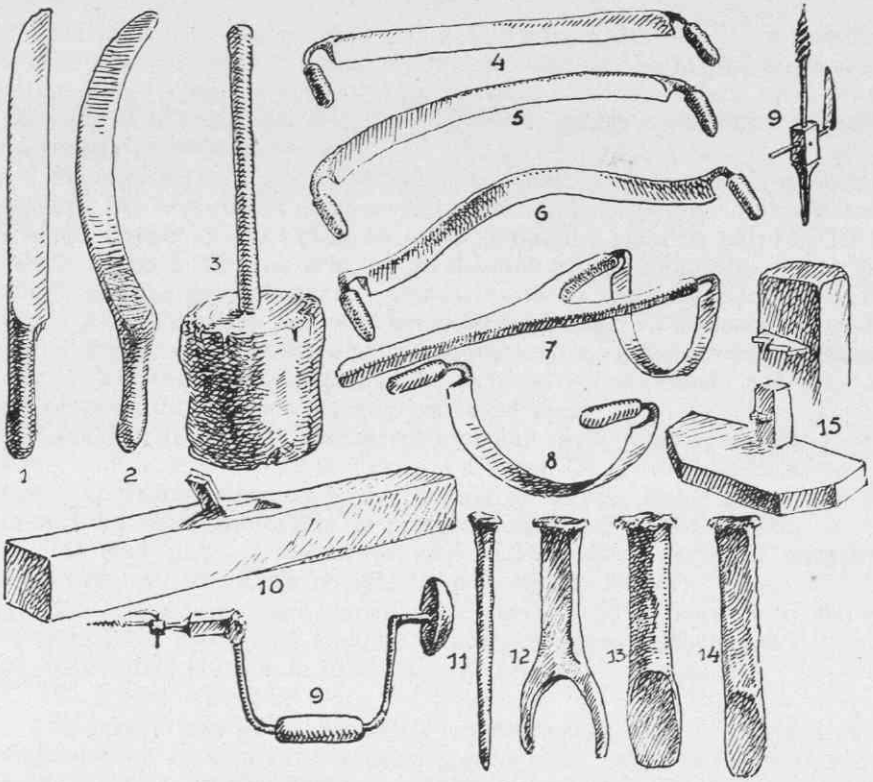

Sl. 3. **Posodarsko orodje iz okolice Sv. Gregorja:** 1. in 2. klina za cepljenje dog, 3. »bət«, 4.—6. »rezivniki« ali »krivci« za obrezovanje dog in podnic, 7.—8. »rezivnik« za obrezovanje škafov in pinj znotraj, 9. sveder »ušesnik«, 10. oblič »spahávnik« ali »klop«, 11. prebijač, 12.—13. nabijač, 14. presekač, 15. utornik — lišpar

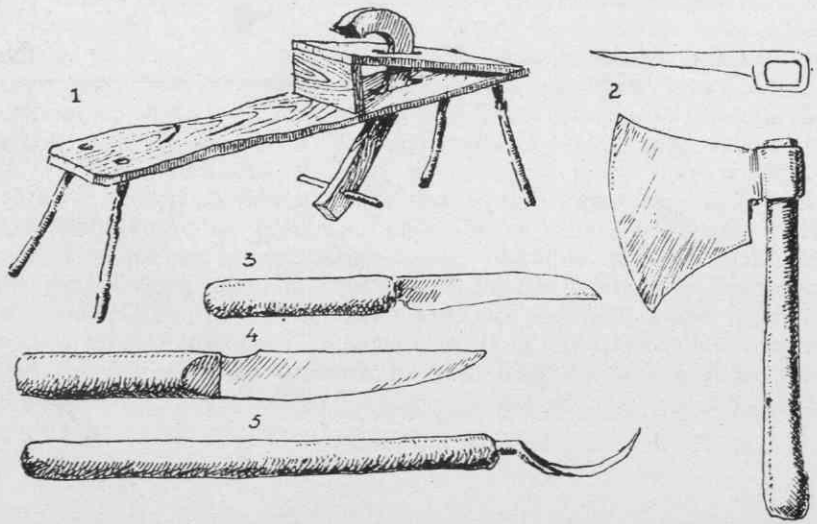

Sl. 4. **Žličarsko orodje iz Sodražice:** 1. rezilni stol, 2. žatlaka, 3. nož »glajevec«, 4. nož za obrezovanje, 5. »strug« za izglabljanje kvasala (risal J. Trošt)

z rezilnikom tako, da je obod gladek in raven, kakor da bi ga oskoblal z obličem na skobelniku. Širino oboda zmeri kar na oko in potegne z rezilnikom še po obeh straneh debeline, pravilno smer mu kažeta ravni letni. Obrezki, ki odpadajo pri delu, so »rezine« — erzine — obodnice in rabijo gospodinji za podneto.

Nato pride na vrsto krivljenje — usločanje — kroženje — mašinanje obodov. Do 70 ali 80 let nazaj so jih krožili na roko, tako da so jih z obema rokama zavijali na vse strani, da so se »zmehčali«, nato pa ukrožili. To je bilo zamudno in tvegano delo, ker je šlo prav pri kroženju veliko kosov po zlu.[6] Sedaj ima vsak obodar preprosto vreteno — mašino z lesenim valjem, ki je v pravilnih vrstah nabit s štrlečimi jeklenimi dletci — konicami, ki obodu po notranji strani nasekajo in natro vso ploskev, da se potem obod z lahkoto ukroži. Valj vrtita po dva pomagača, tretji pa potiska obode pod valj, da prihajajo na drugi strani že ukrivljeni izpod njega.

Vsaki vrsti sešije obodar z vitro zunanji obod, vanj pa potoči — položi — vdene še po 9 enakih kosov, le pri retah 29. To so obodni kolači — šajbe, ki jih razobesi pod strešni napušč ali stražo, da se dobro presuše in so v tej obliki pripravljeni za prodajo, oziroma za izdelavo rešet.

Na enak način si obodar pripravi tudi obroče — rajfe, ki pripadajo vsaki vrsti obodov. Zanje uporabi les pokvarjenih obodov.

Ob pripravljenem lesu naredi priden obodar do 20 kolačev na dan in si zasluži čez leto 40 do 50 tisoč dinarjev. Skupno napravijo obodarji do 60.000 obodnih kolačev, ki gredo na trg doma in v inozemstvo.

B u k o v i o b o d i.[14]

Sosedne države Italija, Nemčija, Francija, Španija, kamor se je pred prvo svetovno vojno začela širiti trgovina s suho robo, rabijo za izdelavo svojih rešet le bukove obode. Veliko povpraševanje po tej vrsti izdelkov je dalo ribniški podjetnosti pobudo, da so jih začeli izdelovati tudi po teh krajih. Prišli so jih cepit leta 1911/12 Istrani za podjetje E. Ivanca v Sodražici. Kakih 40 izdelovalcev je tedaj cepilo bukove obode pri Jelenovem žlebu v Veliki gori. Toda kaj kmalu jim je začelo primanjkovati primernega lesa in se je družba preselila v Snežnik na Milanov vrh, nato v Šmohor na Koroško in potem celo v Zavidoviče v Bosno. Obode so izdelovali le za omenjeno podjetje, in sicer po 12 pednjev (240 cm), dvanajstične in osemnajstične za posebna sita, ki so odhajala v Trst, na Dunaj in v Grčijo ter celo v Tunis. Prva svetovna vojna pa je te vrste stroko popolnoma ustavila in bukovih obodov ne izdelujejo več. Kolikor so jih tedaj izgotovili, so jih izdelovali le Istrani.

Tudi po Hrvaškem, v Bosni in Dalmaciji je te vrste izdelek le iz bukovine. Semkaj so zanesli mehke obode samo Ribničanje, saj je bilo kdaj tudi takih, ki so se poizkušali udomačiti s svojo spretnostjo v krajih, bogatih z dobrim in uporabnim lesom. Navadno so ostali taki primeri osamljeni. Delo s tujimi in neveščimi ljudmi se ni obneslo, čeprav so bili vsi ostali pogoji ugodni. Še danes najdemo po večjih krajih naših južnih sosedov ribniške družine, ki so se naselile, da bi tam izdelovale in razpečavale suho robo. V številnih primerih to tudi delajo, toda vso robo dobivajo od doma.[15]

2. Podnarstvo

Krajevno je omejeno na vasi:

OLO Kočevje: Breže, Bukovica, Dane, Globel, Gorenje Laze, Jelovec, Jurjevica, Lipovščica, Kot, Podklanc, Ravni dol, Sajevec, Slatnik, Sodražica, Sušje, Vinice, Zapotok, Žigmarice, Žlebič.

OLO Grosuplje: Brinovščica, Zadniki.

OLO Postojna: —

Izdelki so: Rete — rajte (velike, male, goste, cvitarce, redke), velike merijo v premeru po 32 col, male po 26—28 col. Slednje imenujejo tudi koroške ali avstrijske. Vinska podna (22 col), ravšelni (redko tkana za ribe), podbojci (so najbolj gosta z ozkimi vitrami za koruzno moko v Baniji in Bosni), lanena (gosta za laneno seme), pšenična — ušenična, ržena, bobovci, furmanska (široke vitre in ozko tkana za zobanje), tkančki — tekančki (6—12 col z ozkimi in gosto tkanimi vitrami).[12]

Bistven del rešeta je dno — podno — padno, ki je lahko leseno, žimnato ali žičnato. Gosteje tkana podna iz žime ali žice rabijo za sita. Žimnata podna dobavlja žimarska domača obrt v Stražišču pri Kranju, za žičnata pa skrbe domači obrati v Ribnici, Danah, na Jurjevici in v Sodražici. V Ribnici in Sodražici sta podjetji že industrializirani na električni in motorni pogon, na ostalih pa tko podna še na ročne statve.

Vsa lesena podna so ročno pletena ali pa tkana na posebnih statvah. Zanje je treba najprej pripraviti vitre, kar zahteva precej spretnosti in tenkega čuta za lesno strukturo.

Za cepljenje — klanje — izdiranje viter so najbolj primerne do poldrugega metra dolge in od 3—5 cm debele, gladke leskove ali jesenove palice, sekane v mrtvem času, to je od oktobra do marca, in sicer na prisojnih krajih. Za krajše vrste viter rabi tudi vrba ali dobrovita — drobovtna. V gošči ali senci rastoči les ni za rabo. Nekdaj so teh palic največ naklestili Kočevarji, ki so jih vozili v zimskem času naprodaj v Ribnico. Danes, ko ni več »paličarjev« v Ribnico, pa si jih hodijo vitrarji sekat sami.

Cepljenje viter se navadno opravlja pozimi v hiši ob topli peči in je pri delu udeležena vsa družina. Razen navadnega noža ni potrebno posebno orodje, »baba« pa je edina priprava, ki delo olajša. To je nizek, do poldrugi meter dolg stol — klop, ki je na enem koncu oprta na nogi, na drugem pa je vdelan do 1,30 m visok stebriček s kvadratnim prerezom 15 × 15 cm in sega kakih 80 cm nad klopni sedež. Na notranji strani ima navadno štiri luknje različne velikosti od 3—6 cm, primerne debelini palic.

Najprej otroci palice obelijo in ostržejo, na tanjšem koncu v dolžini do 15 cm pa jim lub lahko ostane. Tu napravi vitrar do $1\frac{1}{2}$ cm dolgo in do 3 mm globoko zarezo. V babinem stebriču poišče primerno luknjo, kamor vtakne tanjši, neostrgani konec palice z navzgor obrnjeno prečno zarezo. Daljši konec pripogne, da se mu palica pri zarezi navzdolž nakolje. Tako pripogiba in nakreplje v presledkih in jo potiska skozi luknjo, da se mu vitra enakomerno cepi — dere do konca. Ta postopek ponavlja po obsegu palice 4—6 krat in dobi vitre — skrajnice, ki so namenjene za rajtre.

Na enak način kolje in cepi na palici nove plasti, da dobi vitre — oblice, dokler se pač da, da mu ostane odrta palica — betična. Oblice se nato še cepijo v tanjše gladke vitre. Na tanjšem koncu vsako razcepi z nožem in vzame debelejši del med zobe, z usnjeno krpo — blekom, ki jo drži v desnici, pa potegne po razcepu novo, tanjšo vitro. Ker so pri tem opravilu potrebni tudi zdravi zobje, so se dekleta s slabimi zobmi v te kraje težko možila. Nekateri znajo cepiti oblice v tanjše vitre tako, da stisnejo oblico med koleni, cepljenko pa potegnejo z blekom na enak način navzgor.

Vse nacepljene vitre nato zgladijo, skrajnice po ravni, gladke pa po obeh straneh, z nožem, ki se imenuje viternik in mora biti brušen »na iglo«. Vitrar drži viternik v desnici z rezilom pravokotno na kolenu, z levico pa vleče vitro izpod rezila nekajkrat po eni in nato še po drugi strani.

Za vsako vrsto rešet je treba dati vitram še posebno širino. Prebero in otrebijo se skrajnice in daljše vitre, ki bodo za rajtre, nato gladke, ki bodo primerne za manjša rešeta. Širina se vitram odmerja z rezirjem. To je kaj enostavna priprava in spominja na ribežen. 40 cm dolga, 6 cm široka in do 2 cm debela deščica iz trdega lesa ima v prečni smeri vsajena dletca — rezilca. Ostrine gledajo na zgornji, konci pa na spodnji strani iz odprtine. Razdalja med rezilci je odmerjena z enakomernimi zagozdami, ki odprtino hkrati tudi tesnijo. Vitrar položi rezir na rob hišne mize, nastavi vitro na ostrine in jo pritisne na drugi strani z lesenim plošičkom, z desnico pa jo potegne skozi rezila, ki jo enakomerno razrežejo v več trakov.

Za vsako vrsto rešet je treba vitram prikrojiti širino na posebnem rezirju. Najdaljše in enako široke vitre se nato povežejo po 30—50 kosov v svežnje — puščice, prevežejo na enem koncu z vrvico in so pripravljene za tkanje na statvah.

Tkanje lesenih poden

Velika podna za rete pleto podnarji na roko, to je brez vsakih pripomočkov, kar na družinski mizi. Z delom prične v sredini bodočega podna in razpostavi po mizi v enakomernih presledkih nekaj vrst najdaljših skrajnic ali gladkih viter, kakršno bo pač podno. Iz srede začne pretikati podobne vitre v nasprotni smeri in jih sproti ravna samo na oko. Končani sredini — križu dodaja novih, vedno krajših viter v obeh smereh, dokler ni prava velikost podna dosežena. To pa zadene s štetjem, ker gre za posamezno vrsto poden po širini ali dolžini vedno enako število viter. Na podoben način plete tudi križanke, to je močna, dvojna podna, pri katerih tečejo vitre v štiri smeri in tvorijo praznine pravilni šesterokotniki.

S posebnim obročem odmeri podnu mero in ga obreže s škarjami, da mu pusti rob za obšiv. Tega obšije s šivno vitro, ki je tanka in gladka ter se rada vije in suče. Pri vsakem zasukljaju spodvije konce viter na podnu v zasukani rob.

Vse druge vrste poden pa tko ženske na statvah, ki so narejene po vzorcu statev — krosen za tkanje platna. Te imajo v slednji podnarski hiši.

Po obliki so včasi med seboj razlikujejo, toda bistveni sestavni deli so povsod enaki.

Ogrodje statvam sestavljata navadno dva pravokotna okvira 122 × 65 cm, ki slonita na štirih stebričkih, visokih po 135 cm. Zadnja nosita zgoraj podolž obrnjeni prečki s prosto visečima škripcema, kjer se sučeta lučavnici. To sta lesena okvira 60 × 15 cm s prekrižanimi vrvicami v sredini in sta na spodnjem robu v zvezi s stopali na podnožniku. S pritiskom na stopalo se ena dvigne, druga pade. Pred lučavnicama je brdo, ki ureja osnutek in potiska votek v pravilne razdalje. Za vsako vrsto poden je tudi posebno brdo, ki ima na okviru toliko in tako gostih žičnih pregrad, kolikor podolžnih viter šteje osnutek. Na sprednjem delu je sedež za tkalko, nad njim pa prečna palica »nabiralka« z vrvičnimi zankami, v katere naveže konce viter. Te so plosko naravnane iz šopkov — pušeljčkov, ki jih je po 8 navezanih na prečki zadnjih stebričev. Vitre naravna tkalka iz šopkov skozi lučavnici in brdo ter jih ujame na nabiralkine zanke. Svoje delo opravlja sede na statvenem sedežu. Poleg sebe ima daljše in krajše vitre za votek. Čolniček nadomešča tu igla, to je 40 cm dolga tanka lesena letvica z ušesom, v katerega vtika posamezne vitre za votek. Z nogama pritiska izmenjaje na podnožnikovi stopali, s tem pa tudi lego lučavnicama. V razmak osnutka vtakne z iglo votkovo vitro in poravna z brdom, izmenja lučavnici, vtakne v iglo novo vitro in znova poravna z brdom, dokler ni podno gotovo. Ko je dosežena prava dolžina tkanine, jo tkalka na pušeljčkih odreže, na nabiralki pa sname vitram zanke. Podno ima še pravokotno obliko. Postavi ga na mero, to je obod v velikosti zahtevanega rešeta, da ga obkroži — obreže s škarjami. Čez obrezano podno še povezne ozek obroč — rajf in po robu obšije s šivalno vitro tako, kakor smo videli pri retah. S tem je podno gotovo, podnar jih po več skupaj poveže v zvežnje, zavije v vrečo ali ponjavo in o priliki odda rešetarjem ali proda.

Na enak način obšijejo tudi žimnata podna. Pri žičnatih podnih pa le zavijejo po več koncev žic na obodu in zafrknejo v svaljke ter dobijo sita po dva obroča na obod. Pri retah in rešetih z lesenim ter sitih z žimnatim dnom povezne rešetar podno čez obod in mu ga pričvrsti le z enim obročem. Pri žičnatih sitih pa pritrdi na obod najprej ozek obroč, nato podno in čez tega širši obroč. Žične svaljke, ki so ostali med obema obročema, rešetar ukrivi in konce zatakne z zgornje strani med prvi obroč in obod.

Proizvodnja lesenih poden že močno upada. Pred 50 leti je znašala na leto 300.000 kosov, pred zadnjo vojno še 40.000 kosov, lani pa se je naredilo le še 10.000 kosov.[16]

3. Posodarstvo (pintarstvo — pintarija)

Krajevno je omejeno na vasi:

OLO Kočevje: Gorenje Laze, Gora, Kot, Lipovščica, Podklanc, Preska, Sinovica, Slatnik, Sodražica, Sušje, Trava, Vinice, Zapotok, Zamostec, Žigmarice.

OLO Grosuplje: Adamovo, Črnec, Črni potok, Dednik, Dvorska vas, Graben, Grebenje, Krvava peč, Medvejek, Mohorji, Mački, Pečki, Perovo,

Plesovo, Podkogel, Podkraj, Dol. Podpoljane, Gor. Podpoljane, Pudlog, Pugled, Rob, Mala Slevica, Vel. Slevica, Selo, Sv. Gregor, Srobotnik, Škrajnek, Škrlovica, Usmani, Velike Lašče, Vintarji, Zadniki.

OLO Postojna: —

Vrste posodarskih izdelkov: Kadi, čebri, banje, banjice, škafi: kuhinjski, pomijnjeki, ribarji, žehtarji, napajači, pasjaki, istrski, hrvaški, pitelni, merniki; brente, brentače, brentačke, golide, vedra, škafci, putrhi — putrški, barigeljce, banjke in pinje.[15]

Izdelovanje škafov[18]

Posodi, ki jo danes imenujemo škaf, so v Ribnici še pred 60—70 leti rekli le kebel — kebu — keblica — kebliček — keblička in se je beseda škaf šele pozneje udomačila.

Les za posodje, kakor so škafi, brente, vedra, banjke itd., dajeta le smreka in jelka. Imeti morata enake lastnosti kakor za obode. Deblo mora biti gladko, brez ali vsaj čim manj grč, predvsem pa mora biti les cepljiv — cepek. Škafar tako drevo poseka in ga pripelje v hlodih domov. Tu ga razreže v čoke — krcljičke z dolžino 7—26 col, pri čemer se ravna pač po robi, ki jo namerava napraviti — storiti — postoriti. Čoke najprej razčetrti, razšesteri ali razosmeri v zgonte. Najvažnejše delo je sedaj cepljenje — klanje zgontov v doge, da se dajo čim bolj obdelati in da se pri tem ne izgubi preveč lesa.

Škafar cepi doge navadno sede ob ravno odrezanem nizkem čoku — panju — tnalu. Za to delo rabi dvoje klinj, ravno za dna in ukrivljeno za doge. Debelina dog se ravna po velikosti posode in meri vse le na oko. Zgont postavi na panj in nastavi klinjo tako, da seka kroge drevesnih leten in udari po nji s kratkim lesenim betom, da se doga odcepi. Tako dela nekako do polovice zgonta in prične nato cepiti od druge strani, da mu pride čim manj lesa v upadek. Če bi klal doge vzporedno z letnimi krogi, bi dobil proti središču vedno ožje in bi se tako cepljenje imenovalo »na past«. To daje sicer trdnejše doge, ki bi dale posodi več trajnosti, vendar se takemu cepljenju, če le mogoče izogiblje, ker se doge rade vijejo in bi ga njihova različna širina znatno mudila pri sestavljanju posode. Pripravneje je, če so doge enako široke in jih pride na določeno vrsto tudi enako število.

Nacepljene doge da škafar v sušilo. Družina mu jih na prostem zloži v večje in manjše votle kopice tako, da jih nalaga v krogih, drugo vrh druge s kratkimi presledki, da dobi zrak čim več dostopa. Presušene doge zloži na suh in zavarovan prostor in so pripravljene za obdelovanje.

Najprej škafar doge na grobo obdela — obreže na rezilnem stolu z rezilnikom — krivcem, ki je nekoliko usločen. Vsako posebej obreže najprej po hrbtni, nato še po notranji strani, da ji da primerno debelino. Daljše doge — ušnice, za škafova ušesa na širšem koncu pričeli in jih zlaga zase, prav tako podnice za dna, ki jih je ogladil z ravnim rezilnikom.

Dno sestavljata navadno dva dela, širši in ožji, lahko pa tudi več. Te na skupnem robu »spahne«, to je natančno zravna in prikroji, pripaše ter zbije na dveh mestih z lesenima klincema — moznikoma — mozdnikoma. Zabije ju najprej v širši, ostali polovici pa v ožji del dna, ki ga z lesenim šestilom

— cirkelnom obkroži in z ozko žago obreže. Vsakemu dnu da svojo številko, ki jo pozneje dobi tudi škafov obod.

Preden začne s sestavljanjem škafa, si pripravi še obroče. Danes so v rabi le železni obroči, iz valjanega železa — valjanca — regeta — batarja (vezi od bombažnih bal). Pred 40—50 leti pa so dajali na škafe le lesene obroče.

Zanje so škafarjem rabile dolge leskove ali jesenove palice, razklane podolž na dva dela in obrezane po notranji strani, po zunanji pa obeljene ali pa tudi kar surove. Škafov obroč je bil sklenjen tako, da se je ujel v napravljeno zarezo — zob debelejšega konca z enakim zobom tanjšega, podaljška pa spretno podvila podenj. Vsak škaf je dobil zgoraj in spodaj po dva obroča. Lesene obroče so delali tudi iz obodov — obodi, le da so bili ti širši in po eden zgoraj in spodaj. Tudi sklep obroča je bil ličnejši, kakor je še danes pri bohinjskih škafih.

Pri sestavljanju škafovega oboda rabi škafar stavnik — stalo. To so na močnem lesenem podstavku pričvrščeni štirje leseni stebrički, ki drže zgoraj in spodaj dva obroča in so nagnjeni navzven ter ustreza vsa priprava velikosti in obliki škafa. Zgornji obroč je opremljen z grzicama — sponkama, ki pripneta ušnici — ušesi na obroč.

Ušesni dogi najprej natančno spahne po obeh stranskih robeh na spahavniku — klopi, to je velikem obliču (100 cm × 13 cm × 13 cm), ki ga ima obrnjenega narobe in skobla tako, da vleče dogin rob po njegovem rezilu. Dogi pritrdi z grzicama natančno na obe nasprotni sredini zgornjega obroča. Nato sprva z ene, potem še z druge strani nove doge, ki jo vsako posebej spahne in pomeri ob prejšnjo. Robovi se morajo dobro prilegati drug drugemu in obodu na obročih. Vse to dela škafar le na oko.

Iz dog sestavljeni škafov obod vzame iz stavnika in mu nadene poseben obroč — hlapec, in sicer najprej na zgornji strani, da more z ukrivljenim rezilnikom poskobljati dolnjo stran oboda, kamor potem pričvrsti »hlapca«, da skoblja lahko še zgornji del. Škafov obod priveže nato na klop ali tudi na rezilni stol z vrvjo in ga s skobljo — skubljo, to je z močno ukrivljenim rezilnikom, zgladi in ostrga po vsej notranjosti. Z ozko žago mu zravna spodnji rob in zgladi — obreže z rezilnikom.

Z utornikom vreže obodu pri dnu lišpo — utor, kamor pride vdeto dno. Obkroženemu in zamozničenemu dnu posname po eni strani rob do debeline, ki se prilega utoru — lišpi na obodu. Škaf je sedaj olišpan in mu z notranje strani lahko vdene dno. Na ta način »zadnevi« vso skupino škafov, ki je bila v delu in jim sproti nabija spodnje obroče. Nad njimi še enkrat z rezilnikom oliči zunanjo stran oboda in nabije še zgornji obroč. Z žago obreže vrhnji škafov rob in ga zgladi z rezilnikom. S svedrom-ušesnikom izvrta še ušesni luknji in je s tem škaf gotov. Po deset narejenih škafov poveže škafar v balo in spravi na zavarovan kraj, da jih o prvi priliki odpelje naprodaj.

Škafe z lesenimi obroči zgladi in oliči šele po obročenju. Ob obroču napravi z nožem plitvo zarezo, da mu rezine ne ostajajo na obodu.

Za vsako vrsto in obliko posode ima škafar poseben stavnik in tudi orodje, zlasti za glajenje in ličenje notranjosti različnih posod. Za skobljanje brente n. pr. rabi pet različnih skobelj, ki se po svoji obliki rezila prilegajo

krivulji brentinega oboda z ravnim delom na hrbtni strani, v dveh različnih hrbtnih kotih in po vampu. Brente, banjke z dvojnim dnom in pinje zamude izdelovalca dlje časa. Za pinje dobi kovčje — koučje — žokalo — štokalo in pokrov — kobovček pri strugarju.

Ob pripravljenih dogah in dobrem orodju naredi škafar dnevno do 10 škafov, drugih posod sorazmerno manj. Njegov letni zaslužek znese do 40.000 din.

4. Žličarstvo in kuhalničarstvo

Omejeno je na vasi:

OLO Kočevje: Jelovec, Nova Štifta, Podklanc, Sodražica, Zamostec in Žigmarice.

OLO Grosuplje: Adamovo, Črni potok, Dvorska vas, Kaplanovo, Kotel, Lužarji, Logarje, Male Lašče, Novi pot, Opalkovo, Podsmreka, Podstrmec, Podulaka in Velika Slevica.

OLO Postojna: Benete, Metlje, Mramorovo, Podslivnica, Ravne, Topol in Sv. Vid.

Izdelki: žlice, kuhalnice, mešalke, polentarji, pribor za solato, vilice za kumarice, korci, mešalke za mlekarstvo, izplakovalke (za vodo v čolnih), zajemalke, velnice, nečke, noži, trktala — žvrklje, miniaturni predmeti: žlička, vilice in nožiček.[15]

Izdelovanje žlic in kuhalnic[19]

Za žlice je v rabi le bel les, ki ga daje javor. Mora biti pa mehak za obdelavo in krhek, kakršnega dajo le mlada gladka drevesa od 12 do 18 cm debeline. Drevo ne sme rasti preveč v senci in goščavi, pa tudi ne na planem. Žlice pa delajo tudi iz bukovine, ki so prav zaradi temnejše barve lesa manj cenjene. Mlada bukovina je sicer bela, toda teže obdelavna. Starejši bukov les je mehkejši in pripravnejši za obdelavo, po barvi pa je temnejši in za žlice manj v cislih. V pretežni večini rabi le za kuhalnice.

Ko žličar drevo poseka, ga razreže v 20 cm dolge krcljičke — kratke čoke in razcepi v četrti ter takoj sveže obdela. Svoj posel opravlja sede ob nizkem tnalu — gladko odrezanem čoku. Na njem vsako polence z žatlako — plosko in tanko sekiro na kratkem ročaju, obeta — obseče — obteše — obkolje, da da žlici najprej surovo obliko. Polence nastavi na čok in zaseka žlici najprej glavo — kvasalo, odcepi nato ročaj — roč — recelj ter po vseh straneh še toliko obteše, da jo potem lahko dokonča z nožem. Ta je podoben večjemu kuhinjskemu nožu in mu je rezilo po hrbtni strani ravno, ostra stran pa se od okroglega in gladkega roča zožuje v konico. Obetani žlici z nožem najprej obreže in obdela roč — recelj, nato pa gladko obdela po hrbtni strani še glavo — kvasalo. Globino žlice izstruži s posebnim nožem z ukrivljeno klino, ki je nasajena na pol metra dolgem ročaju, imenovanem strug. Ročaj stisne žličar pod levo pazduho, rezilo pa drži v levi dlani. Z desnico suče kvasalo po ostrini, da na ta način izstruži žlici potrebno globino.

Sveže obdelane žlice se takoj polože na toplo peč in osuše, da obdrži les belino, sicer bi potemnel. Suhe žlice žličar sedaj še ogladi in oliči s po-

sebnim nožem — glajevcem, ki je podoben manjšemu kuhinjskemu nožu. Ko je skupina žlic povsem gotova, zloži po 6 kosov v svežnje in po dva svežnja preveže z vrbovo trtico v ducat.

Žličar postori na dan do 12 ducatov žlic, skupno pa jih izdelajo na leto nad 5000 ducatov.

Obdelovalni postopek za kuhalnice je isti. V različnih velikostih, od 15 cm do 1 metra dolžine, jih izdelujejo le iz bukovine in rabijo za različne namene. Zanje porabi suhorobar povprečno manj časa in jih naredi dnevno po 15 in več ducatov. V celotni proizvodnji pa jih pride na leto čez 30.000 ducatov v promet. Povprečni letni zaslužek žličarja znaša 17—18 tisoč dinarjev.

Razne vrste velnic, mešalk, zajemalk in izplakovalk delajo iz lipovine, jelše ali topolovine, ker so lažje od trdega lesa. Globino jim izrežejo s polkrožnim rezilnikom — skobljo, ki rabi tudi v posodarstvu. Nečke pa so v tej stroki že skoraj prešle v pozabo. Tudi tem so globino izdolbli s posebnimi skobljami. Mojstri v izdelovanju nečk so bili po roških vaseh nekdanji Kočevarji.

Iz odklanih delov lesa delajo žličarji še razne vrste nožev, ki rabijo gospodinjam za mazanje testa, pribor za solato (žlico in vilice) ali prijemalke za vlaganje in izlaganje kumaric. Vsi ti predmeti so prešli med suho robo že v novejšem času in po tujih vzorcih, vendar kažejo izdelki veliko spretnost in smisel za lepo in lično obliko, če upoštevamo skromno orodje, ki ga ima ta stroka na razpolago.

5. Ročno mizarstvo

Krajevno je omejeno na vasi:

OLO Kočevje: Gora, Jelovec, Sodražica, Vinice, Zamostec in Žigmarice.

OLO Grosuplje: Brinovščica, Karlovica, Mala Slevica, Novi pot, Veliki Osolnik in Rob.

OLO Postojna: Rožanče.

Vrste izdelkov: Kuhinjske deske za testo, meso, čebulo, leseni modeli — kalupi za maslo, pralne deske — perilniki — pralnice, ribežni — strgala — strgalniki za zelje, repo, hren, kumare, kuhinjski sušilniki — sušila, mišolovke, pasti, sponke za perilo, obešalniki za obleko, težki, sklopni in lahki — ravni, solnice, žličniki, namizna stojalca za jajca, igrače: samokolnice, kolca, klepetci, raglje.[15]

Ročno mizarstvo je bilo do nedavna stroka, ki je izdelovala lesene predmete s preprostimi obdelovalnimi sredstvi iz cepkega bukovega, javorovega ali pa tudi mehkega lesa. Največ so te robe napravili z žago, rezilnikom in svedrom na rezilnem stolu. Današnja pa je izdelana za oko lepše in ličneje, ker izdelovalci že rabijo pravo in raznovrstno mizarsko orodje, ne samo skobeljnik in oblič, ampak tudi že krožno in tračno žago, rezkalni stroj in druge sodobne naprave na strojni pogon. To omogoča tudi številnejšo proizvodnjo in ličnejšo obdelavo. Pa tudi les je pri tej že lahko druge ali še

Sl. 5. Ribniški krošnjar »zdomar« (foto S. Smolej, Jesenice)

Sl. 6. Obode »mašina« na Sv. Gregorju (foto J. Skrlep, Ljubljana)

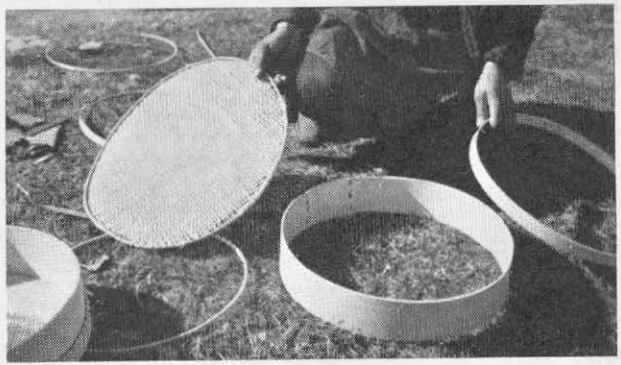

Sl. 7. Zdomar sestavlja rešeta (foto S. Smolej, Jesenice)

slabše vrste, ki je tudi znatno cenejši. Edino v tej stroki se že s pridom uveljavlja sodobnejša industrializacija, ki zajema v svoje področje vedno več novih predmetov. Lesna industrija, ki je na tem ozemlju med največjimi v Sloveniji, bo mogla s pridom zalagati to stroko z lesnimi odpadki svojih polfabrikatov, ki se še vedno uporabljajo skoraj brez cene le za kurjavo.

Izpopolnitvi obdelovalnih sredstev sorazmerno se je pomnožilo tudi število novih predmetov in se bo verjetno še bolj. Nekaj jih je iz nekdanje izbire že izpadlo in jih ne izdelujejo več. Po kuhinjah n. pr. ne vidimo več nekdanjih sklednikov in žličnikov, ki so bili dostikrat kaj lično in dekorativno izdelani, a jih je izpodrinilo sodobnejše zdravstveno pojmovanje. Na njihovo mesto pa so stopili številni novi predmeti, razne vrste kuhinjskih desk, perilnikov itd. Kako hitro najde nov izdelek svoje mesto, nam je najboljši primer obešalnik za obleko. Zlasti okrog Roba in Karlovice je veliko hišnih obratov, ki se pečajo z izdelovanjem samo tega predmeta. Ne le doma, ampak tudi v inozemstvu je po njih vedno večje povpraševanje in letna proizvodnja 50.000 kosov je še veliko prenizka, da bi krila potrebo.[13]

6. Orodjarstvo

Krajevno je omejeno na vasi:

OLO Kočevje: Gora, Dolenje Laze, Makoša, Otavice, Rakitnica, Sodražica, Velike Poljane in Zapuže.

OLO Grosuplje: Krvava peč, Laze, Naredi, Podhojni hrib, Rapljevo, Struge, Velike Poljane in Zgonče.

OLO Postojna: —

Izdelki: grablje, vile, kosišča, toporišča, greblje, loparji, brezove metle, jarmi in kambe, kljuke in obroči (k vrvem), oselniki.[15]

Lesno orodjarstvo je nedvomno najstarejša stroka lesne domače obrti ne samo v tem delu Dolenjske in Notranjske, ampak vsepovsod po Slovenskem in ostalem svetu. Na tem ozemlju se je ta hišna obrt naselila, ali bolje rečeno obdržala v predelih, ki osrednje suhorobarsko jedro obkrožajo. Iz zahodnih vasi Male gore prehaja orodjarstvo v okolico Turjaka in zajema mokrško pobočje od Roba proti Krvavi peči, od tod pa vključuje še Rute. Okolica teh v pretežni večini osamljenih krajev je porasla z visokim grmičjem bukve, leske, jesena, drena, bresta, gabra, maklena, moke (makovnice) in drugih, ki dajejo obilo lesne snovi za izdelovanje takega orodja. Močnejša ravna debelca rabijo za ročaje k lopatam in motikam, loparjem in metlam, rogovilasta za grablje in vile, iz trdih grčavk pa so prej izdelovali še cepce. Za sekirna toporišča, krampe, rovnice in cepine uporabljajo močnejši cepek les bukve, jesena ali gabra. Te obdelajo z rezilnikom na rezilnem stolu. Zlasti v povojnem času, ko je pomanjkanje take robe veliko, je proizvodnja zelo velika ter jih narede čez leto 4—5 vagonov, to je 10 do 12 tisoč kosov.[13]

Kosišča delajo največ iz javorovega, jesenovega ali gabrovega lesa, in sicer z mizarskim orodjem na skobeljniku. Le desni držaj — kljuka je navadno iz naravne krivine.

Izdelovanje grabelj in senenih vil.[26]

Za grablje in senene trirogljate vile iščejo izdelovalci lepih ravnih debelc s somerno rogovilo. Ročaje — držaje — štile za vile orodjar najprej uravna in pravilno ukrivi, navadno kar na sončni strani kozolca. Oba rogovilina konca pričvrsti ali z žico priveže na notranjo stran kozolčeve late, ročaj pa naravna in tesno priveže, da se v upognjenem stanju suši. Tretji rogelj — palec dobi iz veje ali celo po dva hkrati, če primerno rogovilo razcepi. Ko je les dovolj presušen, ga obdela na rezilnem stolu z rezilnikom in zgladi z rašpljo. Vrha osnovnih rogljev okoniči — ošpiči, če ostaneta lesena, sicer jima pa pričvrsti železni, kovani konici, palec pa ostane v vsakem primeru lesen. Na ročaj ga pritrdi z žeblji in kovanim obročkom.

Več posla ima orodjar z grabljami. Grabljišče — ročaj dobro zgladi in uravna ter ga na debelejšem koncu razcepi na dva, ali pa z dvema podolžnima prerezoma tudi na tri dele, tako da ostane srednji najmočnejši. Pri razcepu včasi tudi ožge — opali les in ga preveže z žico ali nabije pločevinast obroček, da se mu ročaj ne cepi naprej. Oba razcepa proti konicama obreže in obkroži. Če dela ročaj na tri razcepe, jih zgladi in proti koncem stanjša. Grabljišče naredi tudi tako, da ga ne razcepi, ampak le stanjša vrh in zgladi. V razdalji za pedenj od vrha ga prevrta, skozi luknjo pa polkrožno ukrivi tanjšo leskovo palico. Včasi napravi tudi po dvoje takih lokov, ki jih pozneje zatakne v grabeljni greben.

Za čeljust — glavnik — greben — šapelj vzame gladko gabrovo, maklenovo ali javorovo lato in ji navrta s svedrom po tanjši strani vrsto lukenj za zobe. Luknje morajo biti nekoliko nagnjene na notranjo stran, da stoje zobje po strani. Najtrdnejši zobje so iz drena. Vsak zob posebej obreže z rezilnikom in ga zabije v luknjo, da pogleda na hrbtni strani iz letve. Vse končiče odreže z žago in ploskev poskoblja. Nato izravna zobe, da stoje v vrsti in pravi legi. Vsakega še obreže z rezilnikom in okoniči z rašpljo, da so vsi enako dolgi in na notranjo stran okončeni.

Grabljišče na glavnik dobro pomeri, da v pravi smeri izvrta potrebne luknje, ter nasadi, da pogledajo konci vilic na drugi strani, ki jih »zanuta«, to je zagozdi z lesenimi klinčki, včasi pa tudi kar z žeblji, da se vilice ne morejo sneti.

Izdelovanje vil in grabelj se vedno bolj opušča, z njim se ukvarjajo le še stari preužitkarji samo v zimskem času. Celotna letna proizvodnja znese komaj 2000 kosov, čeprav je potreba po tem orodju vedno večja.[13]

7. Strugarstvo

Omejeno je na vasi:

OLO Kočevje: Grdi dol, Podklanc, Sodražica, Sušje, Zamostec in Zapotok.

OLO Grosuplje: Brinovščica, Hrustovo, Male Lašče.

OLO Postojna: —

Strugarski izdelki: krožniki, sklede, skledice, skodele, korci, valjarji, kuhinjska kladiva, pipe, ročke — roči — ročaji — ročniki, predalne glave —

glavice, ročaji za mizarsko in rezbarsko orodje, gobe za šivanje in gnetenje, spominski predmeti: šatulje in vaze, trktala — žvrklje — žvrkala, klekljarski vitli, šahovske figure, igrače: volk, ribniška marjanca, vitli za tekstilne stroje, kolesca za igrače, kovčja — žokala in kobovčki k pinjam, priprave za vezenje, čutare.[15]

Strugarstvo je bilo znano v Ribniški dolini kot hišna obrt le po mlinih ali domovih ob vodah. Pretežno so stružili na vodni pogon mlinarji in žagarji ob vodnih žagah, nožnih stružnic skoraj ni bilo in jih tudi danes manj poznajo. Taki hišni obrati so se pečali z izdelovanjem preprostih predmetov: krožnikov, skodel in šivalnih gobic, ročajev k raznovrstnemu orodju in pokrovcev — kobovčkov in kovčja k pinjam ter podobno robo.

V večji meri so se bavili s strugarstvom nekdanji oglarji, ki so kuhali oglje po gozdovih Male in Velike gore ter je bilo znano kot gozdno strugarstvo[21] še do konca minulega stoletja. Oglarji so imeli preproste, prenosljive stružnice, da so jih lahko prenašali od ene ogljenice do druge. Ko so pazili na kopo, da ni pregorela, so imeli dovolj časa, da so se lahko ukvarjali z izdelovanjem strugarskih izdelkov. Taka stružnica je imela močan podstavek s preprostim vretenom. Oglar jo je zabil v bližini kope kar v drevesni parobek. Na živo vejo bližnjega drevesa je navezal mehko in tanko vrv, ki jo je ovil okrog vretena, drugi konec pa pritrdil na podnožnik — drog, ki ga je pritiskal z nogo. Z vsakim pritiskom noge na podnožnik se je upognila tudi veja in pognala vreteno v nekaj obratov. Z odmikom noge pa je veja potegnila vrv nazaj, da se je vreteno zavrtelo v nasprotni smeri. To dvojno vrtenje je strugarju zadostovalo, da je stružil preproste predmete, največ skodele, korce, nosarke — plitve sklede z nosom, ki so jih največ rabili po Italiji za čiščenje riža. Globino posode je strugar poprej iztesal s posebno sekirico — teslom, ki je imela zaokroženo ostrino v prečni smeri. Dleta — strugi te svojevrstne strugarske obrti so bila nasajena na dolgih ročajih, ki so jih pri delu tiščali pod pazduho. Strugova konica z rezilom je bila prečno polkrožno zavita. Svoje posodje so oglarji izdelovali le iz mehke lipovine in bukovine. Deblo so le razpolovili in razrezali na kratke čokce, ki so jih pred struženjem obdelali s teslom in šele surovo obdelane ostružili.

Iz teh časov izvirajo še velike lesene sklede »tacolete« s premerom do 40 cm, ki so rabile po Italiji namesto peharjev. Te izdelke so nosili oglarji na sodraški trg in jih prodajali rešetarjem ali domačim trgovcem.[14]

Treba pa je pripomniti, da so tu oglarili ljudje iz Istre in Primorja, zaradi tega so izdelovali le tako robo, ki so jo poznali od doma. Ribničanje pa niso oglarili in se s te vrste strugarstvom niso pečali.

Strugarstvo na vodni pogon po mlinih in žagah pa se je do leta 1886. razširilo in spopolnilo v izdelovanju mnogovrstnih predmetov, da je postalo poslej obrt. V strugarnah se je vrtelo po 6 in več stružnic; te so izdelovale razne predmete tudi v mehkem lesu, ki so ga mogle izrabiti do najmanjših odpadkov. Veliko je k temu pripomogel J. Oberstar v Sodražici, ki se je izučil te obrti na dunajski obrtni šoli ter vodil potem doma največji obrat te stroke.[21]

Delno so se ukvarjali s strugarstvom tudi kolarji pri struženju kolesnih pest. Preprosto stružnično vreteno sta morala poganjati po dva pomagača, da je strugar mogel z dletom obdelati pesto.

Po vojni si je ribniško strugarstvo že dobro opomoglo od razdejanja in se razveseljivo krepi. Primanjkuje pa v domačih gozdovih javorovega lesa, ki ga v strugarstvu najbolj rabijo, in ga je treba že uvažati iz drugih krajev, da so potrebe krite.

8. Pletarstvo

Omejeno je na vasi:

OLO Kočevje: Globel, Gora, Sodražica, Zamostec, Žigmarice.

OLO Grosuplje: Črni potok, Dol, Kališče, Junče, Karlovica, Podkogel, Polzelo, Plesovo, Poznikovo, Podstrmec, Žaga.

OLO Postojna: Runarsko, Topol.

Izdelki: peharji, štrucnice, cekarji, torbice, košare, jerbasi, koši, koški, cajne, oprtni koši, košarice za kruh (plenirji — pelnirčki), sprave za jedilni pribor, žličniki, sprave za šivanje (košarice štrikarce in košarice flikarce), sprave za krtače, papirni koši, cvetličniki, zibke, sejalniki, procke, čolni.[15]

Pletarstvo je bilo do prve svetovne vojne razširjeno le po Dobrepoljsko-struški dolini, kjer so pletli največ oprtne koše, poljske košare — cajne itd. iz leskovih viter — skrajnic. V skrajnem kotu Sodraške kotline v Globeli, Zamostecu in Žigmaricah so ročno pletli le peharje, štrucnice in sejalnike iz ovsene slame, povite z vitrami. Pravo pletarstvo z vrbovino ima svoje pričetke v Zamostecu in Sodražici, sega pa v prva leta drugega desetletja, ko so začele ženske plesti iz tankih vrbovih šib košarice za kruh — plenirčke — pelnirčke, iz koruzne slame — ličkanja pa le predpražnike.[14]

K tej stroki je v predelih proti Suhi krajini pripadalo košarstvo, ki je zavzemalo znaten obseg. Oprtnih košev in poljskih košar — cajn iz plosko obrezanih leskovih palic — reber in opletenih z vitrami — skrajnicami ne vidimo danes več. Le tu in tam se še dobi preužitkar, ki si pozimi krajša čas s takimi posli in prinese izdelke o prvem pomladanskem sejmu naprodaj. Oprtni koši so imeli dvojno obliko: ozko — sloko ali pa trebušato — vampasto. Rabili so jih za seno pri pokladanju živini. Procke so trebušate košare z locnjem — držajem za prijemanje, čolni pa košare z ovalno obliko brez locnja. Po kmečkih domovih jih imajo za prenašanje manjših količin poljskih pridelkov ali plevela in kot tržno blago ne pridejo več v poštev.[2]

Pletarstvo z vrbjem se je začelo širiti v okolici Sodražice in Karlovice šele po prvi svetovni vojni kot žensko zimsko delo. Temu so veliko pripomogli večkratni pletarski tečaji ob koncu tretjega desetletja. Odslej se te robe izdeluje vedno več in jo je treba šteti med izdelke ostalih strok lesne domače obrti, ki zavzema zlasti v zadnjih letih vedno večji obseg. Domača vrbovina ne krije potreb in si jo hišne obrti dobivajo z ljubljanskega barja, Štajerske in Hrvaške. Prav to pomanjkanje je vzrok, da se v poslednjem času uspešno uveljavlja pletarstvo s koruzno slamo — ličkanjem, to pa še posebno iz razloga, da je tega gradiva tudi doma dovolj.

Skupno se danes peča s pletarstvom nad 180 hišnih obratov, ki narede čez leto 70 do 80 tisoč različnih predmetov v skupni vrednosti nad tri milijone dinarjev.[13]

9. Zobotrebčarstvo

Ta stroka je doma v grosupeljskem okraju in ljubljanski okolici in jo loči ostro očrtana meja od ostalih vrst lesne domače obrti, tako da se z nobeno ne križa. To so na ozemlju suhe robe najsevernejše vasi, ki jih je kakih 60, v njih pa približno do 800 družin, ki se pečajo s to stroko hišne obrti.[13]

Zobotrebec kot najmanjši proizvod lesne domače obrti ima svoj pričetek v navedenih krajih v začetku druge polovice prejšnjega stoletja in se je začel širiti od Ljubljane čez Barje proti jugu. Mejna črta se mu je pomikala po vaseh na pobočju Mokrca, turjaške strani proti Dobrepoljam in Višnji gori, toda ceste Rob—Dobrepolje—Krka—Višnja gora ni presegla. Pred 50 leti so izdelovali zobotrebce še po barjanskih vaseh, skoraj prav do ljubljanskega mesta. Kolikor se je pa ozemlje te stroke širilo proti jugu, toliko se je odmikalo od Ljubljane, kamor je vedno gospodarsko težilo. Večinoma so se s tem delom ukvarjale v zimskem času ženske in storjeno robo sproti nosile naprodaj v mesto. Blago je imelo nizko ceno, zaradi tega zaslužek ni bil posebno velik. Dovolj je bilo, če si je mogla izdelovalka z delom prislužiti čez zimo čevlje ali obleko. Zaradi tega je bila proizvodnja zobotrebcev vedno zelo nestalna in spremenljiva, odvisna že od boljše ali slabše letine. Bila je nekak izhod v sili in znak boljših ali slabših časov. Že po prvi svetovni vojni se je ta obrt močno opustila, ker je našlo prebivalstvo boljše zaposlitve drugje in se je držala le še daljnih vasi ljubljanske okolice okrog Roba, Golega, Turjaka in proti Dobrepoljam. Močno jo je dušilo fabriško blago, ki ga je bivša Jugoslavija uvažala iz Avstrije.

Za zobotrebce daje les vsakovrstno grmičevje, predvsem leska, dren, kaline, češminje; najslabše vrste delajo tudi iz smrekovine in jelovine. Debelina in dolžina palic nista odločilni, saj je za zobotrebec kmalu lesa dovolj. Palice nažagajo — narežejo na kratke, do 8 cm dolge konce, ki jih razcepijo na drobne, tanke dele in začno takoj obrezovati v gotove zobotrebce.

Delo se opravlja v hiši ob družinski mizi. Izdelovalka rabi le lesen debelejši nastavek — primožek (?), ki se da pritrditi ob mizni rob, da sega kakih 6—8 cm nadenj, in poseben nožiček, ki si jih delajo sami iz starih nerabnih kos. Nožek za obrezovanje klincev ima na 10—12 cm dolgem ročaju nasajeno kratko in ozko klino, obrnjeno nekoliko poševno. Po dobrepoljski in turjaški strani je nožičkova klina srpasto ukrivljena. Z levico nastavi zobotrebčarka razcepljeni košček lesa na primožek, z desnico ga obrezuje tako, da vleče rezilo od sebe proti zobotrebčevi konici. Z nekaj potezami je zobotrebec na enem koncu obdelan, nato ga obrne in prav tako obreže še po drugem koncu. Obrezane klince dene takoj na toplo peč, da se osuše in ostanejo beli.

Osušene zobotrebce zgladijo na ta način, da jih v platneni krpi manejo — drgnejo drug ob drugega, da so gladki in se svetijo. Popolnoma gotove

zvežejo po 60—100 kosov v butarice, prevežejo z močnim zelenim ali rdečim sukancem — hodno nitjo — ter so v tej obliki pripravljeni za prodajo.

Izdelujejo troje vrst zobotrebcev. Najboljše vrste so iz leskovine ali drena, pa tudi iz kaline in maklenovine. Po obliki so drobni, nekoliko sploščeni in z dolgo konico ter gladki in svetli. Druge vrste so lahko tudi iz navedenih lesov, so pa širši in slabše izdelani. Najslabše vrste so navadno le iz mehkega lesa, lipovine, topolovine, pa tudi iz smreke in jelke. Po obliki so široki in ploščati ter le na koncu kratko ošiljeni. Imenujejo se tudi oblanci, ker jih na posebnem ribežnu oblajo — ribajo. Debelejši les najprej nacepijo v tanke ploščice z debelino zobotrebčeve širine. Vsako posebej na rezilnem stolu z rezilnikom obrežejo in stanjšajo na ostrino. Te ploščice potisnejo skozi ribežen, ki jih nacepi in razreže v gotove zobotrebce.

Zobotrebčarji izgotove danes te robe nad dva milijona butaric v vrednosti poldrugega milijona dinarjev. Zobotrebce so klinčarji prodajali nekdaj neposredno ljubljanskim gostilničarjem in podobnim obratom ali trgovcem z leseno robo. Pozneje pa se je vse blago začelo stekati domačim prekupcem v Raščico, ki se šteje zaradi tega za trgovsko središče zobotrebčarstva. Ti so razpošiljali zobotrebce v vse kraje sveta: Italijo, Francijo, Anglijo, Ameriko in Avstralijo.[13]

Zobotrebec je zelo nestalen domači proizvod v sklopu lesnih strok hišne obrti, ki se da brez posebnih težav izdelovati mehansko s stroji. V najbližji bodočnosti bo odmrl, ker ga bo slej ali prej prevzela industrija.

10. Rešetarstvo in krošnjarstvo

Omejeno je na vasi Ribniške doline:

OLO Kočevje: Breg, Breže, Bukovica, Dane, Dolenje Laze, Dolenja vas, Globel, Grdi dol, Gorenje Laze, Gorenja vas, Goriča vas, Hrvača, Jelovec, Jurjevica, Kot, Lipovec, Lipovščica, Makoša, Nemška vas, Novi pot, Preska, Podklanc, Prigorica, Rakitnica, Ravni dol, Ribnica, Sajevec, Sinovica, Slatnik, Sodražica, Sv. Marko, Zavrata, Zapotok, Zadolje, Zamostec, Žapuže, Žigmarice, Žlebič.

OLO Grosuplje: Črnec, Brinovščica, Graben, Hojče, Sv. Gregor, Velike Poljane.

Izdelki: rete — rajte — rehte — dobroseje: velikost 26—30 col premera drobovtne, križarke, redke, cvitarce, goste. Imajo lahko leseno podno, pričvrščeno na obod z obročem, ali je podno napleteno na obod brez obroča, rete z žičnatim podnom, pletenim ali tkanim. Rešeta klobučarska z žičnatim ali lesenim dnom 24 col, rešeta — glavineki, redko leseno ali žičnato dno 24 col, rešeta — bikovska — bikovci, žičnato dno 24 col, rešeta — vinska, leseno dno 20 col, rešeta z lesenim podnom 16 col: bobovci, fižolova, plohi, šmolaci, ravšeljni — ravšlji, furmanska, ržena, pšenična, lanena in podbojci. Rešeta z napletenim podnom, široke vitre: mala 9—13 col, srednja 11—14 col, velika 15—16 col, ribiška 15—16 col. Tekančki — tkančki, leseno podno, goste ozke vitre, vel. 5—11 col (za pretlačenje — pasiranje sira, rib, paradižnikov itd.). Železna rešeta (podno iz železne, pocinkane, pobakrene, medene žične tkanine),

velikost 16 col: vinska (za robkanje grozdja), štakadurci (za malto in pesek), bobovci, rotarji, pšenična, stopna, grašna, ržena, lunčna, linzet, štapovci. Izdelovala so se tudi rešeta za tehnično uporabo iz fosforobroncaste žične tkanine. Sita: pekovska z žičnim podnom, vel. 18—20 col (podna iz železne, pocinkane, medene žične tkanine ali iz goste svile za razne vrste moke, velikost 7—15 col — navadna). Cedila s podnom iz pocinkane, medene žice, vel. 4—8 col. Škrniclji — škrniceljni z zavitim obodom in podnom iz medene žice (za precejanje juhe, mleka itd.). Sita za pretlačenje — pasiranje iz pocinjene ali pocinkane žice z dvojnim obodom, vel. 6—16 col. Zimnata sita: za tlačenje — pasiranje, iz bele ali črne žime, 6—16 col, anzerčki, safran, križavčki, ceglasta, dvanjstice (podna iz barvaste žime, razne gostote, vel. 7—13 col). Sita za moko, vel. 15 col: enojke, dvojke, trojke, četverke, peterke, šestice — svetle, šestice — črne, sedmice, stopna, srednja, rjavke (vsa z žimnatim dnom pod nazivom: ogrska — orange).

Rešetarstvo se ni pečalo samo z izgotavljanjem vsakovrstnih rešet in sit. S pridobljeno pravico samoprodaje, ki je bila dana Ribnici že pred 458 leti, je kot samostojna stroka vodila tudi vso prodajo suhe robe v domači proizvodnji. Da je bila ta naloga tesno združena ravno z rešetarstvom, so bili vzrok samo gospodarski oziri. Rešeto ni izdelek, ki bi se dal izgotoviti doma in prenašati ali prevažati na trg, ker zavzema preveč prostora. Veliko pripravneje je, da si rešetar naloži obodnih kolačev in poden ter iz njih rešeta sproti izdeluje.

Na svojih zdomarskih potih je rešetar spoznal, da poleg rešet lahko prodaja še druge izdelke suhe robe. Hišne obrti so si začele izmenjavati suhorobarsko blago, obodar je zamenjal obode s podnarjem za podna in sta lahko oba trgovala. V Sodražici so nastali domači sejmi, kjer so si izdelovalci zamenjavali robo in izpopolnjevali svoje krošnje z vsakovrstnim blagom. Med njimi se je sama po sebi, tako rekoč iz skupne stvarne potrebe, razvila posebna stroka hišne obrti, ki je izgotavljala rešeta in hkrati trgovala tudi z drugimi suhorobarskimi predmeti. Ne samo po sejmih in trgih, tudi od kmetije do kmetije in od hiše do hiše je začel suhorobar iskati kupcev.

Poleg razpečavanja lesnih izdelkov niso imeli rešetarji nič manjši pomen kot popravljavci pokvarjenih predmetov lesne stroke.

Vsekakor je bilo rešetarstvo s krošnjarstvom vse doslej važen činitelj v sklopu lesne domače obrti, ki bi verjetno brez njega že davno ugasnila. Zato najdemo Ribničana z oprtano krošnjo na ramah blizu in daleč po svetu. V tej samosvojosti so ribniški rešetarji vsako leto obšli poleg domačih krajev Hrvaško in Vojvodino, Istro in Dalmacijo, vse alpske dežele nekdanje Avstro-Ogrske in hodili čez Donavo na Češko, Ogrsko, v Galicijo in Romunijo. Po prvi svetovni vojni je bil zdomarjem trg zelo omejen. Italija jih je le delno pustila obžirati v zasedenem Primorju in Benečiji, pač pa je Avstrija dovoljevala krošnjarjenje po vseh svojih deželah v neomejenem številu. Našli pa so si novih trgov po Bosni, Srbiji in Črni gori in še niže.

Na Hrvaško in v Vojvodino rešetarji niso hodili s krošnjo, ampak so suho robo vozili s konji. Navadno so odhajali tja ob žetvi in prodajali rešeta

Do leta 1940 je rešetarilo po Jugoslaviji okrog 300 krošnjarjev, po Primorski in Zgornji Italiji le 23, po Avstriji pa 230. Zadnja predvojna leta so težke gospodarske razmere marsikoga prisilile, da je naložil v košaro nekaj ducatov lesenih žlic in kuhalnic, nekaj obešalnikov in krožnikov, pa nekaj zobotrebcev in s tem blagom na svojo roko krošnjaril po večjih krajih Slovenije. Takih priložnostnih krošnjarjev, med njimi tudi ženske in nedorasli otroci iz vseh krajev suhorobarskega ozemlja, je bilo nad tisoč.[7]

Oblast je izdajala krošnjarjem posebna dovoljenja, navadno za eno leto, s katerimi sta jim bila določena okoliš in čas za izvrševanje te obrti. Če je zdomar obžiral v inozemstvu, je bilo dovoljenje v zvezi s potnim listom. Dovoljenja so se glasila za posamezna mesta ali okraje, kjer je bil krošnjarjev rajon, in se je moral na sedežu oblasti vsakokrat tudi prijaviti. Rešetarja z rajonom je vsakdo predobro poznal in bi se z vsako nerednostjo pri ljudeh samo onemogočil za vselej. Svojega dobrega slovesa poklicni krošnjarji niso nikdar izgubili, ker bi ga samo sebi v škodo. Na njihov račun pa so šli prestopki prej omenjenih priložnostnih zdomarjev, kar ima še danes za prave rešetarje zelo neugodne posledice.

Pred 70 ali 80 leti je prinesel priden in varčen zdomar jeseni domov do 100 gld zaslužka ali pa je s Hrvaške pripeljal z vrečami naložen voz pšenice.[2] Zadnja predvojna leta pa si je prislužil na leto tudi do 50 ali 60 tisoč dinarjev. Iz te vsote je poravnal dolg za les in potrebščine, vendar mu je še toliko ostalo, da je svojo družino lahko oblekel in obul ter preskrbel z živežem čez zimo.

Rešetarstvo v zvezi s pravicami prostega trgovanja s suho robo je imelo brez dvoma velik gospodarski in duhovni vpliv na ribniškega malega človeka. V gospodarskem pogledu zlasti Ribniška dolina ni kazala po svoji zunanjosti, da pripada nad dve tretjini prebivalstva med kajžarje. Po svoji socialni ravni je stala nad povprečnostjo z ostalimi predeli Slovenije.

Stalni stiki s svetom in razgledanost po tujih krajih so suhorobarjem bistrili um in v največji meri pripomogli k njihovi naravni inteligenci. Marsikaj koristnega in uporabnega so znali presaditi na lastna tla. Zlasti v obdelovanju zemlje in sadjarstvu je bila Ribnica že davno med naprednimi kraji Slovenije. Svoje domove ima že davno oskrbljene z vodovodi in elektriko, ki ji z raznovrstnimi stroji opravlja gospodarska dela.

Po svojem značaju so ribniški rešetarji skromni v svojih osebnih zahtevah, požrtvovalni, v skrbi za svoje družine pa pridni in marljivi, da skoraj ne poznajo oddiha. Razgledani so in bistrega duha ter radi poprimejo za vsako delo in so spretni v ročnostih, ki jim leže v krvi . Ribničan se hitro znajde v vsakem položaju in si zna iz njega tudi pomagati. Obče je znana njegova šaljivost in šegavo razpoloženje, s katerim se duhovito brani zbadljivk, neredko sproženih na njegov račun. Rad je bahav in ponosen na svoje poreklo, na svoj dom in zemljo, ki je močno navezan nanjo. Pojoča govorica ga izdaja, pa najsi govori tudi tuj jezik. Značilna govorica je polna pristnih domačih izrazov, ki jih prepletajo duhovita rekla z izdatno mero življenjske modrosti ali pa jedkega podsmeha.[7]

S svoboščino prostega trgovanja se je odprl Ribnici »široki svet« in je pomenil za rešetarje izhod iz tesnih razmer, v katerih bi ostal, če ne bi znal izrabiti prilike s spretnostjo rok in bistrostjo svojega razuma.[6]

Lesna domača obrt med Kočevarji[9, 10]

V XIV. stoletju so se naselili južno od Jasnice proti Kolpi, po Rogu do Črmošnjic, na zahodni strani pa po gozdnatih predelih Goteniške in Borovške gore Nemci iz Zgornje Koroške in Türingena. Da so bili ti kraji že pred njihovim prihodom poseljeni s Slovenci, pričajo slovenska krajevna imena, ki so jih naselivši se Kočevarji sicer ponemčili, ni se pa dal zabrisati njih zgodovinski izvor. Pred prihodom Kočevarjev je bilo ozemlje strnjeno z ribniškim in je tudi pripadalo ribniškemu gospostvu.[3]

Verjetno je, da so novi naseljenci prinesli spretnost izdelovanja gotovih lesenih predmetov iz svoje domovine. Bogastvo lesa v neprehodnih gozdovih kočevskega ozemlja jim je nudilo vse pogoje, da so si jo lahko ohranili. Na skromni in malo rodovitni zemlji so si s to spretnostjo le zagotovili večje dohodke, ki so jih že imeli njihovi predhodniki in neposredni sosedje Ribničani. Teže bo danes ugotoviti medsebojne vplive na proizvodnjo suhe robe, ki so jo izdelovali prvi in drugi.

Kočevarji so bili omejeni v svoji hišni obrti bolj na posodarstvo. Rešet, njihovih sestavin, obodov in lesenih podnov, niso izdelovali. Šele pozneje so verjetno prevzeli od Ribničanov umetnost obodarstva, to pa le v neznatni meri, da so lahko izdelovali majhna sita in cedilca. Pač pa so Ribničanom klestili leskove palice za vitre in jih vozili naprodaj v Ribnico.[6]

V pretežni večini so se ukvarjali s posodarstvom. Izdelovali so škafe, brente, banjke, vedra, pinje in golide, zlasti majhno robo: putrške, škafce, navadno iz mešanega lesa — smreke in češnje ali bresta.

Znali so izdelovati žlice in kuhalnice, velnice in nečke. Da bi les pri nečkah ne pokal, so jih na plamenu obžgali in ožgano plast ostrgali. Po zunanji strani so vanje vrezavali razne krožne okraske, zvezde in črte. Velike, nad poldrug meter dolge in do 70 cm široke nečke so delali na ta način, da so jim globino izžigali z žarečim ogljem. Rabile so po domovih za mentrgo, neredko pa tudi za zibko.

V velikih množinah so izgotavljali pekovske loparje in kmetijsko orodje: grablje, vile, kosišča in razna toporišča. Delali so volovske jarme in kambe, oselnike, oralne pluge — drevesa, stiskalnice za mošt, žličnike in sklednike, zibke, pa tudi lesene zaboje in škatle.[10]

Leta 1885 ustanovljena lesno-obrtna šola v Kočevju je uvedla tudi strugarstvo in jih naučila rezbariti okvire. Stružili so krožnike in sklede, obešala za brisače, gobe za šivanje in podobno.

Lesna hišna obrt je bila med Kočevarji razširjena zlasti po roških vaseh in južno od Kočevja proti Kolpi. Vasi severno od kočevskega mesta ni zajemala.

Pred 50 leti se je ukvarjalo od 1241 hiš kočevskega okraja po raznih vaseh še 207 hišnih obratov z izdelovanjem lesenih predmetov. Z lesno domačo obrtjo so se še pečali po krajih: Stari log, Šemberk, Novi log,

Topli vrh, Zg. in Sp. Komolc, Kunče, Rdeči kamen, Podstenice, Muha vas, Mokra gorica, Štale, Ribnik, Zg. Srednja vas, Topla gorica, Dolgi dol, Stene, Rajhenav, Koprivnik, Golobinjek, Gorica, Resje, Mozelj, Rajndol, Verderb, Verdreng, Spodnji log in Ravne.

Letna proizvodnja je bila dokaj velika: 40.000 škafov, 3000 veder, 2000 keblic, 10.000 putrhov, 2000 sodčkov (za kaviar in kumarice), 8000 keblic za mleko, 200 keblic za moko, 100 sodčkov za jesih, 4000 obodnih kolačev, 3000 velnic, 3000 pinj, 3000 korcev, 600 zajemalk, 4000 pekovskih loparjev, 2000 polšjih pasti, 200 zibk, 200 mešalk za mlekarstvo, 340.000 skodel (za pokrivanje streh) in 100 parov cokel.[10]

Skupna vrednost storjenega blaga je znašala okroglo 35.000 gld. Dnevni zaslužek izdelovalca je bil 50 kr do 1 gld.[10]

Predmete posodarske stroke so izdelovali izključno na domovih v zimskem času, loparje in strešne skodle pa tudi poleti, navadno kar v gozdu. Pretežno večino storjene robe so spečali Kočevarji sami s krošnjarstvom po domačih krajih, zlasti po Hrvaškem. Domači prekupci v Kočevju so del robe pokupili in jo prodajali večinoma v Trst in v Gorico.

Močno izseljevanje v Ameriko v začetku stoletja, še v večji meri pa samo krošnjarstvo, je bilo vzrok, da je začela proizvodnja pešati in je zadnja leta pred drugo svetovno vojno skoraj popolnoma zamrla. Le še nekaj posameznikov v okolici Starega loga je ostalo zvestih stari tradiciji, ki so izdelovali le še majhne putrške po ½ do 1 litra prostornine.

Kočevski krošnjarji so začeli opuščati prodajo svojih lesnih proizvodov in prekupčevati s slaščicami. Po Dunaju in vseh večjih mestih so pozimi pekli kostanj in krompir ter pozabljali na dom in se mu popolnoma odtujili.[3] Fašistični predvojni duh, ki je vel iz rajha, jih je preslepil, da so se leta 1941 izselili. Ostanke njihove nekdanje hišne obrti je do malega uničila vojna. Pač pa še hrani Posavski muzej v Brežicah njih zapuščino, ki jo je ob izselitvi prevzel od nekdanje kočevske zbirke.

Vsi predmeti kočevske lesne domače obrti kažejo skrbno in lično izdelavo, vendar se od ribniške suhe robe v marsičem razlikujejo. Že številčnost in raznolikost teh izdelkov sta znatno manjši. Posodje, škafi, vedra, banjke itd., je v dnu širše in skoraj z navpičnimi dogami. Leseni obroči so številnejši, ožji in tanjši ter imajo skrbno prikrite sklepe. Prav lično so izdelane pinje, putrhi in barigle, ki nosijo po pet obročev na vsaki strani. Barigle in bariglice so bile ovalne oblike in na spodnji strani sploščene. Velika doga je imela močnejši pravokotni nastavek, dvakrat prevrtan za gibljivo ročko na vrvcah ali žici. Cedila in cedilca so bila majhna in na škrnicelj zavit obod. Leseni oselniki, iz javorovine, brestovine, češnjevega ali tudi orehovega lesa, so bili navadno okrašeni s črtami in globokim rezom. Tudi volovski jarmi, samci ali dvojniki, so bili vedno lepo okrašeni in lično izdelani. V posodarstvu so v veliki meri uporabljali dvojni les: smreko ali jelovino in brestovino, češnjo ali češpljo. Ponekod še danes vidimo take solnice, kjer se dožice izmenjavajo. Za obroče so rabili vrbo, dobrovito pa tudi drenovino in češminje (zaradi rumene barve). Žličniki in skledniki so bili lepo in pravilno rezljani in okrašeni.

Poznali so obode iz bukovega lesa in se v precejšnji meri ukvarjali ž njimi, vsaj kolikor so te vrste robo potrebovali za svoja sita in cedila, medtem ko jih ribniška roba ne pozna.

Iz leskovih viter so pletli oprtne koše in košare, ki pa niso kazale v gradnji in po zunanji obliki dovršenega okusa in spretnosti ribniških izdelkov, zlasti ne tistih iz Strug in Suhe krajine.

Današnje stanje

Če hočemo pravilno presoditi današnje stanje lesne domače obrti v zapadnem delu Dolenjske, nam more biti edino merilo naš petletni načrt. Člen 5. tega zakona za Slovenijo pravi: »Dvigniti in razširiti domačo in umetno obrt v čipkarstvu, suhi robi, lončarstvu, keramiki, pletarstvu, sitarstvu, umetnem ključavničarstvu in kovaštvu od 34 milijonov na 90 milijonov dinarjev«, člen 13. istega zakona pod naslovom Obrt, pa: »Dvigniti domačo, hišno in umetno obrt, tako med drugimi suho robo v Ribnici, Sodražici in Velikih Laščah (z navedbo ostalih obrti po Sloveniji). Nuditi tej vrsti obrtnikov strokovno in materialno pomoč. Organizirati odkup njih izdelkov, poskrbeti za prodajo na domačem trgu ter na predvojnih in novih tujih tržiščih.«

Na str. 263. je označena vrednost domače in umetne obrti:

1939: 34 mil., 1951: 90 mil., v %: 265.

Uzakonjeni petletni načrt šteje lesno domačo obrt med važne gospodarske panoge in ji z zakonom zagotavlja dvig in okrepitev, kajti za izdelke celotne lesne hišne obrti danes še nimamo nadomestil z industrijsko proizvodnjo. Še vedno je ta obrt gospodarsko važna, ker izdeluje predmete široke potrošnje, ki so potrebni v gospodarstvu in gospodinjstvu, ki se pa zaenkrat še ne dajo industrializirati. Zato je potrebno, da ostane njih proizvodnja v okviru domače ali hišne obrti, ki prav zaradi svoje potrebe zasluži tudi vso podporo in pomoč ljudske oblasti.

Izdelovanje suhe robe kot domača obrt ni važno samo za kritje domačih potreb v notranjosti države, ker je še vedno iskano izvozno blago, ki si je že davno osvojilo tudi tuja tržišča.

Če pa primerjamo celotno proizvodnjo pred vojno in po vojni, lahko ugotovimo samo znatno nazadovanje in padec v vseh njenih zvrsteh. (Glej pregled proizvodnje v letih 1900—1931—1949!)

Nikakor nas ne sme zavesti v zmotno presojo le označena skupna vrednost izdelanega blaga, ki so se mu cene po vojni le dvigale in je končna vrednost še vedno sorazmerno visoka. Pač pa močno nazaduje in pada množična značilnost lesne domače obrti in šteje danes le še tretjino predvojnega stanja.[13] V glavnih strokah suhe robe, v obodarstvu, podnarstvu, posodarstvu in žličarstvu so danes zaposleni le še starejši ljudje, ki niso več za težja dela. Lansko leto je bila proizvodnja še nekako na višku, letošnjo pomlad pa so ji odtegnili za gozdno delo sposobne moške, ki so šli v gozdno ali lesno industrijo, veliko tudi v težko industrijo.[13]

Suhorobarstvo je danes brez vsakega naraščaja, ki je tudi zaposlen v industriji ali na drugih gospodarskih področjih.

Obodarski in posodarski stroki ne krijejo potreb po lesu domači gozdovi. Gozdni predeli z obodarskim in posodarskim lesom so do malega izsekani. Po primerni les hodijo suhorobarji že v Rog in na novomeško stran in imajo s prevozom velike ovire.[16] Podobne težave s trdim lesom imata žličarska in kuhalničarska stroka ter strugarstvo. Po vojni se javorov les uvaža iz drugih krajev. Iz istih vzrokov peša tudi ročno mizarstvo.

Tem bolj pa raste proizvodnja v pletarstvu, zlasti z izdelki iz koruzne slame — ličkanja, ker je tega gradiva tudi doma dovolj.[13]

Mnogi hišni obrati so opustili delo zaradi previsokega obdavčenja hišnega donosa, ki ga premajhne domačije kočarjev in kajžarjev ne prenesejo. Najbolj je v nazadovanju podnarska stroka, ki je lansko leto še natkala deset tisoč poden, kar je komaj četrtino predvojne proizvodnje, letos pa niti tega ne bo več dosegla.[10, 12, 13]

Vso trgovino s suho robo v tu- in inozemstvu vodi danes DOM (Drž. prodajni zavod za domačo in umetno obrt v Ljubljani). Pri posameznih zbirališčih blaga ima redne izdelovalce z obvezno oddajo določenega števila izdelkov na mesec, za kar prejemajo ti živilske nakaznice in oblačilne karte. Ima tudi na Jurjevici in v Sodražici svoji delavnici za gotova sita in rešeta. V njih je zaposleno le neznatno število rešetarjev, ki ne morejo z izdelki zadostiti stvarnih potreb trgovine.[13]

Krošnjarstvo je v kočevskem okraju popolnoma ukinjeno, medtem ko so začeli krošnjariti suhorobarji iz velikolaške okolice, spadajoče pod OLO Grosuplje, ki to obrt še dopušča.

Celotna lesna domača obrt je brez lastne organizacije in brez enotnega vodstva. Posamezni krajevni ljudski odbori ali kmetijske zadruge imajo ponekod osnovane posebne odseke za domačo obrt, ki prevzemajo storjeno robo in jo oddajajo DOM-u.[13]

Največja domača obrt še danes nima svoje strokovne šole, ki bi skrbela za višjo strokovno izobrazbo svojega naraščaja in skušala uvesti mehanizacijo dela z industrijsko proizvodnjo izdelkov.

Industrializacija suhe robe je še vedno odprto vprašanje, ki ni rešljivo brez povezave z ostalimi gospodarskimi pogoji ozemlja. To je dobilo po vojni sicer obsežno gozdno in lesno industrijo, da danes vključuje veliko število prebivalstva, kar vsekakor pomeni razbremenitev glede na preobljudenost pokrajine. Treba je rešiti še posestveno razdrobljenost in razkosanost. Upoštevati bo treba tudi značaj ribniškega malega človeka, njegove ustvarjalne in trgovske sposobnosti in ga zaposliti ob življenjskih pogojih nove stvarnosti, ki mu ne smejo hromiti njegovih duševnih vrlin in ga potiskati na nižjo gospodarsko raven. Dobro je treba presoditi, katere stroke te hišne obrti je možno industrializirati, kakor tudi oblike take proizvodnje, ki je lahko skupna ali pa se more deliti po hišnih obratih.

Da bo mogoče domačo obrt industrializirati, je v prvi vrsti odvisno od strokovnega delavstva, ki ga more dati le dobro zasnovana lesna strokovna šola. Sodražica, ki je že od nekdaj osrednje suhe robe in se je že desetletja brez-

uspešno potegovala zanjo, ima sedaj pripravljene potrebne prostore v poslopju nove ljudske šole, ki čakajo opreme, strokovnjakov in učencev.[12]

Letno količino 3000 kbm mehkega in 2000 kbm trdega lesa, ki prihaja v poštev, je treba lesni domači obrti zagotoviti. Dobila naj bi za svoje potrebe svoje lastne revirje za izsekavanje, ker gre tu za izrabo lesa v proizvodnji dovršenih izdelkov, kar je vsekakor gospodarsko pomembnejše kakor le polizdelki v deskah in tramih.[13]

Treba je ugotoviti, da v sedanjem položaju ribniške suhe robe nimajo široki potrošniški krogi danes nikogar, ki bi jim popravljal pokvarjene predmete, kar pomeni v gospodarstvu dvojno škodo. Zaradi malenkostnih okvar si mora potrošnik kupiti nov izdelek, kar ga veliko stane. Trg s tem izgubi predmet, kar lahko v zunanji trgovini mnogo pomeni.[16]

Razkosanost lesne domače obrti na štiri politične okraje: Kočevje, Grosuplje, Postojna in Ljubljana-okolica, od katerih ima do nje vsak drugačne odnose, je velika ovira dvigu in njeni okrepitvi.[13] V današnji demokratični dobi je še večja napaka, da suha roba nima skupne organizacije in enotnega notranjega vodstva. Kolikega pomena bi bila taka ustanova na poti v industrializacijo, za vodstvo svoje trgovine in upravljanje gospodarstva z lesom in vsemi potrebščinami, ki bi si sama s svojimi ljudmi urejala življenjsko pot v skladu s stvarnostjo sodobnega socialističnega pojmovanja, kakor se samouprava že uvaja v tovarne in industrijska podjetja. Vsako drobljenje skupnosti pomeni le slabitev notranjih sil, ki v svojem okolju ne morejo donašati tistih koristi, kakršne more ustvariti le močna in enotna skupnost.

Oblike ustroja lesne domače obrti bodo morale temeljiti v novi stvarnosti predvsem na gospodarskih pogojih ribniškega malega človeka. Donos kmetijstva ne dosega minima njegovih življenjskih potreb. Zaradi tega si jih mora dopolnjevati z delom v svoji tradicionalni domači obrti. Če ga tako doseže, je to tudi že njegov maksimum. S takim pogledom na celotno suhorobarsko obrt bi bilo že doslej lahko marsikaj drugače, kar bi imelo vsekakor ugodnejše posledice za njen obstoj in uspešnejši razvoj.

Pregled proizvodnje suhe robe od 1900—1949

Leto	Obodi	Podna	Gotova rešeta	Posodje	Žlice in kuhalnice	Ročni miz. izdelki	Strug. izdelki	Pletar. izdelki	Orodje	Zobotrebci	Vrednost
	kolačev	kosov	kosov	kosov	ducatov	kosov	kosov	kosov	kosov	butaric	gld — din
1900;											
Ribnica Sodražica Velike Lašče	400.000	300.000	92.000	40.000	250.000	20.000	60.000	1.000	?	?	500.000 gld
Lož	—	—	—	201.000	133.000	?	—	—	—	—	40.000 „
Kočevje	4.000	—	?	65.300	21.200	?	?	?	4.000	—	35.000 „
1939;											
Ribnica Sodražica Velike Lašče Bloke	100.000	40.000	10.000	60.000	15.000	60.000	60.000	5.000	10.000	?	3,500.000 din
Kočevje	—	—	—	5.000	?	?	?	?	—	—	50.000 „
1949;											
OLO Kočevje Grosuplje Postojna	60.000	10.000	100.000	60.000	45.000	200.000	100.000	70.000	20.00	2 mil.	31,160.000 „

Pregled strok ribniške suhe robe v letu 1949

Tek. št.	Stroka	OLO Kočevje		OLO Grosuplje		OLO Postojna		OLO Ljubljana okolica		Skupno		Število izdelkov	Vrednost v din	Poraba lesa m	
		vasi	h. o.	vasi	h. o.	vasi	h. o.	vasi	h. o.	vasi	h. o.	kosov		mehki	trdi
1	Obodarstvo	13	70	25	136	1	2	—	—	39	208	kol. 60.000	7,800.000	2.000	—
2	Podnarstvo	20	43	—	—	—	—	—	—	20	43	10.000	350.000	—	—
3	Posodarstvo	12	36	35	50	—	—	—	—	47	86	60.000	9,000.000	1.800	—
4	Žličarstvo kuhalničarstvo	5	14	13	14	6	20	—	—	24	48	dct. 5.000 40.000	40.000 3,970.000	— —	800
5	Ročno mizarstvo	5	26	5	7	1	2	—	—	11	35	200.000	3,000.000	—	300
6	Strugarstvo	6	7	2	2	—	—	—	—	8	9	100.000	2,000.000	—	500
7	Orodjarstvo	6	15	18	50	—	—	—	—	24	65	2.000	200.000	—	—
8	Pletarstvo	5	119	9	60	2	2	?	?	16	181	70.000	3,000.000	—	—
9	Zobotrebci	—	—	28	420	?	?	34	380	52	800	2,000.000	1,500.000	—	—
10	Rešetarstvo	37	547	7	53	?	?	—	—	44	600	100.000	5,000.000	—	—
	Skupno	109	877	142	792	10	26	34	380	285	2.075		35,860.000	3.800	1.600

LITERATURA IN VIRI:

1. J. Göderer, Razvoj lesne domače obrti v Sloveniji. Gozdarstvo v Sloveniji. Lj. 1923.
2. J. Jovan, Domači obrti na Kranjskem, DiS 1903.
3. Kočevski zbornik, Lj. 1935.
4. Krajevni leksikon Dravske banovine, Lj. 1937.
5. A. Mrkun, Obrt in trgovina velikolaškega okraja, Lj. 1943.
6. Ing. V. Putick, Geografski in geološki opis Slovenije, Gozdarstvo Slovenije, Lj. 1923.
7. J. Rus, Suha roba, brihtna Ribnica in široki svet, Lj. 1930.
8. J. Rus, Suha roba ali ribniški mali človek, Lj. 1941.
9. J. Rus, Das Unterkrainer Karstgebiet, 1912 (rokopis).
10. A. Skubic, Zgodovina ribniške dekanije (rokopis).
11. J. Trošt, Zdomarji, Dolenjska, Lj. 1938.
12. J. Knabl, Die Holzwaren-Hausindustrie in Unterkrain. Die Holzverarbeitende Hausindustrie Österreichs, hg. y. G. Laubeeck 1900.
13. H. Tauss, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich, III. B. 1901.
14. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689 (III. knjiga).
15. J. Trošt, Zemljevid kočevskega okraja, Lj. 1937.
16. Arhiv zadruge Suha roba v Sodražici, 1946—1948.
17. Podatki: Drž. zavod za domačo in umetno obrt v Ljubljani, podružnice Sodražica, Jurjevica in Velike Lašče.
18. Predvojna trgovina s suho robo: E. Ivanc, Sodražica.
19. Sedanje poslovanje s suho robo: A. Ivanc, Sodražica.
20. Obodarstvo: Hočevar Jože, Globel št. 11.
21. Podnarstvo: Klun Anton, Bukovica št. 6; Šega Janez, Sajevec.
22. Posodarstvo: Oblak Janez, Sinovica; Mihelič France, Lipovščica.
23. Žličarstvo in kuhalničarstvo: Vesel Janez, Sodražica št. 121.
24. Ročno mizarstvo: Vesel Anton, Petrič Jože, Sodražica.
25. Strugarstvo: Oberstar Jože, Sodražica, št. 47; Pakiž Janez, Zamostec.
26. Orodjarstvo: Lovšin Janez, Makoša.
27. Zobotrebčarstvo: Dolšina France, Raščica.
28. Rešetarstvo: Gornik Janez, Kot pri Ribnici; Šilc Franc, Grdi dol; Marolt Anton, Gorenja vas.

Résumé

LES ARTICLES DE BOIS, MÉTIER À DOMICILE DE LA BASSE CARNIOLE

Le métier à domicile le plus ancien en Slovénie, celui qui s'est conservé jusqu'à nos jours dans ses formes les plus primitives, c'est la confection des articles de bois, utilisés surtout dans le ménage et dans l'économie domestique. Ce métier, très répandu encore de nos jours, est pratiqué par la population de l'extrémité ouest de la Basse Carniole ainsi que par celle de la partie est de la Carniole Intérieure. Le centre de cette industrie se trouve situé au nord du bourg de Ribnica, d'où la dénomination courante de ces produits caractéristiques: Articles de bois de Ribnica (voir ci-joint la carte géographique relative aux articles de bois de la Basse Carniole).

Aujourd'hui encore les paysans de Slovénie ont, pour une bonne part, l'habitude de confectionner eux-mêmes les outils dont ils ont besoin. C'est là que nous pouvons chercher les origines de ce métier à domicile. Peu à peu les articles fabriqués à domicile ont pris de la valeur comme marchandise de marché. Les branches de la fabrication se sont multipliées et finalement les producteurs se sont limités à des sortes d'articles déterminées. Ce métier est exercé exclusivement par les petits paysans et les journaliers qui ne s'y livrent qu'au cours des mois d'hiver. Les membres de leurs familles y consacrent 200 à 250 jours par an. Jamais aucune loi professionelle n'a entravé le libre exercice de ce métier à domicile.

Dès longtemps les articles de bois de Ribnica figurent parmi les marchandises traditionelles de nos marchés. C'est ce que prouve aussi une charte de foire de la ville de Lož (XIVe s.) qui en fait mention à côté du bétail, des céréales et des tissus. En l'an 1492 déjà, le bourg de Ribnica obtint de l'empereur Frédéric III une licence spéciale qui permettait à sa population le commerce libre des articles de bois. Ce privilège eut la plus grande influence sur le développement ultérieur de la production des articles de bois sur ce territoire. La fabrication et le commerce n'étaient plus désormais limités aux besoins domestiques; ils devinrent la force motrice qui poussa toutes les petites gens, leur permettant de s'assurer par là des revenus modestes, mais constants. C'est un fait caractéristique que ce métier est demeuré, pendant tout le temps de son existence, sans aucune influence extérieure ni instruction professionnelle. Dans les maisons il passa de génération en génération, et c'est ainsi qu'il put se maintenir jusqu'à nos jours.

La marchandise fabriquée au cours de la semaine était portée aux foires périodiques de Sodražica qui est encore de nos jours le marché principal pour les articles de bois. Là les producteurs échangeaient leur marchandise contre d'autres produits, ou la vendaient aux commerçants du pays. La plus grande partie des articles de bois de Ribnica était débitée par les colporteurs-vanniers eux-mêmes à travers toute l'Europe centrale. L'Adriatique était la voie naturelle pour l'exportation des articles de bois vers l'Afrique et même les Indes.

Le métier à domicile des articles de bois de Ribnica peut être divisé en dix branches:

1° Fabrication de cercles. Avec le bois de pin ou de sapin, facilement fendable, on exécute des cercles pour cribles et tamis.

2° Fabrication de fonds de cribles. On execute des fonds de cribles en bois.

3° Fabrication de récipients. On exécute toutes sortes de récipients, à partir des cuves et baquets aux petits tonneaux et barils.

4° Fabrication de cuillères ordinaires et cuillères à pot.

5° Menuiserie à main. Celle-ci produit de menus articles de ménage.

6° Fabrication de l'outillage. On fabrique les instruments agricoles en bois; c'est la plus ancienne branche du métier à domicile à base de bois.

7° Tournage. Celui-ci s'est développé, en tant que métier à domicile, près des scieries à eau et des moulins. Les anciens charbonniers se livraient dans les forêts à un tournage adapté aux circonstances.

8° Vannerie. Jusqu'à la première guerre mondiale celle-ci ne s'occupa que de la confection de corbeilles et de paniers en osier. On tressait les semoirs et les paniers à pain avec de la paille d'avoine consolidée par des liens d'osier.

9° Fabrication de cure-dents. Cette branche remontait, il y a 50 ans, à peu près jusqu'à Ljubljana. Le bois en est fourni par diverses espèces de buissons.

10° Fabrication de cribles et tamis. Elle avait une double tâche. Les cribliers n'achetaient ordinairement que les cercles et les fonds, et quelques autres articles finis. Au cours de leurs tournées, ils exécutaient les cribles au fur à mesure de la demande. Par la même occasion ils débitaient aussi d'autres articles. En même temps il réparaient dans les fermes le matériel détérioré. De cette façon ils parcouraient tous les pays de l'ancienne Autriche-Hongrie, même au-delà du Danube. En Croatie et en Slavonie ils échangeaient leur marchandise contre des céréales.

Production des articles de bois parmi les habitants de Kočevje

Les Allemands de Kočevje, installés depuis le 14e siècle dans le pays situé au sud de Ribnica et s'étendant jusqu'à la Kolpa, ont probablement apporté avec eux leur adresse à confectionner des articles de bois. Il est difficile aujourd'hui de délimiter les influences réciproques sur la production des colons de Kočevje et des Slovènes qui y vivaient déjà auparavant.

Les produits en bois de Kočevje qui portent plutôt sur la confection de récipients et des outils, se distinguent fortement par leur forme de ceux de Ribnica. Avec les cercles de hêtre on fabriquait aussi des petits tamis et des passoires qu'on enroulait simplement en forme de cornets. Le travail est soigné et élégant. Mais la production de Kočevje ne connaît qu'environ 38 articles, alors que celle de Ribnica en comptait plus de 122 en 1908 et plus de 500 avant la dernière guerre.

Les habitants de Kočevje, eux aussi, colportaient les articles de bois. Après leur départ en 1941 les restes de leur métier ont été anéantis par la guerre. Le musée de Brežice conserve quelques'uns de ces articles, reçus, lors de l'émigration des Allemands, de l'ancienne collection de Kočevje.

Izumrle panoge domače obrti v okolici Turjaka

Tone Ljubič

Stari Slovenci so ob naselitvi prinesli s seboj iz skupne slovanske domovine tudi navado, da je vsaka zadruga izdelovala doma potrebne predmete, ki so pozneje postali zgolj obrtniški izdelki. Prvotno so te predmete uporabljali samo izdelovalci in njihova ožja skupnost. Pozneje so se iz tega razvile razne domače obrti z izdelki tudi za širšo porabo. Z vedno večjo specializacijo se je v dobi prehajanja fevdalizma v nov družbeni red iz domačih obrtnikov razvil samostojen stan profesionalnih obrtnikov. Ta stan je bil konec srednjega veka ves omrežen s cehovskim sistemom, ki je odrinil domače obrtnike od trgovskega trga. Razne vojvodske določbe in privilegiji mest so namreč popolnoma zatrli razpečavanje izdelkov domače obrti.

Ta dejstva so dobila posebne razvojne oblike na ozemlju nekdanjega kočevskega okraja, v katerega je bila vključena tudi okolica Turjaka. V 15. stoletju so turški vpadi prizadeli gospodarstvo označenega ozemlja. Borba za življenje je terjala od domačinov, da so poleg poljedelstva, ki je bilo pogostoma popolnoma ovirano, poživili umirajoče domače obrtniško ukvarjanje. Na to je morala reagirati tudi gosposka, ki je izdala odločbe za ukinjenje omejitev razpečavanja izdelkov domače obrti. Največjega pomena v tej smeri je bil znani linški privilegij cesarja Friderika III. z dne 23. oktobra 1492, ki je dovolil prebivalcem kočevskega okraja trgovanje z domačimi izdelki po mnogih pokrajinah cesarstva. Dovoljenje je poživilo in utrdilo domače obrti ter rodilo zdomarje.

Kočevski zdomarji v ožjem smislu so se v svetu kmalu izpridili in so v krošnjah začeli prenašati po svetu razne sadeže, sladkarije in igro namesto izdelkov svojih rok. Slovenski ljudje pa so še nadalje razpečavali po svetu samo izdelke svojih rok. Ribničani so še dandanašnji zvesti tej stari tradiciji, njihovi sosedje pa so že skoraj popolnoma opustili domače obrtniško ukvarjanje in zdomarstvo. V okolici Turjaka so vse panoge domače obrtnosti, razen zobotrebčarstva in škafarstva, skoraj izumrle. Z nekdaj cvetočim domačim rezbarstvom, ósovnikarstvom in krtačarstvom se pečajo še posamezniki, ali pa je o njih ostal samo spomin.

1. Domači rezbarji

Najbolj sloveči domači rezbarji tega predela so bili v dobrépoljskih vaseh Zagorica in Mala vas. Pozneje je zaslovel v Laščah rezbar Jontez, toda bil je že poklicni obrtnik in ni s svojimi izdelki pohajal z doma.

Zakaj so Dobrépoljci izbrali ravno to panogo domače obrti, je težko odgovoriti točno in določno. Pozneje pa je tamkajšnje rezbarstvo dobilo poseben polet nedvomno zaradi delovanja dokaj spretnega rezbarja-šolmaštra Postla Andreja, ki je tod deloval v prvi četrtini 19. stoletja in postavil nekaj oltarjev in znamenj. Očividen je tudi vpliv slik iz farne cerkve na Vidmu, kjer je

domače rezbarje zlasti dojmilo Langusovo križanje. Magdalena in Janez na omenjeni sliki in dela domačih rezbarjev so si v najbližjem sorodstvu.

Roba domačih rezbarjev so bila ponajveč razpela, Marijini kipi in kompozicije ter otroške igračke: konjički in soldati. Oblikovna enotnost vseh teh izdelkov, zlasti pa Kristusovega lika na razpelu in konjička, kaže na skupne vzore.

V prehodu na sedanjost so bili najbolj imenitni domači rezbarji: Smolarjev Janez, Anzlovi mutci, Vintar — oče naših umetnikov Franceta in Toneta Kralja — Selček in Lovšek.

Izmed njih je bil znabiti najplodovitejši Smolarjev Janez. Njegovih bogcev in kompozicij z razpelom je po dobrépoljskih domovih še precej; tudi oni veliki lik v malovaški kapelici je njegov. Njegova posebnost je bila sposobnost, da je delal tudi po naročenih predlogah, kar mi je povedal sodobnik Ignac Žnidaršič z Vidma.

Na Smolarjevem Janezu se je zgledovala cela generacija domačih rezbarjev. Seveda, vsak z večjim ali manjšim talentom ter samosvojostmi. Ogledujoč fragmente del posameznih rezbarjev sodim, da je bil nemara najbolj samosvoj Vintarjev oče iz Zagorice. Selček pa se je najdlje razvil v rezbanju ročajev na palicah. Izbiral je najraje drenove grče in je iz njih zrezljal kačje glave, pasje gobce, roko, stisnjeno v figo, in podobno. V tem je bil izrazit nadaljevalec rezljačev splošno običajnih oblik, ki se iz skrivenčenih grč kar same po sebi vsiljujejo ljudstvu s preprosto domišljijo, kjerkoli, ne samo v Dobrépoljah.

Poslednja v vrsti domačih rezbarjev sta bila stari Lovšek in zadnji iz Anzlove družine mutcev. Lovšek nazadnje ni rezljal drugih likov ko konjičke, Anzlovec pa je delal tudi še bogce.

Oglejmo si oblikovno podobo teh stvaric.

Predloga dobrépoljskega lika Kristusa je bil mrtvi bog. Lik je močno stiliziran. Zlasti partije okoli reber in trebušne mišice ter brada so skrbno stilizirane. Tudi ostali anatomski poudarki izdajajo, da je bil vzor dobro delo. Stilizirane so tudi krvave srage na ranjenih delih trupla. Kapljice so razporejene v pravilnih čopkih.

Verjetno, da je najprvotnejša kombinacija mrtvega trupla in križa bila brez kakršnih koli pritiklin in v vseh detajlih skoraj standardizirana. Prve reči, ki so jih pri bogcih začeli različno izdelovati, so bili: prt okoli bokov, oblika križa in tablica z napisom INRI. Od križa z ročicami ravnih črt so prešli k različno oblikovanim, izumetničenim oblikam. Tablico z napisom so najprej samo naslikali na križu, pozneje so jo zamenjali z nekoliko zavihnjenim listom.

Prva pritiklina je bila na podnožje križa položena knjiga. Nanjo so radi stavljali človeško lobanjo, slonečo na navzkriž postavljenih kosteh. Včasih lobanja niti ni bila plastično izdelana, le naslikana na spodnjem delu križa. Naslednjič so pridali razpelu podobi Marije in Janeza. Za njun podstavek so si omislili poprečno ročico, ki je spodaj podprta z različnimi okraski. Primerki, katerih najlepše sem videl v Ponikvah, imajo prečno ročico zelo umetno zgrajeno. Včasih je ročica podvojena in nosi cvetlične šopke ter klečeče an-

gele. Takih podob je še precej. Zlasti obliko šopkov so ustalili in jo ponavljajo prav v sedanje dni.

Včasih je razpelo in njegova grupa vstavljena v arhitekturo, ki je tesno naslonjena na kompaktno ozadje. Arhitekture so povzete iz oltarjev, celo imitirane draperije s čopi so prešle iz oltarjev na rezbarske predmete. O samostojnih arhitekturnih oblikah ni mogoče govoriti. V teh arhitekturah je pogostnejši lik Marije.

Marijine podobe so največkrat izdelane kot manekinske pupe, to je oblikovno samo v glavo in roke. Trup je neobdelan in ga oblačijo v tkaninasta oblačila. Posebna pritiklina je bila do let pred drugo svetovno vojno pri Mariji v podgoriški kapelici; sedela je na prestolu, na podnožju je imela iz lesa izrezan nekakšen pernat zglavnik, celota pa je bila vstavljena med štiri polžasto zavite stebre z baldahinom.

Bogato so se razvili hišni oltarčki s prikazom vseh delov rožnega venca. Osrednji lik matere z detetom, ki drži v rokah molek, obkroža trikrat po petero skupin, ki predstavljajo posamezne dele znane molitve. Zelo lep primerek te vrste je nemara še sedaj v Podpeči pri Zabukovcu, kamor je bil prinesen iz dobrépoljskih Vodic.

Izmed igrač je najobičajnejši konjiček s piščalko. Dobrépoljski konjiček je oblikovno nekoliko v sorodu z ribniškim lončenim konjičkom. Njegova sedanja oblika je nastala po daljšem razvoju in je močno stilizirana. Impresija prvega pogleda nanj nam pravi, da imamo pred seboj šegavega žrebička (sl. pr. V/3). Noge mu trdno stoje, oči so široko razprte, naznačene z dvema krogoma, osredje je črno, obrobni kolobar bel. Tudi griva je stilizirana. Namesto repa je nameščena nepobarvana piščalka. Konjička najraje postavljajo na deščico s kolesi.

Posebnost Anzlovih mutcev je bil vojak s konjičkom. Vojak je bil ohlapno nataknjen na pokončnem klinu, rob njegovega podnožja pa se je dotikal kolesa na deščici. Zato je vojak plesal, ko je otrok igračo vlekel za seboj (sl. pr. V/3).

Vojakov lik izdaja, da so se Anzlovci zgledovali zanj pri nekdanjih avstrijskih soldatih. Menda si je to igračo izmislil Mač. On je izdeloval še drugačne umetnine. Imenitna je bila ona, ki je prikazovala peklensko veselico. Bil je nekakšen oder s plešočimi ženskami in peklenščki. Ob strani je stal sveti Anton, z vrvico do zvončka, ki je visel v poleg stoječem stolpu. Ves ustroj je bil vgrajen na vrtljivo ročico. Kadar jo je Mač, za 1 dinar, zavrtel, se je oder odprl in pari so zaplesali, svetnik pa je zvonil na vse pretege.

Poglejmo še tehnično izvedbo teh rezbarskih predmetov. Osnovni material je lipovina. Bogčev lik je izrezan scela, razen rok, ki so pritrjene k trupu z lesenimi žebljički. Tudi celotni lik je pritrjen na križ z lesenimi žeblji, ki imajo precejšnjo, oblikovano glavico. Marije so ravno tako scela, razen rok, isto angeli, ki imajo posebej pritrjene tudi perutnice. Arhitekture so konstruirane iz posameznih delov. Pri kompletih rožnega venca je vsak lik posebej izrezljan in vgrajen v celoto.

Nastanek dobrépoljskega konjička sem si ogledal pri Lovšku. Vzel je primeren kos lesa in ga je najprej obdelal z žago. Zažagal je najprej dvakrat

po dolgem, dvakrat počez, malce po strani. Nato zgoraj v ravnini konjičkovega hrbta ter ven po liniji grive, končno še spredaj do črte konca konjičkove glave. V drugi fazi je obdeloval s ploskim dletom, da je izbil maso med nastajajočimi nogami. Ko je odložil dleto, pa se je lotil rezljanja z nožem, ki ga je rabil skoraj do končne izdelave podobe. Prav nazadnje je uporabil le še drobno dletce za partije okoli grive, oči in nozdrvi. Ista tehnika je pri izdelavi vojaka s harmoniko (sl. pr. V/3).

Polihromacija je zelo enostavna, brez podsnove. Na zglajen predmet so nanesene emajlne barve brez osenčevanj, zgolj ploskovno. Edino Marijina lica imajo rdečico, ki je izražena grobo, brez prehodnih odtenkov.

Bogci in Marije so obarvani z rumenkasto-rdeče-belim tonom. Lasje so rjavi, obrvi črne, oči pri gledajočih likih precej srepe. Bogčev prt okoli ledij bele ali sinje barve, vrvica in trnjeva krona najraje zelena, križ rjav.

Konjiček je živordeč, s črno grivo in kopiti. Osredje oči črno, kolobar bel. Sedlo sinje z belim robom. Tudi soldatovo oblačilo je sinje. Vse to je na zeleni deščici, kolesa nepobarvana ali s preprostim ukrasom v temnordečem tonu.

Še pred desetletjem so bili ti predmeti običajno sejmarsko blago, zlasti na miklavževskih semnjih. Dosti tega pa je bilo prinesenega v Ljubljano, v trgovine z leseno robo, kjer so te stvarce kupovali na debelo ter jih razpečavali na drobno.

V Dobrépoljah je zadal končni udarec domačemu rezbarstvu igračkarski tečaj leta 1936, ki je na Vidmu povzročil industrijsko izdelavo teh predmetov. V tovarni so zavrgli nekdanje oblike in jih zamenjali s sodobnimi formami, prilagojenimi strojni obdelavi.

2. Osovnikarji

V vaseh na pobočju Ahacove gore, zlasti v Gradežu, so bili doma izdelovalci òsovnikov. Njihovi izdelki so bili včasih zelo cenjeni daleč naokoli, ker jih je odlikoval poleg solidne izdelave tudi bogat likovni ukras. Še dandanes imajo gradežke òsovnike v okolici tja do Grosupljega, Dobrépolj in Svetega Gregorja. Če že ne novega, pa vsaj rabljenega in spravljenega, da se z njim postavijo pred teboj, ko ti ga pokažejo in povedo, da je na njem gospodarjev monogram, vrezan po naročilu.

Na nekdanjih velikih semnjih, kakor so bili Tihi semenj na Rebri v Dobrépoljah, Alojzijev semenj v Velikih Laščah in Kresni semenj v Ribnici, si gotovo srečal tam na kraju sejmišča vase zamišljenega moža, ki je razstavil na vrvi obešene òsovnike. Pri njih si našel vprašujoče gospodarje in fante:

»Kje imate luknje?«

In zamišljeni mož je porožljal s svojo robo na vrvi.

Vsak gospodar si je izbral raje »ta opraskanega«, to je zrezljani òsovnik. Bil je samo nekaj dinarjev dražji od neopraskanega. Kdor se je hotel bolj postaviti, je primaknil še nekaj dinarjev in se pogodil z òsovnikarjem, da mu

je kar na mestu vrezal njegov monogram. Prav posebno bahatemu je spretni možak tudi gredoč opraskal celotni ôsovnik po želji.

V času med semnji pa si istega moža srečaval po vaseh, kjer je ponujal svojo robo od hiše do hiše.

Glavni izdelovalni čas ôsovnikarjev je bil pozimi. Tedaj jih je posameznik naredil do 200 kosov. Dandanes so pravi ôsovnikarji že skoraj popolnoma minili. Morda je še najboljši in najdoslednejši njihov nadaljevalec Šmucov Jože v Gradežu štev. 10. Pri njem sem si ogledal izdelavo in »praskanje« ôsovnikov. Takole je delal.

Izbral je presušen orehov količek s premerom okrog 3,5 col. Dejal mi je, da so orehovi ôsovniki najboljši, zato tudi najdražji, vendar da jih izdeluje tudi iz jelševega in brezovega lesa. Količek je razžagal na nekako 9,5 colske »pencličke«. Nato je vzel v roke »žatlako« in je »pencliček« obsekal na štiri vogle. Potem ga je vtaknil v »virštat« in je s posebnim svedrom širokega rezila izvrtal v »pencel« luknjo. Za naslednjo fazo obdelave je vzel rezilnik, s katerim je izrezal dokončno zunanjost ôsovnika na 6 voglov, z »ušesi« in »nogama«. Oblika v profilu in zgornjem narisu je bila takšna (sl. pr. V/1).

Ušesa je obdelal dokončno s svedrcem, noge pa z izbijalnim dletom. Ko ga je še ogladil s stekleno črepinjo in steklastim papirjem, je bil neopraskani ôsovnik izdelan.

Toda take ôsovnike znajo delati marsikje, ne samo v Turjaškem Gradežu. Posebnost gradežka se začne šele sedaj. Jože si je izbral drobceno rezbarsko dletce in začel »praskati« ôsovnik.

Najprej je okrasil ploskev na čelu. V višini ušesa je vrezal podolžno vrstitev iz navadnih črt in smrekove vejice. Isto je ponovil v višini spodnjega roba ušesa, potem pa je celo polje do vznožja popolnil s široko smrekovo vejico, ki ji je na vrhu dodal preprost cvet — osmerolistno rozeto. Ogledal si je svoje delo, nakar se je vprašujoče obrnil name:

»Saj ne boste zamerili, če vas vprašam, kako vam je ime!«

Povedal sem mu svoje ime in priimek, pa je zelo hitro in spretno vrezal v polje med zgornjima dvema poprečnima bordurama moj monogram in besedoval:

»Vidite, če takega dam iz rok, ki je samo na eno stran »opraskan«, pravijo, da je ôsovnik »škilast«. »Škilasti ôsovnik« ni toliko imeniten, kakor celotno »opraskani«.

Vztrajal sem še komaj dobro uro, pa je bil ves ôsovnik olepšan v istem slogu kakor ukras na čelni ploskvi. Našel sem sledeče elemente njegovih ukrasov (sl. pr. V/1).

Ves ta ukras je enostavno vrezan z globokimi vrezninami. Zamisel in izdelava ukrasa popolnoma ustrezata tehniki rezbarjenja z dletom, gradnja ukrasa pa je verna istemu likovno-estetskemu čustvovanju, kakor ga srečavamo na starih domačih barvanih skrinjah, na rezljanih prečnikih lesenih stropov, v preprostih rezbah na jarmičih in kalupih za surovo maslo ter tudi na velikonočnih pisankah, obdelanih z voskovo tehniko.

Ko sem brskal za lepimi primerki in njihovimi avtorji, sem našel ôsovnike iz rok starega Usnika, Škindra, Šklajbarja in še drugih. Vsi se v obliki

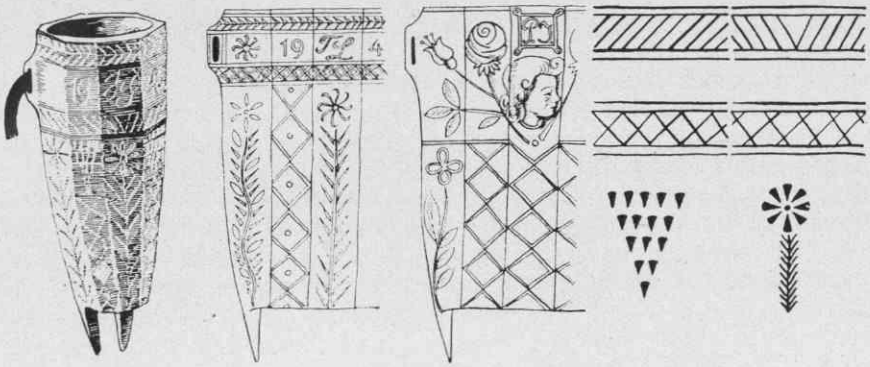

Sl. 1. Osovnik iz Gradeža pri Turjaku z raznimi okraski

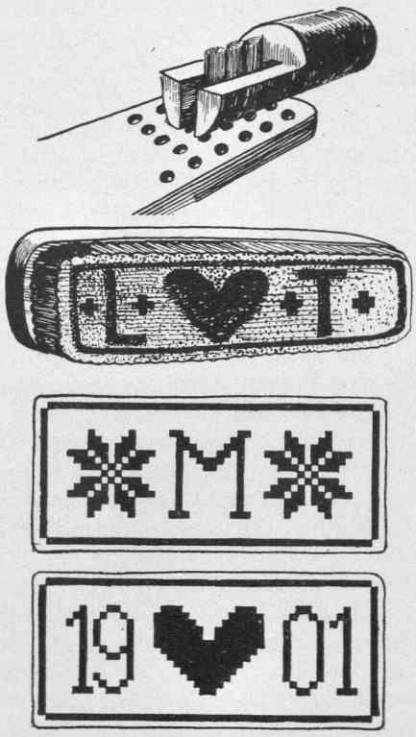

Sl. 2. Okraski na krtačah iz Podpeči v Dobrépoljah; zgoraj krtačarski »zajc«

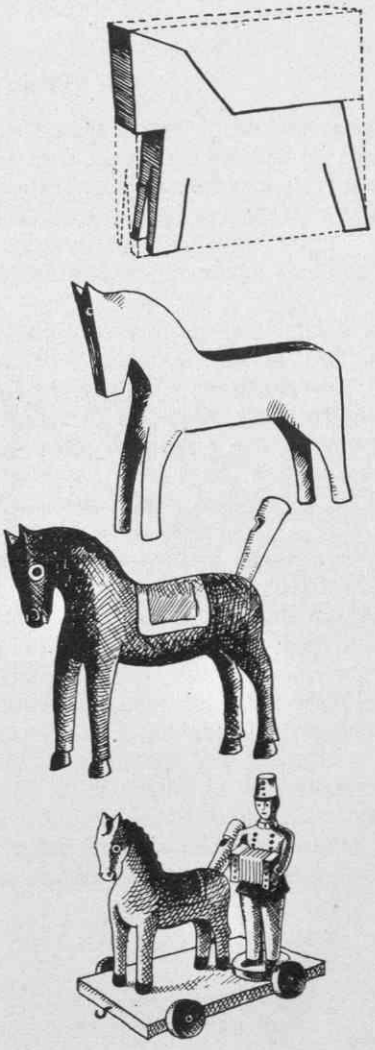

Sl. 3. Razvojne stopnje izdelave konjička (Dobrépolje); spodaj konjiček s soldatom iz Zagorice v Dobrépoljah (risal Tone Ljubič)

predmeta in ukrasa popolnoma krijejo s šmucovimi, zato sodim, da je imenovani resnično pravi nadaljevalec nekdanje bolj splošne domače obrtne delavnosti. Izjemo sem našel samo pri Grebenčevih, kjer je domači sin Ivan na ôsovnik vrezal ukras v bas-reliefu, samo nekateri deli so izdelani tudi z navadnim vrezom. Toda to je edinstven primerek nadpovprečno rezbarsko talentiranega fanta. Primera nikakor ne moremo generalizirati in smatrati, da bi bili nekdanji gradežki ôsovniki ukrašeni s plastičnimi podobami.

Dandanes se je krog za razpečavanje teh predmetov zelo zožil, zato ta panoga domače obrtnosti tem hitreje umira.

3. Krtačarji

Ne prav stari vaščani iz Podpeči v Dobrépoljah še pomnijo, da so nekdanje dni skoraj v sleherni podpeški hiši izdelovali krtače in jih nosili na prodaj po semnjih, pa tudi od hiše do hiše. Posebno jim je v spominu oni ponujač, ki se je navadno prismejal v hišo s pozdravom:

Krtače prodajam,
pa babam nagajam!

Nikjer več nisem mogel najti primerka podpeške krtače, ki so bile včasih cenjeno sejmarsko blago in zdomarska roba. Bile niso navadne krtače, marveč nekaj posebnega, saj so bili žimnati kosmiči različno obarvani in razporejeni v ukrasnih oblikah. Po opisu domačinov, so najraje ukraševali s temnejšim robom, zvezdo, srčkom, križcem in monogramom.

Šobčev Tine iz Podpeči mi je narisal dva vzorca, ki jih pomni iz domače hiše (sl. pr. V/2).

Pri drugi hiši sem izvedel, da so često ukrasili tudi zgolj z letnico ali običajnimi inicialkami Jezusovega imena IHS. Pozanimal sem se tudi za način izdelave krtač, najbolj natančno so me poučili zopet pri Šobčevih.

Prvi element krtače so bile primerne deščice iz hruševine ali češnjevine. Te so obdelali z žago in obličem, nakar so vanje navrtali v ravnih vrstah precej nagosto luknje. Luknje so končno povezali med seboj z globokimi žlebički z uporabo dleta. To je bilo izključno moško delo, šele na tej proizvodni stopnji so pristopile h krtačarskemu delu žene in otroci.

Po poprej ustvarjenem ukrasnem vzorcu na karirastem papirju se je začelo vtikanje prepognjenih snopičev žime ali ščetin v luknje na tisti strani navrtane deščice, kjer ni bilo žlebičaste povezave. Preden so žimnate snopiče vtikali, so v luknjice vnesli z drobnim čopičem raztopljen mizarski klej. Vsak snopič so na gornji strani zavozljali s čevljarsko dreto, vtaknjeno v upogib snopiča. Po žlebičih so peljali dreto od snopiča do snopiča. Vsak vtaknjeni snopič so sproti poravnali s posebno pripravico, ki jo poznajo pod nazivom »zajček«. Ta ima tole obliko in se uporablja takole (sl. pr. V/2 zgoraj).

Pravijo, da so nekateri poravnavali tudi na ta način, da so potegovali z žimnato stranjo po vroči štedilnikovi plošči. Končki snopičev so se osmodili in dosegli relativno precejšnje izravnanje celotne žimnate ploskve. Vendar ta način poravnavanja ni bil vedno uporabljiv. Kadar so delali krtače z obar-

vanimi snopiči, zlasti če so hoteli ohraniti žive bele, rumene in rdeče barve, niso smeli smoditi.

V poslednjih izdelovalnih fazah so še celo povozlano stran močno poklejali. Po vrhu so pritrdili zglajeno deščico, ki so jo polakirali ali spolitirali. In je bila krtača gotova (sl. V/2).

Pobaral sem še Podpečane, kje so dobivali tolikšno množino žime in ščetin. Tedaj so se mi hudomušno nasmehnili in mi razkrili skrivnost, da so tiste čase trpeli zlasti sejmarski konji in pujsi. Podpeški fantički so se potikali najraje na Vidmu okoli zadružne, Krajčkove in Brdavsove gostilne, kjer je bilo vsak dan dosti čakajočih konj struških furmanov, ob semnjih pa nič koliko sejmarske živine. Krepak prijem za rep, sek, s škarjami ali ostrim nožem, in je bil konjski rep skrajšan, fantiček pa v potecin. Pri takem poslu jo je često kdo izmed njih pošteno izkupil. Ščetine so Podpečani kar pulili prašičem iz grbe. Tudi pri tem početju so jih sejmarski prekupčevalci preganjali, ker je baje iz žive živali izpuljena ščetina okrvavila slanino. Mrtvi živali odvzete ščetine pa niso bile več tako dobre, ker so izgubile na trdnosti in prožnosti.

Na ta način so pridobivali črno in belo materijo, za rdeče in rumeno obarvano žimo so šli na sodražko stran k sitarjem po odstrižke žimnatih mrež za sita, ki jim Podpečani dejó »sitje«.

Operirali so izključno samo s štirimi barvami: belo, črno, rdečo in rumeno. Najbolj sta bili uporabljeni bela in črna barva.

Ker sedaj nihče več ne izdeluje takih krtač, bo nedvomno s sedaj še živečim podpeškim rodom izumrl tudi spomin na nekdanje krtačarje.

Résumé

LES BRANCHES ÉTEINTES DES MÉTIERS A DOMICILE DES ENVIRONS DE TURJAK EN BASSE CARNIOLE

Aux alentours de Turjak (Auersperg), certaines branches des métiers à domicile sont encore vivantes. Mais nombre d'entre elles sont déjà éteintes. Il y a cependant des particuliers qui s'en occupent toujours, ou bien c'est le souvenir qui en survit.

L'auteur nous fait la description de trois branches éteintes de ces métiers: la sculpture sur bois à Dobrepolje, la production des essieux dans les villages situés sur les pentes du Mont Ahac, et la brosserie à Podpeč près Dobrepolje

Les éléments plastiques relatifs aux objets produits par les métiers mentionnés sont égaux à ceux des articles fabriqués par les non-artisans de ce secteur. Le procédé technologique de la confection, les matières premières utilisées ainsi que les outils sont très simples et tirent leur origine des temps de l'établissement des métiers à domicile en ces lieux.

Piparstvo na Gorjušah v Bohinju — naša stara domača obrt

Boris Orel

Izdelovanje pip na Gorjušah v Bohinju, gorjuško piparstvo, ali kakor v kraju samem pravijo, »fajfarstvo«, je ena naših najstarejših, pa tudi najbolj samosvojih domačih lesnih obrti. V začetku 20. stoletja se je Janko Jovan lotil med drugim tudi te bohinjske domače obrti ter jo je opisal v svojem znanem obrtno-gospodarskem spisu »Domači obrti na Kranjskem«.[1] Njegov opis velja še danes za enega izmed večjih in redkih slovstvenih virov pri proučevanju gorjuškega fajfarstva ter je važen tudi za etnografijo,[2] vendar že dolgo kliče po izpopolnitvi. Petdeset let bo že namreč kmalu minilo, odkar je Jovan objavil svoj opis. V tem času je začela gorjuška obrt vedno bolj propadati, a se je pri tem obdržala na svoji stari tradicionalni višini glede kvalitete izdelkov in tudi ni ostala brez novih zanimivih potez. Mimo tega se moramo zavedati, da Jovan v svojem opisu ni upošteval vseh strani te obrtne dejavnosti ter je prezrl marsikatero važno vprašanje, na katerega nam more teren, če ne povsem, pa vsaj deloma še danes dati odgovor. In predvsem se nam zdi, da je treba poudariti: o gorjuškem fajfarstvu, kakor o mnogih drugih obrtnih panogah, sploh še nismo spregovorili v slovenski etnografiji. Govoriti v etnografiji o gorjuškem fajfarstvu pa pomeni, govoriti o tradicionalni ljudski obrti ter o materialu, orodju in o vseh fazah izdelovanja, o raznih vrstah izdelkov in njihovih imenih, pomeni razpravljati o družbeno-gospodarskih in funkcijskih osnovah ter o ljudsko-umetniških vrednotah izdelkov, pomeni navsezadnje obravnavati etnografski predmet, ki je v preteklem stoletju bil še pomemben dodatni del moške ljudske noše.[3]

---

[1] Janko Jovan, Domači obrti na Kranjskem, VII. Piparstvo: Dom in svet 1904, str. 422—426.

[2] J. Jovan se je v svojem spisu, priobčenem v Domu in svetu, v marsičem naslonil na poročilo Valentina Pogačnika o gorjuškem fajfarstvu, ki je bilo objavljeno v malo znanem delu: Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich, III. Bd., Wien 1901, str. 327—328. — Še pred Jovanom se je Korošec l. 1901 v Planinskem Vestniku dotaknil s kratkimi pripombami gorjuškega fajfarstva (Korošec, S Koprivnika, Planinski Vestnik 1901, str. 25). — Med prvo in drugo svetovno vojno je bilo objavljenih več krajših člankov o gorjuškem fajfarstvu: 1. Gorjuške pipe in čedre (Slov. Narod od 12. XII. 1922); 2. Ami, Gorjuški piparji (Jutro od 14. VI. 1936); 3. Niko Prestor, Gorjuški piparji (Naš Rod XII, 1940/41, str. 182—183).

[3] Moja razprava o piparstvu na Gorjušah v tem letniku SE pomeni pričetek obravnavanja tega predmeta v slov. etnografiji ter zaradi pomanjkanja gradiva še ne načenja vseh vprašanj. Naslanja se v pretežni meri na gradivo, ki sem ga 22. in 23. X. 1950 zbral na Gorjušah (Zapiski B. O. o domači obrti, Arhiv EM). Ob tej priliki so mi z mnogimi podatki postregli Lovrenc Blažin, Viktor Lotrič, Janez Beznik ter Vinko Strgar, za kar se jim najlepše zahvaljujem. — Razprava pa se tudi v marsičem opira na podatke dveh važnih opisov gorjuškega fajfarstva, Jovanovega v DS in Ami-jevega v Jutru (glej točnejše navedbe del pod pripombo 1 in 2), nekaj malega pa tudi na druge članke oz. poročila ter končno na podatke, ki jih je zapisal Jernej Šušteršič (Zapiski J. Š. o gorjuškem fajfarstvu, Arhiv EM).

I.

1. Fajfe ali pipe delajo na Gorjušah iz lesa. Po starem so najrajši uporabljali jelševe korenine ali grče. Dejali so jim: »grče od ta črne uoše«. Po pripovedovanju starih Gorjuščev ta les ni rastel v njihovem domačem kraju. Hodili so ponj v jeseniški kot, običajno na Koroško Belo. Fajfa iz jelševega lesa je bila lahka. Razen tega so izdelovali fajfe iz brezovih grč, iz tise ali brinja. V novejšem času zelo uporabljajo pušpanov les (zelenika), zlasti pa cenijo hruško, ki mora biti čim starejša. Nekateri so uporabljali tudi javor. V primerne kose razcepljen les sušijo počasi tri mesece, sicer poka in se pri obdelavi rad skolje. Cevke, ki jih nekoč niso izdelovali, delajo iz smrekovih vej, starih tri leta. Posekane veje sušijo najmanj en mesec. — Les pridobivajo iz svojih lastnih gozdov ali pa ga kupujejo. V prejšnjih časih so ga morali večidel kupovati.

Ostali material se nanaša na okovje, pokrovček in okras. Za okovje in pokrovček je material po navadi tale: pakfon (kovinska zmes z bakrom), medenina, alpaka, kositer (bela pločevina), v času po koncu druge vojne pa tudi čisto srebro. Pri pokrovčkih visoke stožčaste oblike so svoj čas uporabljali za oblaganje posebne srebrne zvitke. Material so kupovali v Ljubljani, Kranju, Radovljici in v Bohinjski Bistrici, dobivali pa so ga tudi iz inozemstva. Po osvoboditvi, to je po l. 1945, dobavlja ta material gorjuškim fajfarjem deloma »Dom«, prodajni zavod za domačo in umetno obrt v Ljubljani.

Kadar govorimo o okrasni plati gorjuških fajf, mislimo predvsem na njihovo okraševanje s posebnimi vložki iz bisernice ali školjčne lupine, pa tudi iz kovine. Školjčno lupino so kupovali v Radovljici in drugod, največ pa so jo dobivali iz Trsta. Danes imajo gorjuški fajfarji precej težkoč z dobavo tega materiala, zato so jim včasih dobri kar odpadki oz. ostanki gumbov, ki jih dobivajo iz Kamnika. S tem materialom jih prav tako deloma oskrbuje »Dom« v Ljubljani. Školjčna lupina ali bisernica mora biti za namene gorjuških fajfarjev primerno močna ter mora imeti svetlobelo barvo.

2. Glede orodja, ki ga uporabljajo gorjuški fajfarji, je treba na splošno ugotoviti, da je bilo po starem to orodje preprosto in da ga ni bilo mnogo. V zadnjih desetletjih pa se je orodje fajfarju zelo pomnožilo deloma z novimi vrstami, najbolj pa z več primeri iz posameznih vrst orodja. To zadnje dejstvo si pač lahko pojasnimo. Danes so na Gorjušah samo trije fajfarji in pri njih se je zbralo vse orodje opuščenih fajfarskih delavnic. Izmed današnjih fajfarjev naj navedemo Beznika, ki ima takó popolno delavnico, da moremo o njej reči, da z marsikaterim orodjem že prehaja na mehanično stopnjo. Za obdelavo lesa rabi fajfar predvsem razne vrste žag, sekirico, razne vrste nožev, med katerimi je posebej omeniti »strug«, dalje uporablja razna dleta in dletca, pile, svedre, šestila in med drugim posebno na koncu priostreno žico za prevrtanje cevke. Tej žici pravijo »ramarca«. Za okovanje in biserna dela pa rabijo fajfarju razna kladiva, klešče, nakovalo, škarje, več debelih navadnih cvekov, med njimi »drenov cvek«, ki je pravzaprav model in ima na vrhu vrezano okrasje za pokrovček, dalje razni svedri, prebijači, »rinček«, »taca« za piljenje bisernih vložkov itd. Takšno orodje, kakor so

klešče, škarje, sveder in podobno, si fajfarji kupujejo, toda razna dleta, nože, prebijače in modele za pokrove si napravijo sami ali pa jih izdela kovač po njih lastni zamisli.

3. Fajfar izdela najprej fajfo iz lesa. Z žago dobi »krunkeljc«, primeren kos lesa, ki predstavlja surovo obliko bodoče fajfe. Ta kos obdeluje nato s sekirico, noži in dleti toliko časa, dokler ni fajfa gotova. Dve odprtini, večjo za tobak (»goniše« = ognjišče) ter manjšo za cevko, izvrta s svedrom, pomaga pa si pri tem tudi z drugim orodjem.

Smrekove vejice, namenjene za cevke, prežagajo najprej na več enakih kosov, jih obdelujejo z nožem, nato pa prevrtajo s posebno jekleno žico, ramarco, in postrgajo iz njih stržen. Cevko, ki ji navadno pravijo »rorček«, krivijo na posebnem modelu.

Po teh delih napravijo fajfi pokrovček, nato pa jo okujejo in okrasijo.

Za pokrovček ali pokrovec, brez katerega ni prave gorjuške fajfe, izreže fajfar najprej iz pakfona ali katere druge kovine primerno okroglo »krpo« in jo položi na »rinček«, to je na 2 cm debel jekleni obodec. Na krpo pakfona pa nastavi lesen ali jeklen klin manjšega premera in po njem udarja s kladivom. Krpa so začenja udajati v rinček. Temu delu pravi fajfar, da »boka«. Z bokanjem nadaljuje, in sicer tako, da uporablja kline vedno večjih premerov. To dela toliko časa, dokler ne dobi primerne oblike pokrovca, ki ga nato natakne na drenov cvek, to je približno za navadno svečo debel klin, ki ima na vrhu vrezano okrasje. Z nabijanjem vtisne fajfar to okrasje na pokrovec, potem dene pokrov v »šrajf« ter s finimi dletci obdeluje naznačeno okrasno obliko toliko časa, da se pločevina natančno prileže modelu. Nato pokrovček sname, obreže s škarjami, a pusti rob 2 mm, ki ga z dletcem naseklja z vzporednimi črticami ali drugim podobnim okrasjem. Na enem delu pokrovčka pusti večji kos pločevine, ki ga lepo obreže in ukrivi pravokotno navzdol. To je kljuka, ki ji pravijo Gorjušci »zapîrouc«, »zapîrounik« ali »šenc«, in služi za pritrditev pokrovčka pod rob kape. Dragocenejše fajfe se ponašajo še z rombastim kljunom, v katerega je zarezano lastnikovo ime oziroma začetni črki njegovega imena in priimka. Na nasprotnem koncu kljuke ostane še en košček pločevine, ki ga zakrivijo za tečaj ali pant. S pantom je pokrov pritrjen na pipo.[4]

Preden pa more fajfar pritrditi pokrovček nad »gonišem« fajfe, je treba napraviti »fingrat« ali »figrat« ter »kapo«. Fingrat vdela fajfar v »goniše«, kar pomeni, da fajfno odprtino za tobak prevleče znotraj z belo pločevino ali kositrom,[4a] na njenem vrhu pa napravi »kapo«, to je poldrug centimeter širok medeninast okov, s katerim je odprtina fajfe obrobljena. Kapo »boka« fajfar najmanj petkrat, najprej z najmanjšimi in ostrorobimi cveki v rinček primerne velikosti. Narejeni kapi izstriže dno, jo natakne preko odprtine in potisne navzdol, da objame robove, nato pa spodnji del kape trdno s kleščami spodvije na rob, ki je vdolben v les in teče okoli pipe na dolnjem

[4] Ami, Gorjuški piparji, Jutro od 14. VI. 1936.

[4a] Pravi kadilci fajf sodijo, da fajfe, znotraj obložene s pločevino, niso prijetne za kajenje.

koncu.[5] Tudi druga manjša odprtina za cevko dobi primerno kapo. Nekateri ji pravijo »ta mala kapa«, večji okrog goniša pa »ta velka kapa«.

Posebnim vrstam gorjuških fajf prevlečejo z okovjem še razne izrezljane robove, profilirane obročke in podobno.

4. Razno izrezljano robovje, profilirani obročki, okovi in lično izdelani pokrovček že sodijo v okrasje fajfe, vendar so poglavitna značilnost okrasja posebnih gorjuških fajf, kakor smo že omenili, majhni vložki iz šoljčne lupine ali bisernice. Iz šoljčne lupine, ki ji pravijo »skleda« ali »črepinja«, pa tudi »pergl«, izžagajo z žagico, oziroma poščipljejo s kleščami primerne koščke, ki jih nato obrusijo in oblikujejo iz njih tako imenovane »uši«. Z drobnim dletcem pa izdolbe fajfar v les na določenem mestu na površju fajfe ustrezno vdolbino ter jo namaže z mizarskim klejem. S kleščami seže po »uš«, priostreno na koncu v obliki »šmarnkriža«, jo vtakne v vdolbino na fajfi in zabije. Ko je tako potaknil in zabil vse »uši« na fajfi, jim po osušitvi popili še vse zobove in robove, ki štrlijo iz lesa, nato pa jih zgladi s smirkovim papirjem. Ko je s tem delom opravil, prevleče celo fajfo trikrat z lakom (iz šelaka, špirita in sanderaka). Temu so včasih rekli, »fajfo pomaṇat«. Po starem so fajfe, izdelane iz jelševih grč, napojili z lanenim oljem, da bi dobile primeren lesk.

Okraševanju fajf z ušmi pravi fajfar v svojem strokovnem jeziku »štikanje«, okrasju pa »štikarija«. Fajfe »štikajo« z ušmi, tako okrašena fajfa pa je »štikana fajfa«. Če si natančneje ogledamo to okraševanje ali »štikanje« fajf z ušmi, to je z bisernimi vložki, moramo predvsem ugotoviti, da bi to tehniko okraševanja najprimerneje uvrstili v intarzijo. Kakor izdeluje umetni mizar ta ali oni kos pohištva v tehniki intarzije, podobno »štika« gorjuški fajfar svoj izdelek z ušmi. Starejše fajfe so bile tako gosto posejane z ušmi, da ni bilo videti na njih skoraj nobenih praznih mest. Če to gosto okrasje predstavimo ploskovito v risbi, torej ga z okroglaste fajfe prenesemo na ravno površino, vidimo, da gorjuška »štikarija« v marsičem zelo spominja na mozaični okras.

Okrasje na gorjuških fajfah je kaj raznovrstno. Najobičajnejši sestavni del okrasa na starejših fajfah je uš v podobi posebne debele črke **u** in **v**. Dalje imamo okras v podobi kvadratov, ki so s štirimi zarezami na vsaki strani spremenjeni v križčke, potem nekakšne trikotnike z dvema zarezama, pravokotnike, pike itd. Iz vseh teh in podobnih delčkov sestavlja gorjuški fajfar razne okraske, kakor jih nekaj vidimo v slikovni prilogi. Na drugih izdelkih pa zopet najdemo kroge z zarezami, ki predstavljajo rozete, zvezdice, mnogo pa je okraskov v obliki listov, nekakšnega podolgastega perja in pahljače. Višek gorjuške »štikarije« pa nedvomno pomenijo okraski, ki predstavljajo orle, čebele, trote, matice itd. V preteklih časih so gorjuški fajfarji posebno radi vstavljali na fajfo podobo konjske glave, sekiro, kladivo ali sploh kako znamenje stanu ali obrti.[6] Take okraske je fajfar napravil po naročilu bodočega lastnika fajfe. Z raznim emblemskim okrasjem je sprednji

[5] Ami, Gorjuški piparji, Jutro od 14. VI. 1936.
[6] Jovan, Domači obrti, DS 1904.

del poudarjen pri tistih fajfah, katerih bogata razčlenjenost robovja ne dovoljuje okraševanja po ostalem površju. Okraski niso bili samo iz bisernih vložkov, temveč tudi iz drugega materiala (iz zlate in srebrne žice ter druge kovine). Danes so zaradi pomanjkanja šoljčne lupine med drugim iz srebra. Kako gorjuški fajfar razporeja okrasje po površju fajfe in kako mu ravno ta pičlo odmerjeni prostor na fajfi narekuje primerno sestavo uši v okras, v tem bi resnično mogel biti za zgled marsikateremu šolanemu umetnemu obrtniku iz mesta.

Tudi pri okovju in pokrovcu imamo več ali manj opraviti s posebnimi okraski, ki so v skladu z materialom in tehničnimi možnostmi. Starejšim fajfam so zelo radi izdelovali pokrovčke v obliki stolpička, »turna« ali »turnčka«, ki je spominjal na ogrsko kraljevsko krono. Najbolj udomačen pa je pokrovček, ki je oblikovan v podobi stilizirane školjke. Kljun na zapirovcu je običajno okrašen z zarezami, črticami, nasekanimi z dletom. Te črtice tvorijo razno okrasje, včasih tudi cvet s steblom. Na kapi ob odprtini za cevko tudi nasekajo črtice, ki navadno sestavljajo valovnico.

5. Že od nekdaj je pri fajfah priljubljena njihova raznovrstnost. Tako imamo razne vrste gorjuških fajf, ki se razlikujejo med seboj po okrasju, največ pa po obliki, in ki ima skoraj vsaka izmed njih svoje ime. Le-to pa je dal fajfi ali njen izdelovalec ali uporabnik, kadilec.

Najprej je treba ugotoviti, da sodijo gorjuške fajfe v vrsto sestavljenih fajf, kajti sestavljene so iz dveh delov, iz fajfe in cevke.

Najznačilnejša gorjuška fajfa je vsekakor čedra, ki je po tem imenu znana ne samo po vseh slovenskih deželah, med drugim zlasti na Kranjskem (prim. v Pleteršniku naziv »kranjščica«), ampak tudi na Tirolskem ter po nemških predelih Štajerske in Koroške. Beseda »čedra« je slovenska, saj je njen koren kâd = čâd, t. j. dim. V Pleteršniku najdemo besedo »čádora« kot naziv za kratko fajfo, pa smo iz te besede (čádora, čadra) dobili naposled čedro, podobno kakor iz »lave« (klop, kamin, kredenca) bohinjsko »levo«.[7] Kakor izvor imena kaže, je torej čedra pravzaprav drugo ime za fajfo. Za gorjuško čedro je značilna kratka in ravna cevka, zlasti pa stisnjena oblika same fajfe, ki je kakor položena na dva izrezljana robova, ki se razvijeta pri cevkinem delu iz profiliranih obročkov ter se na koncu pod fajfo združita v nekakšno črko V. Pri večjih čedrah spremljajo ta dva robova še drugi manjši robovi. Pogostokrat so robovi poudarjeni s tem, da so okovani. Torej značilno za čedro kakor za malokatero gorjuško fajfo je njeno bogato robovje. Jovan dobro pripominja k čedri, da na vsem, kar je na njej lesenega, ni dobiti skoraj gladkega prostorčka, drugi poročevalci pa čedre označujejo kot pastirske pipe s čudno zaokroženimi rezbarijami.[8]

Naslednja gorjuška fajfa je štəbálca. Pri Jovanu najdemo za to vrsto fajf ime žbalca. Ker danes pravijo tej fajfi štəbálca, si ime žbalca težko razložimo, posebej pa še njen razvoj od žbalce do štəbálce. Štəbálca pa ima še razna druga imena, kakor n. pr. jurček (pri Jovanu murček), polž

[7] A. Debeljak, Platno — plačilno sredstvo. Slovenski jezik IV/1941, str. 181.
[8] Gorjuške pipe in čedre, SN od 12. XII. 1922.

(»pož«) ter vivček. Iz inventarnih knjig v Etnografskem muzeju posnemamo, da so kadilci z vivčkom radi označevali tudi druge fajfe, med drugim na priliko čedro. Danes na Gorjušah ne pomnijo več vivčka. Le Beznik navaja vivček za drugo ime štəbálce, Grabnarjev oče pa se spominja, da so včasih dejali: »Star desc je kadiu svoj vivček«. Štəbálco spoznamo po kratki in ravni cevki ter po obliki fajfe, ki je podobna nekakšnemu lončku ali posodici, spodaj pa ima razmeroma gladko površino, le po sredi teče od cevkinega dela oster rob, ki pa se proti koncu razgubi. Z okovjem je ta rob močno poudarjen. Štəbálca sodi med preprostejše in zato cenejše fajfe ter po starem ni bila »štikana«.

Podobna štəbálci je fajfa s plečom. Imenuje se tako zaradi tega, ker je njen spodnji del takšen kakor pleče.

Po angleškem vzorcu je oblikovana naslednja gorjuška fajfa po imenu fajfúr. Fajfúr je zelo enostaven in običajen tip fajfe, ki je zelo razširjen in ima spodaj izrastek ali »popek«.

Višnarca ali furmanska fajfa pa že sodi med fajfe, ki so jih na Gorjušah malo delali, mnogo več pa na Martinjem vrhu pri Železnikih.[8a] Po drugem poročilu pa naj bi te fajfe prišle iz Višenj v goriškem okraju na Primorskem, kjer so jih najprej začeli izdelovati. Kaj je značilno za višnarco ali furmansko fajfo? Pri tej fajfi je cevkin del napravljen v obliki roke, ki drži za spodnji del fajfe, ali da se izrazim po gorjuško, »ki drži piskər«. Višnarca ima razen tega navzdol zakrivljeno cevko.

V podobno vrsto kakor višnarco bi uvrstili fajfo z lubenskim piskrom. Po opisu Gorjuščev je bila ta fajfa izdelana tako, kakor da ognjiščne burkle drže lubenski piskər. V Ljubnem na Gorenjskem je bilo namreč še do konca 19. stoletja zelo razvito lončarstvo.

Imena ostalih gorjuških fajf niso enotna, sestavljajo jih največkrat imena njenih sestavnih delov. Tako imamo fajfe s turnam, ki so bile po navadi zelo lepo »štikane« s čebelicami ali orli ter so imele navzdol zakrivljeno cevko. Tako okrašeni fajfi so tudi rekli »ta štikana s turnam«. — V novejšem času smo dobili nov modernejši tip gorjuških fajf, to je fajfe z ocejalnikom (na boserzok). — Tudi po izdelovalcih se imenujejo gorjuške fajfe. Iz zadnjih desetletij je znana Sodarjeva fajfa, ki se razlikuje od drugih po svoji okroglasti obliki.

II.

1. Po odkritju Amerike, od koder smo dobili tobak, se je kajenje v Evropi kmalu zelo razširilo, a v zvezi s tem se je udomačila pipa ali fajfa kot kadilna priprava. Med prvimi, ki so kajenje s pipo najbolj cenili, so bili Holandci in Angleži, za njimi pa Nemci. Prve pipe so bile iz krede, kamna in železa, pozneje pa so jih začeli izdelovati iz lesa, porcelana in morske pene. Novi material — les, porcelan itd. — je prinesel nove možnosti v pogledu umetniškega oblikovanja in okraševanja pip. Po tridesetletni vojni se je kajenje

[8a] V Poljanski dolini in v vaseh nad Poljanami se spominjajo, da so na M. vrhu izdelovali »štučce«, hruški podobne fajfe.

Sl. 1. **Iz gorjuškega fajfarstva:** 1.—4. od krunkeljca do dokončne oblike čedre, 5.—6. krunkeljc in dokončna oblika »fajfurja«, 7. čedra odspodaj, 8. »štəbálca« odspodaj, 9. dokončna oblika Sodarjeve fajfe, 10.—11. »štəbálca«, 12. leseno cevko (rorček) krivijo na modlu, 13. »ramarca« s kambo za votljenje cevke, 14. ukrivljena cevka, 15. »štikana« in okovana Sodarjeva fajfa, 16. »štikana« fajfa s »turnam«, 17. furmanska fajfa ali »višnarca«, 18. »štəbálca, 19. čedra (iz zbirke Etnografskega muzeja, risal I. Romih)

Sl. 2. **Okraski na gorjuških fajfah — a) na okovju:** 1. pokrovček v obliki stilizirane školjke, 2.—5. razni okraski, vsekani na »zapirovnik« ali »kljun« pokrovčka, 6. okrašen zapirovnik in obod kape, 7.—8. okrašena mala kapca pri »puščici«; — **b) na leseni osnovi:** 9. iz koščkov školjčne lupine (»uši«) sestavljen okras čebele z vencem na Sodarjevi fajfi, 10. prekrižani kladivi iz kovine kot rudarski znak na čedri, 11. z »ušmi« štikana štobálca, 12. spodaj štikana štobálca, 13—14. Sodarjeva fajfa, okrašena z medeninastimi vložki, 15. ploskovito predstavljena »štikarija« gorjuške fajfe spominja na mozaični slog, 16. štikana Sodarjeva fajfa, 17.—18. okrašena fajfurja, 19. z orli štikana Sodarjeva fajfa (risal I. Romih)

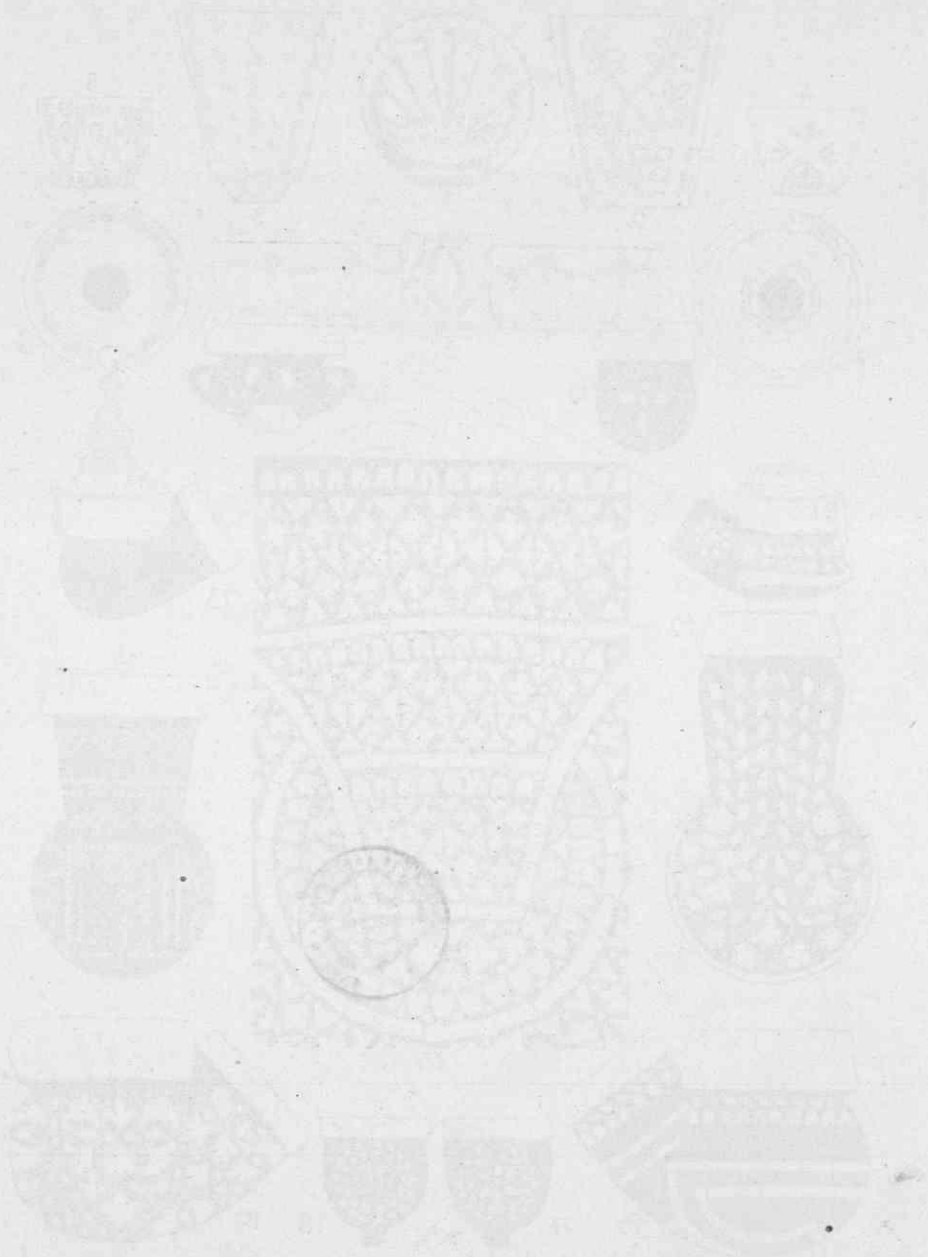

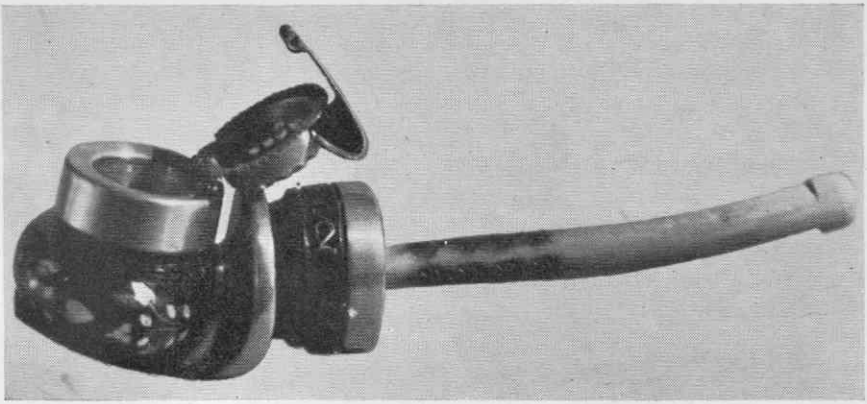

Sl. 3. Gorjuška čedra (iz zbirke »Doma«, foto »Slovenija«)

Sl. 4. Gorjuški fajfar Viktor Lotrič v svoji delavnici (foto B. Orel, 1950)

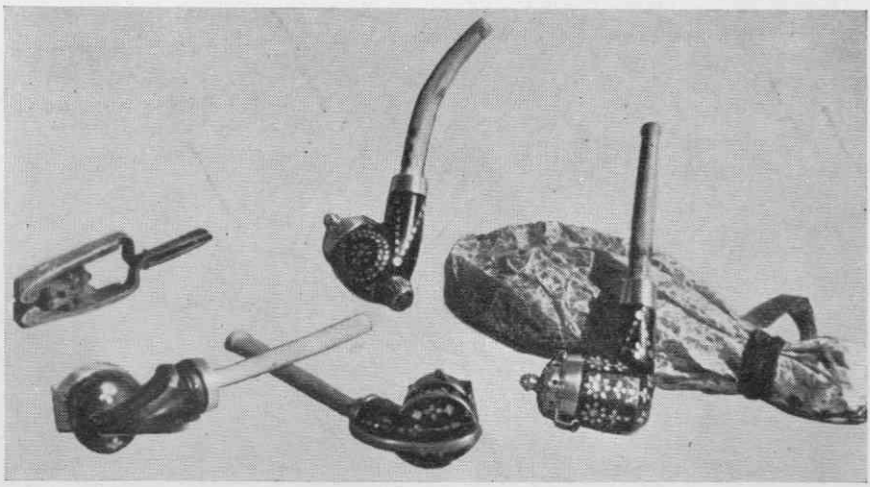

Sl. 5. **Gorjuške fajfe iz zbirke »Doma«**: od leve proti desni spodaj: čedra, štabalca, koroška fajfa ali »štajerka«; zgoraj: kresavne klešče, fajfa z ocejalnikom in mehur (foto »Slovenija«)

s pipo zaradi cenosti in pripravnosti zelo priljubilo med drugim tudi na kmetih.[9]

V 18. stoletju so torej pipe že splošno kadili v Evropi. V zvezi s tem se je produkcija fajf močno povečala in na podeželju je nastalo mnogo ljudskih delavnic, katerih zasluga je zlasti v tem, da so ustvarile razne pokrajinske tipe fajf, ki so ponekod dobile prave narodne poteze. Z izdelovanjem fajf so tudi na Gorjušah pričeli v 18. stoletju. Žal pa imamo o gorjuškem fajfarstvu doslej zbranega vse premalo gradiva, da bi mogli kaj točnega povedati o pričetkih tega domačega rokodelstva. Najstarejše zgodovinsko pričevanje o gorjuških fajfarjih je iz konca 18. stoletja. Pesnik Valentin Vodnik poroča v svojem spisu »Popissuvanje krajnske deshele«, ki ga je objavil v svoji Veliki Pratiki za leto 1795, da delajo »fajfe na Gorjufhah nad Bohinam«. Po tej letnici bi sklepali, da je gorjuška domača obrt stara najmanj 150 let, toda domnevati moremo, da je še starejša, in sicer, da je stara okrog 200 let in še več, če se opiramo na ljudsko ustno izročilo, ki je še danes deloma živo na Gorjušah.

V preteklosti so se Gorjušci mnogo bolj ukvarjali z živinorejo nego danes. Po ustnem izročilu so gojili ovce, koze, pa tudi goved. Meso so prodajali po Gorenjskem, med drugim v Kropo, kjer so bili mesarji. Po mnenju R. Ložarja je kaj značilno, »da se je v tej nekoč gotovo živinorejski kulturni sferi razvilo piparstvo, ki je neke vrste umetno rezbarstvo, umetna obrt, kakršno rada goje zlasti živinorejska, nomadska ali pastirska plemena«.[10] To mnenje je vredno vsega upoštevanja. Če ni bila živinorejska kultura neposredno udeležena pri nastanku in razvoju gorjuškega fajfarstva, pa moramo dopustiti možnost, da je to obrt vsaj pospeševala. Ustno izročilo namreč pravi, da so Gorjušci izdelovali fajfe tudi na paši, kjer pa so jih seveda samo obrezovali, to je, napravili so fajfe v grobem. Sicer pa smo mnenja, da ima mnogo več stvarne osnove domneva, po kateri za postanek in razvoj gorjuškega fajfarstva ni bila toliko odločilna pretekla živinorejska kultura, o kateri imamo razmeroma še malo podatkov, kolikor razni drugi družbeno-gospodarski momenti iz nekdanjega življenja te planinske vasice. Družbeno-gospodarska slika Gorjuš v preteklih desetletjih je kaj pisana ter nam med drugim pojasnjuje, da imamo sicer v tej vasici male posestnike, toda poleg njih je precej prebivalcev brez lastne strehe. To so bili večinoma rudarji, hlapci, oglarji in podobno. Rudar v tej družbi nas ne sme presenetiti, saj je znano, da so še do konca preteklega stoletja kopali vsepovsod na Gorjušah železno rudo in jo vozili na Bohinjsko Bistrico. Na Gorjušah je še danes živo izročilo, ki pozna gorjuškega rudarja kot izdelovalca fajf. V poletnem času so rudarji kopali rudo, pozimi pa so se preživljali s fajfarstvom kot postranskim zaslužkom. V Etnografskem muzeju najdemo v zbirki fajf okrog sto let staro čedro, na kateri je spredaj vdelanih dvoje kladiv kot rudarsko znamenje. Kakor je mogel gorjuški fajfar napraviti fajfo s takim

[9] Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd. VI, Berlin u. Leipzig 1934/35, str. 1574.

[10] R. Ložar, Ljudska obrt in trgovina (rokopis, Arhiv EM).

znakom za rudarja kje drugod na Kranjskem, prav tako jo je mogel nameniti sebi kot gorjuškemu rudarju.

Poleg rudarjev so rezbarili fajfe verjetno še naseljenci drugih poklicev na Gorjušah, n. pr. oglarji in hlapci, ki so bili največ zaposleni z lesom v bližnjih gozdovih. Na podlagi podatkov, ki nam jih je posredovalo ustno izročilo, je treba na splošno ugotoviti, da se je tega dela rad oprijel pozimi prenekateri Gorjušec, če mu je bila sila za denar in je hotel kaj po strani zaslužiti. Zatorej najdemo med gorjuškimi fajfarji tudi kmečke posestnike, ki so se v glavnem pečali s poljedelstvom in živinorejo, seveda večidel takšne, ki niso imeli bogve kako veliko zemlje in živine. Kakor danes, si je moral gorjuški kmet tudi v preteklih časih marsikaj kupiti, da se je preživljal, med drugim zlasti koruzo in rž. Zaslužek pri fajfah res ni bil velik, ali zadostoval je, da si je Gorjušec mogel priskrbeti nekaj tistih osnovnih potrebščin, ki so najbolj primanjkovale v njegovem skromnem življenju.

Ostale posebnosti gorjuškega fajfarstva nam je moči spoznati, če pregledamo nekaj važnih podrobnosti fajfarskega dela samega. Gorjušec pravi, da »fajfe deua«. Delal jih je in dela še danes doma v »hiši«. Če ljudsko izročilo vé povedati, da so fajfe včasih izdelovali tudi na paši, moramo reči, da je bil s tem opravljen le prvi del fajfarskega dela. Na paši so fajfe samo obrezovali in jih na pol izdelane prodajali drugim fajfarjem, ki so jih nato doma dokončno izgotovili. V tem primeru imamo torej opraviti z nekakšno delitvijo dela, ki pa se je v celoti razvilo pri delu na domu. Na Gorjušah so bili namreč svoje dni fajfarji, ki so si delo podobno porazdelili: eni so doma samo obrezovali, drugi pa so prav tako doma na pol gotove izdelke kovali in »štikali«. Delitev dela se je v veliki meri razvila tam, kjer je delalo fajfe več družinskih članov. Jovan piše: »Vse delo se napravi doma v sobi, kjer pipar prebiva, obeduje in spi. Če je več fajfarjev v eni družini, gre delo hitro od rok, ker si lahko razdele med sabo posamezna opravila. Počasnejši je seveda oni, ki mora sam vse zgotoviti.«[11]

Iz vsega tega torej izhaja, da doslej zbrani podatki nikakor ne opravičujejo domneve, po kateri naj bi se gorjuško fajfarstvo razvilo kot posledica živinorejske oziroma pastirske kulture. Gorjuško fajfarstvo je izrazito hišno delo,[12] domače rokodelstvo, ki je nastalo v posebnih družbeno-gospodarskih razmerah ter je zajelo predvsem delavca in malega kmeta. Med gorjuškim fajfarstvom in ribniško suho robo ni nobene bistvene razlike. Kolikor pa je pastirskega dela pri tem udeleženega, velja o njem reči, da je le sestavni del gorjuškega fajfarstva kot izrazitega hišnega dela.

2. Iz 19. stoletja imamo o gorjuškem fajfarstvu silno skromna poročila. Prvo večje poročilo o njem je šele iz začetka 20. stoletja, in sicer iz l. 1901; prispeval ga je Valentin Pogačnik v Izvestju avstrijskih obrtnih inšpektorjev.[13]

[11] Jovan, Domači obrti, DS 1904.

[12] Tu ne mislimo na hišno oz. domače delo kot predhodno obliko domače obrti. Gorjuško fajfarstvo smo tako imenovali samo glede na prostor, kjer fajfe delajo, v nasprotju z delom na paši kot pastirskim delom.

[13] Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Österreich, III. Bd., Wien 1901.

Iz tega poročila posnemamo, da so Gorjuše približno v tistem času štele 62 hiš in 339 prebivalcev, katerih poglavitno opravilo je bilo poljedelstvo, od tega števila prebivalcev pa da se je 14 oseb ukvarjalo s fajfarstvom. Po pripovedovanju Lovrenca Blažina — Grabnarjevega očeta, najstarejšega še danes živečega gorjuškega fajfarja, pa so nekoč v bivši Avstriji delali fajfe pri 20 hišah. On sam pomni 8 hiš, kjer so izdelovali svoj čas fajfe, vé pa po pripovedovanju starejših že umrlih ljudi imenovati še dve hiši, torej skupno vé našteti 10 hiš. Prav gotovo nam vsi ti podatki, ki se nanašajo na gorjuško fajfarstvo iz časa proti koncu 19. stoletja, zgovorno pričajo, da je ta domača obrt tedaj že počasi pričela ginevati.

Po podatkih Grabnarjevega očeta so na Gorjušah izdelovali fajfe: 1. pri Sodarju, 2. pri Oretovcu, 3. pri Marofarju, 4. pri Koretanu, 5. pri Paštbarju, 6. pri Gregorcu, 7. pri Zahlevarju, 8. pri Grabnarju, medtem ko jih danes delajo le še pri dveh hišah: 9 . pri Švebu in 10. pri Koritarju.

Pri Sodarju. Pri tej hiši so izdelovali posebne, tako imenovane Sodarjeve fajfe, razen tega pa so bili na glasu, da znajo delati fajfe najstarejše vrste.

Pri Oretovcu. Ustno izročilo vé povedati, da so bili pri tej hiši doma stari strici, ki so izdelovali samo »štikarijo« in fajfe »štikali«. — Izdelovanja fajf pri teh dveh hišah, pri Sodarju in pri Oretovcu, se Grabnarjev oče ne spominja več.

Pri Marofarju. Pri tej hiši so delali fajfe, ki so jih z debelimi ušmi »štikali«. Pomrli!

Pri Koretanu. Karel Korošec je bil edini gospodar, ki je delal fajfe. Učil se je pri Marofarju in Pavlu Blažinu. Kupoval je običajno na pol gotove izdelke ter jih je nato okoval in »štikal«. O njem je bilo znano, da fajfe dela površno in jih pod ceno prodaja. Umrl je pred 50 leti, star 70 let.

Pri Paštbarju. Delal je en sam gospodar, ki se je učil pri Valentinu Čudnu in pri Marofarju. Pri tej hiši niso imeli nobenega polja, pa so zato delali vse leto. Pomrli!

Pri Gregorcu. Bila sta dva brata, ki sta samo obrezovala fajfe in jih nosila na prodaj h Koretanu, Zahlevarju in Grabnarju. Pomrli!

Pri Zahlevarju. Pomrli!

Pri Grabnarju. Gorjuše št. 39, gospodar Lovrenc Blažin, roj. 1874, njegov oče Pavel Blažin, umrl l. 1906, star 70 let. Oče Pavel Blažin je prišel k hiši l. 1870 ter se je naučil izdelovanja fajf od hišnega gospodarja Valentina Čudna, pri katerem je stanoval s svojim sinom Lovrencem. Ker Čuden ni imel otrok, je hišo z gruntom zapustil Pavlu Blažinu. Čuden, ki je umrl l. 1885, je učil fajfe delati tudi sina Lovrenca, ko je bil ta star 8 let. Vsekakor imamo z Valentinom Čudnom ohranjenega v ljudskem izročilu enega najstarejših in najpomembnejših gorjuških fajfarjev. Pri njem so se mnogi naučili izdelovanja fajf in s svojo delavnostjo sega v prvo polovico 19. stoletja. Iz tega časa se je ohranilo njegovo ustno izročilo, po katerem sta delala fajfe on in njegov oče zlasti tedaj, ko je bila huda lakota.

Z Lovrencem Blažinom se je verno nadaljevala bogata tradicija Čudnovega fajfarstva. Tudi Lovrenc Blažin — Grabnarjev oče je znan kot eden

najboljših gorjuških fajfarjev. Kakor sam zatrjuje, je v svojem življenju napravil 40 mernikov raznih fajf. Leta 1912 je svoje fajfe razstavil na čebelarski razstavi v Celju ter je bil zanje odlikovan s posebno diplomo. Po prvi svetovni vojni pa se je kmalu zavedel, da kupčija fajfarskemu delu vse bolj »roge kaže«,[14] začel je po malem in večidel le po naročilu delati fajfe, v novi Jugoslaviji pa je s to obrtjo popolnoma prenehal deloma zaradi starosti, deloma pa zavoljo tega, ker se je posvetil le polju. Ima 40 arov orne zemlje.

Pri Švebu, Gorjuše št. 56, gospodar Viktor Lotrič, roj. l. 1887. Naučil se je izdelovanja fajf pri Paštbarju že kot mlad fant. Pomagal je Marofarju, z 19. letom pa je šel h Grabnarju. Za pomoč je dobil hrano ter krono na dan. Delal je od 7. ure zjutraj do polnoči. Pomagal je tudi Zahlevarju, potem pa je začel samostojno delati ter je eden izmed redkih, ki dela še danes. Eno čedro dela zdaj 24 ur; ko je bil mlad in zdrav, pa je bil z njo gotov v 15 urah. Pri delu mu pomagata sin in hčerka. Zemlje ima skupno 36 arov, od katere pa ni nič orne. Zato mora imeti v najemu nekaj zemlje za krompir. Poleg tega ima kravo in prašiča.

Pri Koritarju, Gorjuše št. 47, gospodar Janez Beznik, ki mu pravijo »Boh«, roj. l. 1893. Janez Beznik je že kot mlad fant rad ušel z doma h Grabnarju in drugim starim fajfarjem ter jih je opazoval pri njihovem delu. Kakor sam zatrjuje, se je večinoma sam naučil izdelovati fajfe. Resno se je tega dela oprijel, ko je bil 18-leten. Priimek »Boh« so mu ljudje dali: eni zavoljo tega, ker je tako suh, drugi pa, ker vse naredi in je pravi umetnik v tisočih stvareh. Poleg fajf dela namreč doze za cigarete, razne vrste škatlic, krste, prstane, uhane, »bohke«, vžigalnike itd. Zna popraviti ure, harmonike, citre, partizanom je celo popravljal puške in jim delal puškina kopita. S tem pa kajpada nismo izčrpali vseh njegovih vsestranskih sposobnosti. Beznik dela še danes fajfe ter ima v ta namen lepo urejeno delavnico v kamri. Ima precej zemlje, od katere je tudi nekaj orne.

3. Fajfarstvo ali piparstvo na Gorjušah je glede na prostor, kjer fajfe delajo, domače ali hišno delo, ki mu pa pritiče drugi, etnografsko točnejši naziv, brž ko vzamemo v poštev poslednji del te delavnosti, to je prodajo izdelkov. Gorjuško fajfarstvo, ako nanj v celoti gledamo, ne more biti nič drugega kakor domača obrt, za katero ni predpisano nobeno posebno dovoljenje, noben obrtni list in kateri je tudi plačevanje davkov več ali manj neznano vprašanje.[15] Vendar Gorjušci za svojo delavnost ne poznajo tega naziva, pri njih je že od nekdaj udomačen »antreh« ali »antverh« (Handwerk = rokodelstvo), ki je z nekega vidika prav tako stvarna označba njihovega dela.

Gorjuška fajfa je po kvaliteti nekaterih izdelkov močno prevladovala na prodajnem trgu nad izdelki iz drugih delavnic na Kranjskem (Moravška in Selška dolina, Višnje na Primorskem itd.). Silo mnogo gorjuških fajf so v preteklih desetletjih razpečali po vseh predelih bivše Kranjske. Veliko so jih razprodali na Koroškem, Štajerskem, Primorskem, v Istri in Dalmaciji ter

[14] Niko Prestor, Gorjuški piparji, Naš Rod XII, 1940/41, str. 182.
[15] Gorjuški fajfarji vse do l. 1948 niso plačevali nobenega davka.

drugod. Zelo so cenili gorjuško fajfo zlasti na Koroškem, kjer so jo poznali po imenu čedra. L. 1838 je bilo 10 gorjuških fajf razstavljenih v Celovcu na industrijsko-obrtni razstavi. O prodaji gorjuških fajf v Dalmacijo pa imamo iz prve polovice 19. stoletja dve dragoceni poročili.[16] Vrhu tega so gorjuški izdelki znali najti pot celó v druge države, kakor n. pr. v Anglijo in Ameriko. — Po poročilu obrtnega inšpektorja Valentina Pogačnika iz l. 1901 so gorjuških fajf prodali letno 3000—3500 kosov. Najdražje so bile fajfe »s turnam«, »ta štikane« in one, ki so bile izrezljane iz pušpanovega lesa. Najcenejša je bila štabálca, za njo pride fajfur, potem pa čedra.

Gorjuške fajfe so prodajali na različne načine. Pošiljali so jih ali neposredno naročnikom-uporabnikom ali pa trgovcem oz. založnikom. Pri le-teh ali pri samih izdelovalcih so jih pokupili krošnjarji, ki so jih nato razprodajali. Trgovcem so fajfe pošiljali po pošti ali pa so jih jim osebno prinašali.

Kdo pa je vse kadil gorjuško fajfo? Preglejmo samo nekaj okraskov na gorjuških fajfah, pa bomo po njih takoj spoznali nekaj njenih kadilcev. Okrasek čebelice priča, da je izdelovalec fajfo namenil čebelarju, fajfa z dvemi prekrižanimi kladvi je prišla v roke rudarju, fajfa z volovsko ali konjsko glavo furmanu ali kmetu-živinorejcu, fajfa z lubenskim piskrom lončarju itd. Po nazivu »višnarca ali furmanska fajfa« vemo, da je to fajfo kadil običajno naš furman. Fajfa »s turnam« pa je bila po ustnem izročilu napravljena za moško »narodno nošo«. In končno najdemo v starem, leta 1819 objavljenem poročilu[17] med kadilci gorjuške fajfe tudi Dalmatince in mornarje. S tem pa vrsta kadilcev še ni zaključena, še marsikaterega našega in tujega človeka iz preteklih časov bi mogli navesti, ki mu je gorjuška fajfa bila nepogrešljiva spremljevalka v njegovem delovnem življenju.

4. V našem stoletju pa so prišli slabi časi za gorjuško domačo obrt. Prišli so časi, ko je, kakor se je jedrnato izrazil Grabnarjev oče, »cigaret spodlezu fajfo«. V teh neugodnih časih je trgovina s fajfami pojenjala, število izdelovalcev se je čedalje bolj krčilo in po osvoboditvi l. 1945 so preostali trije fajfarezci, od katerih pa, kakor smo že povedali, dejansko delata fajfe samo še dva: Lotrič in Beznik. Da še ta dva nista prenehala z delom, je šteti v zaslugo »Domu«, prodajnemu zavodu za domačo in umetno obrt v Ljubljani, ki oskrbuje obadva, upamo da ne zadnja gorjuška fajfarja, s potrebnim materialom in pokupi od njiju večidel tudi vse izdelke. Kakor vse kaže, prihaja gorjuška fajfa danes v novo obdobje svojega razvoja. To je obdobje, v katerem gorjuška fajfa sicer ne pomeni več mnogo kot kadilna priprava, je pa zato na drugi strani kot okrasni spominski predmet in ljudski umetno-obrtni izdelek mikavna za marsikaterega ljubitelja ljudskih umetnin doma in v tujini.

[16] Navajamo po Jovanu: 1. Stefan pl. Kees, Darstellung des Fabriks- u. Gewerbswesens im österreichischen Kaiserstaate, Wien 1819, II. Bd., S. 138; 2. W. C. W. Blumenbach, Neustes Gemälde der österreichischen Monarchie, Wien 1832, II. Bd., S. 69.

[17] »In der Wochein in Illyrien werden aus Bergerlenholz viele ordinäre Pfeifenköpfe ... zum Gebrauche der Dalmatiner und Matrosen geschnitten.« (Stefan pl. Kees, Darstellung des Fabriks- u. Gewerbswesens etc., Wien 1819, II. Bd., S. 138; navajamo po Jovanu.)

Résumé

CONFECTION DES PIPES À GORJUŠE (BOHINJ)

Dans son exposé, l'auteur traite d'un métier à domicile singulier et rare: la confection des pipes à Gorjuše, petit village à Bohinj en Haute Carniole. Ce métier à domicile jouit d'une tradition fort ancienne. C'est le poète slovène Valentin Vodnik qui, le premier, en fait mention dans le Calendrier pour l'an 1795. Il y a quelques décades encore, les petits paysans éleveurs de bétail, les charbonniers, les mineurs, les valets de ferme s'y adonnaient pendant leurs loisirs d'hiver. Même en été, ils taillaient des pipes tout en gardant le bétail. Jusqu'à la fin de la première guerre mondiale, c'est-à-dire jusqu'aux environs de 1919, ce métier à domicile, source de revenus supplémentaires, prospéra, puis il se mit à décliner rapidement. A ce moment-là, en effet, la cigarette s'imposait déjà et supplantait la pipe. Aujourd'hui ce métier ne fait que vivoter; il ne reste plus que deux tailleurs de pipes.

Les formes des pipes sont diverses. Parmi les nombreux types il faut mentionner surtout la «čedra» (espèce de brûle-gueule), connue sous ce nom également à l'étranger, comme par exemple dans les secteurs allemands de la Carinthie, et ailleurs.

Les pipes de Gorjuše, produits de l'art populaire, se distinguent par leur élégance. Elles sont ornées d'une garniture métallique, ajustée selon un procédé particulier; elles sont munies de couvercles (parfois sous forme de tourelle) et agrémentées de petites parcelles de nacre, qu'on appelle «poux», incrustées dans le bois de la pipe. Avec de la nacre on forme des ornements extrêmement divers: étoiles, rosettes, abeilles, aigles etc.

Il y a 50 ans, on vendait de 3000 à 3500 pipes de Gorjuše par an. Dans l'ancienne Autriche, on les écoulait surtout en Carniole, en Carinthie, en Styrie, au Littoral, en Dalmatie etc. Aujourd'hui encore, on en exporte, évidemment en moindres quantités, à l'étranger.

Lončarstvo na Slovenskem

Jože Karlovšek

I. Splošno o našem lončarstvu

1. Uvod. Lončarstvo sodi med najstarejše in najbolj razširjene obrti na Slovenskem. Leta 1781 omenja Hermann v svojih potopisih, da ni v nobeni avstrijski deželi sorazmerno toliko lončarjev kakor ravno na Kranjskem (3). Najstarejše pisane vire o našem lončarstvu pa najdemo v arhivih gornjegrajskega gospostva, ki omenjajo zadrečke lončarje iz leta 1340 (1). Tudi Valvasor omenja vrsto krajev, kjer so ljudje nekoč lončarili, a lončarjev sedaj že na mnogih mestih ni več (20). Brezštevilne izkopanine lončarskih izdelkov pa nam pričajo, da je bilo na slovenski zemlji lončarstvo razvito že v mlajši kameni dobi (n. pr. koliščarska keramika z Ljubljanskega barja) in nato v vseh predzgodovinskih dobah ter v srednjem veku. Saj je posoda neogibno potrebna za kuho in jelo ter spremlja človeka v vseh dobah in krajih.

Glavni kraji v Ljubljanskem okrožju (bivši Kranjski), kjer še sedaj lončarijo, so: okolica Komende, Krško polje, predvsem v okolici Šentjerneja, Ribniška dolina in Gradec v Beli krajini. Pred nekoliko leti so nehali lončariti v okolici Črnomlja. Nekoč so lončarili tudi v Horjulu, Smledniku, Kranju, Škofji Loki, Ljubljani, Kamniku, v Ljubnem na Gorenjskem itd.

Po naziranju sodobne prazgodovine sodi lončarstvo med najvažnejše vire za določevanje predzgodovinskih kultur. Toda ne samo predzgodovinska, temveč tudi srednjeveška in novejša keramika nam govori o socialnem, kulturnem in materialnem življenju človeka na naši zemlji. Medtem ko se je pri ostalih obrtih tehnična in oblikovna stran izdelkov precej spremenila, je bila pri kmečkem lončarstvu do zadnjega časa zelo konservativna in primitivna ter ni kazala hitrih sprememb.

Iz vsega omenjenega sledi, da je proučevanje našega kmečkega lončarstva pomembno v zgodovinskem, etnografskem in tehničnem pogledu posebno sedaj, ko navadno lončarstvo vedno bolj pojema zaradi industrijske keramike in pločevinastih posod. Vendar bo imela preprosta keramika še vedno dosti naročil za posebno kmečko ali kako drugo tehnično uporabo. Pomembna bo nadalje tudi za umetno obrtne keramične izdelke, ki so zaradi svoje primitivnosti in arhaičnih oblik silno zanimivi ter so iskani predmeti krajevnih posebnosti. Saj v zadnjem času celo izvažamo v sosednje države našo lično izdelano kmečko keramiko kot našo posebnost (7).

Preden bomo podrobno obravnavali lončarstvo na Slovenskem, je dobro, da se seznanimo nekoliko na splošno z našo keramiko. Posebno so važni: lončarski material, lončarsko vreteno, lončarska peč in oblika posod.

2. Lončarski material. Glavna snov za lončarske izdelke je primerno mastna glina, prosta peščenih in drugih škodljivih snovi. Barva gline v surovem stanju je siva, modrikasta, rjavkasta itd., ki pa ni odločilna za barvo po žganju. Glina, ki je črnikasta zaradi organskih snovi ali oglja, je po žganju belkasta, ker te snovi zgorijo v peči. Nasprotno pa primes železa v

peči oksidira in dobi zaradi tega glina rumenkasto ali rdečkasto barvo. Preveč železa pa zmanjša glini odpornost v ognju. Apnenec je dopusten samo v prahu, ker bi se sicer apnenčeva zrnca spremenila v peči v živo apno, ki bi nam razganjalo posodo.

Kadar je glina premastna, ji moramo dodajati fini kremenčev pesek, da se glinasta snov preveč ne krči, vije in poka. Glini za fino keramiko dodajamo tudi nekoliko primesi dolomitnega peska in kaolina. Dolomitni pesek ali apnenec dodamo v prahu glini zaradi tega, da manj razpoka cinov lošč na izdelkih. Primes kaolina pa nudi snovi boljšo trpežnost in gostoto. Primer za sestavo recepta boljše lončarske keramične zmlete mase bi bil za material ljubljanske okolice tale:

70 % predelane gline iz Radomelj,
22 % kremenjaka iz Moravč,
8 % dolomita iz Kamnih goric.

Na Slovenskem imamo obilo raznovrstne lončarske gline, ki so bile pač tudi povod lončarskega razmaha. Komendska glina se n. pr. odlikuje po trpežnosti, šentjernejska po lepi rdečkasti in novomeška po slonokoščeni barvi. Kočevska glina, ki jo rabijo lončarji v ribniški okolici, se odlikuje po tem, da ne potrebuje neogibno primesi kremenjaka in celo lošču ga ne dodajajo. Glinaste izdelke v Gradcu žgejo namesto dvakrat samo enkrat, in sicer kot surovo in pološčeno blago. Glini iz Tuhinjske doline in iz Liboj pri Petrovčah se belo žgeta in sta uporabni za belo lončevino ali obliv izdelkov iz navadne gline.

Lončarske izdelke žgemo po navadi dvakrat. Prvič žgemo surovo glinasto posodo v enkrat žgano (biskvit) in drugič v loščeno (glazirano) ali gotovo blago. Lošč da posodi gladkost, nepropustnost za vodo, lepšo površino in večjo trpežnost. Lošč sestoji iz glajenke (svinčev oksid) ali minija (svinčev superoksid) ter fino zmletega kremenčevega peska. Kremenjak daje lošču trdoto. Čim več ga damo, tem teže je lošč taljiv.

Boljši novejši lošči, ki jih že uporabljamo v naši fini keramiki, pa imajo še nekoliko primesi apnenca, živca in kaolina. Apnenec manjša razpoke, živec nudi večjo taljivost, kaolin pa preprečuje, da glajenka pri višji temperaturi ne kristalizira. Ti lošči so vsi prozorni, da se vidi skozi nje naravni ton gline, toda bolj v intenzivni ali sočni barvi.

Kadar pa dodamo lošču še cinov oksid, dobimo beli lošč, ki nam popolnoma ali neprozorno pokrije lončeno snov. Take izdelke najdemo pri nas redkeje. S takim loščem so pa loščene naše stare priljubljene majolike, ki so bile prinesene večinoma iz laških mest.

Prozorni ali krijoči lošč barvamo s kovinskimi oksidi, ki jih kupujejo naši lončarji po navadi v trgovinah kakor glajenko. Najbolj uporabljajo rjavo-rdečkaste (železni oksid) in zelenkaste (bakreni oksid) tone.

Prve znane naše loščene posode so iz 13. stoletja, najdemo pa tudi že loščene posode med našo rimsko keramiko.

Kremenjaka, ki ga dodajamo kot primes glinasti snovi ali lošču, imamo pri nas posebno dosti v Moravčah in v okolici Novega mesta.

Za lošč meljejo lončarji kremenjak v ročnih ali v navadnih mlinih.

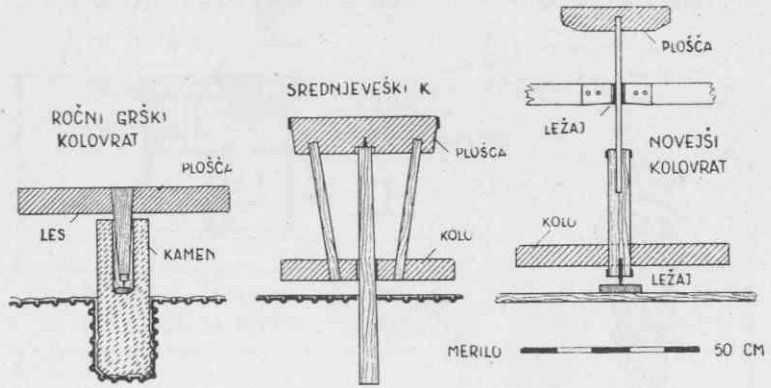

Sl. 1. Razvoj lončarskih kolovratov (po Adolphu Riethu)

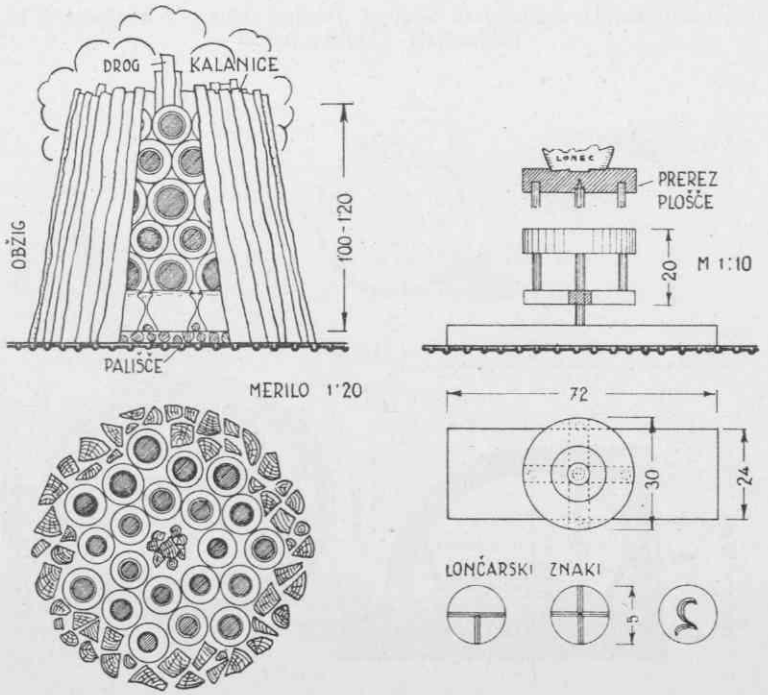

Sl. 2. Obžig loncev in ročni kolovrat — »kolo« — v okolici Črnomlja (ris. B. Račič — J. Karlovšek)

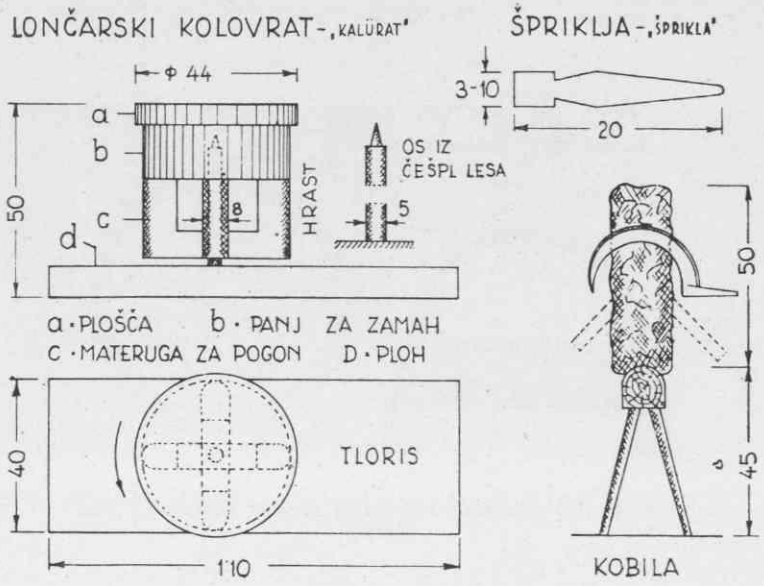

Sl. 3. Lončarsko orodje: kalurat, špriklja in kobila v Dolenji vasi pri Ribnici (ris. J. Karlovšek)

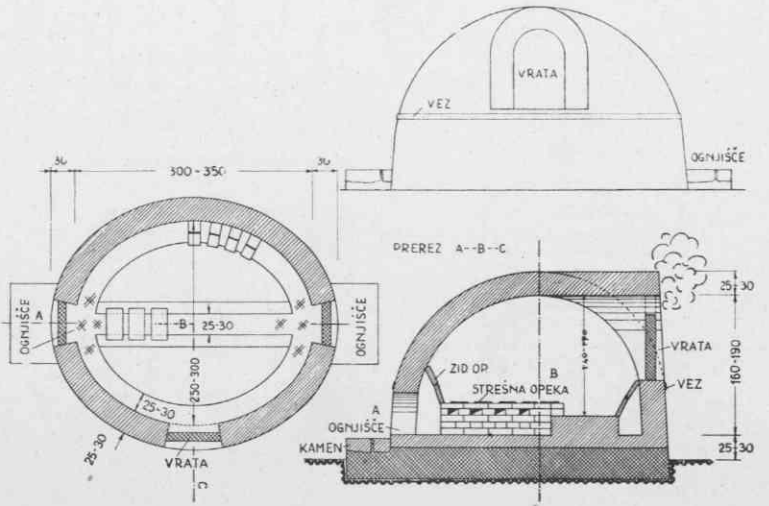

Sl. 4. Lončarska peč v Dolenji vasi pri Ribnici (ris. J. Karlovšek)

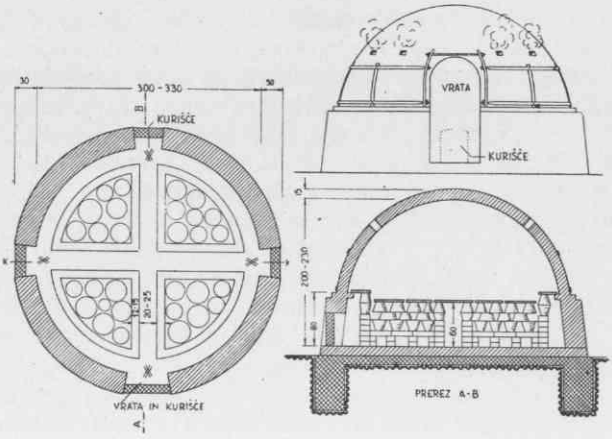

Sl. 5. Lončarska peč na Mlaki pri Komendi (ris. J. Karlovšek)

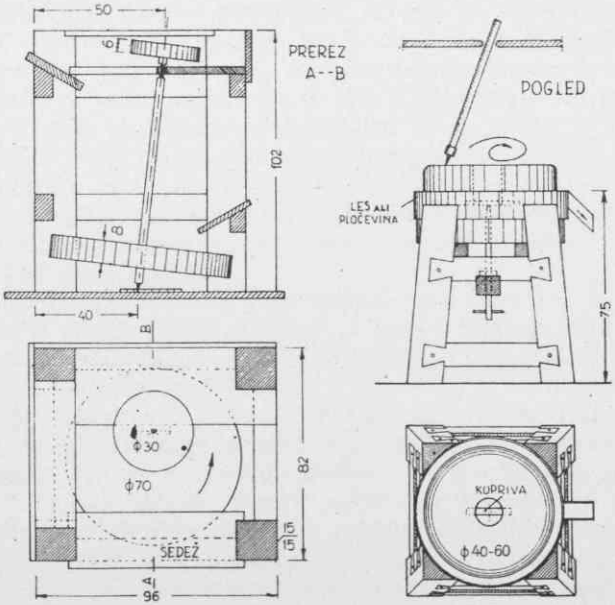

Sl. 6. Lončarski kolovrat — »šajba« — in ročni mlin za pesek v okolici Šentjerneja (ris. J. Karlovšek)

Vsi naši lončarski lošči so še surovi, brez predhodnega žganja ter so zaradi tega strupeni. Žgani lošči niso strupeni in so boljše kakovosti. Žgemo jih v nekako stekleno snov in jih nato fino zmeljemo v prah. Z dodatkom primerne količine vode napravimo zmleti lošč uporaben. Najprej je začela pri nas uporabljati doma žgane lošče kamniška keramika.

3. Lončarski kolovrat. Najvažnejše lončarsko orodje je lončarski kolovrat ali vreteno, na katerem lončarji oblikujejo iz predelane gline keramično posodo. Najstarejša keramika in tudi še poznejša je bila delana prostoročno in šele polagoma so ljudje pričeli rabiti, tu prej, tam pozneje, vreteno in so ga spopolnjevali do današnje konstrukcije. Naši lončarji nikjer več ne delajo prostoročno, temveč na vretenu. Vsak kraj ima svojevrsten kolovrat, ki kaže posamezne razvojne stopnje.

Prva stopnja vretena je bila na ročni pogon (Handscheibe). Pri nas jo še zasledimo v Beli krajini.

Srednjeveško vreteno (Blockscheibe) na nožni pogon ima precej masivno in veliko delovno ploščo, pod katero je obešeno stojalo, ki drži spodnje kolo za pogon. Os je pritrjena na posebno podlago ali v tla in se ne vrti; nanjo je namreč nasajena vrteča se plošča s pogonskim kolesom. Temu vretenu je podoben ribniški »kalûrat«.

Pravo lončarsko novejše vreteno (Spindelscheibe) izvira z vzhoda. Iz Italije ali iz Nemčije je pa prišlo to vreteno k nam v Slovenijo in ga uporabljajo naši lončarji ponekod v preprostejši, drugod pa v boljši izdelavi.

Zadnje vreteno je kombinacija prvih dveh tipov. Pokončna vrteča se lesena ali železna os ima pritrjeno na vrhu delovno ploščo, spodaj pa večjo ploščo ali kolo za nožni pogon. Os se vrti v ležaju na podu in pod ploščo v ležaju, pritrjenem na vodoraven drog, klop ali na polico. Sl. pr. IX/1 nam kaže shematične risbe za vse tri opisane tipe vreten.

4. Lončarska peč. Za strditev glinastih izdelkov rabimo ognjišče ali keramično peč. Pri zračnem sušenju odvzamemo namreč glinastemu izdelku mehanično vezano vodo, pri žganju pa kemično vezano vodo, ko so predmeti v peči rdeče razbeljeni.

Zgraditev dobre lončarske peči zahteva veliko gradiva in strokovnega dela, zato si je zaradi velikih stroškov ni mogel postaviti vsak lončar sam, temveč je imelo često po več lončarjev eno skupno peč. V novejšem času ima pa skoraj vsak lončar svojo pečico.

Kakor pri lončarskem vretenu, tako je tudi pri lončarski peči dosežen velik napredek od prvotnega primitivnega ognjišča na prostem do sodobne muflove peči, t. j. peči z dvojnim obodom. Pri primitivnem ognjišču, kjer ni nobenih tehničnih naprav, je vlek ognja slab, temperatura nizka in dim nima reguliranega odvoda; posoda je zaradi tega slabo žgana in okajena. Pri vsem tem slabem izdelku pa porabimo še mnogo dragocenega kuriva.

Z obodom ali zidanim obokom nad ognjiščem smo dobili prvo peč, ki je zajela ognjiščno vročino in jo izolirala od ostalega hladnega ozračja. Z ločilno steno v peči pa sta nastala dva prostora: kurišče in žgalni prostor za izdelke. S tem se je v času kurjenja zmanjšala mehanična okvara na blagu. Z uvedbo rešetke pod kuriščem smo dosegli večji dovod svežega zraka in s

tem tudi večjo temperaturo. Pridobitev dimnika je pospešila vlek ognja in odvod plinov in dima iz peči. Debele stene peči pa zmanjšujejo oddajo toplote ozračju in večji notranji prostori v peči pocenjujejo žganje blaga.

Z uvedbo muflove peči, ki ima žgalni prostor s posebnim obodom popolnoma neprodušno zaprt, so izdelki obvarovani pred vsemi škodljivimi plini, neenakomernim žganjem in mehaničnimi okvarami. Plamen in dim sta speljana pri tej peči po kanalih med zunanjim in notranjim obodom peči v dimnik. Ne samo, da je blago pri naprednih pečeh vedno boljše, temveč tudi kuriva rabimo vedno manj in namesto drv lahko kurimo celo s premogom ali plinom.

Vsak kraj na Slovenskem, kjer je doma lončarstvo, ima svojevrstno lončarsko peč, tako da so zastopane skoraj vse razvojne stopnje od primitivnega ognjišča do sodobne muflovke.

5. Oblika in okras posod. Pri vsaki keramiki razlikujemo razen snovi obliko in njen okras. Oboje je odvisno od namena uporabe izdelkov, od kvalitete materiala, od vrste orodja in naprav ter od načina tehnične izdelave. Vsaka predzgodovinska in srednjeveška posoda je bila po svojem značaju uporabna in je umetnoobrtni izdelek svoje dobe. V novem veku pa nastaja vedno večja razlika med navadno posodo za kuhinjsko uporabo in posodo umetniških oblik. Zaradi tega so navadno podeželsko keramiko v znanosti preteklosti zanemarjali, ker je zgodovina umetne obrti, ki je pričela nastajati šele z nastopom renesanse, upoštevala samo boljše vrste posod. Zaradi teh okolnosti je bilo tudi spoznanje naše stare in celo sedanje podeželske keramike precej pomanjkljivo in je naša naloga, da to po možnosti nadomestimo.

Predzgodovinsko keramiko na slovenski zemlji obravnavajo mnoge razprave; začeto je tudi raziskavanje srednjeveške in poznejše keramike. Prva naša najpomembnejša predzgodovinska keramika je »Ljubljanska keramika« z Ljubljanskega barja, ki spada časovno v pozni neolit in začetek bronaste dobe. Osnovno deblo te keramike je slavonska kultura, za katero je najbolj značilna skodela z razčlenjeno nogo. Žgane so na odprtem ognju in prostoročno oblikovane brez lončarskega vretena. Ostala predzgodovinska keramika se časovno naslanja na sodobne kulture na pobočju južno-vzhodnih Alp in severne Italije, kaže pa tudi bogate samostojne oblike. Posebno bogata keramična umetnost hallstattske dobe je prav tako ugajala takratnim ljudem, kakor v 17. in 18. stol. po n. e. barok slovenskemu ljudstvu (17).

Pri nas so prvi uporabljali kolovrat Kelti zadnja stoletja pred n. e. Dokončno pa se je uveljavil šele s prihodom Rimljanov. S tem so postajale posode vitkejše in njih oblike so dobivale vedno bolj enotne obrise in odpravili so se poljubni okraski. Obrisi profilov so enotno zaokroženo izvedeni, posebno v obliki S-črte, ploskve so gladkejše, snov je trpežnejša in finejša, izraziti rob ali usta posod pa kažejo na uporabo vretena. Boljše posode so tudi loščene ali prevlečene z rdečo ilovnato barvo (engobo). Izbira uporabnih posod, med temi tudi vrčev, postaja mnogovrstna, ker je imel človek takrat že večje življenjske in kulturne potrebe. Glede na okras se začne pojavljati tudi valovnica, ki je postala značilna v lončarstvu do današnjega dne.

Preden preidemo na slovensko srednjeveško keramiko, naj omenimo še splošno staroslovansko obliko loncev. Starejše staroslovanske posode so oblikovane ročno in v 10. stol. po n. e. šele začno vrteti lončarji posodo na lončarskem vretenu. Vrtene posode so jajčaste oblike — ovalne oblike z zoženim vratom ter rahlo navzven zavihanim ustjem oz. robom ustja. Okrašene so z valovnico (13).

Valovnica pa ni kak značilni rimski ali klasični motiv, ampak je že star motiv, več tisočletij pred n. e. in se pogosto uporablja posebno na keramiki, kjer je v uporabi vreteno. Toda v dobi preseljevanja narodov je postala valovnica splošno izbran in tipičen motiv staroslovanske ornamentike. Ona je izraz primitivne duševnosti slovanskega ljudstva. Valovnica je na posodi enojna, dvojna ali tudi trojna, često prekinjena in v zvezi z ravnimi črtami ter napravljena s češljastim predmetom. Plastične valovnice so delane z zarezami ali s prstnimi odtisi.

Mnogo pa je verjetno vplivalo na razvoj staroslovenske keramike rimsko lončarstvo, ki je na nekaterih krajih, kakor n. pr. na Krškem polju in v Prekmurju, najbrž polagoma prehajalo v slovensko srednjeveško lončarstvo (6).

Srednjeveške slovenske posode so v 12. stol. nizke in stlačene kroglaste oblike. Vrat imajo nizek in rob ustja je zaokrožen. V 14. stol. so kroglasti lonci malo vitkejši z izrazitejšo nogo in poudarjeno ravnino ustja. V 16. stol. kažejo posode že jajčasto ovalno obliko z lepo S-linijo. Trup postane obilnejši, vratovi so ozki, ustje pa je krepko navzven zavihano in poudarjeno. Večina srednjeveške keramike je črna, kar kaže še na primitivno žganje na odprtem ognjišču. V svetli vrsti pa srečujemo prave umetniške oblike posod, ki so jih žgali verjetno že v lončarskih pečeh (13).

Novoveška slovenska keramika tvori prehod iz srednjeveške v sodobno podeželsko keramiko brez kakih večjih oblikovalnih sprememb. Obrisi profilov loncev postajajo oblikovno in tehnično dognani. Noga je ozka, da posodo ogenj čimbolj objame in da posodo lahko z burklami nataknemo. Trup postaja v dvetretjinski višini najbolj napet, vrat je nizek, ramena so precej ravna, da lonec lahko vežemo z žico, ustje pa je majhno, toda lično zaokroženo.

Iz matičnega lonca za kuho se začno razvijati lonci še za shrambo raznih jedil z ušesi ali ročaji in tudi s pokrovom. Te posode so po navadi manj trebušaste kakor za kuho. Splošni lončeni inventar postaja vedno obilnejši za vsakovrstno uporabo, kakor bomo videli pri obravnavi keramike v posameznih lončarskih krajih. Posode začnejo loščiti, posebno sklede, skodelice, vrče in lonce za shrambo jedil. Lonci za kuho so po navadi samo znotraj loščeni ali pa močno žgani in okajeni. Cvetlični lonci in vrči za vodo, v katerih naj bo poleti hladna pitna voda, so neloščeni.

Mnogoličnejši in obilnejši okras se je razvijal na slovenski podeželski keramiki šele v zadnjih dobah, to je v 19. in 20. stoletju. Stara valovnica še vedno ostane kot glavni vodilni motiv, polagoma se pa množijo v keramični ornamentiki razen navadnih geometričnih motivov še preprosto stilizirani rastlinski motivi. Posebno priljubljeni motivi so: valovnica, srček, razne rozete in lističi, vrtnice itd. Okraske po navadi »pišejo« z »maso«, to je z razredčeno glino bele ali rdeče barve, ali pa z barvnimi oksidi (sl. pr. XV/19).

II. Lončarstvo v okolici Črnomlja

1. Razvoj. Najbolj zanimivo primitivno lončarstvo je nekoč cvetelo v Beli krajini, posebno pri Črnomlju. Sodeč po starinskem kolovratu in obžigu loncev na prostem je verjetno lončarstvo v Beli krajini doma že od začetka naše naselitve. Valvasor sicer nič ne omenja tega lončarstva v svoji knjigi, nekoliko ga omenja šele Janko Jovan v »Domu in svetu« l. 1903, ko opisuje »Domače obrti na Kranjskem« (6). Podrobneje ga pa opisuje dr. Janko Lokar v »Carnioli« leta 1911 (11). Nekatere nejasnosti v gornjih poročilih in pomanjkljivosti je preštudiral in spopolnil na samem mestu Božo Račič (15) ter mi gradivo izročil v uporabo. (Zato se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.)

Lončarili so v vaseh Grič pri Črnomlju, Dolenja in Gorenja Podgora, Kralji, Vidoši, Zagozdac in Podklanec. Do leta 1914 je bilo v samem Griču 12 hiš, ki so se pečale z lončarstvom. V tej vasi so se celo hvalili, da se v njihovih loncih skuhajo najboljši žganci. Sedaj je lončarstvo popolnoma zamrlo. Zadnji lončarji so delali do leta 1925 in zadnja, ki je delala lonce, je bila Marija Medič na Griču št. 8 in je umrla leta 1940. Lončarsko obrt v Beli krajini pa nadaljujejo lončarji v Gradcu, ki so prišli iz drugih krajev.

Lončene posode so izdelovale na lončarskem kôlu — vretenu žene in dekliči, žgali so jih pa moški, ki so tudi pripravljali material za snov in kurjavo. V zadnjem času so začeli tudi moški lončariti na vretenu.

2. Material in obdelava. Sivo glino »brno« ali »gnilo« za lončene izdelke so kopali lončarji v Kanižarici pri Dobličah in pri Dragatušu. Lončar Tkalčevič je pa vozil glino iz Lipelj blizu Zdihova na Hrvatskem, kjer še sedaj lončarijo. Lončarski kamen, to je kremenjak za primes glini, so dobivali v Mačkovcu pri Kočevju ali pa v manjši meri v bližnji okolici. Na majhnih ročnih mlinskih kamnih »žrvnih« so lončarji zmleli kamen v moko, najprej so ga pa zdrobili z železnim batom.

Glino so doma očistili škodljivih primesi, ji primešali kremenjak, jo močili in gnetli z nogami, da je bila primerna za oblikovanje.

Vreteno »lončarsko kôlo« je lesen nizek kolovrat, ki ga vrte še z roko (sl. pr. IX/2). Na plohastem podstavku je pritrjena pokončna stalna os, nanjo je pa nataknjena delovna plošča s premerom okoli 30 cm. Da se plošča ne ziblje, je povezana s štirimi klini na spodnji križ, ki se vrti okoli osi. Vsa konstrukcija je visoka okoli 30 cm. To je še tip staroveškega ročnega vretena s srednjeveško obešeno konstrukcijo. Plošča vretena ima v sredi vrezan lončarski znak v obliki križa, številke ali črke v krogu ali drugega motiva, da so se lonci posameznih lončarjev po plastičnem znaku na spodnji strani dna ločili, posebno na sejmih. Zaradi tega reliefnega znamenja na loncih je bila plošča tudi tako poglobljena, da je bil rob lončevega dna vedno nekoliko nižji kakor ostala ploskev z znakom; s tem je bil lonec stabilen. Os je iz češpljevega lesa, plošča pa iz bukovine ali hrastovine.

Ko lončarica dela na kolovratu, sedi na nizkem stolcu, kolovrat pa stoji na tleh. S kupa vzame kepo obdelane gline in jo položi na ploščo »kôlo«. Tu jo z desno roko ploščato oblikuje v dno bodočega lonca, z levo pa poganja

kolo. Nato jemlje lončarica kepo za kepo, jih zvalja v ped dolge svaljke »furke«, ki jih nalaga in lepi na rob ilovnatega dna ter tako gradi lončev obod. Pri tem delu vedno vrti z eno roko kolo s tem, da udarja v kline.

Če je glina presuha, pomoči kos usnja v vodo in drgne z njim ob nareljeni del lonca. Z »žlico« oblikuje posodo na zunanji strani, s »krevljico« pa na notranji strani. Ko lončarica »širi« posodo, začne kolo hitreje vrteti in vleče steno posode na stran, da dobi posoda trebuh. Ko pa je lonec dovolj širok, nagiba delavka vrhnji del oboda s prsti na notranjo stran, lonec se »zožuje«. Pritiskajoč z lesenim klinčkom na vrteči se lonec mu naredi rob ali ustje in končno ga še zgladi z mokro usnjato krpo »župancem«.

Za eno peč so izdelali povprečno 60 do 70 loncev in porabili v ta namen 30—35 litrov predelane gline, ki so ji primešali 6 do 7 litrov kremenčevega peska.

Ko so lonci gotovi, jih razpostavijo po sobnih policah ali na soncu, da se posuše. Čez nekaj dni jih denejo še v navadno razgreto krušno peč, da se popolnoma presuše, pri odprtini peči pa kurijo 3 ure s svežimi drvmi, da lonce popolnoma okade, počrnijo.

3. Žganje. Za žganje lončene posode imajo lončarji na koncu vasi poseben skupni prostor, ki ga imenujejo »pališče«. Lončarske peči nimajo, temveč žgejo blago kar na prostem ognjišču. Na pališču zakurijo velik ogenj, da dobijo veliko žerjavice. Na sredo zravnane žerjavice zabijejo močan drog in okoli njega naslonijo kalanice. Okoli njih pa postavijo pokoncu nekaj vrst loncev in sicer v eni etaži. V zgornjih dveh etažah položijo lonce drugega vrh drugega v ležeči legi in sicer z odprtinami navzven. Kopa se proti vrhu vedno zožuje v obliki prisekanega stožca. Manjše lonce pa vtaknejo v večje (sl. pr. IX/2).

Vso kopo obdajo z dolgimi, suhimi bukovimi poleni. Kopa je visoka 1 do 1,30 m. Ako imajo dosti loncev, pridejo za poleni zopet lonci, za temi polena itd. Ko je kopa gotova, jo zažgejo, »obžigajo«, in kurijo 3 ure ali več, kakor je pač velika kopa. Za en »obžig« porabijo 1,50 do 2 m^3 drv in vložijo do 70 loncev.

Ko so lonci žareči kot razbeljeno železo, jih vzamejo s koli iz ognja in jih pomočijo za trenutek v vrelo vodo, ki jo imajo pripravljeno v lesenem koritu zraven kurišča. V tej vodi so pa namočene in skuhane korenine praproti — »stelja«, koža jesena ali mladega hrasta ter lupine zelenih orehov. Od te tekočine dobe lonci lepo črno barvo in trpežnost. Pomakanje žarečih loncev v barvani krop so imenovali v Podklancu pri Vinici »kalajsanje«. Tam je barval lončar vodo s katranom ali smolo, ki jo je nabral po stenah v kuhinjah z odprtim ognjiščem. Vsak lončar obžiga svojo grmado, in sicer v mraku po dnevnem delu. Lonci so samo enkrat žgani ter jih ne loščijo.

Podobno kakor so nekoč lončarili na Griču in drugod, lončarijo še sedaj na Griču pri Lipniku na hrvatski strani.

4. Izdelki in prodaja. Oblika navadnega l o n c a za kuho ima višino proti širini kakor 10 : 13. K o z a je podobna loncu, ki mu manjka vrat, ter ima nos na izliv. K a h l a je cvetlični lonec. R e n a je pokrovka, ki ima v sredi luknjico. P e k v a je glinasta skleda, ki so jo poveznili na ognjišču preko

testa in jo pokrili z žerjavico, da se je spekel kruh. Na strani ima posoda nekaj podolgastih odprtin in na dnu dva ročaja, kjer jo primemo, ko jo poveznemo. Lonec za mleko je podoben navadnemu loncu, samo da ima pokončen vrat brez ustja. Rob ima nos za izliv. Latvice so ovalne v tlorisu in jih rabijo za peko perutnine — »čibe« in klobas.

Razen loncev so izdelovali tudi štirioglate in votle slepiče za navadne hišne peči.

Okras je bolj skop ter je le na posodah za jedila. Navadno je v posodo vrezana valovnica ali pa vrsta krogov, ki jih obdajajo polkrogi.

Posodo so prodajali lončarji po sejmih, mestih in vaseh, in sicer v krajih do Kolpe, proti Novemu mestu in Kočevju. Podgorci so lonce radi tovorili na konjih. V Novem mestu so se žene celo trgale za belokranjske lonce. Na jesen so pa šli lončarji radi »na barat«, to je lonce zamenjavat za zrnje in krompir. Za en voz loncev so dobili n. pr. od Kočevarjev dvajset mernikov krompirja.

III. Lončarstvo v Gradcu

1. Razvoj. Razvoj pločevinaste in železne posode, predvsem pa primitivno, to je drago in neekonomično izdelovanje lončenih posod v okolici Črnomlja je povzročilo, da je tamkajšnja keramika popolnoma prenehala. Lončarstvo v Beli krajini so začeli na novo razvijati došleci z druge strani Gorjancev, ki so povzdignili to obrt na sodobnejši podlagi in se naselili v Gradcu pri Črnomlju. Vsi trije sedanji lončarji pa izdelujejo razen posod tudi pečnice ter so tako obenem tudi pečarji.

Prvi lončar v Gradcu je bil Piletič, ki je prišel okoli l. 1895 iz Stare vasi pri Šentjerneju.

Leta 1905 je prišel Franc Graf, pečar in lončar iz Kapel pri Brežicah, v Gradec in začel svojo obrt v hiši št. 18.

Julij Rakar je domačin in se je izučil lončarstva in pečarstva pri Piletiču. Sedaj ima delavnico v hiši št. 33.

Ivan Bajc se je izučil teh obrti pri Josipu Klemenčiču v Novem mestu, doma je pa iz Dola pri Šmarjeti. Leta 1921 je prišel v Gradec in ima delavnico v hiši št. 27.

Danes lončarijo še vsi razen Piletiča, ki je že umrl.

Franc Graf ima lončarsko delavnico v stanovanjski hiši, ostala dva pa imata posebej zidano delavnico. Peči so v posebnem prizidku. Poleg svojcev pomagajo lončariti tudi najeti delavci ter je lončarstvo bolj poklicna kakor pa domača hišna obrt.

2. Material. Glino za izdelovanje pečnic vozijo iz bližnje Okljuke, glino za posodo pa iz gozda pri Krasincu. Glina za posodo se žge svetlorumenkastordeče. Belo glino za obliv in olepšavo, »maso«, dobivajo iz Ozlja na Hrvatskem. Kremenjak za lošč kupujejo od novomeških prodajalcev; kremenjak, ki ga primešajo pečarski glini, dobivajo pa iz Okljuke pri Gradcu.

Prostor pri hiši, kamor vskladiščijo pripeljano glino, imenujejo »glinek«. Obdelovanje gline in vrsta kolovrata sta podobna kakor v okolici Šentjerneja. Kolovratu pravijo »šajba«.

3. **Žganje in loščenje.** Peči za žganje posode in pečnic so na pol »muflovke«, to je, dim in plameni objemajo v peči izdelke samo delno in peči so podobne sodobnim pečarskim pečem. Temperaturo dosežejo do 900° C. Pri notranji koristni prostornini peči, v velikosti 1,60 × 3,50 × 1,20 m, porabijo do 4 m³ drv za enkratno žganje. Drva so mehka ali trda. Pečnice žgejo dvakrat, in sicer prvič neloščene in drugič loščene. Lončeno posodo pa žgejo samo enkrat, kar je tu posebnost in vendar se lošč ne kruši s posode.

Peč je v tlorisu pravokotne oblike in ima za strop segmentni obok. Na ožji strani, pod odprtino za vlaganje, je kurišče s štirimi odprtinami. Pod kuriščem je pepelnik, rešetka je pa sestavljena kar iz bolje žgane navadne opeke. Dim in plamen se valita po spodnjih kanalih, od tu gresta v vertikalni kanal na zadnji strani peči in potem skozi kratek vodoravni kanal v pečni prostor. Iz tega prostora gresta skozi sprednji pokončni kanal (kadar se vlaga blago, je odstranjen) v kanal nad obokom in končno v visok in precej masivni dimnik. Dimnik ima zaporo in snažilna vratca. Obodne stene so precej debele, tako da ostane skoraj vsa toplota v peči. Peč je povezana z železnimi vezmi in lesenimi stebriči.

Za mletje lošča — »farbe«, to je zmes glajenke in kremenčevega peska, imajo lončarji majhne ročne mline — »kamne«. Zmes glajenke in kremenjaka mešajo v razmerju 80 : 20; mere v kilogramih.

4. **Izdelki in okras.** Razen loncev izdelujejo lončarji sklede, vrče, poličke, skodelice in podobno blago, kakor n. pr. na Dolenjskem. Iz belih širokih pasov, ki jih naslikajo z belo glinasto »maso« na sklede ali druge lepše posode, izpraskajo razne okrase, predvsem valovnice, razne črte itd. V tem primeru je okras rumenordečkast, osnova — pas pa bel, to je ravno nasprotno, kakor je n. pr. okras pri dolenjskih skledah (bel okras na rdečem pasu).

Posodo okrasijo tudi z zeleno barvo (bakrov oksid), posebno rišejo — »pišejo« s to barvo razne okrasne motive, kakor liste, rozete, cvetke, zvezde itd.

Lončarji prodajajo svoje izdelke po Beli krajini do Kolpe in do Novega mesta, v novejšem času pa tudi zadružnim trgovinam in »Domu« v Ljubljani.

IV. Lončarstvo v okolici Šentjerneja

1. **Razvoj.** Razen v Ribniški dolini je lončarska obrt na Dolenjskem najbolj razvita v okolici Šentjerneja. Lončarji pripovedujejo, da izvira njihova obrt še iz rimskih časov.

Po mnogih lončarskih izkopaninah v bližnjih krajih bi bilo soditi, da je bilo že v predzgodovinskih dobah po Krškem polju dobro razvito lončarstvo. V dobi Rimljanov je vodila po teh krajih pomembna cesta, ki je vezala Emono in Neviodunum (Drnovo). Znani sta tudi rimski postojanki Castagneum (Kostanjevica) in Crucium (Groblje). Poleg drugih obrti je cvetela tudi keramika, ki je najdemo obilno med izkopaninami.

Lepa rdečkasta glina, mnogo gozdov ter naseljenost so bili tod pogoji za razvoj lončarstva. Vendar Valvasor (20) ne omenja v svoji knjigi te obrti, ko opisuje kraje v tem okolišu.

Dolenjske lončarje omenja šele Janko Jovan (6), medtem ko »Zgodovina šentjernejske fare na Dolenjskem« (9) omenja samo to, da imajo v fari nekaj lončarjev. Kakor drugod tudi tukaj pojema lončarska obrt vedno bolj zaradi konkurence sodobne industrijske lončevine in pločevinastih ali železnih posod. Zaradi tega ima tudi mladina vedno manj veselja do učenja te domače lončarske obrti.

Danes izvršujejo lončarsko obrt še naslednji lončarski mojstri s svojci ali pomočniki:

Lešnjak Jože, Šentjernej št. 70 (od l. 1928); Kržan Polde, Šentjernej št. 97 (od l. 1926); Lešnjak Janez, Groblje št. 36 pri Šentjerneju (stara obrt); Pirnat Rudi, Groblje št. 36 pri Šentjerneju (začetnik); Škoda Ignac, Ledeča vas pri Šentjerneju (stara obrt); Pungerčič Jožefa, Gruča pri Šentjerneju (stara obrt); Vene Slavko, Gruča pri Šentjerneju (prišel od Sv. Križa); Škoda Franc, Gornja Prekopa pri Kostanjevici (stara obrt).

Poleg teh so še lončarji v Vel. Podlogu pri Leskovcu (Kržan Franc), v Malem Podlogu (Kržan Slavko), na Gmajni pri Raki (Salopir Leopold), pri Sv. Križu (Vene Vinko), v Brežicah (Debevc Antonija) in v Krškem (Urbanč Franc). Do l. 1943 so lončarili tudi v Dolenji Stari vasi pri Šentjerneju.

Lončarji izdelujejo svoje izdelke v hišni dnevni sobi, lončarske peči pa imajo postavljene v posebni leseni lopi — »pečnici«. Vsak lončar ima svojo peč. Lešnjak Jože si je postavil tudi lončarsko delavnico zraven pečnice. Večina lončarjev dela obenem tudi pečnice za sobne in krušne peči.

Svoje blago so prodajali lončarji po sejmih in po deželskih ter mestnih trgovinah. Prodajni trg je segal proti Ljubljani, preko Novega mesta do Žužemberka, na drugi strani pa je mejil na Savo in Gorjance. Sedaj lončarji ne vozijo svojega blaga na sejem, ker ga lahko prodajo doma trgovcem. Prihajajo pa ljudje kupovat lonce tudi kar sami k lončarjem.

2. Material in obdelava. Za lonce uporabljajo lončarji sivo mastno glino iz Grobelj, ki ima po žganju rumenkastordečo barvo. Za sklede in latvice jemljejo sivkastorjavo glino iz Roj, ki se žge svetlordečkasto, za pečnice pa rumenkastorjavo glino iz Ledeče vasi, ki je najmanj mastna.

Za lonce in tudi za pečnice primešajo glini okoli $^1/_5$ prostorninskega dela kremenjaka, ki ga kopljejo med Mokrim poljem in Ratežem, medtem ko glini za sklede ne primešajo nič kremenjaka. Za oblivanje, za boljšo posodo in za okraševanje dobivajo glino, ki se slonokoščeno žge, s Kapiteljskega marofa pri Novem mestu. Za okraševanje v rdeči barvi pa uporabljajo glino iz Brezij pri Stari vasi ali pa iz Brezovice pri Šmarjeti.

Glino vskladiščijo na posebnem prostoru v bližini hiše. Suho glino razmočijo, znosijo v »hišo« in jo tam zbijejo v velike kepe, ki jih režejo v narezke s »srpi«, napravljenimi iz starih kos. Pri tem jo osnažijo vseh smeti in škodljivih primesi. Narezano glino namočijo in teptajo z nogami, da postane enakomerna snov; pregneteno zmečejo v kot ali k steni. Od tod jo jemljejo za oblikovanje na lončarski kolovrat, ki ga imenujejo »šajbo«.

Kolovrati so novejšega tipa, prosto stoječi, na nožni pogon in imajo masivno leseno ogrodje, da se pri delu ne trese. Spodnje in zgornje kolo sta

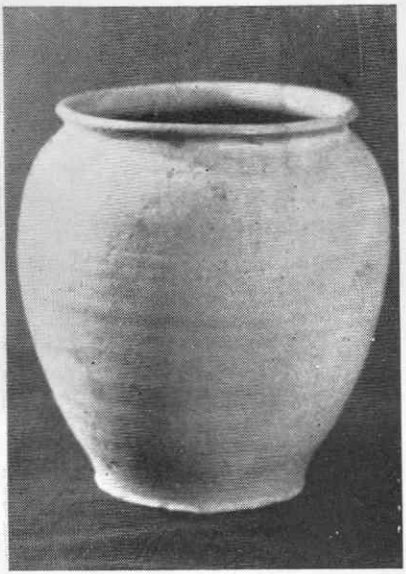

Sl. 7. Ribniški lonec iz Dolenje vasi

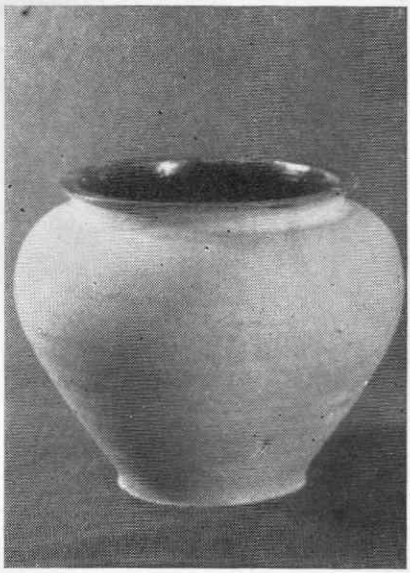

Sl. 8. Lonec iz Šentjerneja

Sl. 9. Starejši lonec za mast iz Komende

Sl. 10. Lonec z Mlake pri Komendi (iz zbirke E. M. v Ljubljani — foto J. Šmuc)

Sl. 11. Vrč »firkel« iz Gradca (Bela kr.)

Sl. 12. Kozica iz Mengša

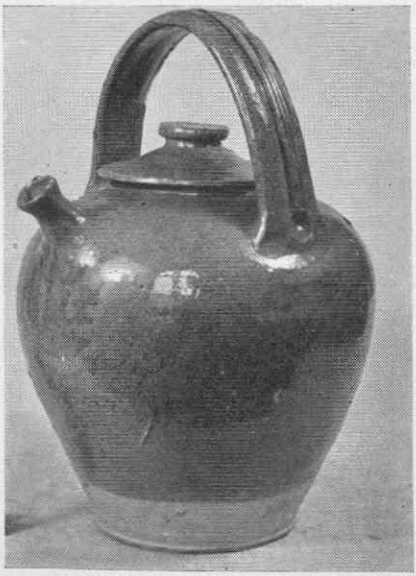

Sl. 13. Vrč za vodo — »krogla« — z Dolenjskega

Sl. 14. Vaza »cvetličnica« iz Komende (iz zbirke E. M. — foto Bem)

iz bukovega lesa. Os stoji do 10 cm iz navpične lege ter jo lahko poljubno nagibajo. Lončarji sedijo na ogrodju tako, da imajo os (vreteno) med nogami in da z desno nogo vrte spodnje kolo. Oblikovano posodo sušijo na soncu, na peči ali pa na policah, ki vise pod stropom.

3. Žganje in loščenje. Lončarske izdelke žgejo vedno dvakrat, in sicer žgejo prvič surove izdelke v »ajtano« ali — »obajtano« blago in drugič loščene izdelke v »gotovo« blago. Žgejo pri 850° do 900° C (do belorumenkaste razžarjene barve).

Glajenko in kovinske okside kupujejo v trgovinah, kremenjak za primes lošču pa kopljejo v Hrvaški gori pri Ledeči vasi. Glajenko in kremenjak mešajo v razmerju: 10 prostorninskih delov glajenke in 7 do 8 delov kremenjaka.

Kremenjak za lošč meljejo lončarji v ročnem mlinu, ki stoji običajno v kotu hiše. Mlin ima spodnji kamen, ki trdno leži na lesenem stojalu in v sredini kamna je lesen klin, skozi katerega moli železna os. Ta os nosi gorenji kamen, ki ga lončarji ročno vrtijo z drogom. Med obema kamnoma je pločevinast ali lesen obroč (obod), da ne pada pri mletju kremenjak iz mlina. Mlinski kamni so iz kremenjaka ali jih pa sami betonirajo iz kremenčevega peska in boljšega cementa.

Peči so dvoje vrste. Starejše so podobne pečem iz Dolenje vasi pri Ribnici. V tlorisu so ovalne oblike in kurijo jih na dveh ožjih straneh; odprtina za vlaganje je na podolžni strani. Spodnji obod je debel 30 do 45 cm, obok pa 15 cm. Ob steni in po sredi peči so kanali v velikosti 25 × 25 cm. Peč, ki meri znotraj v tlorisu 2,50 × 3 m in v višini 1,20 m, porabi za enkratno žganje blaga 2 m³ drv. Kurijo običajno z bukovimi drvmi.

Novejše peči so bolj pravokotne oblike in na vlek, to je, imajo dimnik z zasunom. Kurijo samo na eni strani peči, ki ima tri skupna kurišča. Te peči so bolj ekonomične, ker porabijo skoraj polovico manj kuriva kakor peči starejše vrste. Peč v svetlobni površini 1,90 × 2,40 m in z višino 1,30 m porabi za enkratno žganje samo 1 m³ drv (bukovih). Stene so debele 45 do 38 cm, tako da gre malo toplote v izgubo.

Prvo tako peč je postavil Hribar iz Dolenje Brezovice po vzorcu iz Štajerske, potem sta jo postavila Jože Lešnjak in Leopold Kržan in nato še ostali lončarji.

4. Izdelki in okras. Lončarji izdelujejo tele oblike in vrste posod za vsakdanjo uporabo:

L o n c i — »piskri« za kuho od ½ do 12 l vsebine. Izmed vseh loncev, ki jih izdelujejo na Slovenskem, so tukaj razen črnomaljskih najbolj trebušasti in znaša višina proti širini povprečno 10 : 12 do 10 : 12,5. Spodaj so precej ozki, da jih plamen čimbolj objema in prehod med obodom in vratom (rame) je skoraj raven, da ima žica pri vezanju loncev čimbolj ugodno ležišče. Loščeni so samo znotraj.

L o n c i z a s h r a n j e v a n j e j e d i l imajo po dva ročaja in so znotraj in zunaj loščeni. Lonec za mast, »kibla«, ima pokrov.

L o n č k i — »piskerčki« z nosom rabijo za kuho in za jedila ter imajo ročaj in so na obeh straneh loščeni. Novejše oblike lončkov so manj trebušaste in s širšim dnom, ker jih uporabljajo za kuho na štedilnikih.

Veliki l o n c i z a ž g a n j e k u h o so okoli 50 cm visoki in imajo visok vrat.

C v e t l i č n i l o n c i so neloščeni in razne velikosti; steno imajo ravno, na vrhu so širši kot spodaj, rob imajo ojačen in na dnu luknjo za odtok vode. Za vrtnarje delajo lonce tako, da je vrhnji premer za 2 cm vedno širši, kakor je višina lonca. Podložki so po navadi za 3 cm širši, kakor je spodaj lonec širok.

Večji v r č z a v o d o, ki ga imenujejo »kroglo«, ima cevko za izliv in na vrhu čez odprtino polkrožen ročaj.

P o l i č z a v i n o — »firkel«, je vrč z ročajem, nosom, višjim vratom in širšim dnom kakor pri loncih. Loščen je tudi zunaj ter često okrašen s plastičnimi ali pisanimi motivi. Značilni motivi so listi vinske trte, grozdje in razni napisi.

M a j o l i k manj izdelujejo, posnemajo jih posamezni lončarji po raznih starih vzorcih.

K o z i c e so posode za peko in stojijo na treh nogah. Loščene so samo znotraj.

S k l e d e so razne velikosti, znotraj loščene in imajo obod skoraj raven ali malo upognjen. Rob sklede je v prerezu širok ter na znotraj nagnjen, da jed ne pada iz posode, ko pri jedi zajemajo z žlico. Spodnji del roba ima pa majhen nos, da se lahko prekine lošč pri oblivanju sklede z loščem.

Sklede so običajno vedno okrašene z raznimi geometričnimi in primitivnimi rastlinskimi motivi, in sicer na notranji strani. S čopičem, namočenim v razredčeno rdečo glino »mort«, naslikajo na obodu in na dno širše pasove. V te pasove rišejo — »pišejo« z lončeno »kroglico«, v kateri je razmočena bela glina. Kroglica ima nastavek, skozi katerega se naliva snov, odprtino za cevko iz gosjega peresa in na obeh straneh oboda še jamice, da jo lahko držimo pri pisanju. Ornamenti so linearni, in sicer tele vrste: krogi, črtice, pikice, vejice, razne rozete, preproste cvetke, lističi ter zobčaste in ravne pasovne črte, posebno je pa značilna valovnica (sl. pr. XIV/16).

Namesto, da bi z belo glino še krasili naslikane rdeče pasove, včasih tudi samo s prstom posnamejo del gline iz teh pasov v obliki valovnic, črt in drugih motivov. Uporabljajo pa tudi razne barvne kovinske okside za okraševanje posod in ne samo belo ali rdečo glino. Okraske pišejo tudi ženske, katerim so priljubljene predvsem cvetke. Nekateri lončarji prevlečejo sklede z belkasto slonokoščeno glino, da je videti posoda vsa svetlejša in jo šele nato krasijo, predvsem s kovinskimi oksidi. Posodo krasijo vedno pred loščenjem.

S k o d e l i c e — »šalčke«, starejše oblike so trebušaste, spodaj ozke, na vrhu široke in loščene na obeh straneh. Poskušajo jih okraševati tudi s pisanimi marogami — »flodri«, kar učinkuje ugodno, ako so barve ubrane in se lise vrste v lepem ritmu. Novejše skodelice se približujejo sodobnim ser-

visom ter imajo bolj pokončen in raven obod in so običajno zunaj temnejše barve kakor znotraj.

Umivalniki so večje sklede, toda rob imajo navzven zaokrožen in obodno steno proti vrhu tudi navzven upognjeno. Velike so okoli 40 cm v premeru.

Skleda za kruh — »mesna skleda«, je podobna umivalniku, toda samo s to razliko, da ima dva ročaja in da je večja.

Latvice so podobne skledam, toda s to razliko, da imajo nos, zaradi katerega je rob sklede dvakrat upognjen. Stisnjene latvice uporabljamo za peko »perjata« (race, kokoši itd.).

Vaze so loščene na obeh straneh. Često imajo vrhnji rob nazobčan ali nabran. Poslikane so enobarvno ali marogasto; okrašene so tudi z linearnimi ornamenti ali pa s širokimi peščenimi pasovi. Te pasove napravijo tako, da namažejo tista mesta z redko glino, nanjo pa posujejo in vtisnejo kremenčev pesek; še boljše je zdrobljeno steklo.

Vrči v obliki čuka ali petelina (izd. lončar Jože Lešnjak) so značilni dekorativni predmeti za šentjernejsko okolico. Poslikani so pisano.

Modli — »potičnice«, se rabijo za peko boljšega kruha ali peciva. Obod imajo žlebičast ali nabran, rob pa je često valovit in še zobčasto okrašen. Na dnu imajo vtisnjen ali plastičen okras s primitivnimi geometričnimi ali rastlinskimi motivi. Kolači so večji modli z nastavkom v sredini.

Posoda za kis ima cevko za iztok, ročaj in pokrov.

Posoda za surovo maslo je podobna globokemu krožniku, ki je razdeljen s krožno steno v dva dela. V notranji del denejo maslo, v zunanjega pa nalijejo vodo, da maslo hladi.

Izdelujejo tudi majhne lončene sodčke, ki stoje na podstavkih, na vrhu imajo pa nastavek z odprtino in z dvema luknjama za obešanje.

Za žganje, ki ga nosijo s seboj lovci, izdelujejo lončarji posodo v obliki votlega kolobarja.

V novejšem času so začeli posamezniki izdelovati tudi krožnike, vinske in kavne servise s pladnjem (taso), to je velikim ravnim krožnikom.

V. Lončarstvo v okolici Ribnice

1. Razvoj. Razen suhe robe razvažajo ribniški krošnjarji po Slovenskem tudi ribniške lonce in sklede, čeprav so izdelane v Dolenji vasi ali v drugih vaseh pri Ribnici. V Ribniški dolini je že stara lončarska obrt, kar ljudje pomnijo. Po lončarskem kolovratu, ki ima še sedaj v glavnem obliko srednjeveškega kolovrata, je soditi, da je tu keramična obrt stara že najmanj več sto let, mogoče že od naselitve.

Valvasor (20) omenja v svoji »Die Ehre des Herzogthums Krain« leta 1689, da je v Dolenji vasi preko 80 hiš, kjer večinoma lončarijo. Za vasi Gorica, Prigorica in Nemško vas pa omenja, da imajo mnogo lončarjev. Več poroča o ribniškem lončarstvu Janko Jovan v »Domu in svetu« 1903 (6). V novejšem času sta pisala o ribniškem lončarstvu Tone Trdan (19) v »Našem rodu« in neznanec v »Ilustriranem Slovencu« (4).

Razen v Dolenji vasi, v središču lončarske obrti, izdelujejo sedaj lončene izdelke še v Prigorici, Blatih in v Rakitnici. Dobra glina in obilo gozdov so bili pač ugodni činitelji za razvoj lončarstva v teh krajih.

Do leta 1914 so prodajali lončarji svoje izdelke tudi v Istro, na Notranjsko, v Dalmacijo do Senja, na Hrvatsko do Bjelovara in v kraje proti Ljubljani in Novemu mestu. Toda ta obrt je vedno bolj propadala zaradi konkurence kovinaste posode in uvedbe štedilnikov. Zaradi tega je imela tudi mladina vedno manj veselja do učenja te obrti, ki je spojena z bolj umazanim delom, in si izbira rajši drugo stroko. Leta 1903 se je pečalo z lončarstvom 34 družin, in sicer v Dolenji vasi, Blatih, Nemški vasi in Rakitnici (6). V stari Jugoslaviji so samo v Dolenji vasi izdelali letno okoli 150.000 kosov raznih posod.

Leta 1914 je bilo število lončarjev v vaseh:

Dolenja vas	20
Prigorica	15
Blate	5
Rakitnica	4
Skupaj	44

V predvojni Jugoslaviji do leta 1940:

Dolenja vas	5
Prigorica	7
Blate	5
Rakitnica	2
Skupaj	19

V letu 1950 je bilo še lončarjev:

Dolenja vas	1
Prigorica	4
Blate	1
Skupaj	6

V Dolenji vasi je lončar Pogorelc Franc, v Prigorici so Klun Karel, Nosan Ignac, Henigman Franc in Nosan Anton ter na Blatih Zobec Anton.

Ljudje lončarijo, ko so vsi poljski pridelki pospravljeni, ker živijo večji del tudi od poljedelstva. Lončarstvo ostaja v hiši kot »grunt« in obrt gre od roda do roda. Leta 1916 je narodni poslanec in župnik Škulj organiziral lončarje v »Lončarsko zadrugo«.

Sprva so lončarji ali krošnjarji prenašali posodo s konji in jo prodajali v okolici in v oddaljene kraje. Tovor za prenašanje posode je bil sedlu podobna priprava, ki je bila izdelana iz lesa, položena na hrbet konja in je ob straneh imela obešene koše, polne posode. Pozneje so nalagali blago na

voz, obložen s slamo in so šli »s fuksom po svejti«. Po osvoboditvi prodajajo blago zadrugam in se jim ni treba ukvarjati še s trgovino.

2. Material in obdelava. Glino za sklede in boljšo posodo kopljejo lončarji v kočevskem premogovnem odprtem rudniku, kjer je na vrhu okoli 1 m navadne zemlje, pod njo pa je glina. Pod glino sledi mešana plast gline in premoga, nato pa premog. Do Kočevja je 13 km. Glina je trpežna, sive barve, ter se žge slonokoščeno do rumenkastordeče. Slabša glina — manj mastna — je v Prigorici; je rjavkasta in se žge rdečkasto.

Pred zadnjo svetovno vojno so lončarji primešali glini še kremenčev pesek, da je bila posoda odpornejša proti ognju. Pesek so dobivali v Žlebiču pri Ribnici. Sedaj primes peska opuščajo in pravijo, da navzlic temu lahko prodajajo svoje blago.

Glino — »zemljo« — vskladiščijo lončarji na posebnem prostoru pri hiši, ki ga imenujejo »glinek«. Tu jo razmočijo in od tu jo znosijo po potrebi v hišo, v kateri je dnevna soba obenem delavnica ali »lončarija«. Na sredi sobe jo z lesenimi bati stolčejo v štirioglate hlebe. Na »kobili« (stolici) režejo nato hlebe v tanke kosce (zrezke) s starimi srpi in pri tem delu obenem odstranjujejo škodljive primesi in smeti. Po potrebi te narezke ponovno stolčejo v hlebe, ki jih nato zopet režejo in čistijo. Zadnjikrat narezano glino zmečejo v rahle hlebe, ki jih poškropijo z vodo in pustijo en dan ležati v kotu, da se razmočijo. Iz kota znesejo drugi dan glino na sredo sobe, kjer jo družinski člani z nogami 2 do 3 ure dolgo temeljito teptajo (gnetejo), da je dobra in vlečna za delo na kolovratu.

Lončarski kolovrat ali »kalûrat« pri ribniških lončarjih se precej razlikuje od kolovratov ostalih slovenskih lončarjev. Podoben je še srednjeveškemu vretenu (aufgehängte Kreuzscheibe). Sedanja naša oblika tega kolovrata je podobna ročnemu črnomaljskemu vretenu, samo da je višji in na nožni pogon. Zato je verjetno, da je bila osnova ribniškemu kolovratu črnomaljsko vreteno.

Na debelem in širokem jelovem plohu ima ribniški kalûrat pritrjeno nevrtečo se os (vreteno) iz češpljevega lesa. Na to os je nasajena delovna plošča, spodaj ojačena z okovanim kolobarjem — »panjem«, ki rabi kot zamah. Pod panjem sta pritrjena dva križajoča se okvira — »mataruga«, kamor udarja lončar z boso levo nogo, da se plošča vrti. Vsi obešeni deli so iz hrastovine. Lončar sedi pred kolovratom na trinožnem stolu, z levo nogo vrti proti sebi kolovrat, na desno nogo se pa lahko pri delu opira s komolcem.

Ko vzame lončar primerno kepo obdelane gline s kupa v kotu hiše, jo položi na sredo plošče. Z nogo požene kolovrat in z roko uravna kepo natanko v sredino. Kepo vleče — »steguje« in votli do prave višine z ovčjo kožico, ki vsebuje vedno dosti mokrote. Nato posodo »širi« in oblikuje v profile ter jo zgladi z leseno »špriklo«.

Ko je predmet gotov, ga s tanko žico — »struno«, odreže od plošče. Posodo suše zunaj na soncu ali kar v sobi na peči in na policah, ki vise izpod stropa.

3. Žganje in loščenje. Posušeno surovo ali »prsteno« posodo žgejo lončarji dvakrat, najprej kot biskvit ali enkrat žgano, drugič kot loščeno

ali gotovo posodo. Žgejo jo v pečeh, ki stoje v posebnih lesenih lopah — »ožagah«. Vsak lončar ima svojo peč, ali pa ima več lončarjev skupno peč, katero rabijo po vrsti. Kadar kurijo, pravijo, da posodo »ožigajo« in kadar je gotova, pravijo, da je »ožgana«. Ko ožigajo posodo, se zberejo možje in fantje na vasovanje v ožagi in kramljajo. Besedi ožigati in ožaga izvirata iz obžigati, obžig, ko so še obžigali posodo na prostem v kopi, kakor smo že omenili pri lončarjih v okolici Črnomlja. Verjetno so prvotno imenovali lončarji celotno napravo, to je peč in lopo, — ožaga in šele pozneje so ime prenesli samo na lopo.

Peči niso popolnoma okrogle, temveč v tlorisu nekoliko ovalne. Osi merijo v svetlobi peči 3,00—3,50 : 2,40—3,00. Opečni obod zida je debel 25 do 30 cm. Kurijo na dveh nasprotnih kuriščih. Ob steni v notranjosti in po sredini vodijo kurilni kanali, ki jih pokrijejo po sredi s strešno, ob steni pa z zidno opeko. Železna vez veže peč v višini med kurilno in vhodno odprtino. V peč, pri kateri merita tlorisni osi 3,00 in 2,40 m ter je visoka 1,50 m, lahko vložijo okoli 800 kosov raznih posod. Prvič žgejo okoli 8—10 ur dolgo in porabijo pri tem okoli 5 m³ bukovih drv. Za loščeno blago pa kurijo 6 ur dolgo in porabijo ravno tako 5 m³ mehkih drv. Iz peči se dim kadi skozi stike, na suho zazidane vlagalne odprtine po ožagi in od tod skozi strešno odprtino na prosto (sl. pr. X/4).

Posodo loščijo, »pocinajo«, samo z glajenko — »gledino« ali »svincem«, ki ga kupujejo v celjski cinkarni ali trgovinah. Kremenjaka ne primešajo, zato tudi nimajo mlinskih kamnov. Za barvanje lošča uporabljajo običajno kovinske okside. Zeleno barvo napravijo s »kotlovno«, ki so jo dobivali pred zadnjo vojno iz odpadkov od bakrenih kotlov v Bakru ali na Sušaku. Kotlovno z glajenko so nekoč mleli v majhnih ročnih mlinih, pozneje pa v županovem mlinu v Dolenji vasi.

4. Izdelki in okras. Lončarji izdelujejo predvsem uporabno blago ter tudi igrače in lepotične predmete. Glavni uporabni predmeti so:

L o n c i — »piskri« imajo 0,25 do 15 l prostornine in so povprečno v razmerju višina : širina, kakor 10 : 10,5. Loščeni so samo znotraj. V r č i za vodo ali vino so na obeh straneh loščeni ter često tudi okrašeni. Razne v a z e — »rožniki« z ročaji in brez njih so obojestransko loščene in tudi okrašene. S k l e d e od 18 cm do 45 cm premera so znotraj okrašene in loščene. L o n č k i — »piskrci« z nosom in ročajem so na obeh straneh loščeni. S k o d e l i c e — »šalčke« so lepše izdelane in na obeh straneh loščene. Zunaj so često tudi okrašene. C v e t l i č n i l o n c i z ojačenim ali nazobčanim robom niso loščeni. L o n c i z a s h r a n j e v a n j e j e d i l so bolj visoki in manj trebušasti. Loščeni so tudi zunaj ter često okrašeni. L a t v i c e za mleko so samo znotraj loščene. K o z i c e za peko ali drugo na treh nogah so prav tako samo znotraj loščene. P e p e l n i k i so razne oblike in novejšega izvora.

Najbolj razvite o k r a s k e nahajamo na skledah. Na gorenjo notranjo stran sklede naslikajo po navadi lončarji s čopičem, namočenim v redkotekočo rdečo glino, širok pas. V ta pas narišejo še črte, predvsem valovnice, tako da s prstom posnamejo barvo, ko se plošča vrti na kolovratu. Ravno

tako narišejo dekorativen pas na dnu sklede. Po ostali ploskvi sklede rišejo — »pišejo« razne okraske s čopičem, namočenim v kovinske barvne okside. Za zeleno barvo vzamejo »kotlovno«. Vso notranjo okrašeno ploskev potem pokrije prozorni lošč.

Glavni okrasni motivi so dekorativni trikoti, četverokoti, razne geometrične rozete, preproste cvetke, listi, razne vijuge, valovnice itd. (sl. pr. XV/19).

Igrače in lepotične predmete so lončarji večinoma opustili po drugi svetovni vojni. Pred vojno so se pečali s to panogo predvsem tile lončarji:

Klun Janez iz Prigorice, ki je umrl l. 1930, je izdeloval piščalke, konjičke, hranilničke, goske, prašičke itd.

Pogorelc Anton iz Dolenje vasi je delal predvsem jelene, leve, opice, konjičke z jezdeci, petelinčke in ribniške kanarčke ali žvrgolčke, to so majhni vrčki s piščalko. V vrček se je nalila voda in potem v vodo žvižgalo. Delal je tudi razno drugo robo. Umrl je l. 1926.

Pogorelc Jakob, sin Pogorelca Antona, je dalje delal igrače in podobno blago. L. 1935 je začel na pobudo Boža Račiča delati tudi druge figure, ki so predstavljale prizore iz kmetskega življenja ali pripovedk: dirkač, orači, godci, mlatiči, žena z jerbasom, kralj Matjaž, sv. Jurij na konju itd. Umrl je l. 1945 in z njim je tudi ta domača ljudska umetnost prenehala.

VI. Lončarstvo v okolici Komende

1. Razvoj. Najbolj razvito podeželsko lončarstvo na Gorenjskem je v okolici Komende. Vendar omenja Valvasor (20) lončarstvo samo v Horjulu in v Smledniku ter poroča, da je v Horjulu mnogo lončarjev, ki imajo na razpolago dobro lončarsko glino, v Smledniku pa da izdelujejo najboljšo posodo v deželi. Prvo pisano poročilo pa najdemo v potopisu Hermanna (3) iz leta 1781, kjer pravi, da ni v nobeni avstrijski deželi sorazmerno toliko lončarjev kot ravno na Kranjskem in da izdelujejo največ in najboljšo posodo v Komendi.

Obširno poročilo o komendski keramiki najdemo šele v »Ljubljanskem listu« (10) leta 1885. Članek omenja, da je komendsko lončarstvo najbolj obsežno v vsej deželi, kajti svoje izdelke pošiljajo križem sveta. Razen po Kranjskem so prodajali svoje blago po Koroškem, Štajerskem, Primorskem, Bosni, Tirolskem in celo v Italijo in na Ogrsko.

Leta 1885 je bilo v komendski okolici 74 lončarjev, ki so delali sami ali s pomočniki ali svojci glinaste izdelke. V vasi Mlaka je bilo 30, v Podborštu 22, na Gmajnici 9, na Gori 9, na Križu sta bila 2, na Klancu in v Kaplji vasi pa je bil po 1 lončarski mojster. Leta 1903 piše Janko Jovan v »Domu in svetu« (6), da se peča nad 50 družin z lončarstvom in delno tudi s pečarstvom v tehle vaseh: Mlaka, Gora, Podboršt, Gmajnica in Križ. Po večini so vodili samostojno obrt. Največ lončarjev je bilo na Mlaki.

Leta 1929 so ustanovili domačini »Lončarsko produktivno zadrugo z o. z. v Komendi«. Sprva je imela zadruga 11 članov, a sedaj jih ima že 29. Njen

tehnični vodja je Bremšek Jože od ustanovitve do danes in od leta 1934 tudi njen predsednik. Razen zadruge je še samostojnih lončarjev 9, in sicer jih je v Podborštu 7 in na Gori sta 2. Skupno je danes lončarjev 38. V teh številkah vidimo, kako je padlo število lončarjev od l. 1885 (od 74 na 38).

Koliko je stara lončarska obrt v Komendi, ali kdaj se je sploh začela, do danes še ni ugotovljeno. Pri povečanju obratnih prostorov zadruge na Mlaki so izkopali med okupacijo iz nasutega terena 5 večjih loncev, ki so bili verjetno kot pokvarjeni lonci vrženi v jamo in nato zasuti z zemljo. Lonci imajo trebušasto, toda vitko obliko in pod vratom plastično nazobčano črto. Dva lonca sta v Etnografskem muzeju v Ljubljani, tri je pa odnesel s seboj na Bavarsko med okupacijo keramični inženir Kornel Stürmer, doma iz Aschaffenburga (Würzburgstrasse 26). Lonci bi bili stari okoli 200 let.

Ustno izročilo pripoveduje, da je prišel pred več sto leti lončar iz Šmartna pod Šmarno goro v vas Mlaka, v hišo št. 12 in začel tam svojo obrt. Njegov sorodnik naj bi bil Tomelli, ki je živel dolga leta v beneficiatovi hiši v Komendi. Od tega lončarja so se baje potem naučili še ostali ljudje lončarske stroke.

Pogoj večjemu razmahu lončarstva v komendski okolici so po eni strani dobra glina, ki je v komendskem nižavju, po drugi strani pa drva, ki jih dobijo iz bližnjih gozdov. Domovi lončarjev so pa južna sončna pobočja gričev, ki leže med Komendo in Križem in nudijo ljudem manj ravnega polja za obdelovanje, zaradi česar si morajo kmetje pomagati s hišno obrtjo.

Leta 1932 je postavila Lončarska produktivna zadruga na Mlaki delavniške prostore, skladišča in keramično peč v dveh etažah. Razen te sodobne peči so postavili zadružniki še navadno okroglo poljsko peč, v kateri žgejo posodo predvsem poleti, ko lahko sušijo izdelano surovo blago na prostem.

2. Material in obdelava. Sivkasto glino kopljejo lončarji v nekem gozdu v bližini Repenj pri Vodicah. Ta glina je precej mastna ter jo mešajo v razmerju 2 : 1 s sivomodrikasto, bolj pusto glino, ki jo pridobivajo pri Mostah (v gozdu med Mostami in Vodicami). Nekoč so kopali glino tudi v Žicah, v brdskem okolišu. Za okraševanje in za dodatek lošču so dobivali belo glino za Avstrije iz Wolfsberga na Koroškem.

Glino kopljejo lončarji navadno v januarju, ko ni vode in je gozdna pot trda, ali pa poleti, ko je suša. Nakopano glino zvozijo domov in jo nakopičijo v bližini hiše, zadruga jo pa vskladišči v betoniranih kleteh.

Obdelava gline je naslednja: Nekaj mastne in nekaj puste gline (ca. 2 : 1) nadevajo v kope, ki jih zbijejo z lesenimi bati v velike kepe. Te kepe potem režejo s starimi srpi na tanke narezke, ki jih zopet zbijejo v nove kepe in znova režejo. Pri tem delu odstranijo iz gline pesek, les in ostale smeti. Drugič ali celo tretjič narezano in osnaženo glino primerno ovlažijo z vodo, da se razmoči. Razmočeno glino pregnetejo navadni lončarji z nogami, v zadrugi pa mečejo glino dvakrat v stroj za gnetenje, iz katerega lezejo dolgi valji obdelane gline.

Iz obdelane gline napravijo lončarji manjše kepe, ki jih oblikujejo na lončarskih »kolovratih« v razne posode. Kolovrati imajo vodoraven drog, ki leži na enem koncu na hišni klopi, na drugem koncu pa na dvonožnem

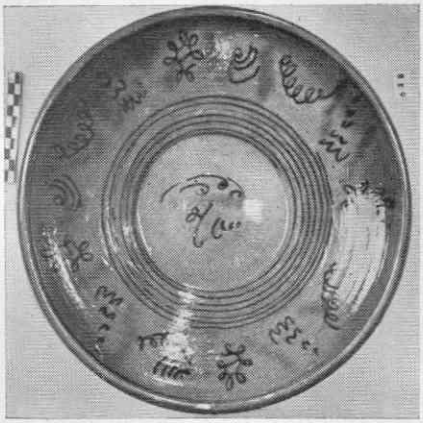

Sl. 15. Z zaokroženimi motivi okrašena skleda z Mlake pri Komendi

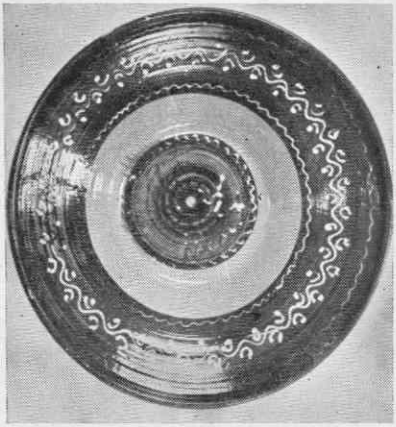

Sl. 16. Z valovnico okrašena skleda iz Šentjerneja (iz zbirke E. M. — foto Bem)

Sl. 17. Vrč v obliki petelina iz Šentjerneja (delo lončarja J. Lešnjaka)

Sl. 18. Škropilnik iz Komende, delo lončarja J. Levca (Sadnikarjeva zbirka, Kamnik)

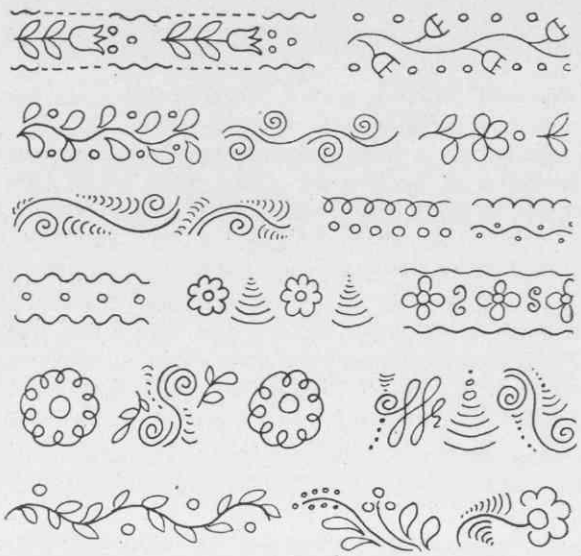

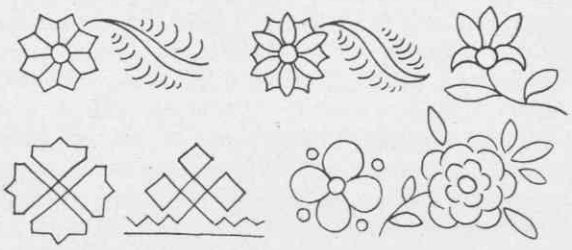

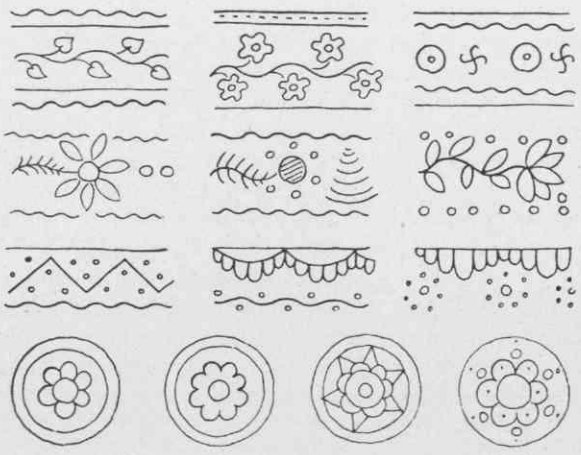

Sl. 19. Okraski na lončenih posodah (risal J. Karlovšek)

stojalu. Na sredi droga je pritrjena pokončna os, ki ima spodaj večje kolo za pogon, na vrhu pa ploščo, kamor položijo glinasto kepo za oblikovanje. Lončar sedi na sedežu, ki je pritrjen na stojalu, z desno nogo poganja kolo, z rokami pa oblikuje na plošči glino. Na klopi je še posebna polica, kamor odlagajo izdelane posode in kjer je na zalogi nekaj gline, posoda z vodo in razno orodje. Manj premožni ljudje lončarijo kar v sobi — »hiši«, kjer stanujejo, premožnejši pa v delovni sobi ali posebni delavnici.

Lončarska zadruga ima kolovrate v posebni delavnici v bližini velike peči in so prosto stoječi ter bolj solidno izdelani. Surove posode postavijo na deske in jih sušijo na soncu ali v delavnici, pozimi pa posebno okoli peči. Za boljšo posodo, ki jo žgejo preko 1000° C, primešajo glini kremenčevega peska, ki ga dobivajo iz Moravč ali iz potoka pri Podborštu.

3. Žganje in loščenje. Lončarji v okolici Komende žgejo posušene glinaste izdelke v okroglih poljskih pečeh. To so iz opeke zidani kupolasti oboki v obliki polkrogle nad krožnim tlorisom. Obok je debel na vrhu 15 cm, spodaj pa 30 cm. Svetlobni tlorisni premer meri 3,00 do 3,20 m in višina znaša 1,90 do 2,10 m.

Peči kurijo pri štirih odprtinah. Ena kuriščna odprtina je večja, ker rabi obenem za vlaganje blaga. Po sredi peči in ob obočni steni so kurilni kanali, ki imajo spodnji del stene iz opeke, vrhnji pa iz postavljenih loncev. Prekriti so s šamotnimi ploščami. Na zunanji strani je peč povezana z železnimi vezmi. Proti vrhu ima obok nekaj lukenj za izhod pare in dima. Ko nehajo kuriti, polagoma zazidajo posamezna kurišča in vrhnje luknje, da se blago prehitro ne ohladi. Peči so v lesenih lopah, »barakah«, ki stoje v bližini hiše.

V peči žgejo hkrati surovo posodo za biskvit (žgana in neloščena posoda) in enkrat žgano, toda pološčeno posodo. Peč kurijo z drvmi 12 do 14 ur dolgo. Najboljša so drva iz mehkega lesa, posebno borova. Kurijo pa tudi z bukovimi drvmi. Za enkratno žganje blaga potrebujejo okoli 5 m³ drv. V eno peč vložijo, da je polna, okoli 2000 do 2200 različno velikih kosov. Za ugotavljanje zadostne vročine pri žganju jim rabi v obodu peči odprtina, kamor postavijo ob dozdevni zadostni vročini surovega glinastega možička (pajaca). Ko se ta možiček nagne na stran, je peč dovolj razžarjena.

Lončarska zadruga ima dve peči, in sicer navadno poljsko okroglo in večjo četverooglato v dveh etažah. Večjo peč so postavili s podporo banovine l. 1932, ko so zidali tudi ostale obratne prostore. Glavno delovno poslopje ima v pritličju v sredi peč, okoli peči pa prostore za sušenje surovih izdelkov, prostor za kurjavo, prostor za blago, ki ga vlagajo v peč, in prostore za obdelovanje gline. V prvem nadstropju ima glavno poslopje prostore za oblikovanje z lončarskimi kolovrati in prostor za sušenje in loščenje. Peč sega s svojo vrhnjo etažo v prvo nadstropje.

Peč so zidali po načrtih nemške tvrdke Padelt iz Leipziga. Iz sl. pr. XI/5 je razvidno kurjenje in kako potekajo kurilni in dimniški kanali, da je vročina čimbolj izrabljena in da kroži po vseh prostorih enakomerno. Posodo žgejo ob istem času v obeh etažah, vendar je spodnja etaža poprej izkurjena. Zato po izkurjenju spodnje etaže zaprejo zasun št. 1 in odprejo

št. 2, tako da gre vsa vročina naravnost v vrhnjo etažo. Ko sta izkurjeni obe etaži, zaprejo še dimniški zasun št. 3, da se peč prehitro ne ohladi.

Za enkratno kurjenje porabijo okoli 10 m³ bukovih drv. Kurijo pa tudi z lignitom iz Velenja. Kurjenje traja 26 do 30 ur. V peč naložijo 3000 do 3300 kosov blaga. Kakor je razvidno iz navedenih podatkov, se porabi sorazmerno več kuriva pri veliki peči kakor pri poljski. Zato uporabljajo poljsko peč poleti, pozimi pa veliko peč, ker ob istem času greje še delavniške prostore in suši izdelano blago. V veliko peč se posoda lepše vlaga in peč tudi prenese večjo temperaturo (preko 1000° C), kar je posebno ugodno za boljšo posodo. V okrogli peči kurijo lahko vsak teden po dvakrat, medtem ko v veliki peči na vsakih 10 dni samo enkrat.

Za loščenje posode uporabljajo lončarji surovo glazuro, ki sestoji iz ca. 21 delov glajenke ali minija in 6 delov kremenčevega peska iz Moravč ali pa iz potoka pri Podborštu. Razen tega dodajo še tri dele (v kg) kaolina iz Črne, Liboj ali iz Češke. To je prozorna glazura. Za barvno glazuro dodajo naslednje okside: za črno barvo: manganov dvokis, za rjavkastordečo: manganovec, za rdečkasto barvo: železov oksid, za rumenkasto barvo: kromov oksid, za zelenkastosivo: bakrov oksid, za modro barvo: kobaltov oksid.

Kremenjak za lošč melje zasebnim lončarjem Jože Špenko v Komendi. Lončarska zadruga pa ima lasten sodobni mlin, ki ima kamen iz francoskega kremenjaka in pogon na elektromotor.

Posodo loščijo lončarji z namakanjem ali pa z oblikovanjem. Navadno držijo posodo pri loščenju na spodnjem koncu, zato ni posoda loščena do konca na zunanji spodnji strani in na dnu, kar pa ugodno vpliva, da se v peči naložena posoda ne sprime med seboj. Boljša posoda, ki je popolnoma loščena, mora biti podložena s trikotnimi šamotnimi podložki, da se ne sprime s tlemi. Posamezne dragocene posode pa postavljajo v police, ki sestoje iz tankih šamotnih plošč in šamotnih stebričkov.

4. Prodaja, izdelki in okras. V prvem poglavju smo že omenili, da so komendski lončarji prodajali za Avstrije svoje izdelke v vse sosednje dežele in tudi v sosednje države. V predvojni Jugoslaviji (1918 do 1940) so prodajali povečini samo še po Gorenjskem, v okolici Ljubljane in po Notranjskem, kolikor je bila ta še pod Jugoslavijo. V tej dobi je predla lončarjem najbolj trda. Lončarji so kupovali vse na kredit in so bili vsi zadolženi. Povprečna cena lonca, velikosti 1 do 15 l ali sklede ½ do 15 l je bila 1,50 din. Ena peč je potemtakem dala okoli 3000 din, ako je žgal lončar 2000 kosov posode. Stroški za eno peč so znašali:

Drva za dvakratno žganje, 10 m³ . . .	à din	40,—	din	400,—
40 kg glajenke	à „	12,—	„	480,—
3 voz gline	à „	100,—	„	300,—
Razni podrobni material			„	120,—
Obraba peči in orodja			„	200,—
Skupaj . . .			din	1500,—

Za delo mu je ostalo din 1500,—. Za izdelavo blaga je potreboval lončar s pomočnikom 1 mesec časa, tako da je znašal zaslužek na 1 osebo okoli din 750,—. V zadrugi je zaslužil lončar na uro 2,50 din, kar je znesło pri 8-urnem delu na mesec borih din 500,—, pri nadurnem delu pa do din 700,—. Pri tem majhnem zaslužku so morali pa še ponujati blago, ali pa dolgo časa čakati na odjemalce. Domače lonce in sklede sta vedno bolj izpodrivala železna in pločevinasta posoda ter uvoženi porcelan. K slabi prodaji je pripomoglo tudi opuščanje kuhanja v kmečkih pečeh in uvedba sodobnih štedilnikov v kmečkih domovih.

Po okupaciji (od l. 1945) je komendsko lončarstvo zopet oživelo in potreba po posodi je narasla zaradi začasnega pomanjkanja boljše keramike. Razen v bližnje okraje izvažajo sedaj svoje izdelke do 40 % tudi v primorske pokrajine.

Vendar Lončarska zadruga v Komendi ne čaka križem rok časov, ko bo zopet ostale posode dovolj, temveč skuša že sedaj delo v obratu sodobno tehnično izpopolniti z raznimi stroji in napravami ter napraviti posodo tudi boljše kvalitete in z večjo izbiro.

Komendski lončarji, predvsem lončarska zadruga, izdelujejo sedaj tele izdelke:

L o n c i (piskri) za kuho so od ½ do 25 litrov veliki in znotraj loščeni. Spodaj so ozki, v sredi pa trebušasti, da se lahko z burklami nosijo v peč in da jih ogenj čimbolj objema. Razmerje med višino lonca in največjim premerom oboda ali trupa znaša 10 : 9,7 do 10 : 10.

Posode ali l o n c i z a m a s t (»špolerji«), za kisanje zelja in za vlaganje povrtnine so manj trebušasti in spodaj širši kakor lonci za kuho. Manjše posode imajo po en, večje pa po dva ročaja, ki jih imenujemo lahko tudi ušesa, ker so manjše velikosti. Loščeni so na obeh straneh.

S k l e d e za jedila, umivanje in za mesenje kruha so od ½ do 15 l velike in oblikovane glede na uporabo. Loščene so znotraj in zunaj.

Vrtnarski ali c v e t l i č n i l o n č k i so neloščeni in z luknjico na dnu. K tem spadajo še plitvi podložki.

L o n č k i za s m o l a r j e n j e so podobni cvetličnim lončkom, toda brez luknje in so znotraj loščeni.

K o z i c e za peko stojijo na treh nogah in so znotraj loščene.

P o t i č n i c e (modli, kolači) so posode za peko boljšega peciva. Večje posode imajo v sredi zaprt ali odprt okrogel, nekoliko koničast nastavek, da se testo bolj enakomerno prepeče. Obodi so navzven izbočeni ter često nabrani, robovi pa nazobčani.

L a t v i c e za mleko imajo obod precej raven in položen, na vrhu pa nos za izliv.

V a z e za cvetlice so razne velikosti in oblike: pokončne, valjaste, kroglaste, trebušaste in z ravnim, valovitim ali nazobčanim robom. Loščene so znotraj in zunaj.

S k o d e l i c e (šalčke) za kavo, mleko itd. so trebušaste oblike, razne velikosti in obojestransko loščene.

V novejšem času so začeli izdelovati tudi sklede po vzorcu tovarniških posod, predvsem »s a l a t k e«, ki imajo pokončnejši in nabran obod, na vrhu pa polkrožno nazobčan ali raven in ojačen rob.

Iz boljšega materiala poskušajo izdelovati sodobnejši s e r v i s za kavo, čaj in drugo.

Lončarji krasijo predvsem sklede in tiste posode ali lonce, ki so za shrambo jedil; dalje vazice in drugo dekorativno posodo. Snov za okraševanje napravijo iz zmesi kaolina, ali bele gline in barv (bakrov, manganov, železni oksid itd.). Nekoč so lončarji krasili posodo tudi s tem, da so z raznimi barvami (zmes bele gline in barve) oblivali posodo, kjer so potem nastajale razne figure (maroge ali lise).

Okraski, ki jih sedaj »pišejo« z »bučko«, naj bi bili stari po pripovedovanju lončarjev do 80 let. Bučka je iz gline; skozi vrhnjo luknjo nalijejo snov za okraševanje, skozi pločevinasto cevko pa teče snov na posodo, ki jo krasijo. Okraski so primitivni, in sicer geometrični in rastlinski, kakor n. pr. valovite črte, spirale, razne zanke in vijuge, lističi, rozete, krogi, črtice itd. Motivov je na eni in isti posodi večkrat več vrst ter se ritmično ponavljajo (sl. pr. XIV/15).

Č r n e p o s o d e rabijo ljudje za svinjsko kuho, za kisanje mleka ter za pitno vodo, ki je dolgo časa mrzla v taki posodi. Izdelujejo jo iz navadne gline, samo primešajo ji nekoliko kremenčevega peska, da je proti ognju bolj trpežna. Žgana je samo enkrat in je brez lošča.

Ko je posoda v peči normalno »ožgana«, naložijo na kurišče smolnata drva. Ko drva zagorijo, zadelajo vse odprtine. Tako ostane peč neprodirno zaprta 3 do 4 dni in posoda zaradi tega počrni.

To črno posodo lahko zgladimo, da se sveti in da je nepropustna za tekočino, in sicer tako, da jo še vročo drgnemo s platneno in smolnato krpo. Taka posoda je izredno primerna za kisanje mleka, ki dobi v njej posebno prijeten okus.

5. Pomembni lončarji. Med pomembne lončarje je prištevati Petra Bremška na Mlaki, o katerem piše že omenjeni »Ljubljanski list« (10). Iz sive gline je izdeloval najbolj fino posodo in jo tudi večbarvno loščil. Razen navadne posode je izdeloval tudi umetniške predmete. Njegovi izdelki so bili odlikovani l. 1857 na Dunaju. Leta 1883, v juliju, je razstavil svoje izdelke na razstavi kranjske dežele v Ljubljani, o čemer poroča »Slovenski Narod« z dne 1. avgusta 1883 tole: »Peter Bremšak na Mlaki je razstavil celo mali sodček, glaziran z napisom:

Bog živi ves slovenski svet!
Brate vse,
kar nas je
sinov sloveče matere!«

Dostavlja dalje: »Preširen je sicer pel, da se bodo vremena nam zjasnila, a da bode v tako razmernem kratkem času njegova pesem prošinila tako silno vse kroge, da bodo lončarji navajali njegove krasne stihe, tega bi se nikdar ne bi nadejal.«

S Petrom Bremškom je izdeloval enako posodo tudi Janez Juhant iz Gore št. 18. V Mengeško goro sta hodila po rdečo ilovico, ki sta jo dobro posušila, zmlela v prah in zmešala z vodo. S to tekočino sta oblivala surovo posodo pred prvim žganjem. Peter Bremšak je umrl leta 1907.

Drug lončar, ki je tudi izdeloval spominske in umetniške predmete, kakor n. pr. škropilnike, je bil Tobijasov Jože iz Podboršta. Pisal se je Jože Levec in je umrl leta 1885. Več njegovih škropilnikov hrani Sadnikarjev muzej v Kamniku.

Organizator in vodja lončarske produktivne zadruge je že omenjeni Jože Bremšak, rojen 15. marca 1906 na Mlaki.

LITERATURA IN VIRI

1. Baš Fran: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, ČZN XXXIII., 1938. 129 sl.
2. Brezovar Alojz, Bršljin št. 29 pri Novem mestu: Ustno poročilo o novomeški keramiki.
3. Hermann Benedikt Franz: Reisen, Wien 1781, str. 119.
4. »Ilustrirani Slovenec« 1927, str. 340: Lončarstvo v Ribniški dolini.
5. Jaschinski H. M.: Keramische Arbeiten, Ravensburg 1937.
6. Jovan Janko: Domači obrti na Kranjskem (I. Lončarski obrt), »Dom in svet«, Ljubljana 1903, str. 288.
7. Karlovšek Jože: Naša podeželska keramika, »Tovariš« z dne 10. febr. 1950.
8. Karlovšek Jože: Slovenski ornament, Ljubljana 1937, Keramika, str. 29.
9. Lesjak Anton: Zgodovina šentjernejske fare na Dolenjskem, Ljubljana 1927.
10. »Ljubljanski list«: Naša lončarska industrija; dne 14. januarja 1885.
11. Lokar Janko: Iz Bele Krajine (III. Lončarstvo, str. 15), Carniola, Ljubljana 1911.
12. Ložar Rajko: Študija o ljubljanski keramiki, »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«, Ljubljana 1941.
13. Ložar Rajko: Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«, Ljubljana 1939.
14. Mal Josip: Keramika, »Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani«, Ljubljana 1931, str. 139.
15. Račič Božo: Ustno poročilo o keramiki v okolici Črnomlja.
16. Rieth Adolf: Die Entwicklung der Töpferscheibe, Leipzig 1939.
17. Schmid Walter: Vače, predzgodovinska naselbina, »Glasnik Muzejskega društva«, str. 28.
18. Šnabl Rudolf: Ustno poročilo o kamniški keramiki.
19. Trdan Tone: V Dolini lončarjev, »Naš rod«, Ljubljana 1938/39.
20. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689. II. izdaja, II. knjiga, str. 137: Smlednik, str. 214: Dolenja vas in Goriča vas, str. 215: Nemška vas in Prigorica, str. 261: Horjul.

Opomba: Tehnične in ostale podatke o podeželski keramiki, ki niso bili povzeti iz virov, sem dobil od lončarjev.

Résumé

LA POTERIE EN SLOVÉNIE

En Slovénie la poterie a une tradition ancienne. Comme ailleurs pourtant, elle est en train, depuis le siècle dernier, de baisser à cause de l'introduction de la cuisinière ainsi que de la concurrence des vaisselles d'usine modernes.

La principale pièce de la poterie — la marmite pour la cuisson — possède à présent une périphérie ventrue à forme ovale, à col bas et embouchure étroite, rabattue vers l'extérieur. Les marmites des environs de Črnomelj ont le plus grand diamètre de panse (10 de hauteur contre 13 de largeur), tandis que les marmites de Komenda ont le plus petit diamètre (10 contre 9,7). Les autres produits caractéristiques sont: chevrettes et casseroles, plats, tasses, petits pots à anses, moules à gâteaux, terrines, écuelles, cruches, vases, pots à fleurs etc.

Quant aux décorations, les potiers en munissent surtout les plats, les cruches et les vases. Les principaux motifs décoratifs sont les lignes ondulées ainsi que les motifs végétaux et géometriques, le tout d'un style primitif. On couvre la vaisselle d'ornements tracés avec de l'argile blanche ou rougeâtre, ou avec des oxydes métalliques. La vaisselle destinée à la cuisson n'est émaillée qu'à l'intérieur, tandis que les autres récipients sont émaillés aussi à l'extérieur.

La poterie slovène des différents centres présente quelques variations en ce qui concerne les installations potières, le mode de travail et les formes des produits. A ce point de vue cette poterie est assez intéressante, puisqu'elle nous donne à la fois un aperçu de presque toutes les phases principales du développement de la poterie.

Les principaux centres de l'arrondissement de Ljubljana (anciennement de Kranj), où l'on trouve encore des potiers actuellement, sont: la vallée de Ribnica, les alentours de Šentjernej (Saint-Barthélemy), Gradec dans la Carniole Blanche et les environs de Komenda.

Dans le voisinage de Črnomelj où elle a disparu il y a quelques années, la poterie était des plus primitives. Le tour y remontait aux temps immémorables; on l'actionnait à la main; on cuisait la vaisselle au grand air dans une meule sans parois. Au lieu de l'émaillage à l'oxyde de plomb on améliorait la vaisselle en la plongeant à l'état ardent dans un bain résineux et alcalin. Le tour («kôlo») était mû par les femmes, alors que les hommes procédaient à la cuisson sur le «pališče», endroit où se trouvait le four.

Dans la vallée de Ribnica le tour («kalûrat») est de type moyenâgeux avec deux cadres croisés («mataruge») pour l'impulsion au pied. On cuit la vaisselle dans les fours primitifs de forme ovale, installés dans des baraques de bois («ožagi»). Après une première cuisson, la vaisselle est émaillée à l'oxyde de plomb, mais sans quartz, puis cuite une seconde fois.

La poterie de Šentjernej se distingue par la qualité de son argile rougeâtre et son beau galbe qui rappellent la céramique romaine. A l'argile et à l'émail on ajoute du quartz pulverisé. Le tour («šajba») est d'un type plus récent; il a un axe tournant, sur lequel est fixée la plaque de travail et la roue inférieure pour l'impulsion au pied. Le four est de forme quadrangulaire et possède des canaux de chauffage, une cheminée et une grille.

La poterie de Gradec est d'origine plus récente et provient de la Basse Carniole. Les fours sont déjà en train de passer au type appelé «muflovka» — dont le trait caractéristique est une double paroi. La vaisselle n'est cuite qu'une seule fois; c'est pourquoi l'émail est appliqué aux produits déjà à l'état cru.

La poterie de Komenda se distingue par une argile résistante à laquelle on ajoute du sable de quartz. Les fours y sont primitifs et en forme de coupole sur un plan circulaire. Le tour («kolovrat») est de type plus récent avec un axe droit que le potier, assis sur sa banquette, fait tourner sous l'impulsion de son pied gauche.

Lončarstvo v Prekmurju

Vilko Novak

Lončarska obrt je poleg tkalstva najpomembnejša med obrtmi in vrstami domače delavnosti v Prekmurju. Medtem ko tkalstvo vse bolj opuščajo, pa je lončarstvo še vedno dokaj živo, čeprav tudi v tej panogi gine zanimanje pri mlajšem rodu. Lončarstvo na prekmurskem ozemlju je nedvomno prastaro, kar dokazuje tudi udomačenost te obrti med Madžari ob Krki in potoku Züric, okoli Središča in Veleméra tik današnje jugoslovansko-madžarske meje.[1] Na tem madžarskem ozemlju priča o starem lončarstvu mnogo najdb z roko in kolobarjem izdelane keramike, pa tudi krajevna imena Gerencsér (grnčar = lončar) in Korong (krog) govore o njem. Tudi del prebivalstva te pokrajine izvira s prekmurskega ozemlja, tako da je tudi v tem pogledu ohranjena zveza med lončarstvom na tej in oni strani meje. Madžarski raziskovalec lončarstva ob potoku Züric je mnenja, da je razvitejša oblika te obrti slovanskega izvora, čeprav današnje keramike tega ozemlja ne smemo enačiti s prekmursko keramiko. O tem bomo še spregovorili v pričujočem sestavku, ki obenem izpolnjuje željo omenjenega kolozsvárskega etnografa K. Kósa, da so nam potrebni nadrobni opisi lončarske obrti na obeh straneh, preden bomo mogli dokončno osvetliti vprašanje njenega skupnega izvora in razvoja ter današnjega razmerja.

Geografsko-gospodarski pogoji za ohranitev lončarske obrti v Prekmurju so po eni strani ležišča primerne ilovice v terciarnem gričevju, ki je s to

[1] Kós Károly, A züricvölgyi gerencsérség. Dunántúli szemle XI, Szombathely 1944, 118—131 (nedokončano).

zalogo nekoliko nadomestilo tisto skopost, ki jo povzroča prav ta ilovnata zemlja v poljedelstvu — in prav ta nerodovitnost goričke zemlje je drugi vzrok, da so se v preteklosti v sorazmerno tako velikem številu ukvarjali z izdelovanjem domače lončene posode. Te gospodarske težave pa je večala še gosta naseljenost pokrajine, ki je prav tako silila prebivalstvo, da se je lotevalo raznih opravil, katera so mu lajšala življenje. Pomanjkanje kovinske posode v preteklosti je bil nov vzrok, da se je ljudstvo zatekalo k samopomoči in na osnovi podedovane spretnosti in znanja doma naredilo tisto, česar v bližnjih trgih ni moglo dobiti. Oblikovalna spretnost, ki se še danes v veliki meri uveljavlja in izživlja tudi v teh krajih v izdelovanju lesenih in pletenih predmetov, posod in orodja, je obvladala tudi glino in jo spreminjala v predmete, nujne in koristne za vsakdanjo rabo, v prvi vrsti za eno osnovnih potreb, za prehrano. Ne smemo prezreti tudi splošno priznane žilavosti in podjetnosti prekmurskega prebivalstva, ki je potovalo za kruhom na vse strani, podobno kot ljudje iz nekaterih drugih naših pokrajin.

O preteklosti prekmurskega lončarstva moremo danes še težko kaj več in kaj določnega povedati, ker nam niso na razpolago niti madžarska literatura o obrtih, še manj pa arhivalno gradivo, ki bi nam moglo verjetno še največ nuditi v tem pogledu. Taki pregledi o Prekmurju, kot so n. pr. v monografiji o avstro-ogrski monarhiji, sploh molče o lončarstvu.

Pregled današnjih lončarskih delavnic

Geografsko moramo ločiti danes in tudi v dosegljivi preteklosti v Prekmurju dve v ljudskem pojmovanju in občutju določno različni skupini lončarjev: f i l o v s k e in g o r i č k e lončarje. Vzrok te delitve je v tem, da so lončarji v Filovcih edina skupina te vrste obrti v ravninskem delu pokrajine in jih je bilo od nekdaj tako mnogo, da so sloveli ne le po vsem Prekmurju, marveč daleč preko Mure; drugič pa je večina lončarjev ostalega Prekmurja na Goričkem in se ti tudi po svojih izdelkih razlikujejo od filovskih. Prikazali bomo današnje stanje lončarstva po krajih z glavnimi predstavniki in z ohranjenim zgodovinskim gradivom, kolikor ga je bilo moči še izvedeti. Podrobnosti o delu in izdelkih pa bodo obravnavane v naslednjih poglavjih.

F i l o v c i. Začetki lončarstva v Filovcih pri Bogojini v lendavskem okraju niso znani, segajo pa nedvomno zelo daleč nazaj. Ljudsko izročilo trdi, da so bili tu lončarji od nekdaj, kar ljudje pomnijo. V vasi, ki ima 167 hiš, je bilo po pripovedovanju najstarejšega še živečega lončarja Jožefa Kermana pred kakimi 60 leti okoli 90 lončarskih mojstrov in še več. Že takrat je moral biti znan v vsej okolici šaljivi rek: »V Filovcih so fsi lončârd'e, sòmo ríjtar pütre dela« (V Filovcih so vsi lončarji, samo župan dela putrihe). O cehovskem izročilu smo mogli izvedeti naslednje (po pripovedovanju J. Kermana in Fr. Lovrenčéca): Vsi lončarji so bili združeni v cehu, ki je imel svojega cè(h)-meštra, pri katerem so hranili c ê j s k o (cehovsko) š k r i n j o ali l a d o. V njej je bila »c ê j s k a k n i g a« s pravili. To skrinjo s knjigo vred je med okupacijo 1941—1945 odnesel madžarski notar v Bogojini baje v Zalaegerszeg. Dolga leta je bil cèmešter Balaž Ivanič. Pri cehovskem mojstru so priredili

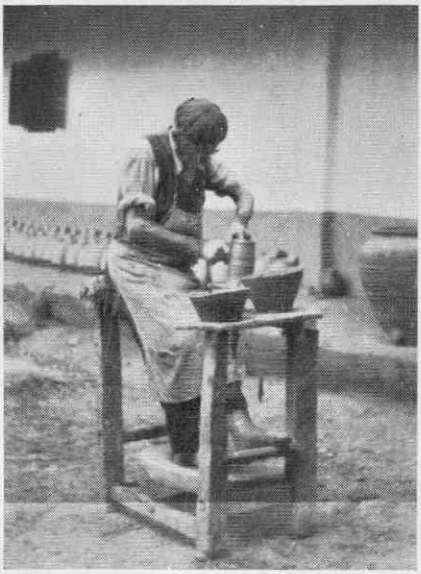

Sl. 1. Jožef Keiman v Filovcih, najstarejši prekmurski lončar (foto V. Novak)

Sl. 2. Lončarska peč v Filovcih, pokrita s slamo, pozimi (foto B. Orel)

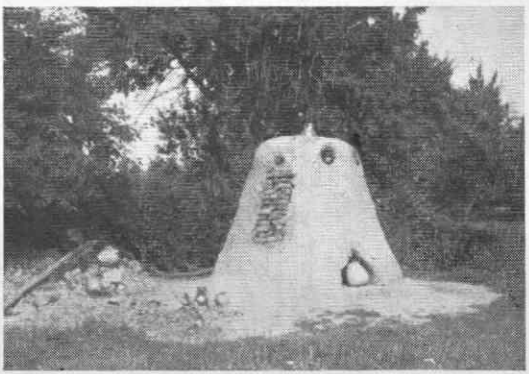

Sl. 3. Lončarska peč v Filovcih (foto V. Novak)

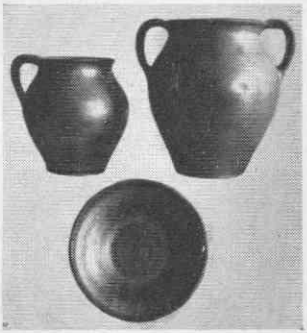

Sl. 4. Kropnjeka in skledica (iz zbirke »Doma« v Ljubljani — foto J. Šmuc)

Sl. 5. Kropnjek in polevka (»Dom«, Ljubljana — foto Šmuc)

Sl. 6. Vrč in pütra (zbirka »Dom« — foto Šmuc)

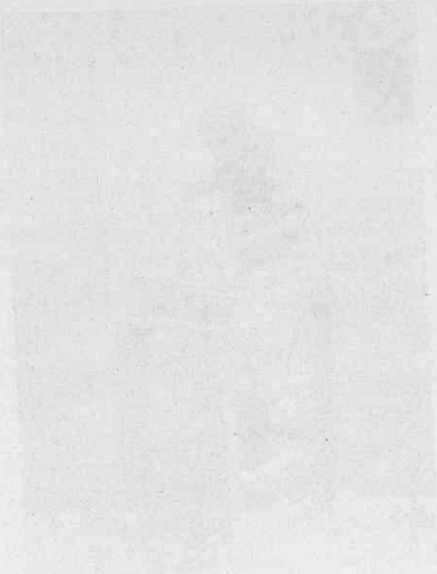

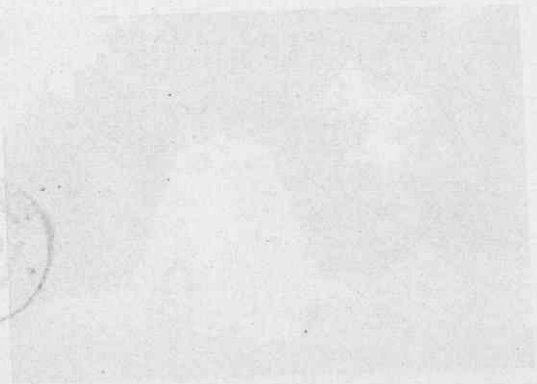

letno kako nedeljo okoli Novega leta zbor, ki so mu po madžarsko rekli d'ülèjš (madž. gyülés). Tu so predvsem sprejemali vajence, ki so si sami izbrali svojega mojstra, pri katerem so se nameravali izučiti. Temu slovesnemu sprejemu so rekli »ínaša (madž. inas = vajenec) vdinjati«. Pri tej priliki sta oče ali mati novega vajenca prinesla na gostijo, ki se je razvila po »uradnem« delu sestanka, vrtanke (bel kruh), šunko in pijačo. Meso in moko pa so prispevali vsi lončarji. Če je bil zbor pri cèmeštru, so priredili gostijo v gostilni. Na gostiji je lončarski mojster, ki so mu rekli kámorgazda (madž. = kletar), rezal vrtanik in »dvòril«, t. j. stregel. Vino je točil drug mojster. Tretji, tanáčnik, t. j. svetovalec (madž. tanács = svet), je poučil vajenca o cehovskih pravilih. — Ko je bil vajenec »gotov« z vajeniško dobo, »so ga oslobôudili« in vpisali v cehovsko knjigo. Za to priliko je moral narediti kak vzoren izdelek, ki je pričal o njegovi sposobnosti. — Ceh je imel štirikrat letno mašo v župnijski cerkvi v Bogojini, pri kateri so štirje člani »svêitili z dupleîrami«, s posebnimi svečniki, obstoječimi iz debele dolge sveče, ki ima na vrhu meden obroč. S takimi svečami in tudi z zaprtimi svetilkami svetijo še danes v Prekmurju pri pogrebih in pri slovesni službi božji in v tem primeru vselej rečejo, da »ceîski sveîtijo«, čeprav niso niti člani ceha niti obrtniki. Prav tako imenujejo v nekaterih krajih, zlasti v dolnjem Prekmurju, mežnarja in zvonarja »cèmešter«. — V cerkvi so imeli tudi lončarji svoje cehovsko bandero kakor ostali cehi, n. pr. mlinarski, kovaški. Na njem je bila podoba njihovega patrona sv. Florijana, o katerem je šaljivo dejal lončar, da »je pomagal, da se lončarju niso lonci vžgali«. Ceh je prenehal okoli 1912. leta. Leta 1923 so ustanovili lončarsko zadrugo in so kot njeni člani plačevali le malenkosten obrtni davek. Med okupacijo niso plačevali nikakega davka.

Danes dela v Filovcih le še okoli 30 lončarjev, vajenca pa sta samo dva. Vzrok tega občutnega nazadovanja so spremenjene gospodarske razmere: izboljšanje kmetijstva, pospeševanje drugih obrti, nakupovanje industrijske posode, ne nazadnje pa tudi psihološki vzrok, ki delno izvira iz gospodarskih, pa tudi političnih in kulturnih sprememb: otrok in mladenič, ki sliši in vidi toliko novega v svetu, se sramuje »umazanega« in malo donosnega dela in si želi lažjega.

Najstarejši med filovskimi in prekmurskimi lončarji sploh je 84-letni Jožef Kerman, št. 147. Dela še danes, in sicer samo »glòboko posôudo, plîtvoga nìkaj«. Učil se je pri očetu, kolovrat pa ima še po starem očetu.

Ivan Ivanič, št. 84, je 75-leten, učil se je pri očetu; delal je kropnjače in reîpnjeke, pütre, kàmencove in čarne, oblijânih ne. Čez Muro ni vozil prodajat posode na sejme. Pač pa je za koruzo zamenjaval po dolnjih vaseh. Danes zaradi oslabelosti ne dela več.

Franc Lovrenčéc, št. 96, je med starejšimi mojstri (ima nad 60 let) najdelavnejši. Dela že od 1910, ves čas v domači vasi. Vrčev ni delal mnogo, pač pa kropnjače, reipnjeke, küjáče, druge lonce, teglne, sklece, tepsije, kamence. Poskušal je tudi izdelovati kùlače (čutare), a brez posebnega uspeha. Po naročilu je delal tudi künjske solenke, zase pa bidrače, bele vinske vrče in še kaj.

Med mlajšimi mojstri je najbolj prizadeven in uspešen Štefan Černela, št. 94, ki se je učil najprej doma, potem pa »na Štàjari« — v Slovenskih goricah in v Moščancih, središču najboljših goričanskih lončarjev. Dela vsake vrste posodo in jo raznoliko krasi.

Izmed ostalih filovskih mojstrov se je učil nekaj časa v Moščancih tudi Jožef Farkaš, št. 157, ki dela tudi zelo mnogo in prizadevno. Samo »za mlàdosti« je hodil po sejmih čez Muro in doma, pozneje pa ne več. Delal je vse vrste posodo; sedaj pa dela v glavnem le vrčeke, tepsije, vajdline, tanjere, cedila — »(h)üde sklede«, trajtare za vino, šalice, kavinske lončeke. — Sin se mu je izučil v Moščancih in je delal poleg drugega tudi kulače, ki se očetu nočejo posrečiti.

To je le nekaj najznačilnejših mojstrov, ki glede svoje preteklosti in dela pojasnjujejo položaj in usodo tukajšnjih lončarjev. Če bi naštevali še druge, bi se omenjeni podatki ponavljali v tej in oni obliki.

Bogojina. V Bogojini dela danes samo Martin Rožman, št. 68. Ker je njegov oče prišel iz Filovcev, sodi nekako tudi njegova delavnica v področje filovskega lončarstva. Oče je lončaril 45 let († 1931), sam pa dela od rane mladosti in je 54-leten. Oče je delal samo lonce, reîpnjeke, küjáče in se je učil pri svojem očetu. Rožman je prej tudi delal le lonce in lončeke, »drobnijo«; kar je pa delal za novo Plečnikovo cerkev v domači vasi krožnike za strop, je pričel delati tudi vrče, vajdlinge, sklede, tanjere. Na sejme je vozil v vse dolnje fare Prekmurja. Hči mu pomaga pri okraševanju posode.

Po Rožmanovem pripovedovanju je bil v Bogojini v času njegovega očeta zelo dober lončar Franc Grabar, ki se je učil nekje na Madžarskem, verjetno ob Krki blizu Središča. Rožman ima njegov mlin ali kamen za »zemlòu mleti«.

Kòbilje. Ta vas leži sicer že na začetku prekmurskega gričevja, toda ne še v tistem predelu, ki ga imenujemo Goričko. Pravijo, da je bilo na Kòbilju včasih toliko lončarjev kot v Filovcih, danes pa jih je le devet. Lončarstvo je imelo tukaj ugodno podlago v zelo dobri glini. Kobiljansko lončarstvo je začelo občutno propadati okoli l. 1890, ko je prišlo v vas 26 »kranjskih« fantov tesarit v bližnji veleposestniški gozd, kjer so izdelovali železniške pragove. Oženili so se na Kobilju in od njih so se naučili domači fantje tesarstva, ki je bilo donosnejše kot lončarstvo. Mnogi lončarji sicer znajo svojo obrt, toda ne delajo več. Sedaj izdelujejo trije samo vrče, ostali pa vso posodo.

Na prehodu iz lendavskega okraja na Goričko sta še dva lončarja na Ravenskem. Oba pa delata zelo moderno in mnogo za Dom, zato ju je treba omeniti. To sta Franc Bauman v Tèšanovcih, ki se je učil v »Sombočkoj vesi na Vogrskon«, t. j. v obmejni vasi Magyarszombatfa blizu Središča. Od tam je prinesel keramične oblike in zlasti ornamentiko. Dela mnogo vaze in druge okrasne predmete. Drugi je Jožef Cifer v Martjancih, ki se je učil v Moščancih in v Novem Sadu. Njegova ornamentika sodi tedaj delno v »goričko«, t. j. moščansko skupino, delno pa je vplivana od novosadske delavnice.

Gorički lončarji. V soboškem okraju je danes okoli 40 lončarjev. Razen Baumana in Cifra so vsi ti na Goričkem. Njih središče je v Moščancih, kjer jih je, če štejemo zraven bližnje Pečarovce, največ in kjer delajo nekateri najbolj prizadevni in znani mojstri. Spominjajo se, da je bil skupen ceh mojstrov vsega soboškega okraja s sedežem v Soboti, kjer je bila lada in kjer so v posebni sobi viseli njihovi izdelki. Verjetno je že iz novejšega časa izročilo, da sta ob sprejemu »inaša« njegov oče in mojster plačala »odomáš« (madž. áldomás = likof). Ko so vajence »goroslôubodili«, je moral nesti v ceh, pozneje v zadrugo, svojo vzorno izdelano posodo.

Najstarejši lončar v Moščancih je 68-letni Štefan Zrinjski, št. 69. Bil je »dètič« (pomočnik) doma in v Martjancih pri rajnem Cifru (očetu današnjega mojstra). Mnogi lončarji so se učili od njega, tudi mojstri so hodili k njemu gledat, kako dela. Izdeluje majhne solenke s ptičem na vrhu, razen tega pa vso kuhinjsko posodo in poskuša delati tudi večje vaze. Po vzorcih Fr. Berana, ki je vodil večkrat keramične tečaje, je z drugimi vred delal zajčke, ovce itd. Riše in oblikuje »sam od sebê«. Izjavil je, da je »šel večkrat v hlev svinjo gledat«, ko je Sobočanka naročila, da bi ji izdelal prašička za hranilček. Tudi hči mu »piše« izdelke. Spominja se še nekaterih vrstic stare lončarske pesmi, ki jo je pel in igral njegov oče — goslar:

Si šajbo potòčin,
da (v)se mi brni,
si pisker naprávin,
kaj vodo drži.

Ivan Hašaj, št. 60, se je učil tudi v »Sombočkoj vesi« (Magyarszombatfa), ko se je prej bil izučil doma pri očetu. Stroj za mletje barve mu goni motor in tudi ilovico reže s strojem. Hašaj po zgledu madžarskih lončarjev obilno in komplicirano krasi svoje izdelke, o čemer več v poglavju o okraševanju. Izdeluje vsakovrstne oblike, tudi vaze, igrače, servise itd.

V Pečarovcih so trije mojstri, ki delajo tudi črne vrče. Redki lončarji so še v Vélikih Petróvcih, Fókovcih, Dankóvcih, Kuzmi, Malih Dolencih, Sebéborcih, Ratkovcih.

Ilovica, nje kakovost, ležišča in kopanje

Glino za izdelovanje posode in lončenine sploh imenujejo v Prekmurju navadno kar zemla, redkeje ilovica; izraz glina ni znan. Za lončarsko delo potrebna glina ni povsod enaka; zato si pomagajo lončarji na razne načine, da dobijo primerno snov za svoje izdelke. Sami označujejo kakovost in značaj ilovice v raznih krajih in jo temu primerno uporabljajo za raznovrstno posodo takole:

Filovski lončarji pravijo, da je kobilánjska (na Kóbilju) zemlja belkasta in dobra za plitvo posodo. Čeprav je Kobilje blizu, niso skoraj nikdar hodili tja po ilovico, ker je bilo nekoč tam mnogo domačih lončarjev. Pač pa so hodili v bližnje Središče »na kalavínsko« po ilovico (tam je precej kalvincev in po tem je nastal naziv za pokrajinski predel). — Najbolj pa so od nekdaj

cenili in uporabljali »goričko zemlòn« v Andréjcih in Sebéborcih. »Gorička zemla je peîsična,« pravijo. To uporabljajo za belo posodo in jo mešajo k domači glini. Vozili so jo domov s kravami in so plačevali nekoč za »en pelâj« 1 krono; za večji kup, ki ga je bilo za 2—3 voze, so dali nekač 2—3 rajnške (goldinarje); pozneje pa so plačevali za voz 25—30 din. — Kasneje so našli blizu domače vasi na hribu in blizu Bogojine »na Trna(v)skon breîgi« ilovico, ki je dobra za izdelovanje črnih vrčev in kot primes h goričkí glini za ostalo posodo. Ta domača ilovica je rjava in sinjkasta ter žilava. Danes porabi lončar povprečno 6—7 voz ilovice in plača za voz 3000 din.

K o b i l á n j s k i l o n č a r j i so hodili nekoč kopat ilovico v veleposestniški gozd na Bukovnici in v bližino madžarske vasi Bödeháza (sedaj na Madžarskem). Na bukovniškem najdišču so kopali sivo ilovico, v bödehaškem pa rdečo, ki so ju mešali v razmerju 1 : 2. — Danes kopljejo v državnem, bivšem veleposestniškem gozdu nekaj stotin metrov južno od vasi. Kopljejo 5—7 m globoko jamo kot za vodnjak in pridejo približno v globini 5 m do sive ilovice (40—50 cm debela plast), pod njo pa do 1,5 do 2 m globoke plasti bele ilovice. Siva ilovica sama poka, zato je primešajo približno 1/5 k beli, ki je peščena. Jama, ki jo kopljejo, je okrogla s premerom 1—1,2 m. Pri vhodu v jamo vsekajo strme stopnice in eno širšo, na kateri stoji tisti, ki odnaša po stopnicah ilovico v »krnički« — leseni posodi ali pleteni »korbülici« iz jame. Ta vhod, visok kot človek, imenujejo »gradič«. Iz gradiča se spustijo po »stubcih«, v obod jame zabitih kolih, kakor po lestvi do prvega stojišča na deski, vkopani v obod jame. Pod njim imajo še drugo in včasih tudi tretje stojišče, od koder se spustijo po stubcih na dno jame, kjer eden koplje in polni posodo ter jo podaja drugemu, ki stoji na nekakem podstavku iz ilovice. Ta podaja posodo više na prihodnje stojišče in tako si jo podajajo do izhoda jame.

M o š č a n s k i l o n č a r j i kopljejo zemljo doma. Ilovico kopljejo do 7 m globoko. Gornja plast do globine 2 m sploh ni uporabna za lončarsko delo. Najteže je zemljo kopati, izjavljajo lončarji. Pri tem delu jim pomaga vsa družina in še koga morajo naprositi za pomoč, če jih je pri hiši premalo. Ko izkopljejo že dovolj globoko, spustijo v jamo lestev, da nosijo po njej zemljo iz nje.

Delavnica

Nekateri lončarji delajo kar v sobi — (h) i ž i ; drugi imajo kako klet ali kamro v hiši, včasih tako majhno, da je v njej komaj prostora za kolo. Pozimi delajo mnogi, če nimajo zakurjene delavnice, v kuhinji. Običajno pa imajo danes že vsi pomembnejši lončarji posebno delavnico, prirejeno v hiši ali v posebni zgradbi na dvorišču, kjer imajo urejen v è š t a t (Werkstätte). To je preprosta zgradba, ki so ji stene včasih kar iz desak narejene, včasih lesene — c i m p r a n e kot pri hiši, včasih pa tudi zidane. V delavnici, bodisi da je poseben prostor ali stanovanjski del hiše, je v kotu lončarsko kolo, ob steni kaka klop in vrsta polic, na katere postavljajo izdelano posodo. Tu je tudi mlin za barvo, morda tudi mlin za zemljo.

Pripravljanje ilovice

Ilovica, ki jo pripeljejo domov, leži na dvorišču blizu delavnice ali hiše »na küpi«. Najbolje je, da jo puste pred obdelavo nekaj časa ležati. Medtem jo večkrat dnevno polivajo; dobro je tudi, da jo premoči dež. Na ta kup ilovice meče tudi posodo, ki se mu je med delom ponesrečila, da mu ne gre ilovica v kvar. Večkrat jo tudi prekoplje z motiko.

Ko prične lončar z delom, nakoplje ilovico v korbülo ali kako drugo posodo in jo nosi v delavnico. Sredi delavnice je na tleh razprostrta còta (cunja), na njej je nizek stòlec, stôu̯ček. Nanj vrže s korbülo ilovico in jo s kosom starega železa seseka, »da bole gôu̯sta grâta«. Zgnete jo v nekako kocko in polaga nanjo še naslednje kupčke, ko pregnete kakih šest korbül ilovice, tako da nastane dokaj visok kup. Lončar, vajenec ali kdo drugi, ki mu pomaga, tudi ženska, sede sedaj na nizek stolček pred ta kup in s starim srpom brez ročaja ali kakim podobnim rezilom reže s kupa od zgoraj navzdol tanke plasti. Pri tem se pokaže kamen, ki ga pobira iz ilovice. Kamen, ki bi ostal v ilovici, bi preluknjal posodo. Zrezani kup ilovice znova zgnete, ga stepta z nogami — kláči —, ga postavi nazaj na stol in ga vnovič zreže. To rezanje in teptanje z nogami trikrat ponovi. Nazadnje tlači po zemlji tako, da dobi obliko širokega klobuka, jo s cunjo zagrne in postavi na stol, zgnete v kup in »z dròton« zreže na 3—4 kocke.

Nekateri (n. pr. Hašaj v Moščancih) imajo že »mašin za zemlòu̯ mleti«, ki ga žene tudi motor.

Kockaste kose ilovice postavi na klop ob steni ter jih mesi v dolge valje kot testo. Valje raztrga in razbije, jih stolče in spet zmesi. Temu opravilu pravijo: válamo. Konce daljših valjev odtrga in jih vmesi v drug valj. Tem valjem, pripravljenim za obdelovanje, pravijo klòpčič ali gomôu̯la (Filovci).

Orodja in priprave

Glavna lončarska priprava je kolovrat ali lončarsko kolo, ki mu v Prekmurju pravijo kolobár ali po glavnem sestavnem delu kar šájba. Zadnji naziv je bolj v rabi, zlasti pri goričkih lončarjih. Ti kolobarji so zelo stari in skoraj sleherni mojster ga je podédoval po svojem očetu, mnogi pa so bili celo last njihovih dedov: »Mojega očé očo je bü̯u té kolobár,« pravi Jožef Kerman v Filovcih, ki mu je že samemu 84 let. V nekaterih delavnicah, kjer dela tudi mojstrov sin ali vajenec, sta tudi dva kolobarja. Narejen je običajno iz hrastovine. Na štirih straneh so nogàče, na eni strani je nekoliko poševna deska, stolìca, na kateri sedi lončar pri delu; nasproti je druga deska, ki ji navadno tudi pravijo stolìca in na kateri je ilovica in potrebno orodje in posodje. Na levi strani sta deski, stolici zvezani s preǐčko, skozi katero gre železna štànga. Na to štango je na vrhu pritrjena zgornja (na Kobilju: odzgorânja šajba ali glava, spodaj pa spòu̯gnja (na Kobilju: odspodânja) šajba, ki je mnogo večja; obe pa morata biti iz hrastovine. Šajbo imenujejo tudi obe šajbi s štango vred. Med sprednjima nogačama je k lončarju nagnjena deska. Na to desko položi med delom tisto nogo, s katero ne poganja kolobarja.

Na deski ali stolici pred seboj ima lončar ostale priprave, ki jih rabi med delom: v črèpnji, manjši lončeni posodi, je voda in poleg nje krpa iz ledra ali škrámec (Moščanci), lécka (Kobilje), kos nazobčanega usnja — »méki kusti leder more biti, šteri zeme vodòu fsébe« (mehak in debel mora biti, kateri vzame vodo vase), pravi Štefan Zrinjski v Moščancih; — v drugo črepnjo deva odpadke ilovice, ki se mu drobe med delom, žléter, iz katerega prîloči — dela ročaje, prîloče; v kùpiči, ožji višji posodi, ima bájzo — barvo; z omeîtecon — čopičem barva beli rob na posodi; šprìgla je kos stekla, na Kobilju pa je šprigl kos lesa, ki ga drži v desni roki, ko vličé posodo navzgor z leîson, manjšim, tanjšim kosom lesa »štemplin dela, ròub pa piknje vmes«; dròt, s katerim odreže narejeno posodo in jo položi na leîs, s katerim je odnese na polico. Pred seboj ima seveda neogibni predpasnik — šörc, ki mu sega tudi čez prsi in je navadno iz domačega platna, da je trpežnejši.

Lončarska peč

Skoraj vsak lončar ima svojo péč ali pečnìco. Prvi naziv je splošnejši, drugega rabijo v Filovcih, Bogojini in na Kobilju poleg prvega. V preteklosti so imeli le eno obliko peči, kopaste oblike, ki je tudi danes še najbolj razširjena. V najnovejšem času imajo nekateri lončarji, n. pr. Cifer v Martjancih, Hašaj v Moščancih, peč podolgovate oblike. V Filovcih, kjer imajo vsi staro kopasto obliko, je imel Ivanič podolgovato peč, a jo je po lastni izjavi podrl, ker je posodo spodaj prežgal, zgoraj pa se je slabo »žežgála«.

Kopasto pečnico zidajo tako, da sezidajo spodaj náboj, temelj. Na sredo bodoče peči zabije količ, na vrh pritrdi »zágen potáč« (zadnje kolo) z voza, postavi okoli njega na platišče kole in ob njih zida tako, da za koli postavlja opeko, cìgeo. Kakor se zid suši, tako mora »kòlič na sreîdi naškàq (pošev) prerèzatî, da se péč podávle« (nagiba). Ko je peč suha, odstrani kolo na vrhu, ko je že sezidal nanj »nébo«, obok. Nato »vömáže« peč znotraj in zunaj z ilovico, pomešano s plevami, tako da je stalno rjave barve. Stene morajo biti »goste«, da jih dim ne predere. Če bi kje ostala kaka reža, dobi črn vrč bele pike.

Če dela »z blata péč«, postavi prav tako ogrodje iz kolov in kolesa. Zida tako, da postavlja »en réd cìgla, en réd blàta«.

Okoli peči postavijo navadno iz desk »üto«, da zavarujejo peč pred vremenskimi vplivi in da morejo tudi ob slabem vremenu ter pozimi žgati. Če peč nima üte okoli, jo pozimi pokrijejo s slamnato streho (gl. sl. XVI/2).

Peč kopaste oblike ima spodaj tri lüknje, v katerih kurijo; na vrhu pod obokom je 7—8 manjših lukenj — sòpi, sòpiji (sopih), ki jih odmašijo, ko zakurijo, da vleče skozi peč. V sredini peči je velika odprtina: gèski (estije), skozi katero vlagajo posodo. Peč je navadno visoka okoli 180 cm do oboka, obok je visok 23 cm; prerez pri tleh je 142 cm, obseg spodaj 760 cm, zgoraj 452 cm. (Filovci.)

Oblikovanje posode

Razne vrste in oblike posod zahtevajo sicer v podrobnostih različne načine izdelovanja, v glavnem pa gre pri pokončnih posodah za en način, pri širokih, nizkih posodah pa za drug način oblikovanja. Ko sede lončar na kolobar za šajbo, prime velikosti posode, ki jo namerava izoblikovati, primerno veliko gomoulo ali klopčič — valj ilovice, ga nekajkrat v rokah pregnete in po potrebi še navlaži. Končno ga zoblikuje v kroglo in ga udari na šajbo ali glavòu ter tolče po njem od vseh strani, da čim trdneje in čim bolj ravno stoji. Šajbo je prej še namazal z vlažno ilovico, da se klopčič bolj prime nanjo. Sedaj pričenja z 'boso nogo poganjati spodnjo šajbo, da se pričenja vrteti tudi zgornja in ostane v pogonu ves čas med delom. Ustavi jo le, če mora kaj popraviti na posodi. »Lončar sigdár visi, brše po šájbi.« Obut bi ne mogel poganjati šajbe, ker bi mu drselo; zato obuje pozimi nogavico. Gorički lončar pravi, da »pòdno dene na glavòu ali šájbo«, t. j. osnovo, iz katere raste posoda. V roko vzame takoj krpo ali »iz staroga krščáka fùlice« (Moščanci); izoblikuje najprej dno posode tako, da vleče klopčič narazen in dela vanj vdolbino. S palcem obeh rok, ki ju ima znotraj gmote, pričenja vleči stene posode navzgor. »Z ledrom spenjâva, je speînjeno (izpahnjeno), rázno se potégne.« Stalno ima v roki krpo, ker bi sicer bila posoda »s prstámi vitrasta«, tako je pa gladka. Lončar pravi: »S krpof klopčič stiskávlen, te pa sigdar dale gor vličèn s krpof, gor ide steîna.« (Kerman, Filovci.) Drugi pa kratko označi: »Klopkòu je s krpof zgràbo pa vùjška vleîkaọ« (Ivanič, Filovci). Krpo stalno namaka v vodi, ki je v črepnji. Če »naglo vličé ali tira« stene posode navzgor, »se zlüknja«, kar lončar s prstom sproti zamaši in zgladi. Če takoj po rezanju ilovice iz »friške zemlé« delajo posodo, se raje delajo luknje; zato pustijo zemljo nekaj časa stati, če se jim ne mudi z delom.

Če dela vrč, »grlo fkrèî vreîže« in vrč dalje vleče. Ko ga izdela do vrha, ga s prstom pretisne, da mu naredi nos. Nato pa »prîloča, oprîločíva«: iz žletera, odpadkov ilovice, ki jih je med izdelovanjem s prsti ali špriklo odstranil s stene posode in jih metal v črepnjo, naredi prîloč (priroč), ročaj in ga prilepi k steni. Ko ga še podrôụbi, da mu zgladi podstavek, ga s tanko žico odreže s šajbe, ko se malo strdi in ga na tanki leseni plošči, »blònji«, odnese sušit. Lonce oprîlučiva šele, »gda se malo ftrdne« na polici, sicer »ga priloč vličé, ka se notri téži, ka je mejki« — zaradi ročajeve teže bi se lonec usedal.

Pütra sestoji iz teîla, grla in prîloča. Ko dela grlo in priloč, rabi pri pütri klüko, ker s prsti ne more več seči vanjo, »gda se vöpoprâvla«. S kljuko ji tudi naredi na ročaju luknjico, skozi katero pijejọ. Ko dela priloč za pütro, »žléter zmuždžî — more ga tak ftreịti med dlanmí, da se ftégne« (Ivanič, Filovci).

Med oblikovanjem posode s špriglo, kosom stekla, gladi stene posode. Z leisom, manjšim tanjšim kosom deščice »štemplin dela, roub pa piknje vmes« torej krasi posodo. Goričanci pa vlečejo »po taleîri pa bájdlaị škrámecon«, s kosom nazobčanega usnja.

Posebno spretnost terja izdelovanje kamenca, česar se pa danes že redko kateri lončar loti. Za kamenec mora biti žilava zemlja, oster pesek v njej — za jajce zemle mora biti in tisto mora »tak notri zavalati, da je velka pütra prišla« (Filovci, Ivanič).

Danes tudi ne delajo več parov, češ da so sedaj preslabotni ljudje za tako delo. Delali so jih iz 3—4 kosov in ga je »fküp mazao«.

Izdelano posodo položi v delavnici ali pod kapom na podstenju na desko, polico, kjer se sušijo navadno dva dni. Šele nato jih odnesejo na sonce, kjer se dalje sušijo še en dan. Če je pa slabo vreme, ostanejo »na skleîdnjeki«. Če je posoda slabo posušena, poči v peči. Nekateri pa imajo tak vrstni red, da se narejena posoda v delavnici »do večéra ftrdne«, nato šele jo odnesejo »na trnác« (podstenj), kjer se na tleh ali na policah dva dni suši. Moščanski lončar pa »gotove skleîce zaštosa«, postavi drugo v drugo na kup na polici v delavnici, da se zravnajo. Potem jih čez 14 dni dene znova na šajbo, »jo spuca z droton odzvüna, da je glatka« in šele sedaj jih dene na deske na sonce, »da se ne zvržejo«. Filovski mojster pa navadno samo »z mòkrof còtof čujsa po njen, ka je (vrč) bole čisti, svèteu«.

Vrste posode

Lončarji razlikujejo po obliki »plîtvo pa glòboko posoudo«, po barvi »beîlo, čárno, pîsano« — zadnjo imenujejo navadno tudi kar belo; šele zadnji čas, ko se je okraševanje s pisanimi barvami bolj uveljavilo, pravijo tudi pisana posoda. Na Kobilju pravijo posodi tudi »črepé«.

1. Plitva posoda. Sklèda (dolinsko, ravensko narečje), skleîca (ravensko, goričko) je široka, različno globoka posoda, brez ročajev, z nekoliko navzven zavihanim robom. V njej postavijo na mizo tekoče jedi, prikuhe, pa tudi močnate. Iz nje tudi mnogokdaj skupno zajemajo jed, zlasti pa so to delali v preteklosti. Skleda je znotraj vselej »oblijána« in navadno tudi okrašena. — Če je skleda majhna, a nekoliko večja in globlja kot krožnik, je skleîčika. V njej hranijo mleko, zlasti sêdeno (kislo), tudi jedo iz nje mleko in druge jedi. Tudi mački ali psu dajo »jesti« iz skleičike.

Tanjeîr (naslonjeno na madž. tányér), taleįr (na Goričkem poleg tanjeîr) je krožnik, bolj plitev kot skleîčika. Delajo jih šele v novejšem času, ker so nekoč več jedli iz skupne sklede, pa tudi z lesenega krožnika; danes jedo redko z lončenega, ker so pločevinasti in kupljeni keramični zelo razširjeni. Uporabljajo ga tudi kot skleîčiko.

Tèpsija (madž. tepszi, turški täpsi, srb. tevsija) je nizka posoda, zelo široka, ki ji je stena le podaljšani navzgor zavihani rob. Stare tepsije so bile enobarvno temno oblite, zelo debele. Danes jih barvajo tudi svetlo. V njej pečejo meso, réteše (povalnik) in druge »pogače«; sušijo v peči »šklojce« (krhlje) in druge reči.

Lábošk a je po obliki najbolj podobna tepsiji, samo manjša je in mnogo višja. Ima navadno dva priloča. Navadno je tudi laboška temno barvana. V njej se hranijo jedila in živila, jih pogrejejo zvečer na štedilniku ali ognjišču

Sl. 7. Vrček za vodo iz Moščanec (zbirka E. M. — foto Bem)

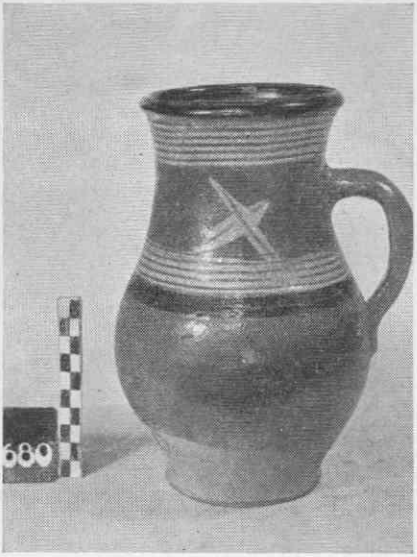

Sl. 8. Lonec za mleko iz Martjanec (zbirka E. M. — foto Bem)

Sl. 9. Skleda, skledica in bela pütra (»Dom« v Ljubljani — foto J. Šmuc)

Sl. 10. Solenka iz Moščanec (zbirka E. M. — foto Bem)

Sl. 11. Pütri (»Dom«, Ljubljana — foto J. Šmuc)

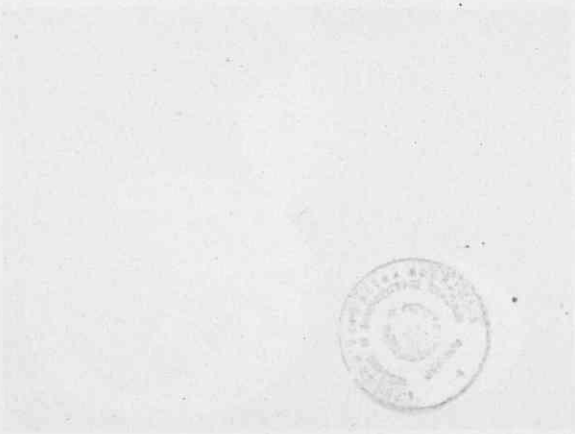

itd. Nekatere laboške imajo tudi nogače, kar pravzaprav madžarska »lábas« = z nogami tudi pomeni.

B i d r à č a (pekač) more biti okrogla ali podolgovata in je namenjena le za peko bidra, zato je stena nagubana.

V á j d l i n g e, b á j d l e z ročajema na obeh straneh so precej globoke posode po vzoru pločevinastih in jih rabijo za solato, pa tudi za pomivanje posode.

S k l e d a z a c e d i t i, (h)üda skleda je zelo podobna vajdlingi, le da ima dno luknjice. Rabijo jo za odcejanje solate, testenin. Delajo jih šele v novejšem času.

P o k r i v á č z a k r v a (v) i c e, za meso peči je danes najti le redko, delajo pa ga ne več. Ima obliko velike pokrovke in stoji narobe na precejšnem podstavku — vrhu pokrovke. V sredi je globlji, ploskev, ki se nalahno dviga, pa ima vdolbine, navadno štiri — »s prston je vöpotégno tiste redî (Kerman, Filovci), v katere so položili trske in nanje krvavice ali perutnino, ki so jo pekli.

T ê g l, t e î g l i n, cvetlični lonec ima rob nazobčan ali gladek, podstavek — s k l e i č i k o posebej ali skupaj; skleičike so z nogačami ali brez njih. Teglini so oblijani in okrašeni, starejši pa navadno brez oblijala in okrasa.

Š à l i c e, l ò n č e k i raznih oblik so tudi plitva posoda in so oblijani.

2. Globoka posoda. V r č e k (dolinsko), ročka (ravensko, goričko) »s priločon pa nouson« ima razno velikost in je zunaj in znotraj oblit in okrašen. Majhne oblike delajo šele v novejšem času. V vrčeku, ročki hranijo samo vodo, redko tudi vino ali sadjevec.

V r č je čaren ali v kaki drugi barvi. Prvotne, najstarejše vrče, ki so bili le čarni ali beli, so rabili za zajemanje in prenašanje vode, ki so jo v kuhinji ali veži tudi hranili v njih. Današnji vrči so tudi pisani in jih rabijo za vino. Takim polovico vrha večkrat prekrijejo s pokrovom. Vrče rabijo tudi v žganjariji.

P ü t r a je po uporabi najbliže vrču. Ima trebušasto telo z ozkim in kratkim vratom in priloč, navadno z luknjico, tako da odprtino zamaši in pije skozi luknjico. Pütre so kàmencove — bele, čarne in oblijáne. Oblijane so enobarvne, pa tudi okrašene z ornamenti. Najobičajnejše in najstarejše so črne, redkeje kamencove. V pütri zlasti nosijo s seboj na polje, travnik ali v gozd vodo, pa tudi drugo pijačo, ker ostane v njej najdalj hladna.

K à m e n e c je ozek vrč, narejen iz zelo peščene zemlje in zelo trden. Ima naravno barvo in ga navadno rabijo le pri goricah za vino, kjer je neogiben del predmetov v vsaki vinski kleti. Danes jih le še redko delajo.

L o n c i, p i s k r i (ravensko, goričko), l ù n c i (dolinsko) so najrazličnejših oblik. Ozki in visoki za mleko so dugi lonci, dojni lonci; stari so temni, enobarvni, novejši so svetli in včasih okrašeni. Imajo priloče ali so brez njih.

L o n c i, p i s k r i z a k ü j a n j e so črni ali beli in najrazličnejše velikosti, v sredi široki, pokrivajo jih s p o k r i v a č i, lončenimi in pločevinastimi.

Reîpnjeki so največji lonci, v katerih kuhajo za prašiče. Pravijo jim tudi kropnjače, kròupnjeki, ker vrejo v njih vodo. Kújač je vsak lonec, v katerem kuhajo jedi.

Kávinski, špàratni pisker, lonček je novejša vrsta posode za kuhanje kave na štedilniku.

Solénka, solárnica je bila nekoč redka, ker pravijo, da »sòu pečalino dòj pod'èj z njé« in zato ni primerna. Danes jih precej delajo.

Nekoč so bili po pripovedovanju tudi »lončèni mòužari za sòũ menòti«. Tudi ni več tistih velikih loncev s prostornino 25 litrov, v katerih so »na gostüvanji« kuhali, sicer pa so hranili v njih moko.

Pâr, množ. paròuvd'e so redki ohranjeni in jih že dolgo ne delajo. Tudi jih ni vsak lončar delal. To so največje lončene posode, v naravni barvi, z nazobčanimi robovi po ploskvi. V njih so parili perilo. Ženska je skuhala ob eni ponoči pepel, v par vlila vrelo vodo, dala noter perilo in na vrh pepel, zavit v prt, ki ga je bilo za »eno korbülo« (korbo); nato so »gor poparili, tak da je tisti lüg skoũs šoũ, tak so delali po štirinajstkrat, pa te ftiston prali«. Par ima spodaj dülafko — odprtino z nastavkom, da so skoznjo izpuščali vodo. Delali so jih na Goričkem. Nadomestili so jih leseni.

Motojüũnice, motüũnice, v katere so moũtili zmoũčaj (surovo maslo), danes le redko delajo in tudi ni videti kakega starega primerka. Danes rabijo le lesene motüũnice.

Kùlači (čutare) so tudi redki.

V zadnjih tridesetih letih delajo tudi razne igrače v obliki živali, piščalke, okrasne predmete — vaze, pepelnike, skledice in miniaturne oblike vrčev, püter in nekaterih drugih posod. To delajo danes po naročilu »Doma« v Ljubljani.

Barvanje posode

Bele, to je naravno žgane, in črne posode ne barvajo. Pisano posodo pa barvajo in slikajo in dvakrat žgejo.

Barvo — fárbo (Filovci), oblijàlo (Goričko) imenujejo vsako pisano barvo, medtem ko pravijo beli barvi bájza. Farbo kupujejo v trgovini, največ v Soboti in jo meljejo doma na mlin, ki mu v Moščancih pravijo siják. To je kamen, s kakršnim so nekoč mleli moko (žrmlje, žrvni), vdelan v leseno ogrodje in ki ga poganjajo z batom — pogonjáčem (Jožef Balgač, Filovci 146). V Moščancih imajo nekateri že mlin, ki ga poganja motor. Zemljo za izdelovanje rdeče barve dobivajo tudi v Sebéborcih, nekateri pa jo delajo sedaj, ko ne morejo dobiti barve v trgovini, iz zidne opeke. Nekoč so zmleto barvo mešali v kotlu. Belo bajzo razmočijo v razmerju 1 kg barve : 2 l vode. Pripravljeno barvo vlijejo v skledo in barvajo tako, da držijo posodo nad skledo z barvo, ki jo z lončkom polivajo po posodi. Belo barvo pa nanašajo s pemzlinom.

Barvanje in žganje pisane, oblijane posode se dogaja takole: Najprej se opájta, samo na pol žge, da »je nej vožežgáno«; žgejo le 3½ do 4 ure (tako delajo s pütrami, tepsijami, lončki — »fse, ka je za obleîvati«). Ko se posoda ohladi, jo vzamejo iz peči in oblijejo: najprej z belo bajzo

z o m e i̯ t e c o n poškropi — to so poznejše lise; v drugi skledi ima »žutu bajzu« — s to polije posodo — to so poznejše rjavo-črne lise; nato vso posodo oblije z rumeno barvo in to je l ò š, o b l i j à l o, glazura. Skozi to barvo »beĭla pa erdeča vövdári«. Sedaj nekaj minut suši, nato vložijo posodo znova v peč in jo žgejo še 4 ure. Barva steče v zrno — »gòmbico«, »či je nadebeli oblijano, te loš teče«. V Moščancih so nekoč »v moužari z naredjof (osjo voza) kukli cestni kamen«, ki so ga primešali h kupljeni barvi. Danes zmešajo »küpleni kamen pa oblijalo« v razmerju 10:11.

Ornamentika na prekmurski keramiki

Sistematično in izčrpno govoriti o ornamentiki na izdelkih prekmurskih lončarjev je trenutno še nemogoče. Prej bo treba še preiskati čimveč stare posode, da bomo mogli dognati njen razvoj in značaj, zlasti pa vplive od drugod. Zato hočejo biti sledeča razmotrivanja samo predhodni poskus kot začetek in osnova za nadaljnje delo v tej smeri.

Predvsem moramo ločiti s t a r o p o s o d o, ki ni bila nič okrašena, ampak izdelana le v naravni barvi, bodisi rdečkastorjavi ali črni. Dalje drugo skupino posode, ki je bila sicer v naravni barvi, toda je imela in še ima najpreprosteje včrtane, vdolbene okraske, n. pr. pike v krogu, kroge in podobno. Te vrste okraske vidimo še danes na črni posodi, na vrčih in pütrah. Pri tej priliki je treba pribiti, kar je bilo že omenjeno drugod (V. Novak, Ne pačimo ljudske umetnosti! Slovenski poročevalec 1949, št. 217, in B. Orel, Tovariš 1951, št. 5, str. 76): Prekmurski lončarji črne posode, ki se občutno odlikuje po svoji barvni kakovosti od podobnih belokrajnskih ali komendskih izdelkov, niso nikoli »krasili« s kakršnimi koli barvastimi okrasi. Potvorbo, ki se je mogla pojaviti in dolgo vzdrževati v ljubljanskih trgovinah, so zakrivili neodgovorni zakotni mazači, ki so črno prekmursko posodo namazali s planikami in geometričnimi ornamenti v raznih barvah. Bolj značilno je za stališče naše trgovine in odgovornih činiteljev, ki naj bi skrbeli za čistost in pristnost naše ljudske tvornosti in umetniški okus javnosti, da se more vzdržati taka lažniva ponarejenost, — kot to, da so se našli posamezniki, ki so se take potvorbe lotili.

Posebna skupina so tiste posode, ki so okrašene le z glazuro, bodisi enobarvno ali večbarvno, enotno po vsej ploskvi ali lisasto.

Po soglasni trditvi današnjih lončarjev stara posoda ni bila nič bolj okrašena, kot smo pravkar povedali. Na današnji način so jo začeli krasiti šele v novejšem času, po prvi vojni. Pri današnjem in polpreteklem okraševanju pa moramo zopet ločiti ornament, ki so ga delali na lastno pobudo in z lastnim znanjem kar najpreprosteje — seveda bi tudi pri tem načinu mogli in morali najti, ko bi imeli dovolj gradiva in pričevanj, neke predloge in vzore —, do najnovejše stopnje, ko se vplivi in pobude kar prepletajo in večkrat celo prekrivajo domači prvotni značaj okrasnega izraza. Žal tudi za to stopnjo razvoja nimamo na razpolago danes dovolj vzorcev madžarske keramične ornamentike, v glavnem pa jo moremo le spoznati na delih naših lončarjev v Moščancih, Martjancih, Tešanovcih in še kje. S tem, da so se

v obmejnih madžarskih vaseh učili svoje obrti, so se navzeli tudi tam od obrtnih šol propagirane ornamentike, ki jo je že po nekaterih primerkih madžarske posode kaj lahko prepoznati na izdelkih omenjenih naših lončarjev.

Tehnika okraševanja. Kroge delajo kar na šajbi tako, da drži na posodi koničast predmet in žene kolo, da se posoda vrti. »Piknje« na črni in tudi drugi posodi dela s špico, izrezljanim kosom lesa, pa tudi s prsti. Najvažnejše orodje za okraševanje pa je lončen kupič, kukujca (kukavica), v kateri je »pisk — gosèče pèro«, v katerega je vtaknjena slamica, da »pisk nàdebeli ne püšča«. S »kukujco« »piše, farba, mála« po posodi. Pri tem uporablja bajzo — belo barvo in farbo, ki jo večkrat delajo iz ilovice — »žute zemlé«. Na pol posušeno surovo posodo poslika z belo barvo, suho žge in nato »oblijé s kukujcof«, nakar drugič žge.

Najpogostnejši so geometrični ornamenti, bodisi da je vsa posoda okrašena zgolj s to vrsto, ali pa se ji pridruži na isti posodi še rastlinski ali, kar je zelo redko, figuralni ornament. Geometrični motivi so vsakovrstni: najpogostnejši so krogi, valovnice in zobčaste črte v raznih razvrstitvah; manj pogostne so pike, zvezde, križi raznih oblik in nepravilne krivulje. Za primer, kako so barvno in motivno geometrični motivi uporabljeni in razvrščeni, bomo navedli nekaj značilnih vzorcev, ki bodo pokazali stanje te vrste ornamenta na novejši prekmurski keramiki. Prvi primerki, ki jih bomo navedli, so nastali okoli leta 1930 in jih hrani Etnografski muzej v Ljubljani.

Plitva posoda. — Na dnu krožnika beli krogi in valovnica v sredi; na robu bela valovnica s pikami v kolenih in krogi (EM 727). — Najpreprostejši ornament so bele črte, svobodno potegnjene s čopičem, različno široke. Taka »skleica« (EM 732, Cifer v Martjancih) ima takole razvrščene okraske: na svetlorjavi glazuri na dnu posode širok temnorjav pas, v njem bele poteze s čopičem. Rob je temnorjav z belimi poševnimi potezami. — Kompliciran je naslednji primerek »skleice«: zunaj neoblita, na dnu bel okrogel pas z nazobčano rjavo črto; v sredi temen pas s štirimi koncentričnimi zobčastimi črtami. Obod je svetlorjav z vtisnjenimi črtami. Med ostenjem in robom je bel pas iz ene izdelane in ene prekinjene valovnice. Sledi mu pas dveh rjavih valovnic in rjavih krogov. (EM 726, Bencak, Dankovci.) — Prejšnji podobna »skleica« (EM 718, Bencak), svetlorjava, ima dno v sredini belo, okrog temno z dvema valovnicama; okoli njih bel rob, rjav pas in valovnica.

Večji krožniki, delani po mestnem, trgovskem naročilu v okrasne namene, in tepsije. — Krožnik, svetlorjav, v sredi z dvema rumenima koncentričnima krogoma omejen temnorjavi pas, v njem rjava nazobčana črta v obliki stožca s piko. Večinoma imajo krožniki te vrste naslednje tipe ornamenta: na robu dna nazobčana črta s pikami, valovnica s pikami, krogi, pike v vencu, več zobčastih koncentričnih črt.

Globoka posoda. Vrček (Hašaj, Moščanci) z visokim vratom, ki je svetlorumenkast, trup zelenkastorjav. Pod sredino trupa trije svetli krogi, na začetku trupa nazobčana črta. — Najpreprostejši okras na vrčku imajo takile primerki: na svetli osnovi trojni pas štirih različno širokih krogov — tik pod robom na vrhu, med grlom in trupom, po sredini trupa (zbirka EM

682). Temu je podoben vrček (zbirka EM 680, sl. XVII/8) z dvema belima pasovoma šestih krogov na črni osnovi, prvi pas je pod robom grla, drugi med grlom in trupom. — Prehod k bolj kompliciranemu okrasu predstavlja tale primerek (zbirka EM 681): po sredi grla bel pas, pod njim pas treh svetlih valovnic na črni osnovi, tik pod njim širok bel pas z valovnicami, pod tem pasom poševen bel križ. — Têglin (Zrinjski, Moščanci, EM 746): menjavajo se beli in temnorjavi pasovi. Drug teglin istega lončarja (EM 745) ima pod robom pas: med dvema ožjima pasovoma nazobčane rjave in svetle črte. — Novejši tip vrčka (Cifer v Martjancih): po sredi trupa med dvema krogoma valovnica, nad tem pasom navpično stoječa nepravilna zobčasta črta s pikami vmes. Ta motiv variirajo isti lončar in nekateri drugi (Hašaj v Moščancih, Bauman v Tešanovcih) na razne načine in je danes zelo pogosten pri manjših okrasnih vrčkih.

Medtem ko so delali za domačo kmečko porabo le črne in naravnobarvne pütre, ki so imele le pas krogov, delajo danes za prodajo v mesto kot okrasne predmete tudi pütre v raznih glazurah z okrasjem. Taki okrasi so n. pr.: po sredi trupa med dvema krogoma valovnica, više močna zobčasta črta, pod grlom valovnica s pikami. (Zrinjski, Moščanci.) — Drug primerek: po sredini trupa pas petih krogov, nad in pod njim pas zobčastih valovnic. — Na manjših pütricah, ki so izrazito okrasnega značaja, miniaturno izdelane, uporabljajo Cifer, Bauman in Hašaj skoraj izključno tale motiv v variantah: po sredini trupa krog, nad njim navpična polžasto zavita črta tipa, kot ga kaže sl. pr. XIX/16—10 in ki je prevzet iz madžarske keramike.

Pregled razvoja in današnjega stanja ornamenta na posodah prekmurskih lončarjev nam kaže, da prevladuje ornamentika geometričnega značaja, ki se je razvila od najpreprostejše oblike: pik in krogov, vtisnjenih v črno posodo, ter iz krogov na naravno žgani posodi preko več pasov, sestoječih iz več krogov, do današnjih variant, ki združujejo kombinacije krogov, valovnic, pik, križcev in zobčastih črt v najrazličnejših barvah. Ako skušamo dognati globlje vzroke za tako pogostno uporabo tega ornamenta, tedaj nam ni treba iskati morda kakih psiholoških osnov, po katerih bi skušali zvezati rabo te vrste ornamenta s celotno usmerjenostjo in značajem ljudstva tega vzhodnega etnografskega področja, marveč moremo reči, da je pogostna raba te ornamentike pač nastala zaradi lažjega načina dela pri okraševanju, medtem ko zahteva rastlinski ali celo figuralni motiv mnogo večjo spretnost in sposobnost pri izdelavi. Vrhu tega pa so nedvomno vplivali na raznolikost ornamentalnih motivov tuji in domači vzorci. Omenili smo že značilne navpične nazobčane črte madžarske ornamentike (sl. XIX/16). Lončarji sami izjavljajo, da jim je ugajal okras na posodah iz Hrvatskega Zagorja, in res najdemo marsikaj podobnega na njih, čeprav je mnogo motivov nastalo neodvisno, n. pr. krogi, valovnice itd., ki so pač prastari ornamenti na keramiki. Mislim, da je raba nazobčanih črt v pasovih vpliv hrvaške zagorske keramike.

Rastlinska ornamentika. Na plitvi posodi. Nekaj primerov naj pokaže uporabo rastlinskih motivov na posodah: Skleica (Cifer,

Martjanci, EM 729) s temnorjavim dnom in svetlimi krogi, počez bel napis »Mariška«, pod njim bela vejica, nad njim stiliziran list (?), rob geometrično okrašen. — Skleica (Zelko, Martjanci, EM 692) z belim dnom, v sredi rjava vejica, rob med temnima pasovoma širši bel pas s poševnimi rjavimi črtami in s pikami vmes. — Skleica (Bencak, Dankovci, EM 713), bela, na dnu rjavomoder cvet, na robu rjavomodre stilizirane vejice ali cvetovi. Taka je tudi skleica EM 712. — Tanjer (Cifer, Martjanci, EM 728): na dnu temnorjav pas, počez bel cvet, rob temnorjav z belimi vejicami s pikami vmes. — Tanjer (Cifer, EM 731): na temnorjavem dnu z belo valovnico med belima krogoma v sredi bel cvet, na robu trije beli krogi, bela valovnica. — Tanjer (Cifer, EM 730): na dnu svetel in temen krog, čeznje bel cvet, čez rob vejice.

Na globoki posodi. Lonček (Cifer, EM 694): čez belo glazuro listi. — Teigl (Cifer, EM 747) temnorjav, bele stilizirane cvetke. — Lonček (Zrinjski, EM 1695) temnorjav, po sredi poševne bele lise v obliki primitivnih cvetov. — Lonček (neznan mojster, EM 696): temnorjava osnova, stilizirana drevesa z listi v treh skupinah. — Vaza (neznan mojster, EM 687): na belem vratu rjava vejica, na rjavem trupu beli krogi in valovnica, pike in cvetovi.

Zelo pogostni so rastlinski ornamenti, uporabljeni zelo shematično in skopo na isti posodi, na novejših vrčkih, ki so jih v novejšem času v okrasne namene delali tisti mojstri, ki uporabljajo madžarski tip polžasto zavite pokončne črte. Ta ornament je stilizirana vejica v obliki povečane smrekove vejice. Običajno je narejen v zeleni barvi na svetli osnovi. V primeri z geometričnim ornamentom je rastlinski mnogo skromneje uporabljan, brez geometričnih motivov pa ga skoraj nikjer ne najdemo. Vse kaže, da so se poskusi skromne rastlinske ornamentike v obliki ploščatih lističev in vejic umaknili pogostnejši uporabi geometričnih motivov, s plitve posode pa je na novejši posodi rastlinski motiv skoraj docela izginil.

Figuralni motivi so pri okraševanju prekmurske keramike zelo neznatno uporabljani. Na starejših posodah najdemo kakega ptiča, na novejših pa sploh ni figuralnega. Pač pa so zelo pogostni plastični ptički na solenkah, ki imajo obliko starih žar. Tako so tudi ti ptiči na vrhu solenk prevzet motiv.

Žganje lončene posode in drugih izdelkov

Lončar mora skrbeti že med oblikovanjem posode, da bo dobro žgana. Če ilovico dobro »predela«, počasi oblikuje posodo, da ni v stenah večjih kosov peska ali druge neprimerne snovi ter če izdelano posodo dobro posuši, tedaj mu v peči med žganjem ne bo pregorela, ne bo pôčila. Marsikdaj imajo lončarji z žganjem težave in so morali n. pr. podreti podolgovato peč, ker je posodo »odzgoraj prêžgau, òdspodi pa nèi žežgáno bilòu« (Ivanič v Filovcih).

Žgejo povprečno trikrat letno, nekateri tudi štiri- ali petkrat. Nekoč, ko so še vozili posodo na sejme, so žgali tik pred sejmom, tako da so včasih, če zaradi poljskega dela niso mogli pravočasno pripraviti posode, žgali še tisti dan pred odhodom na semenj in zjutraj toplo posodo nakladali iz peči na voz.

Najprej pripravi lončar drva, nekaj vej, da podkuri; sicer pa večja polena, navadno borova, za žganje črne posode pa smolenjê: večja smolnata polena. Sedaj nosijo vsi domači posodo pred peč. Navadno — razen, če dela n. pr. lončar samo črne vrče — »nakladê f peč zmèsno posoùdo«: okoli 100 rèîpnjekov, 60 küjáčov, krò̯pnjekov; na splošno cenijo, da gre enkrat v peč do 150 kosov srednje posode, n. pr. 20—30 püter, 20—30 dûgi lônec pa máli(h) vrčekov, kakši 80 vékši(h) vrčov.« Če je posoda manjša, gre v peč seveda več. Vrče polože na dno peči, ostalo posodo pa polagajo više nanje. Ker se posoda dotika, ostanejo na nekaterih mestih, ki jih vročina ni neposredno dosegla, lise. Na črni posodi so te lise učinkovite, na beli pa ostane tako mesto hrapavo, ker se je glina drugega lonca odlepila in sprijela s sosednjim loncem. To je vsekakor slaba stran tega preprostega načina polaganja v peč in žganja, ki se pa gospodinje ne zmenijo zanj.

Ko je peč napolnjena, »zadela geîske, geski« sredi peči, skozi katere so vlagali posodo. Sedaj zažgejo v treh večjih luknjah, ki so pri tleh, pripravljena drva in veje. Spočetka kurijo počasi, nato pa vedno močneje. Zelo je treba paziti na enakomerno žganje; »če je slab kör (< kur), oblijalo ne stečê pri bêloj posô̯di; če je močan kör, posô̯da pregorî«. Po štirih urah zadelajo luknje z opeko in peč ostane običajno dvanajst ur zaprta. Nato odpro geski in »posô̯do vöpoberêmo, vözèmemo«. — Pozimi pa žgejo tudi šest ur.

Tako žgejo navadno »belo« posodo naravne barve, ki ni nič oblita. Če pa »farbo gor dene«, žge posodo prvič; nato »dene oblijalo, glajenko, gor, pa drgô̯č žgé«. To je »dvakrat žgáno« in taka je danes skoraj vsa bela posoda.

Na poseben način, vendar zelo preprost in naraven, pa žgejo »čarno posô̯do«, črne (pravzaprav temnosive) vrče za vodo, črne pütre in lonce raznih oblik, tepsije itd. Po pripovedovanju vseh lončarjev v Filovcih in povsod na Goričkem se dogaja to takole: Črno posodo delajo iz iste gline kot ostalo in niso nikoli ničesar primešali in tudi slišali niso nič o tem. Ko posodo štiri ure žgejo, odstranijo iz odprtih lukenj v peči ogenj in položijo noter s m o l e n j ê: v vsako od treh lukenj po tri večja borova smolnata polena, dolga približno komolec. V odprtino teh lukenj postavijo kak star lonec, kropnjačo, »dol zamážejo z blàton«, t. j. z ilovico, kakršno uporabljajo pri mazanju sten lesenih stavb ali »srtêla« — ilovnatih tal v hiši, pomešano s slamo. To blato imajo že pripravljeno pri peči in pri vsaki luknji »eden dela«, da so odprtine istočasno zamašene. Opozarjamo, da so te odprtine pri tleh in je torej tudi smolenje na tleh. V zgornje odduške, sòpije, vtaknejo po eno opeko in jih prav tako zamažejo z ilovico. To morajo narediti hitro, da ne uide nič dima na prosto, sicer bo posoda bleda in ne bo »stalna«, bo puščala vodo. Smolenjê se vname samo od vročine, ki je v peči in mora »samo žariti, ne s plamenom goreti, ka je vekši din, ka pre(h)odi ceîlo črèpnjo, ona je žaréča (v)seskoùs, tisti pritîsk jo pre(h)òdi« (pripovedovanje Štefana Černele, Filovci št. 94, 1. julija 1950. piscu tega članka). V tem dimu ostane posoda v peči šest ur. Navadno naložijo smolenjê popoldne okoli dveh in če se jim ne mudi za posodo, jo vzamejo iz peči šele naslednji dan.

Ker je Fr. Baš[2] izrazil o tem drugačno mnenje, ga je treba popraviti. Piše namreč: »...grafitna črna barva pa se je pridobivala (na posodi zadrečkih lončarjev, op. V. N.) iz smolnatih borovih iveri, ki so se nasekale iz borovih štorov največ v gozdovih gospoščine in s katerimi se je naložila kopa; ko so iveri začele goreti, se je smola raztekla po posodah in jim dala tisto svojevrstno črno barvo, ki je tudi danes značilna za nekatero na isti način izdelano prekmursko glinasto posodo, pa tudi za predzgodovinsko, zlasti za marsikatero hallstattsko«. Ne poznam dela zadrečkih lončarjev, zato dopuščam možnost, da delajo po Baševem pripovedovanju. Toda ne morem si misliti, kako naj se smola razteka po posodah. Poudarjam le, da je Baš docela neupravičeno pritegnil k navedenemu opisu tudi prekmursko izdelovanje črne posode, ker tega načina nikjer v Prekmurju ne poznajo in ga nikoli niso poznali. Tudi v Jerovcu v Hrvatskem Zagorju so po zgledu prekmurskih lončarjev pričeli tamkajšnji lončarji črniti svoje izdelke (izjava piscu teh vrst Marcela Davile, asistenta Etnografskega muzeja v Zagrebu, 17. I. 1950). O smoli v zvezi s predzgodovinsko keramiko pa naj navedem dobesedno odstavek iz predavanja J. Szombathyja 10. III. 1885 na glavni skupščini Antropološkega društva na Dunaju, ki ga je priobčil v Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XV, 1885, (45)—(49): Bemerkungen über die Technik prähistorischer Thongefässe: »...Freilich tritt diese Grundfarbe (namreč ‚des reinen Scherbens... roth oder braun', op. V. N.) nicht oft hervor, da die Gefässe sehr häufig in mehr oder minder hohem Grade durch ‚Rauchfeuer' geschwärzt oder gebräunt werden.

Dieses Schwärzen durch Rauchfeuer wird heute noch in vielen Gebieten Europas und auch in vielen aussereuropäischen Volksstämmen geübt (Schwarzgeschirr) und hat vornehmlich den Zweck, Gefässe, welche nicht glasirt werden, bis zu einem gewissen Grade wasserdicht und wetterfest zu machen. Es besteht im Wesentlichen darin, das man n a c h dem eigentlichen Brande die Poren der Thongefässe mit bituminösen Substanzen erfüllt, und wird am leichtesten derart durchgeführt, dass man nach dem entsprechenden Festbrennen der Gefässe, welches gewöhnlich bei gutem Zug, also bei oxydirender oder neutraler Flamme geschieht, stark rauchendes Brennmaterial (feuchten Torf, grünes Holz, Laubwer u. dgl.) auflegt und alle Luftzufuhr zu dem Heizraum und zu den Gefässen so viel als möglich absperrt. Der auf diese Weise entwickelte Rauch wird nun von dem heissen porösen Thon der Geschirre begierig verschluckt und erfüllt bei schwachgebrannten Gefässen die ganze Masse derselben mit einer schwarzen, brenn- und destillirbaren Substanz... Dieses scharf gebrannte Schwarzgeschirr wird heute noch (soweit meine Erfahrung reicht) in Ungarn, Böhmen, Mähren, Steiermark, Kärnten und Krain vielfach als ordinäres Koch- und Wassergeschirr verwendet.« (N. m., str. [47].) — V naslednjih odstavkih opozarja Szombathy, da imajo mnogi »poznavalci« črno lesketajoče se črte na posodah za grafitni okrasek in da so mnogi prehistoriki take od dima počrnjene posode imeli za grafitirane, da so iskali »abenteuerliche Rezepte«, po katerih naj bi v predzgodovinskih

[2] Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. ČZN XXXIII (1938), 145.

Sl. 12. Bidrača, vrčka, pütrica, solenka in igrača — ptiček (»Dom« — foto Šmuc)

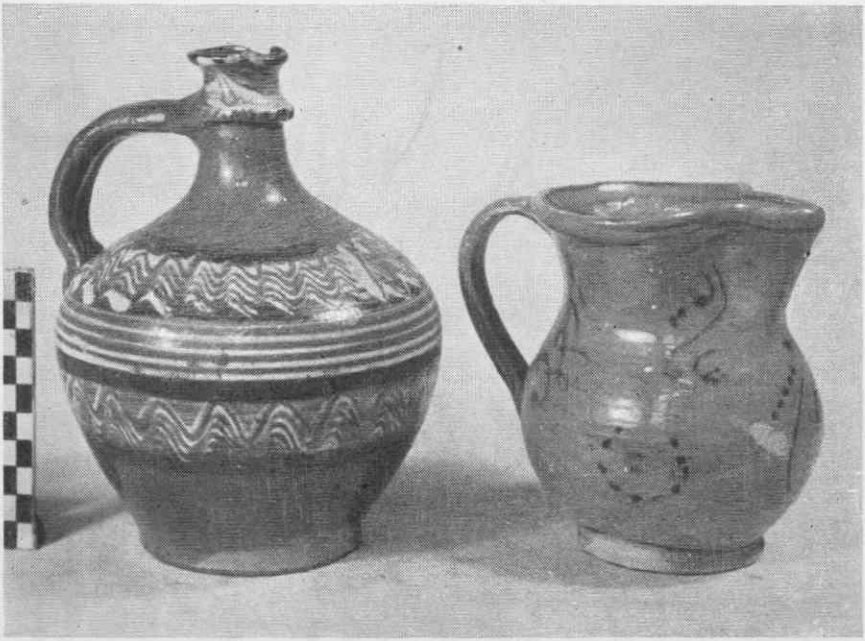

Sl. 13. Pisana pütra in vrček (E. M. — foto Bem)

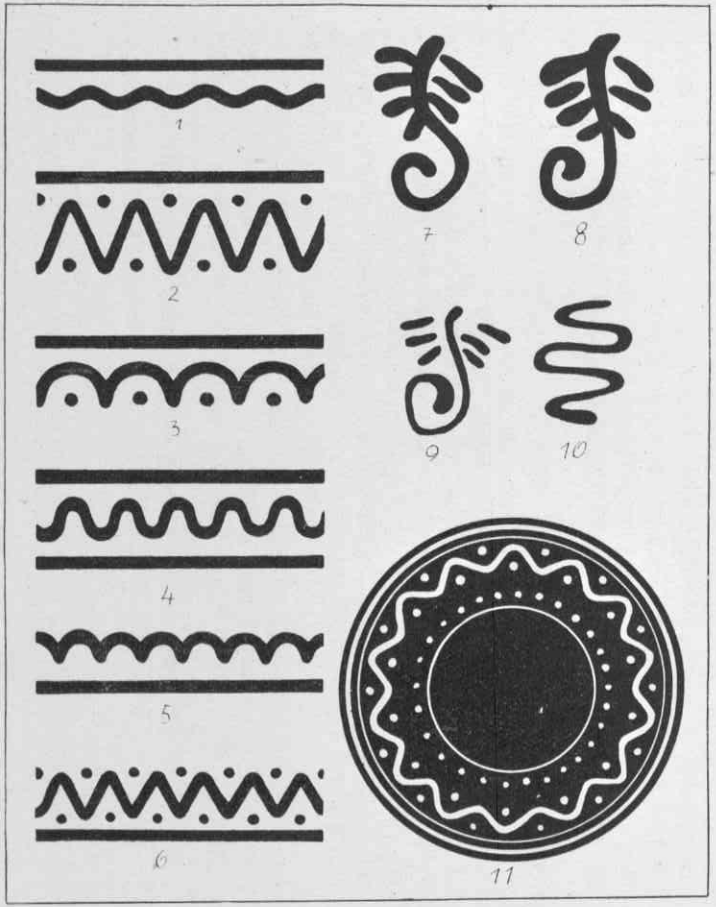

Sl. 16. Vzorci okraskov na prekmurskih lončarskih izdelkih (risal J. Romih)

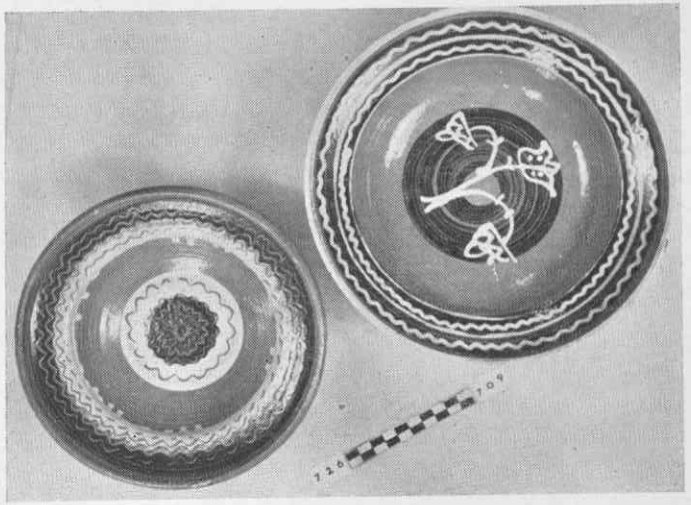

Sl. 14. Skledi

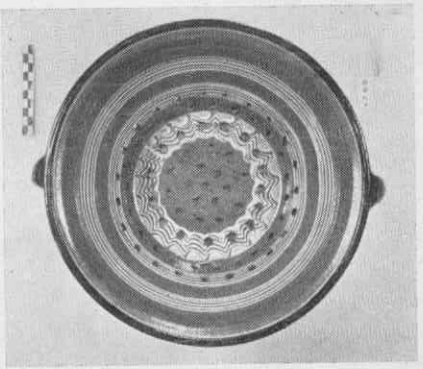

Sl. 15. Cedilna skleda (E. M. v Ljubljani — foto Bem)

dobah črnili te posode itd. — Prav tako so žgali črno keramiko v starem Peruju, Indiji, Egiptu i. dr.[3]

Navedeni strokovni podatki o črni keramiki v predzgodovini in v sodobnosti se docela strinjajo z načinom tega »barvanja« pri prekmurskih lončarjih in prepričan sem, da so enako delali tudi zadrečki lončarji. O drugačnem načinu pri belokrajinskih lončarjih prim. v članku J. Karlovška v tem zvezku S. E. Tako belokrajinska kot komendska črna posoda pa daleč zaostaja glede barvnega učinka in enakomerne črnine za prekmursko.

Navadno žgejo lončarji svojo posodo ponoči. Vzrok je deloma to, da posebno ob času večje zaposlitve pri poljskem delu podnevi ne utegnejo, deloma pa — po njih lastni izjavi — to, da »vsi ne vejo vudné žgati, samo vnoči«, ko more gledati skozi sòpije, »kak fárba dòj teče po posôudi« in temu primerno regulira kurjavo, da ne gori preveč ali premalo in ugotavlja, ali je dobro in do konca »žežgáno«.

Žganje pri tem ali onem mojstru je taka priložnost za shajanje vaščanov kot kako drugo skupno delo, n. pr. lupanje bučnega semena, koruze itd. Pri peči se zbero zvečer drugi lončarji in tudi drugi možje in fantje, ugibajo o obrtnih stvareh, obnavljajo spomine na uspehe in neuspehe pri izdelovanju in žganju ter govore o vaških in drugih dogodkih, povedo pa tudi marsikatero pripovest in uganko. Tako vasujejo, dokler ni žganje končano.

Prodaja posode

Lončena domača posoda uživa še vedno kljub novi kupljeni posodi veliko priljubljenost pri gospodinjah in tudi možeh. Splošno poudarjajo, da je veliko bolj okusna jed, kuhana ali pečena v lončeni posodi v peči ali na ognjišču, kot v železni posodi in na štedilniku. Šalijo se tudi, da je lončena posoda najboljša zato, ker je ni treba nikoli popravljati. Včasih pa je bilo povpraševanje po lončevini veliko večje in lončarji so imeli mnogo posla tudi s prodajo.

Česar ni lončar naredil po naročilu za domačo vas in česar niso gospodinje sproti znosile iz domače ali sosednjih vasi, to je vozil lončar na sejem ali zamenjavat.

Do zadnjih let, dokler so bili vaški sejmi, so vozili skoraj vsi lončarji svojo posodo »na senje, nàsanje, po senjaî«. Tako so filovski lončarji vozili v Turnišče, Črensovce, Beltince in Bogojino — vse v domači bližini. Šli so pa tudi čez Muro v Ljutomer, k Sv. Juriju ob Ščavnici, Sv. Duhu na Stari gori, Sv. Trojici v Slovenskih goricah, v Negovo; dalje v Medmurje v Čakovec in Štrigovo, kjer so se srečali z lončarji iz Hrvatskega Zagorja in občudovali njihovo okrašeno posodo in jim zavidali dobro gradivo. Na domačih farnih sejmih se je zbralo do trideset, v Črensovcih do štirideset lončarjev, »pa ob devètij že črepnjé neį bilòų«, tako hitro so prodali.

Tudi gorički lončarji so vozili na sejme na Dòlinsko, predvsem pa v Sòboto. V Črensovce n. pr. pa so pripeljali svoje izdelke tudi medžimurski lončarji iz Čakovca in Murskega Središča, kar je treba imeti na umu, ko

[3] K. Birket-Smith, Geschichte der Kultur (Zürich, 1948), 128.

presojamo staro posodo po vaseh, da ločimo prekmurske izdelke od medžimurskih.

Drugi način prodaje je bil, da so »vozili posôudo po vesnìcaj« (vaseh). Filovski lončarji so svoje znamenite vrče vozili na Goričko in jih prodajali tam za denar, po 3—5 krajcarjev kos. Večinoma pa so zamenjavali posodo za žito. Največ so vozili iz Filovcev in Bogojine »po dòlnji(h) vesnicaj« proti Muri, ki leže ob potoku Črncu, zato so rekli temu načinu prodaje tudi »pelàli smo po Črnci« in »pelali smo za zrnjon (zrnje = žito), za kúkurcof«. Vozili so navadno takoj po žetvi in jeseni, ko so ljudje že pospravili koruzo. V vasi se je lončar z vozom ustavil »na križopòtki na trati pa je odâvau« (prodajal). Če je bilo slabo vreme, se je pa umaknil na kako gumno in je tam prodajal. Posodo so zamenjavali »s trétjega«: za en lonec žita je dal tri lonce, za »oblijáno« pa je nasipala dva lonca za tri. Lončar je prosil v zameno tisto vrsto žita, ki je ni dovolj pridelal ali ki je sploh ni prideloval: navadno rž ali koruzo, pa tudi fižol. Večkrat pa je vzel tisto vrsto, ki jo je gospodinja imela.

Šli so tudi »v Medžimurje za kùkurcof po sèli(h)«, pri čemer so si izposodili ta v Prekmurju sicer redko rabljeni izraz »selo«.

Danes prodajajo lončarji svoje zdelke zadrugi, ta jih prodaja okrajnim magazinom, od tod pa prihajajo v trgovine po vsej Sloveniji in v ljubljanski Dom. Nekaj pa vzamejo tudi domačini sproti, toda to ni mnogo. Prav zato, ker zadruge in magazini naročajo sorazmerno malo in želijo zdaj te zdaj one vrste posodo, lončarji nimajo dovolj dela. Uveljavljajo se le tisti med njimi, ki posebno uspešno krasijo svoje izdelke in jih sicer dobro izdelujejo.

Résumé

LA POTERIE DANS LE PREKMURJE

Il y a quelques décades, la poterie à domicile était encore très développee dans le Prekmurje; il y avait des villages entiers de potiers, tels Filovci et Kobilje. Aujourd'hui, outre les villages cités, il y a encore des potiers a Moščanci, Pečarovci et ailleurs. Ils exécutent leurs récipients avec l'argile du pays qui est la meilleure à Kobilje, Sebeborci et Moščanci. Ils en ont des tas chez eux dans la cour. Dans leur atelier ils la découpent sur un tabouret avec une vieille faucille et la foulent aux pieds. Puis ils la roulent en pelotes. Il façonnent les récipients sur le tour qu'ils actionnent au pied. Ils emploient également divers accessoires dont la désignation dialectale se traduit par les expressions suivantes: tèsson, torchon, cuir, pot à couleur, palette, pinceau, fil de fer (destiné à détacher la forme crue du tour).

Les récipients sont cuits dans des fours ou fourneaux qui ont en général des formes coniques; ils sont bâtis en briques et crépis à l'argile. A la partie inférieure le four est muni de trois ouvertures permettant

de le chauffer, et à la partie supérieure de plusieurs ouvertures plus petites pour l'aération. Les fours de forme allongée sont rares.

Parmi la vaisselle plate on classe: le plat, le petit plat, l'assiette plate, la terrine, la casserole, la passoire, les couvercles, les tasses, les petites marmites, les pots à fleurs; parmi la vaisselle creuse: les cruches, les pots à eau à goulot étroit, les brocs à vin, les marmites et pots au feu de diverses grandeurs où l'on fait cuire les aliments des gens et des bêtes.

La vaisselle peut être cuite à l'état de nature, c'est à dire quand elle n'est pas colorée, ou bien en noir (impregnée de fumée), ou bariolée, c'est à dire colorée en blanc et rouge. On achète la couleur dans le commerce, puis on y ajoute de l'argile rouge et de la pierre du pays. Les deux matières sont broyées et pulverisées à l'aide d'un moulin à main.

L'ornementation était très simple, il y a quelques décades: des cercles et des traits. Aujord'hui, sous l'influence de la vente en ville et de la céramique hongroise, on pratique beaucoup la décoration, surtout pour la vaisselle décorative en miniature. C'est l'ornement géométrique qui prédomine: lignes ondulées et brisées, cercles, points, traits. L'ornement végétal est rare; plus rare encore est l'ornement figuratif (oiseaux).

Les potiers ne cuisent leurs récipients que de trois à cinq fois par an. Pour le chauffage des fours ils emploient du bois de pin. Ils cuisent la vaisselle de couleur pendant 4 heures environ, après quoi ils la recouvrent d'émail et l'exposent à une nouvelle cuisson de la même durée. Quant à la vaisselle noire, ils lui font subir d'abord une cuisson de 4 heures, puis ils mettent au foyer des bûches résineuses, bouchent les ouvertures supérieures et laissent la vaisselle au four pendant 6 heures, pour que «la fumée la pénètre et la noircisse».

Jusqu'à ces dernières années, c'étaient les potiers eux-mêmes qui amenaient la vaisselle aux marchés. Ils la troquaient également dans les villages contre des céréales. Aujourd'hui ils la vendent aux coopératives.

On delaisse la poterie à cause de la forte concurrence de la vaisselle en fer. Les potiers eux-mêmes cherchent ailleurs des revenus meilleurs et plus faciles. Les rares potiers qui travaillent encore de nos jours s'appliquent à exécuter pour le marché des produits de qualité, surtout quant à la résistance et à la valeur esthétique. La population rurale a toujours apprécié la poterie du pays et y reste attachée aujourd'hui encore.

O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu

Boris Orel

V vaseh Višelnica in Mevkuš pri Gorjah, nedaleč od Bleda, izdelujejo zvonce za živino. To je naša domača železarska obrt, ki ji pravijo izdelovalci zvoncev na kratko »zvončarija« ali »zvončarstvo«. Našo etnografijo mora gorjansko zvončarstvo zanimati v dveh ozirih: prvič kot domača železarska obrt s svojo staro kovaško rokodelsko tehniko, po kateri se zvonci ne ulivajo, temveč oblikujejo iz železne pločevine in nato spajajo (lotajo) z medenino, drugič pa po tem, da je izdelek te obrti, živinski zvonec, po svoji funkciji namenjen ljudski gospodarski panogi, ki je tudi pomemben predmet etnografije, namreč živinoreji in njenemu glavnemu delu, planšarstvu. S predmetno razpravo želimo opozoriti na to svojevrstno domačo obrt, ki ima na gorenjskem alpskem območju v okolici Bleda svojo staro tradicijo in ki zasluži, da se z njo v bodoče še podrobneje ukvarjamo.[1]

I.

1. Najprej nam je pregledati surovine v tej obrti in njihovo pridobivanje. Za zvonce potrebujejo zvončarji predvsem železno pločevino ali »pleh«. Čim večji zvonec je treba napraviti, tem debelejša mora biti pločevina. Njena debelina, od katere je odvisen glas zvonca, se giblje od 0,80 mm do 1,75 mm. Za kampo in kombel zvonca prihaja večidel v poštev železo v palicah in trakovih različne debelosti.

Železno pločevino in ostalo železo, ki jim je potrebno, danes kupujejo. Pred desetletji pa so imeli precejšnje težave s pridobivanjem železne pločevine. Najprej so si na Javorniku ali v bohinjskih fužinah nabavili »grodl« (taljeno železo), ki so ga nato v Grabčah na prvo roko skovali z vodnim kladivom »norcem« (pleh so vlekli, potegnili so ga z vodnim kladivom), nakar so ga še doma »vlekli«, da je bil »glihoven«. Kakor se spominja dr. Jakob Jan,[2] so

[1] V svoji razpravi o gorjanskem zvončarstvu se večinoma naslanjam na gradivo, ki sem ga zbral na Višelnici 24. X. in 28. XII. 1950 (Zapiski B. O. o zvončarstvu, Arhiv EM). Ob tej priliki so mi o zvončarstvu dali razne podatke Alojzij Jan in njegov oče Matej Jan, pri Poglajnu, Višelnica št. 1, ter Alojz Jan, pri Rebrovcu, Višelnica št. 11. Za njihovo ljubeznivost se jim prav lepo zahvaljujem. Dne 28. XII. 1950 me je povabil Alojzij Jan na Višelnico, da sem videl, kako lotajo zvonce. Tedaj je bil z menoj tov. Ivan Romih, ki je napravil več risb iz zvončarskega dela.

O gorjanskem zvončarstvu je doslej pri nas pisal, kolikor mi je znano, samo Ivan Dodič (Pri gorjanskih zvonarjih, Naš rod X, 1937/38, str. 30—31). Iz njegovega opisa sem v svoji razpravi upošteval marsikatero podrobnost.

[2] Dr. Jakob Jan, sodnik v p., Krško, ki izhaja iz stare zvončarske rodbine pri Rebrovcu, Višelnica št. 11, je bil tako ljubezniv, da mi je na mojo prošnjo poslal januarja 1951 nekaj podatkov o zgodovini rodu Janov, kakor o samem zvončarstvu, in sicer v obliki krajšega spisa z naslovom »Nekaj o zvončarstvu«. O prvi priliki bo uredništvo SE njegov spis objavilo v primerni predelavi. V tej razpravi je povzetih iz spisa dr. J. Jana le nekaj važnejših podatkov. Dr. Jakobu Janu se za njegovo pomoč najlepše zahvaljujem.

nekako do l. 1878 pločevino iz kosov železa sproti pripravljali za vsak zvonec posebej in tedaj so prišli sosedje k zvončarju, da mu pomagajo kovati »plehe«. Na enem nakovalu so kos železa istočasno kovali trije v taktu, pri čemer je eden kovanje vodil, ostala dva pa sta na drugi strani nakovala »vlekla« železo s težkimi kladivi na vse strani. To je bilo težavno in zamudno delo, pripominja dr. Jan.

Pri spajanju ali lotanju zvoncev je zvončarjem potrebna medenina (»mesing«). Zvonec, oblit z medenino, ima šele pravi glas in zavarovan je pred rjo. Medenino dobivajo v raznih delavnicah v obliki medeninastih stružnih odpadkov ali opilkov, ki jim pravijo »špeņa«. Včasih so uporabljali medeninaste šarbe s konjskih komatov, ki so jih kupovali od kmetov in voznikov, dalje zavržene štedilniške pipe, vratne kljuke, likalnike in podobno.

Preden lotajo ali spajajo zvonce z medenino, jih morajo zaviti v posebne zavitke iz ilovice. Ilovica, ki jo dobivajo na Zg. Lazih pod Zg. Gorjami, ne sme vsebovati kamna ter ne sme biti ne pretrda ne premehka. Da bi bila čimbolj strnjena, da se torej ne bi trgala, pomešajo in vtolčejo vanjo odpadke prediva, volne in bombaža (»pawowa« = pavola),[3] ki jih napulijo oziroma razcefrajo ali scufajo s posebno »mašino«. Svoje dni so jih kar z roko pulili ali cufali. Odpadke bombaža, prediva ali volne dobivajo danes v predilnici in tkalnici v Tržiču ali kje drugod, v preteklih časih pa so jih hodili iskat k tkalcem platna v Bohinj.

Zvonce v ilnatih zavitkih lotajo v kovačnici na ognjišču, kurijo pa z oglje m, ki je po navadi smrekovo. Uprava državnih gozdov dovoljuje zvončarjem, da smejo na bližnji Pokljuki nabrati posušene smreke, tako imenovane »sušce«. Nato napravijo kopo in v njej skuhajo oglje, ki ga zvozijo pozimi domov v velikih pletenih koših, »kripah« imenovanih. Doma shranijo oglje v lopi pred kovačnico ali kje drugje.

2. Orodje in razne naprave, ki jih zvončarji uporabljajo pri svojem delu, bi v glavnem razdelili v dve skupini. V prvo skupino sodi običajno kovaško orodje: nakovala različne velikosti in teže, večje število raznih kladiv, vsakovrstne klešče, škarje za rezanje pločevine, privijalo ter razno manjše orodje, kakor prebijači, sekači itd. K nakovalom naj pripomnimo, da imajo ob straneh primerno velike vdolbine ali modle, v katerih krivijo pločevinaste ploščice. Od raznih naprav pa naj navedemo kovaško ješo ali ognjišče.

V drugo skupino pa bi uvrstili orodje in naprave, ki so tipično zvončarske in jih najdemo samo v tej obrtni delavnosti. Tu mislimo predvsem na razno orodje pri lotanju, kakor na rašpo, kavko, vile, potem na naprave, kakor na valjalnico, mišnico, drumlo itd., s katerimi pa se bomo pozneje podrobneje seznanili.

Orodje si danes večidel kupujejo, deloma pa si ga, med drugim zlasti razne zvončarske naprave, izdelujejo sami. V prejšnjih časih so jim orodje izgotavljali tudi kovači v Grabčah.

[3] Ilovico najprej sperejo in zmešajo v koritu, nato pa jo denejo na »poh« in jo vsaksebi tolčejo in dajejo vmes »pawowo«. Pri tem uporabljajo »rounco« ter »čij«.

3. Ko smo se seznanili s surovinami in njihovim pridobivanjem ter na kratko z važnejšim orodjem in napravami, poglejmo zdaj vsaj v glavnem, kako izdelujejo zvonce v kovačnici, v delovnem prostoru zvončarja. Delo zvončarja obsega dve izdelovalni fazi: a) oblikovanje zvoncev, b) lotanje ali spajanje zvoncev.

a) Železno pločevinasto ploščo (»pleh«) ustrezne debeline najprej razrežejo s škarjami v primerno velike manjše ploščice ali »štiklce«. Le-te najprej poravnajo, poiščejo točno njihovo sredino, nato pa jim z »mašino« in posebnimi klini ali noži (štancami) urežejo ob dveh straneh na sredi po en zob. Po starem so to napravili kar z navadnimi škarjami. Ko so zobje urezani, vzamejo ploščico (navadno kar po 3—5 ploščic skupaj) ter jo kujejo ali »bokajo« na ustreznem modlu, v vdolbini, ki je vdelana v ploščato stran nakovala. Z bokanjem dobi ploščica primerno zakrivljeno, zbokano obliko. Delu, ki je s tem opravljeno, pravijo »po ta večem nardit«. Šele na posebnem nakovalu »zavihajo« to zbokano ploščico, kar pomeni, da obedve polovici sestavijo, oziroma stisnejo v obliko zvonca, po vrhu pa zakrivijo še oba zoba na vsaki strani ter z njima zadelajo morebitno odprtino. Zatem »zanetajo« (zakujejo) spodaj obe polovici z »neti« ali zakovicami. Po »netanju« (zakovanju) zbijejo zvonec na vseh mestih dobro skupaj in s tem mu dajo dokončno obliko zvonca, ki mu še manjka kampa (kamba). Kampo »ukampajo«, vdelajo v zvonec na njegovem vrhu tako, da je polovica kampe znotraj, polovica pa zunaj zvonca. Notranja polovica je za »kombel«, zunanja pa je namenjena obesku.

b) Ko je zvonec v grobem gotov, ga je treba z medenino zlotati ali spojiti, z drugimi besedami, obliti z medenino ali pomedenininti. Temu opravilu pravijo lotanje ali oblivanje (»votanje«, »oblijane«). Najprej je treba pripraviti oprano čisto ilovico. Na deski, ki jo držijo na kolenih, razvlečejo kepo ilovice v primerno debelo plast ter nanjo nasujejo medenih opilkov. Nato »poronajo« zvonce, kar se pravi, da 20—40 zvoncev zložijo v tri vrste, pri čemer dajo manjše zvonce v večje, med nje pa potikajo trske ali koščke smrekovega lubja (»čresu«), da se pri oblivanju ne bi sprijeli. Na ilnato plast polože vrste zvoncev, po njih in med nje tudi natresejo medenih opilkov, nato pa jih zavijejo, oziroma »zamažejo« z ilovico v ilnat zavitek, ki ga nazivajo »pušl«. Pri »zamazvanju« napravijo na eni strani pušlja 3—4 luknje, da v ognju ne bi segreti zrak razgnal ilnatega ovoja in da bi po končanem lotanju skozi te luknje mogla odteči preostala tekoča medenina. Za eno lotanje običajno napravijo 20 pušljev, včasih pa tudi več.

Medtem pa na kovaški ješi že precej časa kurijo z ogljem. Po starem so z nogo gonili meh, da je gorelo na ješi. Pri tem delu se je zvrstilo več ljudi, ki so jih po lotanju dobro pogostili. Danes pa zvončarjem piha ogenj ventilator, ki ga žene električna struja. Pušlje sušijo nekaj časa blizu ješe, nato pa jih drugega za drugim devljejo na ogenj, na katerem se vsak peče ali lota najmanj eno uro. Svoj čas so dali na ogenj samo en pušelj, danes pa je glede tega malo drugače. Na ogenj dajo pušelj, nanj drugega (med obema je žerjavica), medtem ko tretji pušelj dajo »na mašk« (= na mačka), to je na premične vilice, pritrjene ob steni nad ognjem, da se na njih še bolj osuši

in že tudi precej segreje. Pušlje devljejo na ogenj z vilami, na ognju pa jih popravljajo in obračajo z »rašpo«. Z obračanjem pušljev na ognju stopljena medenina znotraj pušlja lepo obliva zvonce.[4] Ko je pušelj zlotan, ostala dva pušlja pomaknejo naprej, na mačka pa denejo sušit nov pušelj. Spečeni pušelj nesejo z vilami pred kovačnico, kjer ga s »kavko« toliko časa valjajo po tleh, da steče iz njega preostala medenina. Potem pritrdijo pušelj v valjalnico (»walawənca«, »walawka«), kjer se vrti kakor jagnje na ražnju.[5] Pri tem tekoča medenina še vedno obliva zvonce znotraj pušlja; z valjalnico se dejansko zaključi oblivanje in hkrati pričenja ohlajevanje pušlja. V prejšnjih časih niso poznali takih zvončarskih naprav, kakor je valjalnica. Pušelj so kar po tleh obračali in vrteli. Z valjalnice nesejo pušelj v mišnico (»mišənca«), to je v poseben zaboj ali trugo, ki se zapira in ima luknje. Mišnico s pušljem denejo hitro v čeber ali sod vode in s tem je tudi ohlajevanje pušlja končano. Pušlju razbijejo njegov lončeni oklep ter poberejo zlotane zvonce, ki pa so seveda še vsi hrapavi in se prav nič ne svetijo. Zato jih zmečejo še v poseben valjast zaboj ali sod, ki ga imenujejo »drumla«. V tej napravi, ki se vrti eno uro ali dve, se zvonci drgnejo drug ob drugega, pilijo in tako čistijo. Šele v drumli dobijo svojo pravo, medeninasto se lesketajočo zunanjost. Po tem čiščenju (ali pa že pred njim) obesijo »kembəl« ali »kombəl« na spodnji del kampe znotraj zvonca in — zvonec je narejen.

V eni skupini zlotajo danes okrog 800 zvoncev; včasih, ko so še vse večinoma z roko delali, pa so jih zgotovili precej manj.

4. Kakor smo mogli posneti iz našega dosedanjega opisovanja zvončarske obrti, razlikujemo pri živinskem zvoncu tele njegove glavne dele: zvonec, kampo in kombel. Na samem zvoncu pa se njegov izboknjeni, trebušasti del na sredi imenuje »vamp«. Če ima zvonec velik vamp, pravijo, da je »vampast«. Ta del zvonca, »vamp«, je bil včasih rad poudarjen s »kranclnom«, z okraskom, izdelanim iz železne žice in nato zalotanim okoli zvonca.[6]

V Mevkušu in na Višelnici pri Gorjah so še pred vojno izdelovali dvoje vrst in oblik zvoncev: kranjske in tirolske zvonce. Po sporočilu dr. Jakoba Jana pa so gorjanski zvončarji izdelovali do l. 1890 eno samo obliko zvonca. Tega leta je Janez Jan z Višelnice prejel od odjemalca gorjanskih zvoncev v Inomostu nov vzorec zvonca z vprašanjem, ali bi mogel izdelovati tudi zvonce take oblike. Gorjanski zvončar je prošnji ugodil in od tega leta dalje so v gorjanski zvončarski obrti poznali in izdelovali dvoje oblik zvoncev.

[4] O pravem času »pušl« na ognju obrniti in ga tudi o pravem času vzeti z ognja, je prava zvončarska umetnost, ki je ne zna vsak zvončar. Kadar višnjevo gori iz lukenj, pomeni, da je »pušl« pečen.

[5] Ivan Dodič, Pri gorjanskih zvonarjih, Naš rod X, 1937/38.

[6] Jernej Cundrič z Bleda je svoj čas delal »kranclne« iz železne žice, zvončarji pa so mu ta »krancl« zalotali okoli zvonca. Cundrič je tudi zlagal ljudske »litanije«, ki so naštevale razne znane ljudi iz okolice Bleda in Gorjan. V teh litanijah je bil med drugim omenjen Alojz Jan z Višelnice kot »Rebrovc zvončkar«. Pred vojno so gorjanske zvonce manjših oblik poslikavali v Ljubljani (?) z raznimi rožami ter z blejskim otokom, nato pa jih tako okrašene prodajali v trgovinah kot spominski predmet. Taki zvonci so se pričeli letos zopet pojavljati v Bohinju in na Bledu.

Zaradi razločevanja izdelkov pri naročanju in prodaji pa je bilo treba obedve obliki označiti z ustreznim imenom. Tako so staro, že dolgo udomačeno obliko zvonca imenovali kranjsko obliko, drugo, novo pa tirolsko obliko zvonca, ali kratko in enostavno: kranjski in tirolski zvonec. Večjih bistvenih razlik med obema ni, le v podrobnostih se bolj ali manj razlikujeta med seboj. Kranjski zvonec je značilen po svojem zmernejšem vampu, večji odprtini, zlasti pa po zobcih na oglih, medtem ko je tirolski zvonec v primeri s kranjskim bolj izboknjen oziroma ima vamp bolj izbočen ter zaradi tega tudi ožjo odprtino. L. 1911 so kranjskemu zvoncu dali ime »Triglav«.

Žal imamo na razpolago še vse premalo primerjalnega gradiva o živinskih zvoncih z raznih alpskih območij v drugih državah, da bi mogli o obliki našega kranjskega zvonca izreči dokončno sodbo v evropskem ali vsaj v splošnem alpskem merilu. Po našem dosedanjem poznavanju tega predmeta bomo morali primerjalne vzorce za kranjski zvonec iz Gorjan iskati predvsem v določenih oblikah tirolskih zvoncev, poleg njih pa verjetno še v nekaterih oblikah italijanskih in francoskih alpskih zvoncev. Že zdaj moremo domnevati, da gre pri našem kranjskem zvoncu le za posebno varianto alpskega živinskega zvonca.

Kot zanimivost naj navedemo, da so gorjanski zvončarji dobivali pred leti tudi vzorce grških in italijanskih zvoncev s prošnjo, da bi jih izdelovali. Grških se niso lotili, pač pa so nekaj časa izdelovali italijanske zvonce. Ker je bilo delo z njimi zamudno in so pri njih tudi premalo zaslužili, so njih izdelovanje kmalu opustili.

Dalje so še v bivši Avstriji poskušali z izdelovanjem konjskih zvoncev, to se pravi zvoncev posebne stožčaste oblike. Računali so, da bodo mogli tekmovati z ulitimi konjskimi zvonci, a so se pri tem ušteli. Ti zvonci niso šli v promet, zaradi česar so jih kmalu prenehali izdelovati.

Za živino je treba napraviti zvonce različne velikosti. Velikost zvoncev se meri po njihovi višini (brez kampe in betice zunaj zvonca). Le-ta se v gorjanskem zvončarstvu giblje normalno od 3 do 15 cm, po drugem sporočilu pa od 6 do 20 cm.

Jasno je, da je poleg materiala, oblike in velikosti končno upoštevati tudi zvočno plat kranjskega zvonca iz zvončarske delavnice v okolici Gorjan. Glas zvonca je, kakor vemo, odvisen od debelosti pločevine in v zvezi s tem od velikosti zvonca ter je, ako pomislimo na njegovo funkcijo na paši ali kje drugod, najvažnejša in najbistvenejša značilnost zvonca sploh. Po glasu dejansko presojamo vrednost zvonca, glas nam šele pove, ali je zvončarski izdelek dober ali slab. Živinski zvonci, kakršni so kranjski z Višelnice in iz Mevkuša, ne morejo, kar se glasu tiče, zatajiti svojega izvora. O njih moremo na splošno reči, da v osnovi pločevinasto zvenijo. Vendar priznati moramo, ko smo jih nekaj razne velikosti slišali, da zvonijo toliko čisto, kolikor je največ možno pri skovanem in zlotanem pločevinastem izdelku. Le pri velikih kranjskih zvoncih slišimo glasove, ki sodimo o njih, da nekam votlo oz. zamolklo donijo. V zvezi s proučevanjem zvočne plati kranjskega zvonca iz gorjanske zvončarske delavnice bi bilo treba zbrati med drugim vse ljudske izraze o različnih glasovih našega živinskega zvonca. V tem pogledu čaka našega glasbe-

Sl. 1. **Iz zvončarstva na Višelnici pri Gorjah:** 1.—2. pločevinasti ploščici z zobom in brez njega, 3.—4. z bokanjem spremenjena oblika teh ploščic, 5. po bokanju zavihuje zvončar na »šperaki« oba dela ploščice v obliko zvonca, 6. za lotanje vložijo več zvoncev razne velikosti drugega v drugega, 7. iz tako zloženih zvoncev napravijo tri vrste na ilovnati plasti, 8. vrste zvoncev zavijejo v ilovnat »pušl«, 9. »valavka« ali »valavənca«, kjer vrte pušel po lotanju, 10. odprta »mišənca« z zlotanimi zvonci na čebru vode, 11. »drumla« za čiščenje zvoncev, 12. gorjanski zvonec z dveh strani (risal I. Romih)

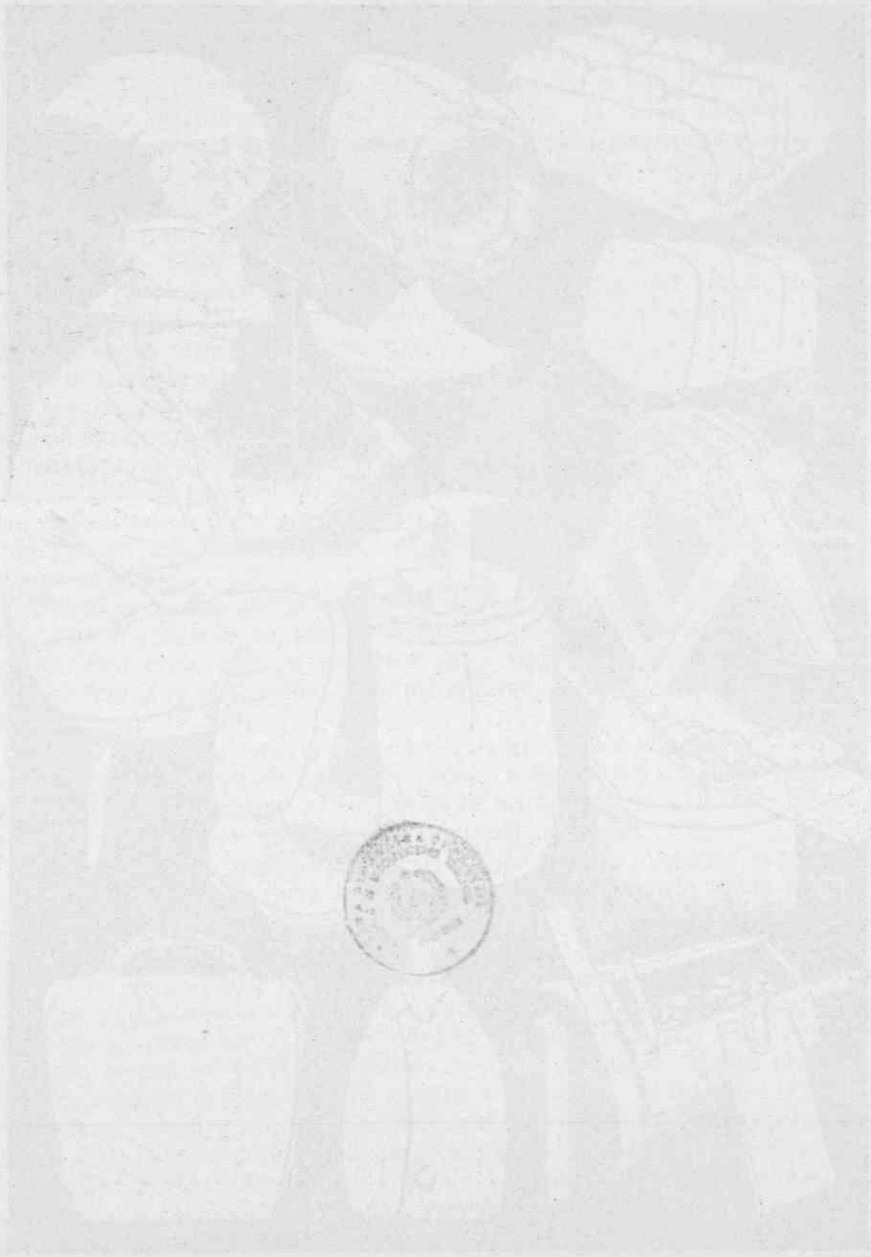

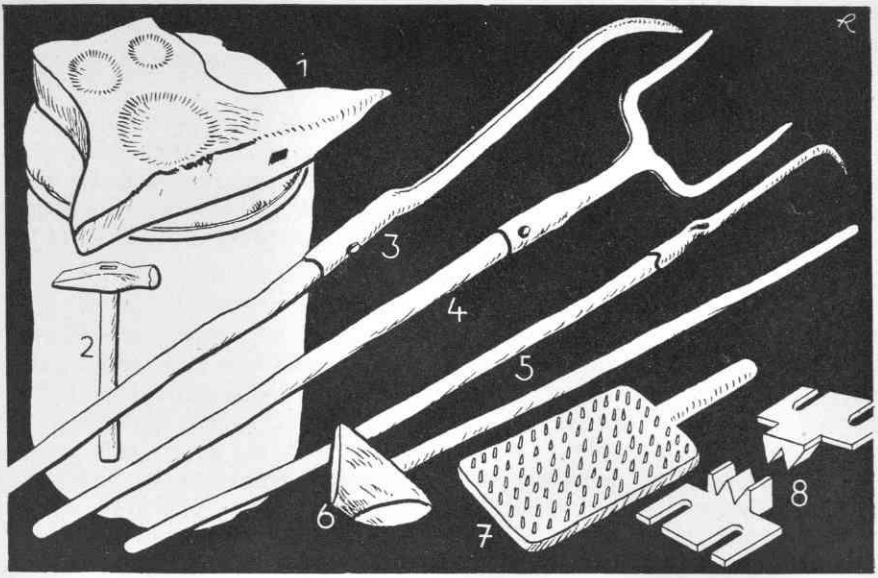

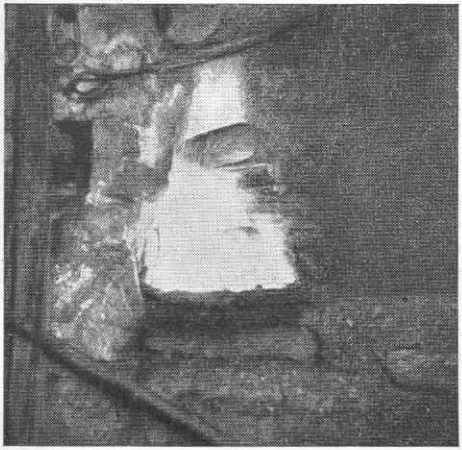

Sl. 2. **Nekaj zvončarskega orodja z Višelnice:** 1. nakovalo z modli za bokanje zvoncev, 2. kladivo za bokanje zvoncev, 3. »raŝpa« za obračanje pušljev na ognju, 4. vile za prenašanje pušljev, 5. »kavka« za valjanje pušljev po tleh, 6. »čij« za tolčenje ilovice, 7. »mašina« za puljenje prediva, 8. klini (»štance«) za urezavanje ploščic (risal I. Romih)

Sl. 3. Na ješi se na ognju pečejo pušlji (dva zakriva ogenj, tretji — na mačku — je dobro viden)

Sl. 4. Pušlja in gorjanski zvonci različne velikosti (foto B. Orel, 1950)

nega folklorista na videz sicer nekam obrobna, a v resnici zela važna in poučna etnografska naloga, ki jo bo moral izpolniti v okviru študija naših ljudskih zvočil. Njegovi rezultati nam bi gotovo precej pomagali, da bi kranjskemu zvoncu naposled določili tisto mesto v veliki skupini alpskih živinskih zvoncev, ki mu pripada ne samo po obliki, marveč tudi po glasu.

II.

1. Ne naslanjamo se še na nobene podrobne stvarne podatke, a vendar moremo brez njih upravičeno trditi, da sta nastanek in razvoj zvončarske obrti v okolici Gorjan ozko povezana z živinorejsko-planšarsko kulturo na našem alpskem območju. A naj so bile potrebe naše domače živinoreje, našega planšarstva po živinskih zvoncih še tako velike, brez potrebnih materialnih, gospodarskih osnov, ki imajo svoj izvor na domačem alpskem ozemlju, bi se bilo gorjansko zvončarstvo le težko razvilo. Ugotoviti moramo, da je gorjanska zvončarska obrt ena mnogih naravnih materialnih posledic nekdanjega rudarstva in fužinarstva v bližnjem bohinjskem in jeseniškem kotu,[6a] a mimo tega tudi kovaštva, ki je bilo ravno v Grabčah v okolici Gorjan zelo razvito. Pri zvončarstvu dalje sodelujejo še mnogi drugi krajevni činitelji: bližnji pokljuški gozdovi z lesom za oglje, domača zemlja z ilovico, tkalska obrt s »pawowo« itd. Naposled pa so pri tej svojevrstni gorenjski obrti, njenem nastanku in razvoju imeli tudi izdelovalci sami svojo besedo, ki jim jo je narekoval njihov družbeno-gospodarski položaj.

Pred dobrimi 50—70 leti je bilo zvončarstvo v okolici Gorjan najbolj razvito. Tedaj so izdelovali zvonce na Višelnici, v Mevkušu in Podholmu. Na Višelnici: 1. pri Rebrovcu (prvotno v Rebru) — Janez Jan; 2. pri Poglajnu — Matej Jan; 3. pri Zadneku — Polak. V Mevkušu: 4. pri Jamru — Jožef Jan; 5. pri Ferjanu — Šronc. V Podholmu: 6. pri Maroltu — Janez Jan; 7. pri Roku — Brejc; 8. pri Kovarju.

Po naših gornjih navedbah je bilo v preteklosti skupno največ 8 zvončarskih delavnic v okolici Gorjan, od katerih pa 4, torej polovica, pripadajo lastnikom, ki imajo rodbinsko ime Jan. Vsi ti zvončarji, ki se pišejo Jan, pa so si v sorodstvu med seboj, vsi potekajo iz enega rodú, rodú Janov. Dr. Jakob Jan, ki je zasledoval zgodovino rodú Janov v gorjanski okolici, meni, da je jedro tega rodú družina Janov, ki prebiva na Višelnici št. 11 v Rebru ali pri Rebrovcu. Ugotovil je v tej družini vse njene prednike do l. 1640, ko je živel na Višelnici Jurij Jan. Starejših prednikov ni mogel več ugotoviti. Glede Jurija Jana, najstarejšega znanega prednika, ki je živel v 17. stoletju, še ni dognano, ali se je že pečal z zvončarstvom, pač pa moremo po ohranjenem ustnem izročilu ugotoviti, da se je iz rodbine Jan pri Rebrovcu na Višelnici ukvarjal z zvončarsko obrtjo Jakob Jan (1770—1849),[7] ki je prepustil svojo zvončarijo

[6a] V drugi polovici 18. stoletja je rodbina Ruard med drugim začela kopati železno rudo celo v bližini Gorij.

[7] Po podatku Alojza Jana, sedanjega gospodarja pri Rebrovcu, Višelnica št. 11, pa je zvončarska obrt bila pri tej hiši ustanovljena l. 1752. Ni mi bilo pojasnjeno, kako so prišli do te letniče. Zvončarska delavnica pri Poglajnu, Višelnica št. 1, pa je bila ustanovljena l. 1820.

na Višelnici svojemu sinu Jerneju Janu (1805—1883), sam pa se je preselil v Zagorico pri Bledu, kjer je osnoval novo zvončarsko delavnico. Po njegovi smrti je zvončarstvo v Zagorici prenehalo.

Nočemo načenjati vprašanja, od kod in kdaj je prišel rod Janov v naše kraje. Po domnevi dr. Jakoba Jana se je to zgodilo bržčas v 12. stoletju ali kasneje, ko so briksenški škofje kot lastniki blejske graščine naseljevali Nemce, med njimi predvsem obrtnike, kakor kovače, usnjarje itd., na blejskem in bohinjskem ozemlju. (Baje potekajo bohinjski Mencingerji, ki so bili prvotno kovači, iz Menzingena na Bavarskem.) Vsa taka in podobna vprašanja, ki so seveda za zgodovino zvončarske obrti pri nas tudi velike važnosti, bi kazalo razrešiti v posebni razpravi. Prav tako vprašanje, koliko je stara zvončarska obrt. Danes naj se zadovoljimo zgolj z ugotovitvijo, da po doslej znanem ustnem izročilu sega zvončarska obrt na Gorenjskem v 18. stoletje ter da je pri njej v pretežni meri udeležen rod Janov, ki je verjetno tudi njen početnik, medtem ko so zvončarske delavnice ostalih rodbin postranskega pomena, saj so se zgledovale po delavnicah, ki so jih osnovale rodbine Jan.

Kako se javlja zvončarska obrt? Ali samostojno ali v povezanosti s samostojnim kovaštvom ali kako drugo gospodarsko dejavnostjo? Na to vprašanje moremo najprej odgovoriti, da le v enem primeru najdemo zvončarstvo povezano s samostojno kovaško obrtjo. Pri Jamru v Mevkušu je sedanji gospodar Vinko Jan hkrati kovač in zvončar, vendar je k temu takoj pripomniti, da je Jamrova zvončarska delavnica mlajšega izvora, saj je nastala šele proti koncu 19. stoletja. Iz matičnih knjig gorjanske župnije pa je razvidno, da so župniki pri vseh prednikih družine Jan v Rebru na Višelnici vpisovali kot poklic ali »kmet« ali »kajžar«, nikoli pa kaj drugega. Toda ne samo po župnijskih matičnih knjigah, tudi po doslej ohranjenem ustnem izročilu je znano, da so vsi zvončarji bili že od nekdaj samo kmetje, večidel mali posestniki, ki so se poleg skromnega poljedelstva in živinoreje pečali v zimskih mesecih z zvončarstvom, da bi tako kaj po strani zaslužili. V starejših časih so si z zvončarsko obrtjo zaslužili mnogo denarja, kupovali so s tem zaslužkom njive, prezidavali in povečavali so si hiše in delili dote svojim hčeram. Značilno je, da je marsikdo prenehal z zvončarstvom, ko si je povečal svoje imetje. Tak primer imamo v Podholmu pri Maroltu (Janez Jan), kjer so okoli l. 1895 zvončarijo opustili, in morda še pri kateri zvončarski rodbini iz nedavnega časa.

Po ustnem izročilu so v zvončarski obrti največ zaslužili, ko so zvončarji še sami »potegwali« pločevino iz železa. Ko so pa tovarne začele izdelovati pločevino in z njo zalagati zvončarje, se je zaslužek občutno zmanjšal, zaradi česar so tudi opuščali zvončarsko obrt. Marsikateremu gospodarju-zvončarju pa je primanjkovalo družinskih članov in drugih ljudi kot pomočnikov pri tem tako napornem kolektivnem delu, kakor je zvončarstvo. Na Višelnici pri Rebrovcu je na priliko starodavna zvončarija prenehala z delom l. 1926 med drugim prav zaradi pomanjkanja delovnih moči. Nekaj besede pa je kajpada imela pri tem tudi konkurenca. Navsezadnje sta v gorjanski okolici preostali le še dve zvončarski delavnici, ki se pa v današnjih časih borita z velikim

pomanjkanjem materiala, in sicer: na Višelnici pri Poglajnu (Alojzij Jan) ter v Mevkušu pri Jamru (Vinko Jan).

2. Iz naših gornjih podatkov torej posnemamo, da je zvončarstvo značilna domača obrt, ki se kot postransko zimsko opravilo povezuje s kmetijstvom. Zvončarstvo so kot domačo obrt obravnavali v bivši Avstriji in predvojni Jugoslaviji, pri čemer pa je zanimivo, da so zvončarji kljub temu morali plačevati nekaj davka. Ustno izročilo vé nekaj malega povedati tudi o nekih patentih oziroma dovoljenjih, ki so jih zvončarji dobili še v bivši Avstriji, toda dosedanja pozvedovanja še niso prinesla nobene prave jasnosti glede teh listin.

Dr. Jakob Jan je poskušal l. 1899 tri zvončarje združiti v zadrugo, oziroma v neko enotno trgovsko podjetje, in sicer: Mateja Jana in Janeza Jana z Višelnice ter Jožeta Jana iz Mevkuša. Do te združitve pa ni prišlo, kajti vsa prizadevanja v tej smeri so se zaradi prevelike sebičnosti enega ali dveh zvončarjev izjalovila.

Trgovina z gorjanskimi zvonci je bila v preteklih časih zelo živa. Z njimi so krili predvsem domače potrebe, potrebe domače živinoreje in planšarstva. V bivši Avstriji so gorjanske zvonce razpečavali po Kranjskem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem, zlasti pa seveda po Gorenjskem. Razmeroma zgodaj so našli pot na Tirolsko. V predvojni Jugoslaviji so jih razprodajali po vsej državi, razen tega pa so jih v velikih količinah izvažali v inozemstvo: v Avstrijo, Italijo, Grčijo, Turčijo, Anglijo in Afriko. Tudi Švica se je že zanimala za kranjske zvonce, vendar do kupčije ni prišlo. Skratka: kranjski zvonci iz gorjanskih zvončarskih delavnic so bili zaradi svojih kvalitetnih lastnosti priljubljeni doma in po svetu.

Med drugim velja omeniti, da so kranjski zvonci že pred več kot sto leti vzbujali pozornost na dveh pomembnih razstavah. Tako so bili l. 1838 razstavljeni na industrijsko-obrtni razstavi v Celovcu, kmalu zatem pa l. 1844 na obrtniški razstavi v Ljubljani.[8]

V preteklih časih, ko so še močno prevladovali zelo primitivni načini dela, so res izdelali manj zvoncev kakor pozneje, toda na splošno je treba računati z dejstvom, da se je trgovina z gorjanskimi zvonci že od nekdaj obnesla, če so bili izdelani v čim večji množini. Živinski zvonec je množinski trgovski predmet, kar pomeni, da zvonce prodajajo na kg, le prav majhne

[8] O razstavi v Celovcu poroča »Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind«, Grätz 1839, str. 162 (287):

»Die Ortschaften Auritz und Vischelnitz des Bezirkes Veldes (Laib. Kr. Krains). Diese Ortschaften befassen sich mit der Erzeugung der landesüblichen Viehglocken aus einer Komposition von Eisen und Messing. Das Pfund wird zu 24 kr. verkauft, und die jährliche Erzeugung beträgt ungefähr 150 Zentner.«

O obrtniški razstavi v Ljubljani pa »Novice« št. 49, 1844, str. 194, med drugim tole pišejo:

»Mnogoverstni zvonci za živino, ki jih Jakob Jan v Zagnici (pravilno Zagorici) na Gorenskim vliva, so bili le iz debeliga izdelani; saj se za to rabo tudi bolj ličnih ne potrebuje.«

po posameznih kosih. V bivši Avstriji je 1 kg zvoncev veljal 70 krajcarjev, v predvojni Jugoslaviji pa 30 dinarjev.

Zvonce so razpošiljali sami zvončarji odjemalcem, in sicer največ po pošti oziroma po železnici. Ko še ni bilo železnice, so hodili po zvonce k zvončarjem krošnjarji, ki so jih nato razpečavali po naših krajih. Mnogo so jih razprodali tudi na semnjih. Razumljivo je, da v tistih časih, ko še ni bilo železnice, zvončarji še niso imeli nobenih trgovskih stikov z inozemstvom.

Svoje izdelke pa so prodajali na raznih semnjih tudi sami zvončarji. Zvonce so nosili v nahrbtnikih, še v starejših časih pa v vrečah. Tako so nosili zvonce na prodaj na semnje v Srednjo vas v Bohinju, kjer je bil največji 4. maja o sv. Ferjanu, ter dalje na Bohinjsko Bistrico, kjer je bil velik semenj o kresu, naposled pa v Radovljico ter na Savo pri Jesenicah. Matej Jan, Poglajnov oče z Višelnice, se še dobro spominja, kako se je na te semnje običajno vozil s »sekirarji« iz Grabč, ki so poleg sekir prodajali kopule, cepine, žakwate, škarje za ovce strič, kresawne klešče itd. Na semenj v bohinjski Srednji vasi o sv. Ferjanu so še proti koncu 19. stoletja posebno radi hodili poleg Gorenjcev Tolminci in Rezijani, ki so med drugim kupovali tudi gorjanske živinske zvonce. Mnogo zvoncev pa so zvončarji razprodali po trgovinah v Radovljici, Kranju ter drugod.

Med odjemalci gorjanskih živinskih zvoncev so že oddávnaj kmetje-živinorejci, ki goje goved in razno drobnico. Zvonce nosijo največ krave, zato pogosto slišimo, da pravijo živinskemu zvoncu tudi »kravji zvonec«. Kravam in volom pripadajo večji zvonci. Krava, ki vodi trop in ji pravijo »ta zvončâsta«, nosi največji zvonec, medtem ko so za koze, jarce, teleta itd. le manjši zvonci. Pastir po glasu zvonca ugotavlja, kje se mu pase živina, kam je zablodila ta ali ona krava. Zvonec torej olajšuje pastirju pašo, zlasti pa varstvo nad živino na takem raznovrstnem terenu, kakor so planine. Živinorejec-planšar je že od nekdaj stremel za tem, da bi imel svojo živino opremljeno s čim več različnimi zvonci, da bi tako pastir po različnih glasovih laže spoznaval živino.

Na večjih posestvih na Koroškem so velike zvonce rabili, da so z njimi pozvonili, kadar je bilo treba klicati hlapce in dekle na južino. Končno ima kranjski zvonec svojo posebno vlogo v naših ljudskih običajih,[9] vendar o vseh takih in podobnih zadevah ne bi radi govorili v naši razpravi. Vprašanje funkcije živinskega zvonca sodi iz metodičnih razlogov pravzaprav že v posebno poglavje razprave o našem planšarstvu. Naša naloga v tej razpravi je namreč bila, na kratko spregovoriti le o gorjanskem zvončarstvu kot svojevrstni domači obrti na naših tleh.

[9] Naj omenimo samo pustni običaj kurentovanja na Dravskem polju.

Résumé

FABRICATION DES CLOCHETTES À BÉTAIL EN HAUTE CARNIOLE

L'auter décrit dans son article le procédé de fabrication des clochettes à bétail en Haute Carniole, tel qu'il était autrefois et qu'il est aujourd'hui. Ce métier à domicile, rentrant dans le domaine de la metallurgie, est fort ancien dans les Alpes, car ses débuts remontent chez nous au 18e siècle. Il est limité à deux centres alpins de la Haute Carniole qui sont: Mevkuš et Višelnica dans le voisinage de Gorje près Bled. Les producteurs des clochettes des siècles passés et d'aujourd'hui appartiennent pour la plupart à la famille des Jan. On fabrique les clochettes à bétail en majeure partie selon l'ancienne technique des forges artisanales. D'après cette technique la clochette n'est pas coulée, mais fabriquée a partir d'une plaque de fer et puis soudée au laiton. On exécute les clochettes avant tout pour les besoins de l'élevage et de l'alpage du pays. — Jusqu'en 1941 on en exportait aussi des quantités considérables à l'étranger. Les clients de nos producteurs de clochettes n'étaient pas seulement les pays du secteur alpestre, mais aussi les pays du sud balkanique; on plaçait les clochettes encore en Turquie, en Afrique et en Italie.

Ces clochettes alpines sont généralement connues sous l'appellation de »clochettes carnioliennes«; à partir de 1941 leur marque de fabrique «Triglav» est en train de s'imposer de plus en plus. D'après leur forme, les «clochettes carnioliennes» appartiennent à la même catégorie que certaines clochettes tyroliennes: cependant, elles s'en distinguent par certains détails.

Domače tkalstvo v Beli krajini

Božo Račič

»Vidite,« pravim, ko žena konča, »tu stoje krosna — prestol hišne gospodinje, krosna, ki so nekoč oblačila moško in žensko Belo krajino, kakor jih poznam od mladih kolen in vendar ne poznam. Tako dolgo jih nisem videl, da se mi je vse razpuhtelo, podoba in beseda. In to meni, ki nosim v sebi toliko podob in besed. In ista je z drugimi stvarmi življenja. Ne bi znal več našteti vseh delov voza, kolovrata, raznega orodja. In večina naših meščanov, tudi ako so izšli iz sela, ne ve več kaj prida o kmetiškem delu in besedi, ki ga spremlja od kraja do konca in se ga tesno ovija, ker se je iž njega rodila. Vse to bi mi meščani in pomeščanjenci morali imeti vsaj v sliki, ako ne v modelu, in poimenovano do zadnje podrobnosti, da bi nam bilo vedno pričujoče. Tako pa se nam vse izmika v meglo in mrak, da ne poznamo več ni stvari ni besed zanje. To je velika škoda za domačnost našega mišljenja, za bogastvo jezika, za nazornost predstav, za živost govorice in stvarno izrazitost pisanja.«

(»Krosna«, napisal O. Župančič)

Uvod

Današnji čas spreminja svet, ki nastaja nov. Staro se umika mlademu, nazadnjaštvo gine pred napredkom, ki zajema vse stroke obrtništva in industrije. Domači obrti ostajajo le še kot brleča lučka po revnih domovih, kamor tudi počasi prodira duh novega časa.

Da otmemo pozabljenja staro delo naših prednikov, razpravljam v svojem spisu o tem, kar se je dogajalo svoj čas v Beli krajini in se dogaja na področju domačega tkalstva še danes.

Tkalstvo je še danes važen gospodarski činitelj v Beli krajini. Malokdo se ga je spomnil, le etnografi ga omenjajo kot zanimivost brez natančnejšega opisa, medtem ko gospodarskega momenta ni doslej nihče upošteval. Komaj današnji čas bo dal veljavo delu, ki je bilo skrito po tihih belokranjskih vaseh in ni našlo nikoli priznanja. Danes pa je nagrajeno vsako delo in tudi pridne roke belih rojakinj bodo našle kos dobrega kruha, ki ga je doslej manjkalo po tolikih revnih domovih Bele krajine njihovi deci.[1]

1. Nekaj zgodovinskih in ostalih podatkov o tkalstvu v Beli krajini

Precejšnja oddaljenost Bele krajine od ostale Slovenije pred belokranjsko železnico in dolgoletna gospodarska usmerjenost na važno trgovsko središče Karlovec sta bili vzrok, da belokranjski izdelki hišne delavnosti in domačih obrti niso bili prej znani v Sloveniji preko Gorjancev. Marsikaj se je delalo tam iz stare navade in tudi iz potrebe, ker je skopa kraška zemlja dajala le v redkih letih vsega, kar je potreboval Beli Kranjec za svoje vsakdanje življenje.

[1] Zahvaljujem se na tem mestu vsem, ki so mi pomagali zbirati podatke, predvsem tkalkam in učiteljstvu za statistične podatke, na podlagi katerih je bilo možno dobiti primerno sliko belokranjskega tkalstva.

Ljudstvo je tam životarilo iz dneva v dan, iz roda v rod. Najbolj zdrave in močne sile moškega roda je požirala kapitalistična Amerika, ki je izmozgala naš svet do skrajnosti. Nosili so se še do nedavnega časa belo in tako je dobila krajina po tej noši tudi svoje ime. Belo so se nosili tudi na drugi strani Gorjancev v krški dolini, in sicer poleti v platnu, pozimi pa v belem suknu.

Belokranjski naseljenci so prinesli spretnost tkanja s seboj iz prvotne domovine in zato se razlikujejo belokranjska tkiva od ostalih na Slovenskem. Tkalo se je v prejšnjih časih povsod po Beli krajini, in sicer največ konopneno in laneno platno in to čisto ali pa mešano z bombažem.

O tkalstvu se ni mnogo pisalo.[2] Tkalstvo je bilo prepuščeno samo sebi in se je širilo ali nazadovalo, kakršne so bile pač gospodarske razmere. Da se je ohranilo tako dolgo, so temu vzrok slabe gospodarske razmere in kraški svet, ki je le za silo dajal ljudem vsakdanjega kruha za preživljanje. Pomanjkanje tekstilij sili tudi danes belokranjske žene, da tkejo vedno več platna za domačo porabo.

Ne bi bilo prav, da ne bi omenili iz domače zgodovine najstarejše tkalke Ane Majerle, ki je zadnja tkala lepe pisane volnene pasove, tako imenovane repe, ki so jih nosile svoj čas Poljanke pri svojih ljudskih nošah. Ana Majerle, po domače Mikiličina, je bila rojena kot hčerka Petra Molca in Katarine, roj. Žagar, v Predgradu 6. 11. 1873. Oče je bil rojen 1819. leta istotam in je bil delavec kakor njegovi predniki, ki so se preživljali z dnino in hodili na tlako v graščino kneza Auersperga v Predgradu. Molc Katarina, mati Ane Majerle, se je šla učit tkanja l. 1850 v Brod na Kolpi. Tam se je učila dve leti in se je vrnila na svoj dom v Lazah in pripeljala s seboj vse tkalske potrebščine, ki ji jih je podaril njen učni mojster kot najpridnejši učenki. Tkala je kmeticam daleč na okoli platno iz domače preje in tkala tudi boljše blago, za katero je kupovala bombaž in volno pri trgovcu Rajnerju v Karlovcu. Mimogrede povedano, je trgovec prodajal še pred 30 leti v Karlovcu razne potrebščine za tkalstvo in opremo narodnih noš (sujtaše, vrvice, gumbe, bombaž itd.).

Leta 1860 se je poročila v Predgrad in nadaljevala tam s tkalstvom. Imela je tudi 2 pomočnici, od katerih je ena tkala pasove, druga pa platno. Tkalska obrt je najbolj cvetela od leta 1900 do 1908. Pasove je prodajala ob nedeljah na cerkvenem zidu v Starem trgu in jih nosila tudi v Radence, Čepljanke pa so hodile po pasove v Predgrad. Pas je veljal takrat 1 goldinar. Leta 1878 je Katarina Molc umrla in njeno delo je nadaljevala njena hči Ana Majerle. Od leta 1894 do 1910 so se ljudje iz Poljanske doline množično izseljevali v Ameriko. Od tam so pošiljali svojcem razne modne blagove

[2] Jos. Mantuani: Ostanek prazgodovinske tkalske tehnike na Kranjskem, Carniola 1915.
Ivan Šašelj: Terminologija tkalskih priprav, Dom in svet 1896.
Albert Sič: Narodne vezenine na Kranjskem, II. del: Vezenine iz Bele krajine, Ljubljana 1918.
Ing. V. Sadar: Lan in konoplja, Kmetijska matica 1935.
Račič Božo: Lan, konoplja in volna, naša obleka in perilo, Slovenčev koledar 1944.
Račič Božo: Naše domače obrti, ki izumirajo, Ilustrirani Slovenec 1937.

in se vračali domov v črnih oblekah. S tem je začela bela noša propadati in se je sčasoma popolnoma izgubila. Ana Majerle je prenehala z delom po prvi svetovni vojni. Imela je še vse priprave, ki pa so zgorele, ko so ji leta 1943 laški fašisti požgali hišo.

Kot dobra tkalka slovi danes v Ziljah Kapele Marija, Zilje 11, stara 65 let. Dela posebno lepe otirače.

Po svoji iznajdljivosti in novih vzorcih iz porosne in beljene preje se posebno odlikuje Tina Žalec iz Učakovcev pri Vinici. Njeno platno je posebno dobro uporabno kot tapetniško blago, za namizne prte, ročne in krušne torbe in torbice.

Bojančice so znane že od nekdaj kot dobre tkalke. Danes je najboljša tkalka, ki tke poleg raznih vrst platna tudi platno na šibe, Jela Radojčičeva iz Bojancev 20.

V Adlešičih je pa danes že 10 deklet, ki so se naučile tkanja na šibe v letošnjem letu in tkejo že razne izdelke, ki zbujajo splošno pozornost. Ta dekleta so prave pionirke, saj bodo razširile to, svoj čas živo umetnost ornamentnega tkanja zopet med svojimi rojakinjami.

V Daljnih njivah je tkala otirače Kata Madroničeva, ki je umrla pred 100 leti.

Stari belokranjski vzorci, ki jih hranijo Etnografski muzej v Ljubljani in privatniki v svojih zbirkah, Poldka Bavdek učit. v p. na Vinici, Franc Štrumbelj v Semiču, Danica Hranilović v Metliki, Šola za umetno obrt v Ljubljani, Božo Račič v Ljubljani, kažejo veliko spretnost in znanje starih tkalk. Najlepšo zbirko hrani v Črnomlju Mihaela Balkovec. Otirače za to zbirko je zbrala pokojna Zofija Haring, katere predniki so bili Janežiči, ki so imeli svoj čas podložne vasi: Zapudje, Staro in Novo Lipo pri Dragatušu. Imeli so sorodnike v Metliki, ki so bili v službi nemškega viteškega reda. Pri Haringovi je stanoval pred petdesetimi leti kot mlad živinozdravnik znani zbiratelj Jos. Nik. Sadnikar iz Kamnika, ki je znal zbuditi pri Haringovi smisel za zbiranje starin, narodnih vezenin in tkanin. Hiša, imenovana »Viniški dvorec«, ki je bila last Haringove v Črnomlju, nosi še danes spomine na Sadnikarja in pok. slikarja Vesela. Po tej zbirki in po raznih drugih originalih, zbranih po raznih belokranjskih vaseh: Adlešiči, Črnomelj, Daljne njive, Damelj, Dragatuš, Jernejeva vas, Krašnje selo, Kvasica, Obrh, Polje, Sela pri Otovcu, Semič, Stari trg, Tribuče, Vinica, Zapudje, Sinji Vrh, je izdelala lepo in bogato zbirko večine belokranjskih vzorcev, ki bi sicer izginili brez sledu, viniška učiteljica Poldka Bavdkova in nam tako ohranila dediščino naših starih, najboljših tkalk in vezilj Bele krajine. Večina teh vzorcev je objavljena v Sičevi zbirki. Te zbirke so dragocena podlaga novemu delu na področju tkalstva v Beli krajini. Ker pa so razprodane, jih velja izpopolnjene vnovič izdati.

Metlika sama je morala imeti svoj čas prav dobro tkalko ali morda še več, ker so ravno metliški otirači najlepši. Eden ima celò 7 bordur. Nekateri predstavljajo peteline, pave v raznih pozah, osmerokrake zvezde in vrhnji del metliškega mestnega grba z dvema krokarjema. Razen teh pa imajo še ozke bordurice geometričnih ornamentov.

Sl. 1. Konopljo godijo na rosi — Adlešiči

Sl. 4. Spletanje osnutka v kito — Adlešiči (foto B. Račič)

Sl. 2. Terice in tukačice — Adlešiči

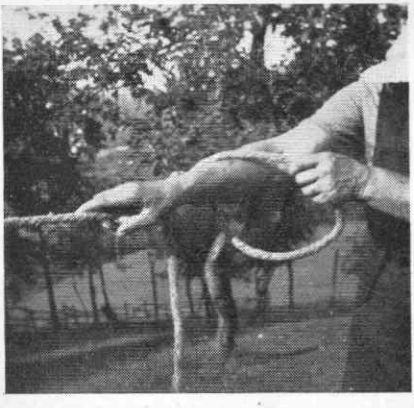

Sl. 5. Spletanje osnutka v kito

Sl. 3. Mikanje konoplje — Adlešiči

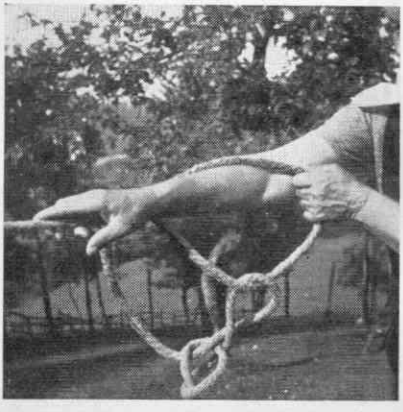

Sl. 6. Spletanje osnutka v kito

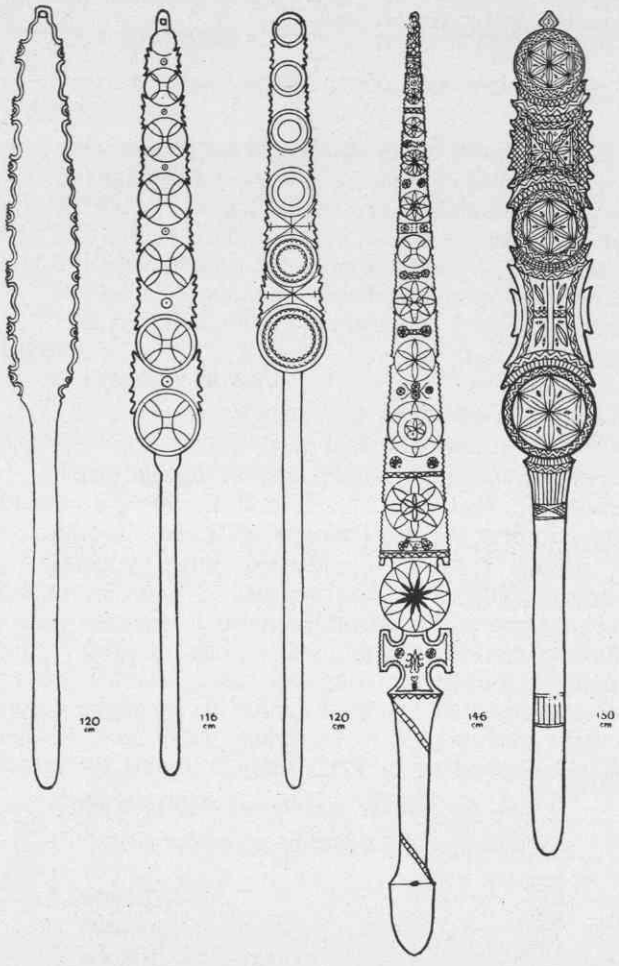

Sl. 7. Belokranjske preslice iz zbirk E. M. v Ljubljani

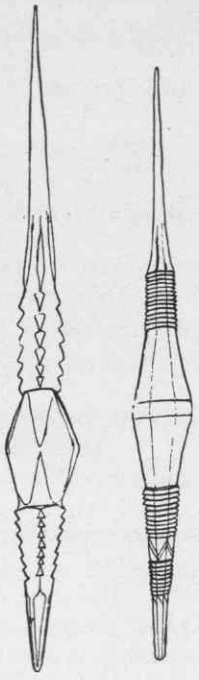

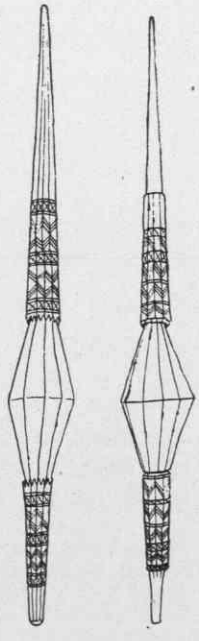

Sl. 8.—9. Belokranjska vretena

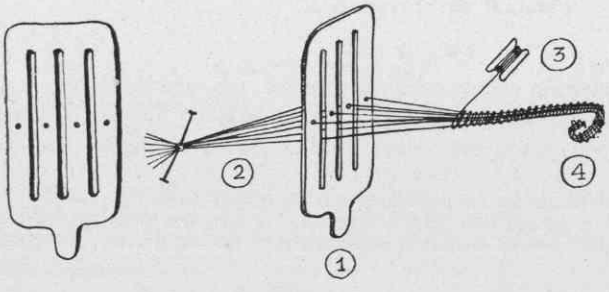

Sl. 10. Brdce za tkanje trakov: 1. deščica, 2. osnutek, 3. rak z navitim votkom, 4. trak (risal T. Ljubič)

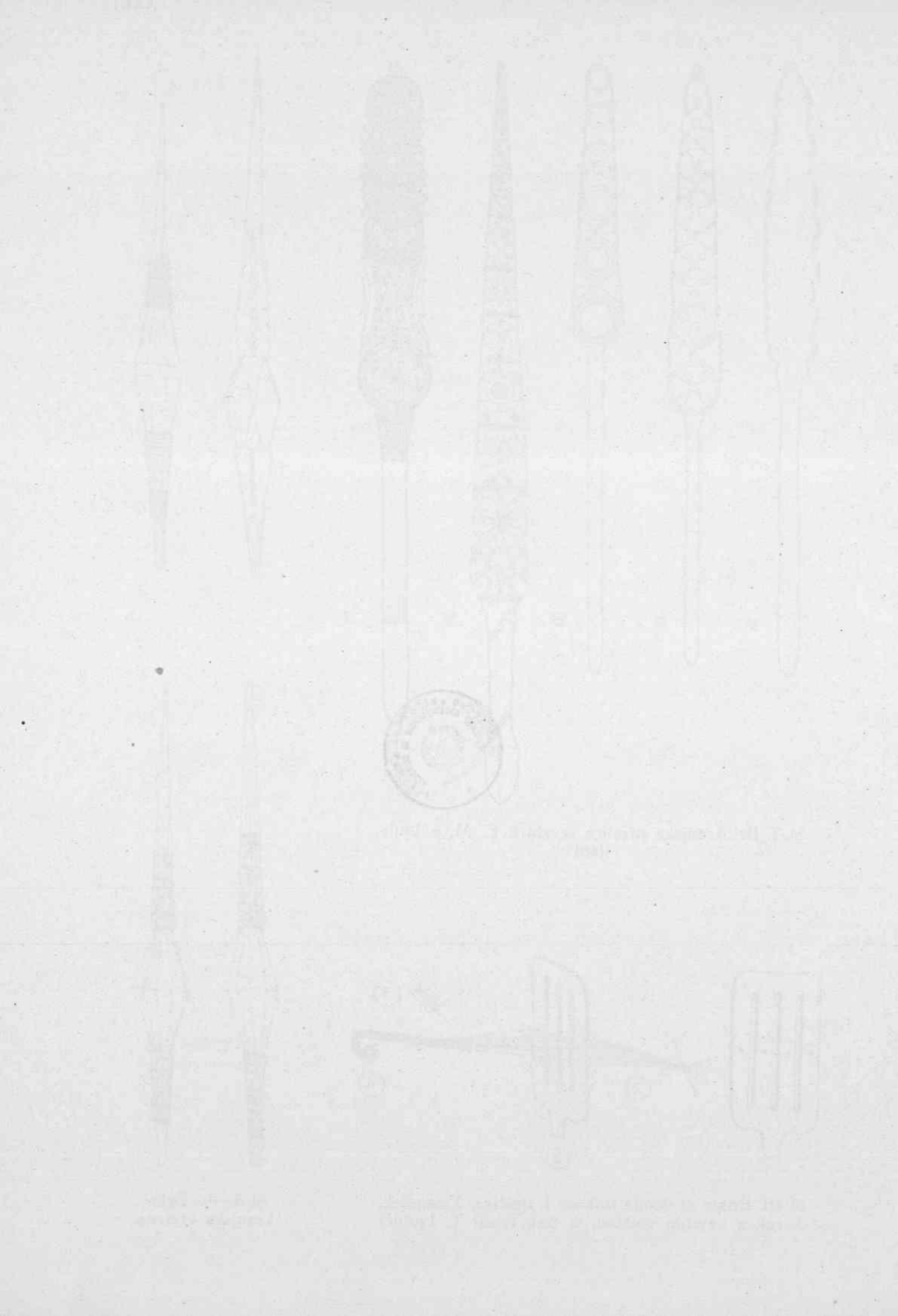

Pregled belokranjskih tkanin nam pove, da je bil svoj čas po veliki večini tale izbor:

1. Grobo platno iz porosne (nebeljene preje).
2. Pražnje platno — preja po preji beljena.
3. Platno z domačo osnovo in vlečeno z enonitnim bombažem (pamukom).
4. Pisano platno s pisano osnovo in beljeno in nebeljeno prejo.
5. Pisano platno z barvano osnovo in barvanim votkom.
6. Platno, osnovano z bombažno prejico in vlečeno z ročno prejo.
7. Bombažno platno, osnovano z bombažno prejico in vlečeno z bombažem.[3]
8. Preproge, krpare.

Vsa ta platna so gladka in so široka do 70 cm, ker ne uporabljajo bolj širokih statev. Slednja bi se lahko vpeljala in bi bila bolj ekonomična.

Potem sledijo vzorčna platna, ki jih imenujejo tkalke dvo- in štirinitna platna ali platna na škatlice (mizice, hišice). Teh tkanin je še 10 vrst in celo več, tako da dela Bela krajina 15 do 30 vrst raznega ročno tkanega platna.

Domače platno uporabljajo za razne izdelke. Predvsem se uporablja platno za rjuhe in namizne prte. Iz tanjšega platna delajo letne obleke in srajce, okrašene z belokranjsko vezenino, ovoje za knjige in namizne garniture. Vzorčasto, debelo platno je uporabno za tapetniške izdelke: za prevleke kavčev, foteljev in zof. Izvrstno rabi takšno platno tudi za tapeciranje sten, raznih garderob ali jedilnih kotičkov. Iz vzorčastega platna delajo zelo originalne krušne torbe, nahrbtnike in tržne torbice. Platno se da tudi prav dobro barvati in tiskati. Umetna tkiva so pa izvozno blago.

K temu pridejo še volnene tkanine, in sicer:

1. debelo sukno za uporabo pri pohištvu,
2. torbe,
3. pregače,
4. preproge (šarenice),
5. odeje (koci — belci),
6. preproge — čilimi.

Kot glavne surovine za izdelovanje domačih tkanin rabijo prvenstveno lan, konoplja in domača volna. Za mešanje se pa uporablja bombaž in inozemska barvana volna za povečanje pisanosti v ornamentih.

2. Surovine za tkalstvo

a) Lan

Lan je dvojni: jari in zimski. Jari se seje spomladi, zimec pa jeseni septembra. Največ se seje domači, razširja se pa tudi pernavski ali ruski lan, ki daje daljše in tanjše vlakno. Lan raste povprečno 90 do 100 dni. Sejejo

[3] Vsi omenjeni vzorci platna in tkanin so za študij na razpolago interesentom v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Poleg vzorcev je v muzeju še mnogo skic in fotografij, ki jih zaradi pomanjkanja prostora nismo mogli priobčiti v tem opisu.

ga na celino ali na dobro gnojeno zemljo. Ko lan poleti dozori, ga popukajo. Vežejo ga v »rukoveti« (snopiče, ki so tako debeli, kolikor ga obe dlani obsežeta) in postavijo po travnikih v kope, ki imajo po 60 rukoveti ali ga prislanjajo ob gospodarskih poslopjih ali pa devajo tudi v kozolce. Potem otolčejo semena (ošopljejo) s palico ali pod »tukačo«. Nato ga denejo godit v gorko Kolpo in potem še za kak teden na pokošen travnik, da se korenito posuši. Posušen pride v sušilnico (pečnico), kjer se kuri, da postane krhek. Nato pride pod tukačo, od tod pod trlico in izpod trlice na greben. Na grebenu se izčešejo povesma z dolgimi vlakni za fino platno, drugovrstno so lasnice, tretje pa kudelja, ki pa je za debele vrste platna. Povesma se privežejo na preslice, ki jih zatikajo predice za pas ob levem boku. Z vretenom se niti izvlačijo iz povesma in z desnico navijajo na vreteno. To je ročna preja. Predice pa predejo tudi na kolovrate, ker gre hitreje od rok in to prejo imenujejo kolsko prejo. Preja se previje v klobčiče in čaka na snovanje.

b) Konoplja

Konoplja se uporablja večinoma domača in jo sejejo več kot lanu, ker je bolj izdatna. Seje se »o Jurjevu«. Predelava je pa ista kot pri lanu, samo da puščajo konopljo za seme posebej, da dozori, medtem ko za predelavo pukajo konopljo, dokler so stebla še mehkejša in nedozorela. Poskusili so (letos) tudi z laško konopljo, ki pa zaradi prevelike suše ni uspela najbolje. Značilno je, da sejejo povsod tam konopljo, kjer so naseljenci: v Beli krajini in na Krškem polju, medtem ko je drugod bolj v navadi sejanja lanu.

c) Bombaž

Bombaž je prihajal iz inozemstva: iz Amerike, Egipta in Indije. Za tkanje so kupovale žene bombaž največ v Karlovcu, na Vinici in v Črnomlju. Danes pridelujejo bombaž tudi v Jugoslaviji in postajamo vedno bolj neodvisni od tujine. Enonitni bombaž imenujemo kratko »pamuk« ali »bombaž«, dvonitno prejo pa »prejico«. Uporabljajo se št. 10 do 34, in sicer nebeljen in beljen. Žene jemljejo raje nebeljenega, ker se lepše ujema z domačo prejo in je tudi močnejši.

č) Volna

Volno so dobivali od domačih živali, ki pa dajejo slab in debel material. Boljšo so kupovali ob petkih v Karlovcu od hrvatskih ovčarjev in prav tam so kupovali tudi barvano inozemsko volno, ki ni puščala barve. Za razvoj domačih obrti je neogibno potrebno, da se uvede v Beli krajini boljša vrsta ovac; ta naj bi dajala boljši material in več kakor dosedanje, ki kažejo že vse znake degeneriranja, ker jim ovčarji posvečajo premalo skrbi. Oblast se mora čimprej lotiti obnove ovčarstva. S krepko voljo in strokovnim znanjem bo mogoče doseči povoljne uspehe že v nekaj letih.

»Prelo«

Še danes je ohranjeno v Beli krajini »prelo«. Zvečer se zbirajo dekleta v vasi, v hiši, ki ima prostorno sobo. Pride 10 do 15 deklet, ki prinesejo

s seboj ali preslice ali pa kolovrate. Predejo navadno do polnoči, včasih še celo dalj časa. Večkrat tudi vabijo na prelo, da je krajši čas in da se prihrani razsvetljava po hišah, kjer ne predejo. Svoj čas so hodili na prelo tudi fantje, ki so, medtem ko so dekleta predla, rezljali vretenca in jih poklanjali svojim izvoljenkam. Med fanti je bilo včasih pravcato tekmovanje, kdo bo izrezljal lepše vreteno. Nekatera so prav mojstrsko izdelana. Predejo vse večere razen sobote, ko je dovolj drugega dela in čiščenja v hiši. Do polnoči se napredeta dve veliki vreteni. Za eno štreno je potrebno 8 vreten. Za eno snovanje jemljemo po 6 štren. Predeno (štrena) tehta navadno 1 kg ali tudi več in iz tega se stke približno 3 in več metrov platna. Pridna predica in tkalka izdela torej v eni zimi okoli 60 m platna.

Na prelu so se spredle navadno tudi ljubezenske niti, ki včasih niso ostale brez posledic in tako je nastal belokranjski pregovor: »Ka(tera) hodi po prelu, si zibko zasluži.«

3. Tkalsko orodje in izdelovalci

Potrebno tkalsko orodje so izdelovali navadno nadarjeni samouki, ki so prišli pri opazovanju dela svojih žena ali hčera na kakšno praktično zamisel in jo uveljavili pri nadaljnjih naročilih. Bistvenih variant ni, šlo je le za ličnejšo ali slabšo izdelavo orodja, ki se je delalo navadno pozimi. Običajni tip belokranjskih krosen ali statev ima Etnografski muzej v Ljubljani. Specialni tipi so bila ozka krosna za tkanje otiračev in statvice za tkanje pasov iz Predgrada pri Starem trgu ob Kolpi. Za tkanje »na šibe« morajo biti krosna od bila proti gornjemu vratilu podaljšana.

Manjše orodje, kakor preslice in vretena, so delali doma. Priprave za vezanje ničalnic, tako imenovane »nitnike«, ni imela vsaka hiša, ampak navadno le nekaj hiš v vasi in so jih posojevali sosedom. Sukanec za vezanje ničalnic so predle žene same in ga potem povoščile zaradi trdnosti. Bolj delikatno je bilo izdelovanje brd, ki so jih delali »brdarji«. Od tod tudi hišno ime ali »prišvarak« (pridevek), n. pr. pri Veseliču na Vrhovcih pri Adlešičih. Brda so morala biti natančno narejena, število zobcev je moralo ustrezati namenu in material je moral biti trpežen. Zobce za brda so delali iz trstike (»pušpana«). Zobce so pričvrščali v zareze dveh vodoravnih palic, ki sta imeli med seboj 10 do 13 cm razdalje. Privezovali so zobke enako oddaljene drugega od drugega z močno nitjo in potem zalili s črno čevljarsko smolo. Zobci so se računali po pasmah, t. j. na vsako pasmo po 60 zobcev. Kolovrate so izdelovali ali domači kolarji ali pa samouki, ki so obratovali s primitivnimi stružnicami na nožni pogon.

4. Tkalske priprave

a) Brdce za tkanje trakov

Najprimitivnejša priprava za tkanje trakov je tako imenovano »brdce za tkanje trakov«. To je priprava v obliki deščice v velikosti človeške roke, ki ima po dolgem štiri zareze, do 5 mm široke. Vmesni deli med prvo in

drugo, drugo in tretjo, tretjo in četrto zarezo so na sredi prevrtani; tja se napelje nit in tudi med zarezami — vsega 9 niti.

Tkalka zveže na enem koncu vseh 9 niti v čop in ga priveže na žebelj v steni ali na drevo, če tke poleti zunaj. Tkati začne tako, da »brdce« potegne navzdol, tako da so niti, ki so vdete in pripeljane na vmesnih delih med zarezama, zgoraj, ostale štiri niti pa spodaj, da se napravi zev. Tam skozi potisne »rak« z navito nitjo od leve na desno in od desne na levo. Nato tkalka »brdce« zopet dvigne, da nastane zgoraj »zev«. V to zopet potisne rak z nitjo, s prsti pritegne votek k prvi niti, da je tesno stisnjena nit pri niti. To je princip tkanja, ki se prenese potem od teh najmanjših »stativic« z devetimi nitmi osnove na širše »stativice«, na katerih se po istem principu tkejo pasovi iz raznobarvnih volnenih niti. Za tkanje pasov rabijo statvice na 20 do 30 niti.

Lahko pa se tkejo iz motvoza tudi oprte za koše in drugo uporabo.

Ta primitivni aparat je človek izpopolnjeval polagoma do najmodernejših mehaničnih tkalskih strojev, ki zamenjujejo na tisoče človeških rok in v kratkem času opravijo koristno delo, ki gre pri ročnem pogonu še precej počasi.

Druga najstarejša priprava, ki se uporablja v Gorjancih, je

b) gorjanska tara

Priseljeni Uskoki so zasedli večino Gorjancev še v 16. stoletju in so prinesli s seboj tudi znanje tkanja in vezenja, kar so ohranili do današnjih dni.

Uskoki imenujejo statve, na katerih tko pregače in torbe, »tara«; to je 180 cm visoko stojalo, ki je 90 cm široko in ima obliko okvira, ki je dvakrat predeljen. Gornja stranica se imenuje gornje vratilo, spodnja pa dolnje vratilo. To se dá z zagozdami z desne in leve strani nekoliko regulirati, da se osnova lahko nekoliko bolje napne. Približno v sredini imata desni in levi stebriček tri luknje, med katere se vtakneta v sredi dva ključa brez brad. Skozi odprtino ključa se potisne »palica nitnica«.

Snovanje se opravi takole: Najprej priveže tkalka vrvico na levem stebričku in jo zgoraj v loku pritrdi na desni stebriček. Nato začne osnovo, ko jo priveže spodaj ob levem stebričku, ovijati preko gornjega vratila spredaj in zatem jo spušča zadaj na spodnje vratilo in zopet okoli toliko časa, da je izpolnjen in namotan ves prostor med gornjim in dolnjim vratilom in levim ter desnim stebričkom. Osnova gre torej enkrat nad vrvico, drugič pod vrvico in tako do konca. Nato se osnova »naniti«. Prvi dve niti se ne privežeta. Nato se ovije vsaka druga nit z zanko, z močno nitjo. To zamenja ničalnice. Odpiranje zevi opravlja nad nanitnico »palica pomičnica«. Vzorci se delajo tako, da tkalka prebira niti osnove po raznem številu, ki pa mora biti enakomerno porazdeljeno čez vso osnovo. Jemljejo se n. pr. po tri niti zgoraj in dve spodaj v prvi vrsti. Druga vrsta se jemlje obratno. Ta način se lahko ponavlja za nekaj vrst, potem se pa prebiranje zopet menja. S tem postopkom se dajo doseči prav lepi barvni učinki, zlasti če se menjajo barve. V ta namen so jemali belo, modro, rdečo in zeleno volno, in sicer tanjšo in debelejšo. Za »pregače« (predpasnike) jemljejo tanjše, za torbe pa močnejše volne.

V Gorjancih so tkale navadno »prognašice«, to je ornamentirane le v vodoravni smeri, medtem ko so pravoslavne Marindolke in Bojančice tkale tudi pregače-iverače. Iveri imenujejo ornament, ki sestoji iz treh ali petih kock, postavljenih v obliki piramide. Te kocke se prebirajo čez tri niti v osnovi in se trikrat zavlečejo z votkom. To je gobelinski način tkanja.

Gorjanska tara je najstarejša tkalska priprava pri nas. Podobne statve iz XV. stoletja nam kaže freska pri Sv. Primožu nad Kamnikom.

Namesto bila z brdom, ki ga imajo druge statve, uporabljajo tu tkalke »češelj«, s katerim zabijajo od vrha navzdol votek v vodoravni smeri, da dobijo dovolj gosto in zbito tkanino. Češelj je izdelan iz 3 cm debele bukove ali gabrove deske v obliki sodovih vratic. Na zgornji strani ima zažagane zareze, med katerimi so pribl. 2 mm debeli zobje. Zadaj je zbit v desko ročaj, za katerega drži roka, ki zabija votek.

c) Belokranjska krosna

Statvam pravijo Belokranjci splošno »krosna«, Poljanci »státive«, Bojančani, Marindolci in Žumberčani pa »tara«. Ta tip krosen je razširjen tudi po bližnji Hrvatski.

Posamezni deli se imenujejo: sprednje vratilo, žleb, palice sestrice, palica prebiralka, sklopnjača, ničalnice, bilo, brdo, čolniček (čunek), cev, palica razpenjalka, srednje vratilo, podnožnik, dolnje vratilo, klop, stranice, kolesa, zobata kolesa, klinci. Vsi deli so narejeni iz bukovega lesa.

Med pripravami domačinov in doseljencev ni bistvene razlike.

5. Predelava surovin

a) Snovanje

Med najvažnejša opravila pri tkanju sodi priprava osnove ali osnutka (»kite«). To delo mora biti izvršeno nadvse vestno in natančno, ker je odvisno od tega dobro tkanje in potek dela. Svoj čas so polagale tkalke klobčiče z navito prejo v dvanajst loncev, danes pa imajo v ta namen pripravljeno za majhno ped visoko leseno škatlo z 12 predali. Od tod prepelje snovalka konce niti klobčičev skozi luknjice snovalne deščice (šprinka, čini) in jih zveže na koncu z nitjo v trden čop, ki ga natakne na klinec vitljena. Vitljen ima obliko vretena, ki ima v sredini dolgo os, in sega od tal do stropa. Na os so pravokotno postavljene 4 palice, pritrjene na koncih zgornjega in spodnjega križa. Višina teh palic je 175 cm, višina osi znaša 2,50 m (višina sobe), dolžina križev pa po 120 cm. Niti pa prebirajo tako, da jemljejo najprej prvi par z levo roko od zgoraj z leve, potem pa prvi par z desne. Nato vzamejo drugi levi par, potem levi in slednjič zadnji par z leve in končno z desne. Pri snovanju drži snovalka z levo roko prebrane niti, z desno pa deščico s prepeljanimi nitmi. Vse niti skupaj se imenujejo prame ali pramen. Prame se razdelijo na polovico in navijejo okoli klinca pol zgoraj, pol spodaj nato se prekrižajo prame okoli drugega in tretjega klinca. Vitljen se nato obrača in prame gre okoli vitljena navzdol do spodnjega križa do spodnjih

klinov, okoli katerih se zavije v obliki osmice in se vrne po isti poti navzgor. Ko se vračamo nazaj s pramenom od spodaj navzgor, začnemo prebirati s spodnjim levim parom, nato z desnim itd. tako, da pride dvakrat prekrižano. Ta postopek se ponavlja toliko časa, kakršno širino želi tkalka imeti. V eno prame gre dvanajst niti, v eno pasmo pa gre pet pramen (60 niti). Platno se snuje navadno na deset do trinajst pasem, če je preja domača in ročno predena (bombaž snujemo 14 do 16 pasem). Osnutek ima torej 600 do 780 niti širine. Pot ali mera, ki jo premeri prame enkrat okoli vitljena, se imenuje »bulit« (= boleta, boletare = značka, označiti), tudi »stena«, »koleno«, »vitra« (oznaka z barvo ali pisano nitjo) in meri 2 palici (palica ca. 1,50 m). Na vsakih 5 pramenov se prevleče spodaj motvoz, da se ve za širino platna.

Dolžino določijo navadno kar s tehtanjem. Teža preje se razdeli na tri dele, dve tretjini teže se porabita za osnovo, ena tretjina pa za votek. Od debeline preje je odvisna poraba votka, od tanjše se porabi manj, od debelejše pa več. Če je tanka osnova in debelejši votek, gre delo hitreje od rok. Najlepše pa je platno in najbolj enakomerno, če sta osnova in votek enako debela.

Ko je porabljena vsa preja, namenjena za votek, se konča snovanje takole: Če so osnovane pasme na par, odreže tkalka prame na zgornjem delu vitljena, torej tam, kjer je pričela snovati. Če pa ni na pare (11, 13, 15), jih odreže spodaj in zaveže v vozej. Potem vzame motvoz, ki ga prepelje na križu vitljena skozi ves osnutek, in ga zaveže. Prav tako zaveže osnutek tudi zgoraj. Nato vzame osnutek z vitljena tako, da ga vzame najprej na prvem klinu (tam, kjer je začela) ter ga razpolovi in zasuka, da se ne zmeša. Tako nastane zanka, skozi katero vtakne roko in poprime dalje. To dela do konca, dokler ni ves osnutek porabljen in spleten v kito.

b) Navijanje

Sedaj se osnutek navije na krosna takole: Iznad dolnjega vratila se dene preko srednjega na sprednje vratilo. To ima zarezo in žleb po sredini. Tam se vtakne palica skozi osnutek, kjer je motvoz in se potem prevlečejo pramena skozi grabljice. Grabljice imajo 71 zobcev. V prostor med zobci pride eno prame, to je dvanajst niti, če je osnutek na dvanajst pasem, sicer pa se pusti sem in tja prazen prostor, če je osnutek na deset pasem, ali pa se deneta po dve prameni, če je osnutek na več kot štirinajst pasem. Paziti je pri tem, da se prame ne razdere, ko se navija; grabljice se morajo premikati, da stojijo poševno, da se enakomerno navija in izpopolni vratilo enakomerno, da ni jarkov med prameni. Grabljice se nato zaprejo in se dene palica v zarezo gornjega vratila med obe kolesi in se navija skozi grabljice, ki imajo nalogo, enakomerno deliti osnutek. Ena delavka drži grabljice, druga pa osnutek, ki mora biti čvrsto napet. Dve pa obračata s klini sprednje vratilo in navijata osnutek do konca. Potem se vtakneta dve palici prebiralki (»sestrici«) tam, kjer je votek zvezan. Nato se motvoz razreže in se začne z vdevanjem skozi ničalnice z iglo vdevalko, »šprinko«, ki je lesena in žična. Vdeva se od leve

strani, in sicer prva v gornjo, druga pa v dolnjo, obe skupaj pa skozi eno odprtino med zobci na brdu. Ko je osnutek vdet, se privežeta paroma po dva pramena na srednje vratilo; potem se pa potegne srednje vreteno iz votka in vtakne zopet nazaj, tako da gredo stkane niti v obliki platna preko njega. Nato se priveže »pritkavača« na dolnje vratilo. Zatem se osnova dobro napne in »navošči« z voščenko. Voščenka je majhno ped dolga deščica, za palec debela, in ima na eni strani izdolben žleb, kamor se natlači vosek. S to pripravo se namaže ali se navošči osnova po vrhu, da se niti preveč ne mešajo pri tkanju. Zato je navadno tako platno precej trdo, dokler se ne popari in izpere vosek. »Pritkavača« je kos platna, ki ima rese ali štranjce, na katere se privežejo konci osnutka; platno samo se pa pritrdi s palico v žlebu na spodnjem vretenu in se navije okoli vretena s štranjci. S pritkavačo se prihrani material, ker ni treba puščati na koncu osnove, kar ni uporabno in se mora odrezati. Posebej se pa navijejo cevi s prejo na »kolesu za cevi sukat«. Za to rabi navadno star kolovrat, ki ga predelajo v ta namen. Ena takšna cev pride v čolniček, ki ima na strani luknjico, skozi katero teče nit med votek s čolničkom vred.

c) Párilo

Spredene štrene devajo v »párilo«. Presejan bukov pepel stresejo na redko debelo platno, ki je pokrito preko štren, ki so zložene v velikem čebru. Nato se zlije na pepel krop. V parilu se pustijo 6 do 7 ur. Med tem časom večkrat menjajo krop. Vodo odtakajo spodaj na čepu in jo ponovno zavrejo. Ohlajene štrene izpirajo v čisti vodi, in ob pomanjkanju vode v vodnjakih vozijo štrene v tekočo vodo — v Kolpo. Če preja zmrzne, odleže to za enkratno parjenje. Namen parila je, da štrene omehčajo in postanejo bele. Zato morajo ta postopek ponavljati osem- do devetkrat. Porosno prejo pa poparijo samo trikrat, da postane voljna in da se dá tkati, barvo pa ohrani prirodno in takšna rabi pri tkanju za barvne efekte.

d) Pranje domačega platna

Za pranje domačega platna se jemlje navadno deževnica ali kapnica. Zaradi pomanjkanja mila se platno deva v »parilo« in se potem spira v tekoči vodi. Zato vozijo tudi perilo na Kolpo — in ga tam sperejo do čistega. Pozimi radi puste perilo premrzniti, takšno perilo je mnogo lepše. Rjuhe in prte obesijo, da se osuše na dobro polovico, potem jih lepo zganejo in zlože točno po vogalih in potolčejo robove z lesenim tolkačem. Nato zavijejo »mlinčar« ali »valjarko« v platno in »ravnajo« platno z ravnjačo, da postane gladko. (»Mlinčar« imenujejo v Ziljah, »valjarka« v Adlešičih.) Potem položijo rjuhe in prte drugega na drugega in jih obtežijo čez noč. Drugi dan obesijo vse zopet na sonce, da se platno posuši do dobrega, ker sicer lahko zaplesni in je plesnobo zato težko izprati. Tako opranih in pripravljenih prtov ni potrebno likati, ker jih je že ta postopek nekako zlikal. Če se pa platno lika, mora biti vlažno, ker se suho ne da likati. Mora se pa dobro posušiti na soncu, preden se spravi.

6. Tkanje gladkega platna

Tkalka sede za krosna in pritisne desni podnožnik, ki z ničalnicami razdeli osnovo na polovico in nastane tako zvana zev. Skozi to vrže tkalka čolniček z nitjo, ki jo zabije z bilom, v katerem je brdo. Brdo ima toliko zobkov, kolikor je niti v osnutku in tako se platno zbije v gosto tkanino. Če se pa manj krepko zabija, ostane platno bolj redko. Nato pritisne z levo nogo levi podnožnik in vrže čolnič z leve strani skozi odprto zev na desno in zabije nit z bilom. Tako se to ponavlja in pred nami se daljša pri vsakem zamahu platno za debelino ene niti in se počasi zavija na spodnje vratilo.

Če se med tkanjem odtrga nit osnutka, jo je treba takoj poiskati in zvezati s parom, da se ne zmeša. Dobra tkalka stke, če je preja gladka in čvrsta, da se ne trga, 6 do 8 metrov na dan, in to na navadnih statvah, ki jih delajo navadno samouki po belokranjskih vaseh. Če bi pa uporabljale statve s hitrim čolničkom, bi lahko stkale najmanj trikrat več. To velja seveda za gladko enobarvano platno. Če se pa tke pisano platno, je temu primerno treba tudi pripraviti osnovo. Pri tem je treba zaradi določenih mer in razdalj med posameznimi barvastimi pasovi, ki tečejo po dolžini platna, paziti, da se štejejo pramena niti v določenem redu, ker nastane sicer slab vzorec. Ravno pri pisanih tkaninah je treba paziti, da sta osnutek in votek enako debela, sicer ne uspe dobro. Osnova se pripravi za prvovrstno platno tako, da se dajejo klobčiči v predalčni zaboj n. pr. v takšnem redu: V prve štiri predale se položijo beli klobčiči, v druge štiri nebeljeni, v zadnje štiri pa »porosni«. Za druge vzorce pa zopet druge kombinacije.

7. Dvonitno platno

Dvonitno platno se tke na navadnih krosnih, ki imajo dva podnožnika. Začne se z desno nogo. Potem se prebirajo z motvozom dolnje niti z desne strani dve gori, štiri doli do konca osnove. Nato se porine skozi osnovo 10 do 12 cm široka deska in daljša od širine od platna takoj za brdom in se potem zamenja za drugo za ničalnico pokončno, da napravi zev, skozi katero se vrže čolniček z desne na levo dvakrat, ne da bi pritisnili na podnožnik. Potem se pa pritisne podnožnik in vrže čolniček štirikrat zapored. Nato se najprej preberejo niti, in sicer dve doli, štiri gori z motvozom do kraja. Ta postopek se ponavlja, dokler ni platno dotkano.

Razne kombinacije prebiranja dajo lahko veliko število najrazličneje kombiniranih vzorcev. Mogoče je tkati tribarvne kompozicije na ta način, da je osnova enobarvna, votek pa barvan. Lahko je tudi osnova barvana in votek tudi.

8. Štirinitno platno

Tako imenovano štirinitno platno se tke na navadnih krosnih, ki pa morajo imeti dva para ničalnic in dva para podnožnikov.

Zev se odpre z desnim skrajnim podnožnikom in se vrže čolniček skozi. Nato se pritisne levi skrajni podnožnik in se vrže čolniček z votkom na

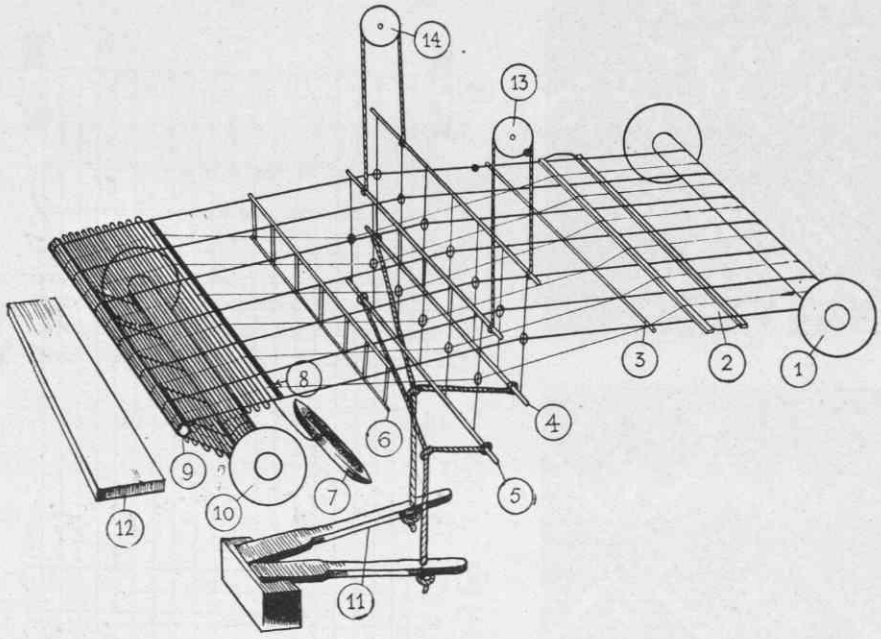

Sl. 11. **Shema belokranjskih krosen:** 1. gornje vratilo, 2. palici »sestrici«, 3. palica »sklopnjača«, 4. in 5. ničalnice, 6. bilo, v njem brdo, 7. čunek, 8. palica »razpenjalka«, 9. sprednje vratilo, 10. dolnje vratilo, 11. podnožniki, 12. klop, 13. škripci

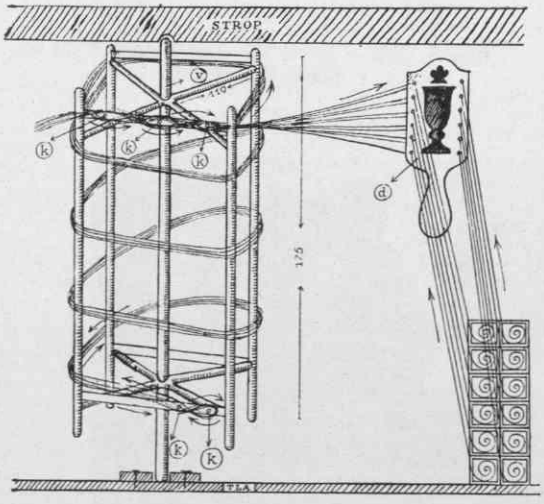

Sl. 12. Vitlen ali snovalo: v = vitlen, k = klinci, d = deščica »snovalka«

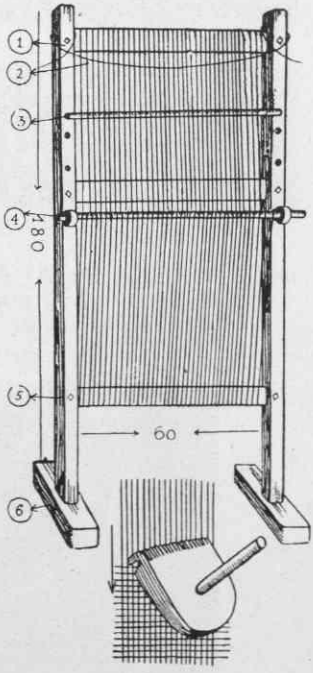

Sl. 13. **Gorjanska tara:** 1. gornje vratilo, 2. vrvica, 3. palica pomičnica, 4. palica nanitnica, 5. dolnje vratilo, 6. noga; pod taro je češalj (risal T. Ljubič)

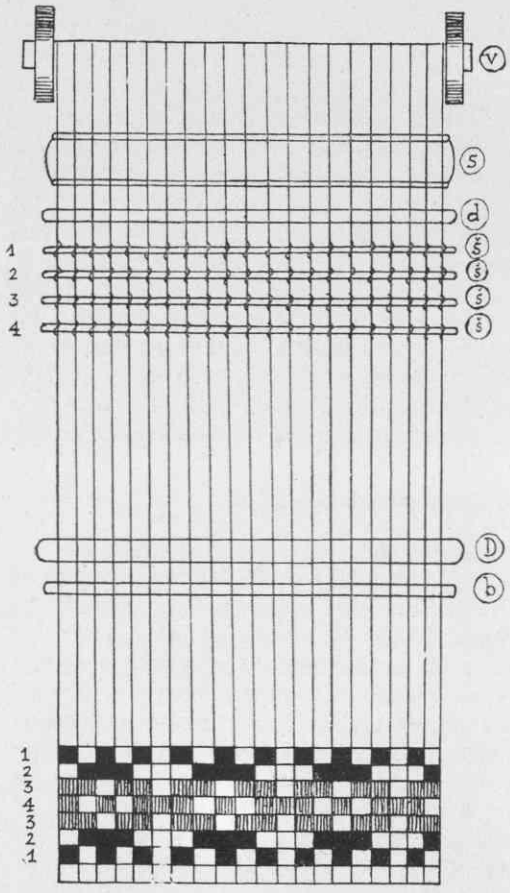

Sl. 14. Shema tkanja na šibe v Beli krajini (risal T. Ljubič)

Sl. 15. Okraski na belokranjskem tkivu s pavi, svastiko in petelinom (foto J. Šmuc)

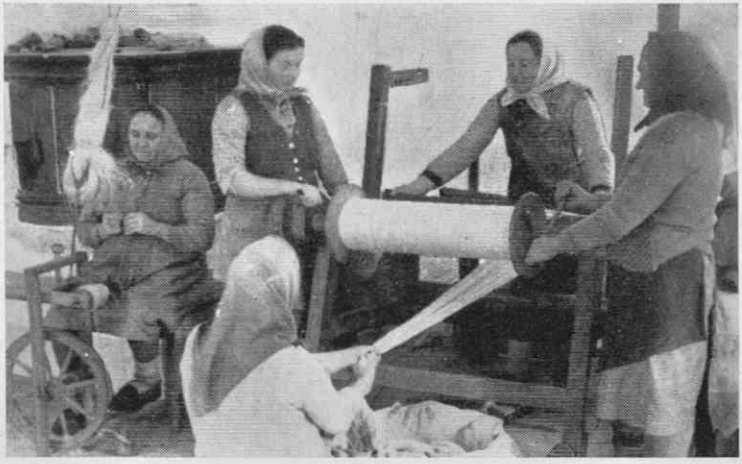

Sl. 16. Navijanje osnutka na gornje vratilo v Adlešičih (foto B. Račič)

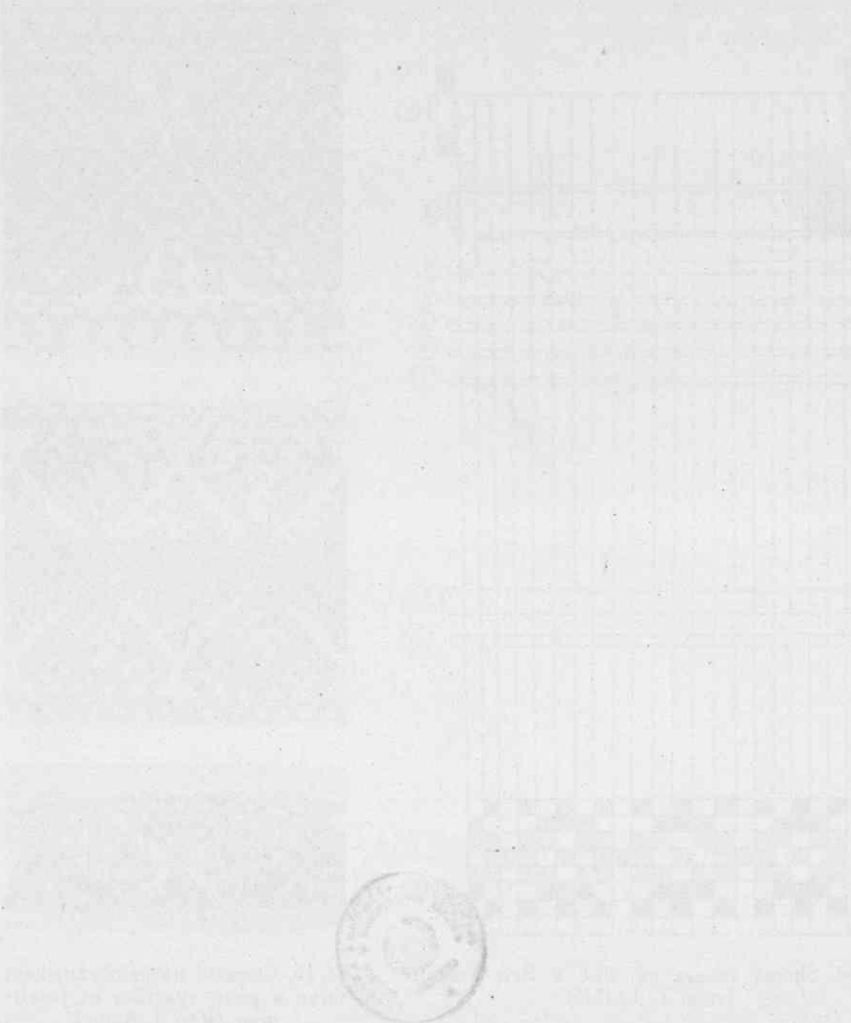

desno. Zatem se pritisne notranji desni podnožnik in se vrne čolniček na levo. Slednjič se pritisne notranji levi podnožnik in vrže čolniček na desno. Ta vrstni red menjanja podnožnikov mora ostati do konca tkanja.

Važna za tkanje štirinitnega platna je napeljava osnove, ki se napelje takole: Skozi oko prve ničalnice, začenši od spodaj, se porine prva nit osnove z desne strani. Nato se vdene skozi prvo oko druge ničalnice druga nit osnove, nato skozi tretje oko tretje ničalnice in slednjič skozi četrto oko četrte ničalnice. Peta nit pride zopet skozi oko prve ničalnice, šesta skozi drugo, sedma skozi tretje in tako se dela do 18. niti, ki pride skozi oko druge ničalnice. Nato se nadaljuje zopet z vdevanjem nadaljnjih 18 niti tako, da pride prva oziroma devetnajsta nit skozi četrto ničalnico, dvajseta nit skozi tretjo ničalnico, enaindvajseta nit skozi drugo ničalnico in dvaindvajseta nit skozi prvo. Po tej razdelitvi gre vdevanje do konca.

Možne so tudi druge kombinacije vzorcev, če se napeljujejo niti osnove v drugem vrstnem ali številčnem redu.

9. Tkanje dekorativnih tkanin »na šibe«

Ta način tkanja je zelo starodaven in zahteva od tkalke izredno veliko potrpljenja, vztrajnosti in vestnosti. Zato so bile tudi tkalke, ki so obvladale to tehniko, po Beli krajini bolj redke in čislane.

Ornamenti so vezani na oblike, sestavljene iz kvadratnih elementov iz tehničnih razlogov. Ornamentirana tkiva se lahko tkejo na navadnih krosnih, toda le bolj ozke bordure. Za širše vzorce je treba imeti spredaj podaljšana krosna, ali nalašč za to izdelana dolga, ker se potrebuje prostor za vtikanje palic, ki jih je včasih celo čez 30. Izvede se lahko veliko število vzorcev v tej tehniki.

Tke se po načrtu, ki ga ima tkalka pred seboj.

Najprej se začne s prebiranjem ali štetjem niti. Na načrtu pomeni vsak kvadratek ornamenta dve ali tri niti na osnovi in prav toliko se jih zavleče z votkom.

Prebira se prva vrsta na načrtu od spodaj in se potem prebira navzgor vrsta za vrsto. Prebira se: ali z motvozom ali tankim ravnilom. Ko je nabrana prva vrsta, se vtakne deska pred ničalnicami in izvleče ravnilo pred brdom. Nato se vtakne deska za ničalnicami in izvleče deska pred brdom, nakar se odpre zev z desko za ničalnicami in vtakne šiba takoj za stalno za gornjim vratilom in se naniti. Nanitenje palic se opravi takole: Niti preberejo na osnovi le gornje po parih in jih omotajo z motvozom na palico, da so ločeni pari med seboj.

Nit, s katero »nitijo« palice, privežejo na enem in drugem koncu v zarezo, da se ne more premikati po palici. Na podoben način se prebirajo vse nadaljnje vrste načrta in se palice nanitijo tako, da se pomikajo proti ničalnicam od spodaj navzgor, palice se pa vtikajo od zgoraj navzdol. Če je ornament tako risan, da se od sredine navzgor lahko ponavlja, je potrebno pri tem le polovično število palic, ker se druga polovica z izvlečenjem palic enako zaključi.

Tke se tako, da pritisne tkalka najprej desni podnožnik in porine z belo nitjo čolniček skozi zev na levo. Potem pritisne na levi podnožnik in vrže čolniček skozi zev na desno. Tako ponavljaje se tke belo, gladko platno.

Prva pisana nit se vtke tako, da se odpre zev z desko za brdom in se vrže cevka ali »rak« s pisano nitjo skozi zev. Nato se položi deska zopet v vodoravno lego in pritisne podnožnik, ki razpolovi z ničalnicami vso osnovo ter porine čolniček z belo nitjo skozi zev. Potem pride zopet pisana nit, nato bela in zopet pisana, in tako je prva vrsta vzorca s kockami po tri niti dotkana. Nato pride druga vrsta, ki se tke na opisani način. Važno je, da se za vsako vrsto menja deska za brdom in najprej z ravnilom pretakne prebrana osnova. Ravnilo se za zadnjo palico zamenja z desko, ki nadomešča ničalnice in drugi par podnožnikov.

Prebrane palice pa lahko poljubno uporabljamo za razne nove kombinacije vzorcev. Kontrolo nad tem pa imamo v načrtu. Zato je edino pravilno, da delajo tkalke le po načrtih in da jih tudi same rišejo.

10. Tkanje krpar

Krpare se imenujejo preproge, narejene iz krp. Stare ali nove krpe narežejo na za prst široke trakove in jih sešijejo po dolžini. Trakove zvijajo v klobčiče ali navijajo na vrtena na stojalu. Osnova se jemlje ali lanena ali konopnena ali bombaževinasta, in sicer precej čvrsta. Vdeva se po ena nit v brdo. Tke se tako, da se navije na cev v čolničku le nekaj trakastega votka, ki se odvija s klobčiča ali vretena skozi luknjo na strani čolnička in potem vleče skozi votek.

11. Tkanje pregač, torb, šarenic in odej

Te vrste volnenih tkiv izdelujejo v Beli krajini le pravoslavni Bojančani in Marindolci, in sicer danes zelo redko, ker je izginila noša in ker ni dobiti barvane volne.

Tkanje pregač se vrši tod na vodoravnih statvah, imenovanih »tara«, medtem ko tkejo podobne reči v Gorjancih na pokončni »tari«. Princip je isti kot pri ostalih vzorčastih tkivih, ki se delajo s prebiranjem niti na osnovi. Pač pa so zelo zanimive »šarenice«, posebna vrsta tkanih preprog ali odej, ki so ornamentalno prav učinkovite, se pa žal ne izdelujejo več. Etnografski muzej hrani še en primerek.

Tkanje odej (belcev, biljac v Bojancih) se vrši na statvah iz debele volne. Kot osnova se jemlje tanjša, dobro predena močna volna, votek pa je zelo debel in se pribija z redkim brdom, da se volna čvrsto sprime. Ker so statve široke komaj 70 cm, jemljejo za eno odejo dve poli, ki sta po sredini čvrsto sešiti z domačim lanenim sukancem. Nato je prišla odeja še v stope, kjer se je blago zgostilo ali splastilo.

Važno je dejstvo, da so volnene tkanine izdelovali v Beli krajini večinoma le pravoslavni doseljenci in da teh predmetov niso domačini posnemali, ker so spadali ti izdelki prvenstveno k njihovim ljudskim nošam, ki so se zelo

ločile od slovenskih. Pač pa so prevzeli od njih vzorce dvonitnega in štirinitnega platna, ki so ga tkali tudi kočevski tkalci, ki niso imeli nobene zveze s pravoslavnimi naseljenci.

Te vrste odeje so zelo trpežne in jih uporabljajo za pokrivanje postelj ali tudi rabijo vozniki kot odeje (čez kolena in pas) v zimskem času. Po videzu so ali gladke, enobarvne ali progaste, ali pa imajo lik šahovnic, belo-črne, belo-rdeče ali celo belo-modro-rdeče-zeleno.

12. Suknarstvo

Sukna Belokranjci niso sami tkali razen Bojančanov, ki so ga potem nosili tja v Slunj pri Ogulinu v stope. Pripravljale so pa žene volneno prejo, iz katere so jim potem kočevski tkalci stkali domače sukno, ki je bilo po veliki večini belo. Ob semanjih dneh so prihajali kočevski suknarji v Črnomelj iz Prerigla, Kumerne vasi in Peter Jonke iz Svetlega potoka. Ta je imel kar čeden obrat manjšega obsega in Kočevci so imenovali njegovo podjetje »fabriko«. Imel je mikalnik za volno, selfaktor z 80 vretenci in statve. Belokranjci so oddali prejo Kočevarjem za tkanje sukna in so ob prihodnjem sejmu pripeljali izgotovljeno sukno. Kočevci so imeli mešanih barv ovce in zato so imeli potem sukno prirodne barve. Jonke je kupoval tudi volno za svoj račun in delal sukno, ki ga je potem prodajal na sejmih v Črnomlju, Metliki in Karlovcu. Nekaj časa je pošiljal domače kočevsko sukno celo na Poljsko. Umrl je tik pred drugo svetovno vojno, 92-leten. V Kumerni vasi pa je tkal tkalec »sükno« na 6 cokljev (cokelj = podnožnik), platno na 2, »prebirano na hišice«.

13. Ornamentika in okras na tkaninah in orodjih

Primitivnost življenja se zrcali v tkivih, ki so dokaj preprosta, izvzemši ornamentiranih, ki so bila svoj čas prav bogata. Ornamentika tkanja je zaradi tehnike predvsem geometričnih oblik. To je tkaničenje, ki je nastajalo pri tkanju na statvah (krosnih, tari) in se je šele kasneje začelo posnemati z iglo. Izdelovanje oblek iz domačega platna je zahtevalo iz estetskih ozirov krasitev posameznih delov, ki jih je izvršila roka s šivanko, z iznajdljivostjo in pridnostjo belokranjske žene (raličanje, štepanje). Po vaseh so bile izbrane šivilje, ki so krasile obleke ženam in srajce možem.[4] Belokranjske Ziljanke so krasile oplečja na ramah s poševnim, križu podobnim ornamentom, ki so ga imenovale »strkljeni krivec«. To delo je prišlo v tradicijo, ki se je ohranila do današnjega časa, ko izgublja prvotni pomen in namen uporabe, lahko pa se še uporablja za okras stanovanja in oblek — v današnjem času. Prvenstveno so mišljena razna čisla (bordure) za ženske in otroške obleke in za moške srajce, in sicer vezena in tkana, namizne garniture in prtički, namenjeni za eksport.

[4] V Predgradu sta sloveli kot šivilji sestri Žagar Marija in Kata, v Adlešičih sta bili spretni v šivanju ljudskih noš Ivana Skube in Magda Veselič, poročena v Marindolu.

Belokranjska ornamentika je nastala pod raznimi vplivi, vendar pa ima toliko svojevrstnega, da jo lahko imamo za originalno. Pri tekstilnih ornamentih je viden vpliv Orienta, od koder je tehnika prišla, vendar je pa tudi vidno prizadevanje osamosvojitve od tujega vpliva, kar je opaziti pri nekaterih ornamentih. Pri tekstilu je vezan ornament na tehniko tkanja in zato je po veliki večini geometričen. Živalski in drugi motivi so pa stilizirani in prilagojeni tkalski tehniki.

Značilen za belokranjsko ornamentiko je tudi kvadrat, ki stoji diagonalno pravokotno na vogalu in ima na desnih in levih stranicah vstavljenega še pol kvadrata z dol in gor obrnjenimi kljukami. (Srbi rečejo temu ornamentu »živijeto«, ker je nekoliko podoben veliki črki Ž v cirilici. To je sploh prav tipičen tekstilni ornament, ki je tudi na orientalskih in pirotskih preprogah, in je prišel iz Orienta.) Stari Slovani so uporabljali na ležiščnih pregrinjalih podobo petelina, ki naj bi odganjal zle duhove. Ta petelin naj bi imel po izsledkih pok. prof. Titelbacha v Beogradu približno takšno obliko, da mu njegov rep tvori eno četrtino osmerokrake zvezde, ki je pogosto na belokranjskih tkaninah. Kasneje je prišel petelin na druge tkanine in spremenil tudi svoje oblike.

Podoba pava, ki se pojavlja na belokranjskih tkaninah, ima tudi zelo star izvor. V starokrščanskih časih se pojavlja kot ornament na cerkvah v kamnu (izkopanine Stobi, Solin) in ga najdemo tudi na tkaninah in čipkah.

Zelo zanimiv je belokranjski vzorec s svastiko, ki sodi med najstarejše ornamente.

Ornamentika belokranjskih tkanin je potemtakem zelo stara in ima svojo tradicijo, ki jo velja še nadalje gojiti in spopolnjevati.

Temeljna barva belokranjskih tekstilnih ornamentov je modra, kombinirana tudi z rdečo in oranžnorumeno. Le pri poljanskih pasovih je poleg rdeče in modre še zelena barva.

Okraski na orodju

Okraski na tkalskih pripravah so originalni in značilni. Nekateri mojstri-samouki, izdelovalci krosen, so nekatere dele okrasili, kar so imenovali »cifranje«. Navadno so krasili posamezne dele stojala pri krosnih, in sicer z dleti ali tudi z nožem.

Vretena so lepo rezljali in vreten je bilo več vrst. Najprimitivnejša so bila štirioglata, koničaste oblike z narezanimi robovi v podobi majhnih trikotov. Nekateri izdelovalci so delali vretena, ki so imela na spodnjem koncu obliko dvojne piramide, in sicer šest- ali osemoglate, ali celo dvojčkov. Vreteno je bilo okrašeno z raznimi vrezi, ki so se vrstili v določenem redu ali razmerju. Včasih ima vreteno v sredi obliko rezljanega stebrička, ki jih vidimo na hodnikih belokranjskih hiš.

Preslice so bile dvojne oblike. Prve so bile dolge, sabljaste in so merile čez meter, široke so pa bile približno tri prste. Ob straneh so imele zareze, v katere se je zažel motvoz, s katerim je bilo povezano povesmo na preslice. Od navadnih zarez se je sčasoma izoblikoval prav dekorativen rob,

ki je dajal preslici lepo zunanje lice. Na ploščati strani je bilo včasih tudi nekaj ornamentov v obliki križcev ali zvezd, vendar so bili zelo redki. Te dolge preslice so navadno rabile za predenje konoplje, ki je bila daljša in tudi povesma od lanenih. Ker so te preslice razširjene daleč na Hrvatsko, domnevamo, da so prišle k nam tudi od tam. Druga vrsta preslic, na katere so predle lan, je krajša in drugače oblikovana. Marindolske in bojanske so precej podobne liškim in onim tam od Glamoča, od koder so prišli Marindolci v XIV. stoletju v Belo krajino.

Domačini so te vrste preslic po svoje preoblikovali in so postale podobne oblikam cerkvenih stolpov z malteškim križem na vrhu in okroglimi ali oglatimi linami, po svoje zamišljenimi. Značilne so na preslicah osmerokrake zvezde, ki so posnete po vzorcih tkanin. Pogosto je na preslicah krog s križem v sredini. Nekateri fantje so napravili svojim izvoljenkam posebno lepe preslice in so vdelali vanje drobce zrcal, da se je potem vse svetlikalo. Navadno so jemali za izdelovanje preslic javorov ali bukov les.

14. K vprašanju organizacije tkalstva v današnjosti

V zvezi z domačim tkalstvom v jugovzhodnem delu Bele krajine nastaja danes vprašanje, kako organizirati tkalstvo. Na podlagi zbranih podatkov nam kaže seznam tkalk sledečo sliko:

1. Adlešiči	8	20. Vidnjeviči	4	39. Vinica	5
2. Bedenj	4	21. Valeti	1	40. Drenovac	4
3. Bojanci	14	22. Žuniči	3	41. Golek	14
4. Fučkovci	5	23. Sinji vrh	10	42. Drežnik	6
5. Gorenjci	5	24. Daljne njive	2	43. Hrast	23
6. Mala Sela	1	25. Špeharji	5	44. Kovačji grad	5
7. Velika Sela	2	26. Hrib	2	45. Knežina	4
8. Purga	1	27. Draga	6	46. Nova lipa	18
9. Tribuče	2	28. Kot	6	47. Stara lipa	19
10. Vrhovci	4	29. Breg	1	48. Ogulin	3
11. Marindol	5	30. Selce	1	49. Podklanec	9
12. Miliči	5	31. Gorica	3	50. Perudina	7
13. Preloka	11	32. Damelj	14	51. Sečje selo	8
14. Balkovci	2	33. Predgrad	5	52. Učakovci	15
15. Grduni	3	34. Kovača vas	2	53. Vukovci	8
16. Jakomini	2	35. Deskova vas	1	54. Zilje	41
17. Krotci	1	36. Paka	1	55. Belč vrh	5
18. Novoseli	2	37. Čeplje	1	56. Prelesje	1
19. Vidine	3	38. Stari trg	2		

V Beli krajini je danes 345 krosen in okrog 400 tkalk.

Zimska delovna sezona traja povprečno 90 dni, ko počiva poljsko delo. Če vključimo v delovno akcijo »Doma« v Ljubljani 100 tkalk, bi te lahko natkale vsaj 60.000 m domačega platna. Poleg tega bi pa več izbranih tkalk

natkalo nekaj sto kosov ornamentiranih tkanin, namenjenih za izvoz. Tudi gladko tkano platno je bilo svoj čas dober izvozni predmet v zahodne države. Akcija »Doma« stremi za tem, da se tkalstvo v Beli krajini zboljša, in bodo odslej naprej v nekaterih krajih tkalski tečaji za oživitev in ohranitev krasilnih tkalskih tehnik. Danes gre za tem, da se ponovno uvedejo ženska ročna dela v šolah po tistih krajih, kjer je delo še živo, da ne izgine, kakor je bilo to drugod, da ni več sledu o lepih tehnikah, ki so jih gojile svoj čas žene po raznih vaseh. Za naš izvoz bi lahko prav Bela krajina precej prispevala, če bo delo pri organizaciji domačih obrti pravilno potekalo in bo tudi material na razpolago. Uvoženi material je postranskega pomena, kajti šele predelava dvigne njegovo ceno. Zato ni kar načelno odklanjati uvoz materiala, ki pride k nam samo v predelavo in oplemenitev. Poleg tkalskih tečajev naj bi se organizirali tudi tečaji za vezenje v starih in modernih tehnikah in za predelavo platna za razne uporabne predmete. Nujna je tudi ustanovitev tkalsko-veziljske zadruge za Belo krajino.

Ne zagovarjamo izdelave po starem, originalnem načinu iz neke starokopitnosti ali zaostalosti, ampak z etnografskega, umetno-obrtnega in gospodarsko-političnega stališča. Ravno ročna dela, delana na starinski način, so zelo lepa in privlačna. Takšno je gledanje na domačo obrt po vsem kulturnem svetu in treba je, da ohranimo to pravilno stališče tudi pri nas.

Résumé

LE TISSAGE À DOMICILE DANS LA CARNIOLE BLANCHE

L'auteur traite du tissage dans la Carniole Blanche, province située au sud-est de la Slovénie. Le tissage qui y remonte au moyen âge, à en juger par l'outillage, et même à une époque plus ancienne, si l'on juge par l'ornementation et la technique primitive, s'est maitenu jusqu'à nos jours. Il est répandu surtout dans le villages des bords de la Kolpa.

Les femmes y travaillent dans 56 villages la toile du pays en chanvre et en lin. Tout y est fait à la main — du filé à la toile. Elles exécutent plus de 20 sortes de toiles dont plusieurs à armures très originales. Elles confectionnent aussi les tissus d'ornement avec des filés de couleur. A base de laine, elles tissent aussi toutes sortes de sacoches et des tabliers pour costumes nationaux, des tapis et des couvertures.

Tout l'outillage, absolument originel, a été fabriqué par des artisans autodidactes. Le tissage, très important du point de vue ethnographique, est de nos jours encore le métier à domicile le plus répandu dans la Carniole Blanche.

Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini (Vuzenica)

Franjo Baš

Kulturna in gospodarska zgodovina obravnavata organizirano obrt, etnografija domačo obrt, vse tri pa potujočo obrt.

Zgodovina in etnografija domače obrti sta doslej pri nas zelo malo raziskani, prav tako tudi cehovstvo v mestih in še manj na deželi. Vrhovec, Zwitter, Žontar, Mell, Popelka in Sombart so obravnavali cehovstvo v sestavi mestnega gospodarstva. V zvezi z domačo obrtjo na Slovenskem pa cehovstva v naši etnografski in zgodovinski literaturi, razen poročil o Prekmurju in o Škofji Loki,[1] nisem mogel nikjer zaslediti. Zato poskušam v naslednjem

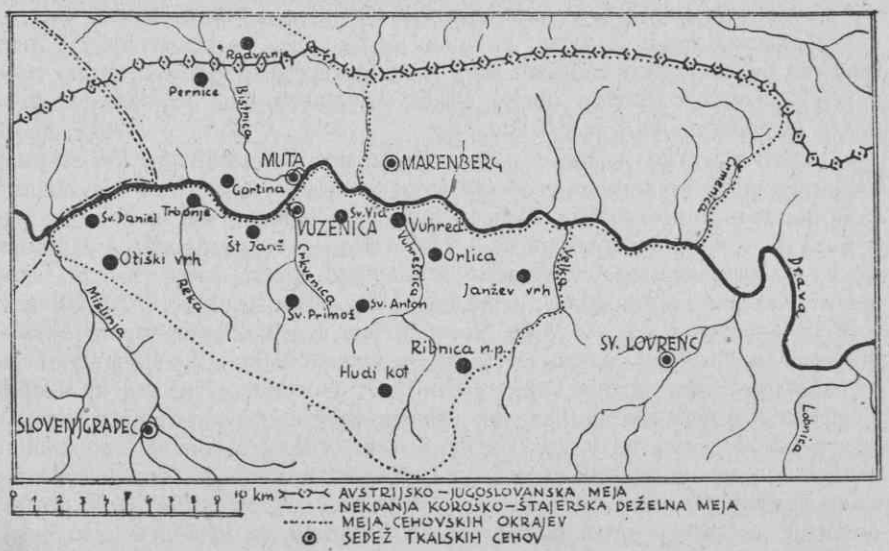

podati nekaj skic iz podeželskega cehovskega tkalstva, ki naj nakažejo nekatere socialne strani domače obrti v naši zgodovini. Pri tem se zavedam, da bi bilo najbolj potrebno, preučevati produkcijske procese v posameznih cehih, ker bo samo na ta način mogoče ugotoviti vrste, sloge in sistematiko zgodovinskih obrtnih izdelkov. Te naloge pa posameznik ne zmore, temveč je to širše delo znanstvenih ustanov. Zato se omejujem na socialne podobe cehovskega tkalstva v Dravski dolini in zlasti na zahodnem Pohorju, v kolikor dovoljuje to razpoložljivo gradivo.

[1] Blaznik P., O cehih na Slovenskem. Posebni odtis iz Zbornika slovenskega obrta. Ljubljana 1940. Založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki. 1—16. ČZN XXXIII. 1938, 129—146. Odmevi II, 1931, I, 51—58.

Domača obrt je na Slovenskem do srede XVIII. stoletja oskrbovala z večjim delom potrebščin vso deželo. Delila se je v zimsko in poletno. Zimska je popravljala in pripravljala, kar so poleti rabili poljedelstvo, živinoreja, vinogradništvo in gozdarstvo; tako n. pr.: pletene koše, posamezne sestavine voza, toporišča, jarme, krasilne predmete in tkanine; poletna pa je sestajala iz tesarskih, krovskih, sodarskih, lončarskih in podobnih del. Domača obrt je bila povezana z vsakim kmetijskim in meščanskim obratom. Mali posestnik se je z njo povzpel nad položaj dninarja, večji posestnik pa je bil tudi obrtnik, ki so mu delali hlapci v mlinu, kovačiji itd. Vsestranska pomembnost domače obrti je v tehničnih dognanjih, ki so z žganjem gline in kamna pripravila obdelovanje kovin, z obravnavanjem lesa in slame pa so dvignile posamezne dejavnosti na specializacijo, n. pr. tesarstvo v mizarstvo in kolarstvo, ter so se s pletenjem in vezenjem bičja, ločja in ličja usposobile za prejo in tkanje. Preja je ostala izrazito ženska, tkanje pa moška domača obrt.

Fevdalizem je s cehi v mestih razvil organizirano obrt povsod, kjer je mogel monopolizirati surovine; ni se mu pa posrečilo, da bi osredotočil obrti samo na mesta v onih panogah, kjer je naturalno gospodarstvo vezalo produkcijo surovin z domačo obrtjo, kakor pri stavbarstvu, orodjarstvu, krojaštvu in podobno tudi ne pri tkalstvu.

Tkalstvo je tako spadalo v času fevdalizma s tesarstvom, krojaštvom, čevljarstvom ali kolarstvom med obrti, ki jih ni bilo mogoče monopolizirati v mesta, temveč so ostale razširjene tudi na podeželju, kjer so bile, n. pr. v Dravski dolini, organizirane v trgih. Tako je v sporazumu s tkalskim cehom v štajerskem glavnem mestu Gradcu, ki je bil, kakor se zdi, ustanovljen za vlade Ferdinanda II., izdal Leopold I. 13. septembra 1667 privilegije tkalcem lanenega platna na Muti. Novemu cehu je odredil vse ozemlje otiško-grajskega sodnega okraja na levem bregu Drave od koroško-štajerske meje, od tako imenovane gornje Velke ali Velčke z Gortino, Pernicami in Radvanjem, do Kajzarjevega potoka; na desnem bregu Drave pa od doline na severu od Sv. Petra na Krunski gori z vsem otiškograjskim deželnosodnim okrajem do (spodnje) Velke. Nove obrtniške svoboščine so se nanašale na redno češčenje božjega imena in opravljanje procesij, na poglabljanje obrtne složnosti, na borbo proti šušmarjem in brkležem, ki se obrti niso prav izučili in ki jemljejo kruh poštenim obrtnikom, na dobro izvrševanje rokodelskega nadzorstva, na možato rednost in vzdrževanje pravih obrtnih običajev, obrtniškega ugleda in blaginje. Z vidika novih tkalskih svoboščin so bile dotedanje obrtne uredbe nezadostne in se niso skladale kot pravi obrtni red z obrtnimi običaji. Nove svoboščine naročajo deželni in trški sodni oblasti, da upoštevajo vse določbe novo izdanega obrtnega reda, da dajo novemu tkalskemu cehu na njegovo zahtevo sodno asistenco in da skrbijo, da ne bo šušmarjev in brkležev, ki da se morajo odpraviti.

Mučke tkalske svoboščine iz 1667 so zgolj okvir, v katerem so veljale vse podrobne določbe graškega tkalskega ceha, ki je dobil na Muti svojo podružnico v približnem obsegu vsega bivšega marenberškega sodnega okraja, razen ozemlja med Radeljščico in Čermenico. Mučki ceh ni bil pravi ceh, ker govorijo nove svoboščine pri njem samo o novem obrtnem redu, medtem

ko je o cehu beseda samo pri glavni cehovski blagajni v Gradcu, ki si tako varuje svoj primat. Kakšne pa so bile stare obrtne navade, ki jih dotedanje obrtne uredbe niso zadostno upoštevale, bomo zvedeli iz nadaljnjega razvoja mučkega ceha.

Novi mučki tkalski red ni zadovoljil tkalcev v Dravski dolini, kjer je morala že pred 1667 obstajati neka tkalska organizacija, ki jo dokazujejo: 1661 imenovana vuzeniška cehovska mojstra Štefan Jelšnik in Peter Veber, 1668 — torej eno leto po mučkem obrtnem redu — pa register članov tkalskega ceha v Vuzenici. Tako so se Vuzeničani in Marenberčani uprli mučkim tkalskim svoboščinam in so dosegli, da je bil sklenjen 6. junija 1675 sporazum na eni strani med tkalci platna, ki so bili v celoti vključeni v trg Muto, na drugi strani pa med tkalci v okraju Vuzenici in v trgu Marenbergu, in sicer v čast božjo, pospeševanje trgovine in za konec dosedanjih sporov.

Vsebina marenberškega tkalskega sporazuma iz 1675 je naslednja:

1. Ker dotedanja obrtna pravila niso bila zadosti upoštevana in ker naj se uveljavi obrtni red in varnostni patent, ki ga je cesar izdal 13. septembra 1667 z veljavo v vseh treh trgih Muta, Vuzenica in Marenberg, čeprav trg Marenberg v ta obrtni red ni bil vključen in se vključi vanj z današnjim sporazumom z vsemi svojimi člani na vsem marenberškem sodnem okraju, se predpišejo in izdajo za vse tkalske mojstre nove svoboščine.

2. Vsak trg obsega zaključen tkalski obrtni okraj s svojo župnijo, v kateri se tkalci udeležujejo procesij in ki sestavlja njegovo delovno ozemlje: Muta s trgom in okolico od koroško-štajerske meje do potoka Bistrice in do koder sega v Radvanju otiškograjsko deželno sodišče; Vuzenica s trgom in Otiškim gradom ter otiškograjskim deželnim sodiščem na desnem bregu Drave; Marenberg pa s trgom in vsem marenberškim deželnim sodiščem do Čermenice in do tam, kjer se prične arveški deželnosodni okraj.

3. S svoboščinami, ki se bodo sestavljale, se osnuje z današnjim sporazumom posebna skupna glavna blagajna, ki se bo nahajala pri cehu v Vuzenici, s tremi ključi, od katerih ima po enega cehovski mojster v vsakem trgu.

4. Dosedanje blagajne v vsakem trgu ostanejo kot doslej pri cehovskem očetu, ki ga mojstri lahko vsako leto potrdijo ali pa izmenjajo.

5. Za primer, če bi bile svoboščine potrebne za varovanje ceha, se shrani v vsako od treh krajevnih blagajn overovljen prepis. Če pa bi nastopila sila, se bo izvirnik zaupal štirim mojstrom, ki ga prevzamejo, skličejo mojstre in se posvetujejo o varstvu ceha in o stroških, ki bi nastali, ter pripravijo predloge, da se poravnajo.

6. Ker se sprejemajo vajenci v učenje in ker se proglašajo za pomočnike v vsakem krajevnem cehu posebej, je treba, da pošljeta ostala dva trga k tem obredom najmanj po dva mojstra, po možnosti pa tudi več.

7. Noben mojster ne sme delati drugod, kakor v svojem domačem okraju in ne sme sprejemati dela iz drugega okraja. Kdor bi to storil, bo kaznovan z 10 funti[2] voska v glavno blagajno.

[2] Funt = 560,2 g (graški funt v XVII. stoletju).

8. V vseh treh trgih morajo biti pri krajevnih blagajnah in pri glavni blagajni enake in potrjene mere vatlov,[3] ki so dolgi 6 pedi. Za vsako mero se računa enako plačilo: za tkanje dobrega platna 6 krajcarjev od vatla, srednjega 4, grobega 3 in slabega 2 krajcarja. Od tkanja volne se računa po 6 beličev za vatel, od ruvane pri tržanih po 1 krajcar, pri kmetih, če dajo ruvano volno v tkanje in če plačajo v kruhu in siru, pa se zaračuna vatel s tremi beliči. Tkanje surovega sukna stane vatel 1 krajcar, širokega cvilha 2 in ozkega 1 krajcar.

9. Marenberški sporazum je bil sklenjen na skupščini mojstrov iz vseh treh trgov v prisotnosti prisednikov: za Marenberg cesarski svetnik, zastopnik samostana in upravnik gospoščine ter deželnega sodišča Mihael pl. Thumersfelden s Prunkhofena; za Muto plemeniti gospod Janez Krstnik Brdnik (Werding), trški sodnik in upravitelj grofa Herbersteina na Khienhofnu; za Vuzenico gospod Lenart Vindiš, meščan, trški svetnik in svetnik ali oče tkalskega ceha. Vsi navzoči so s sklepi soglašali ter ustno in z roko obljubili, da se jih bodo cehi večno držali.

V potrdilo tega so vsi trije navzoči prisedniki napravili zapisnik v treh izvodih, ki se shrani v enem primerku v vsaki od treh krajevnih cehovskih blagajn obenem z 20 dukati. Zapisnik so podpisali vsi trije prisedniki in cehovski mojstri Lenart Pavčič in Tomaž Glavar za Muto, Štefan Jelšnik in Valentin Hrgod za Vuzenico ter Matija Matejdl za Marenberg poleg in v navzočnosti gospoda z Otiškega gradu, Marcela Kheslerja pl. Niderumb.

Po marenberškem sporazumu je Muta ohranila delovno ozemlje na severu Drave, ki ga ji je dajal obrtni red iz 1667, medtem ko je Pohorje na jugu od Drave v obsegu, ki je bil dodeljen Muti 1667, pripadlo Vuzenici. Marenbergu je pripadel okoliš do Čermenice in do grebena Remšnika in Radljev, tako da so vsi trije cehi obsegali prav ozemlje nekdanjega avstrijskega sodnega okraja Marenberg. Ustanovitev centralne blagajne, se pravi osrednjega ceha v Vuzenici je verjetno zvezana s starostno prvotnostjo tkalske organizacije v Vuzenici, drugače bi bila težko razumljiva. Prisotnost zastopnikov javne oblasti in sodstva ter njihovo soglasje s sprejetimi sklepi kaže, da je bil marenberški sporazum ne samo delo tkalskih mojstrov, temveč tudi javnih oblasti, ki so z njim dotedanje tkalske običaje le sankcionirali. Zadnje smemo domnevati po veljavi, ki jo je v XVII. stoletju imelo izročilo za javno oblast.

Nekatere značilnosti marenberškega sporazuma pa izkazujejo tudi izvor običajev. Pravico, da more biti obrtnik tudi kmet, je izrekel štajerski deželni zakon iz 1445. Cehi so izvrševalni organi javne oblasti; v njenem imenu, zanjo in z njeno vednostjo vršijo prenesene posle v cehu samem. Na marenberškem zboru so zastopali javno oblast vsi trije trški predstojniki in otiško-grajski graščak. Mučki ceh je inkorporiran trgu, vuzeniški pa je združen

[3] Vatel v dolžini 6 pedi je celjski platnarski vatel, ki je meril 1.21498592 m. Enkrat daljši je bil kranjski vatel (2.42997184 m); krajši je bil v XVII. stoletju graški z 0.86399 m in nekoliko daljši od graškega je bil mariborski vatel z 89 do 91 cm. Prim.: Baravalle R., Zur Geschichte des Grazer Masses. ZhVStmk. XXV. 1929, 74 ss.

s trgom po osebi trškega in cehovskega svetnika Lenarta Vindiša. Ta zveza cehov s trgom ali mestom je bila razglašena s tako imenovanim novim obrtniškim redom za Štajersko 1. aprila 1527. Načelo, da se področje cehov krije z mejami župnij, izhaja iz spremenjenega obrtniškega reda za Štajersko iz 1552. Cerkvene manifestacije cehov pa so bile ponovno predpisane in tudi smotrno uveljavljene s protireformacijskimi ukrepi Ferdinanda II., ki so sploh dali svoj pečat cehovskim redom, kakor jih danes poznamo. Ker tkalskih cehov na Štajerskem do začetka novega veka ne poznamo in ker je bil marenberški sporazum sklenjen v prisotnosti in z vednostjo javne oblasti, smemo sklepati, da je izraz običajnega pravnega stanja, kakor se je razvijalo in razvilo iz historičnih deželnih zakonov in uredb o obrtih v posameznih trgih. Deželni zakoni so tako postali izhodišče za novo obrtno pravo v trgih in domače obrtno pravo na deželi, ki se je razvijalo in vzdrževalo po svoje.

Tkalci na marenberški skupščini so položili 20 dukatov v blagajno gotovo z namenom, da krijejo stroške za izdajo oziroma pridobitev zaščitnih patentov, ki bi marenberške sklepe potrdili vsem trem cehom. Po vsem, kar je bilo mogoče ugotoviti, razen Mute iz 1667, ni imel nobeden od trgov Vuzenica ali Marenberg posebnih cehovskih svoboščin. Za Marenberg je to jasno iz sklepov 1675, za Vuzenico pa se zdi, da je razvijala tkalski ceh v sporazumu z deželno gosposko na Otiškem gradu, skladno z deželnimi historičnimi obrtnimi določili. Samo tako moremo namreč razumeti že imenovana vuzeniška cehovska mojstra 1661 in navzlic mučkim tkalskim svoboščinam iz 1667 že prihodnje leto 1668 — torej 7 let pred marenberškim sporazumom — register mojstrov in pomočnikov z naslovom v pravi uradni formulaciji v glavi vsakega sodobnega meščanskega cehovskega registra: Mojstri in pomočniki, ki so vključeni in vpisani v častiti ceh tkalcev v trgu Vuzenici, naj delajo dobro, da plačujejo članarino vsako leto.

Da dosežejo uzakonitev marenberškega sporazuma in da pravno uveljavijo trge za gospodarska središča njihovih okolic, so morali tkalci podvzeti akcijo za zadevno priznanje pri tkalskem cehu v deželnem glavnem mestu v Gradcu preko politične gospoščine v Otiškem gradu.

Kako so naši trgi vodili akcijo za pridobitev cehovskih privilegijev in kdaj so jim le-ti bili izdani, ne vemo. Ugotoviti je bilo mogoče samo to, da se je to zgodilo pred 12. novembrom 1679, ko je vuzeniški ceh plačal mučkima cehovskima mojstroma Lenartu Pavčiču in Toniju Glavarju 12 goldinarjev, ki jima jih je dolgoval v zvezi s pridobitvijo cehovskega zaščitnega patenta. Ker sta bila oba nepismena, je spisal pobotnico mučki cehovski oče J. B. Brdnik 19. januarja 1680 in jo je pečatil s svojim osebnim pečatom, ki je rabil tudi za pečat mučkega ceha (sl. 1). Po poznejših privilegijih sodeč je mogel izdati nam neznane prve privilegije tkalski ceh v Gradcu, potem ko so Marenberčani, Mučani in Vuzeničani prevzeli njegova pravila. Deželnoknežjega potrdila pa te svoboščine niso bile deležne.

To izhaja iz prvih vuzeniških cehovskih pravil — zadevna marenberška in mučka nam niso znana —, ki jih je potrdil Jožef I. 9. decembra 1705 tkalskemu cehu v Gradcu po starejših pravilih, ki jih je izdal Leopold I. v Gradcu 14. avgusta 1660. Na temelju tako prejetih privilegijev je izdal 11. novembra

1706 tkalski ceh v Gradcu vuzeniškim mojstrom in pomočnikom, ki sta jih predstavljala Simon Jelšnik, trški cehovski mojster, in Jernej Kuplen, mlajši trški cehovski mojster, nova pravila in ne morda potrdila starejših. S tem, ko je izdal graški tkalski ceh Vuzenici dvojnik lastnih cehovskih svoboščin, je postal Gradec za Vuzenico deželno cehovsko središče in formalno tudi predstavnik deželne tkalske gospodarske politike; torej podobno, kar je postal 1667 za Muto, ki ji je Leopold I. izdal tkalski varnostni patent v soglasju z graškimi tkalci.

Graškim tkalcem je potrdil cehovska pravila Karl VI. 26. oktobra 1712. Graški ceh jih je potrdil nato vuzeniškim 4. junija 1735, potem ko je izrazila 27. maja 1735 soglasje z vuzeniško prošnjo gospoščina Otiški grad. Pri pridobitvi prvih svoboščin 1705 sta zastopala vuzeniške tkalce samo dva trška cehovska mojstra; sedaj, 1735, pa prejmejo potrjene privilegije trije vuzeniški zastopniki: dva trška (Joahim Peter Diettinger in Mihael Slapnik) ter eden okoliški ali kmečki cehovski mojster (Matija Herman). Vsebina pravil je v primeri s starejšimi nespremenjena in so 1735 izdana zadnjič, ker v času Marije Terezije niso bila več potrjena; verjetno zaradi previsokih potrditvenih pristojbin, ki jih ceh ni zmogel.

Vuzeniške tkalske svoboščine so bile izdane v čast božjo, svetega škofa Mihaela in svete Lucije, z namenom, da omogočajo složno tkalsko življenje, dvigajo čednosti in red, onemogočajo prepire in nesporazume ter varujejo mojstrom in pomočnikom izročila, kakor so jih uživali doslej v trgu Vuzenici in v vsem njenem okraju, da jih uživajo tudi naprej in da imajo legitimacijo pred drugimi cehi v štajerski deželi.

Na prvem mestu so bogoslužne dolžnosti ceha. Mojstri in pomočniki se udeležijo procesije na dan Rešnjega Telesa z vihrajočo zastavo, vsakdo osebno z gorečo svečo. To je dolžnost tudi mojstrov in pomočnikov iz okolice, ki jih je treba k temu povabiti. Izostanek se kaznuje z 1 funtom[4] voska v blagajno. Cehovska blagajna plača vsak kvartni ponedeljek 2 maši, skupaj v letu 8; eno za umrle, drugo za žive mojstre in pomočnike ceha. Praznik tkalske patrone sv. Lucije praznuje ceh s slovesno peto mašo. Mojster ali pomočnik, ki bi izostal od teh maš, plača v blagajno zaslužek štirih dni. S pol funta voska se brez usmiljenja kaznuje vsak mojster ali pomočnik, ki po nepotrebnem rabi božje ime, prisega ali preklinja.

Vsi mojstri v trgu in v okolici se morajo pri svojem poslovanju in obnašanju ravnati po mojstrih, ki imajo v Vuzenici trško pravico.

Vsak pomočnik, ki se je kjer koli izučil obrti in ki bi želel delati ali postati tkalski mojster v trgu ali v okraju, tudi sin domačih mojstrov, mora za dve leti na delo izven dežele, da kaj poskusi in se kaj nauči.

Kdor bi tega ne storil, tistega nihče ne sme sprejeti v delo.

---

[4] Za vpogled v cene XVII. stoletja navajam primere iz zaslužne študije Jos. Mravljaka, Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini (CZN XXVII, 1932, 180 ss: 1 funt masti je stal 6—8 krajcarjev, slanina 4 kr; laket (77 cm) dobrega platna 12—15 kr, navadnega 8—10 kr; mernik (56 l) pšenice 1 goldinar do 1 fl 30 kr; mernik prosa 15—30 kr; pitana svinja 2 fl 30 kr; nova hišna miza 1 fl, stara 30 kr.

Samski ali poročen pomočnik, ki bi kakor koli delal na svojo roko v trgu ali okraju in ga pri tem zalotijo, bo kaznovan z odvzemom orodja.

Pomočnik, ki želi postati mojster in kot tak član ceha, mora delati eno leto pri kakem mojstru; sinovi vuzeniških mojstrov so tega oproščeni. Po takem enoletnem delu se kandidat prijavi pri cehovskem mojstru, da ga vpiše in da začne mojstrsko delo. To obstoji iz tkanja enega ali dveh 30 palcev širokih platen, nato iz enega 24 palcev širokega in dveh 26 palcev širokih platen, ki sta napeta na kamen in mora v oba vdeti rogljasto letvico (na mesto čolnička); končno iz proste glave vtkati podlogo v eno široko in drugo ozko tkano slabo hlačevino, ki je široka 16 palcev. Kdor tega ne naredi, ni sposoben in ne more biti sprejet med mojstre.

Mojster, pri katerem kandidat dela, ga mora primerno držati pri dobri volji. Pol leta potem, ko je kandidat napravil mojstrsko delo, mora pripraviti mojstrsko gostijo. Mojstrske gostije ni oproščen niti sin mojstra niti kdor poroči mojstrovo vdovo ali hčer. Kandidat, ki mu mojstri trikrat odklonijo mojstrsko delo, pa ne more več postati mojster.

Dokler se vdova po mojstru ne poroči z možem, ki ni član ceha, je deležna vseh pravic po obrtniških običajih in jo ceh varuje, dokler se dobro obnaša.

Pomočnik, ki postane mojster, plača mojstrom za mojstrsko pravico brez poziva 2 funta beličev ali 2 goldinarja in 4 funte voska.

Nobena oseba, ki ni član ceha, bodisi ugledna ali pa ne, bodisi da se je obrti izučila ali ne, oziroma če je za obrt sposobna ali ne, ne sme tkati ali učiti tkanja v Vuzenici ali v vuzeniškem tkalskem okraju. Vsakdo je dolžan, da takega grešnika takoj prijavi gosposki, ki ga bo prijela in kaznovala z zaplembo. Zaplenjena preja pripade prijavitelju, od ostalega pa polovica gosposki, polovica pa cehu.

Mojster ne sme drugemu odvzemati dela brez njegove vednosti in volje; ne sme podpirati pomočnikov, ki ravnajo proti cehovskim običajem, ali trpeti nepokorščine pomočnikov proti cehu. Takemu, ki tega ne bi upošteval, se obenem s pomočniki delo tako dolgo prepove, dokler se s cehom ne poravna.

Pomočnik, ki pride v Vuzenico in ki se je izučil na Štajerskem ali drugod, kjer je tkalska obrt v časti, se mora javiti pri cehu, plačati pristojbino za pomočniško pravico, darovnico in pristopnino; darovnica se porabi za bolnega pomočnika in za pomočniško prenočevališče. Če pa je pomočnik, ki pride v Vuzenico, plačal pomočniško pravico pri glavni tkalski blagajni v Gradcu, je te pristojbine oproščen v vseh štajerskih mestih in trgih, kjer je tkalska obrt v časti, in ima vse pravice, ki pomočniku sicer pripadajo.

Vajenec ne sme biti pri mojstru brez zaposlitve, tako da resnično služi strnjeno tri leta; mojster, ki bi se proti temu pregrešil, izgubi obrt. Pomočniku, ki se ne bi strnjeno učil tri leta, pa ne smejo mojstri in pomočniki dovoliti dela.

Mojster sam ne sme vzeti vajenca v učenje, temveč samo v prisotnosti ceha ali najmanj dveh do treh mojstrov, potem ko je dokazal s krstnim listom, da je zakonski otrok; krstni list shrani ceh v blagajno. Ko je vajenec sprejet v učenje, plača v cehovsko blagajno za učnino 2 goldinarja in 4 šilinge v

denarju ter 1 funt voska. Če pa ne more takoj plačati učnine, mora dobiti poroka, da bo gotovo plačal. Ob koncu učne dobe pa plačata vajenec in mojster v blagajno vsak po 1 goldinar in 2 šilinga.

Vsak mojster sme imeti naenkrat samo enega učenca. Pač pa more vzeti drugega v učenje pol leta pred koncem učenja prvega. Ko vajenec učenje konča, mu mora dati mojster primerno obleko ali pa 4 goldinarje. Vajenec, ki se ni izučil pri poštenem — se pravi v cehu organiziranem — mojstru, ne more biti sprejet v delo ter je dolžnost mojstrov in pomočnikov, da mu ga preprečijo.

Mojster v trgu sme delati največ s štirimi, v okolici pa s tremi statvami. Neporočen mojster sme imeti samo ene statve. Vsak mora tkati po starih navadah v vseh gostotah, na širino pa ne nad 5 in ne pod 4 pedi, ker bo drugače kaznovan.

Mojster, ki bi pomočnika drugih mojstrov prigovarjal k sebi ali naročal drugim, da storijo kaj takega in se to dožene, bo kaznovan. Če bi mojster ali njegovi ljudje z darovi ali podkupninami pridobili pomočnika od drugega mojstra in ga nastavili k delu, izgubi mojster obrt, pomočnik, ki je svojega mojstra zapustil, pa plača 6 funtov voska.

Noben tuj mojster ali kdor koli, obrtnik ali neobrtnik, ne sme hoditi od hiše do hiše. Če se zaloti, se mu blago vzame; oseba se preda trškemu sodišču, polovico zaplenjenega blaga dobi ceh, polovico pa trško sodišče.

Mojster, ki bi v kvatrni teden ne prišel v ceh ob času, ki ga je določil cehovski mojster, plača 1 funt voska. Cehovski mojster pa mora vsakogar pravočasno vabiti za 12. uro. Če vabljenec zamudi, pa tudi če bi pomaknil uro nazaj na enajsto, bo kaznovan z 1 funtom voska. Tako bo tudi kaznovan vsak, ki se vabilu cehovskega mojstra ne odzove točno ob napovedani uri ali kdor se ne bi udeležil pogreba kot pogrebec ali spremljevalec.

Poročen pomočnik nima ne več in ne manj pravic kakor samski, razen če ga mojstri in pomočniki posebno cenijo.

V primeru, da pride med mojstrom in pomočnikom do vojne, to je do fizičnega obračunavanja, jih mora pozvati cehovski mojster, če pa njega ni — kak drugi mojster, k miru. Kdor bi ne ubogal, izgubi obrt, plača 1 funt beličev ali 1 goldinar in bo izročen sodišču.

Mojster ne sme nositi sam preje, ki jo je dobil za tkanje, temveč mu jo morajo prinesti v hišo drugi. Okoliški mojster ne sme prevzeti nobenega dela v trgu, niti delati v trgu, najmanj pa nositi kako delo v trg, sicer bo kaznovan z 2 goldinarjema.

Cehovska zborovanja so zaupna. Razpravljati o tem, kar se je na njih govorilo, ni dovoljeno in mora ostati vse tajno. Vsakemu zadevnemu pregrešku sledi izključitev iz ceha.

Kdor se ne drži tkalskih pravil, se kaznuje po starih običajih. Če pa bi kdo kazni ne sprejel, bo kaznovan na ta način, da pomočnik ne bo delal mojstru, mojster pa ne bo dal dela pomočniku, dokler se grešnik ne bo uklonil kazni, ki mu jo je ceh prisodil. Obsojeni pa ima možnost, da se pritoži na trško sodišče in na otiškograjsko gospoščino. Mojstri kakor tudi vuzeniški tkalski ceh pa imajo nadalje možnost, da prosijo v vseh spornih

vprašanjih, proti plačilu 30 krajcarjev, za razsodbo glavni tkalski ceh v Gradcu, ki je prizivna oblast za vse štajerske tkalce.

Vsebina vuzeniških cehovskih tkalskih svoboščin kaže povsod v fevdalizmu veljavno cehovsko pravo, ki zagotavlja cehovskim članom obrtni monopol.

Istočasno, ko se je pripravljala redakcija vuzeniških — in gotovo tudi marenberških in mučkih — cehovskih pravil, pa je moral glavni tkalski ceh v Gradcu začeti borbo, da smejo tkalci poleg tkanja platna in trgovanja z njim tkati tudi volno in zlasti surovo sukno ter z njim trgovati. Odnos med tkalci lanenega platna in sukna je bil v srednjem in novem veku nejasen; navadno je predstavljal tkalca platna in surovega sukna ter njunega trgovca en sam poklic. Z razvojem suknarstva v začetku XVIII. stoletja pa so štajerski suknarji, po iniciativi iz Voraua in Pollaua dosegli 1728 varnostni patent, ki jim je dajal edino pravico do tkanja volne, izdelovanja surovega sukna in do trgovine s suknom in surovim suknom. Okrožnica, s katero se je graški tkalski ceh 2. oktobra 1734 obrnil na provincialne tkalske cehe za sodelovanje in pomoč v tej akciji, odkriva vso takratno cehovsko miselnost z vsemi njenimi izročili, pridobitnimi, poslovnimi in slojnimi prilastki, tako da nazorno dopolnjuje duševnost cehovskih članov, ki jo odsevajo pravila vuzeniških tkalcev.

V uvodu ugotavlja graški tkalski ceh, da je tkanje volne, izdelovanje surovega sukna in trgovina z obema življenjska zadeva tkalcev. Pravico do tega so dosegli na koncu XVII. stoletja, a so jo v začetku XVIII. zopet izgubili, ko so jo pridobili suknarji. S tem so postali tkalci za suknarje šušmarji in brkleži. Suknarji so s tem omadeževali tkalsko čast meščanskih mojstrov, zlasti še, ko so jim na cerkvenih proščenjih zaplenili več sto vatlov sukna in dospeli do tega, da si prisvojijo vso trgovino s surovim suknom. Tkalci, ki so te pravice že imeli, zato ne smejo držati rok križem. Glavna blagajna v Gradcu je vložila proti suknarjem pravdo, ki jo je začel tkalski ceh v vorauški četrti proti tamošnjim suknarjem. Ker pa pravdanje stane, bodo denarno prispevali h kritju pravdnih stroškov vsi, ki imajo proces za gospodarsko potrebo in ki nočejo veljati za šušmarje in brkleže. Zato naj pošljejo vsi tkalski cehi v Gradec carto bianco s cehovskim pečatom in s podpisi cehovskih mojstrov obenem s primerno vsoto goldinarjev, da bo pravda tekla uspešneje. Poleg tega morajo vsi pripravljati in zbirati gradivo za dokumentacijo tkalskih zahtev. Mestni, trški in tudi vaški župani naj se povprašajo in naj pričajo, da so tkalski mojstri volno in surovo sukno izdelovali in z njim trgovali že od pravekov in od nepojmljivih časov in da so ga prodajali na cerkvenih lepih nedeljah in sejmih v korist preprostega ljudstva. Nadalje je potrebno pripraviti izjave, da je tkalsko surovo sukno boljše od suknarskega, da suknarji ne morejo zadostiti potrebam trgovine po surovem suknu, pa če bi jih bilo tudi desetkrat toliko, kolikor jih je; da bi bilo v škodo celokupnosti in posebno preprostega ljudstva, če bi ostalo tkalcem onemogočeno razpečavati surovo sukno, ki ga je ljudstvo kupovalo in ki ga je navajeno od davnine. Čut skupnosti zahteva, da morajo tovariši doprinesti za obrtniško svobodo to, kar je potrebno. Težnje tkalcev niso

brez nad. Podobno pravdo je vodila tudi glavna tkalska blagajna na Dunaju in jo je zmagovito končala s tovariško pomočjo vseh sosedov. Kaj vse bo za pravdo potrebno, kakšni denarni zneski in po kakšnem sorazmerju bodo prispevki razdeljeni, o vsem tem bo razpravljala tkalska skupščina 4. novembra 1734 točno ob 12. uri pri glavni blagajni v Gradcu. Na to skupščino se vsi cehi vabijo in resno pozivajo. Vsak ceh naj pošlje najmanj dva odposlanca s pečatom in s primerno vsoto denarja, za katerega bodo dobili pobotnico, da bodo mogli natančno pokazati, kako so ga uporabili. Poleg tega morajo prinesti s seboj vse stare pravice o volni in surovem suknu, ker bodo drugače izključeni od dela z volno in s surovim suknom ter se bodo obravnavali kot nepokorni člani. Tega pa glavni ceh od gospodov tovarišev ne pričakuje, ker je prepričan, da se bodo vabilu točno odzvali.

25. januarja 1742 so tkalci pravdo proti suknarjem dobili in s tem tudi dovoljenje za tkanje volne, izdelovanje surovega sukna in trgovanje z njim. Pravda za to pravico pa je stala nad 3000 goldinarjev. Za kritje teh stroškov se je cehovska članarina dvojno zvišala in je bil predpisan poseben cehovski davek po 1 fl od statev v mestih in trgih ter 30 krajcarjev od statev na deželi. Če pa je kdo tkal volno ali surovo sukno, je moral plačati dvakraten davek, po potrebi pa še tudi več, samo da bodo vsi stroški procesa poravnani do kresa 1742.

Suknarska pravda označuje odnose podeželskih tkalskih cehov do glavnega ceha v Gradcu.

Vendar ta uspeh pri vseh gmotnih žrtvah ne pomeni novega razvoja v tkalskem cehovstvu, temveč je razvojno zvezan z začetkom propadanja tkalstva sploh. Cehi so se razvojno preživeli in so se s tem, ko so postali cilj in sredstvo svojim članom, razvijali v gospodarsko reakcijo. Pri tem jim je izpodrezovalo korenine dvoje gospodarskih dogodkov. V sredi XVIII. stoletja se je začel smotrni razvoj tekstilnih manufaktur v Avstriji. Manufakturni izdelki so z manufakturno trgovino zabrisovali razliko med tkalci in suknarji, ko so uvajali industrijske tkanine na podeželje in ko so trajno zniževali gospodarski pomen domačega, zlasti podeželskega tkalstva. Vzporedno s tem pa je bila razširjena na vso Avstrijo dunajska uredba z dne 12. aprila 1725, po kateri more vsak obrtniški pomočnik, ki je poročen, na svojo roko izvrševati obrtniški poklic, četudi si ni pridobil pri cehu mojstrskih pravic. Tako je zopet nastopala doba, ko so tkalski cehi v Marenbergu, na Muti in Vuzenici postajali vse bolj predstavniki domače obrti, iz katere so pred sto leti vznikli.

V svoji pravi cehovski dobi so se mojstri in pomočniki vsako leto shajali na Lucijino v Vuzenici. Ker so bili mojstri iz trga obenem zastopniki trškega sveta, je bil z njimi redno zastopan hkrati ceh in trg. Posebej je — sicer neredno — prisostvoval cehovskim občnim zborom zastopnik otiškograjske gospoščine, ki ji je ceh pogosto pošiljal darove, in to prvič 1696 dva kopuna v skupni vrednosti 24 krajcerjev. Cehovski občni zbor je potrjeval stare predstojnike ali pa volil nove. Bila je tradicija, da je enkrat izvoljeni cehovski mojster ostal leta in leta na svojem mestu; včasih je bil naslednik v obrti celo tudi naslednik v položaju cehovskega mojstra, kakor n. pr. nam

že poznana Jelšnika, Štefan in Simon. Cehovska mojstra sta se prvotno — do začetka XVIII. stoletja — volila samo iz vrst trških mojstrov, ki sta se imenovala starejši in mlajši; starejši je imel navadno tudi naziv cehovskega svetnika. Ko pa se je volil drugi cehovski mojster, iz vrst okoliških tkalcev, je postal ta cehovski oče. Tako je imel trg v vodstvu ceha cehovskega očeta in prvega cehovskega mojstra, okolica pa drugega. Pri tem je bil tako rekoč običaj, da je prvi cehovski mojster nasledil mesto cehovskega očeta, ko je ta umrl. V sredi XVIII. stoletja, če ne že prej — po 1732 —, je stopil poleg cehovskega očeta kot predstavnik trške občine in politične oblasti cehovski komisar, pri čemer je cehovski oče polagoma zopet postal prvi cehovski mojster. To je ostalo do zadnjega občnega zbora, ki se je vršil 21. maja 1871, ko so pri 7 članih (6 mojstrov in 1 pomočnik) podpisali račune cehovski komisar in 3 cehovski mojstri.

Volitev predstojništva je bila zvezana s pregledom računov. Teoretično bi moral račune pregledati vsak mojster. Računi so se delili na redne in izredne. Redni zopet iz računov, ki so bili zvezani neposredno s cehovskimi pravili. Tako sestojijo n. pr. na Lucijino 1686 dohodki iz prejšnjeletne blagajniške gotovine (11 fl 36 kr), vplačane letne članarine (8 fl 36 kr) in iz vplačila globe 1 fl, s katero je ceh kaznoval mojstra Jurija Napasta. Izdatke pa v maši na preteklo Lucijino (30 kr), za organista (10 kr), za mežnarja (9 kr) in ¼ vina[5] po pogrebu (6 kr), za svečarja (28 kr), nosilca križa (7 kr), kvatrni maši (15 kr), za današnjo mašo (30 kr) z organistom in mežnarjem (15 kr), za južino pisarju, ki je javil občni zbor v Otiški grad (8 kr), pisarju za delo v teku leta (35 kr) in ¾ vina pisarju za izdelavo obračuna (15 kr).

Leto 1686 je bilo zaradi tega izredno leto, ker so vplačali vsi v denarju, medtem ko so do konca XVII. stoletja člani vsaj del svojih prispevkov plačevali v naturi: s kožami, platnom, voskom, ovcami ali prašički. Merilo za ceno je bil vosek, ki je v cehu redno notiral 30 krajcarjev za 1 funt.

Izredni računi so obstajali iz vnovčevanja naturalnih vplačil, iz obračunavanja in dovoljevanja posojil, ki jih je dajal ceh svojim članom. 1688 na Lucijino je n. pr. prišel Gregor Purkart, ki je dolgoval zase 10 fl, za vajenca Jurija Kuplena pa z voskom 1 fl. Za posojilo 15 goldinarjev je zastavil 1 par volov — enega rdečega in enega svetlosivega —; s posojilom je kril obveznosti 11 fl in je prejel na roko izplačane 4 fl. Z zastavo sta oba vola postala cehovska last in ju je Purkart prevzel v rejo na polovico dobička za 15 fl 30 kr. Za Veliko noč 1691 jih je kupil neki Taučman od Sv. Primoža za 24 fl, nakar se je vsota 8 fl 30 kr razdelila na polovico: prva Purkartu za rejo, druga cehu za obresti. Voli so bili najbolj običajna zastava, za katero so si člani izposojali denar tudi po 6%. Tako je na 6 % obresti in za vole v zastavo Pankrac Pečnik najel 1687 3 fl posojila in plačeval obresti do 1704, ali pa Valentin Nadles za 1 fl, ki si ga je izposodil 1688, do 1695. Jurij Strmčnik pa je za posojilo 1689 zastavil par juncev, ki jih je ceh prodal in si je posojilo vplačal. S posojili je bil ceh prvi predstavnik denarnega gospodarstva med tkalci, obenem s tem pa tudi prva posojilnica.

[5] vina = 1.3121 (Baravalle R., l. c.).

Niso pa bila samo posojila, ki so težila mnoge člane, temveč tudi tekoče cehovske dajatve. Gašper Rožič je postal mojster 1686 in ni mogel plačati mojstrske pravice do smrti 1693 in je ob smrti ostal dolžen še 1 funt voska in 6 krajcarjev; čeprav je letno plačeval poleg obresti tudi od kapitala, je vendar odplačal od mojstrske pravice samo 1 fl 51 kr. Štefan Hrgod, ki je dolgoval 1690 na prispevku za cehovska pravila — cehovski patent je stal mojstre 1 fl, pomočnika pa 30 kr — 30 kr, je dobil za letno plačevanje 3 kr v rejo prulenka in je dolžnih 30 kr izplačal z ovco 1700. Če upoštevamo, da je sklenil vuzeniški ceh 11. junija 1686, naj znaša letna članarina za mojstra 12 kr, za pomočnika, če dela vse leto, 6 kr, drugače pa tedensko 1 belič, nadalje da je stala vstopnina v učenje praviloma 3 fl, mojstrska pravica — poleg mojstrske gostije — najmanj 3 fl, vidimo, da so bile to visoke pristojbine, ki jih je pri še prevladujočem naturalnem gospodarstvu zlasti težko zmagoval okoliški tkalec. Že konec XVII. stoletja se pojavi dvoje vrst mojstrov: prvi so bili kmečki tkalci, drugi pa trški, ki so se poleg tkalstva bavili tudi s trgovino s platnom in surovim suknom in ki so ustanavljali nove obrate tudi izven Vuzenice. Tako je bil 18. junija 1696 Jakob Zupenko, vuzeniški tržan in marenberški tkalski mojster, sprejet za somojstra v vuzeniški ceh, kjer je plačal samo polovično mojstrsko pravico.

Izredne izdatke so pomenili tisti izdatki, ki so bili potrebni brez povezave z občnim zborom na Lucijino, kamor so bile vezane maše, potnina v Otiški grad, pogrebnine in pisarna. 1669 je planiral ceh pomočniško prenočevališče, za katero je prispevalo 13 mojstrov od 15 kr do 2 fl 30 kr. 1681 je bil nabavljen cehovski pečat za 3 fl (prim. sl. 2). Od 1688 je spremljala procesijo Rešnjega Telesa plačana godba (gosli). Službeno potovanje cehovskega zastopnika v Gradec 1689 je stalo 6 fl. Od okoli 1700 naprej je plačala cehovska blagajna skupno mojstrsko svetolucijsko kosilo, nadalje pogreb ubogega mojstra in pomočnika ter izdatke za skupne sestanke cehov v Vuzenici, na Muti in v Marenbergu, ki je stal n. pr. 1705. leta 1 fl.

Pri teh izdatkih je razumljivo, da je izkazovala blagajna do konca ceha — z edino izjemo, ki jo je povzročil vojni davek 1798 — presežek, ki se je rabil za posojila. Pri tem se je že v začetku XVIII. stoletja pojavilo nekakšno tezavriranje starega, to je dobrega denarja: 1702 so bili v blagajni 3 stari tolarji, ki so bili cenjeni na 4 fl 30 kr, 1703 pa poleg njih še 3 goldinarji v vrednosti 3 fl 15 kr.

Posebne dohodke so tvorile globe. Ko mojster Pavel Hodnik 1692 ni mogel plačati članarine, je bil kaznovan z 1 funtom voska. Mojster Juri Otišnik je delal 29. maja 1695 v trgu Vuzenici in je moral za to plačati 45 kr in 1 funt voska. Pomočnik Lovro Švikart je bil 1695 kaznovan z 1 fl 30 kr in 1 funtom voska zato, ker je tkal po domovih s pretvezo, da je mojster. 1687 je vzel Pankrac Kuhelnik vajenca v učenje brez soglasja ceha, kar ga je stalo 1 fl 30 kr in 1 funt voska. Izostanek od službe božje 10. junija 1689 je plačal Juri Mršnik z 1 funtom voska. Anton Golob je bil zaradi zakonske nezvestobe kaznovan z 2 fl, 1 funtom voska in s posebnim sramotilnim vpisom v člansko knjigo. Proti globi je bil obsojenec dejansko brez moči, ker je ovadbi na otiškograjsko gospoščino, ki jo je moralo v imenu ceha opraviti

dvoje mojstrov ali v njunem imenu pisar, neposredno sledil zapor. Kako učinkovito disciplinsko sredstvo so bile globe, kaže primer, da skliče cehovski komisar v Marenbergu za 5. maj 1861 — torej že v času, ko ceh pravno več ne obstoji in ko je dejansko samo še prostovoljno združenje — uspešno cehovski sestanek, in sicer z dnevnim redom, da plačajo mojstri in pomočniki dolžne zaostanke s pretnjo, da bo vsak, kdor ne pride, kaznovan z 2 fl v cehovsko blagajno! Bilo pa je to zadnjič. Kajti že 23. marca 1855 je mogel izterjati ceh članarino samo s prijavo okrajnemu uradu v Marenbergu: proti tkalcem, ki niso hoteli biti člani ceha, da so brkleži in da se jim zato mora vzeti obrtna davčna izkaznica. Tako so prenehali s tradicijo ceha — nemara pod vplivi 1848 — Karl Hölbl iz Vuzenice, Taučman od Sv. Primoža, Gašpar Ledinek od Sv. Vida, Franc in Mihael Pisnik s Hudega kota, Anton Plazovnik od Št. Janža nad Dravčami, Simon Bučnik, Franc Brezovnik in Janez Brnik z Janževega vrha, Jožef Mrakič in Tomaž Dobernik iz Ribnice, Andrej Močnik in Kremžar od Sv. Danijela nad Trbonjami in Star v Pamečah.

Cehovski občni zbor je sprejemal vajence v učenje, jih proglašal za pomočnike in pomočnike za mojstre. S tem se je posebno uveljavljal kot vrhovna oblast v cehu in je krojil pravila po svoje, to je v interesu mojstrov, zlasti ker pravice pomočnikov na cehovskem občnem zboru niso bile nikdar jasne. Mojster, ki je vzel vajenca v učenje, ga je moral predstaviti občnemu zboru, ugotoviti, da je zakonskega rodu in predati njegov krstni list cehovskemu mojstru, da ga vloži v blagajno. Vajenec je moral prositi za sprejem in obljubiti, da se bo častno zadržal, se pravi, da bo mojstra ubogal. Sprejemu so mogli mojstri ugovarjati, posebno če je bil predlagani vajenec nadštevilen, ker za toliko pomočnikov ne bo dela in bodo sinovi mojstrov brez kruha; nadalje da ni pravega zdravja ali da ni dobre glave; po uvedbi ljudske šole je bilo tudi važno, kakšno izpričevalo je imel iz krščanskega nauka in ali ga je obiskoval. Če so bile zavarovane koristi tkalskih sinov in če je bil predlagani vajenec sprejet v učenje, sta morala vajenec in mojster plačati v blagajno od 45 kr in 1 funta voska navzgor. Obenem sta mojster in vajenec imenovala vsak po dva poroka, ki sta po mojstrovi in vajenčevi strani jamčila za izpolnjevanje vseh mojstrovih in vajenčevih obveznosti ter za obojestransko izpolnjevanje cehovskih pravil.

Do konca XVIII. stoletja je veljala triletna učna doba. Tačas se je mojster zavezal, da bo dal vajencu platneno srajco in platnene hlače (Simon Jenko Blažu Gripoltu 3. februarja 1706), ali pa da dobi vajenec vsako leto po eno srajco in ene hlače, ali tri vatle platna, ali pa v dveh letih srajco in čevlje iz svinjskega usnja. Od XVIII. stoletja dalje se je uvajal običaj, da je vajenec prejel tretje leto polovico tega, kar je zaslužil, zato pa mojster na koncu učne dobe ni bil obvezan dati vajencu ničesar v naturi ali v denarju. Marsikje pa se je moral vajenec zavezati, da bo po končani učni dobi ostal pri mojstru še določen čas in da bo, če ne bi bilo tkanja, opravljal takrat druga hišna in gospodarska dela; ali da bo mojstru po končani učni dobi brezplačno stkal še 20 vatlov boljšega in 30 vatlov grobega platna; ali da bo v primeru, če bi med učno dobo ne bilo dela, odšel za to dobo nazaj na svoj dom. Torej same obveznosti, ki niso bile v skladu s cehovskimi pravili

in ki kažejo, da si ni cehovska oligarhija pridobila samo tkalskega monopola v svojem okraju, temveč da si je z vajenci zagotovila tudi najcenejšo delovno silo. V vsem času, ko je obstajal vuzeniški ceh, ni bilo mogoče najti niti enega učnega pisma, v katerem bi mojster zagotovil vajencu na koncu učne dobe obleko in 4 fl, kakor to predpisujejo cehovska pravila.

Polagoma pa so izsilili pomočniki s pomočjo oblasti, in sicer na podlagi dunajske pomočniške odločbe iz 1725, da so začeli imeti tretje polovično plačano leto za pomočniško in da se je tako tkalska učna doba skrajšala na dve leti; vendar pa ni bilo to nikdar pravno uveljavljeno, temveč je bilo v mnogih primerih le običaj.

S pričetki ljudske šole so bili mojstrom dobrodošli predpisi o tem, kakšna mora biti šolska mladina; te predpise so prenašali na vajence in jim z njimi onemogočali pomočništvo. Zahteva, da mora biti vajenec ali pomočnik pobožen, pošten, spreten, priden, nravstveno neoporečen in delaven, je bila tako zelo široka, da so mojstri zaradi nje mogli najti vzrok za odklonitev vajenčevega napredovanja do pomočnika in prav posebej še od pomočnika do mojstra. Vedno in povsod so mojstri stremeli in si znali zagotoviti naraščaj predvsem iz rodbin dosedanjih mojstrov, poleg tega pa si tudi zagotoviti delovno silo za statve, ki jih niso mogli opravljati domači. Tako se je v veliki meri uveljavila v tkalstvu dednost poklica za cehovske mojstre — kakor smo že videli pri Jelšnikih —, ki se je varovala tudi z otežkočanjem mojstrskih del, dokler niso bili poročeni pomočniki tega v času Marije Terezije osvobojeni. Dednost in svaštvo so na ta način ustvarili iz tkalskega ceha eno samo tkalsko sorodstvo z obrtnim tkalskim monopolom. Nimamo namreč nobenih primerov, da bi se napredne obrtne uredbe na patriarhalnem Pohorju izvajale; vse kaže, da je bilo na Pohorju cehovsko izročilo edini zakon.

Pregled najstarejših in zadnjih predstavnikov vuzeniškega tkalskega ceha kaže naslednjo razširjenost tkalcev[6] na ozemlju od Sv. Petra na Krunski gori do Velke:

Prve navajam iz rodoslovnih razlogov v pisavi, ki jo uporablja register iz 1668. Steffon Jeuschnigg, Sebastian Wrössnig, Pöter Wöber bey den Rupprecht, Vicenz Draushpacher, Simon Petshnig, Plashitsh v Sekožnu, Jacob Rebernig, Zeguu v Trbonjah, Sebastian Hermon, Matiz Chrissoth, Pangräz des Janshe in Pach brueder, Gregor Purckhart, Inza (= Henrik) Garny Göllob, Steffon Napredt, Simon Naberschnig, Sebastian Lübas, Valentin bey den Vershnig, Leonhart Hergolt, Nickhlas Christän, Lippusch Perkhusch, Asswalt Pungarting, Gregar Khiberz, Janshe in Pach, Pangräz Plassnig, Valenty Nadles, Gregor Woronig, Valenty Kuschier, Paull Stick, Plässe Miggusch, Jury Wrchlanig, Pangräz Hodnig, Clemen Kärbel (od 1671), Yanss Komar (1671), Valent Tepey (1671), Inza Grozebezing (1671), Pärtl Ladinig (1670), Janshe Drauspacher (1670), Gasper Khrässekh (1680), Falanty Nadtless

[6] Prim. tkalska rodbinska imena z današnjimi imeni kmetij po poročilu: Mravljak Jos., Vulgarna imena kmetij v vuzeniškem okolišu. ČZN XXXII, 1937, 322 ss.

(1688), Jury Merschnigg (1685), Lippusch Hodnigg (1685), Thrunk (1670), Jacob Tshrnko (1669), Pinter v Vuhredu (1669), Khuess v Vuhredu (1669), Paull Jerwitsch (1669), Gregor Chrieschnig (1669), Jury Matschnik (1669).

Če upoštevamo smrtne primere, najdemo v cehu 1668 34 tkalskih mojstrov, kar bi dalo za vse cehovsko ozemlje najmanj 100 statev. Približno sto let pozneje, 1785, najdemo v vuzeniški župniji 22 tkalskih mojstrov (Michl Pock, Matiz Vashner, Gregor Matheuschitsch, Stephan Gollob, Petter Pogatsch, Blashe Urbanzl, Lorenz Urbanz, Martin Mack, Pongraz Hermann, Osswald Könopp, Klemen Jämonig vulgo Lucas, Mathias Petelin, Niclaus Schelissnig, Matiz Zimperman, Vicenz Sallipnigg, Thomas Just, Alex Ladinegg, Valentin Kurre, Vallentin Katz, Primus Posharnig, Anton Skrube, Josef Pust); v trbonjski 6 (Martin Schiller, Michl Hojnigg, Graben Müllner, Joannes Dessetnigg, Joseph Liessnigg, Klemen Urschnigg); in v ribniški 9 (Urban Festerl, Anton Konnisch, Jury Smerteu, Mathäus Jellen, Blashe Roshitsch, Franz Raunjak, Mathias Piessnig, Pongraz Slathnack in Primus Petschnigg), skupaj torej 37 mojstrov. Števila pomočnikov v teh dveh dobah ni bilo mogoče ugotoviti, pač pa med leti 1841, ko je na vuzeniškem cehovskem ozemlju delovalo 33 mojstrov in 28 pomočnikov.

Iz števila mojstrov 1668 (34), 1785 (37) in 1841 (33) vidimo, da bistvenega nihanja v številčni sestavi vuzeniškega ceha v vsem času njegovega obstoja ni bilo in da je približno 35 mojstrov opravljalo vse tkalske platnarske in suknarske potrebe v Vuzenici in v njeni cehovski okolici. Po Schmutzu je vuzeniško tkalsko ozemlje imelo v drugem desetletju XIX. stoletja približno 3680 prebivalcev[7] (Sv. Daniel 397, Trbonje 120, Dravče 145, Št. Janž 347, Sv. Primož 360, Vuzenica 253, Sv. Vid 377, Vuhred 242, Sv. Anton 306, Hudi kot 106, Ribnica 287, Janžev vrh 274, Orlica 266); to bi bilo število, ki ga moremo predpostavljati za konstantno populacijo v času tkalskega ceha v vsem njegovem okraju do srede XIX. stoletja oziroma do izgradnje koroške železnice. Potemtakem bi prišel posamezni tkalski mojster nekako na 100 prebivalcev, približno vsak dvajseti dom bi bil tkalski, ene statve pa bi prišle na 35—40 prebivalcev.

Zadnjo generacijo vuzeniških cehovskih tkalcev moremo tudi topografsko precej točno določiti:

Vuzenica je imela zadnjega cehovskega očeta v Karlu Hölblu, potomcu rodbine, ki se je vprav s tkalstvom priselila v trg izpod Sv. Ane v Pamečah. Karl Hölbl je bil tudi zadnji vuzeniški tkalski mojster, potem ko je v začetku XIX. stoletja tkalstvo v trgu s Filipom Amposom (1827/1828) in Janezom Korankarjem (1841) prepustilo delo na statvah okolici in je v duhu trškega in cehovskega izročila varovalo samo še častno mesto cehovskega očeta. Zadnji središči tkalstva pa sta bili Št. Janž nad Dravčami in zlasti Sv. Vid.

Sv. Vid je imel v sredi XIX. stoletja najmočnejšo skupino tkalcev, ki je štela 9 mojstrov. V Mačnikovi koči je tkal Jurij Kolar, v Knežovi Andrej Grace — predstavnika dveh tkalskih rodbinskih imen, ki ju srečamo v cehu

[7] Schmutz Carl, Historisch Topographisches Lexicon der Steiermark. Graz 1822.

na prehodu XVII. v XVIII. stoletje; Kolarja Gregorja v letih 1696—1705, Petra 1697—1715, Graceja Matevža pa 1714. Anton Stramec je bil v četrtem desetletju XIX. stoletja poleti opekar, pozimi pa tkalec. Ti trije predstavljajo kočarje, ki so poleti dninarji, pozimi pa tkalci. Kmečki tkalci pa so Peter in Lovro Pogač (ime, ki se pojavi v cehu že pred 1785), Gašper Ledinek (1668), Jernej Kac (pred 1785), Peter Trobej, Franc Maser in Anton Strohmeier. Franc Maser in Anton Strohmeier sta bila zadnja cehovska mojstra, prav tako kakor je bil Karl Hölbl zadnji cehovski oče 1871 usahlega vuzeniškega tkalskega ceha.

Št. Janž nad Dravčami je imel v sredi XIX. stoletja 7 ali 8 tkalcev. Jurija in Miklavža Železnika, Jurija Urbancla, Matijo Karnerja vulgo Mačka, Antona Plazovnika, Blaža Ledineka, Janeza Bezovnika in Janeza Epiga, ki je tkal v Bukovnikovi koči. Med temi rodbinskimi imeni srečamo Urbancle od 1781, Železnike od 1785, Karnerja od 1805, Bezovnika od 1711 in Plazovnika od okoli 1700.

Trbonje so predstavljali ob koncu ceha Jakob Kremžar, Gregor Pogač, Jakob Vrhnjak in Janez Korant; z izjemo zadnjega so to sama tkalska rodbinska imena najmanj od konca XVIII. stoletja naprej.

Sv. Danijel zastopa z Andrejem Močnikom ime, ki se pojavi v cehu 1689, z Blažem Tepejem pa že 1671, medtem ko je Jožef Dolar — vulgo Posrat — verjetno prvi tkalec s tem rodbinskim imenom.

Sv. Primož je v zadnjih cehovskih tkalcih Matiji Blažiču ohranil tkalsko rodbinsko ime iz let 1686—1696 in v Antonu Plazniku iz 1668—1697.

Sv. Anton je imel zadnje cehovske tkalce v Tomažu Trunku (v cehu je znano to rodbinsko ime že 1669), Francu Strubeju (od 1785) in Andreju Weidnerju z imenom, ki ga pred njim nismo srečali. Weidner je tkal v Kuternikovi, Trunk pa v Dojnikovi koči.

Hudi kot je zaključil cehovsko tkalsko dobo s Pavlom Strucom in Francom Pisnikom; rodbinsko ime prvega najdemo v cehu od 1712, drugega od 1795. Ribnica je štela v sedemdesetih letih XIX. stoletja tri tkalske mojstre: Potočnika z neznanim krstnim imenom, Jožefa Mrakiča in Tomaža Dobernika. Prvo rodbinsko ime moremo v vuzeniškem tkalskem cehu zasledovati nazaj do 1697, drugo do okoli 1710 in tretje do 1670.

Janžev vrh nalikuje Ribnici. Franc Brezovnik in Simon Bučnik nosita rodbinski imeni, ki ju srečamo prvo 1668, drugo pa okoli 1700.

Orlica z Jurijem Pisnikom, ki je delal v Brezovnikovi koči, očituje rodbinsko ime, ki smo ga že brali (v Hudem kotu) in v cehu 1795.

Vuhred z Gregorjem Rožičem, po domače Rihtarcem, je imel z njim zadnjega svojega zastopnika v rodbinskem imenu, ki se je v tkalskem cehu prvič pojavilo 1700.

37 mojstrov je najvišje število, ki ga je bilo mogoče ugotoviti v zgodovini vuzeniškega tkalskega ceha. To je število cehovskih članov 1785 in med šestdesetimi in sedemdesetimi leti XIX. stoletja, torej po izidu avstrijskega liberalnega obrtnega zakona, ki cehov ni več poznal. V tem številu imamo združene poleg starih »poštenih« mojstrov tudi bivše »šušmarje in brkleže«, ker je prav z novim obrtnim zakonom razlika med obemi izginila in jih je

združila v stremljenju po organizaciji zadruge, do katere pa zaradi rasti in vpliva kapitalistične tekstilne industrije ni moglo priti.

Število tkalskih mojstrov nas zanima iz dveh razlogov. Prvič nam izraža, kako so bili tkalci — z izjemo trga Vuzenice — po vuzeniškem cehovskem okraju topografsko razdeljeni in kako sta se bavila s tkalstvom kmet in kočar; oba z domačo obrtjo pozimi, še bolj pa spomladi, preden je na senčnih severnih pobočjih Pohorja nastopilo poljsko delo. Drugič pa nam število tkalskih mojstrov podaja pojavljanje istih rodbinskih imen, ki jih je kljub vsej nepopolnosti članskih seznamov možno zasledovati od početka do konca vuzeniškega tkalskega ceha. Čeprav ne moremo govoriti o rodoslovni zaporednosti pri nastopanju istih rodbinskih imen, moremo prav na podlagi varovanja rodbinskih interesov cehovskih članov, ki so trajno gledali, da je sledil v tkalstvu sin očetu ali pa, če tega ni bilo, da se je v tkalsko hišo priženil tkalski pomočnik, govoriti o nadaljevanju tkalske obrti v smislu tkalskega hišnega izročila ali tkalskega nepotizma. O tem nas prepričuje tudi dejstvo, da ni vuzeniška okolica nikdar bila torišče priseljencev od drugod, temveč da je do danes ostala izrazito ozemlje notranje kolonizacije, zlasti po medsebojnih ženitvah in možitvah, ki so bile zvezane z migracijami rodbinskih in s stalnostjo vulgarnih hišnih imen. Število tkalskih rodbin bi na ta način v vuzeniškem tkalskem okraju nihalo med 34 (1668) in 37 (1861), ki so si s pomočjo cehovske organizacije razdeljevale delo na vsem vuzeniškem ozemlju, in ga s tem tudi monopolizirale v pomenu smotrnega tkalskega protekcionizma. Začetni protekcionizem trga nad okolico se je sčasoma moral umakniti protekcionizmu po vsem tkalskem okolišu razdeljenih tkalskih rodbin nad netkalci. Sam trg Vuzenica pa je že v prvi polovici XIX. stoletja izgubil interese na tkalstvu, ko se je z nastopanjem liberalističnega gospodarstva posvetil trgovini, posebej z lesom.

Razsvetljenost je — kakor smo že nakazali — v času Marije Terezije in Jožefa II., ki cehovskih svoboščin sploh ni več potrdil, nastavila sekiro na korenine cehovstva, in sicer z liberalizacijo obrtne zakonodaje in z ustanavljanjem tekstilnih industrij. Bombaž, ki je že v XVIII. stoletju močno izpodrival laneno platno iz domačih noš, prav tako pa tudi surovo sukno, je z rastjo moderne tekstilne industrije dokončal gospodarski pomen domačega tkalstva in platnarstva. Tkalsko cehovsko organizacijo je, obenem z drugimi obrtmi, ohranila samo predmarčna reakcija, ki je videla nastopanje proti prestolu in oltarju tudi v vsakem majanju cehovstva. Leto 1848 na življenje vuzeniškega ceha ni vplivalo, tako da mu je življenjski živec uničil šele avstrijski obrtni zakon 1859.

Vendar je ceh redno posloval še do 1871. Stremljenja posameznikov po tkalski zadrugi, v obliki primitivne delniške družbe, niso rodila uspeha. Zadnja mojstra, ki sta vodila vuzeniški ceh, sta bila že imenovana Franc Maser, vulgo Mlačnik, in Anton Strohmeier pri Sv. Vidu, v družbi komisarja Antona Urbana iz Marenberga, ki ga je imenovalo okrajno glavarstvo. Poleg teh treh je bil v vodstvu kot cehovski oče takisto že imenovani Karl Hölbl iz Vuzenice. Hölbl sicer ni jemal vajencev v učenje po vseh starih navadah in s staro takso, kakor oba cehovska mojstra, vendar pa je bil obenem z njima

porok vsem zadnjim vajencem. Zadnji cehovski tkalski vajenec Ivan Reš se je učil pri Francu Maserju pri Sv. Vidu in je imel poroka Karla Hölbla in Antona Strohmeierja. Ivan Reš je bil tudi zadnji proglašen za pomočnika »pred zbranim cehom« 21. maja 1871. Ivan Reš je prav tako zadnji plačal nekdanjo pomočniško takso 2 in pol forinta ter ½ funta voska (v stari vrednosti pol forinta), skupaj torej 3 goldinarje. Zadnji, ki je plačal takso pol funta voska v naravi, pa je bil Gašpar Ledinek, ko se je izučil tkalstva pri Antonu Plazovniku v Vuhredu.

Cehovska ostalina je ostala v privatnih rokah in je med prvo svetovno vojno prešla v današnje inozemstvo.[8]

V zgodovinskem pogledu je tkalski ceh po svojem izvoru etnografski pojav iz časa merkantilizma. Razvil se je iz domače tkalske obrti, ki je nadaljevala in uveljavljala obrtne določbe deželne zakonodaje, in to v smeri običajnega prava. Glede na interese je to združenje domačih tkalskih obrtnikov, ki imajo središče v najnižji privilegirani politični enoti podeželja, v trgu, ki ceh organizira, s tem da ga vključi kot podružnico v tkalski ceh deželnega glavnega mesta v Gradcu. Po svojem nastanku tkalski cehi v Vuzenici, Marenbergu ali na Muti nimajo zveze s cerkvenimi bratovščinami in dobijo značaj le-teh šele s pravili, ki jih je predpisala protireformacijska politična oblast. Z organizacijo tkalskih cehov je denarno gospodarstvo na svojevrsten način poseglo v naturalno gospodarstvo severnih pohorskih in južnih kobanskih pobočij, uvedlo je deželne mere za teže z graškim funtom in je uveljavilo tkanje platna v graški širini 4—5 pedi, vzdrževalo pa je domače celjske dolžinske mere z vatlom na 6 pedi.

Reprezentativno so tkalski cehi v Dravski dolini nakazali svoj izvor tudi s svojimi pečati. Marenberg (sl. 3 in 4) kot najbrž najmlajša tkalska organizacija — in podobno tudi vuzeniški sosed na vzhodu, Sv. Lovrenc na Pohorju (sl. 5) — prevzame mednarodni tkalski grb treh v enakokraki trikot komponiranih tkalskih čolničkov. Mučki ceh uporablja v začetku osebne pečate (sl. 1) posameznih cehovskih mojstrov, pozneje pa trški pečat. Podobno je tudi s Slovenjim Gradcem, ki ni imel avtonomnega tkalskega ceha (slovenjegraški tkalci so bili združeni v cehu s krojači in čevljarji) in je preko nove okrožne politične uprave v času Marije Terezije brezuspešno poizkušal, da bi si podredil vuzeniški ceh v svojo podružnico. Vuzeniški ceh je v svojem pečatu (sl. 2) imel vodoravni tkalski čolniček, iz katerega se dviga laneno steblo s tremi stiliziranimi cveti. Svetolovrenški in marenberški cehovski pečati bi govorili po svoji vsebini za politično od zgoraj organizirani nastanek teh cehov. Obratno od teh treh pa bi osebni pečat cehovskih mojstrov na Muti

[8] Viri za vuzeniški tkalski ceh so bili do nedavnega pri A. Vebru in so danes v Tehniškem muzeju Slovenije ter sestojijo iz privilegija cesarja Leopolda I. trgu Muti, Dunaj 13. IX. 1667; prepisa pogodbe v Marenbergu 6. VI. 1675; registra Von 1668 Jar (16 listov 8°); potrdila Karla VI. svoboščin tkalskemu cehu v Vuzenici, Dunaj 26. X. 1712 in tkalskega ceha v Gradcu, Gradec 4. VI. 1735; zapisnika Rudolf Pintter — 715 (66 listov 8°); zapisnikov ali dopisov od 2. X. 1734, 30. I. 1740, 25. V. 1743, 26. V. 1796 in 5. V. 1861; učnih pisem od 25. I. 1776 in 20. V. 1804 ter pobotnice od 20. IX. 1799.

Sl. 1. Pečat cehovskega mojstra J. K. Brdnika na Muti iz l. 1680

Sl. 2. Pečat tkalskega ceha v Vuzenici iz l. 1801

Sl. 3. Pečat tkalskega ceha v Marenbergu iz l. 1740 (foto J. Šmuc)

Sl. 4. Pečat tkalskega ceha v Marenbergu iz l. 1805

Sl. 5. Pečat tkalskega ceha pri Sv. Lovrencu na Pohorju iz leta 1792

in svojevrstno stilizirani pečat vuzeniškega tkalskega ceha govorili o nam nepoznani predcehovski domači obrtni tradiciji, ki je uveljavila oboje pečatenj, še preden sta oba ceha postala podružnici glavnega tkalskega ceha v Gradcu, ki bi mu morala tudi heraldično slediti ali pa uporabljati trški pečat. Mož, ki drži na marenberškem tkalskem grbu iz 1740 grbni ščit, bo verjetno tkalec z dolgimi lasmi iz časa alonžne perike, in v delovnem površniku s širokimi rokavi ter pasom nad ledji; torej v konservativni noši, ki bi jo brez poznavanja časa, iz katerega je grb, mogli datirati tudi v čas pred renesanso.

Koliko je cehovsko tkalstvo razvijalo in razvilo kult tkalske patrone Lucije[9] z likovno in uporabno umetnostjo, bo treba še raziskati.

Z gotovostjo pa smemo že danes trditi, da je tkalstvo vplivalo na razvoj dimnice. Ozemlje naših tkalskih cehov je bilo do začetka XX. stoletja klasično ozemlje dimnic,[10] ki pa zaradi rednega zadimljenja niso bile sposobne niti kot prostor za statve, še manj pa za tkanje. Tako je tkalstvo vplivalo, da je dimnica dobila poseben prostor za tkanje ali v dimniški hiši, ki je pri tem nadomestila dimniško ognjišče s krušno pečjo in s premestitvijo odprtega ognjišča izven dimnice ustvarila kuhinjo (kuhinja je s tem postala samostojni osrednji prostor v hiši, prejšnja dimnica pa s krušno pečjo za tkanje sposobna »hiša« brez dima); drug način pridobitve prostora za tkanje pa je bila dograditev novega prostora k hiši, tako imenovane male hiše, iz katere se je polagoma razvila boljša hiša. Izven dimnice pa je bila za tkanje zgrajena manjša samostojna stavba, podobno kakor za drugo domačo obrt, n. pr. za kovaštvo, kolarstvo ali za žrmlje. Koča lahko tako pomeni tudi prostor, kjer je tkalec tkal izven enocelične dimnice.

Od običajev so zvezani s tkalstvom hišni obeski božičnega in novoletnega sadja in blagoslovljeno voščeno sadje, ki jih je bilo mogoče zaslediti edino v območju vuzeniškega in mučkega tkalskega ceha pri Uršniku nad Trbonjami in pri Gešmanu na Pernicah. Hišni sadni obeski so podobni svatskim lujstrom iz Preloke in Adlešičev v Beli krajini, samo da imajo enostavnejše kotce; sestojijo iz dvostranske piramide, ki ima robove in osi največ iz ržene slame; skozi te je potegnjena močnejša preja. Na to prejo je na stikališčih robov navezano sadje, večinoma jabolka. Ta dvojna piramidna slamnata konstrukcija,[11] ki jo je nosila preja, je bila v tkalskih hišah obešena med božičem in sv. Tremi kralji nad jedilno mizo. Druga oblika krasilnega hišnega

[9] Po poročilu Z. Kordeža, ki se mu zanj iskreno zahvaljujem, je Lucijin kip v glavnem oltarju cerkve na Muti vzporedno s kipom Apolonije. Podobno je Lucijina slika v Florijanovi kapeli v spodnjem trgu Vuzenice. Glavna oltarna svetnica je Lucijin kip v desnem stranskem oltarju župnijske cerkve v Trbonjah. V stranskem oltarju v ladji župnijske cerkve v Ribnici na Pohorju pa je Lucijina slika v nastavku nad osrednjo oltarno sliko. Posebno češčenje Lucijinega kipa v preteklosti je znano iz Trbonj.

[10] Prim. Murko M., Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. Mitt. d. Anthropologischen Ges. in Wien. XXXVI, 1906, 23 ss.

[11] Tako dvojno piramido je rekonstruiral po Uršnikovih navedbah K. Vollmaier iz Vuzenice.

sadja[12] je voščeno sadje, ki se je shranjevalo v košari v hiši pod bogovim kotom in ki je na Pernicah še ohranilo ime Lucijino sadje.

Drugače tkalskih vplivov na običaje ali ljudsko življenje nisem mogel zaslediti; tudi ne v ljudski pesmi, kjer bi jih kazalo pričakovati. Takisto ni bilo mogoče ugotoviti vplivov tkalskega pevca z južnega Pohorja, Jurija Vodovnika, na vuzeniški tkalski okraj, čeprav je bil v njegovi dobi vuzeniški tkalski ceh še živ. Hvaležna etnografska naloga pa bi bila preučitev tega po duhu največjega pohorskega tkalca, ki je bil rojen pesnik in domači umetnik; saj je, čeprav je bil po poklicu »nepošten« tkalec, obnovil tudi skomarske orgle.

Tkalski cehi v Dravski dolini so pojavi, s katerimi je na agrarno Pohorje in Kobansko začela prodirati urbanizacija. S socialno oddelitvijo tkalca od kmeta, z dvigom tkalca, ki je bil član ceha, nad povprečnega agrarnega podložnika in s strnitvijo cehovskih članov v eno gospodarsko in miselno skupnost, so tkalski cehi razširili življenje privilegiranega trga v svojo okolico, to je v svoje tkalske okraje. Čimbolj je prehajalo t e ž i š č e tkalstva iz trga v okolico, kamor se je na prehodu XVIII. v XIX. stoletje tudi preneslo, toliko bolj se je tkalec opredeljeval od svojega kmečkega soseda in vzdrževal cehovske tkalske tradicije, ki so cehovstvo tudi ohranile z njegovimi organizacijskimi oblikami do dobe visokega liberalizma.

Résumé

LES TISSERANDS CORPORATIFS DE LA VALLÉE DE LA DRAVE (VUZENICA)

L'auteur analyse l'histoire des corporations de tisserands de la vallée de la Drave à partir de 1661 — quand à Vuzenica apparaissent les deux premiers maîtres-tisserands corporatifs — et jusqu'à 1871 — quand s'éteint la corporation de Vuzenica. Les maîtres-tisserands corporatifs de Vuzenica ont existé antérieurement aux premiers règlements corporatifs de ce liéu. Les premières libertés corporatives de la vallée de la Drave ont été concédées par Léopold Ier le 13 septembre 1667 au bourg de la Muta pour son district s'étendant de la frontière carintho-styrienne au passage de Radeljsko au flanc gauche, et du sommet d'Otiše au ruisseau de la Velka au flanc droit de la Drave. Contre les privilèges du bourg de la Muta se sont soulevés les tisserands de Vuzenica et de Marenberg et, avec la collaboration de la seigneurie politique, ils sont parvenus le 6 juin 1675 à un accord stipulant 3 corporations autonomes à Vuzenica, Muta et Marenberg. Les nouvelles corporations sont également reconnues par la capitale provinciale de Graz qui donne à la cor-

[12] Primer iz Trbonj v etnografskem oddelku Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

poration de Vuzenica ses statuts du 11 novembre 1706 et les confirme, d'accord avec la seigneurie du château d'Otiše, le 4 juin 1735. A l'est de la corporation de Vuzenica travaillait celle de St. Laurent de Pohorje, et à l'ouest celle de Slovenj Gradec, ou les tisserands s'étaient associés à la corporation des tailleurs et des cordonniers. La nouvelle corporation dans le district de Vuzenica — jusqu'alors essentiellement agricole — eut une influence économique prépondérante comme créancier de ses membres, remplissant, par ailleurs, les fonctions de la police professionnelle et des meurs, à elle conférées par le bourg et la seigneurie. Le nombre des maîtres sur le territoire qui, de la fin du 17e au début du 19e siècle, comptait près de 4 mille habitants, oscilla entre 34 (1668), 37 (1785), 33 (1841) et 37 (1861). Puisque les maîtres tisserands avaient su transmettre leur métier à leurs descendants, le tissage resta uni, pendant toute la durée de la corporation, en général avec les mêmes foyers, excepté au bourg où, sur la fin du 18e siècle, il fut relégué à l'arrière-plan. Il y avait alors un maître tisserand sur 100 habitants environ, une famille de tisserands sur 20 foyers et un métier à tisser su 35—40 habitants. La naissance des corporations de tissage de la vallée de la Drave et liée au droit commun pratiqué dans les métiers à domicile et qui s'est développé à partir des anciennes ordonnances de la législation provinciale des 15e et 16e siècles. Ce n'est qu'avec la rédaction antiréformatrice des règlements corporatifs que les corporations de tissage de Muta, Marenberg et Vuzenica eurent leur caractère de confrérie. Etroitement liées à la corporation de Graz, elles adoptèrent les mesures de Graz sauf l'aune, préférant celle de Celje, et la largeur de toile de Graz. Le tissage influa sur le développement de la chambre commune unicellulaire au lieu de plusieurs chambres et accéléra la construction d'édifices indépendants pour le tissage hors de la chambre commune. Dans les coutumes on constate l'influence du tissage dans l'emploi des fruits décoratifs à deux formes. La première forme est une pyramide double de paille, à travers laquelle on passe les filés qui, aux angles, tiennent des fruits, surtout des pommes; la deuxième forme, c'est une corbeille tressée, contenant des fruits de cire. La pyramide s'accrochait à Noël et le jour de l'an au-dessus de la grande table, tandis que le panier aux fruits de cire était placé dans le coin, au-dessous des images saintes.

Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu

Emilijan Cevc

Slovenska srednjeveška umetnost skriva gotovo mnogo momentov, ki morajo zamikati tudi etnografa. Tako v njeni arhitekturi kakor v plastiki in slikarstvu je mnogo vprašanj, kjer bi družno sodelovanje umetnostnega zgodovinarja in etnografa lahko rodilo plodne sadove in razrešilo še prenekatero uganko. Prvo med temi je že problem ljudske in »visoke« umetnosti. Dr. F. Stelè je poudaril, »da je za pravilno oceno umetnosti (slovenskih) dežel izredno važna značilnost njena poljudnost. Ta umetnost se le redko dviga do izrednih uspehov in se na drugi strani naravnost vtaplja v ljudsko umetnost« (Geografski položaj gotskega slikarstva v Sloveniji, Kazarov zbornik, Sofija, 1950, str. 207). Treba je odkriti latentne oblikovalne silnice slovenskega človeka in zemlje, ugotoviti tiste duhovne konstante, ki označujejo umetnostni izraz posameznih naših pokrajin, pogoditi njih izrazne diference, pa obenem stikališča, pri čemer bo seveda treba računati tako z geografskim reljefom kot z zgodovinsko usodo posameznih predelov z njih soseščino, načinom življenja itd. Ugotoviti je treba zvezo in sorodnosti med jezikovnimi in umetnostnimi dialekti, presoditi vpliv same strukture tal in gospodarskih razmer itd. Treba je premeriti vpliv »visoke« umetnosti na ljudsko umetnost, kar se bo najlepše pokazalo prav v tistih predelih, ki so bili najbolj odmaknjeni od kulturnih centrov, n. pr. na Dolenjskem, na Primorskem in posebno v Beneški Sloveniji. Kako mikaven bi bil n. pr. že študij prenosa nekaterih stilnih značilnosti iz cerkvene v ljudsko arhitekturo (šilast portal), delež ljudske umetnosti v cerkvi (slikani stropi, antependiji itd.). Zelo mikavno bi bilo raziskati vpliv cerkvenih upodobitev svetniških legend na ljudske legende in pesmi in obratno, prisluhniti ljudski razlagi posameznih motivov, ki nastopajo v srednjeveških cerkvah (figuralni sklepniki in konzole ter pod.), preceniti nastanek ajtioloških legend, v katerih se pogosto zrcali začudenje preprostega človeka pred nekim umetnostnim spomenikom, pa tudi spremenjeni ljudski lepotni okus... Lahko bi našteval še v šir, opominjal na problem ljudske noše v srednjeveških upodobitvah, koliko je ta povzeta po domači noši in koliko po noši iz tujih slikarskih predlog, lahko bi opomnil na upodabljanje basni v zvezah s svetniškimi prizori (Beram v Istri n. pr., kjer je slikar Vincenc iz Kastva l. 1474 upodobil na pohodu sv. Treh kraljev cel ciklus basni), na simbolično motiviko — toda naj zadostuje. Etnograf, ki bi zatiskal oči pred našo umetnostno tvornostjo, zlasti srednjeveško, bi bil podoben gospodarju, ki bi stal pred lepo skrinjo in obžaloval, da je zaprta, pri tem pa prezrl, da tiči v njej ključ, ki ga je treba samo zavrteti, in že bi se razodelo skrbnemu očesu novo bogastvo.

Toda s svojim člankom ne nameravam sistematično nakazovati vseh teh problemov, ki družijo interes umetnostnega zgodovinarja in etnografa, niti ne nameravam posegati v etnografsko domeno, kajti to mi brani sam metodološki prijem, ki je pri etnografu seveda drugačen kot pri umetnostnem

zgodovinarju. Ker pa sem bil naprošen, naj spregovorim nekaj besed o sliki »Svete Nedelje«, ki jo je ustvaril okoli l. 1460—1470 na fasadi cerkve v Crngrobu pri Škofji Loki čopič nekega pomočnika iz delavnice Janeza Ljubljanskega, naj porabim priložnost in nakažem nekaj problemov, ki čakajo etnografa prav ob tem spomeniku.

Etnografsko je freska pomembna v dveh smereh: kot odsev duhovnega izraza srednjeveškega človeka in kot lapidarna ilustracija vsakdanjega življenja. Že pojem »Svete Nedelje« sam mora zamikati etnografa, saj osvetljuje ne samo neki spekulativni, ljudskemu izrazu prilagojeni kompleks dogmatičnih religioznih in moralnih pojmov, ampak tudi posebno simbolično izražanje in tradicijo, ki korenini že v zgodnjem srednjem veku. Po drugi strani pa prizori iz vsakdanjega življenja, kakor so tu podani, kažejo v pojmovanju neko podobnost s slikami na panjskih končnicah, s čimer pa nočem spravljati obojnega v kako zvezo, ampak opomniti le na dokumentarno pričevanje crnogrobske freske v času, ki na naših tleh sicer ni zapustil nobenega podobnega spomina, vsaj kolikor nam je danes znano. In tu je prav naloga etnografa, da ugotovi, koliko iz te freske odseva res življenje in delo našega človeka, bivajočega v prostoru med Škofjo Loko in Ljubljano in koliko so prizori le posnetek tujih grafičnih predlog.

Umetnostno zgodovinski raziskavi ne moremo več kaj prida novega dodati, kajti dr. F. S t e l è je spomenik zelo izčrpno obdelal v razpravi »Ikonografski kompleks slike ‚Svete Nedelje' v Crngrobu« (Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda Slov. akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, knj. II., str. 401—434, sl. 27—41). Iz tega dela povzemimo le kratke zaključke:

Freska je bila odkrita l. 1935 ter je, razen v oglih, razmeroma dobro ohranjena. V osrednjem, pravokotnem polju je podoba v srednjeveški ikonografiji zelo priljubljenega »Trpečega Kristusa«, ki stoji pred gledalcem le s prtom okoli ledij ogrnjen, ter kaže rane na rokah in prsih. V levem zgornjem delu je upodobljen Bog Oče z golobom sv. Duha, ki kaže na Sina, katerega je poslal ljudem v odrešenje. Okoli Kristusa so razvrščeni simboli njegovega trpljenja (»arma Christi«) in glave oseb, ki jih poznamo iz Pasijona: križ, žeblji, steber z vrvjo, sulica, suknja, trs z gobo, sv. Peter s petelinom, Ana in Kajfa, Herod, Pilat, Judež. Okoli te osrednje, ikonografsko jasne upodobitve pa so v vzporednih pasovih nanizani prizori iz vsakdanjega življenja, od katerih jih je ohranjenih še okoli 50. Eden od teh, mož, ki cepi drva, je upodobljen celo nad Jezusovimi stopali. Tako srečamo tu ženo, ki nosi na glavi sveženj; kovača, ki podkuje s pomočnikom konja; dve otovorjeni živali; lovca na konju s sokolom in lovca, ki trobi v rog ter nosi sulico, pred njim pa dirja hrt. Tu je mož, ki krtači konja; voda, ki priteka iz rake, žene mlinsko kolo, v potoku lovi mlad mož ribe z mrežo in spredaj poganja mož s palico konja, ki nese žito v mlin. Mož in žena se kopljeta v leseni kadi. Dva lovca streljata s samostrelom ptice na drevesu. Podrobneje je ilustrirana peka kruha: žena seje moko na razgrnjen prt, druga mesi testo v kadi, hlebce vsajajo z loparjem v peč (?), pred leseno hišo leže na mizi že hlebci. Nejasen je opravek na drevesu sedečega moža s palico v roki, ob katerem se na

desni razvija upodobitev predelovanja lanu; na tleh je razprostrto platno, ki ga škropi mož iz sklede, žena ob trlici tare lan, zadaj namaka nag mož snope lanu, ki jih neka žena razgrinja po tleh. Dva moža na drevesu obirata sadje, žena spodaj ga pobira. Mikaven je prizor roparskega ali vojaškega napada na dve hiši, od katerih prva že gori, drugo pa zažiga z baklo vojak s samostrelom, medtem ko drugi vojak, opremljen z lokom, odganja govejo živino. Godci piskajo na piščali k plesu kmečki ženi in možu, pa tudi meščanski kavalir se jima pridružuje ter vodi za roko odličneje oblečeno damo. Dva moža se borita z meči. Nerazločen je prizor ob postelji z možem in ženo, ki se drži za lase, in prav tako drugi, kjer držita mož in žena venček (?) in čepi možu za vratom zelen hudič. Zelen hudič stoji na skrinji ter ima na repu obešeno zrcalo, v katerega se gleda žena. Fant in dekle ljubimkata in spet ima fant vraga za vratom, kakor tudi žena s piskrom na desni. Tudi tkalci so zastopani: žena sedi ob kolovratu (?) in prede, zraven navijajo nit na motovilo, ob statvah tkejo platno. Mož v srajci si greje noge ob ognjišču z visečim kotlom. Krojač stoji ob mizi, na kateri so škarje in razrezano blago, ob njem visi dodelana suknja. Mož, ki brodi s kolom po čebru, je morda barvar, in sedeči možak, ki reže usnje (?) na deski, položeni čez kolena, je najbrž čevljar. Zraven je žena, ki obeša rjuho, ob njej pa mož s kadjo in desko — pralec? Kramar prodaja na stojnici svojo robo, zraven njega pa je menda mesar, ki seka meso (?). Kamnosek in zidar nastopata s kladivom in kotomerom, trgovec z blagom je razpel svoj šotor, poleg njega pa zbijajo kegljači piramidne keglje. Zelo živahni so prizori okoli gostilne, ki ima venček obešen nad vrati in sode v odprti veži. Pred krčmo stoji natakarica, pri mizi sedita dva kvartača, pri drugi dva kockarja, pri tretji pa gledata dve figuri menda knjigo. Pa tudi kri je že pivcem zavrela, kajti ne manjka pretepa, ob katerem vihti neki možak palico. — In kot poseben didaktičen akcent zija v desnem spodnjem kotu široko žrelo peklenskega zmaja, v katerega pehajo vragi pogubljene duše, med prvimi samomorilca, ki si zabada nož v prsi.

Vsebinski in moralni pomen upodobitve je tale: človeška dela služijo lahko moralno dobremu ali zlemu, moremo pa žaliti Boga tudi s sicer poštenimi deli, če jih opravljamo o prepovedanem času, predvsem v nedeljo in tako povečujemo Kristusovo trpljenje, sebi pa prislužimo kazen. Naša upodobitev je torej zelo zgovorna simbolika posvečevanja nedelje in ljudstvo imenuje to vrsto slik kratko »Sveta Nedelja«. To ime se je ohranilo n. pr. v Gostečem pri Škofji Loki, kjer je na cerkveni zunanjščini bil prav tako naslikan Trpeči Kristus, okoli njega pa orodja vsakdanjega dela; ta freska je nastala že v prvi polovici 15. stol. Le delno so ohranjene podobne upodobitve še v Mošnjah, pri Sv. Petru pri Trebelnem in na cerkvi na Korenu nad Horjulom, izredno dobro pa se je ohranila freska Kristusa s simboli trpljenja in z vsakdanjimi orodji na prezbiteriju cerkve v Bodeščah pri Bledu iz tretje četrtine 15. stol. Vsekakor tudi te freske zaslužijo vso pozornost etnografa, saj lahko na njih ugotavljamo srednjeveško obliko orodij in zelo verjetno je, da bi ob njih s komparacijo ugotovili tudi, ali gre za obliko, kakršna je bila udomačena

na Gorenjskem ali na Primorskem itd., saj vemo, kako se orodje od kraja do kraja spreminja, ustrezno strukturi tal.

Toda ob crnogrobski sliki je najvažnejše vprašanje — ali je črpal slikar pobude naravnost iz svoje okolice ali je bil vezan na kake slikane predloge? Vsi prizori, ki nastopajo na freski, od mlina do gostilne in obrtnikov, so domači prav tako pri nas kot nekje sredi Nemčije in predelovanje lanu in tkanje je bilo prav v okolici Bitenj zelo razvito. Vendar pa je dr. S t e l è ugotovil, da je slikar le eklektično prenašal v fresko ter vsebinsko prilagajal prizore, ki jim je lahko predloge našel v sodobnih koledarjih ob planetarnih slikah, n. pr. v »Passauskem koledarju« iz l. 1445 in v »Hausbuchu iz Wolfegga« iz osmega desetletja 15. stol. S tem pa se seveda dokumentarična vrednost crngrobske freske skrči, čeprav ne moremo zanikati slikarju zasluge, da je spretno prelil staro vsebino v nov simboličen pomen. Da bi dognali, koliko je v crngrobski sliki res domačih elementov, bi morali pritegniti še več sodobnega koledarskega komparativnega gradiva, preiskati razvoj posameznih orodij in strojev (statev, trlice, kolovrata, mreže za ribolov itd.). Poiskati bi morali morebitne odmeve te didaktične, na m n e m o t e h n i č n i osnovi sezidane teološke pridige v folklornem izročilu in pod. Posebno mikavni bi bili lahko v tej zvezi prizori žene s piskrom, ki naj bi bila morda čarovnica, ki dela točo; prizor žene pred zrcalom na hudičevem repu, ki nas spominja zelo razširjene zgodbe o lepotici, ki se ji je v zrcalu prikazal hudič, s čimer še danes straše otroke, ki se radi gledajo v zrcalo. Začudi nas golota moža, ki poliva sušeči se lan. Da so bile krčme že v srednjem veku »gosposke« stavbe, nam priča to, da je izmed vseh na freski upodobljenih stavb samo krčma nakazana kot zidana hiša. Nenavadno pa je tudi, da nikjer ne najdemo upodobitve obdelovanja zemlje: oranja, sejanja in pod. Morda so bili ti prizori naslikani v danes uničenih pasovih?

Résumé

PROBLÈMES ETHNOGRAPHIQUES CONCERNANT LA FRESQUE DE «SVETA NEDELJA» À CRNGROB

L'auteur met en relief certains problèmes ethnographiques concernant la fresque de «Sveta Nedelja» ornant la façade de l'église de Crngrob près Škofja Loka, exécutée aux environs de 1460 par l'atelier de peinture de maître Jean de Ljubljana. Le docteur F. Stelè a donné une analyse détaillée de la fresque en question, intéressante surtout par ses scènes de la vie quotidienne.

O ljudskih umetnikih v Selški in Poljanski dolini

Janez Dolenc

Selško in Poljansko dolino loči gorski hrbet od Ljubnika do Blegoša in različen dialekt prebivalstva. Po obeh dolinah pa tečeta reki, ki se enako imenujeta in se pred izlivom v Savo pri Škofji Loki tudi združita; po obeh so med hudournimi grapami kakor na policah postavljene vasice s trdno zidanimi kmečkimi domovi in lesenimi bajtami kočarjev. Nad vasmi pa stoje starinske cerkvice. Na tem ozemlju se je ljudski čut za lepoto razmahnil posebno v preteklem stoletju, predvsem na področju slikarstva in rezbarstva.

Doslej smo premalo raziskali delo in življenje zlasti manj slovitih, a pogosto pomembnih in zanimivih ljudskih umetnikov, ki se običajno še podpisali niso na svoje izdelke; to so zlasti poslikovalci panjskih končnic. Tu skušam podati oris nekaterih takih umetnikov-samoukov. Ti orisi so zelo nepopolni. Marsikaj je zamujenega in se ne da več dognati, marsikaj bo treba še preveriti in preiskati.

Najbolj zanimiva po plodovitosti in mnogostranosti svojega dela je Marija Pavlič, p. d. Blaževčeva[1] Micka iz Selc. Rodila se je l. 1821 v Selcih št. 42, p. d. pri Podnartovcu, zato so ji nekateri rekli tudi Podnartovčeva Micka. To hišo so kasneje podrli, njen oče pa je kupil hišo in zemljišče »pri Blaževcu« št. 19. Po očetovi smrti je postala Micka lastnica hiše in zemljišča. Edina sestra Anca pa se je primožila v bajto nad Selcami. V tisti bajti so barvali irhovce. Na zemljišču je Micka redila par koz. Po njeni smrti l. 1891 je kupil hišo in zemljišče kolar Strugarjev Jaka, ki je pa že umrl in zapustil hišo sinu Janezu. Micka je bila majhne, drobne postave, nekoliko je šepala. Bila je dobra ženska, nikomur ni žalega storila — živela je samo svojemu poklicu, slikanju. Poročena ni bila nikoli. Slikala je zlasti panjske končnice, podobe na steklo, delala je tudi bridke martre in zrcala. Poleg tega je skrbela za eno ali dve kozi. Stari Selčani, ki so mi o njej pripovedovali, še pomnijo iz otroških let, ko je z branjarskim vozičkom hodila po vejnike in zelenje za koze. Ker tedaj čez potok ni bilo mostu in je ona še čez ozko brv tam komaj zlezla, so ji voziček prepeljali čez potok otroci. Za plačilo jim je potem lepo prebarvala pipce in igrače, ki so si jih izrezljali.

Slikala je v »hiši«, ki je bila opremljena kakor tedanje manjše kmečke »hiše«. Za vrati v kotu peč, v nasprotnem kotu kmečka miza, ob steni klopi. Ločila se je pa ta »hiša« od drugih po oknih, ki so bila za tedanje čase zelo velika. Na mizi in klopeh je imela vse: tam je bilo nastavljenih lončkov za barve, čopičev itd., da ni bilo kam sesti. V sobi ni bilo nikakih polic ali omare za toliko ropotije, vse je bilo razloženo kakor na razstavi. Na klopi je bila skladovnica neposlikanih in že poslikanih končnic. Za mizo v kotu je

[1] V etnografskem poročilu škofjeloškega muzeja v Slovenskem etnografu II, str. 126 je napačno navedeno Gašperšičeva Mica. V Selcih je res hiša »pri Gašperčku« št. 1, kjer so se nekdaj pisali Gašperšič, a pri tej hiši ni bilo nikoli slikarske obrti in nobenega slikarja.

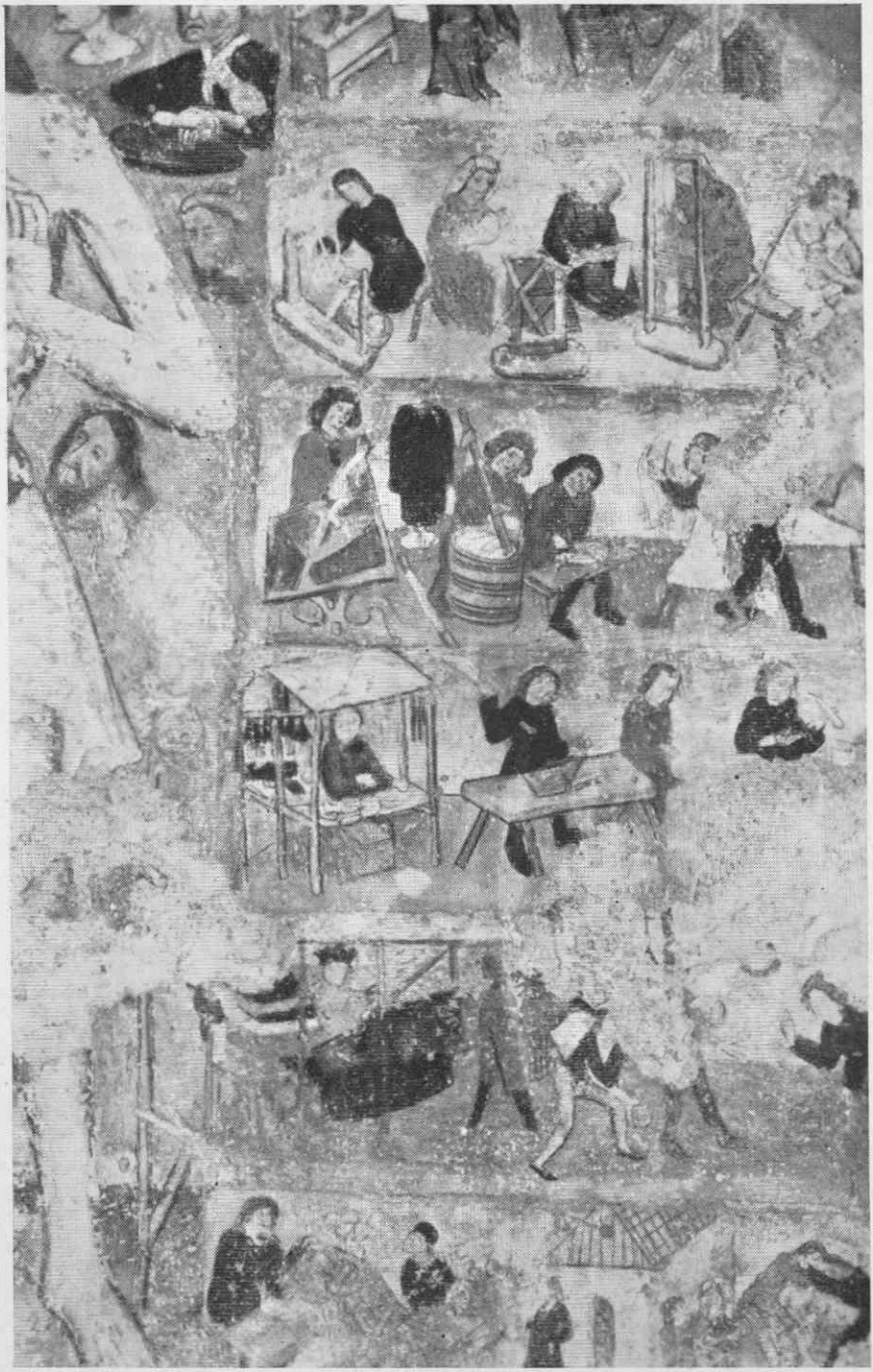

Prizori iz srednjeveških obrti — freska Sv. Nedelje v Crngrobu pri Škofji Loki

bila plošča in kamen za ribanje in mletje barv. A kljub navideznemu neredu je bila vsaka stvar na svojem določenem mestu, še celo koščki šip, ki so ostajali pri izdelavi slik na steklo in zrcal, so bili lepo na kupu na klopi.

Delala je sede pri mizi. V drugem kotu je sedel oče, ki ji je pomagal, navadno pa je s svinčeno pločevino vezal okenska stekla. Pri delu je Micka nosila ruto na glavi, pa naočnike na koncu nosu. Nosila je čedno in čisto obleko, še roke je imela kljub svojemu delu vedno čiste. Ko je rabila ploščo, jo je postavila na mizo in je nastrgala ter zmlela potrebno barvo. Zmleto barvo je s tanko ozko trščico dajala v posodice (navadno je rabila kak na pol razbit žganjarski »štamperl«, pokrovček itd.), dolila nekoliko olja, verjetno lanenega. Dobro je premešala in pripravila čopiče. Za končnice je najprej lepo uglajen les prevlekla s temeljno barvo. Potem je s tankim čopičem nanesla barvo na črtež podobe na papirju. Ta papir je odtisnila na temeljno barvo, potem pa je jemala najrazličnejše čopiče in barve, katere je mešala med seboj, in izrisala podobo do konca. Imela je cel kup takih papirnatih vzorcev in naročnik si je lahko izbral motive iz te zbirke. Verjetno je na podoben način slikala podobe na steklo,[2] dasi se Selčani več ne spominjajo. Saj so popolnoma podobni nekateri motivi na steklu in končnici.[3]

A. Bukovec pa poroča o slikanju končnic (iz katerih virov, ne vem), da je slikala končnice tako na debelo, da je obrise napravila kar s šablono z uporabo suhega okra ali oglenega prahu. Obrise na šabloni je prebodla z buciko, potem pa po šabloni tolkla z vrečico z drobljenim ogljem toliko časa, da je prah prodrl skozi luknjice na končnico. Micka je napravila na stotine enakih končnic in je hočeš nočeš končno morala seči po šabloni. Zato so njene končnice z isto sliko izdelane po enem kopitu — šabloni, in na las enake; to sem dognal pri več končnicah. Vendar se stari Selčani[4] ne spominjajo tega načina kopiranja. K šabloni pa je pri zelo velikih naročilih[5] bila res prisiljena. Njene končnice so romale po obeh dolinah, našle so pot čez hribe v Bohinj in v ves gorenjski kot, šle so na Sorško polje; na trg v Kranju so prihajale potem, ko je prenehala delavnica Šubičev v Poljanah. Imela je tudi stalno zalogo na domu, zlasti v dobi najživahnejšega prometa s končnicami (1870—1890). Njene končnice so našle pot tudi v Ljubljano, kjer jih je imel veliko zalogo svečar in medičar Oroslav Dolenc v Wolfovi

[2] Dr. Walter Šmid pravi v članku »Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi« v Slovanu IV, 1905/6, str. 172: »Za posamezne podobe so imeli napravljene papirnate vzorce, obrisane v krepkih konturah, ki so jih namazali s posebno barvo, odtisnili na steklo in obrise izpolnili z oljnato barvo«. M. Gaspari pa pravi v članku »O ljudskih slikah na steklo«, Etnolog XII, 1939, str. 11: »Ljudski slikar je na umito, suho steklo narisal konture z delno modelacijo predmeta negativno po podložni predlogi ali šabloni.«

[3] Pri kmetu Suhancu v Javorjah v Poljanski dolini so imeli sliko na steklo v hiši in dovž v »volniku« (poljanski naziv za čebelnjak) z motivom sv. treh kraljev. Obe deli sta bili enaki skoro do črte.

[4] Ti Selčani so: Anton Blaznik, Selca 26, roj. 1877, Micka Blaznik, istotam, roj. 1873, in Anton Hajnrihar p. d. »Kos«, Selca 56, roj. 1860.

[5] Rajni Suhanec, čebelar in kmet v Javorjah, je dal poslikati 14 končnic ali dovži z vsemi postajami križevega pota, katere so potem občudovali na enem izmed treh njegovih volnikov.

ulici. Bukovec poroča: »Jeseni, ko so mu čebelarji pripeljali panje v podiranje — včasih jih je bilo na tisoče! — so si izbrali končnice, kupnino pa poravnali pri obračunu za prodano blago. Na ta način je spečal Dolenc kako leto nad 500 končnic. Ni pa pri njih iskal dobička, marveč je hotel le postreči čebelarjem, da so raje k njemu vozili v podiranje kakor h konkurentom.«

Slikala je navadne končnice za 3—5 krajcarjev, »za en zeksar je namalala celo vojsko«.[6] Čim več oseb ali podob je bilo na sliki, tem dražje je bilo delo. Kasneje je računala tudi do 10 krajcarjev, najbrž zaradi nestalne vrednosti denarja. Kako je imela urejen račun s prekupci, ki so raznašali narejena dela po hišah, ker sama ni mogla hoditi, ni znano. Po navadi pa so kmetje sami prinesli končnice ali »dovži« v slikanje, prav tako steklo za podobe in zrcala.

Istočasno je živel v Selcih drugi slikar-samouk p. d. Babjekov Gašper, po rodu iz Poljanske doline. Slikal je zlasti znamenja, bridke martre, pa tudi končnice. Na eni (ki je pa doslej ni še bilo mogoče izslediti) je upodobil resnični dogodek iz Selc: kako ženske tepo biriča. Tri ženske iz Selc so si dale porezati lase in jih prodale. Za to je zvedel domači birič in jo je ženskam zagodel na ta način, da je v nedeljo pred cerkvijo razglasil, naj si tiste ženske dobro osole juho, da jim bodo drugi lasje hitreje zrasli. Ženske pa so pričakale biriča v lopi pred kovačnico in ga neusmiljeno nabile.

Gašper je bil dosti slabši slikar kakor Micka. Razlika je bila že v tem, ker je bil Gašper od slikanja ves zamazan po rokah in obleki, Micka pa je bila zmerom čista.

Po smrti Blaževčeve Micke je slikal končnice Plnadarjev Tone iz Železnikov, tudi samouk, ki je slikal sobe, delal znamenja in jaslice, na stenah hiš je slikal tudi freske.[7] Končnice je slikal lepo, brez šablone, a njegove barve še zdaleč niso bile tako trpežne kakor Mickine, pa tudi precej dražji je bil. Slikat je hodil v štero.[8]

V Selcih je živel tudi samouk Janez Janikula (otroci so se pisali Žonkelj), p. d. Matičck. Bil je »tržan«, najdenec iz Trsta. V Leskovici v Poljanski dolini, kjer je bil vzrejen, je rezljal že kot otrok na paši. Kasneje si je nabavil čistilnico za žito (nekak majhen trijer), katerega je na hrbtu prenašal od hiše do hiše in čistil kmetom v pogorju semensko žito. Prihranil si je toliko, da je kupil Matičkovo hišo v Selcih, nato se je v Davči oženil. Mnogo je rezbaril: bridke martre, znamenja. Doma je postavil lep izrezljan oltarček (prav tako tudi Plnadarjev Tone). Na vrata omarice v hišnem zidu je naslikal sv. Petra s ključi v rokah.

V Poljanski dolini je cvetelo slikarstvo in rezbarstvo v znani Šubičevi delavnici v Poljanah. Tu je delal Štefan Šubic, oče obeh slikarjev,

[6] B. Račič v Jutru št. 304, 1928.

[7] Njegove freske so pri kmetu Strgarju v Podvrhu in pri kmetu Grosnu v Rovtu. Pri Grosnu bi bil rad poročil najstarejšo domačo hčer, ki ga pa kot slikarja-nemaniča ni smela vzeti. Druge pa vzeti ni hotel in je ostal samec.

[8] Pravil kmet Štibernik v Rovtu, kjer so imeli velik čebelnjak. Pri tem kmetu je dr. Mantuani pred prvo svetovno vojno nakupil več zelo starih končnic.

in njegov brat Janez, ki mu je pomagal, a se je kasneje, ko se je Štefan priženil Pod skalo v Poljane št. 39, preselil v Škofjo Loko. V pogorju je eden Šubicev[9] slikal panjske končnice v letih 1860—1870. Iz delavnice Šubičevih so prihajale panjske končnice na trg v Kranju, eden izmed njih (verjetno Janez), pa je hodil celo v ljubljansko okolico končnice v štero slikat, kakor je Bukovcu pravil posestnik Krištof iz Šmartnega pri Dobrovi, »da se je skoraj vsako leto pri njih in pri sosednjih čebelarjih oglasil in da je znal stanovitno slikati«. Znano je, da so bratje Štefana Šubica slikali tudi pohištvo.[10]

V gornjem koncu Poljanske doline je slikal končnice, delal znamenja in »martre« Janez Bajt, organist in občinski pisar v Oselici.[11] Rodil se je v Jarčji dolini, končal sedmo šolo v Ljubljani, a zaradi pomanjkanja ni mogel nadaljevati šolanja. Slikal je zlasti v letih 1880—1890. Za poslikano dovž je računal 9 krajcarjev.

V Leskovici pod Blegošem se je l. 1805 rodil »podobar in malar« Luka Čeferin, o katerem pravi Fr. Malavašič v Novicah 1859, str. 75, da »njegova prva malarska poskušnja je bila na bčelarskih panjevih«. Umrl je 16. decembra 1859.

Vsi ti ljudski umetniki so bili samouki, ki so sicer podedovali svoj talent, svoje znanje in celo slikarsko in rezbarsko orodje od svojih nadarjenih prednikov, a so z lastno vztrajnostjo in pridnostjo prispevali velik delež k naši kulturi. Njihova umetnost je, kakor pravi Boris Orel v članku »Naše panjske končnice«,[12] zaradi posebnih razmer nastala in se razvila, pa je naposled v spremenjenih razmerah tudi propadla. To je usoda naše ljudske umetnosti v preteklosti.

---

[9] V Spodnji Žetini pri kmetu Andrejaču sta dve končnici, označeni z začetnicama IŠ in letnico 1865. Sta precej okorno naslikani in se ne ve, ali je to naslikal Štefanov brat Janez ali pa njegov takrat petnajsletni nečak Janez, kasnejši slikar, kajti Mesesnel poroča v svoji monografiji o Janezu in Juriju Šubicu, da so otroci Štefana (najstarejši Janez), zgodaj pomagali očetu pri delu; ohranjena je celo risba šestletnega Janeza, ki že kaže njegovo veliko nadarjenost.

[10] Albert Sič, Narodni okraski na orodju in pohištvu, Ljubljana 1923.

[11] Pravil kmet Kodeljevec na Trebiji v Poljanski dolini, star 79 let, ki je v mladih letih čebelaril in je dajal slikati končnice temu slikarju.

[12] »Likovni svet«, Ljubljana 1951, str. 121.

Résumé

LES ARTISTES PEINTRES POPULAIRES DANS LES VALLÉES DE SELCE ET DE POLJANE

L'auteur traite de la vie et de l'oeuvre de certains artistes peintres populaires des vallées de Selce et de Poljane en Haute Carniole.

Ces artistes — pour la plupart du 19e cièle — ont peint surtout les devants de ruches, les tableaux sur verre et les croix commémoratives. C'étaient des autodidactes dont l'art avait prospéré grâce aux circonstances favorables de ces temps-là, et dépéri plus tard par suite du changement des conditions.

Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu

Ivan Grafenauer

1. Kaj se je doslej pisalo o pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu

Prvi je pisal o slovenskih ljudskih izročilih o Kralju Matjažu Matija Majar Ziljski. Poročal je o njih v okviru posebnega dodatka o slovenskih narodnih pripovedkah in pesmih o turških vojskah v Heinricha Hermanna Zgodovini Koroške, pri čemer se je kajpak omejil na koroško gradivo, na gradivo iz drugih slovenskih pokrajin, kolikor je bilo dotlej priobčeno, je samo opozoril.[1] Spis obsega zgolj poročilo, pa z obilico dotlej nepriobčenega gradiva s Koroškega; le mimogrede skuša razložiti tudi, kako je mogel postati ogrski kralj Matija Korvin kot Kralj Matjaž slovenski narodni junak.

Polčetrto desetletje pozneje je Simon Rutar v Stritarjevem Zvonu 1879 podal pregled o ljudskih pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu[2] po vsem slovenskem ozemlju, kolikor jih je bilo do tedaj priobčenih, ter pomnožil to gradivo še s pripovedkami z Goriškega, žal samo v odlomkih. Skušal je razložiti tudi njih postanek. Kot zgodovinar si je prizadeval predvsem pojasniti razmerje izročil do zgodovine: pokazal je, kako so se v Kralju Matjažu združile značajne in zgodovinske poteze Matija Korvina in njegovega očeta Janka Hunyadija-Sibinjana, pa tudi junaške poteze celjskih grofov, zlasti poslednjega, Ulriha II., da je pa ta vrgel nanj vsaj v eni pesmi (Smrt Kralja Matjaža, SNP I, št. 12) tudi senco svoje razvratnosti. Ugotovil je, da zgodba niti v eni izmed štirih pesmi, zvezanih z Matjaževim imenom, ni zgodovinska; v treh izmed njih je označil zgodbo kot mitološko (Matjaž da je stopil na mesto sončnega junaka), a ker je pojmoval mitološki izvor po zgledu D. Trstenjaka in Gr. Kreka v smislu naravnomitološke teorije, da so se take zgodbe iz enakih bajnih predstav izoblikovale povsod enako in samostojno, je samo za eno pesem navedel enačico, antično pripovedko o Orfeju in Evridiki (Matjaž — Godec pred peklom; Vraz, Narodne pesni ilirske ... (1839), str. 6—7; SNP I, št. 64b). Za pripovedke o Kralju Matjažu navaja vrsto drugorodnih junakov, spečih v gori, pri Srbih in Hrvatih Kraljeviča Marka (str. 215, cit. Valjavčeve Nar. pripovjesti, 64—74

---

[1] Heinr. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten I (1843 ss.), 254—278: Volks-Sagen und Volks-Lieder der kärnt. Slovenen von den Türken-Kriegen und dem Könige Mathias Corvin. (Na koncu podpis: Matia Majer.)

[2] S. Rutar, Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah, Zvon 1879, št. 9—10, 12—14, str. 138 ... 219.

s sklepom o Marku v gori), pri Britancih Artusa, pri Dancih Holgerja, pri Nemcih Karla Vel. v Untersbergu, Friderika Rusobradega v Kyffhäuserju, pri Čehih Svatopluka in razne junake v gori Blaniku; vendar ni poskusil določiti, kako mesto zavzema med njimi slovensko izročilo. Opozoril pa je Rutar tudi na najstarejšo omembo slovenskih pesmi o Kralju Matjažu proti koncu 16. stol.

V okrajšani obliki je sprejel dr. Jakob Sket to razpravo v Slovensko čitanko za 5. in 6. razred srednjih šol (1889, 1904), in slovensko narodopisje se je z njeno razlago zadovoljevalo nad štirideset let (do 1921).[3]

Že 15 let poprej pa je izšla v Zapiskih Naukovogo tovaristva imeni Ševčenka v Lvovu (t. LXVII—LXX (1905—1906) znamenita razprava (doktorska disertacija) mladega ukrajinskega narodopisca Zenona Kuzelje (r. 1882) »Ugorskyj korol' Matvij Korvin v slavjanskij ustnij slovesnosty. Rozbir motyviv, zvjazanyh z jogo imenem« in bila izdana 1906 tudi kot posebna knjiga.[4] To je prva razprava, ki se je lotila z uporabo primerjalne literarno- in kulturnohistorične metode razbora skupine slovenskih narodnih izročil; mimo nje ne more nihče, ki bi hotel kar koli pisati o slovenskih pripovedkah in pesmih o Kralju Matjažu. Slovensko narodopisje pa se je z njo zelo malo okoristilo.[5]

---

[3] Sketova čitanka za 5. in 6. razred sred. šol je narodopisna besedila, ki so zavzemala v njej mnogo prostora, razlagala vseskozi v smislu Krekove naravnomitološke teorije, že davno zastarele, in to ne le praktično, tudi teoretično z obširnimi sestavki. Nove čitanke, ki so to razlago nadomestile s primerjalno, kulturnohistorično, so začele izhajati šele l. 1921.

[4] Pregled vsebine: Zap. NT im. Ševčenka, zv. 67, letnik XV (1905) — paginirane so razprave —: 3. razprava, I. Uvod. Zgodovinska podstava, str. 1—11; II. Vzroki popularnosti Matija Korvina, str. 11—15; III. Matija Korvin pri Ogrih, str. 15—18; IV. Matija Korvin pri Srbih in Hrvatih, str. 18—38; V. Pesmi in pripovedke o izvolitvi in kronanju Matijevem (pri Hrvatih in Srbih), str. 38—55. — Zv. 68, letnik XV (1905): 2. razprava (z nadaljevanjem svoje paginacije). VI. Matija Korvin pri Slovencih. Občni značaj in zgodovinska podklada pesmi, str. 55—63; VII. Balade o Matiju, a posebno balada »Kralj Matjaž reši svojo nevesto iz turškega ujetništva«, str. 63—82, na str. 65—66 o pesmi »Smrt Kralja Matjaža«. — Zv. 69, letnik XV (1906 — tu so paginirani zvezki): 3. razprava. VII. (nadaljevanje), str. 31—49; VIII. Slovenske balade in pesmi o Matiju, a posebno balada »Kralj Matjaž v turški ječi, reši ga turškega kralja mlajša hči«, str. 49—69; na str. 67—69 o Matjažu »Godcu pred peklom«. — Zv. 70, letnik XV (1906) — paginiran je zvezek: 5. razprava. IX. Pripovedke o spanju in vrnitvi Matijevem in podobne slovanske pripovedke o nekje skritih in spečih junakih, str. 86—104. X. Matija Korvin pri Slovakih in balada »Matija, preoblečen v žensko, odpelje odrečeno mu dekle«, str. 104—112; XI. Matija v umetni poeziji (slovenski in slovaški), str. 112—113. — Izmed blizu 150 str. obravnava slovenske pesmi in pripovedke, njihovo osnovo (1—15) in inačice nad 100 str.

[5] Obširneje sem govoril o njej v monografiji o Mladi Zori in pripovedkah in pesmih o Salomonu in njegovi nezvesti ženi (dovršeni prvič 14. julija 1907), ki pa tedaj zaradi neugodnih razmer za znanstveni tisk ni mogla iziti; vnovič spisana leži zdaj pri SAZU v Ljubljani, pa je medtem z objavo monografije o Lepi Vidi marsikje zastarela; kdaj jo bom mogel predelati, ne vem. Na razpolago pa je raziskovalcem pri SAZU v Lj. — Zdaj mi je žal, da poročila o Kuzeljevih izsledkih s svojimi spopolnili nisem že tedaj kje posebej priobčil; bil pa sem zaposlen z nujnejšim znanstvenim delom. Bistvene izsledke pa sem uporabil, kolikor je bilo mogoče, v Slovenski čitanki (I, 1921, II. 1922).

Važen prispevek k zgodovini slovenskih pripovedk o Kralju Matjažu je priobčil dr. Fr. Kotnik s svojo razpravo »Drabosnjakove ‚Bukelce od Matjaža'« (Čas XVIII, 1923/24, str. 217—232) s povzetkom Drabosnjakove priredbe nemške ljudske knjige o cesarju Frideriku v Untersbergu ter Huberjeve priredbe neke druge nemške ljudske knjige o Karlu Vel. v Untersbergu, ki se je po izvlečkih bratov Grimmov v Deutsche Sagen I, št. 24, 27 in 28 izkazala kot ljudska knjiga iz Brixena (Sagen der Vorzeit oder ausführliche Beschreibung von dem berühmten salzburgischen Untersberg oder Wunderberg, wie solche Lazarus Gitschner vor seinem Tode geoffenbart. Brixen 1782): št. 27. Der Unterberg, 28. Kaiser Karl im Unterberg, 24. Der Birnbaum auf dem Walserfeld.

Brez poznavanja Kuzeljeve razprave je pisal o pripovedkah o Kralju Matjažu univ. prof. dr. Jak. Kelemina v Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva, DsM v Celju (1930), 10, 30, češ da so mitološkega izvora; dragocena pa je njegova knjiga zaradi bibliografije teh pripovedk: št. 6. Kralj Matjaž (Stari ciklus), I—VI, str. 47—51, opp. str. 378—379; št. 17. Kovač pri Kralju Matjažu I—III, str. 67—71, opp. str. 380; št. 247, str. 353, op. str. 402.

Brez poznavanja Kuzeljeve razprave je pisal o slovenskih pesmih in pripovedkah o Kralju Matjažu tudi Italijan Bartolomeo Calvi v informativnem spisu z italijanskimi prevodi vseh štirih pesmi »I canti popolari Slavi e la saga di Mattia Corvino« v Annuario del R. Istituto tecnico di Mantova o šol. letu 1931/32.

Prav tako tudi dr. Georg Graber v članku »Matthias Corvinus in der Volksüberlieferung der Slovenen«, Carinthia v Celovcu, 126. letn. (1936), 39—50; zato pa govoriči o nemških igrških pesmih, po katerih je prišla balada o Kralju Matjažu in Alenčici med Slovence (str. 42), čuti potrebo dokazovati, da posamezne pesmi o Matjažu, ki so se na Koroškem ohranile le v ostankih (kar ni res), niso tam nastale (česar nihče nikoli ni trdil), ampak prišle tja po potujočih pevcih (za kar ni dokazov), se usti, da je treba »dvojne previdnosti« pri razsojanju potvorb v proznih zapisih (ki naj bi pač zabrisavale nemški vpliv), ne da bi obdolžitev kakor koli dokazal (o resničnih potvorbah, pa po nemških predlogah, gl. spodaj): Trstenjakova nerodna »etimološka« sprememba gore Pece v »Pečice« (str. 43) je bila pač čisto navaden Trstenjakov konjiček, ki se mu samo nasmehneš. Pravilno zavrača Graber vsakršno mitološko razlago tako pesmi kakor pripovedk o Kralju Matjažu, o zahodnem izvoru Matjaževskih balad pa mu ni bilo treba samo domnevati (42); če Kuzelje ni poznal, bi bil iz moje Slovenske čitanke za 5. razr. (1921), ki navaja njeno 289. str. (41) že na str. 290 lahko izvedel, da je motivni obrazec pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici doma ne med Nemci, ampak na Provansalskem. O Graberjevi znanstveni vestnosti pa najbolj priča, da je o pesmi o Kralju Matjažu in Hanci, ostanku Koglekove inačice k »Matjažu in Alenčici« (SNP I, št. 3), zapisanem 1912 (!) v Selah (v hribih nad Šmarjeto v Rožu, od koder je Koglekova inačica), samo v nemški parafrazi poročal, da je pa ni podal v izvirnem besedilu in jeziku. M. Majar je Koglekovo inačico v Hermannovi Geschichte Kärntens I,

261—269 (ne 263ss, kakor navaja Graber) lahko vso priobčil v slovenskem jeziku ter ji dodal (269—276) še nemški prevod. Graberjev zapis — ali bo kdaj priobčen? — obsega še 35 celih vrstic, drugo je podala pripovednica v nevezani besedi.

Poglavitna izmed teh razprav, Kuzeljeva, si je postavila za izhodišče raziskovanja naših pesmi in pripovedk o Kralju Matjažu sledeča načela:

1. da so zgodbe (oblikovana snov) v njih starejše od Matija Korvina in se je ime Kralja Matjaža vanje vneslo šele pozneje;

2. da zgodbe niso bajeslovnega izvora, t. j. da niso v smislu naravnomitološke teorije kot upodobitve bodi dnevnega, mesečnega, letnega krogotoka ali vremenskega ali drugega dogajanja v naravi vsepovsod zrasle kakor gobe po dežju, ampak da je

3. te pesnitve kakor vse umetnine ljudskega pesništva izoblikoval nekje, v nekem času, ob nekih zgodovinskih razmerah ali dogodkih neki pesnik, znan ali neznan, da jih je ljudstvo po svojih pevcih in pripovedovalcih sprejelo za svoje, jih pelo, pripovedovalo, spreminjalo ter da so se tako širile na vse strani;

4. da jih je mogoče presojati, vsako posebej, le z metodami književnozgodovinskega in zgodovinskega raziskovanja virov, če so se in kolikor so se ohranili.

Tako je Kuzelja, kolikor mu je bilo po virih mogoče, raziskal tudi naše pesmi o Kralju Matjažu. Namen sledečih sestavkov je, da Slovence, ki se zanimajo za narodopisje, seznanijo z izsledki Kuzeljevega raziskovanja, da pa te izsledke, kolikor je to mogoče na osnovi novega gradiva, spopolnijo in, če treba, tudi popravijo.

2. »Kralj Matjaž reši svojo nevesto«

Po zgoraj navedenih načelih je Kuzelja po virih, ki so mu bili dostopni, raziskal tudi naše pesmi o Kralju Matjažu. Izhodišče so mu pripravili že nekateri ruski raziskovalci, ki so s takega stališča preučili srbskohrvatske pesmi o Kraljeviču Marku.[6]

Najobširneje razpravlja o baladi »Kralj Matjaž reši svojo nevesto.[7] Po motivni analizi slovenskih inačic (n. d., str. 66—73) opozarja na njeno podobnost s shrv. junaško pesmijo »Kraljević Marko i Mina Kosturjanin«,[8] ki ji tudi razbira inačice (74—82), in primerja obojne inačice z inačicami italijansko-provansalsko-gaskonjsko-francosko-bretonsko-katalon-

[6] M. Halanskij, Južno-slavjanskija skazanija o Marke Kraleviče, Russkij Filol. Vestnik 1894—1895; I. Sozonovič, K voprosu o zapadnom vlijaniji na slavjanskuju i russkuju poeziju, Varšavskija univers. Izvestija 1897, 1898.

[7] SNP I, št. 1—8; št. 48. »Kraljević Marko reši svojo nevesto« (kajkavska). — Z. Kuzelja, Zap. NTŠ, t. LXVIII, 2. razpr., str. 66—82, t. LXIX, str. 31—49.

[8] Bogišić V., Nar. pjesme iz starih, najviše primorskih rukopisa (1878), št. 7 = HrNP MHr II (1897), št. 47; prim. Vuk II[1], št. 62, II[4], št. 61; vsega blizu 40 inačic; tudi po ena romunska in bolgarska.

sko kancono »Il Moro Saracino« ter sorodnimi špansko-portugalsko-katalonskimi romancami o Gajferosu i. dr.[9]

Ker so izdaje le malokomu dostopne, podajem tu po Nigru (213—214) prvo piemontsko inačico (A).

IL MORO SARACINO

A

Bel galant a si marida, si marida for d'pais.
L'à spuzà na fia giuvo, tanto giuvo e tant gentil.
Tanto giuvo cum'a l'era si savia pa gnianc vestì.
Al lünes a l'à spuzà-la al mártes la chita lì.
Bel galant l'è andà a la guerra për set agn n'a turna pi;
E la povera Fiorensa l'è restà sensa marì.
E da lì a i passa 'l Moro, ël gran Moro Sarazì.
L'à rubà bella Fiorensa, a l'à mnà-la a so pais.
A la fin de li set ani bel galant l'è rüvà lì.
Cun ün pè pica la porta: — O Fiorensa, vnì a dürbì. —
Sua mama da la finestra: — Fiorensa l'è pa pi sì;
Fiorensa l'è stà rubeja dal gran Moro Sarazì. —
— O tirè-me giü mia speja, cula dël pügnal d'or fin.
Vöi andè serchè Fiorensa s'i n'a duvéissa mürì. —
L'à trovà tre lavandere, ch'a lavavo so fardel.
— Dì-me 'n po', vui lavandere, di chi è-lo cul castel?
— Cul castel a l'è dël Moro, dël gran Moro Sarazì;
E Fiorensa, bela Fiorensa, j'è set agn ch'a l'è là drin. —
— Dì-me 'n po', vui lavandere, cum' farai-ne andè là drin?
— Pozè cul vestì da pagi, vestirì da piligrin.
Andè ciamè la limozna sta séira o duman matin.
E Fiorensa, bela Fiorensa, ve darà dël pan e dël vin. —
Ël Moro da la finestra da luntan l'a vist a vni:
— O guardè, bela Fiorensa, 'n piligrin dël vost pais.
— D'me pais a pöl pa esse, pöl pa esse d'me pais.
J'uzelin ch'a vulo an'ária pölo pa vnì fin a sì.
S'a n'in füss la rundanina, ch'a gira tüt quant ël dì.
— Fè limozna, 'n po' d'limozna a sto póvër piligrin! —
An fazend-je la limozna a j'à vist so anel al dì.
E Fiorensa l'à conossü-lo ch'a l'era so prim marì.
S'a n'in va a la scüderia, munta an sela al caval gris.
— Stè-me alegre, mie creade, mi m'n'a turno al me pais. —
Ël Moro da la finestra s'büta a piánzer e gemì:
— Avei-la mantnü set ani sensa gnianc tuchè-je 'n dì! —

(Prevod: Lep dvorjan se je oženil, oženil zunaj dežele. Vzel je deklico mlado, tako mlado in tako prijazno. Tako mlada kakor je bila, se ni znala

[9] Costantino Nigra, Canti popolari del Piemonte (b. l. — predgovor: agosto 1888), št. 40. Il Moro Saracino, str. 213—256.

niti oblačiti. V ponedeljek jo je vzel, v torek jo je pustil tam. Lepi dvorjan je šel na vojsko, sedem let se več ni vrnil; in uboga Fiorensa je ostala brez moža. In tedaj je prišel tja Zamorec, veliki Zamorec Saracenski. Ugrabil je lepo Fiorenso, jo vzel v svojo deželo. Na koncu sedmih let se lepi dvorjan je vrnil tja. Z eno nogo sune v vrata: »Fiorensa, pridite odpirat.« Njegova mati pri oknu: »Fiorense ni več tu; Fiorenso je ugrabil veliki Zamorec Saracenski.« — »Vrzite mi doli moj meč, tisti z držajem iz čistega zlata. Hočem iti Fiorense iskat, tudi če bi moral umreti.« — Naletel je na tri perice, ki so prale svoj sveženj (perila). »Povejte mi nekaj, ve perice, čigav je tale grad?« »Ta grad je Zamorčev, velikega Zamorca Saracena; in Fiorensa, lepa Fiorensa, sedem let je, kar je tam notri.« — »Povejte mi, ve perice, kako naj storim, da pridem tja noter?« — »Slecite to plemiško (paževsko) obleko, oblecite se po romarsko. Pojdite prosit miloščine ali ta večer ali jutri zjutraj; in Fiorensa, lepa Fiorensa, vam poda kruha in vina.« — Zamorec z okna ga od daleč zagleda, ko prihaja. »O, glejte, lepa Fiorensa, romar iz vaše dežele!« — »Iz moje dežele ne more biti, ne more biti iz moje dežele. Ptički, ki po zraku letajo, ne morejo priti do sem, če ne (morda) lastovička, ki se spreleta ves ljubi dan.« — »Dajte miloščine, malo miloščine temu ubogemu romarju!« Ko mu je podajala miloščino, mu je zagledala svoj prstan na roki; in Fiorensa ga je spoznala, da je bil njen prvi soprog. Tedaj gre v hlev, zasede sivega konja: »Veselite se, spletične moje, jaz se vrnem v svojo deželo!« — Zamorec pri oknu se je začel jokati in stokati: »Skrbel sem zanjo sedem let, pa se ji nisem dotaknil le prsta!«)

Inačice se med seboj precej razločujejo. Poglavitni razloček je, da v mnogih provansalskih, gaskonjskih in katalonskih inačicah Zamorec Saracen ubežnika zasleduje, pa brez uspeha (prim. K. Matjaž in Alenčica); v nekih gaskonjsko-katalonskih jih reši čudež: most čez reko se za ubežnikoma podere, voda se pred njima razdeli, a pred zasledovalci spet strne. V dveh španskih na pol umetnih »romancah« (2. o Gaiferu, 1. o Moriani) Zamorec vpričo moža ugrabljeno ženo udari po zobeh in mož ga nato ubije (prim. K. Marko in Mina Kosturjanin).

Romanisti so dognali, da je narodna pesem (kančona) »Il Moro Saracino« nastala za saracenskih plenitev kje v Južni Franciji, določneje v območju Languedok, in se od tam razširila v Severno Francijo, Katalonijo in Severno Italijo. O razmerju med kančono in španskimi romancami si niso na jasnem. Sazonovič[10] je ugotovil, da spada v krog njenih inačic tudi srbskohrvatska junaška pesem o Kraljeviču Marku in Mini Kosturjaninu; Kuzelja je spoznal isto tudi za našo pesem o Kralju Matjažu in Alenčici.

Po ugotovitvi vrste motivov, ki so skupni vsem trojim pesmim (Zap. NTŠ, t. LXIX, 31), se obrača Kuzelja k razboru razločkov, takih, ki izvirajo iz različnih inačičnih tipov romanske kancone, in takih, ki so se razvili samostojno v slovenskih in v hrvatskih inačicah. Na tej osnovi je prišel do zaključka, da sta »obe verziji, t. j. srbskohrvatske pesmi o Mini s Kostura

[10] Sazonovič, n. d. (op. 6), 1898. II, str. 9. — Kuzelja, n. d., t. 68, str. 87, op. 2.

in slovenske pesmi o Matjažu (in Alenčici) nastali samostojno po neposrednem vplivu zahodnih verzij.« Prehodne premene, kolikor jih moremo imenovati prehodne, so se izoblikovale po vzajemnem vplivu obojih verzij in po vplivu pesmi »Mož se vrne na ženino svatovščino« (gl. SNP I, št. 215—218; prim. I. Grafenauer, Lepa Vida (1943), 225—226, op. 12). To v nadaljnjem natančneje dokazuje (Zap. NTS, t. LXIX, 34—49).

Vprašanje o izvoru slovenske ljudske balade »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« je Kuzelja s tem v glavnem rešil. Ostanejo pa še nekatera vprašanja, ki jih bo treba razjasniti. Predvsem, od kod bistveni razloček med sklepnim motivnim nizom v naši pesmi o Matjažu in Alenčici, ki se ujema s provansalsko-gaskonjsko-katalonskimi inačicami kancone Il Moro Saracino, in v pesmi o Mini, ki se sklada z dvema španskima romancama, drugi o Gaiferu (Nigra, n. d., 242) in prvi o Moriani (Nigra, 244). Romanisti si niso na jasnem, kakšno je medsebojno razmerje med kanconami in romancami. Romance o Gaiferu, ki je njih junak še iz kroga Karla Velikega in Rolanda (8. stol.), je znana razen Špancem le še Portugalcem in Kataloncem, motivni niz z zaušnico in ubojem Zamorčevim samo Špancem. Nastale so šele v 15. stoletju, medtem ko je morala priti kancona Il Moro Saracino v Italijo že pred začetkom 14. stoletja (Nigra, 248). Izmed treh možnih hipotez se nagiba Nigra k tretji, da kancone in romance med seboj niso v nikaki zvezi (n. d. 248—255). Pesem o Mini tej hipotezi nasprotuje. Morda pa so pesniki romanc le zajemali motivov iz starejših pesmi, ki so bile v rodu s kanconami Il Moro Saracino; vsaj motivni niz o zaušnici in Zamorčevem uboju je moral biti znan daleč preko španskih meja.

Že 1907 sem našel dokaz za to tudi v nemški baladi »Der Pilger«,[11] natisnjeni na letaku v skrajnem jugozahodu nemškega jezikovnega ozemlja. To je grda igrška potvorba starejše pesmi, ki je morala ustrezati 2. romanci o Gaiferu ali kanconi Il Moro Saracino s sklepom te romance; potvorjena je uvodna kitica in kitice 10—12, drugo še kar ustreza:

DER PILGRIM

Neki plemič ima čudno lepo ženo, mlad grof si jo hoče ogledati.

2. *Legt sich in weiße Kleider an,*
Sam er ein Bilgram were.
Er kam fürs Schloß und klopfet daran,
Ob jemand darinnen were.

3. *Die Dirn wol zu der Frauwen sprach:*
»Es ist ein Pilgram daraußen,
Weder soll man ihn lassen einher gan
Oder soll man ihn lassen draußen?«

[11] Der Pilger, Uhland, Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 100: A (odlomek) iz pesmi Gotfrida von Nifen, B letak: Basel bei Joh. Schröter. — Zdaj tudi John Meier, Balladen I, Reklam Leipzig (1935), Nr. 43.

4. Die Frauw wol zu der Dirne sprach,
Man solt ihn einher lassen,
Man solt ihm Essen und Trinken geben,
Man solt ihn lassen rasten.

5. Alsbald er in die Stuben einkam,
Da bot man ihme zu trinken
Aus einem silbern Becherlein,
Sein Äuglein ließ er sinken.

6. Alsbald er gessen und trunken het,
Der Herr hub an zu fragen,
Aus welchem Land er kommen wer,
Aus Franken oder aus Schwaben.

7. »In Franken bin ich wol bekant,
In Schwaben bin ichs erzogen,
Und was ich darinnen verloren hab',
Das darf ich wol wider holen.«

8. Die Frauw wol zu dem Herren sprach:
»Man sol die Leut nit fragen;
Alsbald sie gessen und trunken haben,
Solt man ihn leuchten schlafen.«

9. Der Herr der ist ein zorniger Mann,
Er schlug die Fraw ins Maule:
»Ja wann der Herr was zu reden hat,
Soll stillschweigen die Frawe.«

Žena mu zagrozi, da mu bo zaušnice še žal. Ko gre mož ob polnoči k jutranjicam, »se zavihti« žena k romarju v posteljo, ko se ptički oglase, »se zavihti« žena z romarjem od tod. Ko pride mož od jutranjic domov, zve, kaj se je zgodilo.

14. Der Herr wol zu dem Knechte sprach:
»Sattel unser beide Geile,
Wir wöllen reiten Berg und tiefe Tal,
Wir wöllens wol ereilen.«

15. Und da sie auf die Heiden aus kamen,
Hörten sies Jägerlein blasen:
»O Jäger, liebster Jäger mein,
Wer wohnt auf disem Schlosse?«

16. »Und wer auf dissem Schlosse wohnt,
Das darf ich euch wol sagen,
Es ist ein wunderschöne Fraw
Wol mit dem Pilger herzogen.«

17. Der Herr wol zu dem Knechte sprach:
»Wol auf, wir wöllen von dannen,
Wann es mein Fraw kein Ehr will haben,
So hab sie Spott und Schande.«

Na koncu se je pesmar še podpisal: pesem da je zapel dobri romar, ki mu je z ženo tako po sreči šlo.

Vprašanje, kdo prebiva v gradu, in odgovor, ki je iz prvega dela narodne pesmi prenesen v sklep padelka, kaže jasno, da gre tu za namerno potvorbo. Odlomek Gotfrida von Nifen[12] pristno predlogo le malo pojasnjuje; le to vidimo, da romar odhaja »von Walchen« (iz vlaške, t. j. romanske dežele), kar ustreza romanski predlogi. Nemška znanost z Johnom Meierjem vred pravega značaja pesmi »Der Pilgrim« ni spoznala.

Pesem »Der Pilgrim« je po svoji osnovi inačica romanske kancone »Il Moro Saracino«, ki pa je privzela iz izročila 2. romance o Gaiferu motiv zaušnice. V južnozahodni Nemški sta bili potemtakem znani pač obe pripovedčno-baladni izročili.

Kuzelja po Halanskem (n. d., t. 69, str. 33—34, op. 4) na kratko navaja še epizodo iz srednjevisokonemškega epa Wolfdietrich (13. stol.), ki ustreza zgodbi 2. romance o Gaiferu: Ženo Wolfdietricha je ugrabil velikan Drasian. Mož si obleče kosmato meniško-romarsko haljo (kutte), skrije meč med palmove vejice in gre ženo iskat. Pri Drasianu sreča nepoznan svojo ženo in preskusi njeno zvestobo, rekoč, da se je Wolfdietrich spet oženil. Ko se prepriča, da ga ni pozabila, ubije Drasiana in vzame ženo s seboj. (Pripovedka o Wolfdietrichu in njegovem očetu Hugdietrichu sega še v merovinške čase, nemški ep pa je sestavljen na osnovi francoskih chanson de gestes o »Flooventu« [12. stol.]). Kuzelja misli, da gre sorodnost s srbskohrvatsko pesmijo preko romance o Gaiferu, kar je po francoskem viru pesnitve pač pravilno. Vendar nam Wolfdietrich dokazuje, da je snov bila dalje razširjena, kakor so sodili romanisti.

Kuzelja omenja (n. m.) po Halanskem tudi, da se zgodba srednjegrškega narodnega epa Digenis Akritas (ok. 1250) za čudo dobro ujema z zgodbo slovenske balade o Kralju Matjažu in Alenčici: v njej ni motiva preskušnje ženine zvestobe, pripoveduje se o ptici-glasnici, o ubegu z ženo in junaškem boju z zasledovalci. Pa tudi tu si iz podobnosti ne upa izvajati kakih sklepov. Vendar je prav ta starobalkanski obrazec zelo važen, ker posreduje zvezo med slovensko pesmijo in ruskimi bylinami z istim motivnim obrazcem:

[12] Gotfrid von Nifen (Neifen), dokazan za leta 1234—55, iz Švabskega, je bil izmed privržencev mladega kralja Heinricha, ki se je uprl očetu, cesarju Frideriku II. in bil zato 1235 zaprt (u. 1242).

o »Dveh bratih Livikih in o knezu Romanu Dimitrijeviču« (Rybnikov Pesni I [1861], št. 73—75, III [1864], št. 51, IV [1867], št. 17) in o »Najezdu Litovcev« (Hilferding, Onežskija byliny, št. 12, 42, 62), najsi so imena, na katera se je obrazec prenesel, razmeroma mlada (prim. Lepa Vida, str. 10, op. 1).

Žal mi niso pri rokah vsi potrebni viri, da bi mogel vprašanje nadrobneje raziskati. Vendar se mi zdi, da nam že zemljepisna razširjenost ljudskih izročil o Rešitvi neveste iz rok tujevernega ugrabitelja in starost inačic marsikaj lahko odkrije. Motivni obrazec 2. romance o Gaiferu — mož nepoznan najde ugrabljeno ženo, s hudim sporočilom preskusi njeno zvestobo; ker pokaže, da za možem žaluje, jo ugrabitelj dejansko žali in mož ga ubije — je znan v Španiji, Franciji, Nemčiji, na Balkanu pri Srbih in Hrvatih; Gaifer je junak Karlovega pripovedčnega kroga (8. stol.), pripovedke o Wolfdietrichu segajo v 6. stoletje. Pripovedčno-baladni obrazec tega tipa se je torej širil od zahoda proti vzhodu.

Motivni obrazec »Il Moro Saracino« — ugrabljeni ženi se da mož skrivaj spoznati in jo ob prvi priložnosti odpelje; zasledujejo jih, pa mož se sovražnikov ubrani — je razširjen v Kataloniji, Franciji, Italiji, (Nemčiji?), Sloveniji, pri Grkih, Rusih. Najstarejše sporočilo o njem je iz Grčije: Digenis Akritas je sestavljen po ljudskih izročilih iz 10. stoletja. Sklepati treba, da je ta pripovedčno-baladni obrazec potoval z Balkana na vzhod in na zahod.

Obojni prenos je bil v dobi križarskih pohodov in pri zvezah Balkanskega polotoka z Rusijo kaj lahak. Tako bi se tudi razložilo razmerje slovenskih do srbskohrvatskih inačic. Slovenci bi bili dobili pripovedčno-baladno osnovo za pesem o Kralju Matjažu in Alenčici (kakor več drugih baladnih snovi) od Grkov. Zvezo z njimi pa so pretrgale inačice, ki so potem — za dobe križarskih vojska — prišle k Hrvatom in Srbom z zahoda. Kajpada je to za zdaj samo delovna domneva, ki jo bo treba še na osnovi virov preveriti.

Raziskati bo treba še izvor nekaterih motivov v pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici, ki so hrvatski pesmi o Mini neznani, pa jih tudi v romanskih inačicah ni, tako motiva ptice znanilke in plesa pod lipo na Turškem. Za prvo pač ne bo treba s Kuzeljo (t. 69, str. 44s., op. 1) in Graberjem (n. d., 42) iskati izhodišča v ptičku kot slu ljubezni v evropski, posebej nemški ljudski poeziji, ko je prav ta ptica glasnica-svarilka v slovenski ljudski poeziji zelo pogosten motiv, medtem ko ga v nemški skorajda ni.[13] Za ples pod lipo pa bo najbolje opozoriti na balado o Povodnem možu (SNP I, št. 81—82, pripov. pri Valvasorju, vir Prešernovi baladi); tu je tudi namen plesa isti: Matjaž in povodni mož hočeta med plesom ženo (nevesto) odpeljati.

Vprašanja, kdaj bi bila prišla predhodnica pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici k nam, si Kuzelja ni zastavil. To se je moralo zgoditi pač še v času, ko plenitve saracenskih pomorskih roparjev po obrežjih Jadranskega morja še niso bile pozabljene, torej v dobi križarskih vojska, ki so se jih udeležili

[13] Prim. Spokorjeni grešnik, Ob Jadranu (1947), str. 67—68 (drugod namesto nje angel); O svetem zakonu pojoča ptica, SNP I. št. 67—69; Grešnik bolan se obhaja, SNP I, št. 302—304 — v št. 305 namesto nje Marija; Marija, ptica pevka in zamorska deklica, SNP I, št. 544 do 570; Ptica svarilka, SNP I, št. 795—806.

tudi iz naših dežela, v dvanajstem ali v začetku trinajstega stoletja. To je tudi doba naših baladnih in legendarnih pesmi o španskih (t. j. maverskih) kraljih in kraljicah in o zamorskih deklicah. Tedaj so bile tudi zveze z Italijo še živahne, saj so bili od druge polovice XI. stoletja oglejski patriarhi precejšnjemu delu slovenske zemlje (Istrski grofiji in Slovenski krajini = Dolenjski) tudi svetni vladarji; od druge polovice XII. stoletja so jim oblast že izmikali razni fevdniki, od sredine XIII. stoletja pa je prešla na druge oblastnike. Junak predhodnici pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici je bil v slogu naših starih balad pač »kraljič mlad«, ugrabitelj pa verjetno Črni zamorec.

Domnevo, ki jo Kuzelja po krivici imenuje Rutarjevo,[14] da bi bila pesem nastala (mi bi dejali: da bi se bila zvezala z Matjaževim imenom) pod vplivom pripovedovanja o nevarnosti, ki je pretila nevesti Matija Korvina Beatriči Napolski od Turkov, ko je potovala iz Italije na Ogrsko, se zdi Kuzelji malo verjetna. Trdnega pa si tudi sam ne upa povedati. »Mogoče le, da se je Matjaževo ime prijelo v naši baladi podobno kakor (Markovo ime) v pesmi o Kraljeviču Marku, k čemur so mogle pripomoči pripovedke o Matjaževih pohodih, kakršne so krožile vobče med ljudstvom (pri Ogrih, Slovakih in Rusinih so dokazane) in so izhajale od resničnih dogodkov iz kraljevega življenja.« (Zap. NTS, t. LXIX, 49). Več tudi danes o tem ne vemo.

3. »Kralj Matjaž v turški ječi«

Tudi pri baladi »Kralj Matjaž v turški ječi« (SNP I, št. 9—10) je Kuzelja zvezal slovensko pesem s srbsko junaško pesmijo »Marko Kraljević prevario Arapku djevojku«, ki je znana tudi Hrvatom, Makedoncem in Bolgarom,[15] po tej pesmi pa tudi z raziskavanji ruskih znanstvenikov o njej, predvsem Halanskega.[16] Ugotovil je mimo tega, da k slovenskim inačicam spada tudi istrska hrvatska pesem »Dore i knez Matijaš«.[17] Da se je približala slovenskim inačicam, oz. baladnemu tipu, ki mu slovenske inačice pripadajo, tudi dalmatinska hrvatska pesem »Ban Zrinjanin i Begzada djevojka« z mnogimi inačicami (HrNP MHr VI, št. 34, 33 in str. 326—332), Kuzelja še ni mogel vedeti, ker je knjiga izšla šele leta 1914.

a) Kuzeljevi izsledki in domneve

Za pregledom slovenskih inačic in istrske pesmi se ozre Kuzelja s S. Rutarjem (Zvon 1879, 151) na zgodovinski dogodek, ki je morda

[14] Ko Rutar poroča o tem Beatričinem potovanju (Zvon 1879, 150), pravi na koncu: Težko, da je bila ta dogodba kaj pripomogla k nastanku pripovedi o Alenčice ropu.

[15] Bogišić, št. 5 = HrNP II, št. 13; Vuk II[1], št. 64. (II[4], št. 63): Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga; HrNP II, št. 14. Še 7 drugih hrvatskih inačic (6 v HrNP II, str. 347—51, 1 v Nevenu 1855) in 6 bolgarskih in makedonskih (Miladinovci, Balgarski narod. pjasni [1861], št. 54. Markovo ispovjadvanije). — Svoj inačični tip predstavljajo dalmatinske inačice o Zrinjaninu banu in ena slavonska o Kraljeviču Marku (glej v Dodatku C, D).

[16] M. Halanskij, K voprosu ob otraženiji skazanija o Bove koroljeviče v serbskom epose. Rus. Filol. Vestnik XXI (1889) 270ss.

[17] Hrvatske nar. pjesme... iz »Naše Sloge«, Trst (1879), odd. II, št. 62, str. 59s.

vplival na oblikovanje pesmi, na ujetništvo Janka Hunyadija-Sibinjana pri turškem podložniku despotu Juriju Brankoviću (1448), iz katerega se je rešil z obljubo, da se poroči njegov sin Matija z Jurijevo vnukinjo Elizabeto Celjsko, ki se je pri njem vzgajala,[18] ter se nato obrne k inačicam srbsko-hrvatsko-makedonsko-bolgarske junaške pesmi ter k sorodnim drugojezičnim baladnim pesnitvam, k epizodi o Antiohovem sinu in emirovi hčerki v bizantskem junaškem epu (ok. 1250) »Digenis Akritas« (Nezakonček krajišnik) ter k angleško-škotsko-dansko-nordijski baladi »Lepi Cvet northumberlandski«[19] in njej podobnim pesmim. Po razboru motivov je prišel do sklepa, da je slovenska balada o Matjaževi rešitvi iz ječe predelan obrazec baladne teme, priljubljene daleč na okoli, predvsem v Franciji, Angliji in Nemčiji, da je nastala po vplivu hrvatskosrbske junaške pesmi o Marku Kraljeviču in arabski deklici ter krajevnih zgodovinskih izročil, ki so vplivala na njeno preobrazbo in sedanjo podobo (n. d., 65—66).[20]

Dokazovanje pa Kuzelji pri tej pesmi ni tako uspelo kakor pri pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici. Že v začetku, pri prikazu slovenskih inačic z istrsko, je zagrešil usodno napako, ko je sicer pravilno navedel Matjažev odgovor Margetici v goriški inačici (SNP št. 9), pa ga je čisto narobe razumel. Matjaž odgovarja (vv. 39—42):

»Doma imam svojo ženkó, Tri mlade sinke imam ž njó,
Mi turen boš odpírala, Med njimi se (si!) boš zbirala,«

(t. j., če mi ječo boš odprla, Med njimi si boš moža izbrala). Kuzelja pa je razumel, da je Matjaž dejal, »ščo maje žinku i diti i tomu ne može z njeju ženitiś«.[21] In čudno je, da mu še sklep pesmi, ki je vendar dovolj jasen, ni

[18] Matjaž je imel tedaj šele 5—8 let; kot rojstni dan omenja en vir 27. marec 1443, leto 1443 še dva druga vira, l. 1440 in 1441 po en vir (I. A. Fessler, Gesch. v. Ungarn III [1871], 5, op. 1). Elizabeta Celjska pa je umrla že 1455. — Druga možnost, ki jo K. omenja — Matjaževo »ujetništvo« v Pragi — za pesem gotovo ne prihaja v poštev: kralj Ladislav Posthumus je dal nekaj časa po uboju Ulrika Celjskega (10. nov. 1456) zapreti oba Hunyadijeva sinova, hoteč zatreti njegov rod; po usmrtitvi Ladislava Hunyadija (16. marca 1457) pa je moral zbežati in je vlekel Matija s seboj ter ga naposled poslal k Podjebradu v Prago. Dospel pa je tja šele po kraljevi smrti (nov. 1457) in Podjebrad je sprejel Matjaža bolj kot ljubega gosta ko pa kot ujetnika; že 24. januarja so nato Matija izbrali za ogrskega kralja.

[19] The Fair Flower of Northumberland, Child Fr. J., The English and Scottish Popular Ballads I, št. 9, str. 111—118.

[20] Na koncu (str. 66) navaja K. še gradiščansko-hrvatsko pesem o Matjažu (Kurelac, Jačke ili narodne pêsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šopronskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih [1871], št. 498), ki je na Kralja Matjaža prenesena junačka pjesma o Sekuli in carju Sulejmanu (Bogišić, št. 101). Njen osrednji motiv (da noče junak umreti druge smrti kakor od sablje) pa je prenesen tudi na Marka Kraljevića (Hr. NP II, št. 11), Jurišića (Vuk II, št. 52) i. dr.

[21] Kuzelja, n. d., LXIX, 60; prim. 51: »(motiv) pro svatanje (v istrski inačici), jakoga njema v pervšim (t. j. goriškem), očevidno staršim varijanti.« Starejša je goriška nedvomno — zato jo je Štrekelj postavil čisto pravilno na prvo mesto — pa ne, ker se v njej o svatbi ne govori, ampak, ker gre za svatbo z Matjažičem, t. j. Matjaževim sinom, ne z bratom (ki bi se pač ne imenoval tudi Matjaž).

pomogel do boljšega razumevanja. Ko toži Margetica (vv. 123—24): »Kakó bo z mano, oh kakó, Naprej ne vem, nazaj ne smem,« Kralj Matjaž govori:

»Le sàm, le sàm, Matjažič mlad!
Prpeljal sem Margetico,
Turškega kralja mlajšo hčer,
Vzemi jo za nevestico,
Je turen mi odpirala,
Iz ječe me je rèšila.«
Matjažič vzeû Margetico
Za ljubo si nevestico.

Napačno razumevanje goriške pesmi Kuzelji sicer ni preprečilo spoznati njeno starost — za najmlajšo ima istrsko, ker združuje poteze starejše goriške in mlajše gorenjske inačice (št. 10)[22] — pa ga je zapeljalo v nevarnejšo napako, napačno tolmačenje razloga za starost: to, da v njej ni »svatanja« mu jo je primaknilo v bližino hrvatskosrbske »junaške pesme«, ki se konča z umorom ali samomorom prevarane arabske deklice. V resnici pa stoje slovenske inačice zase, hrvatskosrbske zase; ne veže jih nobena neposredna zveza, ampak le rodovna vez s starejšim praobrazcem, iz katerega sta se razvila po različnih potih dva po bistveni potezi ločena baladna obrazca, dve različni pesmi. Umor se po nobenem razvoju ne spremeni v svatbo, svatba po nobenem razvoju v umor.

To je prav tak razloček kakor med baladama »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« in »Nezvesta žena možu pobegne«, pa jo mož poišče in kaznuje (SNP I, št. 142; pod. 143—144), kakor med pesmima »Il Moro Saracino« in »Salomon in njegova nezvesta žena«. Motivna obrazca sta domala enaka — ugrabitev žene, zasledovanje, srečanje moža z ugrabiteljem in ženo — razloček je le eden, da tu gre za zvesto ženo, tam za nezvesto, pa ta je tako bistven, da je od njega odvisen tudi drugačen sklep in da ne moremo več govoriti o inačicah iste pesmi, ampak o dveh različnih pesmih.

Ob takih motivih, s katerimi nastajajo ob snovno skoraj enakih motivnih obrazcih nove pesmi, so kajpak tudi postranski motivi, ki poteka dejanja ne spreminjajo, pač pa pripovedovanje poživljajo, dogajanje ponazarjajo, ki so torej dejanju bolj okras ko pa gibalo. Tako je za zgodbo v naših pesmih precej vseeno, ali pobeg predlaga jetnik ali rešiteljica, ali rešiteljica po zvijači pride do ključev k ječi ali jetnika drugače reši, ali je njen oče doma ali ne, ali se rešiteljica z materjo dogovori ali ne, ali ubežnika kdo zasleduje ali ne, ali se begunca ubranita zasledovalcev tako ali tako. Taki postranski motivi so važni za spoznavanje medsebojne odvisnosti samo v inačicah iste pesmi — in čim manj so pomembni, toliko važnejši so — prav ničesar pa ne povedo, če jih najdemo v pesmih različnega značaja, kajti to so pogosto t. i. popotni motivi, ki prehajajo ob snovno podobnih dogodkih iz pesmi v pesem, ne glede na to, da je smisel dejanja v njih bistveno različen.

Kuzelja je to dvojnost motivov pri obravnavanju pesmi »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« — »Marko Kraljević i Mina Kosturjanin« — »Il Moro

[22] Gorenjska inačica se je ohranila v 4 redakcijah, dveh rokopisnih (A: pisana z okorno roko, najbrž za Smoleta, B: Prešernova svojeročna) in dveh tiskanih (C: Vraz, Nar. pesni Ilir., 22—25. Č: Korytkove Slov. pesmi kranjskega naroda — Kuzelja [n. d. 49] citira napačno »Scheinigg« — IV, 9—13).

Saracino« še dovolj upošteval; pri obravnavi pesmi »Kralj Matjaž v turški ječi« in »Marko Kraljević prevari Arabku djevojku«, je to opustil, najbolj pač zaradi krivega umevanja ene izmed bistvenih potez v najstarejši (goriški) slovenski inačici in s tem napačne presoje vse slovenske pesmi. S tem je v zvezi tudi to, da je Kuzelja iz Markove prisege (da ni ne oženjen ne zaročen in da bo Arabko za ženo vzel), ki jo potem prelomi, kar molče sklepal, da Marko prisege ni zgolj prelomil, ampak da je (glede prve polovice) tudi krivo prisegel, torej da je že oženjen, in vprašanja ni dalje raziskal.

Tako se prikaz epizode o Antiohovem sinu in emirovi hčeri v srednjegrškem narodnem epu »Digenis Akritas« (v 6. knj.)[23] in primerjalni razbor njenih motivov (Zap. NTS, t. 69, str. 55—57) nanašata le na pesem o Marku Kraljeviču in arabski deklici, ne tudi na pesem o Kralju Matjažu in Marjetici, kakor misli Kuzelja. Zato je tudi preveč gledal na skladnosti in razločke v nebistvenih potezah, premalo na bistvene poteze.

Iz njegovega povzetka zgodbe ni razvidno niti to, da je Antiohov sin samski (to izhaja že iz materinega soglasja s hčerjo), niti to, zakaj emirovo hčer zapusti (jasno, da ne zato, ker je že oženjen). Tudi bistveni razloček glede sklepa v srednjegrški epizodi in srbskohrvatski tragični pesmi le mimogrede omeni, in vendar je bistvenega pomena: Antiohov sin emirovo hčer na begu preprosto zapusti (saj se lahko vrne domov, ko je pobegnila z vednostjo in dovoljenjem materinim in očeta ni doma), Marko Kraljević pa rešiteljico z mečem pokonča (gl. Dodatek B, št. 4), v tistih dveh inačicah, v katerih jo samo zapusti, pa se sama utopi, saj bi tudi doma zapadla smrti — brat ji je že zagrozil, da izgubi glavo, če se izkaže, da je bila z jetnikom zares prijazna (HrNP II, št. 14). Poiskati bi bilo treba tisti tuji vpliv, po katerem je prišla v pesem ta ne v značaju zgodbe ne v Markovem značaju utemeljena grozotnost.[24] To ni moglo biti kaj drugega kakor katera izmed

[23] Kuzelja navaja po C. Sathas et E. Legrand, Les exploits de Digénis Akritas, épopée byzantine du X. siècle, Paris 1875, str. 132s. (iz 6. knj ge) vsebino epizode o Antiohovem sinu in emirovi hčeri takole: Antiohovega sina so ujeli in zaprli v ječo velikega emira iz Merfeke Aploravda. Po treh letih se je zaljubila vanj emirova hčerka in, ko emira ni bilo v deželi, tedaj

Καὶ σύντομα τὸν ἔλυσεν, ἄνδρα νὰ τὸν ἐπάρῃ
Καὶ δή μετὰ βουλῆς μητρὸς ἄρχοντ' αὐτὸν ἐποίκε.

Antiohov sin je spazil nekoč čas, pripraven za ubeg, ter jo začel nagovarjati k uteku:

Εἶπε τήνδε καὶ τὴν βουλὴν ἐ εἶπε καὶ τὸν φόβον
τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἀμηρᾶ, μήπως τὸν ἐξανοίξῃ,
εὐθὺς ταύτην ἠνάγκαζεν ἔρχεσθαι σὺν ἐκείνῳ.

Dekle se je bala iti v tako daljne kraje, pa ko ji on na njeno vprašanje »καλέ μου, μὴ μ' ἀφῆσῃς« odgovori, da je nikoli ne zapusti in se oženi z njo ter priseže, da bo besedo držal, se je odločila, da z njim uteče. S tem soglaša tudi dekličina mati; pripravijo konje, denar in vse najboljše iz očetovega imetja in ubeg se začne po sreči. Toda na poti Antiohov sin deklico pri nekem vrelcu zapusti in se vrne domov, ne da bi se kaj menil za njene prošnje.

[24] Markova mati za to hudodelstvo sina ukori, kakor mu gre, celo Bog ga kaznuje — roka mu sahne — v inačicah z omiljeno Markovo krivdo skuša Marko skesan krivdo popraviti, pa prepozno: Arabka se je že utopila. Inačico s spremenjenim sklepom gl. v Dodatku C, št. 7.

pesmi o »Dekliškem morilcu«, kakršnih je v ljudskem pesništvu raznih narodov dovolj.[25]

Razločki med srbskohrvatsko tragično pesmijo in epizodo o Antiohovem sinu v srednjegrškem narodnem epu so napotili Kuzelja, da je šel iskat ustrezajočih vzorcev pri Angležih in Nordijcih (n. d., t. 69, str. 57—59). Gre pravzaprav le za soglasje emirove hčere z materjo in vse, kar je s tem v zvezi, česar v shrv. inačicah ni. Ti razločki ob dovoljnem številu ustrezajočih si motivov, bistvenih in nebistvenih, sicer dokazujejo, da shrv. pesem ni neposredno odvisna od srednjegrškega epa, niso pa dokaz zoper vzročno zvezo med podstavo srbskohrvatske pesmi in grškim izročilom, ki ga je neznani pesnik Digenisa Akrite lahko uporabil za svoj epos in ga po svoje prikrojil.[26] Snov izvira namreč že iz 10. stoletja, epos sam pa je nastal šele ok. 1250.

Tudi baladni krog »The Fair Flower of Northumberland«[27] se ne glede na sklep dobro ujema s shrv. pesmijo »Marko Kraljević prevari Arapku djevojku«; s srbsko pesmijo vred tudi popravlja grško epizodo o Antiohovem sinu glede materinega soglasja s pobegom, ki ga v

[25] Gl. slovensko inačično vrsto SNP I, št. 134. Cigan, št. 137. Lajnar, št. 138 Jelengar (nem. Ulinger). Glede teh pesmi gl. Joža Glonar, Ulinger-Jelengar-Lajnar, Zbornik za zimsko pomoč (1944), 384—391.

[26] O ljudski poeziji kot podstavi epa in o danes ohranjenih pesmih iz Digenisovega kroga gl. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur (² 1897), 829s.

[27] Child, n. d. (op. 19), št. 9 z več inačicami. Kuzelja (n. m. 57) podaja zgodbo osnovne inačice takole (v oklepaju različice iz inačice A iz 16. stol., n. d., 58): Mlad vitez sedi v temnici (A: eden škotskih kraljičev v ječi angleškega grofa). Nekoč stoji pri oknu in vidi oblastnikovo (A: grofovo) hčer, ki gre mimo ječe. Zakliče ji: »Lepa deklica, obžaluj in usmili se me; ukradi ključe in pusti me ven.« Dekle očitno ve, kdo je jetnik, ker odgovori: »O, dobro vem, da vi mene ne potrebujete, saj imate ženo in otroke.« Tedaj ji vitez priseže na Kristusovo krono, da še ni oženjen. (A: Kraljič grofovo hčer ogovori: »Lepa gospa, usmili se me in ne daj, da bi v ječi umrl!« Dekle: »Kako naj se vas usmilim, ko ste sovražnik naše domovine?« — »Ne, gospa, nisem sovražnik. Prišel sem semkaj iz velike ljubezni do vas.« — »Kako si mogel priti iz ljubezni do mene, ko imaš ženo in otroke?« — »Prisegam na sv. Trojico, da nimam ne otrok ne žene... Če me izpustite, vam obljubim, da se z vami oženim; gospodovali boste nad gradovi in mesti in kraljevali v grajskih izbah.«) Dekle se da pregovoriti, gre v izbo svojega očeta in ukrade ključe izpod zglavja. Potem odpre konják, izbere najboljšega konja, izpusti viteza in se spusti z njim na utek. Čez nekaj časa prijahata v gozd in tukaj ji ukaže vitez, naj zleze s konja in ostane tam, ter ji razkrije resnico: »Ne potrebujem te več, saj imam doma otroke in ženo.« Dekle je vsa pobita, pa vendar noče viteza pustiti in ga prosi, naj jo vzame s seboj vsaj za služabnico. Vitez tudi o tem noče slišati, saj ima boljših služabnic, in odjezdi. (A: Ko sta bila že blizu Edinburga, prizna kraljič, da ima ženo in otroke, pa jo vpraša, če mu hoče biti ljubica. Dekle se razhudi: »Ti lažnivi, verolomni kralj! Kako moreš biti tak! Ne onečaščaj svojega imena, ampak potegni meč in mi pokončaj sramoto!« Pa kraljič dekle pusti in odjaha.) Dekle se vrne domov, zakrivajoč glavo od sramu in strahu pred očetom in materjo. (A: Nato sta prišla dva angleška kraljiča in jo pripeljala nazaj k njenemu očetu.) — Prim. tudi označitev zgodbe inačici A pri Johnu Meierju, Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien (DVM) II (1939) št. 42. Der betrügerische Freier — obdelal Erich Seemann — str. 125.

ljudski predlogi pač ni bilo. Angleška balada pa je tudi podprla Kuzeljevo le na slovensko pesem oprto mnenje, da je ne le Matjaž, ampak tudi Kraljević Marko že oženjen, kajti prisega, enaka Markovi, je tukaj res tudi kriva prisega, ne le prelomitev prisege. Angleška balada pa je tudi spopolnila grško epizodo o Antiohovem sinu, ker opisuje tudi vrnitev ubegle hčere k staršem, v inačici A celo v spremstvu zagovornikov. Sočutje ljudstva je bilo očitno pri »Lepem Cvetu northumberlandskem«. Zgodba ni postavljena v bojno območje med kristjani in Saraceni, ampak v bojni pas med Angleško in Škotsko: jetnik je Škot, varana rešiteljica Angležinja.

Za slovensko pesem tu ni dobička. To je spoznal tudi že Kuzelja; v naslednjem odstavku (59—61) označuje poglavitne poteze 1. srbskohrvatske, severnogermanske in grške veje izročila, 2. poteze slovenskega pesemskega obrazca, ki pa ga zaradi napačnega umevanja goriške inačice spet tudi kot celoto napačno označuje (str. 60) ter deli inačice v dva različna tipa inačic (ki jih ni razen nebistvenega razločka: sinko Matjažič in brat Matjaž); v njih nahaja samo štiri skupne motive oz. motivne nize. Potem išče v različnih pesemskih tipih z osrednjim motivom rešitve jetnika po ženski pri Ukrajincih, Poljakih, starih Francozih, Angležih, Nemcih podobnih potez, kakor so v slovenskih inačicah (str. 60—61) in vobče v jugoslovanskih (str. 64), ne da bi kaj določenega dognal. V množici pesmi, ki obravnavajo v najrazličnejših premenah tému o jetniku, ki ga ženska reši iz ječe, na daleč razširjeno v pesmih in pripovedkah, nahaja ožjo sorodnost le v slovanskih in grških pesmih po eni, s severnogermanskimi po drugi strani, čemur se čudi, ker Nemci in Italijani, ki bi bili mogli zvezo posredovati, te téme ne poznajo. Tesnejšo zvezo pa vidi samo med srbskohrvatskimi pesmimi o hčeri arabskega kralja in epizodo v grškem epu Digenis Akritas ter med temi in slovenskimi baladami. »S srbskimi pesmimi kažejo slovenske znatno podobnost v prvih odstavkih; mesto, kjer dekle nagovarja Matjaža, se ujema kar dobesedno in se ponavlja v vseh inačicah obojih pesmi. Nadaljevanje pa je v slovenskih baladah obdelano čisto drugače« (64). Na vprašanje, kaj je tu prvotno, kaj poznejše, odgovarja Kuzelja z golo domnevo (n. m.): »Možno je domnevati, da je bila prvotna oblika slovenske pesmi bližja srbskim pesmim, pa se je premenila pozneje, ko se je navezala na spomine o Urhu Celjskem ali samem Matjažu.« Kot take zgodovinske spomine navaja ujetništvo Janka Hunyadija, ki se je odkupil iz ujetništva Jurija Brankoviča z zaroko sina Matjaža z Brankovičevo vnukinjo, Matjaževo vrnitev iz Prage s Podjebradovo hčerko kot ženo (to ne velja, ker se je poročil z njo zaradi mladosti šele nekaj let pozneje); iz njih, meni, bi mogel biti motiv Matjaževega brata (zares le sina Matjažiča) kot ženina rešiteljice. Motiv, da jo vzame Matjaž le za ljubico (po Kuzeljevem umevanju v goriški inačici), meni, da je izšel iz pripovedovanja o ljubicah Matijevih in Urha Celjskega. Že napačno izhodišče kaže, da domneva ne velja.[28]

[28] Tudi stvarno je domneva glede Matjaževih ljubic napačna. Zgodovina ve samo o eni Matjaževi ljubici, hčeri vratislavskega župana Krebila, v času, ko mu je umrla prva žena Katarina Kunigunda (febr. 1464) in se z drugo Beatrico

Jasno je, da tudi zaključki, s katerimi je sklenil Kuzelja svoja izvajanja (Zap. NTŠ t. LXIX, 65—66 — gl. zg. str. 200), glede razmerja med inačicami srbskohrvatske pesmi »Marko Kraljević i Arapka djevojka« in slovenskimi z istrsko o »Kralju Matjažu v turški ječi« ne drže. Da dobimo boljši pogled v njihovo razmerje, treba vsa Kuzeljeva izvajanja preskusiti in, kolikor se da, dopolniti in popraviti.

b) Dopolnila in popravki

Kuzeljeve ugotovitve o razmerju med inačicami srbskohrvatske pesmi »Marko Kraljević prevari Arapku djevojku«, epizodo o »Antiohovem sinu in emirovi hčeri« ter inačicami angleško-škotsko-nordijske balade »The Fair Flower of Northumberland«, osnovane na primerjalnem razboru, treba priznati v poglavitnih potezah za pravilne. Vse tri skupine inačic (pri epizodi srednjegrškega epa velja to kajpak le za ljudsko izročilo, ki ga je pesnik za epos po svoje spremenil) so inačice istega baladno-pripovedčnega tipa (motivnega obrazca), čigar praobrazec se glasi: V jetnika (kralja, kraljiča, viteza) se zaljubi hči oblastnika, ki ga drži v trdi ječi, in ga hoče izpustiti in z njim zbežati, če ni ne oženjen ne zaročen in jo hoče vzeti za ženo. Jetnik oboje s prisego zatrdi, dekle skrivaj ječo odpre in z njim zbeži. Spotoma se rešeni iz nekega razloga skesa in jo zapusti, rešiteljica pa se osramočena vrne domov.

Ujema se tudi vrsta drobnejših potez, ki tudi ob nebistvenih motivnih razločkih potrjujejo medsebojno zvezo. To velja ne le za pesnikove spremembe ljudskega izročila v epu Digenis Akritas, ampak tudi za različno ozadje balkanskih inačic in inačic angleško-škotsko-nordijske balade; v prvih se godi dejanje v bojnem področju med kristjani in mohamedanci (Arabci, ne Turki), v Britaniji pa v mejnem pasu med Škotsko in Anglesko.

Drugače je z umorom Markove rešiteljice v srbskohrvatskih pesmih. Po notranjem razvoju ta grozotnost ni mogla priti v pesem. Mogla se je vriniti vanjo — pač preden se je pesem prenesla na ime Kraljeviča Marka — le iz kakega drugega baladnega ali pripovedčnega tipa. Že Kuzelja je pri označevanju srbsko-grško-nordijske skupine inačic (n. d. 59—60) opozoril na inačice baladnih obrazcev o »Morilcu deklet« (n. pr. Child, št. 4)[29] in o »Sleparskem snubcu« (n. pr. Simrock, št. 8—9. Stolz Sieburg,

Napolsko še ni oženil (22. dec. 1476). Rodila mu je 1470 sina Janka, ki ga je štiriletnega vzel k sebi in si prizadeval, ko je bil tudi njegov drugi zakon brez otrok, da bi mu pridobil pravico nasledstva na prestolu, kar pa se mu zaradi prezgodnje smrti ni posrečilo. Gl. Fessler, Gesch. v. Ungarn III, 40, 116, 155.

[29] Gl. John Meier, Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien II (1939), Nr. 41. Der Mädchenmörder, str. 67—115; inačice so naštete str. 87—93, med njimi tudi slovenske, hrvatske in srbske ter druge slovanske. Slovanske inačice navaja v velikem številu Horák v Kubinovi izdaji Kladské písničky (1925), št. 21, str. 145ss. — Glede starosti pesmi na Balkanu gl. Iv. Grafenauer, Lepa Vida (1943), 13—14, op. 9. O slovenskih inačicah: Jože Glonar, Ulinger-Jelengar-Lajnar, Zbornik Zimske pomoči (1944), 384—391.

Stolz Heinrich),[29a] a skupno na inačice z umorom in s sramotitvijo, ne da bi bil spoznal izredne važnosti ravno prvih. Danes vemo, da so prav inačice z umorom ali poskušenim umorom zelo stare in v raznih premenah razširjene po vsej Evropi; na Balkanu so morale biti znane že v 10/11. stoletju. Snov je znana tudi po pravljicah.[30]

Inačice, v katerih Marko Kraljević deklico Arabko samo zapusti, pa se sama utopi (prav bratova grožnja, da ji bo zaradi prijaznosti z jetnikom »prošla glava njena«, jo je napotila, da z njim zbeži), so nastale po kontaminaciji (zlepljenju) stare baladne oblike (s samo zapustitvijo) in nove z umorom. Da gre za kontaminacijo in ne morda za ostanek stare oblike, dokazuje pesemska oblika: pesem z umorom se je ohranila še tudi v obliki bugarštice, ki je izšla še iz prastare slovanske dvodelne dolge vrstice (gl. Grafenauer, Lepa Vida, 150), inačice z zapustitvijo in utopom pa so vse zložene v desetercih. Pač pa so ob nastajanju te pesmi stare inačice še živele.

Glede grško-srbskohrvatsko-angleškega baladnega tipa je potemtakem ponovni pregled Kuzeljevih izvajanj njegovo dokazovanje spopolnil in okrepil, njegov sklep glede rodovne zveze balkanskega izročila z anglo-nordijskim potrdil. Tudi Kuzeljev pomislek, da sta zemljepisni področji izročila tako oddaljeni in da jih Italija in Nemčija, ki izročila ne poznata, ne vežeta, ni tako vznemirljiv, kakor se zdi na prvi pogled. Zemljepisno razdaljo so premostili Normani, ki so v 11. stoletju iz Normandije zavzeli Anglijo in se zasidrali tudi na bizantsko-arabskem bojnem torišču v Južni Italiji, proti koncu stoletja pregnali Saracene s Sicilije in začeli kmalu siliti tudi na Balkanski polotok. Zveze med južnoitalskimi Normani z Normandijo in s tem z Anglijo pa so bile vedno živahne, saj so bili Normani pomorski narod.

S tega razgleda se moremo lotiti tudi vprašanja domovine tega tipa iz baladnega kroga z osrednjim motivom rešitve jetnika po dekletu. Snov srednjeveškega grškega narodnega epa Digenis Akritas je iz 10. stoletja, čeprav je ep sam nastal šele ok. 1250. Zgodovinsko je torej povsem verjetno, da so Normani spoznali to baladno snov na bizantinskem kulturnem področju v Južni Italiji in na Balkanskem polotoku in jo od tam prenesli na sever. Da bi jo bili sprejeli Grki na Balkanu od Normanov, je čisto neverjetno; Normani so bili vse bolj željni kulturnega blaga visokokulturnega Bizancija kakor Grki normanskega.

[29a] Gl. John Meier, n. d. (DVM) II, št. 42. Der betrügerische Freier (obdelal Erich Seemann), str. 115—138 — tragične inačice str. 121—122. K tragičnim inačicam šteje avtor tudi The fair flower of Northumberland (Child, št. 9 i. dr., vsebina str. 125). V opombah se ozira tudi na motive v slovenski pesmi o Kralju Matjažu in Marjetici (str. 125, op. 4), v srbsko-bolgarski o Kraljeviču Marku in arabski deklici ter v hrvatski o Banu Zrinjaninu (str. 126, op. 1—2). Ker avtor ni poznal Kuzeljeve razprave in njenih predhodnic in zato tudi ne zveze z epizodo o Antiohovem sinu in emirovi hčeri v epu Digenis Akritas, pravega razmerja teh pesmi ni dojel.

[30] Pravljice o Barbe-bleue se omenjajo že v 13. stol. (John Meier, n. d. II, 96, op. 5); Br. Grimm, Kinder- und Hausmärchen, Nr. 40, prim. Bolte-Polívka, Anmerkungen zu den KHM d. Br. Grimm I, št. 40 — tudi slovenske inačice.

Zveze srbske zemlje z bizantsko se ves srednji vek niso nikoli pretrgale. Kajpak nimamo zgodovinskih poročil, da je bila med Srbi razširjena pesem o oženjenem kraljiču (ali kar je že bil), ki je prevaril arabsko dekle, svojo rešiteljico iz očetove ječe, že davno pred zgodovinskim Kraljevičem Markom (r. ok. 1335, kralj 1371—1394), ne samo snov za to pesem. Pa mislim, da takih dokazil tudi treba ni, saj zgodba z življenjem Kraljeviča Marka ni v nikaki zvezi, v že znano pesem pa se je ime po drugih pesmih že slovečega junaka kaj lahko vtaknilo.

Glede slovenske pesmi »Kralj Matjaž v turški ječi« pa so Kuzeljeva izvajanja docela zgrešena. Goriška inačica (SNP I, št. 9) je čisto drugačna, kakor jo je razumel Kuzelja, zato tudi vsa pesem, ves razvoj njenih inačic drugačen kakor Kuzeljeva predstava o njih. Med inačicami ni bistvenega razločka. Čisto nebistveno je, če se je v gorenjski inačici izgubil motiv zlata in srebra, ki ga Marjetica vzame s seboj, v goriški in istrski pa ohranil; v prvotni pesmi je ta motiv gotovo bil, to je Marjetična dota; saj jo vzame s seboj tudi Jelengarjeva-Lajnarjeva-Ciganova nevesta.[31] Važnejši je samo razloček, da v goriški inačici (št. 9) jetnik obljubi in dá rešiteljici sinka Matjažiča (ne Matjažka) za moža, v kranjski (št. 10) in istrski (HrNP iz »Naše Sloge« II, št. 62) pa brata, ki mu je tudi ime Matjaž, bistven pa ta razloček ni; zakaj že to, da je bratu tudi ime Matjaž, dokazuje, da je motiv brata mlajši od sinka Matjažiča, ki bi bil lahko tudi kar Matjažek. Tako je bilo tudi nedvomno v pesemskem praobrazcu. Istrska inačica torej ni nikaka kontaminacija starejše goriške inačice in mlajše gorenjske, kakor meni Kuzelja (n. m.), ampak spada preprosto k mlajši gorenjski inačični veji, ki nekdaj gotovo ni bila samo gorenjska.

S temi ugotovitvami je padla vsa osnova sklepanju Kuzeljevemu, ki je videl v starejši goriški inačici, v kateri da jemlje Matjaž Margetico kar za priležnico[32] s seboj, neko zvezo z grško-srbsko-anglo-nordijskim baladnim tipom.

Med obema je nepremostljivo nasprotje: Matjaž se Marjetici ne zlaže, ampak ji pove vso resnico, namesto sebe ji predlaga za moža svojega sinka (Matjažič = Matjažev sin); Marjetice ne prevara, ampak svojo obljubo takoj po prihodu domov zvesto izpolni.

Izhodišče slovenskemu baladnemu tipu ni mogel biti grško-srbsko-anglo-nordijski tip, ki mu je bistveno nasproten. Vendar ima z njim vrsto enakih bistvenih motivov, k temu dvoje protislovnih (kontradiktornih: resnica — neresnica, zvestoba — nezvestoba) glede iste bistvene zadeve, mimo tega še nekaj enakih postranskih motivov; oba tipa sta potemtakem nedvomno v neki

[31] Jelengar (SNP I, št. 138): Kraljeva hči reče svoji mojškri (v. 7ss): »Le zbéraj vkupaj cule tri, Eno zlata, eno srebra, Tretjo obleke svilene, Pojdve z Jelengarjem na pot.« Podobno v pesmi Cigan (št. 134) cigan materi reče (v. 35s): »Naštejte ji gori dotico, Rudeče, rumene ino zlaté, Ino tudi skrinjo šlesingasto.« V drugih inačicah se govori samo o dragi obleki (bali). Prim. John Meier, n. d. II. št. 40, str. 90 in k temu op. 9.

[32] Prim. SNP I, št. 9, v. 114: sotenko; to je pač furlanska izposojenka (prim. ital. sostenuto, favorito).

rodovni zvezi, vendar ne v zvezi očeta s sinom, pač pa sta morda brata, morda bratranca.

V tem pravcu je iskal rešitve vprašanja očitno že Kuzelja, ko je pritegnil k primerjavi ves baladno-pripovedčni krog z osrednjim motivom rešitve junaka iz sovražnikove ječe po sovražnikovi hčeri ali sestri, kolikor mu je bilo virov na razpolago. Ker pa mu je manjkalo nekaterih važnih členov, se v množici različic ni razpoznal in jih ni mogel zgodovinsko-razvojno razporediti. Tudi tu v Ljubljani mi je na vpogled le zelo omejeno število virov, še tisti, ki jih je rabil Kuzelja, mi niso vsi dosegljivi. Vendar sem našel nekaj važnih, Kuzelji neznanih členov, ki nam bodo morda omogočili spoznati vsaj osnovne črte razvoja.

Preden se lotimo obravnave, treba iz Kuzeljeve vrste primerov (str. 62 in 63) nekatere izločiti, ki ne spadajo v naš rod baladnih tipov in tudi sicer z razvojem našega baladno-pripovedčnega kroga niso v nikaki zvezi.

Takšno je poljsko nadaljevanje nemške pripovedke o Walterju Akvitanskem,[33] ki se je ohranila v Bogufalovi Poljski kroniki.[34] Ta pripovedka sploh ne spada v naš baladno-pripovedčni krog, ampak v okvir pripovedčnega kroga o »Gnusobno nezvesti ženi«, ki sicer uporablja zunanje motive našega baladnega kroga, a njih vsebino grdo potvarja; po neki latinski zgodbi srednjeveškega angleškega pisca Walterja Mapesa je dobil ta krog ime »Rasove sage«.[35] Pripovedka o poljskem Walterju, ki je značaj stare Hildgunde čisto potvorila, pripoveduje (na bistvo omejeno): Ko je Walter s Tynjca na vojski, se zaljubi njegova žena Helgunda v njegovega sovražnika kneza Wislawa Lepega, ujetega na Tynjcu, in z njim zbeži na njegov grad. Ko jo mož tam poišče, ga žena izda Wislawu. Prikleneta ga v spalnici k steni. Wislawova sestra

[33] Pripovedka o Walterju iz Akvitanije (stvnem. Wascono land: dežela Baskov, prim. frc. Gascogne), ki s svojo nevesto Hildgundo (in njeno bogato doto) zbeži iz hunskega ujetništva in ga v Vogezih (Wasgenwald) napadejo frankovski in burgundski junaki, hoteč mu oteti zaklade; po stari obliki pripovedke Walter v boju pade, v ohranjeni omiljeni obliki se vsi junaki med seboj za boj onesposobijo in se kot prijatelji razidejo. Prvotno pripovedko so od Baskov sprejeli Zahodni Goti v Akvitaniji, od njih so jo dobili tudi drugi germanski rodovi; v Alemaniji so jo prenesli v Vogeze (Wasgenwald). Pri Angležih so se ohranili odlomki pesnitve o »Waldere« (ok. 750), pri Nordijcih nekaj poglavij v Thidreksagi (ok. 1250, pogl. 241—244), pri Alemanih latinska epska pesnitev sangalenskega opata Eckeharda I. (u. 973) »Waltharius manufortis« (Walter z močno roko). Izd. K. Strecker (² 1924); nvnem. prevod: H. Althoff, Das Waltharilied. večja izd. (1896), tudi v Scheffelovem romanu Eckehard (24. pogl.).

[34] Poljska pripovedka o Walterju s Tynjca (Tyniec): Bogufal, Chronicon Poloniae, ed. Bielowski, Monumenta Poloniae historica II, 512—514.

[35] Gualtherus Mapes, Nugae Curialium (Dvorjanske šale), ed. Thom. Wright (1850), odd. III, pogl. IV: De Rasone et ejus uxore (O Rasu in njegovi ženi): Ko je vitez Raso s sinom iz prvega zakona na vojski, njegova druga žena izpusti poganskega emira iz moževe ječe in zbeži z njim med pogane. Po vrnitvi z vojske gre Raso, v berača oblečen, po ženo; ta ga spozna in emiru izda. Že ga vodijo k vislicam, ko ga sin z vojnim oddelkom reši in vse pogane, ki so tam, poseka, pozneje pokonča tudi mačeho, ki je tedaj ubežala. Zgodba je v neki zvezi s pripovedko o »Salamonu in njegovi nezvesti ženi«, ki je iz nje izšla pri nas po smislu in duhu bistveno nasprotna ji balada »Mlada Zora«.

se ga usmili in, ko ji Walter obljubi, da jo vzame za ženo, mu prinese skrivaj njegov meč, mu spodreže vezi ter meč skrije med steno in Walterjev hrbet. Ko pride čas, se Walter odtrga od stene in oba prešuštnika z enim udarcem usmrti. O poroki se tu ne govori, pač pa v ustreznih inačicah. — Jasno, da niti prva niti druga rešitev jetnikova ni mogla biti vzorec kateremu koli tipu našega baladnega kroga.

Tudi epizoda v verzificirani povesti Salzburžana Pleierja (2. pol. 13. stol.) »Tandaroisin Flordibel« (nad 18.000 vv., češka priredba 2000 vv.) ne ustreza: Tandaroisa reši iz graščakove ječe graščakova sestra s strežnicami, ki je vanj zaljubljena; on pa rešiteljici ne obljubi zakona in je na begu ne vzame s seboj, saj je zgovorjen s Flordibel.

Izmed drugih pesnitev, večinoma starofrancoskih chansons de gestes, ki jih Kuzelja navaja (str. 62) in po osrednjem motivu spadajo v naš baladno-pripovedčni krog, sta posebno važni dve pesnitvi, ker nam nekoliko posvetita na razvojno pot naše slovenske balade o »Matjažu v turški ječi«. Dvoje Chansons de gestes o Guillaume d'Orange, Chanson Charroi de Nîmes in Chanson Prise d'Orange, pripovedujeta o ženitvi Guillauma d'Orange: Pri preveč drznem zasledovanju bežečih Arabcev ga je ujel arabski glavar Tybald in ga držal v trdi ječi. Tybaldova mlada žena Arabela (Orable), ki jo moževa grozovitost odbija, se ga usmili, mu v ječi streže, se dá spreobrniti h krščanstvu in skupaj ubežita; pri krstu dobi ime Gyburg in postane Guillaumova žena, vzor krepostne žene.[36]

Guillaume d'Orange je zgodovinska oseba, grof Willehalm iz Toulousa, osvoboditelj Južne Francije izpod Saracenov, branilec kristjanov pred nekristjani. Proslavil se je v bitki pri Narbonnu (793), kjer je kljub begu vseh drugih oddelkov s svojimi vztrajal in dosegel, da so se Arabci iz Akvitanije umaknili. Akvitanskega kralja mladega Ludovika (Karlovega sina, poznejšega cesarja) je vodil na vojnem pohodu, da je zavzel Barcelono, kar je omogočilo utrditev Španske krajine v varstvo severa zoper Arabce (801.) Njegova druga žena je bila Guitburga (prim. Gyburg). Pozneje je odložil vse častne službe in stopil v samostan (806), ki ga je bil sam ustanovil, in umrl v sluhu svetosti (812). Tega sv. Viljema je že v 9. stoletju začel ovijati venec legend, v 11. stoletju so bile obče znane (legenda v Acta sanctorum VI [1688], 810, je iz tega časa). Pesmi, zgodovinske in legendarne, ki so ga že davno opevale, so uporabili v 12. stol. igrci za ok. 20 krogov (branches) chansons de gestes o njegovih dejanjih, na osnovi pesemskega kroga o Bataille d'Aliscans (bitki pri Aliscansu) je spesnil pesnik »Parcivala« Wolfram v. Eschenbach epsko pesnitev »Willehalm« (ok. 1215—18, nedovršeno) — Willehalmovo ženitev z Gyburg omenja le mimogrede v uvodu. Obširno jo je obdelal, ne po pisanih francoskih chansonah, Korošec mojster Ulrich von dem Tür-

[36] To ni prešuštna zgodba po vzorcu pripovedke o Rasu ali poljskem Wilhelmu in Helgundi. Po t. i. pavlinskem privilegiju (1. Kor 2, 12; CIC can. 1120) se zakon krščenca(-ke), če mu nekrščanski zakonski drug ne pusti krščansko živeti, z novim zakonom razveže (Tybald bi svojo ženo ubil). — Za sledeče podatke gl. G. Ehrismann Geschichte d. dt. Literatur bis zum Ausgang d. Mittelalters II/2 (1927), 274ss., II/3 (1935), 64s.

lîn (Kuzelja, str. 63, ga imenuje nedoločno »Ulrih iz XIII. stol.) v svojem »Willehalmu«, ki ga je posvetil češkemu kralju Ottokarju II., ki je bil 1261—69 tudi deželni knez koroški in štajerski.

Pripovedka o ženitvi Guillauma d'Orange je potemtakem že zelo stara, saj sega snovno še v dobo Karla Velikega; ker pa je rešiteljica iz ječe žena poganka in ne dekle, verjetno ne predstavlja najstarejšega tipa vsega pripovedčnega kroga. Ta bo segal pač še v starejšo dobo.

Na podobnost druge pesnitve s slovensko pesmijo o »Kralju Matjažu v turški ječi« je opozoril že Kuzelja sam (str. 62): »Temo, ki je v marsičem podobna temi druge balade o Matjažu, srečamo v veliki epski pesnitvi iz časov križarskih pohodov ‚Baudouin de Sebourg'. Junak Ernout de Beauvais pade v saracensko suženjstvo, pa mu ga lajša knežna Eleonora zaradi tega, ker ji je obljubil, da jo bo dal svojemu sinu za ženo.«

Kako usodno za Kuzelja, da goriške inačice »Matjaža v turški ječi« ni prav razumel. Ko bi jo bil, bi na tem mestu ne bil govoril, da je ta motivni obrazec s slovensko pesmijo samo »nekoliko« podoben (podobnu v dječim temu...); saj je pravilno umevani goriški inačici v resnici — ne glede na vseskozi stranske motive — po vsej bistveni osnovi čisto enak. In vsa verjetnost je, da ta motivni obrazec v starofrancoskem križarskem romanu v verzih ni le izmislek njegovega pesnika, ampak da je kako zajet iz ustnega izročila. Pač bi bilo drzno, ko bi hoteli na tako ozki podlagi trditi, da so tri slovensko-istrske inačice in epizoda v starofrancoskem romanu ostanki nekdaj od Francije do vzhodnega roba Alp razširjenega baladnega tipa, čeprav to seveda ni izključeno. Prav tako mogoče je, da je ta pripovedčno-baladni tip nastal tu pa tam samostojno z malenkostno, pa enako premeno starejše pripovedčno-baladne osnove.

Vendar treba opozoriti še na tretjo pripovedčno različico tega tipa, ki je nastala, kakor so dokazali nemški raziskovalci, vsaj pred 1539 na Turinškem v Nemčiji na osnovi nekega napačno tolmačenega nagrobnega spomenika, in se je ohranila v novelistični obliki. To je pripovedka o grofu z Gleichena.[37]

[37] C. Reineck, Die Sage von der Doppelehe eines Grafen v. Gleichen (1892); F. Haun, Die Entstehung der Sage von der Doppelehe des Grafen von Gleichen, Zwickauer Programm 1903. — Kratko sta povzela zgodbo Br. Grimm, Deutsche Sagen II (¹1818), št. 575. Der Graf von Gleichen (ker je knjiga pri nas redka, podajam vse besedilo tudi v izvirniku): Graf Ludwig von Gleichen (v drugih inačicah Ernst — zgodovina ne ve ne o enem ne o drugem) zog im Jahre 1227 mit gegen die Ungläubigen, wurde aber gefangen und in die Knechtschaft geführt. Da er seinen Stand verbarg, mußte er, gleich den übrigen Sklaven, die schwersten Arbeiten tun: bis er endlich der schönen Tochter des Sultans in die Augen fiel, wegen seiner besonderen Geschicklichkeit und Anmut zu allen Dingen, so daß ihr Herz von Liebe entzündet wurde. Durch seinen mitgefangenen Diener erfuhr sie seinen wahren Stand; und nachdem sie mehrere Jahre vertraulich mit ihm gelebt, verhieß sie, ihn frei zu machen und mit großen Schätzen zu begaben: wenn er sie zur Ehe nehmen wolle. Graf Ludwig hatte eine Gemahlin mit zwei Kindern zu Haus gelassen; doch siegte die Liebe zur Freiheit, und er sagte ihr alles zu, indem er des Papstes und seiner ersten Gemahlin Einwilligung zu erwirken hoffte. Glücklich entflohen sie darauf, langten in der Christen-

Grof Ludovik z Gleichena se je odpravil l. 1227 z drugimi zoper nevernike, pa so ga ujeli in odpeljali v suženjstvo. Ker je svoj stan skrival, je moral kakor vsi drugi sužnji opravljati najtežja dela, dokler ni obrnil nase oči lepe sultanove hčere s svojo posebno ročnostjo in ljubkostjo pri vseh opravilih, tako da se ji je srce od ljubezni vnelo. Po njegovem z njim ujetem služabniku je zvedela njegov pravi stan; in ko je nekaj let zaupno z njim živela, mu je obljubila, da ga osvobodi in obdari z velikimi zakladi, če jo za ženo vzame. Grof Ludovik je imel doma ženo in dva otroka; vendar je zmagala ljubezen do svobode in ji je vse obljubil, ker je upal, da dobi dovoljenje papeževo in svoje prve žene. Srečno sta nato ubežala, prišla v krščanske dežele in, ko se je dala lepa poganka krstiti, je papež zaželeno ženitev dovolil. Skupaj sta odpotovala v Turingijo in dospela tja l. 1249. Kraj pri Gleichenu, kjer sta se obe ženi prvič srečali, je dobil ime Veseli dol...

Podstava tej nečedni potvorbi ni mogla biti drugačna kakor zgodba v pravkar omenjenem starofrancoskem križarskem romanu in v naši pesmi o Kralju Matjažu in Marjetici. Ljubezen sultanove hčere do plemenitega sužnja v tej po legendarno čisti zgodbi se je mogla razumeti kot navadno »ljubavno razmerje« spolnega izživljanja le v moralnem okolju in času, iz katerega je Luther (1539) Filipu Hessenskemu dovolil vzeti k prvi ženi še svojo priležnico kot drugo ženo. Od prvotne zgodbe s sultanovo hčerjosnaho je ostala v pripovedki o Gleichenskem grofu samo še sled: doma je pustil ženo in dvoje otrok — ta otroka, pač sinka, sta v dobi od 1227 do 1249 že za ženitev dorasla.

S to podstavo turinške pripovedke se je zemljepisna osnova za sklepanje o postanku pripovedčno-baladnega obrazca o ženitvi jetnikove rešiteljice z njegovim sinom že toliko razširila, da je težko misliti, da bi bil mogel nastati samostojno in hkrati — in to ravno v dobi križarskih vojska — na raznih krajih. Ohranjene inačice tega baladno-pripovedčnega tipa morajo biti ostanki izročila, ki se je za križarskih vojska odcepil od starega praobrazca in se s križarji razširil po zahodnih evropskih deželah.

---

heit an, und der Papst, indem sich die schöne Heidin taufen ließ, willfahrte der gewünschten Vermählung. Beide reisten nach Thüringen, wo sie im Jahre 1249 ankamen.

Der Ort bei Gleichen, wo die beiden Gemahlinnen zuerst zusammentrafen, wurde das Freudenthal benannt und noch steht dabei ein Haus dieses Namens. Man zeigt noch das dreischläfrige Bett mit rundgewölbtem Himmel, grün angestrichen; auch zu Tonna den türkischen Bund und das goldne Kreuz der Sarazenin. Der Weg, den sie zu der Burg pflastern ließ, heißt bis auf den heutigen Tag der Türkenweg. Die Burggrafen von Kirchberg besitzen auf Farrenrode, ihrer Burg bei Eisenach, alte Tapeten, worauf die Geschichte eingewirkt ist. Auf dem Petersberge zu Erfurt liegen die drei Gemahel begraben und ihre Bilder sind auf dem Grabsteine ausgehauen (gestochen in Frankensteins annal. nordgaviens.). — Kot vire navajata Br. Grimm: Sagittarius Gleichische Historie B. 1. c. 5. Pauli Iovii (Götze) chronicon schwarzburg. Tenzel montl. Unterr. 1696. S. 599—620. Melissantes Bergschlösser, S. 20—31.

Ta praobrazec nam je znan in je zelo star. V najstarejši obliki ga srečamo že v antiki. Erwin Rohde v svojem velikem delu o grškem romanu[38] navaja iz Senekovih Kontroverzij deklamacijsko šolsko nalogo sledeče vsebine:

Mladenič, pri pomorskih razbojnikih ujet, piše očetu, naj bi ga odkupil. Brez uspeha. — Glavarjeva hči, ki ga ljubi, ga vpraša, ali bi se z njo poročil, če mu pomaga rešiti se iz ujetništva. On ji to s prisego zatrdi. Nato z njim očetu ubeži. Mladenič se vrne z njo na dom in jo vzame za ženo. Oče zahteva, naj razbojnikovo hčer zavrže in vzame bogato dedinjo. Ker tega noče storiti, ga oče požene z doma.

To je sicer samo šolska ali domača naloga retorskega učenca; uvod in sklep o grabežljivem, skopem in trdosrčnem očetu je pač čisto šolarski domislek — saj je moral napisati »controversias«, zgodbo z nasprotji — zgodba o mladeniču in glavarjevi hčeri pa je po vsej verjetnosti ljudska pripovedka iz 1. stoletja in še starejša. Najstarejši znani primer iz našega baladno-pripovedčnega kroga. In v najpreprostejši obliki.

Podobna je pripovedka o V l a d i m i r u i n K o s a r i iz srbske zgodovine 10. stoletja. Pripoveduje jo p o p D u k l j a n i n v svoji kroniki v okviru legende o sv. Vladimiru, kralju in svetniku:[39]

Makedonski car S a m u e l (976—1014), znan po P a g l i a r u z z i j e v i baladi »S m r t c a r j a S a m u e l a«, se je vzdignil z vojsko nad Dukljo, jo zavzel in njen vladar V l a d i m i r, Petroslavov sin, se mu je naposled vdal. Poslal ga je v temnico v Prespi. Ko se je tam postil in molil, mu je angel naznanil skorajšnjo rešitev in na koncu mučeniško smrt. »Nekega dne je sv. Duh nagnil carjevo hčer K o s a r o, da je poprosila očeta, naj bi ji dovolil iti z deklami v ječo jetnikom umivat glavo in noge. Oče ji je dovolil. Ko je izvrševala plemenito delo, je ugledala Vladimira, ki je bil lep, ponižen, krotek in skromen in poln modrosti Gospodove; ustavi se ob njem in spregovori z njim. Zdel se ji je njegov govor slajši od medu; ne torej iz poželenja, ampak ker se ji je smilil v svoji mladosti in lepoti in ker je slišala, da je kralj in kraljevskega rodu, ga je vzljubila, pozdravila in odšla. Hoteč ga rešiti, se je vrgla carju pred kolena in rekla: »Oče in gospod, vem, da mi hočeš dati moža; ali mi daj Vladimira jetnika, ali me vidiš prej mrtvo, nego da si vzamem moža.« Car je silno ljubil svojo hčer in, ker je vedel, da je Vladimir kraljevske krvi, se je razveselil in privolil; dal je Vladimira kraljevsko

[38] E. R o h d e, Der griechische Roman und seine Vorläufer ([3] 1914) 339; S e n e c a, Controversiae I, 6. — Paginacija je zaznamovana v 2. in 3. izdaji tudi po prvi izdaji (na robu) zato, da bralec poišče mesto lahko v kateri koli izdaji. Tudi tu navajam staro paginacijo.

[39] Po I l e š i č e v e m povzetku v LZ XXXV (1915), 564 (okrajšano). — Po K a č i ć u M i o š i ć u (Razgovor ugodni naroda slovinskoga [1756], št. 3. Pisma od kralja Vladimira) je prišla ta baladna snov tudi v narodno pesem (HrNP MHr VI. št. 32 in str. 325—26: Vladimir i Kosara) ter v srbskohrvatsko in slovensko književnost: Luka Svetec, Vladimir in Kosara, Slov. Bčela 1851, str. 4ss. O tem gl. več pri N o v a k o v i ć u S t o j a n u, Prvi osnovi slovenske književnosti medju balkanskim Slovenima, pogl. 3. Legenda o Vladimiru i Kosari, Beograd (1893), in v I l e š i č e v i razpravi v LZ XXXV (1915), 561ss. Prim. I. G r a f e n a u e r, Lepa Vida (1944), 15, op. 13.

obleči, ga poljubil in mu dal hčer za ženo. Samuel je zeta postavil v kraljevsko čast njegovega očeta in mu izročil ozemlje mesta Drača.

V nadaljnjem pripoveduje pop Dukljanin še o vladarski usodi Vladimirovi, v kateri se je naposled uresničila angelova napoved o mučeniški smrti. Kosarin bratranec, ki se je po Samuelovi smrti polastil makedonskega prestola, ga je dal 1015 umoriti.

Če iz zgodbe o Vladimiru in Kosari in njuni ženitvi izločimo vsiljivo moralizujoči srednjeveški meniški slog, se nam pokaže prava ljudska pripovedka, inačica najstarejšega tipa iz baladno-pripovedčnega kroga o rešitvi jetnika iz ječe po hčeri oblastnika, ki ga v ječi drži; ponavljajo se celo nekatere drobne poteze, le sklep se je zgodovinskim dogodkom primerno spremenil.

V obeh teh inačicah, rimski in srbski, se vrši dejanje v istem kulturnem in verskem okolju, nasprotje med jetnikovim-ženinovim in rešiteljičinim-nevestinim svetom je v rimski inačici zgolj družbeno, v srbski zgolj dinastično-politično. Versko-narodnega nasprotja še ni. V frankovski državi se je to nasprotje v našem pripovedčno-baladnem krogu pojavilo že dobrih sto let poprej, med Grki približno v Samuelovem in Vladimirovem času. Pa tudi pripovedki sta že nekoliko pomlajeni.

Takoj po začetku križarskih vojska so se širile tudi pripovedke najstarejšega tipa s tem verska-kulturnim nasprotjem. Spet gre za zgodovinsko pripovedko v zvezi s svetniško legendo. Nanaša se na rod Tomaža Becketa (1117—1170), državnega kanclerja anglo-normanskega kralja Henrika II. (ok. 1155), kenterburškega nadškofa, primasa Anglije (1161—70), in mučenca (29. dec. 1170). Že ko ga je papež Aleksander III. tretje leto po smrti razglasil za svetnika, se je z njegovo legendo širila tudi pripovedka o njegovi materi, hčeri saracenskega emira, po vsej Evropi, kmalu so razglašale zgodbo o ženitvi njegovega očeta in matere tudi ljudske balade (najstarejši rokopis ok. 1300).[40] V legendi in pesmi se pripoveduje tole:

Tomažev oče Gilbert Becket, londonski meščan Saksonec (ne Norman), na romanju v Sveto deželo pade v roke saracenskim razbojnikom, ki ga prodajo za sužnja saracenskemu emiru. Emirova hči se vanj zaljubi in mu pomore k begu; kmalu zbeži tudi ona z doma in ga najde s samima dvema besedama: London — Gilbert.

K srbski in anglosaški legendi moremo po srednjeveških pojmih prišteti tudi frankovsko o sv. Wilehalmu-Guillaumu — žena pogana, nepomirljivega sovražnika krščanske vere, je po spreobrnitvi h krščanstvu svobodna kakor dekle.

Vse te tri legende predstavljajo z rimskim praobrazcem najpreprostejši in najstarejši tip naše pripovedke. Ogrodje dejanja ji je: Jetnika reši dekle (žena nepomirljivega pogana) iz očetove (moževe) ječe ali njegovega suženjstva in po begu postaneta mož in žena. Nebistvena je sprememba srbske

[40] Balada o Gilbertu Becketu, Child, n. d. I, št. 457b. — Snov je uporabil Švicar Konr. Ferd. Meyer za balado »Mit zwei Worten« (Sämtl. Werke, Knaur, Berlin [b. l.], II, 170s.) in v noveli »Der Heilige (n. d. IV, 23ss.). Prim. I. Grafenauer, Lepa Vida (1944), str. 15 pod črto. V zadnji vrsti popravi tam tipkarsko napako: nam. Gilbert Becket beri London — Gilbert.

legende, nastale pač po zgodovinskem dogodku, da hči očeta pregovori in se jetnik in rešiteljica prej poročita in potem šele odideta v ženinovo domovino. Prememba je razumljiva: verskega nasprotja v tej legendi še ni.

Ta motivni obrazec je tudi v osnovi skoraj vseh starofrancoskih chansons de gestes in drugih pesnitev, ki jih navaja Kuzelja (Floovant, Chevalerie Ogier, Gaufrey), in tudi inačicam angleške balade o Mladem Beichanu (Young Beichan, Child I, str. 454—483). Spremembe so vse nebistvene, nekatere v starofrancoskih chansonah so očitno mlajše, ker ne zatajujejo lahkomiselnega značaja njihovih prireditelјev popotnih igrcev, tako če rešiteljica gospodična jetnika spravi pred begom v svoje izbe, čeprav s tem lahko njega in sebe pogubi.

Iz tega praobrazca so se razvili vsi poznejši tipi našega pripovedčno-baladnega kroga. Še po pomanjkljivih podatkih, ki jih nudijo skopi povzetki v literaturi — za inozemske inačice so mi prvi viri samo izjemoma pri rokah — moremo ugotoviti, da so uporabljeni nadrobni motivi, ki se ponavljajo v inačicah vseh poznejših tipov, že v tej ali oni inačici praobrazca: strežba jetnikova (Willehalm, Vladimir), jetnikova prisega, da rešiteljico vzame za ženo (rimska, Young Beichan), zvijačna pridobitev ključev za k ječi (Young Beichan).

Praobrazec se je ohranil iz različnih časov do malega v vsej zahodni Evropi: 1. na Apeninskem polotoku (rimska retorska naloga), 2. v Franciji (mnogo primerov, o sv. Willehalmu še iz karolinške dobe), 3. v zahodnem delu Balkanskega polotoka (Vladimir in Kosara, 10/11. stol.), 4. v Angliji (Young Beichan, Gilbert Becket 12. stol.), 5. na Nemškem (poljudno izročilo, iz katerega je zajemal Korošec Ulrîch v. d. Türlîn zgodbo o ženitvi sv. Willehalma, ker je iz francoskih virov ni zajel (ko francoski pač ni znal), od Wolframa v. Eschenbach pa je mogel dobiti samo občno snov, ne pa podatkov za zgodbo). Iz Vzhodne Evrope in iz nordijskih dežel doslej ni znan še noben primer.

Po teh ugotovitvah stoji pred nami naloga, da pojasnimo, kako in zakaj so se ločili mlajši tipi našega pripovedčno-baladnega kroga od skupnega praobrazca.

Če oboje primerjamo, se nam pokaže, da sta poglavitna razločka nasproti praobrazcu dva: 1. jetnikova kriva prisega, njegova nehvaležnost in nezvestoba, 2. jetnik je oženjen. Takoj tudi vidimo, da ta dva razločka nista v vzročni zvezi: skupaj jih nahajamo le v angloškotski baladi in njenih nordijskih inačicah, v pripovedčno-baladnem tipu, ki mu pripada slovensko-istrska pesem o Kralju Matjažu in turškega carja mlajši hčeri, je jetnik oženjen, pa se ne laže in rešiteljice ne izda; v epizodi o Antiohovem sinu v epu Digenis Akrita in v srbskohrvatsko-makedonsko-bolgarskem tragičnem tipu inačic o Kraljeviču Marku in arabski deklici nikjer ne slišimo o jetnikovi ženi, jetnik pa Arabki (krivo priseže), prisego prelomi in jo izda.

Odgovor na vprašanje more dati potemtakem le razbor epizode o Antiohovem sinu v srednjegrškem epu Digenis Akritas in tragičnih inačic pesmi o Marku Kraljeviču in arabski deklici.

Žal Kuzeljev povzetek zgodbe o Antiohovem sinu (n. d., t. LXIX, str. 55—56) obrača pozornost sicer na nekatere drobne motive, ki se ponavljajo tudi v drugih inačičnih tipih, iz njega pa ni razviden vzrok ali razlog, zakaj jetnik svojo prisego pogazi. Izdaje ali prevoda »Digenisa Akrite« pa v Ljubljani ni dobiti (dober poznavalec novogrščine bi moral preiskati za inačicami tudi novogrško poezijo — za razne motivne obrazce »Digenisa Akrite« so se namreč v njej inačice našle[41]). Tako nam morejo na vprašanje odgovoriti samo inačice tragičnega tipa o Kraljeviču Marku in arabski deklici.

Odgovor pa je tako soglasen, da ni mogoče misliti na to, da bi se bila ta soglasnost pojavila šele na srbskih, hrvatskih, makedonskih in bolgarskih tleh. Izhajati mora že iz srednjegrškega vira.

a) Srbskohrvatske tragične inačice.

Odločilno mesto v Vukovi inačici (Vuk II, št. 64 [63]) se glasi: Ko ubegleca po vsenočni ježi sedeta počivat, nadaljuje Markova izpoved materi le-tako (72—79): »... Arapka djevojka

Zagrli me crnijem rukama...
Ona crna, a bijeli zubi,
To se mene mučno učinilo,
Ja potegoh sablju okovanu,
Udarih je po svilenu pasu,
Kroz nju sablja proletjela.

V bugarštici (Bogišić, št. 5 = HrNP MHr II, št. 13) je ta motiv, ker je pesem preveč okrajšana, odpadel; v tragičnih inačicah, navedenih v HrNP II, str. 347—350, se kak razloček ne navaja. — V inačici Mate Ivičevića iz Splita v Nevenu IV (1855), str. 285 — Nevjera Kraljevića Marka — pa se glase vv. 76—81 takole: Ko prideta ubegleca k »Sentu Selametu« (prim. spodaj samokovsko inačico)

Hoti malo da počine Marko;
Pa on skide sa konja divojku,
I š nje skide ridu pozlaćenu. —
A kad vidi Arapku divojku,
Jami Marko sablju okovanu,
Pa posiče Arapku divojku.

b) Makedonska tragična inačica.

Miladinovci, št. 54: Marko se izpoveduje materi: Ko sva pribežala na Prilipsko polje, sem se ustavil pri bistrem vodnjaku in se ozrl na Arabko (61—65):

Koga vidof pusto lice càrno,
Lice càrno, pusti zàbi bjali,
I mi dojde grozno i ne'arno;
Tàrgnof sabja ja presekof gla'a.

[41] Gl. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur (²1897), 829—30.

c) Bolgarske tragične inačice.

Sbornik za narod. umotvorenija, Sofija II (1890), 3. odd., str. 94. Marko junak i arapka djavojka, zap. A. Stojkov v selu Vàrbnica (Sofijsko): Arabka je tu z Markom osvobodila tudi njegovo bojno družino. Ko pridejo na bolgarsko zemljo, se družina Marku posmehuje (v. 65ss.):

»Vála, Marko, vála vredéc (-en) junák,
Zaštó vódiš càrna bívolica?
Ta kikó češ, Marko, da ja vódiš,
Ta kikó češ ot sram da ja ljubiš?«

Pridejo do bistre reke in Marko ukaže Arabki (v. 71ss.):

»Ja si slézni arápko devójko!
Ja si zlézni ot moja kónja,
Ta se ómi na tája bístra réka,
Ega móže licé probeleti.«

Ko umivanje nima uspeha, jo Marko za lase priveže k dobu in odjezdi. Arabka se odtrga ter pobeži za njim (v. 86ss.):

»Čékaj, Márko, i ja s tebe če ídem.«
A Márko veze tája ostrá sáblja,
Ta preséče arápka devójka,
Preséče ja presprét pólovina.

Sbornik... III, odd. 3, str. 95—96. Ot Samokovsko, zap. Hr. P. Konstantinov, št. 1: Ko prideta ubegleca na reko Varadino (Vardar), zapiha veter in odkrije Arabkino lice (vv. 132—39):

Svjetna lice kato càrna glavnja,
Ka ju vidé Marku Kraljeviti,
Ka ja vidé junák učudí se:
Kade vódi Arapka djevójkja,

Ká če junák ut srám da ja vódi.
On izvadí svoja óstra sáblja,
Ta pogubi arapka djevójkja,
Pa ja fárlí reka Varadina...

Če je motiv umora v tem inačičnem tipu nedvomno iz drugega baladnega tipa, tipa »Dekliškega morilca« (gl. zg. 205), razlog za to dejanje, stud pred tujo telesnostjo arabske deklice pa je nedvomno iz grške predloge, predloge epizodi o Antiohovem sinu v srednjegrškem epu in tragičnemu tipu pesmi o Marku in Arabki pri vseh pravoslavnih Slovanih Balkanskega polotoka. V grški predlogi pa ta stud ni bil razlog za umor, ampak za zapustitev dekleta. To spričujejo tudi inačice hrvatskega tragičnega tipa naše balade z omiljeno Markovo krivdo.

d) Hrvatski tragični tip.

Hrvatski tragični inačični tip predstavlja v svoji netragični osnovi skoraj natančno tudi osnovo epizodi o Antiohovem sinu v srednjegrškem epu Digenis Akrita, le da se je pod vplivom srbske tragične pesmi preokrenila v tragično smer: Marko Arabko samo zapusti — to ustreza grški pred-

logi — a ob zelo težkih razmerah, ki povzročijo njen samomor — brat ji je zagrozil, da jo ubije, če se izkaže poročilo o njeni prijaznosti do jetnika za resnično: to je vpliv srbske pesmi. Razlog za zapustitev pa je spet natančno isti kakor v srbski tragični pesmi in, smemo reči, tudi v grški predlogi: HrNP II, št. 14. Marko prevario Arapku djevojku (malo drukčije), zap. B. M. Glavić od Vice Glavić iz Luke na Šipanu: Marko Kraljević pride z Arabko »Na Bojanu, na vodu studenu«, in Arabka ga prosi (vv. 111—117):

»Kalaj mene sa konja na travu,
Da ja idem studenu na vodu,
Hladnom vodom lišce umivati,
Djé s' umiju mlade latinkinje,
Da bi moje lišce pob'jeljelo
Kako lišce mlad'jeh Latinkinja.«

Marko se brani, pa ji naposled le dovoli. Ona gre k vodi (132—135):

Umiva se Arapka djevojka,
Utire se i desnom i lijevom,
Sve što se više umivala,
Sve joj lišce crnje dohodilo.

Zdaj se začne Marko pomišljati (140—145):

Sam je sebom Marko govorio:
»Ako zdravo Prilipu bijelom
Ja dovedem Arapku djevojku,
Rugat će se Prilipke djevojke:
‚Nuti luda Kraljevića Marka!
Kakve Marko ima vjerenice!'«

Marko jo zapusti, čeprav ga prosi, če jo noče za gospo, naj jo vzame »dvoru za robinje«. Če se ne oziramo na tragični sklep, ki je iz srbskih inačic (Arabka se sama utopi), inačica docela ustreza domnevani grški predlogi. Iz nje je pač tudi razlog, zakaj Marko Arabko zapusti. Da je bil gnus do tuje arabsko-turške telesnosti pri pokrščenem človeku v družbenem okolju, kjer je ta hrvatski inačični tip nastal, docela tuj, spričuje vsebina materinega ukora Marku, ki je vse drugačen kakor v srbskih in bolgarskih inačicah. Tam ga ukarja mati ali se ukarja sam, da arabske deklice, svoje rešiteljice, ni pripeljal domov kot sestro, služabnico, sužnjo,[42] v tej inačici pa ga zaklinja mati (vv. 206ss.):

»Zaklinjem te bjelim mljekom mojim,
Kojijem sam tebe othranila,
Ti se vrati vodu na studenu,
Da bi našo Arapku djevojku,
Dovedi je Prilipu bjelomu,
Dovedi je, oženi se za nju.«

Tudi druga inačica iz istega kraja od drugega zapisovalca in druge pevke (HrNP II, 349—50, zap. Marković) imenuje Arabko »mlado« (v izvlečku: ali se mlada utopila).

[42] Makedonska (Miladinovci, št. 54, v. 70): mila sestra; bolgarska (Sbornik II, odd. 3, str. 95, vv. 107-08): čérka da mi bâde... sestra da ti bâde; srbskohrvatska (Alačićeva iz Makarskega Primorja, HrNP II, str. 347): majci za slugu; bolgarska (Sbornik III, odd. 3, str. 96): za mlada robinja.

Stud pred tujo telesnostjo rešiteljice, ki ga tudi krst ne zabriše (HrNP II, št. 14, vv. 76—77: Tebe, dušo, pokrstiti hoču, I ončas se oženiti s tobom), je s tem označen kot nekaj ljudskemu čustvu tujega vsaj za Hrvatsko Primorje, kjer se je ta inačica ohranila in verjetno tudi nastala. Tudi drugod med Hrvati in Srbi je ta stud neznan. O tem pričajo številne inačice pesmi o otmici turških deklet po krščanskem junaku (Vuk V, št. 551, 552; HrNP VI, št. 95—96, str. 390; »u bezbrojnim varijantama«).

Od kod je prišel ta motiv, spričuje šipanska inačica. Motiv zapustitve v njej ni mogel spet nanovo nastati na osnovi inačic srbskega tragičnega tipa (z umorom), ves motivni obrazec z zapustitvijo rešiteljice in razlogom za zapustitev je moral priti torej iz osnove, ki je ustrezala ljudskemu izročilu, iz katerega je prišla epizoda o Antiohovem sinu v grški ep »Digenis Akritas«. Da je iz take osnove izšel tudi srbsko-bolgarski tragični tip, spričuje zgoraj navedena bolgarska inačica iz Vrbnice pri Sofiji, kjer se hoče Marko rešiteljice najprej samo iznebiti (priveže jo k dobu) in jo šele potem ubije, ko priteče spet za njim. S hrvatsko inačico z otoka Šipana pa je rasni stud označen tudi kot edini razlog za jetnikovo nezvestobo do rešiteljice. V tej inačici je Marko določno označen kot neoženjen — v srbsko-bolgarskem inačičnem tipu se o ženi samo ne govori. Antiohov sin potemtakem tudi ni oženjen.

Temeljita pretvorba, ki je povzročila, da je iz pripovedčno-baladnega praobrazca o rešitvi jetnika po oblastnikovi hčeri nastala grozotna balada o Marku, ki svojo rešiteljico poseka, je nastala torej po motivu rasnega studa na grških tleh. Zakaj prav tu? Na vsem evropskem zahodu o takem studu še po krstu ni sledu. Prvi razlog bo pač ponos bizantske aristokracije na žlahtno grško in rimsko kri, ki je tekla po njihovih žilah. Saj še rimsko-nemški cesarji saksonskega rodu Ottoni so le s težavo dosegli, da so jih carigrajski cesarji priznali za enakorodne, s tem da so jim dali svoje hčere za žene. Drugi razlog je bil pač ta, da se je frankovski zahod razmeroma naglo ubranil smrtne grožnje od Arabcev iz Španije (732 bitka pri Toursu in Poitieru, 778 ustanovitev, 801 utrditev Španske krajine ok. Barcelone), medtem ko so Carigrad ogrožali Arabci skozi stoletja: prve oblege Carigrada z morja 672—677, na suhem in z morja 717—718, odločilna zmaga nad Arabci pri Akroïnu (740); medtem ko so Arabci zavzeli Kreto in zavzemali Sicilijo, so oblegali Carigrad Rusi (860); Arabci so vzeli in oplenili Solun (904), Bolgari so grozili od severa; šele cesarji armensko-makedonske dinastije so arabsko nevarnost za vedno odvrnili, zlasti Nikeforos II. Fokas (963—969), Joannes Tsemiskos (969—976) in Vasileios Bulgaroktonos (Bolgaromorec, 976—1025). Pa že so pritisnili od vzhoda mohamedanski turški Seldžuki in z usodnim porazom pri Mantzikertu (1070) v Armeniji se je pričel skoraj 400-letni smrtni boj stare države (padec Carigrada 1453).

Prav iz časa odločilnih bojev zoper Arabce (10. stol.) so zgodovinske balade, ki je na njihovi osnovi nastal srednjegrški narodni ep »Digenis Akritas«. Značilno je, da bolgarska pesem od Samokovskega v uvodu pripoveduje,

kako je šel Marko Kraljevič po naročilu stambolskega carja Kustadina nad kralja Arapina v gradu Anadolu v zemlji Anadolski (Mali Aziji). To je mogel biti le eden izmed slabotnih Konstantinov iz 10./11. stoletja (VII.—X.).

Ni čudno torej, da se je prav tu, v bizantskem delu Balkanskega polotoka stari pripovedčno-baladni obrazec o rešitvi jetnika po oblastnikovi hčeri tako bistveno spremenil.

Cepil pa se je kmalu, vsaj v 11. stoletju, spet v dve veji. Na pravoslavnem vzhodu (od 1054 je razkol trajen) se je nehvaležnost rešenega jetnika poostrila do ostre tragike umora, na katoliškem zahodu pa se je razlog jetnikovi nehvaležnosti spremenil: rasni stud nasproti krščeni »poganki« je bil tam nerazumljiv in ga je nadomestil drug razlog, da je jetnik že oženjen. To se ni zgodilo šele v anglo-škotsko-nordijski baladi »The Fair Flower of Northumberland«, ki so jo Normani z bizantskega ozemlja v Južni Italiji in zahodnem delu Balkanskega polotoka prenesli tudi v normansko Anglijo, ampak verjetno že tu, v katoliškem delu bizantskega državnega območja. O tem pričajo inačice hrvatskega inačičnega tipa, približanega slovensko-istrskemu (gl. o tem v Dodatku pod D, kjer so naštete inačice z razborom njihove vsebine).

O zahodnem inačičnem tipu, ohranjenem tudi v slovensko-hrvatskih inačicah pesmi o Kralju Matjažu in turškega carja mlajši hčeri, ni več mnogo povedati. Od srbsko-makedonsko-bolgarskega tragičnega baladnega tipa ni odvisen, tudi ne od grško-hrvatsko-anglosaškega baladnega tipa ne. Nastal je v dobi križarskih vojska z malenkostno premembo praobrazca: oženjeni jetnik dá rešiteljico svojemu sinu za ženo.

Kdaj se je v te dve pesmi, »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« in »Kralj Matjaž v turški ječi«, vneslo Matjaževo ime, za to nimamo trdnih zgodovinskih podatkov. Moglo se je to zgoditi že, ko je bil Matjaž še živ, bodi na osnovi bojne slave njegovega očeta, bodi zaradi njegovih lastnih uspešnih pohodov zoper Turke v Bosni in Srbiji, s katerimi je utrdil brambno črto zoper njihove plenilne pohode ter organiziral obrambo, bodi zaradi miru, ki ga je izbojeval za poslednja leta svojega vladanja in še leto po smrti (1483—1491). Moralo pa se je to zgoditi vsaj po njegovi smrti (1490), tedaj ko so prenesli njegovo ime tudi v pripovedke o cesarju, ki v gori spi in se bo vrnil spet pred koncem sveta. Ko bi se ne bilo to storilo tedaj, bi se ne bilo nikoli več. V drugi polovici 16. stoletja so pesmi o Kralju Matjažu peli že na Tolminskem, in sicer najrajši izmed vseh posvetnih ljudskih pesmi, kar se da posneti po sodobnem zapisku čedadskega kancelarja Markantonija Nicolettija (1536—1596), Vita del patr. di Aquilea Greg. di Montelongo, na kar je prvi opozoril S. Rutar:[43] »Usano essi (Tolminci) cantare in versi ne' varii modi della loro lingua le lodi di Cristo e de' Beati, nonche di Mattia re d'Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione.«

[43] S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica (1882), 225; Zvon (1879), 130. Drugo literaturo gl. pri Kidriču, ZSS, Opombe I, 47.

4. »Smrt Kralja Matjaža«. Kralj Matjaž — »Godec pred peklom«

Pesem »Smrt Kralja Matjaža« poznamo samo z Gorenjskega, določneje iz Ihana, in sicer v treh zapisih, neznančevem za Vraza ok. 1833 (SNP I, št. 11 = Stare žalostne, str. 9), Smoletovem, ki ga je Prešeren vsega predelal (KČ[44] III, 98ss. = SNP I, št. 12 = SŽ str. 10) in Breznikovem iz Ihana (SŽ str. 14).

Ta balada kaže Kralja Matjaža kot prešuštnika: Celjski bobnar ga je spazil, ko je lazil k njegovi ženi ter ga za smrt »obodel«, po Matjaževi smrti zabode še svojo ženo in zbeži. Zato in, ker Smoletov zapis zgodbo postavlja v Celje, je že S. Rutar sodil, da je v tej pesmi Kralj Matjaž celjski grof (Zvon 1879, 184), pri čemer je mislil v prvi vrsti na Ulrika II (n. d., 187, 200—202). Kuzelja mu pritrjuje (n. d., 66) ter upravičeno zavrača drugo domnevo, da bi šlo tu za zgodbo o Matjaževih ljubavnih prigodah.

Rutarjeva-Kuzeljeva domneva, zgrajena zgolj na Smoletovi inačici, tudi zanjo velja le pogojno: ker zgodba tudi za Urha Celjskega ni zgodovinska — ubili ga niso zaradi ženske — so morali njegovo ime tudi vanjo šele prenesti. Drugi dve inačici pa zavračata vsakršno zamenjavo celjskih grofov s Kraljem Matjažem. V neznančevem zapisu za Vraza (ok. 1833) je Kralja Matjaža »obsekov španski kralj, Obbodu ... princ mlad« (sklepa ni); v Breznikovi inačici v Celju »Izsekal' so ga hlapci knezovi, Zato k je hodu k mlad knezovki v vas«; ko se ta po Matjaževi smrti joka, mladi knez (celjski grof) »vrgu je mladi knezovki glavco preč«. Španski kralj in celjski knez kot Matjaževa nasprotnika pa sta v zgodbi nedvomno starejša ko celjski bobnar. Potemtakem je mogoče govoriti samo o tem, da se je Matjaževo ime vneslo v neko razmeroma staro balado (španski kralj!) o kaznovanih prešuštnikih (prim. SNP št. 121—122: Vračajoči se grof umori svojo ženo; v meščanskem okolju SNP št. 131—132, SŽ 178: Lahkoživčeve sanje, SŽ 183—185: Zmešani študent). Zaradi slabega glasu celjskih grofov so se potem nekatere inačice vmestile v Celje.

Razlog, da se je Matjaževo ime vneslo v tako balado, ni v zgodovinski osebnosti Matjaževi, tudi ne v zamenjavi s kakim celjskim grofom, ampak v dvojnem značaju pripovedk o cesarju, spečem v gori, ki so se prenesle na Matjaža. Po »cesarskem« tipu bo prišel Friderik II. (u. 1250) pred koncem sveta iz gore kot rešitelj cesarstva in vere, po »papeškem« tipu kot predhodnik Antikristov. Ime dobrega Kralja Matjaža je kajpak zajelo najprej pripovedke cesarskega tipa in šele, ko so se te dodobra udomačile, je moglo priti tudi v pripovedke papeškega tipa, ki pa se niso povsod udomačile. Iz teh šele je moglo preiti Matjaževo ime tudi v pesem »Smrt Kralja Matjaža« (ki je prej govorila pač o »mladem kraljiču«). O neki zvezi te pesmi s pri-

[44] Kuzelja (n. d., t. 68, razpr. 2, str. 65, op. 1) je okrajšavo KČ (Krajnska Čbelica) bral kot okrajš. za Kuhačeve Južnoslov. nar. popievke (res je natisnjena z napevom tudi tam: IV. št. 1506). V besedilu je prav tam (str. 65) izraz »k moškim (moža željnim) ženam« (SNP št. 11, v. 17) razumel kot »do muzulmanskih žinok«.

povedkami-pravljicami o Kralju Matjažu, prevzetnem bojevniku zoper višje sile, pričata med Freuensfeldovimi »Pravljicami o kralji Matjaži« (Kres IV [1884], 141 s.) št. 1 iz ormoške okolice (Kralj Matjaž v Sveti gori) in št. 2 od Sv. Tomaža blizu Ormoža (Kralj Matjaž in vila — ta ga zaradi nezvestobe kaznuje, da mora spati, dokler rod njegove ljubice ne izumre).

Prav tako mlad ali še mlajši je prenos Matjaževega imena v bajčno-legendarno pesem »Godec pred peklom« (SNP I, št. 64—66). Ohranila se nam je sicer v treh inačicah, pa z Matjaževim imenom samo ena, najstarejša Vrazova iz Cerovca (sept. 1834; Nar. pes. Ilirske 1839, str. 24, SNP I, št. 64 v dveh redakcijah): Kralj Matjaž je žalosten, ker je duša njegove matere (red. II: žene) v peklu. Sam Bog mu svetuje, naj si kupi gosli in gre pred pekel gost; satan vrag mu bo potem dovolil (da neha igrati) vzeti plačilo, kakršno bo hotel. To se zgodi. Matjaž prime mater (ženo) za roko in jo pelje iz pekla. (Njene obleke pa se prijemljejo vse druge duše,) tedaj mati (žena) zakliče: »Nesrečen bodi, pekel ti, Kaj boš zdaj moga prazen bit!« Ko to izreče, zleti nazaj v pekel. »Nesrečni jezik ti, da nesi mogel tiho bit...!« Inačica je zložena v starinskih »kratkih vrsticah« skoraj brez rim in asonanc, pa z mnogimi sledovi dvodelnih dolgih vrstic.

Ravnikarjeva-Poženčanova inačica (pač iz Sela pri Kamniku, 1845; SNP I, št. 65) govori o »devetem kralju, ta žalostnem«, Valjavčeva (pač iz okolice Bele-Preddvora nad Kranjem, SG V (1860), 24; SNP I, št. 66) pa o »devetem možu, žalostnem možu«. Obe inačici sta zloženi v dvodelnih dolgih vrsticah, ki jih je Valjavec zapisal kot nevezano besedo. Obe nudita k Vrazovi inačici popravke in dopolnila: godec-igrec gode (in poje) pred peklom »od Kristusovega trpljenja«, in sicer dvakrat »let in dan« (št. 66), oz. »letni dan« (št. 65), ne »minute tri« (št. 64); plačilo ni za godbo, ampak da bi nehal gosti (št. 65, v. 45: »Mi tebe ne mormo poslušat več«, pod. št. 66); godec ne pelje matere za roko iz pekla, ampak s plaščem, ki se ga duše primejo. — Uvod in sklep obsegata tudi motive iz drugih legendarnih pesmi: Bog, Jezus in deveti kralj (mož) se vozijo po morju (prim. Spokorjeni grešnik, SNP I, št. 484—490, i. dr. stare bajke-legende); mati se odtrga od plašča in pade spet v pekel, ker drugim dušam iz zavisti brani prijemati se sinovega plašča (Sv. Petra mati, SNP I, št. 412 i. dr.).

S. Rutar (Zvon 1879, 149) pri označevanju zgodbe naše pesmi (Vrazove redakcije II iz NPI z »lübo« nam. materjo — Valjavčeve inačice ni upošteval) opozarja na podobnost z bajko o traškem pesniku Orfeju in njegovi ženi Evridiki, a sklepa iz tega le-to: »Torej tudi poslednja pesem (sc. o Matjažu) ne zatajuje svojega mythologičnega značaja«, kar je v zvezi razumeti v smislu naravnomitološke teorije.

Fr. Ks. Kuhač pripominja k isti Vrazovi redakciji (Južno-slovjenske Narodne popievke IV (1882), št. 1489 — Valjavčeve inačice tudi K. ne omenja, Rutarjeve razlage tudi ne): »Ova je pjesma vrlo stara legenda, te je na kralja Matijaša samo prenešena, kako se to vidi iz slijedećih dvijuh inačica...« (Kuhač, n. d., IV, št. 1490). Te dve inačici sta:

Moravska (Sušil, Moravské národní písně[2] (1860), št. 2. Sv. David. Z Bělé a z horní Bečvi). Kralj David pod topolom (pod oljko) svete pesmi igra:

O radostná novina,
Přišla k němu Maria:

»O Davide, Davide,
Tvoja matička v pekle je.«

Svatý David nemeškal,
Vezma husličky hned se bral.

Když tam před peklo přišel,
Svoju matičku uslyšel.

Hned na husličkáh zahudal,
Svoju matičku ven volal.

Dušičky se jí chytaly,
Z pekla ven vyjít nedaly.

Hned se s ďablem zakládal,
Kdoby z nich pěkněj zahudal.

David lepší zahudal,
Svoju matičku vyhudal.

Pesem se konča s pozivom (pač Gospoda Boga) kralju Davidu, naj gre k njemu služit: samo v mesecu bo sedel in svete pesmi pel. (To je očitno iz pravljice o Veselem bratcu — godcu Kurentu.)

Lužiškosrbska (Haupt-Smoller, Pjesnički hornych a delnych Lužiskich Serbow I (1841), str. 273—274; tu po Kuhaču, n. m.): Nekdo (pač gospod Bog) zakliče Davidu:

»Što sy tak zrudny, Dawicé,
Za sebi ne 'raješ?«
»»Och, kak da necham zrudny być,
Dyž nimam nikoho.
Nen a mać staj mi wumrelaj,
Wobaj se heli palitaj.««
Och Dawicé, och Dawicé,
'Zmi sebi jeno huslički!

'Zmi sebi jeno huslički,
A 'raj ty rónčka tsi.«
Prjene to rónčko 'raješe
Tom bohu samemu,
Druhe to rónčko 'rajaše
Tom' duchej swjatemu.
»Och zastań, zastań Dawicé,
Ty hižom dobyl sy!«

O rešitvi ali nerešitvi materini (in očetovi) iz pekla se dalje ne poje. Sklep (vv. 17—24) govori spet o Davidu na mesecu.

Kuzelja (t. LXIX, str. 67—69) je to prepričevalno sporedje tako zadovoljilo, da je legendarno pesem o Davidu kralju sprejel kot pravi in dokončni izvor naše pesmi o »Godcu pred peklom«; zdela se mu je neovržen dokaz, »da je nastala ta pesem pod cerkvenim vplivom in da nima v sebi nič mitičnega, kakor je to hotel videti Rutar«. Glede morebitne zveze legende same z bajko o Orfeju in Evridiki ni dalje razmišljal. Kralj Matjaž (v št. 64) je po njem zamenil kralja Davida, v št. 65—66 pa se je kralj David popačil v »devetega kralja«.

Pa ni tako. Slovenska pobožna pesem dobro pozna kralja Davida, kolednice vedo, da sta Marija in Jožef iz rodovine Davidove (SNP III, št. 4774—4775), Stržinar v uvodu Katoliš-kršanskega vuka pejsem (1729) poroča o sila dolgi pesmi »od psalmista Davida«, ki so

jo ljudje peli, pa je bila »čez božjo veiro«. Davidovega imena potemtakem ljudstvo ni moglo popačiti v »devetega kralja« (t. j. kralja »devete dežele«), pač pa je tega v pobožni pesmi prav lahko naredilo za kralja Davida, posebno če je imel kaj opraviti z godbo in petjem.

Ali se je to zgodilo že na Slovenskem (da bi bila Stržinarjeva »čez veiro« »pejsen od psalmista Davida« inačica naše pesmi in bi bil Kralj Matjaž v št. 64 res lahko zamenil kralja Davida), tega ne vemo. Gotovo je le to, da je »deveti kralj« v naši pesmi starejši od kralja Davida in da je zgodba naše pesmi le prav rahlo po krščansko preurejena bajčna pesem o Orfeju in Evridiki: le podzemlje se je spremenilo v pekel, iz žene je nastala mati, krivda, da se rešitev ne posreči, je prešla od pevca na njegovo ženo-mater, a krivda ni moralna.

V naše ljudsko pesništvo in s tem tudi v moravsko-lužiškosrbsko ta bajka pač ni prišla po literarni poti, ampak s posredovanjem predslovanskega ljudskega izročila na Balkanskem polotoku ali v Vzhodnih Alpah. Sprejeti smo jo morali že v zgodnjem srednjem veku; le to razloži njeno pot k Zahodnim Slovanom vsaj do 12./13. stoletja po jezikovnih otokih med sedanjo slovensko-nemško in češko-nemško jezikovno mejo. Ali je šla ta pesemsko-pravljična snov z Davidovim imenom tudi še drugam, ne vemo; danes je zvezana domala po vsej Evropi z imenom sv. Petra in njegove matere, a brez godbe in petja in z večjim poudarkom moralno poučne vsebine (B o l t e - P o l í v k a III, št. 221).

Kje in kdaj je nastal ta novi pesemsko-pravljični tip, doslej še ni dognano (vsaj po literaturi, v Ljubljani dostopni); ne vemo torej, ali sta »Godec pred peklom« in pesem-pravljica »Mati sv. Petra« samostojni krščanski prireditvi iste antične bajke, ali pa je druga morda krščansko poglobljena preureditev prve, starejše priredbe. Le enaka prememba žene v mater (ki ni pogojena s krščanskim naziranjem) kaže, da sta obe izročili v neki medsebojni zvezi, ni pa ugotovljeno, ali gre tu za rodno zvezo ali za nasprotni poznejši vpliv.

Na slovenskem ozemlju se zdi, da je pesem-pravljica o »Materi sv. Petra« mlajša od »Godca pred peklom«. Kolikor je mogoče soditi po danes znanem gradivu, je pesem-pravljica razširjena bolj v obmejnih predelih slovenske zemlje, v Beli krajini (Šašelj, Bisernice, št. 17 ab), na Tolminskem (Kenda i. dr., Tolminske narodne pravljice, str. 53); inačice »Godca pred peklom« in njemu sorodnih pesmi (Sveti raj pometajoča deklica, SNP I, št. 673—675; Sv. Tomaža mati, SNP I, št. 419; Sintilavdić, Etnolog XVII [1945], 29 — v vseh se govori o goslih ali vsaj o piskanju in trobljenju) pa so razširjene malodane po vsem Slovenskem. Naravno, da so se obojemu izročilu pridružili iz raznih pesmi in pravljic tudi motivi hudih grehov, takih, za kakršne je bilo treba v starem krščanstvu delati dosmrtno pokoro, pa tudi njihovih kmečkih in pivskih prireditev (krivična mera in vaga — mešanje vina z vodo).

»G o d e c p r e d p e k l o m« je verjetno najstarejša pesem, v katero se je vneslo Matjaževo ime, hkrati pa tista, v katero se je vneslo najpozneje.

Dodatek

„Kralj Matjaž rešen iz turške ječe“

A. Slovenske inačice z istrsko-čakavsko[1]

1. Goriška (SNP I, št. 9)[2]

Oj Kralj Matjaž, oj Kralj Matjaž
Prelépi kraljič ogrski,
Trikrat s Turkom na vojski biû,
V četrto je le vlovljen biû,
V ta tèmni turen vržen biû.

Še pride Turka kralja hči,
Najmlajši hči Margetica.
Ga v okenci zagledala,
Se v njega je zagledala.
Tak reče mu Margetica:
»O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
Prelépi kraljič ogrski!
Še danes živ boš ti ostoû,
Ti jutre Turk bo glavo vzoû.
»O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
Prelepi kraljič ogrski!
Kaj boš ti meni lona daû,
Jez ti bom turn odpírala,
Če 'z tèmne ječe réšila«.

Tako ji reče Kralj Matjaž:
»Jez ti bom daû srebra, zlata,
Če boš mi turn odpírala.«

Tak ona mu odgovori:
»Srebra, zlata mi tréba ni,
Saj ga imam več po smetéh,
Ko ti imaš ga po gradéh.«

Še to ji reče Kralj Matjaž:
»Oj Turka kralja mlajši hči,
Narmlajši hči, Margetica,
Kaj boš pa lona prašala,
Če turn mi boš odpírala?«
»O kaj ti pravim, Kralj Matjaž,
Prelépi kraljič ogrski!
Jez druz'ga ne bom prašala
Ko tebe, lépi Kralj Matjaž.«

»O kaj ti dém, Margetica,
Le-ta ne bo, ne more bit',
Le-ta ne more se zgodit':
Doma imam svojo ženkó,
Tri mlade sinke imam ž njó,
Mi turen boš odpírala,
Med njimi se (si!) boš zbérala.«

Marget'ca šla je v bélo klét,
Vtočila vinca trojnega,
Z njim Turke je napijala.
Tako jeh je napijala,
De so trdo zaspavali,
Na črno zemljo padali. —
Še ključe je pobérala,
Matjažu turn odpirala.

Marget'ca vzela konjčku pet,
Na tri je déla dost blaga,
Dosti zlata, dosti srebra.
Na druga dva se vsedeta,
Prehitro se zasukata,
'z Turčije ven zadirjata.

Še kam predeleč dirjata,
Do 'nga kovača mladega:
»Le gore, gore, mlad kovač!
Prekovi mojih konjčku pet
In služi toj prelépi lon,
Prelépi lon, sto zlatih kron.
Obrni krempeže naprej,[3]
De bojo Turki mislili,
V Turčijo notrka so šli.« —
Matjaž z levico lon dajaû,
Z desnico glavo proč mu djaû.

---

[1] *Slovenske inačice:* priobčujejo se v današnjem pravopisu, a z jezikovnimi oblikami zapisovalčevimi.

[2] 1. *Goriška.* Zapisal M. Trnovec. — SNP I, št. 9 iz Torbice jugoslavjanske mladosti III (1863), 66—67. — Matej Trnovec (1843—1913) iz Lamuric pri Grgarju na Goriškem. Kot Trdinov učenec (v 7. in 8. šoli na Reki) je nabiral narodne pesmi, največ pač v domačem kraju.

[3] *Matija Majar* piše v Hermanovi »Geschichte Kärntens« I (1843), str. 255: Turški konji so imeli majhne železne in tudi zlate podkve. Take so našli na Dolški planini pri Zilji. Konji so bili »po turško« podkovani, tako, da je tisti del podkve nazaj gledal, ki bi moral biti spredaj (»na robe«).

Še kam predeleč dirjata,
Do 'nega brivca mladega:
»Oj gorę vstani, brivec mlad,
Obrí kraljiča mojega,
Matjaža Kralja lépega
In služi toj prelépi lon,
Prelépi lon, sto zlatih kron.«
Matjaž z levico lon dajaû,
Z desnico glavo proč mu djaû.

Še kam predeleč jezdita,
Do Donave prjezdita.
Še Kralj Matjaž tak govori:
»Kako bo zdaj, Marget'ca,
Kod bova črez posavala,
Kod Donavo prplavala?« —

Marget'ca vzame prsten zlat,
Na sréd vodé ga zapodi
In koj se voda razdeli.
Sta srečno črez posavala,
Sta Donavo prplavala.

Tam so pastirje pasili,
Pri čredah so se igrali.
Še reče jim Margetica:
»Kaj pravim vam, pastirje vi,
Ko Turki pridejo za nam',
Vas bojo prašali: ‚Kakó
Prplavala sta Donavo?'
Povejte jim, pastirje vi:
‚Za vrat sta kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.'«

Za njima Turki pridejo,
— Ko trave 'n listja jeh je blo —
Pastirje vprašajo: »Kako
Prplavala sta Donavo?«

Pastirje jim odgovoré:
»Za vrat sta kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.«
Za vrat si kamnje vezali,
Se v Donavi potopili.

Še kam predeleč jašeta,
Do doru mi prjašeta,
Do doru kralja samega,
Matjaža Kralja lépega.
Njega gospa v okni stoji
In kliče k sebi tri sini:
»Sinovi moji, lejte sam,
Sotenko oče pelje dam.«

Še Kralj Matjaž tak govori:
»Sotenka moja ona ni,
Mi Bog jo daû za angelja,
Mi turen je odpirala,
Iz ječe me je réšila.«

Matjaža so sprejemali,
Marget'co nič obrajtali.
In ona zjoče se hudó:
»Kakó bo z mano, oh kakó,
Naprej ne vém, nazaj ne smém!«

Al Kralj Matjaž tak govori:
»Le sàm, le sàm, Matjažič mlad!
Prpeljaû sèm Margetico,
Turškega kralja mlajši hčer.
Vzemi jo za nevestico,
Je turen mi odpirala,
Iz ječe me je réšila.«

Matjažič vzeû Margetico
Za ljubo si nevéstico.

2. Gorenjska (SNP I, št. 10 a)[1]

O (Kralj) Matjaž, o (Kralj) Matjaž,
Lépa je krona ogerska!
Trikrat je na vojski bil,
Četertikrat je vlovlen bil,
(Je v turško ječo vržen bil).

Notri je bil let in dan,
De ni vidil beliga dné
Ino sonca (ne) rumeniga.

On ni vidil drugiga
Kakor mlado Marjetico,
Turškiga cara mlajši hčir.
Ona je k nemu tekala,
(Mu) kratke čase delala.
Tako je rekla Marjetica,
(Turškiga cara mlajši hčir):
»Ak me češ, Matjaž, uzét',
Jest te čem rešit 'z ječe (zle).«

[1] 2. *Gorenjska.* Neznanega, malo pismenega zapisovalca, ki je pesem zapisal pač za *A. Smoleta.* Ni je pa pisal po petju, ampak po narekovanju; zato so porušene ne le kítice, ampak pogosto tudi vrstice. V besedilo so sprejete (v okroglih oklepajih) nekatere Prešernove konjekture iz redakcije 10 b, [v oglatih oklepajih] tudi kako moje za umevanje koristno dopolnilo. Vrazova redakcija (št. 10 c) in Kastelčeva (št. 10 č) sta močno spremenjeni.

»»Le-to ne bo, ne more bit',
Jest imam doma svojo gospó,
Trikrat je lepši kakor ti,
Trikrat je mlajši kakor ti.
Jest imam doma brata mlajšiga,
Matjaž (je) kakor jest,
Krono ima lepo kakor jest.
Jest te očem Matjaž[u] dat,
Ak ga, Marjetica, očeš vzét'.««
»O vera, vera, (Kralj) Matija[ž],«
»»O vera, vera, Marjetica,
Turškiga kralja mlajši hči!««

»O čakaj, čakaj, (Kralj) Matjaž,
De pride š'ntmarjeten dan:
Naredila bom velke gosti,
Bom Turke vse upijanila
Ino svojga očeta stariga.
Potlej bom ukradla kluče tri,
Perviga od kojnske štalice,
Drugiga od svetle kamrice,
Tretiga od veže zdlej:[1]
Iz kamre bom vzela zlata ino srebra,
Kakor sva velika obedva;
Iz štale bom spelala konje tri.«

Marjetca komej čakala,
De pride š'ntmarjeten dan,
Naredila je velke gosti,
De je Turke vse upijanila
Ino svojga očeta stariga.
Potlej je ukradla kluče tri
Ino je spelala konje tri,
Na enega je djala zlata in srebrá,
Potle pa vsak na enga sédeta
Ino prehitro dirjata.

Kir prov deleč prideta,
K temu kovači starimo:
»Gori, gori, stari kovač!
Boš služel dober lon,
sto celih kron,
Pojd nam prèkovat konje tri:
Narpred oberni krampeže,
Nazaj oberni glatko kov.«

Na konje hitro sédeta,
Do vode Donove dirjata.
Tako je rekel (Kralj) Matjaž:
»Kaj bo zdej, Marjetica,
K' čes vodo ne moreva?«
Z roko je vrgla perstan zlat
v Donovo,
Potlej sta srečno preplavala.

Za nima gredo Turki hudi:
»Nazaj, nazaj, Marjetica,
Turškiga cara mlajši hči!«
Turčini vprašajo:
»Kako sta vodo preplavala?«
Marjetca tako pravi:
»Kamne si na vrat perveżijte,
Tud vi lohko vodo preplavate!«
Turki so si kamne na vrat pervèzali
In se vsi potopili.

Peršla sta pred Matjažov beli grad.
Matjažova gospa v okno stoji:
»Naš Matjaž že drugo ženo pelá,
Trikrat (je) lepši kakor jest,
Trikrat je mlajši kakor jest.«

Matjaža so sprejemali,
Marjetco gerdó gledali.
Pravi Marjetica:
»Kaj čem jest, kako čem jest?
Naprej ne vem, nazaj ne smem!«
»»Le-sem, le-sem, Matjaž,
bratec moj!
Perpèlal sim ti lepo gospo,
Turškiga cara mlajši hčir.««

Ta čas po farja pošlejo,
De jih precej undukaj poročijo.

[1] Po *Streklju:* od veže zdolej (v turnu).

3. Lipa Dore i knez Matijaš[1]

(Vrbanska)

Kneza Matijaša Turci uhvatiše,
Za celih devet let V uzdi[2] ga držaše.
Deseto teciše
Pravdu mu sudiše, Da će ubjen biti.
A to je doznala Lipa Dorotija,
Lipa Dorotija, Careva kćerčica,
»Če bite vi dali, Knezu Matijašu,[3]
Če bite vi dali, Ki bi vas z uzdi[2]
znel?«
»»Ja bih njemu dao Zlata nemirena,
Srebra necinjena.««
»Velika vam hvala, Kneze Matijašu,
Već ja imam zlata Nego vi olova,
Nego ako ćete me Za pravu jubu zet.«
»Ne morem vas, Dore, Za pravu
jubu zet,
Zač ja imam doma San svoju gospoju,
San svoju gospoju I svoju dičicu.
Neg ja imam brata, Lipči je nego ja
Viši je nego vi:
On vas hoće, Dore, Za pravu jubu zet.

Dore mi pošeće Va konjsku štajicu,
Pak ona zibere Tri konje najboje.
Na prvoga dala Sve srebra i zlata,
Na drugoga dala Kneza Matijaša,
Na tretoga Dore Sama zajahala.

Kraljević Marko ubije Arapku djevojku

B. Srbskohrvatske inačice

4. Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga[4]

(Vuk Stefanović Karadžić)

Pita majka Kraljevića Marka:
»Ja moj sinko, Kraljeviću Marko!
Što ti gradiš mloge zadužbine?
Il' si teško Bogu zagrišio,
Il' si ludo[5] blago zadobio?«
Veli njojzi od Prilipa Marko:
»Oj Boga mi, moja stara majko!
Jednom bijah u zemlji Arapskoj,
Pa uranih na vodu čatrnju,
Da napojim mojega Šarina;
Kad ja dodjoh na vodu čatrnju,
Al' na vodi dvanaest Arapa;
Ja ščadijah, mati, preko reda
Da napojim mojega Šarina,
Ne dade mi dvanaest Arapa;
Mati moja, izvadismo kavgu:
Ja potegoh tešku topuzinu,
Te udarih crna Arapina,
Ja jednoga, mene jedanaest,
Ja dvojicu, mene desetina,
Ja trojicu, mene devetina,
Ja četiri, a mene osmina,
Ja petinu, a mene sedmina,
Ja šestinu, a mene šestina;

---

[1] 3. Iz Vrbnika na otoku Krku iz zbirke Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih, preštampane iz »Naše Sloge«, Trst (1879), II, št. 62. Zapisal Mato Trinajstić po pjevanju Mare Mahuljice. Pesem je tu tiskana v dvanajstercih, v izvirniku v šestercih.

[2] *V uzdi:* nastalo iz »v vuzi«, slov. v vozi = ječi; — *z uzdi:* kajpak prv. iz vuze, slov. iz voze = ječe.

[3] Knezu Matijašu: zvalnik, ne dajalnik!

[4] 4. *Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga: Vuk* II[1], št. 64, II[4], št. 63 — prvotna št. 7 (Zaručnica Laza Radanovića) je v 4. drž. izdanju izpuščena.

a) *Inačice z umorom. Bogišić*, št. 5 = HrNP (MHr) II, št. 13: Kraljević Marko kazuje materi, kako je ubio Arapku djevojku (bugaršticа); *HrNP* II, str. 345: *Alačevićeva* iz *Makarskega Primorja* v Dalmaciji; n. d., 350: *Palunkova s Popovega polja* v Hercegovini (severno od Dubrovnika); n. d., 350: *Pavlinovićeva* iz Dalmacije brez navedbe kraja; n. d., 350 s.: *Trnskega* iz *Gornje Krajine* v Hrvatski (brez kraja). — *Neven* IV (1855), 285: Nevjera Kraljevića Marka, »priobćio *Mate Ivičević u Spljetu*« (brez kraja).

b) *Hrvatske inačice z omiljeno Markovo krivdo.* (Marko rešiteljice ne poseka in ne obglavi, ampak jo samo zapusti, pa se nato sama utopi.) *HrNP* II, št. 14. Marko Kraljević prevario Arapku djevojku (Malo drukčije): *Glavićeva* iz Luke na Šipanu; n. d., str. 349: *Markovićeva* iz istega kraja od druge pevke.

Te vrste inačica, izpačena. HrNP VI, str. 327: *Ostojićeva* četrta iz *Nerezišća* na Braču (Kr. M. . . . »naljubio se djevojke u gori, pa je tamo i ostavio«).

[5] »ludo blago zadobio« znači: bez muke i bez pameti, samo srećom, a mnogo blaga. »Vuk.

Šestina je mene nadvladala,
Svezaše mi ruke naopako,
Odvedoše kralju Arapskome,
Kralj me baci na dno u tavnicu.
Ja tamnovah za sedam godina,
Nit' ja znadoh, kad mi ljeto dodje,
Nit' ja znadoh, kad mi zima dodje,
Osim jedno, moja stara majko:
Zimi bi se grudale djevojke,
Probace mi po grudu snijega,
Po tom znadem, da je došla zima;
Ljeti bace stručak bosioka,
Po tom znadem, da je ljeto, majko.
A kad nasta osma godinica,
Tavnica mi nije dodijala,
Dodija mi Arapka djevojka,
Mila ćerca kralja Arapskoga,
Dolazeći jutrom i večerom;
Više mene na tavnički pendžer:
‚Ne trun', jadan, u tavnici, Marko!
Već daj mene tvoju vjeru tvrdu,
Da ćeš mene uzet' za ljubovcu,
Da izbavim tebe iz tavnice,
Dobra tvoga iz podruma Šarca,
Nakupiću žutijeh dukata,
Bolan Marko! koliko ti drago.'
Kad se, mati, vidjeh na nevolji,
Skinuh kapu, metnuh na koljeno,
Pa se kunem kapi na koljenu:
‚Tvrda vjera! ostavit' te neću,
Tvrda vjera! prevarit te neću;
I sunce je vjerom prevrnulo,
Te ne grije zimi k'o i ljeti,
A ja vjerom prevrnuti neću.'
To promisli Arapka djevojka,
Promislila, da se kunem njojzi:[1]
Jedno veče bješe omrknulo,
Otvori mi od tavnice vrata,
Izvede me iz tavnice, majko,
Dovede mi pomamna Šarina,
I još sebe boljeg od Šarina,
Na obadva bisage dukata,
Donese mi sablju okovanu;
Otale se dovatismo konja
I odosmo kroz zemlju Arapsku.
Kade jutro bješe osvanulo,
I ja sjedoh, mati, odpočivat',
A uza me Arapka djevojka,
Zagrli me crnijem rukama.
Kad pogledah, moja stara majko,
Ona crna, a bijeli zubi,
To se mene mučno učinilo,
Ja potegoh sablju okovanu,
Udarih je po svilenu pasu,
Kroz nju sablja, mati, proletjela;
Privatih se mojega Šarina,
Još Arapci glava progovara:
‚Bogom brate, Kraljeviću Marko!
Nemoj, bolan, mene ostaviti!'
Tu sam, mati, Bogu zgriješio,
A veliko blago zadobio,
Te ja gradim mloge zadužbine.«

5. Makedonska (Miladinovci, št. 54)[2]

Pobolil sja Marko Kralevike,
Što si ležal tokmu tri godini,
Ot ništo si iljač ne na'ožal.
I mu reče negva stara majka:
»Ajti, Marko, ajti sinko mile!
Ne sí bolen, sinko, ot gospoda,
Tuk sí bolen, sinko ot gre'o'i,
Da ti vikna popoj, du'ovn.ci,
Lepo da sja sinko ispovedviš,
Da si kažiš tvoi-te gre'o'i.«

Što mi vikna do devet popo'i,
I popo'i Marko-mu vele'e:
»Kaži, Marko, tvoi-te gre'o'i!«
Toga velit Marko Kralevike:
»A egidi popoj, du'ovn.ci!
Ja si ima golemi gre'o'i;
Na pra'ina ljugje sum zagubil,
Mnogu majki ja sum si izgoril;
Ama eden grjaf s' imam najgolem.
Koga pojdof vo Arapska zemja
Sja biefme so càrni Arapi,
Arapi-te bjaa pokjotii,
Mie tiè si 'i nadelifme.
Bog ja ubil edna stara baba,
Što golema marifet im kaza;
Izvado'e nivni ostri sabji,
I pozemi ni i narjadi'e,
Isekve'e ot konji kitici,
'Sem junaci živi nè fati'e,
Né farli'e vo temna càndana.
Koj si umre, kogo go puštie;
Ja si ležaf za devet godini,
Ja ne znaef ni leto ni zima.
Car imaše edna mila kerka,
Mila kerka Arapska[3] devojka;
Koga bjaše lete so cvekina,
Mi davaše p' edna kiska cveke,
Mi veleše Arapska devojka:
»Nà ti Marko i ti da razberiš,

[1] Ni prisegel zvestobo (vjeru) Arabki, ampak svoji (krščanski) veri.
[2] *Bratja Miladinovci*, Bolgarski narodni pjasni. Zagreb (1861), št. 54, Markovo ispovjadvanje. Kraj in pevec nista navedena.
[3] V izvirniku: Aranska (tisk. pomota).

Ot' je sega leto so cvekina!«
Koga bjaše zima so snego'i,
Mi da'aše grutka snego'ita:
‚Ná ti Marko sega da razberiš,
Ot' je sega zima so snego'i.'
Sja počudif toga što da čina,
Kak' d' izlezam ot temna zàndana,
Jà izmamif Arapska devojka:
‚Izvadi me Arapske devojke!
Izvadi me ot temna zàndana,
Ke te zemam za mlada nevesta.'
Sja izmami Arapska devojka,
Me izvade ot temna zàndana,
Koga bjaše car-ot na lo'enje,
Na lo'enje vo gora zelena;
Ta si zede do tri dobri konji,
I si zede tri to'ari azno.
Si jà kačif zad sebe na konja;
Pobegnafme vo Prilepsko pole.
Sja zastoif na kraj bjala češma,
Da pieme edna studna voda.
Sja opulif v Arapska devojka,
Koga vidof pusto lice càrno,
Lice càrno, pusti zàbi bjali,
I mi dojde grozno i ne'arno;
Tàrgnaf sabja ja presekof gla'a.
Tie mi sè golemi gre'o'i.
Keške nea da jà ne zagubef,
Da donesef vo moa-va kukja,
Pri moja-va stara mila majka,
Da jà dàržef kako mila sestra,
Ke ja najdef drugar sproti nea,
Da ne storef golemi gre'o'i.
Ja ne znaef vo temna zàndana,
Ni koga mi sànce ugrjevjaše,
Nito sànce, nito mesečina,
Jas ne znaef ni zima ni leto;
Taja mene doma me donese,
A ja nea na pàt jà zagubif.
Tie mi sè moi-te gre'o'i.«

Si stana'e devet-te popo'i,
Mu pea'e svjati vangelia,
Mu pea'e prosteni molitvi,
Go pea'e tri dni i tri noke;
Go fatilo Marko son da spiet.
Koga ot son mi sja razbudilo,
Malu stana kolku da si sednit;
Po malu si Marko ozdra'ilo.

6. Bolgarska iz Samokovskega[1]

Marko Kraljevitj dobi tri pisma, prvo »ot Harvat-grada, Ot Harvata ot Kralo-Harvatski«, drugo »ot Sàrbina-grada ot Kralo-Sàrbinski«, tretje »ot Stambola-Ot Stambola ot Caro Stambolski«. Po materinem nasvetu gre najprej v Stambol in tam mu naroči »cara Kustadina«, naj gre z vojsko zoper Kralja Arapina v zemljo Anatolsko. Zbere vojsko, največ junaških Hàrvatov, in kralja Arapina premaga blizu grada Anatola. Na povratku pa ga zadene nesreča:

Kugá ojde du gora zelena,
Tamo najdé toj češma šaréna.
Se junaci konje vóda poja,
Konje poja i líca si mija.
Naj udzát e Marku Kraljeviti,
I on svàrná na češma šárena,
Da napoi šarca dobra konja
I da mie svoe bjelo lice.
Bog da bie Kralja Arapina,
On imaše dévet mila sina,
U nih beše sàrce nenámirnu,
Ta jahnáha devet bàrzi konje
Ta butnáha pu ramni drumove,
Ta stignáha Markute junaka,
Vednaga go ú race fanáha,
Vednaga go nadzad puvarnáha
Utkaráha go Anadola-gráda
Turihá go u tévna tevníca,
Ta e ležál devet gódin vreme.
A štu beše Králja Arápina,
On imaše edna mila šterka,
Bendisála Markute junaka,
Bendisa go za ljúbne da jí e.
Ta gledala Markute junáka,
Gledála go u tevna tevníca,
Nosíla mu ručkí i večeri,
U nedjelja dva páti premjena.
Ka stanalo i leto deseto
A štu beše Kralja Arápina,
On otidé po gori na lóva,
Zabuvarí ključi da si zéme,
Da si zeme ključi ut tevníca;
A štu beše nagóvata štérka,
Oná zema ključi ut tevníca
Ta utvorí Markute junaka,
I mu dáde šarca dobrá konja.
Pa jahnali šarca dobrá konja,
Ta begahá tri dni i tri nošti.

[1] Zapisal *Hr. P. Konstantinov*, pel Geórgij Nenkov v Čupetlovem (Krajište Palakarija) v Samokovskem okraju. Sbornik za narodni umotvorenija... Sofija III (1890), 3. oddel., 95 s.

Kuga beše reka Varadína,
Puduhnál e sílen bujen vjetar,
Ta e otkril mómina prekrofka,
Svjetna lice kato càrna glavnja,
Ka ju vidé Marku Kraljeviti,
Ka ja vidé junák učudí se:
Kade vódi Arapka djevojkja,
Ká če junák ut srám da ja vódi.
On izvadí svoja óstra sáblja,
Ta pogubi arapka djevojkja,
Pa ja fárlí reka Varadina,
Pa si ojde doma na dvoróve,
Pa go praša svoja stara makja:
»Mili sínu Marku Kraljeviti!
Kadé hodí dévet gódin vreme,
Kadé hodí sinu što pečelí?«
Prekazá ju Marku Kraljeviti,
Prekaza ju sičku što e biló.

A majkja mu potio govóri:
»Mili sinu Marku Kraljeviti,
Aku nehtje ljubne da ti e,
Oti mi ja sinu nedovede
Nedovede za mlada robinja,
Kuga sinu na muma gróbnina,
Tugaj sinu na tebe smártnina.

C. Pesem o Kraljeviču Marku in arabski devojki s sklepom slovensko-istrskega baladnega tipa

7. Marko Kraljević prevario Arapku djevojku[1]

(Ilićeva iz Mitrovice v Slavoniji)

Marko večerao s majkom
Suhog krušca i ovčijeg sirca,
Večeru su s vodom zalivali,
Jer ni vina, ni od vina lika.
Pa kada su večer večerali,
Progovara Kraljevića majka:
»D'jete moje, Kraljeviću Marko!
Otkuda je, da ti ruka sane?
Il si s' junak krivo zaklinjao
I zakletvu nogom pogazio?
Il s' nevinu krvcu prolivao,
Koju b', sinko, braniti morao?
Ili si se vilam zamirio,
Pa su tebe mlada opčarale?
Ili si mi junak ograiso,[2]
Ograiso na kom krstopuću?
Il si pao vješticam u ruke,
Il vješticam ili vukodlakom?«

To slušao, majku poslušao,
Pa je majki ovak' govorio:
»Jerosimo, moja stara majko!
Što me pitaš, pravo ću ti kazat.
Nisam pao vješticam u ruke,
Nit vješticam niti vukodlakom,
Ne bojim se njihovih nameta.
Nit sam, majko, mladjan ograiso,
Ne boji se Marko krstopuća.
Nit su mene vile ureknule,
Uroci mi naškodit ne mogu.
Čarolije ništa mi ne škode,
Vile su mi mile posestrime.
Nit sam, majko, krvcu prolivao,
Koju b' junak braniti morao.
Ja sam uv'jek slabije štitio,
A ohole ljuto pedepsao.
Na r'jeke sam tursku krvcu livo,
A kaursku svagda sam branio,
Nego sam se, moja mila majko,
Nego sam se krivo zaklinjao
I zakletvu nisam ispunio,
Nego junak nogom pogazio.
Zato meni, moja mila majko!
Zato meni desna ruka sane.«

Majka ga pita, neka kaže tu svoju zakletvu, ne bi li mu ona mogla pomoći. Marko joj kroz plač sve po istini odgovara:

»Kad sam bio u carevoj vojsci,
Zarobi me arapskije kralju,
Zarobi me, u tavnicu baci,
Pa me muči i gladom i žedjom.
Pa on hoće da mu se poturčim,
Il poturčim ili mlad poginem.
A ja, majko, svašta sam mislio,
Pa sve misli na jednu smislio,

[1] 7. *Kraljević Marko prevario Arapku djevojku.* HrNP II, str. 347—349. Pesem spada k inačicam z omiljeno Markovo krivdo, navedenim zg. pri naši št. 4. Bistveni razločki pa so: 1. Kraljević Marko je oženjen; 2. rešiteljice ne zapusti, ker se mu zdi grda, ampak ker ima že ženo; 3. zapusti jo res pri vodi, pa ne brez pomoči v samoti, ampak v varstvu starega pastirja, pri katerem sta prenočila; 4. pesmi je dodan nov sklep. Besedilo podajem po Andrićevem vse važno nudečem izvlečku (n. m.). — Inačic ni.

[2] *Ograisati:* zaiti, slabo naleteti.

Da ja volim sto puta umrti,
Nego jednom vjeru zatajiti.
To je kralju i pomučno bilo,
Pa me muči mukam svakojakim.
Danom muči, noću ne da spavat,
Već mi meće guje u njedarca.
To se čudo na daleko čulo,
Još se brže svuda razglasilo,
Pa je čula i kraljeva kćerka,
Pa je čula, mene požalila.
U pol noći k men' je dolazila,
Pa je meni ovak' govorila:
‚Je l' istina, sužnju u tavnici!
Da ti voliš mladjan poginuti
Nego s' svoje vjere odreknuti
I nego li tursku poprimiti?'
Ja joj reko: ‚Jest tvrda istina,
Jest istina, kraljeva djevojko!'
Opet ona riječ prifatila,
Pa mi zbori i tiho govori:
‚A Boga ti, sužnju u tavnici!
Ako s' nisi mladjan udomio,
Udomio, curom oženio,
Uzmi mene za svoju ljubovcu,
Ja ću tebe sretna učiniti.
Izvest ću te iz tavnice tavne,
Pobjeći ću s tebom do Prelipa,
Bit ću t' ljuba, a majci zamjena.'
Tud sam, majko, ljuto sagrešio
I curu sam grdo prevario.
Kleo sam se, da nisam udomljen
I da nemam u Prelipu ljube.
To je cura teško dočekala,
Pa mi ode ta bijelom dvoru.
Nakupila šest tovara blaga
I nuz blago kraljevsko od'jelo.
Pa mi ide u dolnje pojate
I izvede četiri konjica,
Na dva meće ta to pusto blago,
Pa me pusti iz tavnice tavne
I vodi me u mermer-avliju.
Zasjedosmo te dobre konjice,
Ona vilu, a ja lastavicu,
Pa odosmo priko polja ravna.
Mi pridosmo polje i planinu,
Pa dospismo Moravi vodici.
Kod Morave nigdi nikog nema,
Samo ovčar, starac Milovane.
Tud stadosmo, da se odmorimo,
A i mrklu noćcu prospavamo.
A kad bilo noći po pol noći,
Ja ustado, moja mila majko!
Dočupa se moje lastavice,
Pa ja odu dvoru bijelomu,
A ostavi kraljevsku djevojku
I ostavi to nje pusto blago,
U tom sam ti, majko, sagrešio
I zakletvu moju pogazio.«

Kad to čuje majka, psuje Marka, što je svoju ogadio dušu. To je slušala i ljuba Andjelija, pa je zaplakala. Kad se dosta naplakala, otišla je starcu Milovanu i dovela janje od ovaca. To ne bilo janje od ovaca, već to bila prevarana cura. Kad je sjutra danak osvanuo, dozove Andriju djevera i preda mu »lijep muštuluk, curu neljubljenu«.

Kail[3] bio Kraljević Andrija,
Još sretnije janje od ovaca.
Kad se Jandro s curom oženio,
Kraljević je Marko ozdravio,
Pak se kune i proklinja junak,
Da ne ć' dati vjeru za nevjeru.

[3] Kail (turško): zadovoljen.

D. Hrvatski inačični tip, približan slovensko-istrskemu

Po vsem Hrvatskem Primorju od otoka Šipana blizu Dubrovnika do Promontura v Istri ter v njegovem zaledju — z otokom ok. Oriovca v Slavoniji in bližnjega bosenskega Dubočca — je razširjen poseben inačični tip naše pesmi. Po sklepu zgodbe se dele popolne inačice v tri skupine.

a) Oženjeni rešenec da rešiteljico svojemu sinu za ženo:

1.—2. HrNP VI, str. 329 in 330. Nališeva in Angjelinovićeva, obe iz Sučurja na Braču od Mate Franičevića (Livljanin Pavel in carjeva hči Fatima, oz. Fajka): da ji za moža sina Vladimira.

b) Oženjeni rešenec vzame rešiteljico sam, ker mu je prva žena pred vrnitvijo umrla.

3. HrNP VI, št. 33. Ban Zrinjanin i Begzada djevojka. Zapisal Luka Marjanović v Želavi v Gorni Krajini na Hrvatskem.

4. N. d., str. 329. Gabričeva iz Oriovca v Slavoniji (Zrinjanin ban in carjeva hči).

5. N. d., 330. Tomaseova iz Dalmacije, b. kr. (Zrinović in begova sestra Šečera).

6. N. d., 330 s. Banićeva iz Donjega Doca kraj Sinja (Zrinović in »beginja-djevojka« Ajka).

7. N. d., 330. Rakovčeva iz Gorne Krajine na Hrvatskem (Zrinjanin in carjeva devojka).

8. N. d., 332. Ane Dobrile-Mladineo inačica iz Senja (Zrinjanin in Šečira devojka).

9. N. d., 332. Kukuljevićeva — b. kr. (Zrinjanin in carjeva hči).

10. N. d., 332. Konjikovićeva iz Gospića (Zrinjanin i Begzada djevojka).

c) Samski rešenec vzame rešiteljico za ženo.

11. HrNP VI, str. 326. Pavlinovićeva iz Bukovice v Dalmaciji (Ban Zrinjanin i Šečerka djevojka).

12. N. d., 329. Bunjevčeva iz Zrinja na Hrvaškem (Zrinović in begova hči).

13. N. d., 330. Bišćanova iz Jelse pri Karlovcu (Zrinjanin in turška devojka).

14. N. d., 327. Ostojićeva druga iz Selc na Braču (Dubrovčan Pavel in carjeva hči Sultanija).

15. N. d., 330. Ostojićeva tretja iz Selc na Braču (Livljan Pavel in carjeva hči).

16. N. d., 330 Kačić-Miošićeva iz Brista pri Makarski (Livljan Pavel in carjeva hči Sultanija).

17. N. d., 329. Muratova z otoka Šipana (Štefan Banović in vezirjeva hči Fajka).

18. HrNP iz »Naše Sloge« (Trst, 1879), I. odd., št. 20, iz Promontura v Istri (Banović Mijate in carjeva hči).

d) Nepopolne inačice; ker sklepa ni ali v povzetku ni označen, ni razvidno, v katero izmed skupin (a—c) spadajo.

19. HrNP VI, št. 33. Tamnovanje bana Zrinjanina. Pavlinovićeva iz Knina (Zrinjanin in arabska devojka).

20. N. d., str. 328. Ciganovićeva iz Zrinja (Zrinjski Nikola; samo začetek pesmi).

21. N. d., 328s. Seridža-Zrinkovićeva iz bos. Dubočca (Zrinović in sultanova hči; sklep: »Prevezoše Zrinovića bana«).

22. N. d., Babukićeva iz l. 1798, neznano od kod (Ivo in Fatima; sklep: »Sretno odu u zemlju kaursku«).

23. N. d., 326. Ilićeva iz Oriovca v Slavoniji (Zrinović in Šekira; samo začetek, nadaljevanje preide v poslednji boj Nik. Zrinjskega pod Sigetom).

24. N. d., 327. Ostojićeva prva (Mali Radojica i Arapka djevojka; samo začetek ustreza, nadaljevanje je drugačno: po božjem uslišanju se vrata v ječi sama odpro in vsi ujetniki se razidejo domov).

V HrNP VI, str. 327 med inačicami navedena Ilićeva druga pesem »Zrinović i Sulejman« ne spada sem, ampak je zgodovinska pesem o zadnjem boju Nikole Zrinjskega.

Nedostopne so mi sledeče inačice, navedene v HrNP VI, 332 »iz štampanih zbornika«: Kukuljević, str. 142. »Ban Zrinjanin i kći caričina« (prim. št. 9); — Stojadinović, knj. II, br. 7. »Ženidba Zlatarića Pavla«; — Kordunaš, knj. II, br. 19. »Zrinjanin ban«.

Zunanje znamenje tega hrvatskega inačičnega tipa je, da zgodba ni prenesena na ime Kraljeviča Marka, ampak na mlajšega Zrinjanina ali Zrinovića bana ali na druge, zgodovini neznane osebe; rešiteljica je v večini inačic sultanova (carjeva) hči.

Za vsebino tega tipa pa je značilno, da v inačicah ni niti sledu junakovemu gnusu pred rešiteljičino tujo raso in da se dejanje ne končuje tragično, ampak v občno zadovoljnost. Vse to veže ta inačični tip na zahodna izročila, ki je iz njih izšla tudi slovensko-istrska pesem »Kralj Matjaž v turški ječi«.

Le nekako polovica inačic se zdi, da se naslanja v prvem delu še na srbsko-hrvatsko-makedonsko-bolgarsko tragično pesem o Marku Kraljeviču in arabski deklici, in sicer z jetnikovo krivo prisego; pa tudi tu je razloček: ne priseže z namenom, da bi prisego — kakor jo razume dekle (vera — zvestoba in vera krščanska) — pohodil, ampak da bi zaradi rešitve prikril resnico, da je oženjen.

To pa veže hrvatski inačični tip z anglo-škotsko-nordijskimi baladami »The Fair Flower of Northumberland«, ne s tragičnim srbskim inačičnim tipom. Verjetno, da se je ta motiv, ki je nadomestil zahodnemu srednjeveškemu človeku nerazumljivi rasni stud proti krščeni »poganki«, razvil iz grških izročil, uporabljenih v srednjeveškem narodnem epu »Digenis Akritas«, že na Balkanskem polotoku. (Da se to ugotovi, bi bilo treba poiskati v novogrški narodni poeziji ustreznih inačic; v Ljubljani to ni mogoče, ker ni potrebnih književnih pomočkov.) Zgodilo se je to pač v zahodnih predelih polotoka, ki je spadal k zahodni Cerkvi. Normani bi bili potemtakem balado že v tej obliki sprejeli, ne pa sami v tem smislu preoblikovali.

V drugi polovici inačic, v katerih jetnik ni oženjen, tudi te podobnosti s srbskim tragičnim tipom ni. Vendar govori vse za to, da se ta skupina inačic ni razvila iz drugačne osnove — iz praobrazca morda — ampak da se je poenostavila iz zgoraj označenih inačic. To spričuje resnica, da spadajo inačice z istim imenom obema skupinama inačic: Zrinjanin-Zrinović št. 3—10 in št. 11—13).

V drugem delu zgodbe se uveljavlja vpliv zahodnega baladnega tipa, ki mu pripada tudi pesem »Kralj Matjaž in Marjetica, turškega carja mlajša hči«. To ni samo vsemu zahodnemu pripovedčno-baladnemu krogu skupna odsotnost rasne protivnosti proti krščeni Arabki-Turkinji; tudi nevarnosti, ki pretijo ubeglima na poti, in to ravno ob prehodu čez reko, so iz zahodnega inačičnega tipa, dasi je način, kako jih premagata, v hrvatskih inačicah bolj racionalen, v slovenskih bolj pravljičen. Iz istega vira je tudi srečni sklep. Tu pa je bil vpliv praobrazca močnejši: le dve inačici — pravzaprav samo ena — iz istega kraja in od iste pevke (št. 1—2) sta si usvojili isti sklep kakor slovenska goriška inačica, da rešeni dá rešiteljico sinu v zakon, povsod drugod so o tem samo sledovi (št. 33, vv. 79—83): Vinčaj mene za brata mladjega ... za sinovca svoga ... za komšiju svoga; št. 34, 339: Ja imadem bana netijaka ... 342ss.: dva sina, ki sporočita očetu materino smrt), zmagal pa je sklep v križarskih časih bolj razširjenega praobrazca: rešiteljico vzame rešeni jetnik, v večini inačic sicer kot vdovec, v velikem številu inačic pa se je tudi ta zapreka odstranila: žena ujetnikova se je iz zgodbe izpustila. V tem pogledu so močno vplivale tudi pesmi o otmici, zlasti o otmici mohamedanskih deklet (Vuk V, št. 551. Jovo čobanin i careva šćer; št. 552. Ženidba Jakše kapetana. — HrNP VI, št. 95. Da znaš, majko, kako kaur ljubi; št. 96. Kako Vlašić ljubi; inačic je brez števila, gl. Andrić, HrNP, str. 390). Iz njih je često sprejeta homerjevska podoba »jezde preko polja ravna Ko dvi zvjezde preko neba sjajna«, pa tudi značilni sklep, sprejet v naslov inačic HrNP VI, št. 95—96.

8. Zrinjanin ban i Šećerka djevojka[1]

(HrNP VI, št. 33: Tamnovanje Zrinjanina bana)

Tamnio je bane Zrinjanine
U tamnici bega od Novoga,
Tamnio je devet godin' dana.
Kad deveta na zahodu bila,
Piše bane listak knjige bile,
Pa je šalje svojoj staroj majci:
»Oj starice, mila moja majko!
Pošalji mi srebrenu tamburu
I terzijan od suhoga zlata,
Da se s njome junak razgovaram,
Jer je meni tavna dodijala.«

Kad je majka knjigu razumila,
Mislila se ostarila majka:
»Otkle meni srebrena tambura
I terzijan od suhoga zlata?«
Potribom se svojom pohrvala,
Sve prodala, što je god imala;
Uzela mu srebrenu tamburu
I terzijan od suhoga zlata,
Pa jih šalje banu u tamnicu.

Kad je bane tambur dohvatio,
Da je komu stati, pa slušati,
Kako bane u tambur udara!
Sitno kuca, tanko zapopiva,
U pismi je govorio bane:
»Oj starice, mila moja majko!
Da me budeš oženila mlada,
Da se s mojom dragom razgovaram!«[2]
Slušala ga Arapka divojka:
»Bora tebi, bane Zrinjanine!
Pomol' de mi lišce na pendžere,
Da se tvoga ja nagledam lišca.«

Pomoli se bane Zrinjanine,
Gleda njega Arapka divojka.
Dokle ga je okom sagledala,
Odmah joj je srcu omilio,
Pa govori Arapka divojka:
»Bora tebi, bane Zrinjanine!
Bi l' ti mene pokrstio za se?
Izbavit ću tebe iz tamnice.«
Govori joj bane Zrinjanine:
»Izvadi me, Arapka divojko!
Izvadi me iz tavnice tavne,
Ja ću tebe pokrstiti za se.«

Kad to čuje Arapka divojka,
Jedva čeka Arapka divojka,
Da joj tavna uhvati se noćca.
Kad se tavna noćca uhvatila,
Ona krade od tavnice ključe,
Pa otvara od tavnice vrata,
Pa dozivlje Arapka divojka:
»Tko je ovde bane Zrinjanine,
Tko je ovdje, neka na dvor idje!«

Tu izadje bane Zrinjanine.
Namaknula Arapka divojka,
Namaknula tri berbera mlada,
Jedan berber smidu bradu brije,
Drugi berber vrâni perčin češlja,
Treći berber nokte obrizuje.
Pa odleti Arapka divojka,
Ona leti u podrume donje,
Pa osedla dva dobra konjica,
Sebi ždrala, a banu gavrana.
Meće sedla od suhoga zlata,
A dvi uzde od sunčanog traka,
Dvoje prsi sjajnoga niseca,
Pa uzlazi na čardake gornje,
Grabi blaga štogod više more.

Posidoše dobrih dvoje konjâ,
Odjezdiše priko polja ravna,
Kano zvizde priko neba sjajna.[3]
Kad su bili blizu vode hladne,[4]

---

[1] 8. *Zrinjanin ban i Šećerka djevojka.* Pod tem naslovom sem združil nepopolno inačico, ki jo nudi *dr. Nik. Andrić* v HrNP VI, št. 33 Tamnovanje Zrinjanina bana, 116 vv.) in nadaljevanje (vv. 315—399) iz popolne inačice HrNP VI, št. 34 (Ban Zrinjanin i Begzada djevojka, 399 vv.), ki je v prvem delu po rapsodski maniri silno razvlečena (sam opis jetnikovega preoblačenja v turškega veljaka obsega 62 vv. — v inačici št. 33 samo 3 vv.). Za uskladenje so vv. 78—83 prve pesmi premeščene pod črto, ker jih govori Arabka namesto Zrinjanina in na nepravem mestu, pa so v drugi pesmi na pravem mestu in v pravih ustih. »Bega od Novoga« (očeta) in »nevskog Mustaj-bega« (brata) si lahko vsakdo sam v mislih popravi v »cara Sulejmana« starejših inačic in očeta rešiteljice, »Arapku divojku« in »Begzadu djevojku« pa v »carevu djevojku« ali »Šećerku djevojku« starih inačic.

[2] V HrNP VI, št. 34, vv. 56—66 obžaluje ban Zrinjanin mater: »Što ... me nisi oženila mlada, Da t' ostane u dvorima ljuba, Jali ljuba, jali unuk koji ...« Motiv, da s to pesmijo zbudi pozornost rešiteljice, je star; poznamo ga že iz angleške balade »Young Beichan« inač. C (Zapiski NTS, t. LXIX, 64).

[3] O tej homerjevski podobi v pesmih o »Otmici« prim. *Ivan Grafenauer,* Lepa Vida, str. 249 s. in op. 5 c.

[4] V HrNP VI, št. 34 je to »Sama voda ladna« (ki se pri Novem steka v Uno).

Tute mi se sneveseli bane;
Pitala ga Arapka divojka:
»Što si tako neveseo, bane?
Ali si se junak oženio
Ali ti ja za u volju nisam? . . .«[1]
Govori joj bane Zrinjanine:
»Bora tebi, lijepa djevojko!
Ja se junak oženio nisam,
A ti meni jesi za u volju.
Već amo je blizu voda hladna,
Na njojzi su turske skeledžije.
Turski skelu zapitat ne umim,
Pa će oni nas-ga uhvatiti,
Uhvatiti, pa nas uapsiti;
Bit će gore, neg je prije bilo.«

Govori mu Arapka divojka:
»Muč', ne boj se, bane Zrinjanine!
Kad budemo blizu vode hladne,
Ja ću tebi zavezati usta,
Pa ću reći, da te bole zubi.«

Kad su bili blizu vode hladne,
Ona vadi šudar iza pasa,
Ona banu zavezuje usta,
Pa dozivlje turske skeledžije:
»Bora vama, turske skeledžije!
Namaknite vi tu skelu amo,
Da privezem babu, oca svoga,
Brže bolje da mu tražim lika,
Jer su mi ga zabolili zubi.«

Namakoše, pa ih privezoše,
Kad su bili nakraj vode hladne,
Al se hvati lijepa divojka,
Al se hvati u džepove svoje,
Pa izvadi dva dukata žuta,
Pa darova turske skeledžije:
»Skeledžije, napijte se vina!
Čekajte me, dok s' odovud vratim,
Bolje ću vas tada darovati.«

(HrNP VI, št. 34, v. 315 ss.)
(Oni)[2] jezde preko polja ravna
Ka' dvi zv'jezde preko neba sjajna.
Bane muči, ništa ne govori,
Al govori Begzada djevojka:
»Dušo moja, Zrinjanine bane!
Što ti mučiš, sa mnom ne divaniš?
Al ja tebi za u volju nisam,
Al ti imaš na domu kadunu?«

Odgovara bane Zrinjanine:
»Dušo moja, Begzada djevojko!
Ja sam tebi svoju viru dao,
Jer je meni za nevolju bilo;
Ja imadem na domu kadunu,
I ja imam dva sina nejaka.«

Kad to čula Begzada djevojka,
Mili Bože, čuda velikoga
Od onoga časa nesretnoga!
Čuj, zakuka Begzada djevojka,
Čuj, zakuka kano kukavica,
A prevrće kano lastavica.
Nju mi tješi Zrinjanine bane:
»Muč', ne cvili, lijepa djevojko!
Ne vodim te, da t' u najam dadem,
Već te vodim, da te ja udadem:
Ja imadem bana netijaka,
I više je i ljepši od mene,
Svega ima više on od mene.«

U ta doba dvoru bijelome
Izlaziše dva banova sina.
Božju pomoć njima nazivao,
Nazivao Zrinjanine bane:
»Božja pomoć, dva sinčića mlada!
Je li stara na odžaku majka?
Govoriše dva banova sina:
»Oj Boga ti, iz tamnice babo!
Tvoja j' stara na odžaku majka,
Al je naša svijet prom'jenila,
Juče jesmo sahranili majku!«

Kad u dvore bane ulazio,
Ljubi majka Zrinjanina bana:
»O, ti bane, oči obadvije,
S kojim' majka ide po svijetu,
Po svijetu i po žarku suncu!«
Govori joj Zrinjanine bane:
»Ne ljubi me, mila moja majko,
Veče ljubi svoju novu snahu,
Koja j' tavne mene izbavila,
I ovdje me dovodila, majko!«

[1] Tu sledi — na nepravem mestu in v nepravih ustih:
Ako si se junak oženio,
Vinčaj mene za brata mladjega;
Ako nemaš ti brata mladjega,
Vinčaj mene za sinovca svoga;
Ako nemaš toga nijednoga,
Vinčaj mene za komšiju svoga.«

[2] V izvirniku »Veće«.

Mili Bože, na svemu ti hvala!
Piše knjigu novski Mustaj-beže
Iz Novoga, iz grada b'jeloga,
Pa je šalje Zrinju na Krajinu,
A na ruke banu Zrinjaninu.
Z knjizi je njega pozdravio,
I banu je 'vako govorio:
»Gospodine Zrinjanine bane!
Šalj-der meni dobre konje moje,
I šalji mi divno odijelo,
I šalji mi sestricu jedinu!
Ako meni ti poslati ne ćeš,
Tebe hoću pohoditi bana.«

To ne sluša Zrinjanine bane.
Kad osvanu nediljica sveta,
Ban odvodi Begzadu djevojku,
Odvodi je Oledarki crkvi,
I svojim je krstom pokrstio,
Od nje sebi gospu namistio.
Bila Begza, sad lijepa Kate.
Velik porod s njome izrodio,
Tri djevojke, a četiri sina.
Nigda j' nije prekorio bane,
Da je bila Turkinja djevojka.

Ona uze divit i artije,
I lagano pero od pisanja,
Pake piše listak-knjigu bilu
Bratu svome novskom Mustaj-begu.
U njojzi je njega pozdravila
I ovako bratu govorila:
»O moj brate, novski Mustaj-beže,
Da ti znadeš, o moj brate dragi,
Kako j' lipo Zrinju na Krajini
Isusovu viru virovati
I svojim se krstom pokrstiti,
Ti bi, brate, Novi ostavio,
Pa bi iša' Zrinju na Krajinu!«[1]

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHEN VOLKSLIEDER VON KÖNIG MATJAŽ

1. Literatur. Der Autor gibt eine kritische Darstellung der bisherigen wissenschaftlichen Berichte und Studien von den slowenischen Volksliedern über König Matjaž (Matthias Corvinus). Den Gegenstand behandelten vor allem: Matija Majar (nach 1843, s. Anm. 1), Simon Rutar (1879, s. Anm. 2), Fr. Hubad (1890), J. Scheinigg (1891), Zenon Kuzelja (1905—6, s. Anm. 4), I. Grafenauer (1921—2), Fr. Kotnik (1923—24), Jakob Kelemina (1930), Bartolomeo Calvi (1931—32), Georg Graber (1936), Ivan Grafenauer (1943).

2. »König Matjaž rettet seine Braut« (Varianten s. Anm. 7). Kuzelja zieht das serbokroatische Volkslied von Kraljević Marko und Mina aus Kostur (Var. s. Anm. 8) zum Vergleich heran, hebt die Übereinstimmungen und die Unterschiede hervor. Als Vorbild weist Kuzelja die piemontesisch-provenzalisch-katalonische Kanzone »Il Moro Saracino« nach (s. Anm. 9 nebst Text und Varianten). Von diesem Urbild seien das slowenische und das serbokroatische Volkslied unabhängig von einander hervorgegangen; erst später wären die beiderseitigen Varianten miteinander in Berührung gekommen (kajkav.-slow. Variantentypus mit Kraljević Marko). Bei dieser verdienstlichen Feststellung ist Kuzelja stehen geblieben; die Frage nach der Herkunft

[1] Tak ali p d ben sklep je priljubljen v pesmih o otmici mohamedanskih deklet po kristjanu (HrNP VI, št. 95. Da znaš, majko, kako kaur ljubi; št. 96. Kako Vlašić ljubi; Vuk V, št. 551. Jovo čobanin i careva šćer; št. 552. Ženidba Jakše kapetana. Inačic je po Andrićevih besedah brez števila (n. d. 390).

des verschiedenen Schlusses im slowenischen und im skr. Lied hat er sich nicht gestellt; er begnügte sich mit dem Versuch für verschiedene slow. Sondermotive anderweitige Vorbilder zu suchen.

Die Lösung dieser Frage liegt in der Doppelgestalt der romanischen Vorbilder, die Kuzelja wohl sah, aber nicht genug beachtete. Dem Schlußmotiv des slow. Liedes (vergebliche Verfolgung) entspricht der Schluß der katalonisch-provenzalischen Form des Moro Saracino; es findet sich auch im byzantinischen Volksepos »Digenis Akritas« und in russischen Bylinen. Dem Schluß des serbokroatischen Liedes (tätliche Beleidigung der Entführten und sofortige Bestrafung des Beleidigers), entspricht aber der Schluß in der zweiten Variante der spanischen Romanze von Gaiferos und in der ersten Variante von Moriana (Nigra, o. c. — Anm. 9 — S. 242, 244). Daß dies Motiv volkstümlich und einst weitverbreitet war, beweist die Drasianepisode im Wolfdietrich (Kuzelja, o. c., Bd. 69, 33 f., Anm. 4) es drang auch in Varianten des »Moro Saracino« ein: das deutsche Volkslied »Der Pilgrim« (Uhland, Nr. 100, John Meier, Balladen I, Reclam, Nr. 43) ist die spielmännische Entstellung einer solchen Variante (John Meier hat das nicht erkannt).

Die Sage von Wolfdietrich gehört zum merowingischen Sagenkreis (6. Jahrh.), die von Gaiferos, Rolands Neffen, zum karolingischen (8. Jahrh.). Digenis Akritas (um 1250) beruht auf byzantinischen Traditionen des 10. Jahrh. Wahrscheinlich stammt der Balladentyp »Il Moro Saracino« samt der slowenischen Ballade und den russischen Bylinen von Byzanz (von den volkstümlichen Vorbildern des Digenis Akritas), der Balladentyp von Gaiferos aber hat selbst oder in Kontaminationsform den Weg nach dem Balkan und ins skr. Lied gefunden. Solche Reisen waren wohl nur im Zeitalter der Kreuzzüge möglich.

3. »König Matjaž wird von der Sultanstochter aus ihres Vaters Kerker befreit« (SNP I, Nr. 9—10; Varianten s. im Anhang). Auch da ist es Kuzeljas Verdienst, das slowenische Volkslied (die Befreierin gibt Matjaž seinem Sohn [Bruder] zur Frau), für das er noch eine dritte, istrianischkroatische Variante nachwies, in Beziehung gebracht zu haben zu einem serbisch-kroatisch-bulgarischen Balladentyp (Kraljević Marko tötet die Araberin, die ihn aus ihres Vaters Kerker befreit hat [b: er verläßt sie, worauf sie Selbstmord verübt]), für den schon russische Forscher andere europäische Varianten gefunden hatten: die Episode vom (unverheirateten) Antiochussohn und der Emirtochter, die er dann trotz Eheversprechen verläßt; »The fair flower of Northumberland« (ein verheirateter Schotte wird gegen meineidig gegebenes Eheversprechen von der Tochter des Northumberlandgrafen befreit und dann verlassen); afr. chansons des gestes (der befreite Christ nimmt die sarazenische Retterin nach ihrer Taufe zur Frau; vereinzelt: der verheiratete Christ verspricht der Befreierin, seinen Sohn zur Ehe zu geben und erfüllt das Versprechen). Den genetischen Zusammenhang des gesamten Sagen- und Balladenkomplexes

haben aber weder die russischen Forscher noch Kuzelja klargelegt, da ihnen die Kenntnis wichtiger Zwischenglieder abging. Auch die slowenische Schlüsselvariante (SNP I, Nr. 9: Befreierin wird Sohnesfrau) konnte Kuzelja nicht helfen, da er in ihr gerade das Hauptmotiv falsch verstand: die Befreierin angeblich des Befreiten Kebse! Die Schlußfolgerung, das slowenische Lied habe sich als Zweig des serbisch-kroatisch-bulgarischen Balladentypus unter dem Einfluß lokaler Sagen von diesem getrennt, ist daher unrichtig.

Eine große Anzahl damals noch nicht veröffentlichter kroatischer Varianten und einige nicht berücksichtigte anderweitige Variantentypen ermöglichen heute die Aufstellung des folgenden Entwicklungschemas des Sagen- und Balladentypus vom »Gefangenen, den des Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Gefangenschaft befreit«.

I. *Den ältesten bisher bekannten Typus stellt eine in Senekas Contraversiae I, 6 wiedergegebene Retorenschülerarbeit dar (s. Anm. 38): Der Sohn eines Römers, von einem Piratenhäuptling gefangen, wird gegen Eheversprechen von dessen Tochter befreit und nimmt sie zur Ehe (zwischen Bräutigam und Braut sozialer Gegensatz). — Ähnlich in der Chronik des Popen von Duklja (12. Jahrh.) nur in christlicher Umwelt und mit legendären Zügen: Vladimir, Fürst von Duklja, und Kosara, Tochter des Makedonierzaren Samuel (10.—11. Jahrh.). Der Gegensatz nur staatlich.*

Aus diesem Grundtyp entstanden zur Zeit der Araberabwehr im Frankenreich und Byzanz neue Varianten; der Gegensatz war nun religiös und rassisch, aber mit verschiedenen Folgen. Im Westen verschwindet durch die Taufe der Sarazenin jeder Gegensatz, im Osten kommt wegen Abscheus vor der Moorenrasse der Gedanke an die Taufe gar nicht auf. Im ersten Falle ändert sich das äußere Geschehen fast gar nicht, im zweiten aber ganz wesentlich.

Ia *(westl.): Legende und chansons des gestes (11.—12. Jahrh.) vom hl. Willehalm v. Aquitanien — Guillaume d'Orange aus d. 8.—9. Jahrh.: er heiratet nach der Taufe seine Befreierin. So auch in zahlreichen Balladen und erzählenden Dichtungen aus der Kreuzzugszeit, unter andern von Gilbert Becket, dem Vater des hl. Thomas Becket (12. Jahrh.).*

Ib. *Der schon verheiratete Gefangene verspricht der Befreierin seinen Sohn zur Ehe und hält sein Versprechen. So in Baudouin de Sebourg die Episode von Ernout de Beauvais, so wohl auch im Vorbild der späteren Sage vom Grafen v. Gleichen (Doppelehe), so im slowenischen Volkslied.*

II. *(östl.): Digenis Akritas (nach volkstüml. Vorbild d.10. Jahrh.): Der Antiochussohn verspricht der Emirstochter eidlich die Ehe, läßt sie aber nach geglückter Flucht im Stich; sie kehrt beschämt nach Hause zurück.*

IIa *(westl.): Im katholischen Westen war der Rassenabscheu unverständlich; der Meineid und das Verlassen des Mädchens wurde also*

durch den Ehestand des Gefangenen begründet. So in kroat. Varianten vom Ban Zrinjanin (immer kontaminiert mit Variantentypus Ia *oder* Ib *und glücklichen Schluß), so in der engl. Ballade The fair flower of Northumberland (John Meier hat diesen Zusammenhang nicht gefunden: DVM II, Nr. 42. Der betrügerische Freier, eine Variante des Mädchenmörders, a. W. Nr. 41).*

III. *Bei den orthodoxen Serben und Bulgaren kommt der Rassenabscheu besonders scharf zum Ausdruck; wohl unter dem Einfluß der Mädchenmörderballade (s. IIa) bringt hier Marko seine »schwarze« Befreierin um (oder verläßt sie unter so erschwerenden Umständen, daß sie Selbstmord verübt) und verfällt darum der Strafe Gottes.*

Auch die hier erwähnten Wanderungen fanden meist zur Zeit der Kreuzzüge statt. Es ist klar, daß die slowenischen und kroatischen Varianten älter sind als ihre Übertragung auf den Namen des Kraljević Marko, Kralj Matjaž und den Ban von Zrinj.

4. »König Matjažs Tod«. »König Matjaž als Geiger vor der Hölle«. Die Ballade »König Matjažs Tod« (infolge Verwundung durch den Celjer Stadttrommler, der ihn bei seiner Frau ertappt) hat schon S. Rutar auf Grund der einzigen damals bekannten Variante (SNP I, Nr. 12) mit der Verwechslung des Celjer Grafen Ulrichs II. mit K. Matjaž erklärt. Kuzelja wiederholt diese Erklärung. Aber schon die ihm bekannte zweite Variante (a. O. Nr. 11) erwähnt Celje nicht und die Todeswunde bringt ihm der »spanische König« bei; die dritte, erst 1939 (Glonar, Stare žalostne, S. 14) veröffentlichte Variante widerlegt diese Erklärung völlig: hier wird K. Matjaž von den Celjer Fürstenknechten auf dem nächtlichen Gange zur Fürstin zu Tode verwundet.

Die Ballade ist somit einfach eine der nicht seltenen Volkslieder vom bestraften Ehebrecher; auf K. Matjaž wurde sie nicht infolge einer Verwechslung mit Ulrich II. von Celje übertragen, der ja auch nicht wegen Ehebruchs erschlagen worden ist. Die slowenische Sage kennt Matjaž zwar vor allem als den Heilbringer vor dem Jüngsten Gericht, aber in einigen wohl erst spät auf K. Matjaž übertragenen Varianten auch als Kämpfer gegen Gott. Das entspricht der Doppelform der Sage vom im Berge schlafenden und in der Endzeit wiederkehrenden Sagenhelden, auf den der Name K. Matjažs übertragen wurde. Denn wie Kaiser Nero wurde auch Friedrich II. von den einen (den Kaiserlichen) als Heilbringer, von anderen (den Päpstlichen) als Gehilfe des Antichrist erwartet. Und der Streiter gegen Gott konnte auch ganz gut Ehebrecher sein (vgl. Kres IV [1884], S. 141 s. Nr. 1 und 2: statt Gott — Vilen).

Der Name K. Matjaž ist nur in eine Variante des legendären Liedes »Der Geiger vor der Hölle« eingedrungen (SNP I, Nr. 64: er singt seine Mutter frei, aber auf ein unzeitiges Wort fällt sie wieder dahin zurück). S. Rutar hat diese Variante mit der griechisch-thra-

kischen Mythe von Orpheus und Euridike in Beziehung gebracht — allerdings nicht im Sinne von Sagenwanderung, sondern von naturmythologischem Ursprung. F. X. Kuhač (Bd. IV, Nr. 1489) suchte das Vorbild in einem legendären Lied von König David, von dem er in Nr. 1490 eine mährische und eine lausitzserbische Variante abdruckte. Kuzelja, der auch die slowenischen Varianten vom »deveti kralj« (neunten König), bzw. »deveti mož« (Mann) kannte (SNP I, Nr. 65—66), wies Rutars naturmythologische Erklärung, aber auch den Zusammenhang mit der Orpheusmythe zurück, und fand im »deveti kralj« eine Bestätigung von Kuhačs Ansicht: »deveti kralj« wäre aus »David kralj« entstanden.

Das trifft nicht zu. König David ist in der slow. Volksdichtung zu bekannt, als daß seine Entstellung zu »deveti kralj« (König eines fernen fernen Landes) möglich wäre. Ganz sinnvoll ist dagegen die Substitution des fremden Orpheus mit dem wohlbekannten »deveti kralj«, der dann als Sänger frommer Lieder leicht von David abgelöst werden konnte. Da ist dann der Ansatz für die Legende von St. Peters Mutter — wo St. Peter kein Geiger mehr ist.

Trikraljevske igre in kolede na Slovenskem

(Ob bohinjski koledi »Trjé král hódjo«)

Niko Kuret

Medtem ko je slovensko ljudsko pesništvo, zlasti epsko, predvsem po zaslugi Grafenauerjevih študij danes vsaj nekoliko obdelano, sta naša epika v prozi in zlasti še naša folklorna dramatika še dokaj malo znano ozemlje. V svojem pregledu za »Narodopisje Slovencev II«[1] se je omejil dr. Fr. Kotnik samo na verske igre našega ljudstva in še tu je moral — sledeč značaju celotnega dela — ostati bolj ali manj pri pregledni ugotovitvi večidel že znanih dejstev. Njegova kritična izdaja Drabosnjakovega »Izgubljenega sina«, ki je že dlje časa napovedana, pa kaže pravo pot, po kateri bomo polagoma prišli do kar mòč prave podobe slovenske ljudske dramatike: priborili si jo bomo z monografičnimi obdelavami posameznih pojavov naše dramatske folklore. Za zdaj je to sicer še zelo težavno, dostikrat celo nemogoče prizadevanje. Saj nam v naših knjižnicah ni dostopna najvažnejša literatura, posebno ne objave tekstov iz naše soseščine.

[1] Dr. France Kotnik: Verske ljudske igre. »Narodopisje Slovencev II«. Ljubljana 1946, Posebni odtisk. 103 sl.

Z doslej neznano trikraljevsko koledo iz Bohinja, ki sem bil nanjo po naključju opozorjen spomladi 1950,[2] se je število naših božično-trikraljevskih koled oz. iger povečalo na štiri. Primerjava sorodnih motivov iz vseh štirih me je napotila k natančnejšemu pregledu naših trikraljevskih koledic v Štreklju. Dr. Fr. Kotnik je že svoje dni[3] opozoril na dejstvo, ki ga je ponovil v svojem že nave-

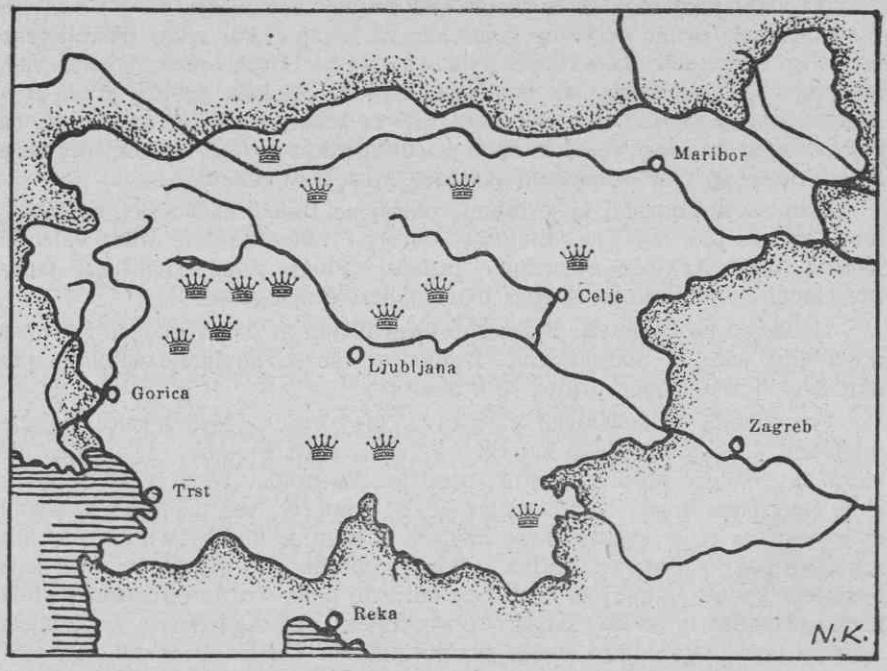

Trikraljevske kolede in igre na slovenskem ozemlju. (Etnične meje po Ramovševi Dialektološki karti.)

denem pregledu v »Narodopisju Slovencev II«, da se namreč v naših božičnih pesmih marsikje hranijo ostanki porušenih iger. Z razborom motivov v naših štirih igrah oz. koledah se mi zdi to dejstvo vsaj v trikraljevskem snovnem krogu potrjeno. Tej svoji raziskavi vprav zaradi

[2] Na igro me je opozorila v šoli pri obravnavanju slovenskega ljudskega slovstva tedanja maturantka Marica Rantova, doma iz Bohinjske Bistrice. Po njenem posredovanju sem navezal stike z enim izmed kolednikov, upokojenim železničarjem Šmnom Žvanom, ki mi je igro zapisal in poslal. Važna dopolnila mi je prispeval bistriški rojak prof. Cene Žnidar s pomočjo prof. Mavriča. Vsem dolgujem hvaležnost. — Dne 12. novembra 1950 sem na Bohinjski Bistrici osebno preveril vse zbrane podatke in jih še dopolnil.

[3] Ocena 16. snopiča SNP. »Cas« XIX, 1924/25, 88—89. — Gl. tudi »Verske ljudske igre«, 103—105.

zgoraj omenjenega pomanjkanja tuje literature sicer ne morem dati širšega okvira in se moram zadovoljiti začasno samo z domačim gradivom.

Najprej naj spregovorim o bohinjski trikraljevski koledi, ki nam je bila doslej neznana.

I. »Trjé král hódjo« v Bohinju

Na večer pred praznikom svetih Treh kraljev, 5. januarja, so v Bohinju vse do minule druge svetovne vojne leto za letom igrali svojo trikraljevsko igro. Igri so pravili, da »Trjé král hódjo«. Dolgo prej so spraševali, »če bodo kej král hodíl«, »če nas bodo kej král obiskál«. Običaj je bil prav star. Kralji so hodili rod za rodom, leto za letom in »bo že čudno bló, de b joh kak lét na bló«. Sedaj še živih starih kolednikov (moj poročevalec šteje 64 let) očetje so se že spominjali »králov« iz svoje otroške dobe.

Skupino kolednikov, ki je hranila običaj na Bohinjski Bistrici, so tvorili sami starejši možje. Baltezarja je igral Janez Žnidar, Miho Valentin Mavrič, Gašperja Jože Mencinger, pismarja Šimen Žvan, Herodeža Janez Mencinger I, stražarja pa zdaj že umrli Janez Mencinger II.

Hodili so po Bohinjski Bistrici in njeni bližnji in daljni okolici. Prišli so do Srednje vasi in Stare Fužine. Dolgo prej že so jih ljudje vabili in jim naročali: »Pa še k nàm prídte, še k nàm!«

Pri obhodu so sodelovali igralci in pevci. Med igralce štejemo predvsem Tri kralje, glede katerih so veljali stari predpisi. Gašper je moral biti manjše postave in star; nosil je sivo brado. Miha je bil visok in je imel črno brado. Baltezar je bil zamorec, ves namazan s sajami in mastjo, da se je svetil; brade ni imel. Z njim je hodil fantiček kot nekakšen paž. Napravljeni so bili v bogata oblačila. Na glavah so imeli lepe pozlačene krone. Najprej so imeli bele halje do pétá. Krajša ogrinjala so bila rdeča in modra in so bila na široko obrobljena z zlatimi našivi. V zadnjem času so imeli napravljene lasulje po gledališkem vzorcu. V rokah so nosili vsak pozlačeno žezlo ter lepe ponikljane ali medeninaste posode ali škatle in tudi majhno kadilnico. Podobno je bil napravljen Herod. Z njim je bil pismar. Ta je bil napravljen v duhovniški talar, nosil je duhovniški ovratnik in visok cilinder. Včasih sta bila kar dva pismarja. Herodu ob strani je bil vojak, njegova častna straža, s potegnjeno sabljo. Tem šestim ali sedmim je stopal na čelu fant, ki je nosil zvezdo. S koledniki je hodil še fantič, ki je nosil sliko jaslic ali majhne jaslice,[4] in nekdo, ki je v vrečo pobiral darove.

Z nabranim denarjem so si koledniki opravo vsako leto izpopolnili in olepšali. Kostume in rekvizite so imeli spravljene v nekdanjem Prosvetnem domu na Bistrici. Med nemško okupacijo pa je vse izginilo.

[4] Zdi se, da so služile svoje dni v ta namen zlasti »omarične« jaslice. — K. Adrian-L. Schmidt: Geistliches Volksschauspiel im Lande Salzburg. Salzburg-Leipzig 1936, objavlja (med str. 176 in 177) sliko takšnih jaslic z izrečnim podpisom: »Knochenkrippe aus Saalfelden, Muster einer Stellkrippe der Hirtensinger. (Podčrtal jaz.) Volkskunde-Museum Hellbrunn.«

Kolednikom so se vedno pridružili cerkveni pevci, sami moški, ki so prepevali stare in znane božične pesmi, pa tudi drugi fantje, radovedneži, da je bil sprevod kar številen.

Na pot so krenili dan pred svetimi Tremi kralji o mraku. Kjer koli so se ustavili, je potekal obred enako.

V veži so pevci zapeli katero od znanih božičnih pesmi, v hiši pa se je vse pomaknilo k stenam ali za peč. Pri mizi pod bogkovim kotom je čakal pripravljen stol.

Prvi stopi v hišo Herod s svojim častnim stražnikom, ki ima sabljo in Herodu nosi veliko knjigo. Za njima prideta oba pismouka (včasih je bil tudi samo eden), vsak z veliko knjigo pod pazduho. Herod sede na stol k mizi, vojak se s sabljo v roki postavi poleg njega, za mizo na klop pa sedeta oba pismouka, položita vsak svojo knjigo na mizo in mirno čakata. Herod ošabno strmi predse.

V vratih se prikaže zvezda. Zvezdonosec stopi v hišo in obstane za vrati. Za njim pridejo Trije kralji. Pevci v veži zapojo trikraljevsko pesem. Prva gresta oba »bela« kralja po vsej dolžini »hiše« in se obrneta. Za njima je krenil »črni« kralj. Sredi hiše se srečajo in molče priklonijo. Nato gredo vsak svojo pot, se spet obrnejo, se sredi hiše srečajo in spet poklonijo. Vsa hiša molče spremlja ta slovesni obhod. Ko se kralji tretjič srečajo in drug drugemu poklonijo, se skupaj obrnejo proti Herodu, stopijo predenj in se mu poklonijo. Gašper se oglasi in reče:

»Čé (Kje) je novorojêni král Júdou? Vídlə smo negôvo zvézdo na Jútrovəm in pršlə smo ga môlt.«

Herod skoči ob teh besedah pokonci in zavpije:

»Káj? Novorojêni král Júdou? Kaj nísm jèst král Júdou? Jèst ne poznám krála razen mêne u Judéji!«

Razburjen pritisne pest na čelo, kakor bi premišljeval. Trije kralji čakajo. Naposled dvigne glavo in reče tiše:

»Sklícou bom vélke duhoune in pismárje in preiskál bomò, kjé j kej zapísanga o novorojênəm králu.«

Herod se nato obrne k mizi in oba pismarja vstaneta. Vsi trije začno stojé hlastno iskati vsak po svoji knjigi. To listanje postaja groteskno. Nobeden ničesar ne najde. Posebno Herod s čimdalje hujšo ihto išče in knjigo premetava. Nazadnje jo jezen zapre in z njo udari po mizi. Nato pa se obrne in reče kraljem z mehkim glasom:

»Jèst ne nájdem nikjér zapísano o novorojênəm détetu.«

Tedaj pa se oglasi pismar in z glasom skozi nos prebere iz svoje knjige:

»Po prerôku Malahíju je prerokván, de bo nôvi král Júdou rôjen u Bêtlehem na Júdovəm.«

Herod osupne, dvigne glavo, nato pa se nagne k Trem kraljem in jim hinavsko reče:

»Pa nej bó tokó. Prou ste govoríl! Pojdíte in skrbnó pouprašújte po təm otrôku! Pôtlej pa mi prídte praut in še jèst ga bom šou častít in môlt.«

Trije kralji se mu poklonijo in se obrnejo. Herod sede.

Medtem je fant, ki je nosil jaslice, postavil jaslice na klop ali stol, domači pa so prižgali na vsaki strani svečo, ki so jo že prej pripravili. Trije kralji pridejo mimo, se pred jaslicami ustavijo in pokleknejo. Pevci v veži se oglasé ta čas z božično pesmijo. Ko končajo, opravijo Trije kralji obdarovanje deteta, vstanejo in z zvezdonoscem odidejo iz hiše.

Komaj pa so za durmi, skoči Herod pokonci in jezno zakliče:

»Tíle trjé král so me nájbrž zapelál. Ne bó joh vèč k mên nazaj. Hóčam pa uníčt tgà otrôka.« Nato nadaljuje naučeno in ne v narečju: »Zato se hočem razsrditi, vse fantiče in dekliče pomoriti, da bo tekla rdeča kri in fantičov in dekličov nč več ni!«

Jezno zgrabi svoj meč in začne z njim štokati in dregati otroke, prav tako pa tudi dekliče, ki se konca prizora bojé in se zato skrijejo po kotih in za pečjo. Nato gre kričé iz hiše na cesto, vojak in pismarja pa za njim.

Med obredom je pripravila gospodinja primeren dar (suho klobaso, štruklje, jabolka, orehe in podobno ali pa denar), ki ga zdaj spusti v pripravljeno vrečo. Koledni sprevod nadaljuje nato svojo pot k sosedni hiši.

II. Izvor in razvoj trikraljevske dramatike in kolednic

Preden preidem k pregledu in pretresu trikraljevske dramatike in trikraljevskih kolednic na Slovenskem, moram v glavnih orisih očrtati njih izvor in razvoj v evropskem kulturnem območju.[5]

1. Trikraljevska dramatika

Korenine trikraljevske dramatike segajo v srednjeveško božično liturgijo katoliške Cerkve. Dramatske kali v liturgičnih tekstih so se namreč po uvedbi božičnega praznika[6] mogle razviti tudi zanj v preprosta dramatična obredja. Pobudo za to je dal pač velikonočni praznik. Že od 4. stol. dalje so namreč v Jeruzalemu pri vstajenjski procesiji uprizarjali prizor »srečanja treh Marij« pred Kristusovim grobom. Ta prizor so prenesli romarji na Zahod. Pesniški vložki z dialogičnimi mesti, kot jih je za liturgične tekste ustvarjal eden izmed največjih umetnikov srednjega veka, švicarsko-sanktgallenski menih Tutilo, in jih imenujemo trope, so omogočili v začetku 10. stol. tudi umetniški razvoj te nekomplicirane obredne dramatike.

---

[5] Prim. o naslednjem Kuret: O nastanku in razvoju božičnih iger. »Čas« XXXIII, 1938/39, 175 sl. — Navedbo literature gl. »Čas« XXXII, 1937/38, 246.

[6] Najstarejša Cerkev razen velike noči (pashe) ni obhajala spominskih dni iz Jezusovega življenja, slavila je zgolj »večno odrešenje« po Kristusu. Zato tudi ni praznovala praznika Kristusovega rojstva (Origenes mu še v 3. stol. ni bil naklonjen). Pobuda za praznovanje božiča je prišla od zunaj: od gnostikov in od poganskega Dionizovega praznika — 6. januarja po današnjem koledarju. Prvič se pojavi na ta dan krščanski praznik epifanije v Egiptu v 4. stol. Izpričano je, da je dovolil cesar Konstancij že pred 360 na rimskem dvoru praznovanje 25. decembra kot »praznika Kristusovega rojstva«. Tega leta je bila tudi sezidana v Rimu bazilika Kristusovega rojstva, od 9. stol. dalje imenovana Santa Maria Maggiore. — Prim. Meyer: Das Weihnachtsfest, seine Entstehung und Entwicklung. Tübingen 1913², 3 sl.

Bila je seveda še latinska in vseskozi péta. Spominja na oratorij ali »duhovno opero«.

Medtem ko se je za božič razvil prizor ob jaslih, postavljenih pred oltarjem (v 11. stol. najprej v Franciji, zatem v Nemčiji in Angliji), in so se ob njih vrstili — paralelno z velikonočnimi »Marijami« ob božjem grobu — trije pastirji s svojo poklonitvijo detetu, nato dvogovor z »babicama« (iz apokrifnih evangelijev), pozneje nastop Marije in Jožefa in končno zibanje deteta Jezusa (»agitatio cunarum«), se je razvil za praznik epifanije, 6. januarja, ki je bil še dolgo časa imenitnejši od božičnega, samostojen prizor s tremi »kralji«. Le-ti spočetka niso bili kralji, ampak »modri«, kakor jih sveto pismo še danes imenuje, ali magi. Zato se je tudi obred sam pogosto imenoval »ordo magorum«.

Domovina naših »magov« naj bi bila Arabija — Kaldeja — Perzija, od tod njihovo ime (μάγοι). O tem priča tudi njih noša na slikah iz starokrščanske dobe: frigijska čepica, prepasana tunika, plašč, hlače, čevlji. Kot »kralji« se pojavijo šele po 6. stol. V prvih sedmih krščanskih stoletjih jih nobenkrat ne upodabljajo s kraljevskimi insignijami. Pozabiti ne smemo, da je imela oznaka »kralj« v starem veku posebno še na Vzhodu mnogo širši pomen — skoraj vsi odvisni satrapi so imeli pravico do kraljevskega naslova. S kraljevimi kronami so upodobili naše »modre« prvič v začetku 8. stol. (mozaični tlak stare vatikanske bazilike). Od 12. stol. dalje govore viri samo o »svetih Treh kraljih«. — Število naših magov ali kraljev je bilo namreč različno. Sirsko in drugo vzhodno izročilo jih našteva 12, na zahodu pa se je ustalilo število 3 (pač po darovih, naštetih pri Mt 2, 11: zlato, kadilo, mira). Toliko jih vidimo prvič na sliki v katakombi sv. Priscile iz 2. stol. — Uveljavila so se zanje imena »Melchior, Kaspar, Balthasar«, ki jih je uvedel Beda Venerabilis (674—735), angleški cerkveni učenik. Poprej so krožila drugačna imena (n. pr. Apellius, Amerius, Damascus ali Ator, Sator, Paratoras ali hebrejska Galgalat, Malgalat, Surithim[7]). — Poklonitev treh kraljev je bila — pač tudi pod vtisom liturgije — najljubši motiv starokrščanske umetnosti, zlasti na sarkofagih od 4. do 5. stol.[8]

---

[7] Naša najstarejša zapisana ljudska pesem (Alasia da Sommaripa, 1607) pravi (SNP III, št. 4946, v. 17—18):

Potle so perfle craglie trije,
Gaſpar, Melicor, Boltiſar.

[8] Prim. Detzel: Christliche Ikonographie I. Freiburg i. Br. 1894, 204 sl. — Künstle: Ikonographie der christlichen Kunst I. Freiburg i. Br. 1928, 354 sl. — Srednji vek je na svoj tipični način odkrival v treh kraljih različno simboliko in jim pripisoval določene funkcije in lastnosti. Melhior naj bi bil najstarejši, sivolas, Gašper mladenič 20 let, Boltežar pa mož. Takšni so simbolično predstavljali »tri starostne dobe človeka«. Predstavljali naj bi simbolično tudi pogane (pastirji so predstavljali jude!): Gašper naj bi zastopal semite, Melhior jafetide, Boltežar hamite. Zato so upodabljali Melhiorja kot Evropca, Gašperja kot Aziata, Boltežarja pa kot Etiopca. Tudi darove so jim določili: Melhior je poklonil kot najstarejši Kristusu zlato, ker je kralj, najmlajši Gašper kadilo, ker je Bog, mož Baltazar pa miro, ker je človek...

Trikraljevski dramatični obred je postal izhodišče poznejših trikraljevskih iger in je potekal takole: Trije duhovni s kronami na glavi pridejo s treh različnih strani v cerkev in se v osrednji ladji srečajo. Drug drugemu pokažejo zvezdo, ki jo nekdo vleče na napeti vrvi pod stropom proti oltarju ali pa jo pevček nosi na drogu pred njimi,[9] se poljubijo in gredo v slavnostni procesiji do jasli, ki so postavljene na koru pri oltarju. Tu jih sprejmeta dva klerika v širokih haljah. Le-ta predstavljata babici, ki sta bili po apokrifnem izročilu navzoči pri Kristusovem rojstvu,[10] izroče darove, se poklonijo detetu in spet odidejo. — Ves obred je potekal ob glasbi in petju docela pantomimično.

Tipičen primer takšnega obredja je besedilo iz Rouena (zapis iz 14. stol.).

Prav kmalu se je pridružil tej dramatski motiviki še motiv Heroda, ki je postal sčasoma hočeš nočeš središče trikraljevske igre. — Herod sedi v cerkvi kje ob strani. Trije kralji se oglase mimogrede pri njem. Daje jim navodila, toda angel jih pouči, da se morajo vrniti drugod. Herod potem razsrjen ukaže pokolj otročičev. — Z nastopom Heroda se pojavi že dramatski dialog.

Obredja tega tipa so ohranjena iz 11. stol. v zapisih iz Bilsena pri Limburgu, iz Compiègnea in — kar utegne biti za nas važno — iz Freisinga. Naslednje stoletje jih ima iz Strasbourga, Montpellierja in Neversa. Iz iste dobe (ok. 1100) je trikraljevsko obredje iz Zagreba.[11]

---

[9] Že v najbolj zgodnji dobi so imeli svetopisemsko zvezdo (po Mt 2, 2 in 9) za posebno nebeško prikazen, ki se je odlikovala s tolikšno svetlobo, da sta ob njej bledela sonce in luna (tako sv. Ignacij, sv. Klement, sv. Krizostom). Na starih spomenikih je upodobljena dokaj preprosto z 9 (pri sv. Priscili) ali s 6 žarki in podobno. Po poznejši legendi je bilo videti v zvezdi dečka (= Kristusa) s križem. Poslej so zvezdo oblikovali osmerokrako, ker naj bi predstavljala Kristusa, ki je prinesel osmero blagrov na svet. Gl. Detzel, n. d., 209. — Takšno predstavo zvezde vsebuje tudi že omenjena koledница pri Alasiju da Sommaripi (v. 1—9):

Ta ſuetla ſueiſda ta ie zasla
Za ono ſtran chierne gore;
Ona nam ſueti ſiroco,
Siroco, inu viffoco.
V ſueiſde ſtoi Deite mladu
V rokec derzi an cris slate
V cris ſo slatni postobi,
Da ieta Deite praui Bug...

Tako upodobljeno dobimo zvezdo n. pr. tudi na freski Kristusovega rojstva pri Sv. Primožu nad Kamnikom (začetek 16. stol.).

Tudi trikraljevsko obredje so ponekod imenovali po zvezdi: Stella officium (Rouen), Versus ad stellam faciendam (Nevers).

[10] Gl. Hennecke: Neutestamentliche Apokryphen. Tübingen u. Leipzig 1904, 60 sl. — Babicama naj bi bilo ime Saloma in Zelamija. Prva je bila neverna, druga je bila verna. Njuno zgodbo je popisala tudi znana srednjeveška pisateljica, nuna Hroswitha (gl. Beisel: Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters. Freiburg i. Br. 1909, 180).

[11] Fancev: Liturgijsko obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi. »Narodna starina«, knj. IV, Zagreb 1925, 1 sl. — Zagrebško obredje je nastalo po francoskih predlogah, ki jih je po benediktinski poti posredoval ogrski benediktinski samostan v Samogyvaru. Od ondod je namreč prišel prvi zagrebški škof Duh, ki je bil prej benediktinec.

Spočetka je bilo trikraljevsko obredje le predigra k maši. Ko pa se je vsebinsko in po obsegu razširilo, se je ločilo od nje. To se je zgodilo že v 11. stol.

Tedaj so se lahko združila vsa dramatična obredja iz božičnega kroga v večjo celoto, ki je mogla predvsem časovno v širino. Trikraljevski prizor se je združil s pastirskim in sprejel še nekaj novih motivov (Rahelina tožba ob pokolju otročičev, beg v Egipt, igra prerokov ob Avgu-štinovi pridigi). Nekako s 13. stol. je nastal tip obsežne »božične igre«, ki je podajala vso motiviko božičnega praznično kroga. Kontakt s službo božjo je zgolj še notranji, na zunaj je prekinjen. Uprizarjanje obširne »božične igre« bi bilo namreč težko združljivo z že tako bogato liturgijo posameznih praznikov božičnega cikla. Zato se je prenesla na osmino epifanije — na 13. januar. Velika božična igra je poslej dramatični posnetek dogajanj, ki jih je bogoslužje slavilo v pravkar preteklih dneh. Prva taka velika igra v liturgičnem latinskem jeziku je benediktbeurska iz 13. stol.

Polagoma se — kakor ostala duhovna drama — tudi božična igra seli iz cerkve in jo jamejo uprizarjati pred njo. Jezik je kmalu mešan, naposled prevlada narodni jezik nad latinščino. Najstarejša docela ohranjena božična igra v narodnem jeziku (nemščini) je doma v Švici (St. Gallen, 14. stol.). Vsebina je že izredno bogata: nastop prerokov, Marijina zaroka, Marijino oznanjenje, Marijino obiskanje, angelova tolažba Jožefu, oznanjenje rojstva pastirjem, poklonitev pastirjev in treh kraljev, prizori s Herodom, Rahelina tožba, beg v Egipt, za konec pa angelov poziv Jožefu, naj se vrne, ker je Herod mrtev. Podobne igre zasledujemo še v provansalskem območju.[12]

Naš oris bi ne bil popoln, ko bi ne omenil še trikraljevskih iger v Italiji, kjer so bile v Benečiji in Furlaniji zelo priljubljene. Viri poročajo o razkošnem prihodu treh kraljev, ki so ga organizirali dominikanci v Milanu 1336. Trije kralji so prijahali s številnim spremstvom na konjih, oblečeni so bili v dragocena oblačila, spremljala jih je godba in vodili so s sabo številne redke tuje živali. Sprevod je šel po vsem mestu. Posamezni prizori so se odigravali pri raznih cerkvah. Prav tako so imeli sijajno trikraljevsko »kavalkado« v Parmi 1417. Da so imeli nekaj podobnega tudi v Ogleju

[12] Kakor je za nas zanimivo freisinško obredje iz 11. stol. (objavil ga je poleg Du Mérila tudi Karl Weinhold: Weihnachtsspiele u. -Lieder aus Süddeutschland und Schlesien, Gräz 1853 — delo je v Ljubljani nedostopno), tako nekoč ne bomo smeli mimo erlauske trikraljevske igre (»Ludus trium magorum«) v zapisu iz 15. stol. (objavil jo je Karl Ferd. Kummer: Erlauer Spiele. Sechs altdeutsche Mysterien. Wien 1882, 11 sl. — delo ima ljubljanska NUK). — Rokopis erlauske igre je bil včasih v lasti Auerspergove knjižnice ter 1783 prodan na Dunaju erlauski škofijski knjižnici v Gödöllöju. Kummerjeva tekstno-kritična analiza kaže, da je igra doma v območju Krških alp na Koroškem (okolica Gmünda). Njena vsebina se baje krije s freisinško »Adoratio magorum« in priča, da je bila še v tesni zvezi z liturgijo. V njej se vrste: vhod igralcev (dva angela, Marija in Jožef z detetom, Herodež z vojščaki, pastirji), oznanjenje Kristusovega rojstva pastirjem, sporočilo pastirjev Herodežu (!), prihod modrih k Herodežu, Herodež povprašuje pismarje, gostija pri Herodežu (!), poklonitev modrih pred detetom, vrnitev modrih, beg v Egipt, Herodež ukaže pokolj, pokolj in Rahelina tožba. — Uporabo tega teksta za zdaj odložim.

v drugi polovici 14. stol., priča ohranjeni spisek inventarja za trikraljevsko igro.

Razvoj v Italiji je šel čisto svoja pota in ni imel nič skupnega z razvojem v ostali Evropi, tudi ne v Srednji Evropi. Tod se je — kakor sem omenil — motivika božičnih iger širila. Zlasti prizori okrog Heroda so postajali vse bolj realistični. Hkrati z narodnim jezikom je vdiral vanje ljudski humor. Njegovi posredniki so bili vagantski študentje, goliardi. Tožbe nad cerkvenimi igrami so se pojavljale že sredi 12. stol., iz 1210 pa imamo že dekretal papeža Inocencija III. proti »ludi theatrales« v cerkvah. Trikraljevsko igro prepovedo končno 1522 v Rouenu.

Igre, ki so prerasle liturgični okvir Cerkve in se jim je morala le-ta zdaj odpovedati, so po znani zakonitosti poniknile v plast ljudstva. Polastila se jih je ljudska tvornost. Poslej so doživljale spremembe po ljudskem okusu in ljudskih potrebah, postale so ljudsko blago. Močno so se uveljavile zlasti v alpskih deželah. Kljubujejo viharjem ob zatonu srednjega veka in se — podobno kakor ostalo ljudsko pesništvo — razbohotijo vprav tedaj, ko so jim zunanje prilike najmanj prijazne. Mogočno jih dvigne in preoblikuje zanosni val baroka, dostikrat podležejo vplivu šolske drame. Resna nevarnost jim zagrozi šele z razsvetljenstvom. V Avstriji se je zagnalo vprav v trikraljevske igre. Tako piše »Codex austriacus« 1751: »Das auf dem Lande fast aller Orten aufgeführte Heiligen Dreykönig Spiel verboten.«[13] Toda kakor se je zlasti v alpskih deželah marsikakšna starina kljub razsvetljenskemu preganjanju krepko ohranila, tako se je zgodilo tudi s trikraljevskimi igrami. Živele so svoje staro življenje več ali manj prav do prve, marsikje do druge svetovne vojne, dà, ohranjene so še danes žive kot nekoč.[14]

2. Trikraljevske kolednice

V času po prvi svetovni vojni so začele v naši nemški soseščini trikraljevske kolednice izpodrivati stare trikraljevske igre in kolede.[15]

---

[13] Navaja dr. L. Kretzenbacher: Die Steiermark in der Volksschauspiellandschaft Innerösterreich. »Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde«, Wien 1948, Neue Serie 2, Gesamt-Serie 51, Heft 3—4, 194, op. 115.

[14] Med drugim na nemškem Štajerskem (gl. Kretzenbacher n. n. m.). — Tu naj opozorim na nova pota, ki jih ubira sodobna etnografija pri raziskovanju folklorne dramatike. Med pomembnimi imeni iz nemške znanosti naj navedem predvsem Leopolda Schmidta in Antona Dörrerja. Z raziskavami v ožjem (štajerskem) regionalnem okviru se ukvarja, na primer, graški univ. doc. dr. Leopold Kretzenbacher, ki navaja bistveno važno sodobno literaturo v svoji razpravi: Barocke Spielprozessionen in Steiermark. (Zur Kulturgeschichte der theatralischen Festfeiern in der Gegenreformation.) »Aus Archiv und Chronik« II, Graz 1949, 13 sl. Dolžan sem mu zahvalo za marsikakšen napotek! — Pri nas še marsikdo misli, da eksistirata samo ljudska lirika in epika, in se mu čudno zdi govoriti tudi o ljudski, se pravi, folklorni dramatiki.

[15] Kretzenbacher: Die Steiermark in der Volksschauspiellandschaft Innerösterreich, 181. — Tu naj povem, da imenujem kolede krajše prizore v nasprotju z igro, ki predstavlja večjo celoto, in s kolednico, ki je samo pesem obhodnikov-kolednikov. — V svojem »Pregledu slovenskega ljudskega slovstva« (rokopis, Ljubljana 1950) sem poskusil ob domačem gradivu najti ustrezajočo razdelitev slovenske folklorne dramatike.

Napačno bi bilo, ko bi zdaj sklepali, da so kolednice, ki jih imamo tudi Slovenci mnogo,[16] pač degenerirana oblika ali zgolj poslednja razvojna faza starih trikraljevskih iger.

Kaj je bistvo kolednice? Vsaka kolednica razpade v pozdrav in voščilo, v epsko ali lirsko-epsko pripoved ter v slovo in v prošnjo za dar, je torej pesem obhodnikov-voščilcev, ki za svoj srečenosni obredni obisk, ki ga utemeljijo in razložijo, pričakujejo plačila. Vsi drugačni elementi so v kolednici tujki. Če jih ima, so zašli vanjo od drugod, naknadno, po kontaminaciji ali iz določenih razvojnih razlogov.

Trikraljevske koledniče niso nastale iz trikraljevskih iger, marveč mnogo pozneje, so torej mlade tvorbe. Leopold Schmidt je dognal, da je koledovanje preoblečenih treh kraljev s pobiranjem darov nastalo šele v dobi reformacije oz. protireformacije. Pred sredo 16. ali pred 17. stol. o koledovanju te vrste ni poročil. Nastalo je na mestnih latinskih šolah, je torej dijaški običaj. Dijaki so namreč jeli voščiti svojim dobrotnikom, imovitejšim meščanom, za novo leto v tej obliki, za katero so si izposodili izrazna sredstva iz splošno znanih božičnih iger. Iz njih so prevzeli kvečjemu kak kratek tridelen dialog. Vse do razsvetljenstva so točno ločili med kolednico in igro.[17]

Takšno razlikovanje je nujno potrebno za naše nadaljnje raziskovanje.

III. Pregled naših božično-trikraljevskih iger

V naslednjem razboru upoštevam samo igre in kolede, ki obsegajo trikraljevsko snov. Zgolj trikraljevski sta doslej prezrta koleda iz Železnikov[18] in zgoraj prvič objavljena bohinjska koleda. Pastirsko-kraljevsko

[16] Samo trikraljevskih kolednic je objavil Štrekelj (SNP III, str. 106—123) z inačicami vred 30.

[17] Gl. o tem Kretzenbacher n. d. 181. — Mnogo pri Štreklju objavljenih kolednic je pravih kolednic, ki so mogle nastati pri nas na isti način kakor v nemških deželah. Imeli smo v Ljubljani jezuitski kolegij (od 1596), ki nam je dal tudi po dijakih igrano igro o paradižu (prvič 1657). Jezuitski gojenci so ponesli kolednice v svoje domače kraje! Mnogo koroških in štajerskih kolednic se je moglo razširiti iz ruške gimnazije (1680—1722). Pri belokrajinskih kolednicah je mnogo sosednjih hrvaških vplivov. Vse to pa je pri nas še neraziskano.

[18] Objavil jo je J. Levičnik (»Šolski prijatel.« Časopis za šolo in dom. Celovec, III. tečaj, 1854. Narodski običaji v Železnikih. 3. Sv. trije kralji. 26 sl.). — Na igro me je opozoril univ. asist. dr. Vilko Novak, za kar se mu zahvaljujem. Dr. Fr. Kotnik je v »Verskih ljudskih igrah« ne navaja! — Ker je težko dostopna, za naše raziskave pa bistveno važna, objavljam besedilo v celoti, kakor ga je zapisal J. Levičnik.

»Ko zdrava Mario odzvoni, začno (sc. trije kralji) hoditi po hišah. V hišo stopivši želijo: Dober večer, se ravno sredi izbe v podolgasti venc vstopijo in vsi glasno zapojejo:

Tu so prišli kralji trije,
Kralji trije,
(Gašper, Milhar, Boltižar) *dvakrat*
Vam darujejo Jezusa,
Oj Jezusa,
(Tega kralja nebeškega) *dvakrat*
Ki stvaril je nebo n' zemljo,
Nebo n' zemljo.
(Človek' je dal dušo n' telo) *dvakrat*

snov imata igra iz Mežice[19] in igra iz Kostanj na Koroškem.[20] Tržiška božična igra je zgolj pastirska, zato je v nadaljnjem ne upoštevam.[21]

Razčlemba vseh štirih iger oziroma koled na njihove motivne sestavine nam bo omogočila na eni strani pregledno medsebojno primerjavo, na drugi strani pa nam bo osvetlila zvezo nekaterih trikraljevskih kolednic z igrami oziroma koledami.

Zdaj začnejo precej glasno med saboj naslednje pogovore:

Boltižar (proti Gašperju): Kraljeva svitlost, od kod ste Vi?

Gašper (proti Boltišaru): Mi smo, kjer solnce gor gre, Gašper imenovan; kraljeva svitlost, od kod ste pa Vi?

Boltižar: Mi smo, kjer solnce na poldan zvoni, Boltižar imenovan (in proti Milharju) kraljeva svitlost, od kod ste pa Vi?

Milhar: Mi smo tisti, kjer solnce dol gre, Milhar imenovan.

Gašper: Bog oče stvarnik hotel, da jest, ta nar starejši, ta nar modrejši, nar pervi Jezusu k ofru šel.

Herodež: Kaj Vam pravim, kralji trije, kam ste se vi naredli?

Milhar: Mi smo se naredli v to mesto Betlehem.

Herodež: Kaj Vi iščete?

Milhar: Mi iščemo novorojenega kralja, se nam je v jutrovi deželi ena zvezda prikazala, gor je zapisano, da se je en kralj rodil, en kralj čez kralje, nebo in zemlja je njega.

Herodež: Jest sim en kralj, zemlja in nebo je moje.

Angel (Herodežu): Je blo, pa ni več, daj ti to meni, kar tebi ne sliši, (pri teh besedah mu žezlo, kraljevo pravico, iz rok vzame).

Herodež (Kraljem): Kaj Vam pravim, kralji trije, pejte v to mesto Betlehem, novorojenega kralja iskat, in kadar ga najdete, pridite men' povedat, da tud jest grem njemu darovat.

Angel (Kraljom): Kaj Vam pravim, kralji trije, nikar Herodeža ne poslušajte, kar Herodež govori, ni res, jest sim poslan angel z nebes, kar vam povem, je vse res, veliki čudeži so se godili na firmament', ena zvezda le (sic!) lepo zasvetila, se pa spet skrila, k' se vam zopet ta zvezda prikaže, pejte za njo, kadar novorojenega kralja najdete, mu darujte, potem se po drugem potu obernite nazaj v svojo domačo deželo.

Kdaj zapojejo še kako božično, novoletno al sv. treh kraljev pesem, in potem, ko se jim precej dober dar, navadno v denarjeh da, odidejo naprej po hišah.«

[19] Mežiško igro je na mojo prošnjo 1935 zapisal kaplan Jaka Sem, napeve je harmoniziral organist Ivan Lednik. Igro sem objavil v »Ljudskem odru« II, 1934/35 (na naslovnem listu napačno: 1935/36), 99 sl.: Primer stare ljudske igre. Božična igra, katero igrajo v Mežici okrog praznika sv. Treh kraljev.

[20] Integralni tekst kostanjske igre še ni objavljen. Gl. o njem Kotnik, Verske ljudske igre, 106 sl. — Pred 15 leti sem objavil sodobno odrsko priredbo po rokopisu, ki mi ga je dal na razpolago dr. Fr. Kotnik (Andrej Šuster-Drabosnjak: Božična igra, »Ljudske igre« 13. Ljubljana 1935). Rokopis je bil nepopolnejši od tistega, ki Kotnik po njem podaja vsebino igre v »Verskih ljudskih igrah« (manjkal je nastop »merdrarja«, ki hoče sveto družino pomoriti, in pokolj nedolžnih otročičev).

[21] O njej gl. sicer Kotnik, Verske ljudske igre, 106.

Motiv	Železniška (= Ž)	Bohinjska (= B)	Mežiška (= M)	Kostanjska (= K)
	koleda		igra	
	Osebe: Gašper Milhar Boltižar Herodež angel zvezdonosec	Osebe: Gašper Miha Baltezar njegov paž Herod vojak pismar(ja) zvezdonosec fantič z jaslicami (pobiralec darov)	Osebe: Marija Jožef trije kralji Ripelj Štefelj Jodelj Herodež deželni glavar pismarja gostilničar popotnik angel satan	Osebe: Marija Jožef Gašper Melhar Boltežar Ripelj Hanzelj Havžar Herodež pažej Domanikus birt vandrovec angel glasnik (Zapoved)
			Gl. 1! Gl. 5! Gl. 6!	(I. Prolog) II. Oznanjenje III. Razodetje IV. Popisovanje V. Betlehem VI. Pastirji VII. Jaslice
1			1. — Gostilničar odžene revnega popotnika.	VIII. Vandrovec in Trije kralji. — Boren vandrovec išče v zimskem času prenočišča. Birt ga odžene, ker zapiti revež nima s čim plačati.
2			Ko se oglasita Jožef in Marija, ju tudi odžene.	
3				Birt se postavlja s svojo premožnostjo.
4			2. — Deželni glavar prinese sedež za Heroda.	
5	Koledniki zapojo trikraljevsko pesem.			Mimo se oglase Trije kralji. Na birtovo vprašanje se predstavijo in povedo, kam so namenjeni.

Motiv	Železniška (= Ž)	Bohinjska (= B)	Mežiška (= M)	Kostanjska (= K)
	koleda		igra	
6		Herodež pride k mizi in sede na pripravljeni stol. Z njim sta vojak in pismar(ja).	Herod nastopi in zahteva častno stražo.	IX. Herodež. — Herodež se v monologu predstavi. Obide ga zaspanec. Naroči paženju, naj ga zbudi, če bi se kdo oglasil.
7	Trije kralji se drug drugemu predstavijo.	Trije kralji nastopijo in opravijo svoj molčeči obhod.		
8			Zamorec pogleda skozi vrata in povpraša po novorojenem kralju. Deželni glavar je posrednik med tremi kralji in Herodežem.	Že nekdo pokljuka na duri. Pažej kot posrednik med Herodežem in prišleci vprašuje in odgovarja. Pred vrati so trije kralji, ki žele govoriti s Herodežem.
9	Herodež vpraša tri kralje, kam so namenjeni.	Trije kralji stopijo pred Heroda in vprašajo po novorojenem kralju.	Trije kralji povedo, kaj jih je privedlo.	Trije kralji stopijo pred Herodeža in povedo, kam so namenjeni.
10	Samo Herodež je kralj.	Herod se razhudi.		Herodež se razburi, češ da je on sam ondotni kralj.
11	Angel vzame Herodežu znamenje njegove oblasti.			
12		Herodež bo povprašal duhovne in pismarje.		Herodež bo povprašal, kako je z novim kraljem.
13			Herodež želi pridržati tri kralje »do jutri«.	Herodež pozove tri kralje, naj kaka dva dni počakajo.
14			Trije kralji ne utegnejo čakati. To Herodeža ujezi, da jih grdo odžene.	
15			Herodež naroči deželnemu glavarju, naj pripelje pismouke iz vse judovske dežele.	Herodež pokliče preroka Domanikusa.

Motiv	Železniška (= Ž)	Bohinjska (= B)	Mežiška (= M)	Kostanjska (= K)
	koleda		igra	
16		Herod in pismar (pismarja) groteskno iščeta po knjigah. Herod se ujezi. Nazadnje pove pismar Malahijevo prerokbo.	4. — Kot smešni figuri nastopita dva pismarja. Na Herodeževo povelje iščeta po bukvah ter bereta šaljive verze in izmišljene besede na Herodežev račun, tako da ju Herodež srdit nažene.	Ta mu prebere prerokovanje o Mesijevem rojstvu.
17			5. — Pastirji na paši se grejejo, pojo in nazadnje zaspe.	
18			6. — Jaslice: vpričo Marije in Jožefa oznani angel pastirjem Mesijevo rojstvo. Pastirji brž vstanejo in poklenejo pred jaslice.	
19				Herodež pri priči sklene, da se bo »tega princa« znebil.
20				Pažej mora spet poklicati tri kralje.
21	Herod naroči trem kraljem, naj poiščejo dete.	Herod pošlje tri kralje, naj poiščejo Dete.		Herodež jim naroči, naj gredo v Betlehem ter se nazaj glede spet oglase.
22	Angel zapove trem kraljem, naj Herodeža ne poslušajo, naj gredo do Deteta in se po drugi poti vrnejo v domačo deželo.			
23		Trije kralji gredo do pripravljenih (postavljenih) jaslic.	Na vratih se prikažejo trije kralji.	X. Trije kralji. — Trije kralji gredo k jaslicam.
24			Pastirji se zboje za Dete.	
25			Trije kralji jih potolažijo.	

Motiv	Železniška (= Ž)	Bohinjska (= B)	Mežiška (= M)	Kostanjska (= K)
	koleda		igra	
26			Pastirji jih spuste k jaslicam.	
27		Trije kralji počaste Dete v jaslicah.	Trije kralji počaste Dete v jaslicah.	Trije kralji počaste Dete v jaslicah.
28	Koledniki odidejo.	Trije kralji odidejo.	Trije kralji odidejo.	Trije kralji odidejo.
29			Pastirci si oddahnejo.	
30				XI. Beg v Egipt. — Napad »merdrarja«.
31		Herod se razsrdi, ker treh kraljev ni nazaj.	7. — Herod se jezi, ker se trije kralji nazaj grede niso oglasili.	XII. Pokolj. — Herodež meni, da so ga trije kralji ogoljufali.
32		Herod sklene pokolj otrok.	Deželni glavar naj umori »deset tisoč fantov«.	Žolnirji naj pomore vse pod dve leti stare otročiče.
33		Pri priči sam potegne meč ter začne dregati v navzoče otroke in dekleta, nato pa kriče plane iz hiše.		
34			Po kratkem obhodu po hiši se deželni glavar vrne in poroča, kako je svoj posel opravil.	
35			Herod ga pohvali, deželni glavar mu pomoli čelado. Šaljivo se sporečeta, češ da se je Herodež pri plačilu uštel.	Žolnirji prejmejo plačilo.
36			Herod se široko zareži, češ da je zanaprej brez skrbi.	Herodež si oddahne.
37			Privali se satan in Herodeža odvleče v »večni brezen«.	

IV. Pregled naših trikraljevskih kolednic

Od 30 trikraljevskih kolednic, kar jih je objavil Štrekelj (SNP III, Kolednice za sv. tri kralje, str. 30—123), jih ostane po natančnejšem pretresu ravno polovica, ki jim pripisujem kakšno z v e z o z našo trikraljevsko dramatiko. Ostala polovica bi bile torej p r a v e kolednice s svojimi značilnimi lastnostmi in jih zato v naslednjem ne upoštevam.

Kolednice sem tudi razvrstil v preglednico. V zadnjem stolpiču sem zabeležil oznako igre (Ž, B, M, K) in tekočo številko motiva iz gornje preglednice, kar omogoča primerjavo.

Oznaka		Motivna skupina	Inačice	Zveza z igro oz. koledo
A — Kolede »železniškega« tipa		Kje so sveti trije kralji doma (SNP III, str. 114 sl.)		
	a		4959, Motnik (Gašper Križnik), vsa	Ž 5, 7
	b		4960, Borovlje, Podkrnos (neznan zapisovalec, iz Scheiniggove NKPS, št. 90), v. 29—39	Ž 7, 9 (?), 11
		V zvezdi stoji dete lepo (SNP III, str. 106)		
	c		4945, Žabnice na Koroškem (Matija Majar), v. 42—48	Ž 5, 7
		Na križu je napisano dvanajst apostolov (SNP III, str. 109)		
	d		4949, »Štajerska« (Stanko Vraz), v. 33—38	Ž 7
B — Strah za dete		Sveti trije kralji bi radi Jezusa — ukrali? (SNP III, str. 117 sl.)		
	a		4962, Hmenice nad Otaleži (Karel Štrekelj), vsa	M 24—29
	b		4963, Cerkno (Fr. Sedej), vsa	M 24—29
		Kdor Jezusa ukrade, bo precej mrtev (SNP III, str. 118)		
	c		4965, Ihan (Anton Breznik), vsa	M 24—29
C — Sodelovanje v igri		»Glejte, glejte, kdo gre tam!« (SNP III, str. 118 sl.)		
	a		4966, »Kranjska« (neznan zapisovalec), vsa	B, M, K 27—28
	b		4967, Ihan (Anton Breznik), vsa	B, M, K 27
	c		4968, Podzemelj (Janko Barle), v. 1—12[22]	B, M, K 27
	d		4969, Sodražica (Andrej Fajdiga), vsa	B, M, K 27

[22] V. 13—16 ne spadajo k pesmi!

Oznaka		Motivna skupina	Inačice	Zveza z igro oz. koledo
C — Sodelovanje v igri		»Oj, poglejte, kaj je tam!« (SNP III, str. 122)		
	e		4973, Vojnik (Matija Majar), vsa	B, M, K 27
		Sveti trije kralji bi radi Jezusa — ukrali? (SNP III, str. 117 sl.)		
	f		4964, Kropa (Fr. [Radivoj] Poznik)[23]	B, M, K 27
		Ena zvezda gori gre (SNP III, str. 120 sl.)		
	g		4970, »Kranjska« (neznan zapisovalec), vsa	B, M, K 27
	h		4971, Grahovo (Anton Črv), vsa	B, M, K 27
	i		4972, Kropa (Fr. [Radivoj] Poznik), vsa	B, M, K 27
D — Spomin na igre		En kralj je rojen črez kralje vse (SNP III, str. 122)		
	a		4974, Loče na Koroškem (Matija Majar), vsa	B, M, K 9, 10, 27
		Kje so sveti trije kralji doma (SNP III, str. 115)		
	b		4960, Borovlje-Podkrnos (neznan zapisovalec, Scheiniggove NPKS, št. 90), v. 1—24	B, M, K 9, 21, 27

V. Začasni izsledki o naših trikraljevskih igrah in koledah

1. Opredelitev

Obe naši trikraljevski koledi in obe igri so igrali po kmečkih hišah. J. Levičnik poroča o železniški koledi[24]: »Ko zdrava Mario odzvoni, začnejo hoditi kralji po hišah. V izbo stopivši, želijo hišnim glasno: Dober večer, se ravno v sredi izbe v podolgasti venc vstopijo in vsi glasno zapojejo...« Tudi o bohinjski koledi vemo, da so jo igrali po hišah. O mežiški igri mi je pisal zapisovalec, tamkajšnji, pozneje padli kaplan Jaka Sem, v pismu 1935: »...Zapisana je prav kot jo igrajo. In sicer gredo od gostilne do gostilne in igrajo sredi sobe ali dvorane...«[25] Kostanjski način igranja je opisal dr. Fr. Kotnik takole:[26] »Igrali so na tleh gostilniške sobe, posebnega odra ni bilo. Igralci so nastopali na

[23] Obrazec se je Štreklju pač pomotoma ukradel v to motivno skupino, ker bi spadal kvečjemu v skupino »Glejte, glejte, kdo gre tam«.

[24] Gl. op. 18!

[25] »Ljudski oder« n. l., 99.

[26] O uprizarjanju Drabosnjakove božične igre pred 20 leti. »Naš dom« XVIII, 1926, 211—212. — Gl. tudi istega pisca »Slovenske starosvetnosti«. Ljubljana 1943, 106.

prostoru, kjer ni bilo postavljenih miz in so prihajali in odhajali skozi vrata posebne gostilniške sobe. Okoli pa so stali gledalci.«

Tudi slovenske trikraljevske igre so torej vseskozi hišne igre. Vse štiri so koledniške — igrali so jih koledniki, ki so hodili od hiše do hiše in so za svoje igranje (in petje) pobirali darove. Toda železniška in bohinjska primera sta le prizora, koledi, medtem ko mežiški, zlasti pa kostanjski primer lahko označim kot več ali manj izdelano igro.

2. Motivne, slogovne in oblikovne zveze

Kakor drugače biti ne more, je trikraljevskim koledam in igram skupna motivna osnova, ki jo podaja Matejev evangelij (2, 1—18):

a) Modri pridejo v Jeruzalem in povprašujejo po novorojenem kralju, ker so videli njegovo zvezdo na vzhodu.
b) Herod se prestraši in vprašuje pismouke, kje bi se mogel roditi Kristus. Izve, da v Betlehemu.
c) Herod na skrivaj pokliče modre k sebi, jih pošlje v Betlehem, naj pozvedo po detetu. Naroči jim, naj potem še njemu sporoče, kje je.
d) Modri so šli spet za zvezdo, našli dete, se mu poklonili in ga obdarovali (zlato, kadilo, mira).
e) V spanju so bili opomnjeni, naj se vrnejo po drugi poti.
f) Angel naroči Jožefu v spanju, naj z materjo in detetom beži v Egipt.
g) Ko Herod spozna, da so ga modri prevarili, se razsrdi in da pomoriti v Betlehemu in okolici vse dečke v starosti do dveh let.

Srednji vek je evangeljske motive v svojih trikraljevskih obredjih stiliziral, jih prilagodil duhu in obliki liturgije, ki ji je predvsem tuj vsak realizem.

V stilizirani obliki stopa pred nas železniška koleda. Koledniki se ustopijo v podolgast krog in zapojo uvodno pesem. Z njo se domačim najprej predstavijo (Ž 5). Nato sledi obredni dialog, ki v njem drug drugega vprašujejo, od kod so (Ž 7).[27]

Bohinjska trikraljevska koleda nima več dosledno ohranjenega obrednega značaja. Prerasel ga je realizem Herodove osebnosti. Realizem je tudi odpravil vezano besedo. Do živega pa ni mogel nastopu treh kraljev. Strogo obreden je ostal njihov obhod, v skrbno odmerjeni, natančno določeni hoji se sredi hiše srečujejo in molče priklanjajo. Prizor (B 7) je čista pantomima in vsebinsko ustreza obrednemu dialogu (Ž 7).

Brez sledu realizma se v železniški koledi iz kroga koledniki-igralcev oglasi Herod s svojim vprašanjem: »Kaj vam pravim, kralji trije,

[27] Značilno naštevanje v treh, kje je kdo doma, pozna naše ljudsko pesništvo tudi v pesmi o sv. Barbari, vrženi v ječo, in sicer samo v ziljski inačici (SNP I, št. 641, v. 7—10):

Ti imaš sdej ženine tri:
Jeden kralj, čjer sonce gori gre;
Drugi, čjer sonce na povni je:
Tretji, čjer sonce k božjej gnadi gre.

Ali je motiv prevzet iz trikraljevskih iger oz. koled? Ali pa ima tako formulirana trojnost kakšno drugo ozadje?

kam ste se vi naredli?« (Ž 9). Prav nič slovesno pa ni Gašperjevo vprašanje v bohinjski koledi (B 9). Ves prizor poteka tu tudi na zunaj docela realistično, Herodež se celo vidno razhudi (B 10), medtem ko v železniški koledi samo mirno ugotovi: »Jest sim en kralj, zemlja in nebo je moje!« (Ž 10). V nasprotju z vsakim realizmom sledi nato edinstveni angelov poseg (Ž 11): »Je blo, pa ni več...« Kljub njemu teče igrsko dogajanje dalje — Herod naroči trem kraljem, naj dete poiščejo (Ž 21).

Dejanje — če o njem sploh smemo govoriti — teče v železniški koledi zelo skopo, obredno strogo. Drugače v bohinjski koledi, kjer sklene Herod — v skladu z evangelijem —, da bo povprašal pismarje (B 12), in to tudi stori. Nastop pismarjev je v razširjenih božično-trikraljevskih igrah najboljša priložnost, da se v njem razbohoti ljudski mimus, antipod liturgije. Na svetu takšen je nastop pismarja v bohinjski koledi (B 16), kjer podpira grotesknost mimike tudi burkasti pismarjev kostum (gl. opis zgoraj). — V svojskem obrednem slogu železniške kolede pa se oglasi spet angel, ki trem kraljem zapove, naj se vrnejo po drugi poti domov (Ž 22). Nič poklonitve pri jaslicah, nič odziva pri Herodu — koledniki marveč odidejo, koleda je končana (Ž 28). Ali je porušena, da ostali konvencionalni motivi v njej manjkajo? Ali je bila že spočetka taka? O tem danes pač ni mogoče dati pojasnila.

V bohinjski koledi pride nato do pantomimične poti k jaslicam (B 23), do poklonitve pred njimi (B 27) in končno do odhoda (B 28). V vseh teh treh prizorih zavlada spet obredni slog, ki smo ga srečali spočetka pri prihodu treh kraljev. Z odhodom treh kraljev pa se slog na lepem spet prevesi — Herod ga vnovič okrene v realizem in koledo groteskno konča (B 31—33).

Železniška in bohinjska koleda nista v nikakršni medsebojni zvezi. Loči ju predvsem slog. V železniški koledi je dosledno obreden in posamezne motive stilizira. V bohinjski koledi se je ohranila obrednost v nastopih treh kraljev, v nastopih Herodeža pa se je razbohotil realizem do grotesknosti.

Loči ju tudi izbira motivov. V železniški koledi je izbira motivov zelo borna, bohinjska pa se dokaj zvesto drži evangeljskega poročila.

Razlikujeta se končno tudi po zunanji obliki. Na videz potekata obe v nevezani besedi. Toda pokazal bom, da je proza železniške kolede ritmična, da je mogoče rekonstruirati stare verze. Dialogi bohinjske kolede pa so navadna narečna proza, ki so jo zgladile reminiscence na izobraženi govor iz cerkve in knjige.

Večja je sorodnost med mežiško in kostanjsko igro. Dejansko gre v obeh primerih za pravo igro, ki je izčrpala tako rekoč vso evangeljsko božično-trikraljevsko motiviko, jo pregnetla in ji dodala tipične ljudske primesi z dobršno mero realizma. Trikraljevska snov se je v obeh po starih vzgledih združila z božičnim pastirskim obredjem, tako da je nastala v obeh primerih »božična«, pastirska igra, ki se je v njej poudarek pomaknil na božične dogodke. V tem obsegu in slogu sta obe igri že dokaj daleč od izhodnih liturgičnih obredij in sta dosegli vsaka na svoj način tisto končno

obliko, ki jo je dosegla nemška sanktgallenska v 14. stol. S tem nočem še izreči nobene sodbe o njuni starosti, vendar smem že zdaj pripomniti, da verjetno ne segata preko 19. stol.!

Zasnova začetnih prizorov se pri obeh igrah ne krije. Mežiški igri sploh manjkajo prizori oznanjenja Marijinega, razodetja sv. Jožefu in oznanila popisovanja, ki ju kostanjska igra ima.[28]

Obema skupen je najprej motiv popotnika (M 1, K 1), ki je znan iz številnih nemških božičnih iger. Krčmar služi v mežiški igri za zvezo s popisovanjem in ne odžene samo popotnika, ampak tudi Jožefa in Marijo (M 2), medtem ko se v kostanjski igri pri krčmarju pojavijo trije kralji (K 5), se predstavijo in povedo, kam gredo.

Herodeževi prizori potekajo v obeh igrah vzporedno, kažejo celo izrazite podobnosti. V mežiški igri je sicer »deželni glavar« tisti, ki pripravi Herodežev prihod, ko prinese zanj sedež v hišo (M 4), medtem ko se v kostanjski Herodež z monologom sam predstavi (K 6). Zato pa v obeh igrah nastopa zanimivi posrednik med Herodežem in tremi kralji, v mežiški je to »deželni glavar«, v kostanjski je »pažej« (M 8, K 8). V obeh igrah stopijo trije kralji — po evangeljskem poročilu — predenj (M 9, K 9). V kostanjski igri se Herod razburi, kakor se razburi v bohinjski koledi (B 10), v mežiški pa se potuhne in prosi tri kralje, naj »do jutri« počakajo (M 13). Ujezi pa se takoj, ko mu ne ustrežejo, in jih grdo nažene (M 14). Temu sledi seveda bistveno svojski potek igre — treh kraljev zdaj ne bo več k Herodežu nazaj, saj jih je nagnal! V kostanjski igri pa so kralji voljni počakati (K 13), nakar Herodež pokliče svojega »preroka« »Domanika«, medtem ko si je mežiški dramatik privoščil dva »pismarja«. Kakor v bohinjski koledi je tudi v obeh igrah iskanje prerokb groteskno komičen prizor. Kostanjski »Domanikus« je »komična figura s širokokrajnim klobukom, velikimi očali in koretljem«[29] (K 16), oba pismarja iz mežiške igre pa sta tudi prava pavliha, ki ga tako lomita, da ju Herodež nazadnje srdit nažene (M 16). Pri tej priliki se spomnimo groteskнega pismarja v bohinjski koledi (B 16), kjer mu sekundira celo Herodež; ko nazadnje prebere samo po sebi docela resno besedilo prerokbe, jo potegne v komičnost vsaj z glasom, ker mora govoriti smešno skozi nos.

Pastirski prizori, ki tvorijo z oznanjenjem uvod v kostanjsko igro (K V — VII.), so vrinjeni v nadaljnji potek mežiške igre (M 17, 18), da jim lahko slede prizori s poklonitvijo treh kraljev. V kostanjski igri odslovi Herodež tri kralje v smislu evangeljskega poročila z naročilom, naj se spet vrnejo (K 19—21), nakar se tudi v njej pojavijo pri jaslicah (K 23).

Poklonitev treh kraljev poteče v kostanjski igri v konvencionalni obliki (K 27) in trije kralji nato odidejo (K 28). Vse bogateje je izoblikoval poklonitev treh kraljev mežiški dramatik. Tik pred prihodom treh kraljev je uvrstil prizor s pastirji na paši (M 17) in njihovo poklonitev pri jaslicah

[28] V preglednici je razdelitev v prizore z rimskimi številkami posneta po moji odrski priredbi (I—XI), ki sem jo samo dopolnil po Kotnikovi navedbi vsebine (XII).

[29] Kotnik, »Starosvetnosti«, 106.

(M 18). Pastirji so trije kakor v kostanjski igri, prvi je Ripelj v Mežici in v Kostanjah; prizor na paši in poznejša poklonitev potekata v obeh igrah podobno (K VI, VII — M 17, 18). Pastirji v mežiški igri še niso odšli, ko se pojavijo trije kralji (M 23).

Zdaj se pa pastirji za dete zbojé. Strah jih je, da bi mu trije kralji kaj zlega ne storili. Trije kralji jih potolažijo, pastirci se pomirijo in jih spuste k detetu. In glej si ga! Ljudski burkež je tu brž pritaknil še lopovsko domislico. Pastirci so zdaj korajžni in hočejo — vstopnino. »Ker grošev ne darujete, se vas noter ne spusti, ker dete strašno je lepo.« Trije kralji so voljni plačati »cekine tri«, nakar zapojo pastirci svojo drugo pesem:

Le pojte, pojte noter vi,
molite, darujte, kar storli smo mi.

A že jih vnovič prevzameta strah in skrb:

Glej, glej, glej,
kaj zdaj bo, kaj zdaj bo,
če nam to dete vzamejo?

Nazadnje le vidijo, da je bil njihov strah tudi drugič prazen. Trije kralji odidejo, pastirci so potolaženi (M 24—29). — Vsega tega kostanjska igra nima, pač pa v njej sledi beg v Egipt z »merdrarjem« (K 30), ki ga spet mežiška igra ne pozna.[30]

V končnem delu, pokolju nedolžnih otročičev, tečeta igri spet vzporedno. — V kostanjski igri naroči Herod krvavi posel svojim »žolnirjem« (K 31—32), v mežiški igri pa »deželnemu glavarju« (M 31—32). Medtem ko steče dejanje v kostanjski igri gladko do konca (»žolnirji« dobe plačilo, K 35), je mežiški dramatik bolj domiseln. Deželni glavar pomolí po opravljenem poslu Herodu svojo čelado. Herod se dela, ko da ga plačuje, pa mu ne da ničesar, potem se spet ušteje, kar vse izzove smešno pričkanje (M 35). Ljudski humor se niti tu ni pomišljal in se je polastil celo tega prizora, kakor se je po svoje sprostil v podobnem končnem prizoru bohinjske kolede (B 33).

Kostanjski dramatik nam v sklepnem prizoru pokaže Herodeža zadovoljnega, ker se je otresel nevarnosti (K 36). S tem naj bi se bila — po navedbah dr. Fr. Kotnika — igra končala. Mežiški dramatik se s takšnim koncem ni hotel zadovoljiti. V njem je živel pristni čut ljudske pravičnosti, ki terja kazen za greh in ga srečujemo posebno v ljudskih pravljicah. Herodeža mora neposredno pred nami doleteti plačilo! Ko se pobaha, da je zanaprej brez skrbi (M 36), se nenadoma privali satan in ga na splošno zadoščenje gledalcev odvleče s seboj:

Ha, ha, ti grdi, sirovi kralj,
zdaj boš meni dušo dal,
ker v večni brezen pojdeva. Haha! (M 37)

[30] Na begu napade sveto družino »merdrar« (»merdrarščə rajmə«), morilec (Mörder), ki jo hoče umoriti, pa mora odnehati.

Mežiška in kostanjska igra se potemtakem krijeta v nekaterih prizorih, ki so od njih nekateri sploh skupni večini božično-trikraljevskih iger. To so predvsem prizori s pastirji na paši (K V — VII, M 17—18), nastop vandrovca in ošabnega krčmarja (1), groteskno branje prerokb (16, ki smo nanj naleteli tudi v bohinjski koledi). Nekaj posebnega je posrednik med Herodežem in tremi kralji (8).

Zato se pa obe igri ločita v mnogih značilnih prizorih. Mežiška igra je, kakor sem ves čas opozarjal, mnogo svobodnejša, bolj razgibana, bogatejša z domislicami kakor kostanjska. Posrečeni so motivi 14 (Herodež nažene tri kralje), 24—29 (strah in pomirjenje pastirjev), 35 (pričkanje z deželnim glavarjem) in 37 (kazen za Herodeža).

Motivna analiza torej pove, da sta obe igri zelo različni. Skupni motivi pričajo kvečjemu o pripadnosti k istemu igrskemu območju, nič drugega.

Kostanjska igra je Drabosnjakov prevod, toda »se ne ujema v celoti z nobeno nemško koroško pastirsko igro«.[31] Drabosnjak ni bil samo prevajalec. Vse njegovo delo[32] priča o samostojni ustvarjalni sili. V svojih igrah uporablja svojevrsten slog. Njegovi dolgi verzi z neenakomernim številom zlogov in menjajočimi se stopicami so bolj ritmična proza kakor po pravilih poetike urejena vezana beseda. Izraz je nabrekel, včasih razvlečen.

Drugačna je stvar pri mežiški igri. Ta je kljub vsebinskemu bogastvu krajša od kostanjske, vzbuja vtis koncepta, »canevas-ja«, izraz ne gre v globino. Verzi se bistveno ločijo od kostanjskih. Krajši so in dostikrat bolj neokretni. Drabosnjakova nemška predloga se skrije v narečju, v mežiški igri pa je dostikrat zelo očitna, zlasti v pesemskih vložkih. Marsikaj priča tudi o »šolskih« popravkih iz zadnjega časa.

Tudi slogovna in oblikovna analiza torej potrjujeta, da gre pri kostanjski in mežiški igri za dvoje iger različnega izvora in nastanka.

Tako obe koledi kakor obe igri predstavljajo potemtakem vsaka svoj posebni tip.

3. Zveze s kolednicami

Primerjava motivov naših kolednic z našimi trikraljevskimi igrami in koledami nam da presenetljive rezultate.

A. Kolede železniškega tipa. — Primerjajmo obrazce kolednic, ki sem jih uvrstil v skupino *A*, zlasti inačic *a* in *b*, z železniško koledo. Kaj se nam pokaže? Vsi trije, železniško besedilo ter motniški in boroveljsko-podkrnoški obrazec si niso samo sorodni, temveč naravnost istovetni!

Gašperja Križnika zapis inačice *Aa* iz Motnika se od začetka do konca povsem krije s prvim delom železniške kolede (Ž 5—7), le da ji

[31] Kotnik: Verske ljudske igre, 108.

[32] Gl. Kotnik: Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. »Narodopisje Slovencev« II. Ljubljana 1946. Posebni odtisk. 92 sl. — Isti: Pri Zvrhnjem Drabosnjaku. »Koledar Mohorjeve družbe« 1950. Celje 1949, 163 sl.

manjka drugi del kolede (Ž 9—11, 21—22, 27). Uvodna trikraljevska pesem (Ž 5) je le rahlo spremenjena, vrinjeno je vprašanje trem kraljem in njih odgovor (v. 8—11):

»Sveti trije kralji,
Kam vi rajžate?«
Mi rajžamo, mi rajžamo
V mesto Betlehem.

Tega železniški obrazec nima. Nadaljnji dvogovor treh kraljev samih (»Kje ste vi doma?«) je vsebinsko isti kakor v železniški koledi (Ž 7). Z njim pa je motniške kolednice-kolede konec.

Še zanimivejša je primerjava z boroveljsko-podkrnoško inačico *(Ab)*. Le-ta naj bi bila po Štrekljevi opombi pod črto »precej zmešana«. Zmešana je samo na prvi pogled in za tistega, ki mu naše trikraljevske kolede niso znane. Prvi del obrazca (v. 1—24) je navadna pesem o treh kraljih, ki jo pa vendarle uvrščam v skupino *D* kot obrazec *b*. Drugi del (v. 25—39) pa je besedilo trikraljevske kolede, ki je čisto neorganično pridejano prvemu delu. To besedilo je skoraj natančno takšno kakor železniško, manjka samo uvodna pesem (Ž 5). Primerjajmo dvogovor treh kraljev iz motniškega *(Aa)* in boroveljsko-podkrnoškega obrazca *(Ab)*!

Ab (v. 12—16):

Kraljeva svetlost, kje ste vi doma?
Mi smo tam doma, ker solnce gor gre.

Kraljeva svetlost, kje ste vi doma?
Tam, ker solnce opoldan stoji.

Kraljeva svetlost, kje ste vi doma?
Tam, ker solnce dol gre.

Ab (v. 25—30):

Gospod kralj, čej ste vi doma?
Jaz sem tam doma, čir solnce gor gre.

Gospod kralj, čej ste vi doma?
Jaz sem tam doma, čir solnce poldan stoji.

Gospod kralj, čej ste vi doma?
Jaz sem tam doma, čir solnce k božjej gnadi gre.

Sorodnost je očitna!

Nov je nadaljnji dialog (po Štreklju) med prvim kraljem in med drugim kraljem-zamorcem.

Ab (v. 31—36):

Gospod kralj, kam je vaš pot?

»Moj pot je za to zvezdo:
Čir bo ta zvezda ostala,
Tam se bo kralj rodil;
Te bo kralj črez vse kralje
in črez kralja Herodeža.«

Ali ni bil to verjetneje dvogovor med enim izmed treh kraljev in kraljem Herodežem?

Zadnji del obrazca se je zdel Štreklju bržčas še posebno brez logične zveze s prejšnjim in je mogoče vprav zato označil pesem kot »zmešano«.

Ab (v. 37—39):

Nikar, nikar, ti si en neusmiljen kralj;
Tebi se vzame sceptar in krona preč,
Ti ne boš kralj nikoli več!
(Vzame mu sceptar ali sabljico.)

Ali nam ta pasus ni že znan? Srečali smo ga v besedilu železniške kolede (Ž 11), kjer ga govori angel, ki »pri teh besedah (sc. Herodežu) žezlo, kraljevo pravico, iz rok vzame.«

Boroveljsko-podkrnoški obrazec *Ab* predstavlja torej skoraj v celoti ohranjeno besedilo trikraljevske kolede železniškega tipa in sicer vsebuje motive 2, 9 in 11.

Naštevanje domovine treh kraljev, ki človeku zdaj že v treh dvogovorih udari v oči, dobim v dveh nadaljnjih trikraljevskih koledniсah. Prvo *(Ac)* je zapisal Matija Majar v Žabnicah, druga *(Ad)* je Vrazov zapis s Štajerskega. Naštevanje ni podano v dialogu, ampak je vpleteno v epsko pripoved.

Ac (v. 41—46):

Gašpar je pa tama doma biv,
Čjer mi sunce gori vzhaja,
Melhar je pa tama doma biv,
Čjer mi sunce na povnam pačiva.
Boltažar je pa tama doma biv,
Čjer mi sunce k božjej gnadi gre.

Ad (v. 33—38):

Baltažar kralj je z dežele,
Ke lübo sunce gori gre.
Melhar kral je z te dežele,
Ke lübo sunce na poldnè.
Gašpar kral je z te dežele,
Ke lübo sunce gori grè.

V obeh koledniсah, *Aa* (Motnik) in *Ab* (Borovlje-Podkrnos), moramo videti deloma porušeni besedili trikraljevske kolede, ki sta ob opustitvi dramatičnega predstavljanja prešli med zgolj koledniсe. Tip železniške kolede dobi s tem dve skoraj identični inačici. Vprašanje, kako pojasniti odlomka iz Majarjeve žabniške *(Ac)* in Vrazove »štajerske« *(Ad)*, ki se krijeta z vsemi tremi obrazci koled v motivu naštevanja domovine treh kraljev, mora ostati za zdaj še odprto.[33]

B. Strah za dete. — Nepoučen bralec se gotovo zavzame nad »koledniсami«, ki jih je objavil Štrekelj v motivnih skupinah »Sveti trije kralji bi radi Jezusa — ukrali« (SNP III, str. 117 sl.) in »Kdor Jezusa ukrade, bo precej mrtev« (SNP III, str. 118). Motiv, da bi sveti trije kralji hoteli Jezusa ukrasti in da bi ga bilo treba s silo braniti, je pač vsaj nenavaden in ga s sámo nevarnostjo, ki detetu preti od Heroda, ne bi mogli zadovoljivo razložiti.

Uganko nam na mah pojasni mežiška igra s svojimi svojskimi prizori M 24—29, kjer se pastirji tudi bojé za dete, neradi spuste tri kralje k njemu, a se potolažijo, ko vidijo, da tujci nimajo zlih namenov:[34]

[33] Gl. op. 27!
[34] Gl. »Ljudski oder«, n. l., 102.

Trije kralji: Pastirci, se k ne bojte to,
ker mi tu semkaj prišli smo.
Mi počastiti hočemo
to dete cartano...
— — — — — —

Pastirji (pojo): Glej, glej, glej,
kaj zdaj bo, kaj zdaj bo,
če nam to dete vzamejo?

Glej, glej, glej,
saj so ja prav ljudi,
saj majo to dete tud radi...

Kaj pa gornji obrazci pri Štreklju? V inačici iz Hmenic nad Otaleži *(Ba)* v Strekljevem lastnem zapisu berem (v. 1—9):

Pršəl sa ldïé naznáni
Sədèj nuótre w naš kràj.
Anì bi ywišna radì krádəl,
Jïézusa skrìte zdèj!

Mi pa sma se zmatìli,
Sma mislni, da sa zläht ldïé:
Tu sa swiéti trjïé králi
Z dužäle jutrawe!

Inačica iz Cerknega *(Bb)*, ki jo je zapisal Fr. Sedej (tudi Janez Kokošar z napevom!), se glasi (v. 7—10):

Če pa semkaj pridejo (sc. »kralji trije«),
Gvišno dete vzamejo.
Rajš bi tel glavco zgubit,
Ko to dete preč pustit!

Dramatično neverjetno razgiban, do tipično kmečkega pretepaštva odločen pa je ihanski obrazec *(Bc)* v zapisu Ant. Breznika, kjer imamo takele verze (1—13, 18—21):

Pastirčkə, nehájte
piskátə jənoj pét;
h štalcə pərhajájte,
neki bo novga spet!
V naše krají so pəršlí
jen čudnə əldé,
zagvišnə b radə (u)kradlə,
Jəzusa skrite zdej!

Le vsə ukəp se zbərímo,
gorjače sábi uzmimo.
Bodmo hədí kət strup.
Kdor bo Jəzusa ukradu,
ta bo precej mərtòv...
— — — — — — — —

Mi smo pa mənīl',
Da so kak' žleht əldē:
Gvišnə so tərjá krāl'
Iz dalnəh dəželá!

Težko si mislim, da bi bile takšne pesmi samo plod fantazije ljudskega pesnika brez vsakršnega oslona na katero si bodi realno dogajanje. Strah, da bi kdo Jezusa ukradel, nezaupanje do treh kraljev imata svoj pomen in svojo upravičenost le v igri, kjer se s tem vzbudi dramatična napetost prizora poklonitve, ki poteka sicer, kakor smo videli, skoraj vseskozi pantomimično. To je čutil dramatik mežiške igre ali njene predloge, ki je ta motiv vpletel v njen potek. Če ta motiv dobimo izoliran v »kolednici«, kakršne sem zbral v skupini *B*, potem si ga ne znam drugače razlagati, kakor da je odmev, če ne celo ostanek porušene trikraljevske igre!

Da je ihanski obrazec *(Bc)* del nekdanje igre, pa mi potrjujeta v. 14—17:

Glej, glej, glej, Marka,
Štefək, sprelub' moj brat!
(Kok') se ta iskra žarka
Pa na təh možeh ta gvant!...

Neposredno ogovarjanje srečujemo le v igri in trije pastirji vprav nastopajo v malone vseh pastirskih igrah! V ihanskem obrazcu sta to poleg govorečega še Marka in Štefek. Spomnimo se, da je tudi v mežiški igri eden izmed pastirjev Štefelj. Pa to mogoče niti ni bistveno.

Inačici *Ba* in *Bb*, posebno pa obrazec *Bc* so skoraj povsem gotovo deli nekih starih trikraljevskih iger.

C. Sodelovanje v igri. — Kolednice, ki sem jih zbral v skupino *C*, mi vzbujajo pozornost s svojim značilnim začetkom in tipično dispozicijo, ki obsega ves prizor s tremi kralji v jaslicah: opozorilo na prihod treh kraljev, opis njihove zunanjosti, opis njihove poklonitve in obdaritve deteta, opis Jožefovega in Marijinega vedenja, končno njih odhod in slovo od njih.

Ali je verjetno, da bi koledniki sami o sebi začeli peti tako, kakor beremo v teh »kolednicah«:

Ca (»kranjska«) v. 1—2:

Glejmo, glejmo, kdu grie tam,
Zogvišnu pridejo k nam...

Cb (Ihan), v. 1—2:

Poglejte, glejte, kaj ja tam:
Tri svet kral grejo h nam!

Cc (Podzemelj), v. 1—2:

Glejte, glejte, kaj je to,
Kaj so to za eni možje...

Cd (Sodražica), v. 1—2:

Poglejte, kaj je tam!
Sveti krali gredo tam.

Ce (Vojnik), v. 1—2:

Oj, poglejte, kaj je tam!
Sveti kralji gredo k nam...

Tako more peti o koledniki h le nekdo izven njih. Ali domači, kjer jih pričakujejo? To ni navada. Pa poglejmo posamezne obrazce natančneje: ne opisujejo samo zunanjosti treh kraljev, ampak tudi njihovo vedenje in ravnanje pred detetom, in sicer neposredno, živo, kakor da prizor pred seboj gledajo. To z navadnim koledovanjem nima nobene zveze.

Le po zasnovi drugačne so »kolednice« iz Štrekljeve motivne skupine »Ena zvezda gori gre« *(Cg—i)*. »Kranjska« *(Cg)* se začenja, na primer, takole (v. 1—8, podčrtal jaz):

Ena zvejzda gori grie
Tam per Betlehem(o),
Kaj tu za eno znamne je,
Pejte, gledat griemo:
De bodemo vidli mi
To zveizdo naznano,
Tu je angel, griem naprej,
Vi pa vsi za mano!

Ali ne vidimo živo pred sabo pastirja, ki v igri agira (Pejte!... Tu je angel ... griem naprej, vi pa vsi za mano!)? To ni koledniški, to ni pripovedni, to je dramatski slog! Isto moramo reči o obeh inačicah:

Ch (Grahovo), v. 1—7 (podčrtal jaz):

Na zvezda gori gre
Prot' mestu Betlehem.
Kaj pa to za 'no znamnje je,
Oh gledat pejte gremo!
Ta zvezda neznana,
En angelj pred njo gre,
Oh pejte vsi za mano!

Ci (Kropa), v. 1—4 (podčrtal jaz):

Ena zvezda gori gre
Tam pri Betlehemu.
Kaj je to za 'n znamenje?
O pojde (sic!), gledat gremo!

Že brez poznavanja mežiške igre bi moral reči, da spadajo verzi s takšnimi neposrednimi vzkliki in pozivi v neko živo dramatsko dogajanje, v igro.

A tudi vsebina in slog celotne pesmi to potrjujeta. V vseh teh obrazcih in njih inačicah pevec opozarja poslušalce na nekaj, kar se pred njim in pred njimi dogaja. To dogajanje je nastop

treh kraljev v jaslicah. Izredno plastično ga opisuje »kranjska« *(Cg)*. Trije kralji so dospeli.

Sej se k štalci bližajo,
Kaj se buo gudilu? (V. 15—16)

Vsak izmed njih bi bil rad čimprej pri detecu.

Ta pervi je, mejnim, Gašper ja,
Kir je ta nar starši,
On ta parvi k ofru grie,
Za nim pa tovarši.
On s tuo leipo krono tam
To deite vkušuje... (V. 17—22)

Milhiar ravnu gleda,
Želi k njemu priti... (V. 25—26)

Pevec opozarja na prisrčno podrobnost ob nastopu kralja-zamorca:

Boltežar ta tretje je,
Kir ima černu lice,
On lepo perklaina se
Pruti teimu dotetci,
De bi se nikdar ne bal
Taciga zamurca,
Miero nemo da za dar,
Lubi ga iz srca... (V. 33—40)

Živo opisuje njihovo nošo:

Nejsem videl moje dni
Tacih steif gospodov:
Čiez inu čiez so puortasti... (V. 41—43)

Inačicam *Ca—e* in *Cg—i* je podoben kroparski obrazec *Cf* (ki je zlasti v začetku delno porušen):

Glej, kako poklekujejo
In se ponižujejo,
Noge mu kušujejo,
Zaklade pa darujejo! (V. 9—12)

Vidimo torej, da pevec v obliki reportaže — če smem rabiti moderno tujko — opisuje, da kot komentator pojasnjuje pantomimo, ki se odvija pred gledalci. Pred preprostimi gledalci bi pantomima sama mogoče ne bila dovolj zanimiva. Ljudski dramatik je čutil, da ji je potrebna spremljava. V igri nastopajoči pastirji, predstavniki istega družbenega sloja, kot mu pripadajo gledalci, so bili za takšno nalogo kot nalašč.

Mislim, da je stvar jasna: te in podobne pesmi so peli pastirji v trikraljevskih igrah.

Na koncu se obračajo pastirji še naravnost do treh kraljev. V navadni kolednici je takšno apostrofiranje s strani kolednikov samih nesmiselno, medtem ko v igri lepo končuje pantomimični nastop treh kraljev.

V »kranjski« *(Ca)* se obračajo pastirji najprej do gledalcev (v. 41—45):

Buodi, grejšnik, prov vesel,
De je Jezus dar prejel:
Dajmo mu čistu srce,
Čistu srce,
Prosimo, de notri grie.

In ko omenijo odhod treh kraljev (v. 46—47):

Krali slovu jemlejo,
De spiet damu pojdejo,

se obrnejo k njim (v. 48—50):

Srečna rajžo, lohka puot,
Lohka puot,
Bog nam dej tot inu povsot!

Podobne konce, znane iz starih duhovnih iger, imajo tudi drugi obrazci *(Cd, Cg—i)*.

Sama stilna in vsebinska analiza teh »kolednic« nam je povedala, da spadajo v dramatsko dogajanje, v igro. Nedvoumno pa nam to potrjuje še primer mežiške igre.

Ob nastopu treh kraljev (M 23) zapojo pastirji v mežiški igri gornjim »kolednicam« *(C)* kaj sorodno pesem:[35]

Glej, glej, glej,
kdo jezdi tam, kdo jezdi tam,
ja, kaj za en neznan pride k nam?

Ta črni jezdec jezdi
daleč popred, daleč popred,
gotovo najbolje pot on zna.

Ona pa gresta
kar za njim, kar za njim,
zmeraj govorita z njim.

Ta jezdec ta črni
je jako mlad, je jako mlad,
ves je pozlačen, ves je zlat...

Mežiška pesem pastirjev je v primeri z drugimi obrazci iz skupine *C* kar borna, morda okrnjena, obrušena. Priča pa, da so bile »kolednice« te vrste resnično sestavni deli trikraljevskih iger. Igre so izginile,

[35] Gl. »Ljudski oder«, prav tam.

ohranili so se kot pevsko blago tisti pevski vložki, ki so se bili ljudstvu posebno priljubili in so podajali tudi neko zaokroženo vsebino. Takšne so bile brez dvoma pesmi, ki so prvotno spremljale nastop treh kraljev.

D. Spomin na trikraljevske igre. — O koroških »koledniceh« *Da* in *Db* (ena je iz Ločan, druga iz Borovelj-Podkrnosa) ne morem trditi, da sta ostanek kake igre. Mislim pa, da sta usedlina, odmev igrskega predstavljanja. Ustvaril ju je človek, ki mu je bila igra še živo pred očmi in jo je v pesmi obnovil, jo tako ohranil.

Obrazec iz Ločan *(Da)* je izgubil sklepno kitico, ki jo obrazec iz Borovelj-Podkrnosa *(Db)* še ima. Le-ta obrazec je prvi del pesmi, ki se je Štreklju zdela »zmešana«, pa je dejansko kontaminacija dveh različnih obrazcev. Omenjena sklepna kitica (v. 21—24), kakršno imajo skoraj vsi obrazci iz skupine *C*, se glasi:

Ti cartani Jezus, mi prosimo te,
Daj nam ti tvoje gnade, vsliši naše prošnje:
Kedar bo preteklo naše življenje,
Tedaj nam ti dodeli večno zveličanje![36]

»Neznani zapisovalec« ali Štrekelj (?) je položil te besede v usta trem kraljem. Mi pa smo videli, da se tudi pesem pastirjev v trikraljevskih igrah podobno končuje. Verjetno je, da je kitica privzeta iz takšne pesmi. Ostala vsebina obeh obrazcev podaja opis pohoda treh kraljev in njihove poklonitve, toda ne v slogu »reportaže«, kot sem ga mogel ugotoviti v obrazcih skupine *C*. Gre marveč za stvaren pripovedni opis, ki je vanj vpleten celo premi govor treh kraljev in Herodeža:

Da, v. 13—20:

Tamo oni (sc. trije kralji) barajo:
»Kje je dete rojeno,
Kterega mi iščemo?«
Betlehem še ne spozna ga
Za svojga kralja in Boga:
»Mi 'mamo že kralja
Našega Herodeža,
Njega spoznamo sada!«

Db, v. 9—12:

Herodež se vstraši in pravi tako:
»Le pojte, iščite detetice (sic?) mlado,
Le skerbno poprašujte, kje je tisti kraj,
Kedar ga bote našli, spet pridite nazaj!«

Da je ta premi govor neposredno podani dvogovor iz igre, ne bom trdil. Da pa sta pesmi reminiscenca na igro, torej vsaj v posredni zvezi s trikraljevskimi igrami, se mi zdi verjetno.

[36] Ali ti verzi ne spominjajo na Drabosnjaka?

Posnetek: — Raziskava naših trikraljevskih kolednic je bila uspešna.

Pokazala je v skupini *A*, da smemo znanima trikraljevskima koledama iz Bohinja in Železnikov zanaprej prištevati še koledi iz Motnika in Borovelj-Podkrnosa. Njih besedilo je le nekoliko okrnjeno besedilo železniške kolede, zaradi česar smo upravičeni govoriti o »železniškem« tipu trikraljevske kolede, ki ga doslej v naši folklorni dramatiki še nismo upoštevali.

Obrazci iz skupine *B* so se v primerjavi z mežiško igro razodeli kot identični z njenimi motivi 24—29, ki v dramatično napeti obliki podajajo strah pastircev za dete. Predstavljajo torej ostanke nekdanjih trikraljevskih iger. Ohranili so se kot »kolednice« (?) pri življenju v Hmenicah nad Otaleži, v Cerknem in v Ihanu.

Primerjava z mežiško in kostanjsko igro ter z bohinjsko koledo je omogočila identifikacijo obrazcev v skupini *C*, ki ustrezajo igrskim motivom 27—28. Predstavljajo »reportažo« o pantomimičnem nastopu treh kraljev v igri. Obrazci in inačice so zelo številni: iz Grahovega, iz Krope, Ihana, Sodražice, Podzemlja poleg dveh »kranjskih« (z Dolenjskega ali Notranjskega) in ene štajerske iz Vojnika.

Končno je analiza dveh obrazcev iz skupine *D* pokazala, da sta verjetno vsaj v posredni zvezi z nekdanjimi trikraljevskimi igrami. Oba sta s Koroškega (iz Ločan in iz Borovelj-Podkrnosa).

Tako je vprav pretres naših trikraljevskih kolednic bistveno razširil poznavanje nekdanje naše trikraljevske dramatike.

4. Razširjenost naše trikraljevske dramatike

Železniki in Bohinj, Mežica in Kostanje zdaj niso več edini kraji, od koder so nam znane trikraljevske igre ali kolede. Z gotovostjo sem ugotovil koledo »železniškega tipa« tudi v Motniku, na Koroškem pa vsaj še v Borovljah in Podkrnosu. Akademik dr. I. Grafenauer mi je povedal, da se iz otroških let spominja trikraljevskih nastopov tudi v Zilji in da so bili razširjeni tudi drugod po Koroškem.

Sklepati iz koledniških obrazcev *B*—*D* o razširjenosti trikraljevskih iger ali koled po krajih njihovega zapisa, ni docela zanesljivo. Saj je dobro znano, da pesemski obrazci — naj bo že njih izvor kakršen koli — potujejo.[37] Vendar je spričo svoječasne razširjenosti trikraljevskih iger v starih avstrijskih deželah (prim. zgoraj navedeni »Codex austriacus«!) dopustno, če domnevamo, da so v krajih, od koder so nam ohranjeni obrazci *B*—*D* s svojimi inačicami, nekoč imeli trikraljevske igre.

Območje naših trikraljevskih iger in koled bi obsegalo potemtakem predvsem vso Koroško, potem Notranjsko (Hmenice nad Otaleži,

[37] Prim. Grafenauer: Narodno pesništvo. »Narodopisje Slovencev« II. Ljubljana 1946. Posebni odtisk. 19 sl.

Cerkno, Grahovo), del Gorenjske (Bohinj, Železniki, Kropa, Ihan), del Dolenjske (Sodražica in drugi kraji) z Belo krajino (Podzemelj) ter del Spodnje Štajerske (Vojnik).

5. Starost in izvor naše trikraljevske dramatike

Ker se moram — kakor sem uvodoma poudaril — za zdaj omejiti le na domače vire, so mi možnosti ugotavljanja starosti in izvora naše trikraljevske dramatike skrajno omejene. Vsak izsledek v tej smeri more imeti le relativno veljavo in je le začasen.

Da sta železniška in mogoče tudi bohinjska koleda starejši od mežiške in kostanjske igre, dokazuje predvsem preprostejši obseg. Kaže, da sta obe koledi ohranili prvotno skopo obredno obliko in da je nista širili. Pozabiti pa vendar ne smemo, da so koledniki včasih hote kakšno koledo okrajšali, da je bilo treba manj »igralcev« in je bil zato izkupiček večji.[38] Kaj se je dogajalo z našima dvema primeroma, ali sta posnetek nemških predlog in v katero dobo je treba postaviti čas njunega nastanka, vsega tega pač ne bo mogoče natančno ugotoviti, dokler ju ne bomo mogli primerjati z gradivom iz naše nemške soseščine. Drži pač, da konec bohinjske kolede (Herod plane z mečem sam med navzoče domače!) niznan v nobeni podobni koledi ali igri iz nemškega Štajerskega in Koroškega![39]

Relativno visoko starost pokaže pri železniški koledi oblikovna analiza. Izredno stara je že uvodna pesem (Ž 5), ki je ohranila staro dvodelno vrstico s po dvema poudarjenima besedama (a različnim številom nepoudarjenih zlogov), kakor jo ima njena vzornica pri Fra Alasiu da Sommaripi v njegovem »Vocabolario italiano e schiavo« iz 1607 (SNP III, št. 4946) in pozneje v Schönlebnovi izdaji »Evangelijev in listov«:[40]

Alasia 1607	Schönleben 1672
(v. 17—22)	V.
Potle ſo perſle craglie trije	Tu ſo perſhli Krayli terje,
Gaſpar, Melicor, Boltiſar,	Gaſhper, Melchior, Boltesher.
	VI.
Inu oni ſo koffro pernesle	Inu ſo k offru pernesli
Veroc, miro, chiſto ſlato.	Myro, Viereh, zhiſtu ſlatu.
	VII.
Inu doruieio Jeſuſa	No darujejo Jesuſa
Tega craglia nebeſkiga.	Tiga Kraila nebeſhkiga.

[38] Na to me je opozoril univ. doc. dr. L. Kretzenbacher v pismu z dne 18. XII. 1950.

[39] Sporočilo univ. doc. dr. L. Kretzenbacherja v istem pismu in še v pismu z dne 25. I. 1951.

[40] »Evangelia inu Lvstuvi...« v' Nemſhkim Gradzu. V' tem Leyti M. DC. LXXII. Str. 390: Boſhizhna Peiſſen.

Železniki (Ž 5)	Motnik (v. 1—6)
Tu so prišli kralji trije,	Mi smo prišli trije kralji, Gašper, Miha, Baltazar. Prinesli smo en ofer lep, En ofer lep darujemo
Vam darujejo Jezusa, Tega kralja nebeškega.	Mi Jezusa darujemo, Tega kralja nebeškega (bis).
Ki stvaril je nebo n' zemljo, Človek' je dal dušo n' telo.	

Zadnji dve vrstici železniškega obrazca dobim pri Schönlebnu kot IV. kitico:

Kir je ſtvaril semlo, nebu,
Zhloveku dal dufho tellu.[41]

Uvodna pesem sega v zapisih vsaj v začetek 17. stol., po obliki pa je mnogo starejša.[42] Toda starost uvodne pesmi še ni nujno v zvezi s starostjo ostalega igrskega besedila. K relativno mlademu igrskemu besedilu je prav lahko uporabiti zelo staro pesem kot uvodnico.

J. Levičnik je zapisal železniško koledno besedilo v prozi. Pri natančnejšem ogledu in ob primerjavi z motniškim obrazcem *(Aa)* ter boroveljsko-podkrnoško inačico *(Ab)* pa vidim, da gre za večinoma porušene verze. Naj jih za poskus navedem nekaj.

Iz začetka:

Kraljéva svitlóst! || od kód ste Ví?
Mi smo, kjer sólnce gór gre || Gášper imenován...

Iz sredine:

Mí smo se narédli || v to mésto Bétlehem...
Káj Vi íščete? || Mi iščemo nóvorojenega králja...

Iz konca:

Káj Vam právim, kralji trije, || nikár Herodeža ne poslušájte,
Kar Heródež govorí || ní rés...

Itd.

Po vsem povedanem si upam trditi o vseh treh inačicah »železniškega tipa«, da so relativno zelo stare. Ne morem pa še reči, ali so pristno naše.

Mnogo teže je z bohinjsko koledo. Oblikovne analize pri njej ne morem uporabiti. Besedilo je namreč čista proza, ki jo je raba v zadnjih

[41] Štrekelj ju ima še v treh inačicah (SNP III, Eno je dete rojeno, št. 4850—52):

4850, »Kranjska« (v. 14—15):
Ker je stvaril zemljo, nebo,
Človeku dal dušo telo...

4851, »povsod znana« (v. 7—8):
Ki je stvaril zemljo, nebo,
Človeku dal dušo, telo...

4852, »dolenjska« (v. 10—11):
Je ustvaril zemljo in nebo,
Človeku je dal dušo in telo...

[42] Opozarjam na Grafenauerjeve ugotovitve o ritmični obliki našega ljudskega pesništva (Narodno pesništvo, 27. sl.).

desetletjih, kakor sem že omenil, pod vnanjimi vplivi celo dokaj zlikala. Šimen Žvan mi je povedal, da so morebitnemu novincu besedilo napisali na list in se ga je tako naučil. Kaj se zgodi ob takšnem »zapisovanju« besedila, je znano. Če je že J. Levičnik v letu 1854 spregledal vezano obliko železniškega besedila, se je taka oblika tem laglje razkrojila Bohinjcem v poslednji dobi.

Pričevanje Šimna Žvana, da so se kolede spominjali iz svojih otroških let že očetje zadnjih kolednikov, ki so vsi že blizu 70-letniki, potrjuje, da so jo igrali že okoli leta 1800. Verjetno je starejša. Njen konec — kakor sem že omenil — nima paralele v štajersko-koroških besedilih te vrste. To sicer še ne dokazuje, da je bohinjska koleda izvirno slovenska, priča pa, da ima vsaj eno izvirno potezo.

O starosti mežiške igre ne vem povedati ničesar. Da takšna, kakršna je, ne sega preko 19. stol., je precej verjetno. Igra tudi ni izvirna, to očitujejo posebnosti v besedilu, ki spominjajo na nemško izražanje. Dokler pa ne spoznamo njene predloge, končne sodbe ni mogoče izreči.

S kostanjsko igro se je mnogo bavil dr. Fr. Kotnik.[43] Igra je prevedena iz nemščine, kar priča njen naslov v najstarejšem ohranjenem rokopisu: »Giertn-Shpil« (= Hirten-Spiel). V tem — Singerjevem — rokopisu je zabeležena letnica 1814. Igro je po nemški predlogi prevedel Andrej Šuster-Drabosnjak (1768—1825?),[44] vendar se besedilo ne ujema v celoti z nobeno nemško-koroško pastirsko igro. »Mogel bi navesti precej verzov iz nemških koroških božičnih iger,« pravi dr. Fr. Kotnik, »ki se z našim besedilom krijejo, v celoti pa se noben tekst ne ujema z našim.« Pastirski prizor (K VI) in prizor s »prerokom« »Domanikom« (K 16) pa sega po Kotniku nazaj v leto 1580.

Kostanjska igra je torej deloma samostojna Drabosnjakova stvaritev. Sprejemljiva je trditev dr. Fr. Kotnika, »da so pastirsko božično igro začeli igrati bržkone že v drugem desetletju 19. stol.«[45]

Pri vprašanju izvora naših trikraljevskih iger in koled ne bi smeli mimo trditve dr. L. Kretzenbacherja,[46] da so bili pri naših nemških sosedih rudarji in kovinarji nosilci bogatega igrskega izročila. To velja zlasti za Tirolsko, ki je pomembna posredovalka igrskega blaga preko Koroškega na Štajersko in Kranjsko. Zamisliti bi se bilo treba ob dejstvu, da so nam ohranjena igrska besedila iz Železnikov, Bohinja, Borovelj, Mežice, da domnevamo besedilo v Kropi, da nam je ohranjeno iz Motnika, ki je skozenj vodila velika cesarska cesta, in da ga smemo predpostavljati za Cerkno. Iz delavskih središč in od prometnih žil so se igre lahko širile po sesednjih predelih. V tej smeri pa raziskav pri nas še nismo začeli.

[43] Gl. Kotnik: Verske ljudske igre, 106 sl.
[44] Prav tam, 108.
[45] Prav tam, 107.
[46] Kretzenbacher: Die Steiermark in der Volksschauspiellandschaft Innerösterreich, 155.

VI. Sklep

Zgornja izvajanja so konkretno podprla svoječasno izraženo domnevo dr. Fr. Kotnika, da hranijo naše božične in trikraljevske pesmi v sebi rudimente nekdanjih iger. Omejil sem se to pot le na trikraljevsko dramatiko našega ljudstva.

Na novo odkriti bohinjski koledi sem mogel dodati — ob doslej prezrti železniški koledi — trikraljevski koledi iz Motnika in Borovelj-Podkrnosa, pokazal pa sem tudi konkretne zveze naših trikraljevskih kolednic z našo trikraljevsko dramatiko ter s tem razširil in konkretiziral upravičeno domnevo o svoječasni eksistenci trikraljevskih (in božičnih) iger in koled na večini slovenskega ozemlja.

Ves kompleks še dolgo ni dognan in bo zahteval še mnogo dela.

V čem pa je poleg čisto etnografskega še siceršnji smisel takih raziskav? Ko bomo s potrebnimi znanstvenimi pripomočki lahko do kraja dognali našo folklorno dramatiko, se bo morda uresničilo, kar je zapisal dr. Fr. Kotnik že leta 1924:[47] »Ona velika praznina med brižinskimi spomeniki, ki so nastali tam gori blizu našega nekdanjega državnega centra blizu Gospe svete, in slovenskimi protestanti in navidezna praznina po reformaciji bo izginila.«

Résumé

JEUX ET SCÈNES DES ROIS DANS LE FOLKLORE SLOVÈNE

L'auteur donne tout d'abord une description détaillée d'une «Scène des Rois» qu'il a découverte, en 1950, dans la vallée alpine de Bohinj (pron. Bokhigne), en Haute-Carniole. C'est une Scène que représentaient, jusqu'à 1941, des «Chanteurs des Rois», hommes âgés, à Bohinjska Bistrica (pron. Bokhinska Bistritsa) et ses environs, dans presque chaque maison paysanne. La Scène est réduite au minimum de dialogue, en prose, la plupart de l'action se déroule en une pantomime simple dont la partie la plus impressionnante est, peut-être, la marche silencieuse des Trois Rois avec leurs révérences, à travers la chambre.

L'auteur donne ensuite un bref aperçu du développement des Jeux des Rois depuis les scènes de la liturgie de l'Épiphanie (depuis le 11e siècle) jusqu'aux jeux du type de celui de St. Gallen (Suisse). Il démontre comment, après la défense de la part de l'Église, ces jeux sont passés au folklore où ils sont subi certaines modifications. Il conclut cet aperçu par une caractérisation des «Chants des Rois» qui sont — d'après L. Schmidt — des produits d'une époque postérieure (16e et 17e siècles).

Après ces constatations préliminaires, l'auteur procède à l'analyse des Jeux des Rois en Slovénie. Il s'agit de quatre textes: deux Scènes, celle de Železniki (pron. Jélésniki) et celle de Bohinj, jusque

[47] Ocena 16. snopiča SNP, 89.

là inconnue (toutes les deux de Haute-Carniole), et deux Jeux, celui de Mežica (pron. Méjitsa, noté par J. Sem et publié par l'auteur dans la revue «Ljudski oder» en 1934—35) et celui de Kostanje (pron. Costanyé, dû au poète-paysan slovène André Drabosniak, 1768—1825?, publié par l'auteur en 1933 dans une adaptation pour la scène moderne), tous les deux de la Carinthie Slovène. L'auteur décompose les quatre textes d'après leurs différentes scènes et en démontre ainsi les parties communes.

L'auteur donne ensuite une analyse de quelques textes que K. Štrekelj avait inséré au chapitre «Chants des Rois» dans son célèbre recueil de poésies populaires slovènes («Slovenske narodne pesmi» I-IV, Ljubljana 1895—1923) et qui, d'après l'auteur, proviennent des anciens Jeux des Rois. Il les classe en quatre groupes dont le premier manifeste des traits connus du type de jeu de Železniki, tandis que les trois suivants sont étroitement liés aux anciens Jeux, l'un exprimant la crainte des pasteurs (les Rois pourraient emporter le Divin Enfant); l'autre accompagnant l'Adoration des Mages exécutée en pantomime; le dernier, enfin, comprenant vraisemblablement des descriptions d'anciens Jeux.

Après avoir ainsi présenté les éléments de ses recherches, l'auteur arrive aux conclusions suivantes:

1° Les quatre Jeux des Rois, jusqu'alors connus en Slovénie, sont, d'après leur forme, des «jeux de chambre» (Stubenspiele).

2° Les Scènes de Železniki et de Bohinj n'ont rien de commun. Celle de Železniki est strictement stylisée, dans celle de Bohinj le réalisme l'emporte. — Les Jeux de Mežica et celui de Kostanje appartiennent également à de différents types de jeux.

3° L'analyse des «Chants des Rois» du premier groupe révèle réellement deux nouvelles variantes du type de Železniki, l'une provenant de Motnik (Carniole), et l'autre des environs de Borovlje (pron. Borovlié, Carinthie Inférieure). Pour les textes du deuxième et du troisième groupe, l'auteur démontre la grande vraisemblance qu'ils ne soient que des restes d'anciens jeux décomposés.

4° Somme toute, presque l'entier territoire éthnique slovène connaissait autrefois des Jeux des Rois.

5° Il est impossible, pour le moment, de fixer l'âge et la provenance des textes des Jeux connus. Mais il est vraisemblable que les scènes du type de Železniki soient les plus anciennes. Les Jeux de Mežica et de Kostanje ne surpassent peut-être pas le 19e siècle. Ces deux surtout ne sont pas originaux, ils sont adaptés d'après des textes du voisinage allemand, mais qui jusque-là ne sont pas encore identifiés. Il est d'ailleurs extrêmement difficile de fixer la provenance des nos Jeux des Rois. Les mineurs et les ouvriers venant du Tyrol et qui travaillaient dans les mines de Mežica et dans les anciennes forges de Bohinj auraient bien pu transplanter quelques éléments de jeux dans les contrées slovènes.

Dans une carte du territoire éthnique slovène, l'auteur a marqué les endroits qui, d'après lui, connaissaient des Scènes ou des Jeux des Rois.

O slovenskem ljudskem plesu

Radoslav Hrovatin

Možnost razpravljanja o ljudskih plesih je v veliki meri odvisna od količine in kakovosti zbranega gradiva. Važno je omeniti, da za beleženje plesov nimamo doslej še mednarodno veljavnega enotnega plesopisa, dočim že uporabljamo za beleženje govora splošno priznane črkopise in za narečne odtenke celo diakritične fonetične znake, za glasbo pa splošno priznan notopis, čeprav nam ne daje možnosti zaznamovanja intonacijskih in ritmičnih odtenkov. Sicer že obstajajo razni plesopisi (koreografski znaki), njih uporaba pa je večinoma omejena na razne stilne smeri plesa (baleta). Tudi nekateri folkloristi so si priredili razne znake za beleženje plesov po svoji potrebi. Vendar pa doslej noben plesopis še ni mogel zajeti vseh gibnih odtenkov. Seveda je težava že v naravi plesa samega, ki se pojavlja in neposredno mine v času. Za beleženje plesov se poslužujemo različnih sredstev: raznih upodobitev, črtežev, literarnih in strokovnih popisov, glasbenih zapisov, fotografij in končno plesopisnih znakov. Najbolj verno seveda lahko podaja ples zvočni film. Film nam sicer jasno prikaže ples, to je gibni pojav v celoti, za njegovo analizo pa potrebujemo grafično razčlenjeno zabeležbo. Ker nam doslej še noben plesopis ne podaja v zadostni meri vseh odtenkov posameznih gibnih prvin, se poslužujemo za praktično in znanstveno uporabo ponajveč kombiniranega zabeleževanja plesov. V zvezi z glasbenim zapisom plesa nanizamo v ustrezajočih časovnih enotah plesopisne znake. Temu dodamo strokovni opis plesa po enakih časovnih enotah. Po potrebi dostavimo analizo plesa in opombe o izjemnih posebnostih. Dalje pristavimo črteže skupin plesalcev v značilnih razporeditvah. Vse to spremljajo slike in fotografije plesalcev v značilnih položajih, opisi noš ter rekvizitov itd. Gradivo o slovenskih ljudskih plesih nam seveda doslej nudi malo tako idealno kombiniranih zabeležb. Vendar pa se podatki o slovenskem ljudskem plesu polagoma množijo. Od prvotnih omemb prehajajo k splošnim in literarnim opisom, upodobitvam ter glasbenim zapisom do strokovnih opisov in kombiniranih zapisov. Naslednji podatki nudijo nekaj primerov k posameznim razvojnim stopnjam beleženja.

I. Nekateri raziskovalci menijo, da je treba šteti plese »Skitov«, katere omenjajo rimska poročila iz dobe pred naselitvijo Slovencev, že v duhovno kulturo Slovanov.[1] V njej so bili starodavni plesi povezani z drugimi prvinami gibnosti v raznih obredih. Take »plese« so izvajali Slovenci tudi v času po naselitvi v svoji novi domovini. Še v *»9. stoletju je bil slovanski plesalec tipičen pojav, kakor to dokazuje pismo meniha Ermenricha. V 10. stoletju se omenja slovenski vrtuljak (turben vandalicum), ki ga pozna nemški pesnik Nithart še v 13. stoletju pod imenom ‚wandalei'. S plesom je bila v najtesnejši zvezi pesem, ki je uravnavala njegov ritem ...*

[1] Dr. Josip Mantuani, O jugoslovanski glasbi. III. Slovenska glasba (Zbori III, 1927, 1), pravi: *»Sidonius Apollinaris poroča, da so peli in plesali pri svatbi slovanske pesmi in plese (Carm. V., 219—220); to je bilo med leti 430 in 480.«*

Slovenske plese izpričuje mladi Lucidarius med leti 1289 in 1299: ‚daz wir windischen treten nach der blâterpfîfen'«.[2] O slovenskem petju pri trikratnem »obhodu« kamna v obredju ustoličenja karantanskih vojvod poročata oba rokopisa »Schwabenspiegla« iz 14. in 15. stoletja.[3]

Fevdalna kultura je na slovensko ljudstvo vplivala največ po krščanstvu. Poudariti je treba, da cerkveni obredi ne uporabljajo kultičnih plesov, kot velja to za orientalske obrede (n. pr. Islam). Poročila pravijo, da je cerkev plese odklanjala in preganjala kot ostanek poganstva. *»Sinoda, ki jo je patriarh Bertrand sklical v Ogleju 1338. ali 1339., mora n. pr. odločno zabraniti podložnim vernikom mrliške plese in žalne igre.«*[4] Ljudstvo je namreč v odporu proti fevdalnemu izkoriščevalcu trdovratno vztrajalo v tradiciji in kot izraz svoje samobitnosti gojilo starodavne obrede in običaje, v katerih so razne oblike gibnosti, med njimi tudi plesi, imeli važno vlogo. Starejše oblike gibnosti je ljudstvo vključevalo tudi v nove običaje. Tako moremo o gibnih in tudi plesnih prvinah sklepati iz poročil o »bičarjih« (flagelantih iz 13. stol.), dalje o »spokornikih« in zlasti »skakavcih«. O plesih smemo domnevati tudi v običajih na Tolminskem, o katerih poroča furlanski zgodovinar Nicolao M. Nicoletti (1536—1596).[5] Iz Trubarjevih spisov zvemo tudi o odporu protestantov proti ljudskim plesom, ki so jih opazovali pri raznih običajih. V tej zvezi je treba omeniti razne oblike gibnosti v poročilih o »štiftarjih«.[6] Sčasoma pa je cerkev, zato da bi navezala nase ljudske množice, vendarle dopuščala plesne običaje ob priliki raznih cerkvenih praznikov. Imamo poročila o tržaškem škofu, ki je ob nekaterih praznikih celo organiziral plese.[7] Vsem tem skromnim poročilom se pridružujejo številne omembe ljudskega plesa že v naših starejših ljudskih pesmih.

Več podrobnosti o naših ljudskih plesih najdemo pri Valvasorju, ki je popisal nekatere plese v zvezi z obredi in običaji. Priobčil je razne upodobitve, iz katerih lahko razberemo nekatere plesne gibe. Zapisal je tudi ljudsko pesem, ki se je pela ob izvajanju in iz katere je tudi razviden koreografski potek plesa.[8] Žal pa Valvasor ne podaja nikakih glasbenih zapisov plesa.

[2] Dr. J. Mantuani, gl. op. 1.

[3] Dr. Ivan Grafenauer, Najstarejši slovenski »kirielejsoni« (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXIII, 1942, 63).

[4] Milko Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev (SE I, 1948, 11); G. Perusini (»Ce fastu?« XX, 1944, 271) pa pravi: »... *ho trovato negli atti del sinodo tenuto dal beato Bertrando nel 1338 in Aquileia notizia fin qui sfuggita agli studiosi. In essi (cap. 21) infatti è detto ‚in exequiis et vigiliis funerum, sive fiant in Ecclesiis ... sive in domibus ..., fieri prohibemus cantus et ludos iocosos et coreas maxime in porticibus ecclesie'. (G. Marcuzzi, Sinodi Aquileiesi, Udine 1910, str. 352).*«

[5] Francesco di Manzano, Annali del Friuli II, 1858 in VII, 1879; Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega 1882; France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva 1929—1938.

[6] Dr. Ivan Grafenauer, Štiftarji in štiftarska narodna pesem (Slovenski jezik II, 1939).

[7] Giacomo Filippo Tommasini (umrl 1654), De commentari storici-geografici della provincia dell'Istria, Trieste 1837.

[8] J. W. Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain I, 448; SNP, 8012.

Doba prosvetljenstva je dvignila tudi zanimanje za ljudsko kulturo. Ne samo ljudske pesmi in ljudska glasba, temveč tudi ljudski ples postane predmet stalnega zanimanja. Pri tem so sodelovali celo kulturni delavci duhovniškega stanu. Številne ljudske pesmi, ki se pojo pri plesih, so zapisali razni sodelavci Zoisovega kroga. Med temi zapisi je treba omeniti poskočnice (okrogle). V začetku 19. stoletja so zbrali precej gradiva tudi drugi (U. Jarnik, B. Hacquet, J. Kapelle, L. Kordesch, E. Korytko itd.). Važna je bila akcija Filharmonične družbe v Ljubljani, ki je zbrala do leta 1819 nad sto ljudskih pesmi in napevov ljudskih plesov.[9] To gradivo je bilo poslano na Dunaj, kjer so se sledi za njim izgubile. Kako pomembna sestavina naših ljudskih običajev v tistem času je bil ples, priča dejstvo, da so se zanj zanimali celo uradni organi. Za nameravani prihod avstrijskega cesarja Ferdinanda v Ljubljano l. 1838 je bil predviden obsežen sprejem, na katerem naj bi bili med posebnostmi ljudstva, prebivajočega na ozemlju ljubljanskega gubernija, prikazani tudi naši ljudski plesi. V ta namen je prezidij zahteval od okrajev vseh kresij gubernija izčrpne podatke o ljudskih nošah, običajih, plesih in glasbilih. Ta važen dokument je ohranjen v Osrednjem državnem arhivu Slovenije v Ljubljani. To je do tistega časa najobsežnejše poročilo o naši ljudski plesni kulturi.[10] Več pesmi in napevov plesov je zapisal Stanko Vraz. Obsežnejše gradivo je nabral koroški etnograf Matija Majar-Ziljski. Opisal je več plesov, nabral raznovrstne plesne pesmi, dal zapisati razne napeve plesov, opisal je godce in njih glasbila ter običaje in obrede, katerih sestavni del so opisani plesi.

Še nadalje je raslo zanimanje za ljudski ples v malomeščanski kulturi čitalnic. Od leta do leta izhajajo v časnikih in časopisih razni novi opisi običajev s plesi, literarni popisi plesov, pesmi plesov itd. (I. Navratil, J. Pajek, I. Skubec, J. Tomšič, D. Trstenjak in drugi). V raznih zbirkah izhajajo napevi plesov (J. Fleišman, J. Kocijančič, H. Volarič, F. Š. Kuhač, J. Žirovnik, L. Kuba, O. Dev itd.). Pa tudi znanstveniki drugih narodov zberejo važno gradivo (I. Sreznjevski, J. Baudouin de Courtenay, E. Schoultz-Adajewska). Štrekelj je v »Slovenskih narodnih pesmih« posvetil plesu poseben razdelek: Pesmi na kolu in plesu. Poleg 69 številk plesnih pesmi omenja izven tega oddelka posebej tudi 2313 številk poskočnic. Vendar pa najdemo tudi v drugih oddelkih še več plesnih pesmi. Poleg raznih literarnih opisov plesov in omemb je v opombah objavil tudi nekaj plesnih napevov.[11]

Tudi v 20. stoletju ni popustilo zanimanje za ljudski ples. Tedaj se je vršila obsežna zbiralska akcija, ki jo je vodil »Slovenski delovni odbor« za publikacijo »Narodne pesmi v Avstriji« od leta 1905 do prve svetovne vojne. »Osnovna načela« za to delo so določala, naj bi pri zbiranju bili upoštevani *»poleg narodnih pesmi samih tudi vsi tisti pojavi narodnega življenja, ki se izražajo z glasom in godbo na plesih in zabavah ...«* Publicirana

[9] Dr. Fr. Keesbacher, Die philharmonische Gesellschaft in Laibach 1862, 46 ss.
[10] Boris Orel, Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz prve polovice 19. stol. (SE II, 1949, 68 s).
[11] Dr. Karol Štrekelj in dr. Joža Glonar, Slovenske narodne pesmi I.—IV. zv., 1895—1923 (odslej = SNP).

»Navodila . . .« so dajala strokovne smernice za zapisovanje tekstov in melodij, dočim so se glede plesov omejevala le na splošna »Vprašanja . . . o narodnih plesih«. Konkreten opis plesa je zahtevalo 202. vprašanje: »*Kako se zovejo pri vas posamezni plesi? Popišite jih in načrtajte pomikanje v njih!*«[12] Vendar pa ni bilo dano nikako napotilo, kako je treba popis in črtež plesa izdelati. Zbranih je bilo čez 12.000 pesmi z napevi. Med njimi je nekaj plesnih napevov, popolnoma nezadostni pa so popisi plesov. Tako ne pomeni ta zbirka bistvenega napredka v zbiranju gradiva za slovenski ljudski ples.

V dobi med obema vojnama se okrepi pod vplivom vsesplošnega napredka etnografije tudi pri nas delo za spoznavanje ljudskega plesa. Ljudski plesi se pojavljajo na prireditvah raznih prosvetnih društev in drugih ustanov (»Soča«, »Bela krajina«, »Istra«, Tujsko prometni svet v Ljubljani itd.). Slovenski ljudski plesi so izvedeni med drugim tudi na Festivalu slovanske glasbe in slovanskih narodnih plesov v Ljubljani l. 1934. Važen nadaljnji korak v razvoju so prireditve folklornih plesov, ki jih organizira l. 1934 ustanovljeni Folklorni institut Glasbene Matice v Ljubljani pod vodstvom Franceta Marolta.[13] Višek tega prizadevanja je Festival v okviru Mariborskega tedna l. 1939.[14] Sočasno s tem prizadevanjem se vključujejo slovenski ljudski plesi tudi v znanstvene razprave. Dobimo prve tehtnejše popise naših plesov v Maroltovih razpravah o ljudskih obredjih na Zilji in v Beli krajini.[15] V njih imamo kombiniran popis plesa z opisom koreografije, zapisom pesmi in napevov ter fotografijami. Vendar pa še vedno pogrešamo važnejših doneskov strokovnega popisa plesa in koreografske zabeležbe. Zanimanje koreografskih strokovnjakov (Golovin, Jenko, Vidmarjeva itd.) za naš ljudski ples v tem času je skromno, čeprav izvršijo nekaj zapisov in si tudi priredijo svoje koreografske znake (P. Mlakar). Pač pa dobimo sedaj tudi nekaj filmskih posnetkov naših plesov. Pomemben uspeh predstavlja etnografski barvni film slikarja prof. Božidarja Jakca,[16] ki je snemal slovenske ljudske plese na Velikem festivalu slovenskih narodnih običajev v Mariboru l. 1939.[17]

Po osvoboditvi je ljudski ples našel važno oporo v delu kulturnoumetniških društev, ki jim daje strokovne smernice Glasbeno-narodopisni institut v Ljubljani. Ljudska prosveta pa je organizirala folklorne tečaje. Marolt je tudi izdelal plesopis, ki bi mogel vsaj v neki meri zabeležiti diakritične odtenke plesnih gibov. Priobčil je poizkus kombiniranega popisa plesa, ki je sestavljen: iz glasbenega zapisa, diakritičnega plesopisa, analize plesa,

[12] Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, . . . plesov . . . v Ljubljani 1906, 31.

[13] Koroški dan 1935, Belokrajinski dan 1936, Črnomaljski festival 1939 itd.

[14] Boris Orel, Dva folklorna festivala (Et XIII, 1940, 149. Odslej = Orel, 2 festivala).

[15] Francè Marolt, Slovenske narodoslovne študije I. Tri obredja iz Zilje, 1935 (odslej = Marolt, SNŠ I); — II. Tri obredja iz Bele Krajine, 1936 (odslej = Marolt, SNŠ II).

[16] Božidar Jakac: Zemlja — človek Slovenske Krajine in Vojne Krajine. Prvi slovenski barvni film naše pokrajine, narodnih obredov in plesov.

[17] Dr. R. Hrovatin, Prvi slovenski narodopisni film v barvah (Slov. dom št. 97, 27. 4. 1940).

strokovnih opomb in fotografije.[18] Prizadevanjem Glasbeno-narodopisnega instituta se pridružujejo od l. 1948 tudi etnografske ekipe, ki jih organizira Etnografski muzej v Ljubljani, s sistematičnim zbiranjem gradiva na terenu in s sestavljanjem terenskih folklornih skupin (Dekani 1949, Marezige 1950, Št. Vid pri Stični 1950).

*

II. Ljudski ples je pogosta sestavina nagonskega izražanja v obredih in običajih, a ni nekaj prvotnega. Izraziteje se razvija šele, ko se diferencirajo prvotne gibne prvine v razne oblike gibnosti (obhod, skakanje, igra, ples, telovadba, dramatska igra itd.). Na razvoj pa vplivajo tudi s plesom povezane zvočne prvine: predvsem glasba (zvočila,[19] kasneje glasbila), »*toda tudi plesni napevi nastopajo večinoma v zvezi s tekstom.*«[20] Ples se je često spreminjal in oblikoval v raznih razvojnih stopnjah, v katerih je bil v različnih odnosih do drugih oblik gibnosti in zvočnosti v preoblikujočih se običajih kot posledica zgodovinskega toka v političnih in družbenih preosnovah.

Pri opazovanju posameznih oblik gibnosti in v njih plesa pa ne smemo pozabiti na neko značilnost uporabljenega gradiva, ki je v tem, da izhaja večinoma šele iz zadnjega časa. Zato bomo v vseh opisanih pojavih gibnosti mogli opazovati predvsem v novejšem času preoblikovane primere, a v njih posamezne prvine, ki imajo svoj pradavni izvor. Trdno pot k takemu opazovanju nam nudijo deloma ohranjeni obredi in običaji, često v ostalinah, ki si jih moremo razjasniti z izsledki raznih panog znanosti.

Tako bomo iskali predvsem plesne in gibne oblike v sestavi plesnih skupin ter gibanju plesalcev. Vendar bomo upoštevali v neki meri tudi zvočne sestavine v ustroju ritma in usmerjenosti napeva ter v tekstu, kot ga daje ime plesa in pa petja, ki je važna sestavina slovenskih plesov, dočim izhaja smisel plesa iz funkcije, ki jo ima v obredih, običajih ter ostalih pojavih v življenju ljudstva.

Zaradi primitivnega načina pridobivanja sredstev za preživljanje je bil človek v davnini povsem uklenjen v življenje prirode in je moral uravnavati svoje udejstvovanje z menjavo razdobij letnih časov. To povezanost zemljedelca z letnimi časi lahko opazujemo tudi pri mnogih običajih in pri gibnem izražanju, ki je z njimi zvezano, kar se nam je ohranilo še v novejši čas.

Zlasti važen je bil čas, ko je zima z vsemi vremenskimi neprilikami prehajala v pomlad, čas presnavljanja prirode. Te preobrazbe se je udeleževal tudi človek, da bi s čaranjem ugodno usmerjal neznanske sile. Sprejel je nase krinko različnih demonov v obliki živali, bajeslovnih bitij itd. in tako izvajal vsakovrstne gibe, pošastne poskoke, divjo mimiko do primitivnih plesov. K prastarim plesnim oblikam je treba prišteti bučne pohode kurentov, rabolja,

[18] Francè Marolt, O našem ljudskem plesu (Obzornik III, 1948, 306). Na osnovi svojega plesopisa je Marolt pripravil za objavo zbirko slovenskih ljudskih plesov, ki čaka na tisk.

[19] Zvočilo (izraz rabi tudi F. Marolt) pomeni pripravo (tudi najbolj preprosto kot drevesni list ali votlo steblo), s katero oblikujemo zvok. Čeprav običajno še ne moremo govoriti o tvorbi tonov, je zvočilo primitivna predstopnja glasbila.

[20] Dr. Radoslav Hrovatin, Glasbene prvine slovenskih ljudskih napevov (Et XVI, 1943, 13).

ziljske pjerhte in njenih spremljevalcev. Še danes je *»v njih polno dionizičnega ritma in določenega poskočnega koraka, ostaline nekdanjih obrednih pohodov«*.[21] Po srednji in vzhodni Štajerski se je ohranilo vulenje korantov, ki se zbero na »fašenk« zarana. *»V skupinah po štiri do šest se zapode po vasi, preskakujoč na grozno silovit način brez godbe, brez pesmi, tiho okrog domov. Topot nog, kroženje rok ravnata gibe, zvenčanje zvoncev ubira melodijo tega presiljeno skočnega plesa, ki ga pod vodstvom ‚kožuha' (prvega kóranta) izvajajo prav vsi enakomerno — v neprestani meni čudovito zamotanih ritmov. Ure in ure traja ta uporna borba z nevidnimi silami.«*[22] Drugod nadomešča to borbo medved s svojim šaljivim plesom, ki je izšel iz postave divjega moža, pri nas iz rabolja ali kakega kožuharja.[23] Ostanek podobnih običajev kažejo neštete pustne navade, med njimi ohranjeno vlačenje ploha ali kopanje, združene z obhodnimi gibnimi prvinami, od katerih so se ločili posebni pustni plesi. Zgolj obhod je tudi svečana vrsta, v kateri gredo svatje, držeč se za roke, okrog mize v smeri od sončnega vzhoda k zahodu, preden sedejo k ženitovanjski gostiji (Štajersko in Prekmurje).

Na začetku pomladi so značilni obredi, v katerih so prikazane tudi gibne prvine dela. Tak običaj je vlačenje pluga na vzhodnem Štajerskem. Orači, to je kakih šest ali osem našemljenih fantov, vlečejo v poskakujočem ritmu — plesu oralo po vasi. Pridejo na vsako dvorišče ter običajno pojo šaljive pesmi, n. pr.:

O jaz ubogi kmet,
Kaj čem jaz začet?
Baba skrije se mi v klet
No odbije s soda čep,
Pa podstavi vel'ki črep!
O jaz ubogi kmet.
Kaj čem jaz začet?[24]

»Pluži pa kurent, ki zaorje po dvorišču okrogle brazde. V te brazde vseje ‚poberač' repno seme, navadno pesek, pograbija z grabljami ter pripoveduje gospodinji, da ji bo zrasla iz tega semena debela repa, ako bodo zvečer za debelo repo plesali.«[25]

Velike svečanosti so obhajali ob prihodu vigredi — pomladi. Še v prejšnjem stoletju so v Beli krajini pa tudi na Koroškem in Štajerskem vodili zelenega Jurija. Jurjevanje v Črnomlju je bil praznik ob presnavljanju življenjskih tokov v človeku in naravi. V obredu so se razvrščale razne gibne prvine od svečane hoje do plesa, od igre do dramatičnih zaple-

[21] Orel, 2 festivala, 158.
[22] Francè Marolt, Opomba k pesmi »Kurent in smrt« (F. Kosmač, Kurent in smrt, Ljubljana 1950).
[23] A. Spamer—Orel, 2 festivala, 158.
[24] SNP, 8432.
[25] Boris Orel, Slovenski ljudski običaji (Narodopisje Slovencev I, 1944, 317).

tov. Ves obred so povezovali prabitni gibi, belokranjskim jurjašem vrojeni. Z odmiranjem starodavne uvere so se ti obredi marsikje sprevrgli v kolednikom podobne obhode. Kot pri koledn i k i h vidimo podobne gibne prvine tudi pri f l o r j a n o v c i h, dalje ob g e r g o r a c i j i (Prekmurje) itd.

Najpomembnejši je čas pred nastopom poletja. Tedaj presnavljajo skrivnostne sile narave semena v zemlji, da iz neznatnih snovnih prvin vzklije novo življenje. Ti pojavi so bili preprostemu človeku najbolj nepojmljivi. Zato je tudi nanje navezoval razna čaranja. Še do novejših dni po vsem Slovenskem kurijo na večer pred Ivanjem ogenj — k r e s. Nekoč so bila s kresom povezana raznovrstna dejanja: kresni obhodi, nabiranje lesa, petje in ples. D. Trstenjak poroča, da so na Štajerskem ob kresu plesali in peli:

Kaj raste brez korenja?
Kamen raste brez korenja.
Kaj cvete brez cveta?
Praprot cvete brez cveta. —
Let' kolo, let',
Cvet' praprot, cvet',
Škrop', dekle, škrop',
Hoja, hajsa, hop!

Ob »janževem« kresu so pela dekleta:

Sveti, sveti, svetli kres!
Vrti, vrti mladi ples!

»*In med plesom fantič poliva deklice, deklica pa fante.*«[26] V Beli Krajini so znameniti obhodi k r e s n i c po vasi, ki pojo v značilni ljudski imitaciji ob spremstvu piskača na vujnice.

V omenjenih običajih moremo opazovati nekatere skupne značilnosti v obliki gibanja. Skupine plesalcev se med gibanjem razvrščajo improvizirano v pestri menjavi. Gibi posameznih plesalcev se izmenjujejo od umerjene hoje do živahnega poskakovanja, vendar pa jih druži urejeno nihanje telesa v določeno skupnost. Nagonska izraznost stopnjuje intenzivnost izvedbe, ki ne stremi k ustaljenosti. Take značilnosti teh oblik gibnosti segajo daleč v davnino, vendar pa še živijo v novejši čas bodisi kot globoko zakoreninjena tradicija (»vulenje korantov«), bodisi kot ostanek obreda, ki živi le še kot »navada« (koledovanje jurjašev). Te »primitivnejše« oblike pa se družijo tudi z razvitejšimi, kot kaže črnomaljski »Zeleni Jurij«.

Višjo stopnjo v razvoju gibnosti moremo opazovati tedaj, ko si plesalci podajo roke in v strnjeni bočni vrsti tvorijo razne značilne oblike — plesne skupine. Tako se plesalci razgibajo in zapletajo v kačastih zavojih, v verigi, v krogu, v polžu itd. To smo mogli še do nedavna opazovati v plesu č i n d a r a na prleških primicijah, ko »*cimuner zgrabi zastavo, prime za roko*

[26] Slov. Glasnik 1859; SNP, 5152-3.

svatevsko kraljico, ta družico, ona soseda in že se izmotava hrumeča, vriskajoča, radosti prekipevajoča... rojna vrsta..., se izvija v čudnih okretih na travnik. Ovijajoč drevesa, škednjak, uljnjak, šine skoz hlev, priklet, kuhinjo, nazaj v uto, prepleza stole, mize, plotove in se zažene nazaj v polje... Demonska vrtenica ni prizanesla nikomur. Kar leze ino gre je moralo s to jaro kačo, ki reja v sto in sto členkih, poskakujoč urnih izmeničnih korakov, kretajoč enkrat levo, enkrat desno, zibajoč se v bokih med neprestanimi pétimi vzkliki:

Kača se je začela besno zamotavati. Ogromno telo se je navilo okrog samega sebe. Kar pregrizne glava nekje lastni trup. Dvoje spetih rok se dvigne v vis. Skozi ta vratca — most smůkne kača in dere urneje in urneje. Zadnji repec, žmic, je kar odletel skozi vratca in členki jare kače se razspo...«[27] Gibne prvine »prleškega čindare« so se ohranile tudi v otroški igri k a č a. Podobne prabitne plese poznajo tudi na nekaterih dolenjskih svatovščinah (v r a b č e v k a[28] v okolici Šmarij pri Grosupljem). Pa ne samo na svatovščinah, tudi ob pokopu umrlih so plesali. Tako nam pripoveduje pripovedka o knezu Artulji, ki živi na Virju pri Stični, o mrliškem plesu oziroma žalni igri: *»V starih časih... je ob gomilah, ki leže tam in so sedaj prerasle s hrasti, imela gospoda vrtiče; napravljala jih je pa zato tako okrogle, da je plesala po travniku okoli njih starinski ples ‚o v r t e n i c o'...«*[29] Še do nedavna so hodili romarji na Primskovo (v še večji meri pa na Zaplaz, na Žalostno goro pri Mokronogu itd.) r a v n a t v r t e c. V petek na večer pred sv. Jernejem (24. avgusta) so se zbirali romarji. Ko se je zmračilo, so posamezne skupine romarjev, vsaka s svojim »vajvodo« na čelu, pričele svečano kretati v kačastih zavojih, prepevajoč vsaka svojo pesem. Ples se je skrivnostno zamotaval bolj in bolj do vzhičenja, dokler se ni na vrhuncu razsul in so se posamezne dvojice porazgubile po bližnjem gozdu. K vrtcu so se zbirali romarji tudi iz oddaljenih krajev in vanj vnašali raznovrstne pokrajinske plesne prvine.[30]

Diferenciacija plesnih oblik je napredovala skladno s sestavljenostjo obredov, ki so se preoblikovali zaradi različnih zgodovinskih dogodkov v

[27] Francè Marolt, Živi spomeniki naših prabitnih rejev (Zbornik Zimske pomoči 1944, 470).

[28] Po lastnih terenskih zapisih. (Odslej = Po terenskih zapisih. To velja večinoma tudi tam, kjer vir ni označen.)

[29] J. Jurčič-J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva 1930, 337.

[30] Po terenskih zapiskih Št. Vid pri Stični 1950. O »vrtcu« imamo še več poročil in opisov: Janez Volčič, Življenje preblažene Device in Matere Marije... IV. Božja pota, 1889; Juš Kozak, Lectov grad, 1929; Kristina Vrhovec, Študija o plesu (LZ LVI, 1936) itd. V njih pa so le literarni opisi brez strokovnega zapisa plesa, napeva ali teksta.

življenju ljudstva. Zlasti značilno je postalo povezovanje starejših oblik gibnosti z novejšimi. To opredeljevanje različnih gibnih sestavin v obredju je vplivalo tudi na izoblikovanje posameznega plesa. Izoblikoval se je nekak »razvojni potek plesa« z več jasno opredeljivimi stopnjami od začetka plesa do viška. To kaže metliško kolo, ki se je od nekdaj »igralo« v Metliki na velikonočni ponedeljek po večernicah pod milim nebom na »pungrtu«, travniku blizu cerkvice sv. Martina. *»Ko se je kolo iz spodnje ravnice, razvijajoč se v ravno vrsto, jelo pomikati v breg, je bil korak težak, svečano vdan. Kakor hitro se je vojarinka na mestu okrenila, preide vrsta v kratek menjalni korak... V plesnih figurah zaviranja (kačasti zavoji) postajajo plesni koraki čimdalje ostrejši in urnejši, dokler ne navijejo polža (višek napetosti). Ko se na dano znamenje začne odvijati polž (sploščenje), preide plesni korak v skočnega, poslednji v vrsti morajo urno teči... Metliško kolo je delno ohranjena oblika slovenskega svečanega reja — kola,«* ki je, po *»završetku«* prešlo *»v organično — vezano obredno igro ‚most', ki se še dandanes igra ob isti priliki.«*[31] *»Belokrajinski most predstavlja skupno s kolom in deloma z igrami turn, kurji boj, robčeci ostalino davnih žalnih obredov, ki so že v prvotni obliki bili žalno-radostnega pomladanskega značaja. Ko se je pristni smisel izgubil, so se mrtvaški običaji izpremenili in se je prvotno obredje razkrojilo v kolo v zvezi z navedenimi igrami, t. j. v zgolj prigodniško slovesnost na začetku pomladi.«*[32] Pripomniti je treba, da se je v novejšem času, ko se je izpremenila prvotna mitična funkcija, povezala z navedenimi igrami in plesi svatska igra rešetca, ki je v običaju poudarila novo funkcijo. Podoben primer, kako spremenjena funkcija vpliva na preoblikovanje gibnih prvin, je črnomaljsko kolo — most. To *»je običajno strnjeno kolo, ki ga plešejo le dekleta, na ravnici, rajajoč odkoračno v levo. Če je kolo malo..., se drže za zvite robce... Vodita dve vojarinki..., ki stojita v kolu vštric... V organični zvezi s plesom je sledeči ‚most', ki nima več značaja samostojne igre, ampak ga neposredno priključijo kolu... Koreografsko sta se oba dela črnomaljskega prizora že strnila v drugotno obliko, ki je izgubila pomen obredja in dobila lice in značaj plesnega kola.«*[33] Tako se je črnomaljsko kolo — most *»prevesilo v rajajoč dekliški svet, ki mnogo čustvuje in okrašuje«.*[34]

Po prenehanju prvotne obredne funkcije se je »most« ohranil po raznih krajih Slovenije kot otroška igra:

Središče: Hej, hej, donda!
Ali imate močen most?...
Borovlje: Zidöjm', zidöjm' trden muest,
Da pojde naša vojska skuez:...[35]

[31] Marolt, SNŠ II, 43s.
[32] Boris Orel, Mitos o mostu (Marolt, SNŠ II, 91).
[33] Marolt, SNŠ II, 65ss.
[34] Orel, 2 festivala, 160.
[35] SNP, 5208—9.

Ko so se razvile posamezne določne oblike skupin plesalcev (kača, polž, krog itd.), se je usmerilo oblikovanje v večji meri tudi na gibanje posameznih plesalcev ali plesalca in plesalke skupaj. Taka oblika gibnosti so v slovenski Istri m a f r i n e, starodaven ples na opasilih. »*Značilen je po tem, da se plesalci ne drže za roke in da se ples razvija v dveh krogih: zunanjega tvorijo ženske, a notranjega moški.*« Na to prvotno osnovo so se pozneje vezale razne »*fevdalne primesi, ki jih lahko opažamo v gracioznem koraku in poklonih plesalcev . . .*«[36]

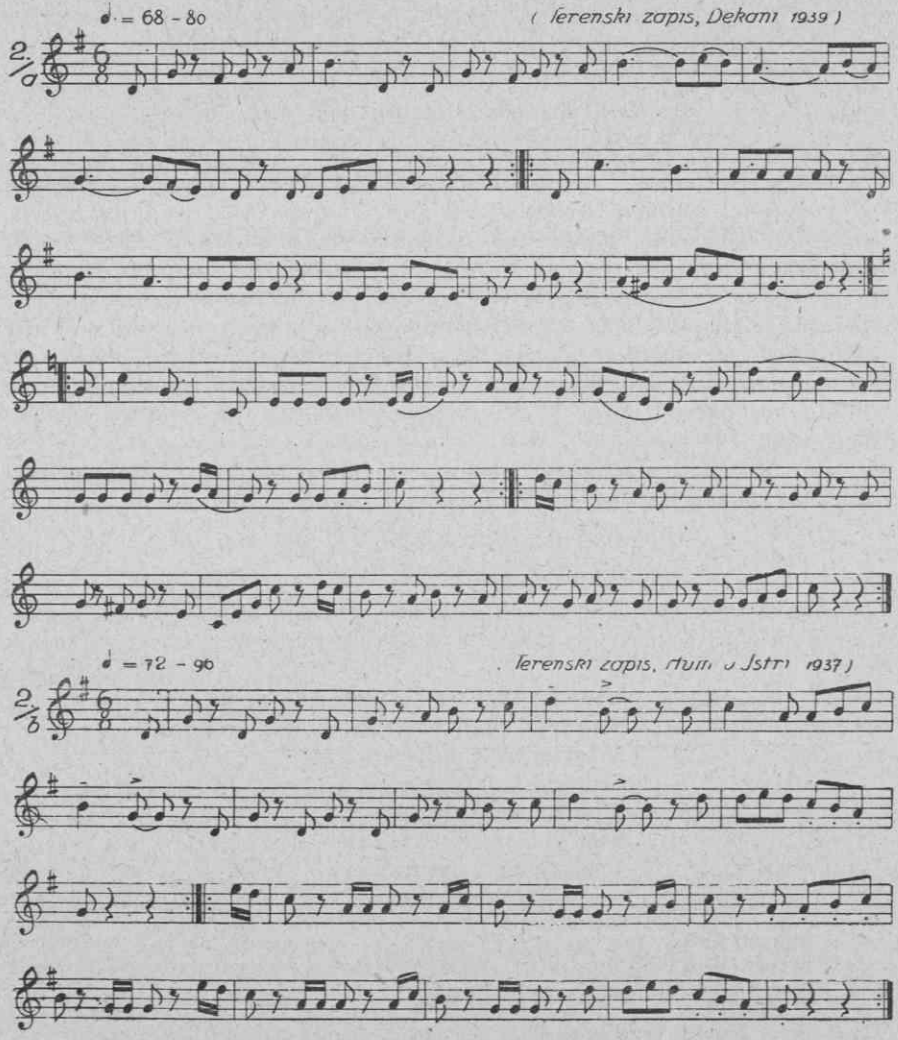

[36] Dr. R. Hrovatin, Plesi »Brškega opasila« (Ljudski tednik št. 189, 29. 10. 1949).

Podoben pojav je visoki rej, ki ga še dandanes plešejo v Ziljski dolini na Koroškem, povezan s štehvanjem v starodavno obredje. »*V reju je združil in stopil preprosti rod več, prvotno raznovrstnih obredov. Današnja ostalina prikazuje obredno simbolizirano snubljenje (vabljenje).*«[37] Rejajo samo ob določenih dnevih v raznih ziljanskih krajih. Ples izvajajo tako, da »*novi štehvovski mojster, prvi rejovec, začne postavljati rej. S štehvovskim vencem na roki izbira dekleta, jih vodi pod lipo in jih izroča v par določenim fantom. Par kraj para se uvrsti okrog lipe v strnjeno kolo. Štehvovski mojster s štehvovsko dečvo — prvo rejko — začne voditi rej okrog lipe. Pari korakajo resno-svečano v krogu, rejke molče, rejevci pa zapojo prvo zvočno vrstico reja:*

Buəh nam dẽį tə dụóbəř čẽs,
də pářbẽ řẽį začíélẽ smộ ...

V kratkem premoru ... se sprimejo pari za ples in zaplešejo nekajkrat okrog lipe na godbeno medigro. Nato se ... razpuste v prvotno rejalno vrsto, da korakoma povzamejo naslednjo péto vrstico ... Ples ... se stopnjuje od svečano-resnega korakanja — rejanja do silovito zamahovitih poskokov in končnega seskoka parov.« Peterodobna »*plesna figura je enkratna ovrtenica na tri s polkoračnim ogibom v levo in desno menjaje tako, da se pari rejalno pomikajo*« v krožni vrsti. »*V začetni plesni fazi mirno nihajoči polkoračni ogibi se do končne ekstaze razmahnejo v silovite poskoke.*«[38] Razne prvine ziljskega visokega reja so prešle tudi v druge kraje. Tako poroča M. Majar: »*Te starodavne navade su bile někada po cěloj Sloveniji razširjene; na brejarjih plešu tudi po Goričkom, pod ipoj pak imenito v Kovoridě in na več krajih:*

Bůg daj nè dober čes,
Ta pervi rej začeti: ...«[39]

Tudi oblika rejev je bila raznovrstna, kot je razvidno iz Majerjevega zapisa, ki ga je priobčil Kuhač.[40] Sorodnost z visokim rejem kaže tekst »z zvrhnjega Roža«:

V unam kraji hrabenča
Sem vidu stati jazbica.
V unam kraji hriberča
Sem vidu stati duharja.
V unam kraji hozdiča
Sem vidu stati Pavelča.
V unam kraji mostiča
Sem vidu stati ribiča.[41]

[37] Marolt, SNŠ I, 16 s.
[38] Francè Marolt, Gibno zvočni obraz slovenskega Korotana (Koroški zbornik 1946, 349 ss. Odslej = Marolt, Korotan).
[39] SNP, 5212.
[40] Fr. Š. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popievke III, 1880, št. 1133 (odslej = Kuhač, JSNP).
[41] SNP, 5403.

Mnogi iz doslej navedenih obrednih plesov (prleški čindara, metliško kolo, mafrine, visoki rej itd.) so se ohranili še do novejšega časa. Vendar pa je v njih, čim bolj se je v ljudski miselnosti zaradi političnih in družbenih sprememb rahljal spomin na davni pomen, poleg splošne obredne svečanosti polagoma prevladovala erotična funkcija, kar je povzročilo, da so mnogi prvotno mitični plesi prešli v svatske plese. Tako se je zgodilo z običnimi reji na Zilji. Preoblikovali so se v *»figuralne plese, ki jih je slovensko kmečko ljudstvo združno rejalo v obliki strnjenega kroga pod lipo. Vsi ti péti reji imajo prvotnejše kultično ozadje in so se kasneje prevrstili v združne ljudske plese pod lipo... Predrugačenim pravnim uredbam in oblastnim prepovedim«* so se začeli umikati ter se *»po prizadevnosti domačega godčevstva prevrstili povečini v svatske plese«.*[42] Taki svatski obični reji so: *»Mûəį púəbəč búra..., Cámər me čríəs Túre búra..., Sụ̀ z lúbco na ịármak xụodíua..., Zakój se ti déčụa neụdáš...«*[43] S. Vraz poroča o svatskem običaju iz Kanalske doline, ki priča o ohranjeni povezanosti plesa s starejšo obredno obliko: *»Svat (drug) odmah okruži svojom sabljom rajište, načini na njem tri križa, govoreć: Bog nam daj en dober raj! Parvi raj ide svatu s nevestom. Otancajući tri put izruči je drugome svatu, te ona mora sa svakim tri put u okrog protancati.«*[44] Po drugi strani pa se je mnogo *»pétih rejev prevrstilo v naše pripovedne pesmi«.*[45] Napevi nekaterih pripovednih pesmi pa so po zaslugi godčevstva prešli v novejše svatske plese (Matjažev rejc). V podobnem razvoju je tudi obredno kolo Marko skače iz Prekmurja postalo ples svatbenega značaja. Znano je po svojem tekstu:

Marko skače — po zelenoj trati,
V roki nosi — sedem žoltih zlati...

Starejše koreografske prvine je ohranil tudi točak (Beltinci). Podoben mu je v Šaleški dolini svatski ples črteš, ki ga plešejo na napev po mnogih slovenskih krajih razširjene pesmi:

Hoj, hoj, hoj!
To je ritən boj.
Krampir im pa polenta
To je živež moj.[46]

V slovenski Istri poznajo svatski ples s podobnim napevom, ki mu pa danes pravijo že »polka«. Zato ni čudno, če pravi B. Orel v svojem poročilu o

[42] Marolt, Korotan, 358.
[43] Marolt, SNŠ I, 35 s.
[44] SNP, 5434 op.
[45] Marolt, op. št. 42.
[46] Terenski zapisi, Plešivec pri Škalah v Šaleški dolini 1950.

prekmurskih plesih, da ga je »*točak spomnil istrskega kola*«.[47] Verjetno je, da izhaja iz pétega plesa tudi refren znane ribniške pesmi, ki ima slično metrično strukturo teksta in razporeditev ritma:

Vre, vre, vre,
Mi smo Ribničanje...[48]

S pravkar navedenimi svatskimi plesi pa smo že prešli na višjo stopnjo v razvoju gibnosti in plesa. Pri tem so bili na Slovenskem odločilnega pomena zgodovinski dogodki na prehodu v 16. stoletje. S svojimi posledicami v življenju ljudstva so vplivali tudi na preoblikovanje plesov.

*

Cerkev ni mogla bistveno vplivati na preoblikovanje plesov. Pač pa so to mogli storiti z vedno večjo delitvijo dela se razvijajoči rokodelci in obrtniki, ki so v veliki meri izhajali iz najširših ljudskih plasti. Zaradi trgovskih vezi so zajemali tudi iz kulture višjih slojev tedanje družbe. Zato so postali važni posredniki med višjimi in nižjimi sloji. Tako so gojili stike tudi z bližnjimi in daljnimi deželami. Zato ni bila njihova kultura omejena na manjši deželni okoliš, ampak je zajemala obsežnejša področja. Rokodelci in obrtniki so imeli velik vpliv na razvoj našega godčevstva. V takih pogojih se je naš ljudski ples močno preoblikoval. Dalje je treba omeniti, da so od konca srednjega veka zaradi političnih in vojnih razmer (turški vpadi) oslabeli stiki Slovencev z jugovzhodnimi deželami. Zaradi tega je postal odločilen vpliv zahoda, s katerim so bile tedaj naše dežele povezane v ekonomsko skupnost. Predvsem pa je treba poudariti, da leži velik del slovenskih pokrajin v alpskem območju, s čimer je podana tudi geografska povezanost z zahodom. To je bilo za razvoj folklore v tedanjih političnih in gospodarskih pogojih izredno važno. Tako so alpske folklorne prvine pridobile začasno na razmahu. Posledice takega razvoja so se odrazile v preoblikovanju plesov. Sklenjena rejalna vrsta se je preoblikovala v plesne pare, dočim se je še ohranila prvotna osnova krožne vrste, v kateri so se pari razvrščali. Z ustalitvijo krožne vrste in drugih oblik skupine preide težišče razvoja na gibanje posameznega plesalca in tako se v plesih uveljavljajo figuralne prvine. Seveda pa so se ohranile mnoge starejše koreografske oblike, ki se niso urejale zgolj na osnovi ene plesne figure, kot je postalo pozneje značilno zlasti za malomeščanski družabni ples. Obrtniki so zanesli v plese mnogo gibnih prvin, ki so simbolično pa tudi realistično ponazarjale delo. Takšni so prekmurski meštrski plesi (n. pr. tkalečka in šoštarska). Prekmurci »*plešejo brez čevljarskega ali tkalskega orodja. Dejanje in orodje posnemajo in izražajo raznovrstne plesalčeve kretnje.*«[49] Podobna je po Slovenskem zelo razširjena šuštarska (v novejšem času imenovana

[47] Orel, 2 festivala, 159.
[48] Janko Žirovnik, Narodne pesmi z napevi II, 1885, 14.
[49] Orel, 2 festivala, 159.

Sl. 1. Prleški čindara (Cankova, 1939 — foto I. Stuhec)

Sl. 2. Istrske mafrine (Dekani, 1949 — foto B. Orel)

Sl. 3. Metliško kolo (Metlika, 1936 — foto Jože Kessler)

Sl. 4. Rej pod lipo na ziljski svatbi: na sredi slovenski ziljanski par, na levi nemški koroški par iz Gmündske dol., na desni štajerski par (iz knjige J. H. Schlegel, Reise . . ., Erfurt 1798)

Sl. 5. Visoki rej (Ziljani iz Zahomca in Bistrice na koroškem dnevu v Ljubljani — 1935, foto J. Korzun)

»šuštar-polka« ali tudi »šuštarska polka«), ki jo v prvem delu spremlja petje plesalcev:

Vléci, vléci, dréta,
Tóuci, tóuci klán...
(Št. Vid pri Stični)

Prvemu delu plesa, ki realistično ponazarja delo v počasnem tempu in pri katerem plesalci in plesalke klečijo na eni nogi (v prekmurski šoštarski klečijo le plesalci), sledi hiter figuralen ples. Ta oblika plesa tvori značilno plesno dvojico, ki je ohranjena v mnogih naših plesih iz tega časa (»pokčotəš«, »požugana« itd.). Pojavlja se tudi v nekaterih svatskih plesih (»Marko skače« v Prekmurju), prešla pa je tudi v malomeščanski družabni ples »pouštrtanc«.

Godčevstvo je bilo močno vplivano po novem razvoju umetne glasbene kulture z nastopom monodije, ki je uvajala izpopolnjena glasbila. Tak razvoj je pospešil tudi spremembe na področju instrumentov, ki so jih uporabljali naši ljudski godci. Poleg starih ljudskih zvočil (piščali, rogovi, mehovi in podobno) so prodirala nova glasbila, ki jih je izdelovala razvijajoča se obrt v cehih in kasneje manufakture (godala, piskala, trobila itd.). Vendar pa se je stara tradicija ohranila še dolgo kot priča spomin na zvočila v pétem plesu ribniških obrtnikov po zapisu iz konca 18. stol.:

O lepi Fantie Ribenshki,
She hujshi so Rakitenshki;
So se mi spopali, na Kerki per fari
Sa volle Marinke Kobenzelnave.

She se mi Fantie reserdie
En lonzhien Bass mi naräde
So krate napieli, so plessat sazheli
Po Ribenshkim Meisti
Vre, vre vre vre vre.[50]

Pa tudi drugi obrtniki (žnidarji, kovači, zidarji itd.) niso zaostajali pri plesih v raznih običajih. Obrtniki so podpirali godčevstvo, ki je vključevalo obrtniške pesmi v razne običaje. Obrtništvo je okrepilo že starejše težnje godcev, da bi jim godčevstvo donašalo sredstva za preživljanje. Godci so na različne načine opozarjali plesalce na obdaritev za svoj trud. K plačevanju godcev so navajale razne plesne pesmi:

Kdor hoče plesati,
Mora godca plačati,
Saj godec ni konj
Da bi delal zastonj:
Oj tancarji,
Kje so pa vaši krajcarji?[51]

[50] SNP, 8663.
[51] SNP, 5249.

Prav tako so vabili k plačevanju godcev posebni plesi. V njih so si plesalci in plesalke izmenoma izbirali svoje soplesalce, ki so po posameznem delu plesa (»štiklcu«) plačali »krajcar«. Tako že ime krajcarski ples v Šaleški dolini spominja plesalce na njihovo dolžnost do godcev. Posebnost tega plesa je, da stojijo plesalci in plesalke izmenoma v čelni vrsti. Plačevanje godcev je tako povezano z raznovrstnimi običaji.

Godci so povezovali stare oblike ljudske gibnosti z novimi plesi. Na tak način so godci širili pri nas razne plese, ki so značilni tudi za druge dežele srednje Evrope. Nekatere teh plesov je naše ljudstvo posvojilo in preoblikovalo, da so zaživeli v nešteto variantah. Značilen primer je sedmorka, ki je razširjena pod raznimi nazivi: »sedem besedi« (Dolenjsko), »čomta« (Istra), »setepaši« (Primorska), »zibnšrit« (severni in zapadni predeli Slovenije) itd. Mnogo pétih variant sedmorke najdemo po raznih krajih na Slovenskem:

Pəs pa nema repa več,
kdo mu ga je odsekau preč.
Kaj pa bo, kaj pa bo,
če mu zrastu več ne bo.
(Št. Vid pri Stični na Dolenjskem)

Češple, hrušče, jabuče;
Pute, race, arnče.
Jabuče, jabuče;
Češple, hrušče, jabuče.
(Gorjuše na Gorenjskem)

Teci, teci, ku me moreš ujet;
teci, teci, ku me moreš ujet.
Adn, dva, dva nu tri,
ku me ujemeš, toja bon.
(Dekani v Istri)[52]

Takih primerov bi mogli navesti na desetine, čeprav Štrekelj navaja v svoji zbirki samo en takšen tekst kot pesem k plesu:

Izak, Izak, Abraham...[53]

Posamezne variante tega plesa se ločijo med seboj tudi po gibnih prvinah, po napevu (tempo), po značaju itd. V variantah sedmorke so ohranjene gibne prvine starejših plesov, kot kaže Valvasorjev zapis petega plesa:

Zhizhe golobar,
Pounaprei, pounasei,
Warey de te wouk naujej,
L'okole, l'okule, l'okule.[54]

[52] Terenski zapisi.
[53] SNP, 5228.
[54] J. W. Valvasor, Ehre des Herzogthums Krain I, 448; SNP, 8012.

Enak tekst s Štajerskega je priobčil Trstenjak:

Suč'te, suč'te kolobar,
Pol nazaj, pol naprej!
Glejte, da vas volk ne vje,
Le okol', le okol'![55]

V nekaterih primerih so stare plese prepojile nove prvine. Takšen je pogostokrat navajani potrkan ples, ki ga je objavil J. Žirovnik:

Polka je vkazana,
Tla so namazana:
Hoj hej, hoj hej,
Kaj bo pa zdej?...[56]

V tekstu tega plesa je omenjena polka, ki je dvodoben ples, dočim ima napev k citiranemu tekstu trodobno ritmično osnovo. Zato je bolj verjetno, da je pravi tekst tega plesa, kot ga je priobčil Fr. Gerbić: *Tlaka m' je ukazana* itd.[57], ki kaže starost plesa. Za primerjavo naj služi varianta trodobnega plesa iz Zgornjih Gorjuš, kjer jo imenujejo ta potrkana:

Recite, kar vočte čez me,
mojmu fantu je Jožek ime...

Koreografska značilnost tega plesa je, da ob koncu vsake fraze plesalci udarijo z nogami ob tla ali pa zaploskajo z rokami. Ta poslednji gib označuje v Spodnjih Gorjušah dvodoben ples, ki ga imenujejo »potrkana«. Ples je razširjen po raznih krajih in ga na Dolenjskem imenujejo pokčotəš. V tem dvodelnem plesu se v prvem delu pojavlja ploskanje z rokami, dočim preide drugi del v hitro dvokoračno polko. Plesu »ta potrkana« je podobna tudi »ta potoučena«.

Predvsem na alpskem področju se je polagoma udomačilo mnogo trodobnih plesov, ki so jih naši folkloristi v prejšnjem stoletju običajno skupno imenovali okrogle, poskočnice, pleparce, falerči in podobno. Vendar pa je treba med njimi ločiti razne plese glede na gibne prvine. Najbolj znan je štajriš (imenovan tudi »štajerc, korošec« in podobno). Zlasti zanimive so različne plesne oblike »štajriša«. V njih se kažejo tudi starejše gibne prvine, ki zahtevajo od plesalcev veliko spretnosti in moči Poleg zelo umetnih novejših »figur« imamo v njem starejše oblike »žakle šivat« (podobne gibnim prvinam »vratc«), dalje morajo plesalci izvajati prave artistične akrobacije, kot je preobračanje kozolcev, vihtenje soplesalcev za noge in podobno. Ples izvajajo v obliki antifonije, tako da se izmenjujeta po ena peta kitica in po ena plesna medigra. Do nedavna so ta ples pogosto plesali na raznih »vasovanjih« in v svatbenih obredih, kot kaže na štajersko-koroški meji še živi krencples. Izvajajo ga v obredu, ki simbolično

[55] Slov. Glasnik VII, 1861; SNP 8011.
[56] Janko Žirovnik, Narodne pesmi z napevi II, 1901, 56s.
[57] Fran Gerbić, Album slovenskih napevov II. zv., 24.

ponazarja poročni akt. V njem zastopata ženina in nevesto camer in družica, ki izmenoma pojeta, plešeta in izvajata obredna dejanja. Podobno funkcijo je imel po Zilji svatbeni rej (*»Zakój se ti déčua ne udáš...«*). Zanimiv je Majarjev opis korošca (*»Jes pa 'no šišico 'mam...«*): *»Korušec ili obični slovenski raj... hoće, da izrazi otmicu... plesačica se pričinja, kao da hoće plesaču (otimaču) uteći, te se okreće i izvija plesaču osobitom hitrinom i vještinom; nu on kao munja za njom smjelo i junački pocikujuć veselo skače u vis, dok ju napokon ne ulovi. Tada ju kao zaljubljeni objima te ju digne u zrak, pocikujuć opet radostno na slavnoj dobiti...«*[58] Vrhovčeva omenja variante »štajriša«, ki imajo pokrajinske značilnosti (koroški in štajerski »štajriš«).[59]

Zanimivejša oblika »okroglih« je trodobni péti mrzulin, ki je značilen slovenski alpski ples:

Koreografija plesa se razvršča po enakih frazah kot napev in tako lahko služi »mrzulin« kot lep primer zvočno-gibne skladnosti v naši ljudski duhovni kulturi. Kakor v napevih imamo po Slovenskem veliko variant tudi v koreografiji in tekstu. Ples se je razširil tudi po naših vzhodnih področjih, kot priča dolenjski »mazulin«. Tipično preoblikovan živi v Prekmurju z imenom šamarjanka. Tekst in napev kažeta, da se je v prekmurski varianti obrusil prvotni rastoči ritem:

Pojli smo, pojli (smo) kolača dva...[60]

V 19. stoletju so starodavna obredja vedno bolj izgubljala nekdanji pomen. Zato so se tudi plesi zlasti po vplivu godčevstva postopoma prevrščali in preoblikovali v svatovskih običajih, na vasovanjih, na proščenjih, na sejmih itd. Čeprav se je obrednost ponekod deloma še ohranila, pa je drugod pričela

[58] Kuhač, JSNP III, št. 1147.
[59] Kristina Vrhovec, Študija o plesu (LZ LVI, 1936, 483).
[60] Gl. op. št. 59.

prevladovati erotična funkcija, pojavlja pa se tudi že estetska funkcija. Ta razvoj so zlasti pospeševali spremenjeni proizvodni odnosi v poljedelstvu po odvezi kmeta od tlačanstva. Polagoma so v naše podeželje prodirali tudi vplivi malomeščanskih navad iz čitalnic. Najbolj sta se od tod razširila »valček« (»bolcər«) in »polka«, pa tudi »mazurka« in drugi plesi. V a l č e k se je spajal s starejšimi prvinami v razne oblike (n. pr. »kmečki bolcər«). To mešanje raznih plesnih prvin kažejo tudi nejasno opredeljena poimenovanja nekaterih plesov. Tako ima dolenjska m a z o l k a v sebi prvine mazurke in š t a j r i š a. Mnogo različnih variant, preoblikovanj in posvojitev je bila deležna p o l k a. Ime polke in nekatere njene prvine so se prenesle na starejše rokodelske in obrtniške plese. (»Šuštarska polka«, »požugana polka«, »potrkana polka« itd.). Nekatere polke se ločijo po pokrajinski označbi n. pr.: »vipavska polka« (ohranjena tudi v tolminskih hribih), »škofjeloška polka«, »prekmurska polka« itd. Na Dolenjskem se mešata polka in kolo. Tako je kmet iz Lučarjevega Kala pri Hrastovem Dolu imenoval ples vojakov iz sosednjih vzhodnih pokrajin »kalù pólka«, star domač ples pa kar »polko«, čeprav je napev podoben »kolu«. Stalna repeticija kratke izometrične melodične fraze v napevu kaže na arhaični izvor:

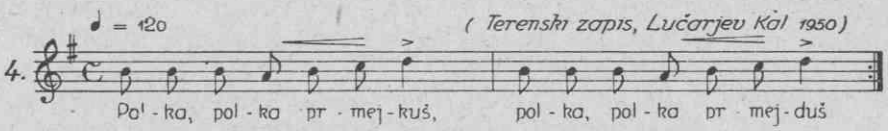

Takšno mešanje starih in novih plesnih oblik kaže, da živimo v času, ko se v nekaterih naših krajih vrši hitro preoblikovanje naše gibne folklore, kar nas navaja k pozornemu opazovanju in zabeleževanju zanimivih sprememb v gibnem izražanju našega ljudstva.

*

III. Kot na drugih področjih slovenske folklore vidimo tudi pri naših plesih značilne prehodne oblike, ki kažejo, da leži slovensko ozemlje na prehodu iz kraškega v alpski svet. Ta gorski in hribovski svet često izmenjujejo ravninski predeli, ki prehajajo na severovzhodu v panonsko nižavje, na jugozahodu pa padajo v obmorsko pokrajino. Zaradi dobre povezanosti in bližine različnih pokrajin, ta pestra oblikovanost tal, ki se sicer kaže v nekaterih gibnih prvinah, ni ustvarila ostrih meja med posameznimi folklornimi področji.

Na vsem slovenskem ozemlju danes prevladuje rajalna vrsta v krogu od sklenjene bočne vrste vzhodnih področij do razčlenjene vrste parov na alpskih in večini ostalih področij. Prehodni značaj je videti v pestri obilici raznih drugih oblik skupin plesalcev. Poleg krožne rajalne vrste poznamo tudi roj, kačo, polža, ravno čelno in bočno vrsto, solistični ples posameznega para, plesne skupine več plesalcev, skupine več parov itd. Posamezni pari v krožni vrsti pa postajajo najsplošnejša oblika. V gibanju posameznega ple-

salca imamo prav tako pestro lestvico različkov od drobnih korakov do silovitih poskokov. Za starejše plese je svojstven prehod od umirjenosti in manjših korakov do hitrega tempa in poskočnosti. Med njimi je značilen ples, ki pozna razne stopnje tega procesa (metliško kolo). Mnogi plesi se izmenjujejo v dveh izrazitih delih (zmerno-hitro). Taki so predvsem figuralni plesi, ki danes prevladujejo. Ločimo jih po raznovrstnih »korakih« in »figurah«.

Plese izvajajo ob spremstvu godbe, večina jih pa ima svoje pesmi, tako da moremo govoriti zlasti v starejših oblikah o pétih plesih. Po nekod plešejo zgolj s petjem (metliška obredja), drugod spet s skopim zvenčanjem zvočil (vulenje korantov). Poleg redkih živih primerov je često ohranjen spomin na uporabo zvočil (primitivna tolkala, gudalo, meh, dudla, piščalke itd.). Godčevstvo je uvajalo rokodelska in obrtniška glasbila (piskala, švrkovnice, oprekelj — cingole, bas itd.), pozneje pa izpopolnjene instrumente (godala, brenkala, pihala, trobila itd.). V novejšem času so se ponekod že omejili zgolj na harmoniko. Pri nekaterih plesih se izmenjujeta petje in godba z raznimi gibnimi oblikami (visoki rej, krencples).

Ritmična karakteristika izhaja iz dvodobne in trodobne osnove. Slednja je značilna za alpska področja, kjer se ji pridružujeta rastoči ritem in figuracija, dočim prevladuje v vzhodnih predelih izoritmija s padajočim ritmom in dvodobno osnovo. V plesih se tudi pojavlja za slovensko folkloro tipični »mešani« ritem (peterodobna osnova v visokem reju). Pogosto je izmenjavanje tempa, polagoma ali iznenada.

Melos plesov je ohranil več arhaičnih potez. Prevladujejo ambitusi od male septime navzdol, čeprav najdemo tudi nekatere značilne primere večjega razsega. Pogoste so sekundne tonske vrste z redkejšimi večjimi intervali. Melodija ima izrazito gradnjo in se formalno sklada s koreografskimi oblikami.

Imena plesov so raznovrstna. Često podajajo gibne značilnosti (kolo, most, vratca, ovrtenica, vrtec, poskočnica, visoki rej, potrkan ples, pokčotəš, potoučena, požugana) ali zvočne prvine (čindara, čomta), pa tudi delovno označbo (orači, tkalečka, šoštarska), dalje izhajajo iz predmetov v običaju (krencples, krajcarski ples), označujejo krajevni izvor (štajerc, korošec, vipavska polka, metliško kolo), zgodovinski izvor (Matjažev rejc), imajo začetek teksta pétega plesa (»Marko skače«) ali pa so dialektično preoblikovana drugorodna imena (točak, čotəš, mazolka).

Teksti pétih plesov izhajajo iz obrednih dejanj ali opozarjajo na namen, pomagajo ponazarjati delo, plesne gibe ali so zgolj zvočni dodatek gibom; v njih se krijejo spomini na davnino, na zgodovinske osebe in dogodke, na ljudske običaje ali navade, na razne stanove itd.

Starejši plesi so obligatni sestavni deli obredov, novejši pa so improvizirani v raznih običajih in navadah. Oni kažejo na izvor v mitosu z obredno oblikovanim svečanim korakom, ki često prehaja v razvoju plesa v ekstatično razgibanost. V mlajših plesih s pari pa prevladuje erotična funkcija od preprostega izražanja jare sile do svatske slovesnosti. Obredni plesi so izvajani ob določenem času in na določenem prostoru. Plešejo na prostem (pod lipo, na trati, na jugni, na brjarju itd.), v delovnih prostorih (na podu), v stano-

vanjskih prostorih (zlasti na svatbi), pa tudi v javnih prostorih (krčma). Za starejše plese je značilno, da jih vodi »prvi plesalec« (kožuh, vojarinka, vajvoda, štehvovski mojster).

Naši plesi so do današnjih dni doživeli pester in živahen razvoj. Često so se razvijali v neugodnih pogojih, ki so v površnem opazovalcu ustvarili mišljenje, da je naš ljudski ples že davno razpadel. Strokovna opazovanja slovenskih folkloristov v zadnjih desetletjih pa so potrdila, da je možno najti še nešteto oblik naših plesov. V novejšem času, ko je naraslo zanimanje za ljudsko življenje, ki ga etnografija znanstveno raziskuje, so dani pogoji za razne pozitivne spodbude našemu ljudstvu, da nam ponovno pokaže bogastvo svoje kulture tudi na področju plesa.

Résumé

LES DANSES POPULAIRES SLOVÈNES

Iº Plusieurs mentions particulières des danses populaires slovènes nous arrivent déjà du Moyen âge. Le 17e siècle nous en fournit de plus amples données (J. W. Valvasor). De la seconde moitié du 18e siècle il y a plusieurs enregistrements de textes de danses «chantées».

Mais les notations de melodies pour danses et les descriptions plus détaillées des mouvements et figures des danses ne datent que du 19e siècle.

Le 20e siècle nous apporte la description choréographique exacte des danses, une riche documentation filmée, et les études sur nos danses populaires du regretté F. Marolt, directeur de l'Institut musico-ethnographique de Ljubljana (fondé en 1934), qui a rédigé aussi une oeuvre spéciale sur les danses populaires slovènes avec notations choréographiques de leurs mouvements et figures. Depuis 1948 les équipes de recherches du Musée ethnographique de Ljubljana recueillent systématiquement les matériaux d'un bout à l'autre du pays.

IIº Dans les études sur les danses populaires nous nous efforçons à étudier en premier lieu les éléments du mouvement et en partie aussi la musique, les textes et la signification des danses. Au cours du déroulement des plus anciennes coutumes, les groupes de danseurs improvisent, en un changement varié, ou la marche calme des «danseurs» particuliers («Kresnice») ou la sauterie animée («Koranti») ou l'un et l'autre combinés. Ces «formes» peuvent s'allier à celles qui sont déjà plus développées («Zeleni Jurij» à Črnomelj); certaines prennent leur source dans quelque travail (tirage de la charrue) ou sont un héritage des rites éteints («Koledovanje Jurjašev»). A un degré de développement plus élevé, les groupes de danseurs exécutent des formes caractéristiques: serpent, chaine, cercle, escargot («prleški čindara», «ovrtenica», «vrtec»).

Il se peut aussi que plusieurs formes se succèdent au cours du développement des rites («kolo» — «most» — «robčeci» etc.) ou bien la gradation des mouvements de la danse comporte plusieurs phases («metliško kolo»). Avec la formation des groupes particuliers de danseurs le centre de gravité se déplace, au cours des temps, vers les mouvements des danseurs particuliers («mafrine», «visoki rej»). De ce fait nous passons déjà à la danse figurative qui s'est formée particulièrement dans le cadre des coutumes nuptiales («obični reji», «Marko skače», «točak», «črteš»). A cette étape de l'évolution, il est important de noter les faits suivants: 1° les relations provisoirement plus étroites de la Slovénie avec l'Occident, à la suite des invasions turques; 2° la position géographique, en partie alpestre, du pays; 3° le développement de l'artisanat à partir du 16e siècle. Ceci influa sur la musique des ménétriers qui introduisirent dans la danse des éléments nouveaux. Paraissent alors les danses des ménétriers («Krajcarski ples»: danse du sou). Les danses importées se modifient, en s'adaptant au caractère du pays («sedmorka»: danse à sept pas) et se fusionnent avec les éléments plus anciens («potrkan ples»); les variantes slovènes des danses alpines prennent corps («mrzulin»). La caractéristique de l'époque contemporaine est un mélange des diverses formes plus anciennes avec la valse et la polka bourgeoises («kmečki bolcer», «potrkana polka»).

III° La configuration variée du sol (montagnes, plaines, mer) a certes influé sur le développement des danses populaires slovènes sans avoir, cependant, créé de limites bien tranchées entre les territoires particuliers. Aujourd'hui, c'est la ronde qui prédomine (serrée à l'est, ailleurs en général disjointe par couples) à côté d'autres formes (essaim, serpent, escargot, file droite et, combinés de différentes manières, groupes de danseurs et de couples). Les mouvements des danseurs sont divers, allant des petits pas aux grands sauts.

On danse au son de la musique, doublée parfois du chant («danses chantées»), au chant seul ou tout simplement sans musique et chant. Il y a des endroits où l'on fait alterner le chant avec la musique et la danse. Le rythme est à deux ou à trois temps. A l'est prédomine l'isorythmie avec rythme tombant à deux temps, Le rythme mixte, typique pour la tradition slovène, a survécu à l'ouest (dans «visoki rej»: haute danse, à cinq temps). Le «mélos» conserve plusieurs archaïsmes: petits ambitus et séries de secondes. La structure de la mélodie s'accorde formellement avec le mouvement de la danse.

Les dénominations des danses marquent le caractère du mouvement, la sonorité, la provenance; les textes des «danses chantées» sont tirés des rites, coutumes, événements historiques, et aussi du mouvement, de la sonorité etc. Les danses anciennes sont conduites par le «premier danseur» en un temps et en un endroit déterminés, et cela comme composantes obligatoires de certains rites, tandis que les danses plus récentes sont improvisées au cours des diverses cérémonies et fêtes.

Folklorna anketa v Furlaniji 1946: Odgovori slovenskih šolarjev

Gianfranco D'Aronco — Milko Matičetov

Ozemlje videmske province (Provincia di Udine) se danes skoraj ujema z ozemljem, kjer se govori furlanski. Vendar so nekateri furlanski predeli upravno ločeni od Vidma: da ne govorimo o Trstu in Miljah, kjer je furlanska govorica dokončno ugasnila v 19. stoletju, moramo omeniti področje med rekama Livenza in Tagliamento, ki je bilo odcepljeno od Vidma z avstrijsko odločbo iz l. 1814, in spada pod Benetke; jugovzhodno furlansko področje je v goriški provinci; na severozahodu je ozko področje občine Sappada (pretežno nemški otok) cerkveno sicer povezano z videmsko škofijo, upravno pa podrejeno provinci Belluno. Nasprotno pa imamo v sami videmski provinci področja, kjer se govori drug jezik: n e m š k i na severu — v občinah Sauris in Timau v Karniji in v Kanalski dolini; s l o v e n s k i na severovzhodu — v Kanalski dolini, v Reziji, nato pa v daljšem goratem in gričevnatem pasu neenakomerne širine od vasi na desnem bregu gornjega Tera (Torre) do Idrijce (Judrio).

Na prvi pogled je jasno, da je to silno hvaležen teren za resna znanstvena raziskavanja. Na tako pomembnem stikališču treh glavnih evropskih etničnih skupin — romanske, germanske in slovanske — se zlasti etnografom in folkloristom nudi izredno lepa priložnost, da načnejo nova vprašanja iz skupnega interesnega območja, obenem pa da se ponovno lotijo obdelave nekaterih vprašanj, ki jih prednamci niso zadovoljivo rešili. Ovira na poti k večjim uspehom je bilo včasih preenostransko usmerjeno delo posameznih raziskovalcev in nepoznavanje ali nezadostno upoštevanje dela sosedov. Zato se moramo danes skrbno ogibati raznih napačnih prijemov iz preteklosti.

Takih misli sta bila furlanski in slovenski avtor, ko sta se sporazumela, da bosta tu s k u p a j objavila del zanimivega gradiva, ki so ga pred nekaj leti zapisali šolski otroci v mejah videmske province.

I. Kako je bila anketa pripravljena

Uspela poizkusna anketa v I. G razredu Drž. gimnazije v Vidmu na začetku leta 1945[1] je dala vzpodbudo za širšo zbiralno akcijo. V zimi 1945/46 se je tajnik »Furlanskega filološkega društva« (Società filologica Friulana) dogovoril s Šolskim skrbništvom (Provveditorato agli Studi) in pripravil vse potrebno za delo. Dne 20. februarja 1946 so bila razposlana iz Vidma po vsej provinci tiskana vabila k sodelovanju.

Prvo je bilo namenjeno gg. ravnateljem nižjih srednjih šol, pripravnic in strokovnih šol in gg. upraviteljem državnih in parificiranih osnovnih šol:

[1] Prim. Gianfranco D'Aronco, L'inizio di un'inchiesta demologica. »Ce fastu« XXI, 1945, N. 1—6, str. 61—63.

»Pod pokroviteljstvom Furlanskega filološkega društva in Šolskega skrbništva v Vidmu se razpisuje po vsej Furlaniji folklorna anketa, pri čemer se zanašamo tudi na Vašo prijazno pomoč in naklonjenost.

Anketa, kakor ste morda brali v časopisju, ima namen zbrati med ljudstvom ohranjeno ustno slovstvo (v pesmi in v prozi), ki ga do zdaj še nihče ni zapisal in bi drugače šlo v izgubo. O pomenu podobnih anket, ki so jih v Italiji in v tujini izpeljali na pobudo odličnih znanstvenikov, ni treba posebej govoriti. Take zbirke bodo imele trajno vrednost v prihodnosti, saj so živ dokument, ki bo učenjaku omogočil jasne, neposredne predstave o zgodovini, kulturi, okusu, težnjah, duševnosti ljudstva.

Pri dosedanjih anketah v Italiji (med najpomembnejšimi je Barbijeva zbirka iz Toskane) so šole nudile izredno dragoceno pomoč: do odličnih uspehov je prišlo največ po zaslugi šolskih vodstev in učiteljstva.

Pomoč, ki jo prosimo od Vas, obstoji v tem, da bi vsem vzgojiteljem v razredih pod Vašim nadzorstvom (profesorjem jezika in književnosti na nižjih srednjih šolah in učiteljem na osnovnih šolah) izročili po en primerek priloženih lističev, obenem z vljudno prošnjo, da bi se držali tamkajšnjih navodil.

Kasneje — če je le mogoče, do 31. marca — bi prijazno poslali tajništvu Furlanskega filološkega društva (Udine, Piazza G. Venerio, 1 A) gradivo, ki ga bodo vzgojitelji zbrali med učenci. Ob izdaji tega gradiva pa se bomo seveda javno zahvalili v prvi vrsti gg. ravnateljem učnih zavodov in gg. didaktičnim ravnateljem.

Najtopleje se Vam zahvaljujemo. — Furlansko filološko društvo.«

Vzgojiteljem naslovljeno vabilo se glasi takole:

»Potrebna nam je Vaša prijazna pomoč pri delu, ki je velikega pomena za Furlanijo in za raziskovanje ljudskega slovstva, zato Vas danes nadlegujemo.

[Tu sledi z majhnimi spremembami to, kar je povedano v odstavku 1—3 prejšnje okrožnice, nato pa:]

Vljudno Vas prosimo, da bi prebrali v razredu vabilo, naslovljeno Vašim učencem (natisnjeno tu zadaj) in da bi narekovali vprašalnico, ki naj bi jo učenci doma izpolnili in ponovili pri vsakem sestavku. Te njihove sestavke bi Vi zbrali in jih nato poslali pred koncem marca ravnatelju svojega zavoda ali svojemu didaktičnemu ravnatelju.

Ne glede na to, da se Vam bomo še javno zahvalili v zbirki, ki bo kasneje natisnjena, sprejmite izraze naše hvaležnosti in naš pozdrav.«

Sledi pismo učencem:

»Dragi otroci! Z vašo pomočjo bi radi izdali lepo zbirko pesniških in proznih sestavkov, ki jih mnogi izmed vas poznajo, vendar pa jih dozdaj še nihče ni objavil. Če vi hočete, bodo vsi furlanski učenci postali pisatelji in bodo pomagali natisniti debelo knjigo.

Kolikokrat pri igrah zapojete ali poveste pesmico, poštevanko, šaljivko, zabavljico, uganko; kolikokrat vaše matere pojo uspavanke mlajšim bratcem ali jih uče molitvic; kolikokrat slišite ali vi sami pojete »villotte« in razne druge ljudske, žalostne in vesele popevke!

Tudi vi jih mnogo poznate, ne da bi jih kdaj brali in ne da bi vedeli, kdo vas je naučil. Najpogosteje so ti sestavki v furlanščini; toda kdor izmed vas živi n. pr. v območju Trbiža, bo znal katerega tudi v nemščini, kdor živi na vzhodu Furlanije, bo znal slovenske, mnogi pa jih poznajo tudi v beneškem narečju in v italijanščini. Bi radi slišali začetek kakega sestavka v furlanščini ali v italijanščini?

»Pieri, Piteri, la s'ciàtule di veri...«
»Ursule, parùrsule, ce fastu su ché vît...«
»La bella pecorina, quando cammina...«

No, take stvari bi vi nabirali v prostih urah. Sprašujte svoje starše, dede in babice, sorodnike, znance, sovaščane, posebno starejše.

Nikar si ne delajte preglavic, če boste v zadregi pri zapisovanju, zlasti v furlanščini; poglavitno je, da vsako stvar zapišete ne samo v z e l o j a s n i p i s a v i (n a j b o l j e t i s k a n o), ampak tudi zvesto in natančno, kakor se je spominjate ali kakor vam jo narekujejo, brez najmanjše spremembe, niti z namenom, da bi kaj izboljšali. Zapišite vsak sestavek na list iz zvezka; na dnu ali na hrbtni strani listka napišite vprašalnico (kakor vam jo bomo takoj narekovali) in jo potem izpolnite do podrobnosti. O p o m i n : noben listek ne sme vsebovati več kot en sestavek — tudi če je zelo kratek — in za vsak sestavek mora biti izpolnjena vprašalnica. Tudi to naj vas ne vznemirja, če je ta ali oni vaš tovariš zapisal sestavek, ki je enak vašemu: zapišite ga vseeno po svoje (seveda ne da bi ga prepisali od tovariša!). Drugič opominjamo, da ugankam pristavite zmerom rešitev.

Izročite vse svojemu profesorju jezika in književnosti ali svojemu učitelju do 31. marca, bolje pa že prej. Čim prej izročite, tem prej bo zbirka objavljena. V zbirki bodo natisnjena vsa vaša imena; ne samo to, a tisti, ki bodo nabrali največ sestavkov, bodo dobili knjigo v dar.

Veselo na delo!«

Zlasti zadnja izmed treh okrožnic, naslovljena otrokom, je imela namen vzpodbuditi tekmovalni duh.

Vprašalnica, ki naj bi jo narekovali otrokom, je bila tako sestavljena:

»Priimek in ime:
Vpisan v ..... razred
..... šole
v ulici:
kraj:
Tvoj naslov:
Priimek in ime tvojega profesorja jezika in književnosti ali tvojega učitelja:
V katerem kraju si dobil sestavek?
Priimek in ime osebe, ki ti je sestavek narekovala:
Koliko let ima približno?
Naslov te osebe:
Ali je sestavek še danes v navadi?
Če ne, do kdaj je bil?

Ob kakšnih priložnostih?
V katerem mestu ali vasi?
So ga peli ali recitirali?
Če so ga peli, ali ga zna zapeti oseba, ki ti ga je narekovala?
Ali sestavek ima naslov?
Kakšen?«

Okrožnice je spremljalo pismo, ki ga je podpisal za Šolsko skrbništvo v Vidmu prof. Camillo Tamborlini:

»Seznanjam Vas vse — vzgojitelje in učence — s pobudo tajnika Furlanskega filološkega društva in Vam dajem na prosto voljo, da po svoji uvidevnosti sodelujete pri tej simpatični zbirki furlanskega ljudskega blaga.

Vabim vse upravnike učnih ustanov in didaktične ravnatelje, da spoštujejo prostovoljni značaj zbiranja, trdno jamstvo za pristnost izsledkov.«

Na te okrožnice so prišli številni odgovori. Šolam, ki so odlašale, je bila v začetku aprila 1946 naslovljena ponovna prošnja. Učitelji in učenci so z vseh strani province odgovorili na povabilo, tako da je podoba današnjega furlanskega ljudskega slovstva — v videmski pokrajini — popolna. Bogato žetev — predvsem so to »villotte« — je dala Karnija, manj sestavkov pa je prišlo iz krajev severno od Sacila in Pordenona (Cellina in Meduna), čeprav je ta predel posebno zanimiv iz več razlogov, med drugim zaradi narečja in posebnega mejnega položaja med furlanskim in beneškim območjem. Kazalo bi tam poglobiti raziskave, prav tako pa tudi v okolici Marana ob Jadranu, ki je skoraj popolnoma neraziskan, za etnografa silno zanimiv kraj.

Iz ostalih predelov je prišlo mnogo odgovorov, kakor smo že rekli, vendar bi bili lahko številnejši; tu je treba žal priznati, da so nekatere šole uporno molčale, kljub ponovnim prošnjam. Vendar pa so med gradivom zastopane v večji ali manjši meri skoraj vse občine videmske pokrajine.

Nabrano gradivo — kakor je bilo pričakovati v zvezi z etnično-jezikovnim sestavom province, ki je tudi v gornjih okrožnicah primerno podan — ne obsega samo sestavkov v furlanščini, pač pa v vseh govorih Furlanije. Furlanskim tekstom — ti so kajpak najštevilnejši — se pridružujejo teksti v italijanščini, v beneškem narečju, v nemščini in v slovenščini.

Ko so prvotno zamišljeno izdajo vsega gradiva začasno onemogočile razne težave, je nekdanji tajnik Furlanskega filološkega društva Gianfranco D'Aronco ponudil leta 1949 uredništvu »Slov. etnografa« za objavo del gradiva, in sicer slovenske odgovore slovenskih učencev.

V naslednjem se bomo omejili izključno na te odgovore.

II. Slovenski teksti

Spomladi 1946 je Furlansko filološko društvo v Vidmu kot odgovor na razpisano folklorno anketo prejelo med drugim 105 letečih listov s slovenskimi besedili. Na 97 listih je bil po en sam tekst (kakor so terjala splošna navodila), 4 listi so vsebovali po dva teksta, na enem listu pa je bilo 5, na enem 6 in na dveh celo 7 tekstov. Če to seštejemo, dobimo skupno število 130 tekstov. Ti so pretežno napisani na roko, razen 7 (na dveh listih), ki so pisani na stroj.

Ta in oni izmed učencev se je potrudil in pisal jasno (4 teksti so celo v verzalkah), povečini pa so zapisi precej nejasni, včasih naravnost nečitljivi. Brez poznavanja beneškoslovenskih govorov oz. prav določenih oblik tamkajšnjega ljudskega pesništva bi marsičesa ne bili mogli razbrati; a kljub temu je ostalo še nekaj nejasnosti, ki jih bo mogoče razrešiti samo s povpraševanjem na terenu.

Pri urejanju tega gradiva se je izkazalo, da je samostojnih številk 79, medtem ko so ostala besedila — 51 — le variante prejšnjih. Od 79 samostojnih tekstov treh pri najboljši volji ne moremo objaviti, ker so nerazumljivi in nečitljivi; ostane 76 tekstov, ki jih prinašamo tu spodaj. Zraven smo čutili potrebo, navesti v celoti tudi 9 variant, tako da znaša število objavljenih tekstov 85 (trije so podani v faksimilu na strani 302).

V zvezi z razvrstitvijo gradiva se sami zavedamo pomanjkljivosti; glavna bo menda ta, da teksti niso razvrščeni dosledno po enem samem kriteriju. Ker iz spremnih podatkov šolskih otrok ni bilo zmerom razvidno, kdo, kdaj, kje in s kakšnim namenom uporablja ta ali oni tekst, ni bila mogoča stroga funkcionalna razvrstitev, ampak smo segli tudi po vsebinskih in oblikovnih kriterijih. Naslove skupin in podnaslove nekaterih pesmi smo vnesli naknadno, da bi bilo gradivo laže pregledno, vendar je razmejitev tu in tam samo približna. Včasih bi se dalo to in ono pesem brez škode ali celo s pridom premestiti v drugo skupino in v drugačno zvezo. A kdor pozna tako nehvaležno delo iz lastne izkušnje, bo prizanesljivo spregledal te vrste »pomote«.

Posamezne tekste podajamo najprej — kurzivno — v prepisu ad notam et litteram; samo tak prepis je namreč dokument, ki more enakovredno nadomestiti izvirni zapis. Ob strani sledi približen fonetski prepis; skušali smo ohraniti vse značilnosti izvirnika, vendar z navadnimi tiskarskimi sredstvi. Tam, kjer so zapisovalci ali njih učitelji dodali tekstu italijanski prevod, tega povsod prinašamo v dobesednem prepisu. Težko razumljive besede pojasnjujemo kar sredi teksta (v oklepaju) ali takoj pod tekstom; glede beneškoslovenskih narečnih posebnosti pa naj bralec sam pogleda v Ramovševo »Historično gramatiko slovenskega jezika« VII: Dialekti (Ljubljana 1935). Imena zapisovalcev, pripovedovalcev oz. pevcev in krajev, od koder so oboji doma, bi zavzela preveč dragocenega prostora, če bi jih vsakokrat ponavljali, zato pod teksti dajemo le številke v polkrepkem tisku; ključ do njih je na str. 322—323. Prva številka pomeni zapisovalca, druga pripovedovalca, če je poznan. Tako bomo n. pr. številki **11—23** pod prvo uganko (naš tekst št. 1) razrešili kakor sledi: **11** = učenec 5. razreda osnovne šole v Teru CULETTO Isidoro (gl. seznam zapisovalcev na str. 322), **23** = 43letna Terjanka SCUNTARO Assunta (gl. seznam pripovedovalcev na str. 323). Številka **8** pod uganko št. 2 pomeni, da jo je zapisal učenec 4. razr. BUTTOLO Adriano z Njive v Reziji, medtem ko pripovedovalec ni naveden. Pri tekstih, ki imajo v tukajšnji zbirki kaj variant, so te omenjene po vrsti z malimi črkami latinske abecede; tudi pri variantah številke nadomeščajo zapisovalce in pripovedovalce. Za tem sledi pregled tiskanih variant. Stal je precej truda, vendar ne bi mogli trditi, da je popoln. Seznam uporabljenih kratic glej na str. 329.

Canzone Slava 67

To nisiò sliza, raca, pirun, tu den
sacchiar asaĭ .to mau parsà oden
oden baloun .tin .ti comà uasun
To ne rispetalo ni ueiseve, ne
sigustin, ne ore na .ia nemachesus
obristie. O confermau see .te stau
.traunic .che saunsu neisti prar fin
see sraunic. Baca baba cuceua
cana musa tu ueri na see
somenilo .tin caca cuca
Aliare 26 marsu 1946

Cradulis 25 aprile 1946 43

ZIEU TIEDAN ZIEU TIEDAN
TARTICE BRAU PASLANEDIA
BAN SE SAPIU SAN SE SPIU
A IA A IA SE BOSAZ SE BOS-
AZ.

Pirno vince bratu che voda
tan stou vodu sue saba
mutu gne ~~stoi~~ lesi 45a
tan sagonun sconiansz grau pirin

Slovenchi spisà

UGANKE

1.

Raconto.
Mi sun su mi ta lipa ospodigna na vileti.

Mi šum šumi,
ta liepa ospodinja na vileti.
(= M o k a).

11 — 23. Na istem listu so še štev.: 14, 15, 16, 29, 63, 76.
Fr. ERJAVEC, Iz pótne torbe. LMS 1882/3, 326 (Tolmin).

2.

Je na žanè ka na téze mülitse za nù
(ýhla)

Je na žanà,
ka na téže mülice za nju.
(Yhla).

Vrstica 2: ki vleče čreva za sabo.
8.
BAUDOUIN — I, 466 (Njiva).

3.

Silo Bodilo poleso
hodilo ne pilo ne iedlo
tan to sivilo

Šilo bodilo
po lesu hodilo,
ne pilo ne jedlo,
tant to živilo.

T a n t : vendar.
19 — 20.
V a r i a n t i : *a. Cilo bodilo ne iedo — ne pilo tant to se sredilo.* 22; *b.* 16 — 36 (28-leten moški; zna tudi napev).
Tu samo besedna igra, a prvotno je to bila uganka: g o s l i, sončni ž a r e k ipd. STECCATI. — ŠTREKELJ IV, 8157.

4.

To zarno tana to bielo.

To carno (čarno) ta na to bielo.

4.
Črno na belem = p i s a n j e. Prim. uganko »Bela njiva, črna ral...« ERJAVEC, Iz pótne torbe. LMS 1882/3, 325. V Italiji je uganka za ta pojm izpričana že v začetku 9. stol. (»Boves se pareba...« — eden izmed prvih spomenikov ital. ljudske govorice.)

PREGOVORI

5.

Za bit bogat ma se zanet,
ano za bet dobar ma mrit.

Per essere ricco bisogna sposarsi,
e per essere buono bisogna morire.

29. To je 5. izmed 7 preg. na istem listu; zraven so še tukajšnje štev. 8—13. Prevodi v ital. so najbrž delo učenca samega. Svojo zbirko je učenec naslovil: »Pravize — Proverbi« (Za pomen besede »právica« glej Sl. E. I, 33.)
Prim. KOCBEK-SAŠELJ, Slovenski pregovori... MD 1934: Kdor hoče hvaljen biti, mora umreti...«

6.

Bri tem ladi an vedel anu bei te stari an mogal. — Se il giovane sapesse ed il vecchio potesse!

Beri: Bej te mladi...

14 — 16. Strojepis; na istem listu še štev.: 7, 36, 37, 53 in 60. Besedilo učenke je prepisala na stroj oseba (učiteljica F. Polame ali kdo drugi), ki rezijanskega govora najbrž ne pozna, sicer bi ne bile mogoče take napake. Ital. prevodi pa so preveč uglajeni, da bi jih bila zmogla učenka sama.

7.

Ta zi spat sa cocusci anu ustani sa pitilinon ce ti ci posteret. — Va a dormire colle galline e svegliati col gallo se vuoi invecchiare.

Beri: Taci (teci) spat sa kokuš(m)i anu ustani sa pitilinon, če ti čiš postarat.
14 — 16.

8.

Ti ka vi uk ga ne ji. — Chi scopre il lupo lo fugge.

29.

Če ital. prevod ni preveč prost, bi bil pomen tale: »Kdor pove (izda), še volk ga ne je.« V tem primeru bi imeli opravka z otroškim rekom proti tožarjenju.

9.

Ti ka na boga mater ano oče an ma bogat no talè. — Chi non obbedisce al babbo e alla mamma deve obbedire a uno qualunque.

29.

BAUDOUIN — I, 1080 (Osojane): ...ma bóhat náha müša (= osla).

10.

Nahej mo ano drži tvo. — Lascia il mio e tieni il tuo.

29.

11.

Ti ka laže an na raste. — Chi dice bugie non cresce.

29.

12.

Laš ta prit, varatat ta zat. — La bugia và avanti, la verità vien dietro.

29.

OTROŠKE BESEDNE IGRE

13.

Grih gre nus Koločiov brig. — Il peccato va nel prato di Koločiov.

29.

Prim. ŠTREKELJ IV, 7440 pod naslovom: »Otroško izpremetanje molitev in rekel.«

14.

Pardun pardun ti nisin cancalun

Pardun, pardun —
ti nisi n c a n c a l u n.

11 — 26.

15.

Si viduu dan miracul tan balet raquu

Si viduu dan mirakul
tan balet rakuu

M i r a k u l: čudo; — 2. vrstica: kakor rakov ples.
11 — 26.

16.

O s e b n a z a b a v l j i c a

Cucer balotan u svone dan u lovi dan carantan.

Kućer b a l o t a n
u zvone dan,
u lovi dan karantan.

K u ć e r: osebni privržek v Teru; bil je cerkovnik; — k a r a n t a n: novec najnižje vrednosti, 5 stotink lire; prvotno koroški bakren drobiž.
11 — 26 (jo zna zapeti).

17.

Lasche sesche
drec to peste
Osan snosan
smec ta pol
nosan

Laški seski (?) —
drek tou pesti.
Osan — z nosan,
žmek ta pod nosan.

Ž m e k: smrkelj.
19.
Prim. ŠTREKELj IV, 8123 in nasl. — MATIČETOV (rkp.), št. 94.

18.

O p o n a š a n j e p r a v l j i c

U bi danbott dan
dett che u miu nu
ritt tan sachet.
U bi dambott dan sin
u miu nu rit tan taquin.
U bi dan staraz u
miu nu ritt tan
Sitaraz.

U bi dan bot dan ded,
ke u mieu nu rit tan saket.

U bi dan bot dan sin,
u mieu nu rit tan takuin.

U bi dan starac,
u mieu nu rit tan sitarac.

T a n: tej dan = kakor en; s a k e t: vrečka; t a k u i n: mošnjič; s i t a r a c: sito, sitar — tu podaljšano, da bi se ujemalo s starac.
26 — 30. Znano tudi v vasi Štela (Stella).
V a r i a n t e: *a. Dan bott e bi dan mlat che miu nu rett tei dan toblat.* 4; — *b.* 19 — 20 (slišala v gostilni v Čenti); — *c.* 19 — 20; — *d.* 16 — 36 (12-leten šolski tovariš); — *e.* 4.
MATIČETOV (rkp.) št. 89.

PRI IGRI

19.

Ghirin ghirin ghirae qui cal cape pae, pae pauzzi frazzi ma maziza nae brea, mui mazah e ialuu, mui barba e rasparuu, e mui 'cacca e ocriu.

Chirin ghirin ghirae,
cui c'al cape pae,
pae pauzzi frazzi.
Ma mačica na e brea,
muj mačak e jalou,
muj barba e razparou
e muj čača e o(d)kriu.

B a r b a : stric; č a č a : oče.
11 — 23. Inačica: *a.* 12 — 4.
Glede začetne vrstice, prim. ŠTREKELJ IV, 7960—1 (ringaringaraja) in G. VIDOSSI, »Ce fastu« 1948/49, 98 (ghirin-ghirin-gae). Vrstici 2—3 zgoraj sta furlanski.

20.

Nasa masca na ma te mlade un craiz citiri un craiz pit nu pri suje e snidu mazac un craiz citiri un craiz pet.

Naša mačka na ma te mlade,
enkrat čitiri, enkrat piet.
Nu prišu, je snidu mačak
enkrat čitiri, enkrat pet.

5 (zna jo zapeti).
ŠTREKELJ IV, 7957—8.

21.

»N a r o b e s v e t«

Canzone:
Clapaz scace pres noki,
snidarza siva pres ikli,
malin melie pres uode —

Hlapac skače prez nogi,
žnidarca šiva prez igli,
malin melje prez uode.

31 — 28 (jo zna zapeti). Na istem listu, kar v nadaljevanju, št. *23 c.*
ŠTREKELJ IV, 7763, 7818—7832.

IZPRAŠEVALNICE

22.

Canzone Slava

Tutiza, Mutiza can ti ris? Ore na planincizi. Quo dielat? Po nu schliedizou masti. Quo s' Masti? Man namaseiti culaza. Quo s culaza? Man oniti peisize. Quo s piizis? Man storti noi zierchizou. Quo s zierchizou? Man itei spiet. Quo s spiegna? Man itei ore na sfitu gluriou ot sfita raia.
Alture 26 marzo 1946

Tutica mutica, kan ti reš?
— Ore na planinčice.
Kuo dielat?
— Po nu skliedicu masti.
Kuo z masti?
— Man namazati kulaca (= kolca).
Kuo s kulac?
— Man oniti pejčice (= kamenčke).
Kuo s pejčic?
— Man storti nu cierkicu.
Kuo s cierkicu?
— Man iti spiet (= molit).
Kuo s pienjan (= molitvijo)?
— Man iti ore na svietu gloriu (= slavo) od svieta raja.

Varianti: *a.* 6 (na istem listu s št. 49): »Tuzza maluza«, ki je šla na Belo planinco, dobi »nu luzu« (= buču?) maščice, da bo mazala »coucignu« (?); *b.* 19—20: »Ta giu ta Biela nuneza...« V prepisu: Ta-džu ta biela nunica — kan ste ba šla? — U na to Belo planino. — Kuo delati? — Po kola. — Kuo ćeš s kol? — Man storti dan vozić. — Kuo ćeš z vozića? — Man oniti (goniti, voziti) pejći. — Kuo ćeš s pejčic? — Man storti no kišo. — Kuo ćeš s kiše? — Man ložti nuote Boa ano sveto Marijo.

GORENŠČAK, str. 20: »Naš maček« (Mrsin). — ŠTREKELJ IV, prim. celo skupino št. 7447—7512. — »MATAJUR« II, št. 13, Videm, 20. 3. 1951: »Uspavanke iz Terske doline«. — Ljudski pesnik P. Negro[1] Za vrhom (Villanova) pojasnjuje v pismu z dne 15. 1. 1951: »‚Tucica mucica' so pred davnimi leti pele matere otrokom treh do štirih let, da bi jih uspavale v zibelki. ‚Ta-džu ta bila nunica' pa je ista pesmica kakor ‚Tutica mutica', samo nekoliko spremenjena in v rezijanskem narečju. Tako mi je razložil nad 80 let stari Lovo Ivan...«

23.

Raconto

Plisi plisi cuus, quuchis mai che plisi che si buus, chimas scarpetiche ne mi e nesla vodiza chiine ta vodiza suu popili ghirinzi, chisu ti ghirinzi, nu snidla smart chine ta smart, eu nesuu barba toni unacast.

Pleši, pleši, kuos!
— Kuo ćeš maj ke pleši, ke si buos.
Ki maš skarpetiće (= čeveljčke)?
— Ne mi e nesla vodica.
Ki ne ta vodica?
— Su u popili girinci (murni).
Ki su ti girinci?
— Nu snidla smart.
Ki ne ta smart?
— E u nesuu barba Toni u naćast (Stric Toni jo je nesel v podstrešje).

11 — 23 (jo zna zapeti).

Variante: *a.* »Plesce qus...« 5 (zna jo zapeti); — *b.* »Plesse quos...« 22 — 12; — *c.* 31 — 28 (zna jo zapeti):

— Plesi — plesi ciarni cuas!
Cua bon plesu ki san buas.
— Can si deu tvoie sualnize?
Moi iubi san dau de bon
drieve ta par gni spau.

Pleši, pleši, čarni kuos!
— Kua bon plesu, ki san buos.
Kan si deu tvoje šuolnice?
— Moji jubi san dau,
de bon drieve ta par nji spau.

BAUDOUIN — I, 1077 (Osojane). — GORENŠČAK, str. 21: »Pleši, pleši, vrana!« — ŠTREKELJ IV, 7471—7481, oz. 7447—7512. — MATIČETOV (rkp.), št. 58—9.

ŠALJIVE ZGODBICE

24.

Ostanek zagovora proti hudi uri

Uie delt zu slani uma sachiru
tana lavi porcoritti porcoritte
ciu te nue podrobitte.

U je ded cuu slami,
u ma sakiru ta na lavi.
Porkoriti, porkoriti,
ću ti nue podrobiti.

10.

[1] Prim. France Bezlaj, Ljudski pevec iz Tera. Slov. etnograf I, str. 65—71

MATIČETOV (rkp.), št. 50 in 51; tam je to zagovor proti oblaku in se v slov. prevodu glasi:

Beži, beži, megla,
ker je oče v travi,
ima sekiro na glavi...
Ti bo izpodrezal noge.

25.

Raconto
Sunce sa oru baba po vodu, det u scuhuu obet, palandrana na peze cruh, urata operte, baba oderta.

Sunce za oru,
baba po vodu,
ded u skuhou obed,
palandrana pece kruh,
urata operte,
baba oderta.

Palandrana: počasnela (?).

11 — 23 (zna jo zapeti).

Variante: *a.* 30: »*Sunze vuon mes oru*...« V prepisu: Sunce vuon mez oru, — baba po vodo, — ded u kuha mestu, — u si zažgou krestu (greben), — miši ta po kiši, — panteane (podgane) dou kotu; — *b.* 10: *Sunze sa oru — baba po vodu det e su zu brig* (breg) *che e mu puzu* (počil) *mig* (meh); — *c.* 17 — 18; — *d.* 25 — 13 (zna jo zapeti); — *e.* 27 — 25 (zna jo zapeti); — *f.* 28; — *g.* 5; — *h.* 4; — *i.* 10 — 2; — *k.* 26 — 24 (zna jo zapeti).

V besedilih je precej nedoslednosti: vrata so odprta, priprta; baba je odrta in zaprta; ded pa je menda samo evfemistično *oparuu* (odprl) *parapet* (ograjo), ker si otroci niso upali zapisati, da se je *oparil ta za ret.*

BAUDOUIN — I, 1230 (Ravanca). — STECCATI. — ŠTREKELJ IV, 7595 (Škedenj pri Trstu). — MATIČETOV (rkp.), št. 60—62.

26.

Si sla un sa orizu si sritla nu zizizu ne me dala ruhizu negiala ia ia.

Si šla un za oricu,
si srietla nu čičicu,
ne mi dala rukicu,
ne džala »ja, ja«.

(Prevod, prečrtan):

»Sono andata dietro la piazza ho incontrato una bambina mi ha dato la man ha detto si si.«

20 — 19 (jo zna zapeti):

Variante: *a.* 10 — 2; — *b.* 30; — *c.* 4; — *d.* 28; — *e.* 22 — 12; — *f.* 24 — 17; — *g.* 25 — 13 (jo zna zapeti); — *h.* 19 — 20 (čula v gostilni v Čenti); — *i.* 12 — 21. — Med posameznimi variantami so v glavnem samo črkopisne razlike; pri *d.* je zrahljana zavest, da so to verzi: začne se z »Dan viač...« (enkrat), med vv. 3 in 4 pa je vrinjen »a zat« (in potem). Namesto *za* oricu imajo variante *b, f* in *g* »na«, *h* pa ima *obretla* nam. *sritla.*

Orica: E. de Schoultz-Adajewska je prevedla: »Sono andato a Gorizia« in je s tem zapeljala tudi B. de C. Prav pa je prevedel otrok iz Tera (gl. zgoraj »dietro la piazza«); *gorica* je namreč *trg na vasi* in kot poimenovanje za del vasi je beseda ohranjena skoraj po vsem zahodnem slov. ozemlju.

BAUDOUIN — II, 1140 (Brdo). — STECCATI (združena z inačico naše št. 49). — MATIČETOV (rkp.), št. 72.

27.

Se sla dou na gnivizu se obritla nu gnivicu che na miela nu rosizu. e dan det u mieu seu e ia se sla sa gnen. se obritla na a mudrasa u me pocasuu isichigu e ià se sla plaqugu.

Si šla dou na Njivicu,
si obrietla nu njivicu,
ke na miela nu rožicu,
e dan ded u mi e uzeu
e ja si šla za njin,
si obrietla naa mudrasa,
u mi pokazuu izikić
e ja si šla plakuć.

6.

28.

Se sla un savarh. su me dale dan varh. se sla dou me mame ma mama na me oclela e ia se a nesla von. su me guale stupeda e sat' se sla dou centu se u qupela nu cestu se nesla ore me mame na me guala prava prava e ia se ba contenta se guala trililililì

Si šla un Za varh,
su mi dali dan varh;
se šla dou mi mami,
ma mama na me oklela
e ja si a nesla von,
su mi džali »stupida«.
E zat si šla dou Čentu,
si ukupila nu čestu (košaro),
si nesla ore mi mami.
Na mi džala »brava, brava«
e ja si ba kontenta,
si džala »Trililililì«.

6.

ZBADLJIVE O VASEH

29.

Si šuu ore P o d b a r d o , si sruu *tru* di tardo.
Si šuu cu u B r i e h , e mi pucuu (počil) mieh.
Si šuu un B a r d o , si viduu nu kokoš, ke na serje tardo.
Si šuu un S e d l i š č a , su mi dali da *schie* kuzulišča (stročja).
Si šuu u na V i z o n t , su mi dali dan pont (vbod).
Si šuu un Z a v a r h , su me obiesili ta za dan varh.
Si šuu cu u V i š k u r š u , su mi dali nu babu bušku (?)
Si šuu dou Č i e n t u , su mi skuhali nu polientu.

11 — 23.

V a r i a n t e : *a.* 6: *Se sla un sedlisza su me dale dan sei qusulisza se ne sla mi cravizi na me storlà micaze* (mlikace?); — *b.* 19 — 20: *Se te res una feplan* (F e p l a n — Flaipano) — *no ze de* (ti) *date spaletan* (= s palico); — *c.* 20 — 1 (jo zna zapeti); Se suu dou zintu su mi pareciali nu brau polintu. Pod slov. besedilom italijanski prevod (prečrtan): »Son andato a Tarcento, mi anno preparato una grande polenta.«

Prim. BAUDOUIN — I, 1223 (navedeni so kraji: Na Beli, Mužac, Kluže, Humin . . .). — MATIČETOV (rkp.), št. 76—80.

30.

Coraghio brisene upicita palice sa saitra sutra. mata lusur

Koradžo, Breženi, upičita palice, za zajtra zutra mata lužur (luč).

Verjetno so se tako norčevali iz prebivalcev vasi B r e g (Brežani), ki je daleč od prometnih poti, v hribih in zato v tem in onem zaostaja za vasmi v soseščini. Ko so drugod že imeli moderno razsvetljavo, so v Bregu še vztrajali pri svojih *palicah* ali trskah; tuk. pesmica jih ironično vzpodbuja, naj si pripravijo palice, da bodo imeli luč do jutra.

25 — 13.

31.

Lazarje, Oblazarje, Rust'je,	Gente di Las, Oblase, Rusgis,
Čeltsarje, Čiarńaukit'ie,	Celze e Rio Nero, nascondete
skrüjta sœr ano mast	il formaggio ed il burro
ka hréjo Muskuvítuve!	chè arrivano i moscoviti!

21.

Zapisovalka razlaga: »*Las, Oblase, Rusgis* so v polkrogu razvrščena naselja v podnožju hribov na zahodni strani Rezije, to je v smeri Na Belo.« Nato pa pripominja: »Pesem je stara in danes jo samo redki poznajo. Zvesto izraža občutke, ki so jih Rezijani zmeraj gojili do velikega vzhodnega naroda, iz katerega baje izhajajo.« Toda proti temu je razlaga Baud. de Courtenaya (Materialy I, str. 537): M ü š k ü v ý t a r j i : mladeniči iz Bele (sami sebe tako imenujejo); imamo torej opravka z vaško zbadljivko. Ostaja pa seveda odprto vprašanje, kako in kdaj se je to ime prijelo mlad. iz Bele.

BAUDOUIN — I, 226 in 227 (Ravanca).

O DEKLETIH

32.

San biu su uas	San biu šu u uas,
san muoru diet medlo sa pas,	san muorou diet medlo za pas,
de bred sabo pomeden	de pred sabo pomeden,
de se na tu smeti sameden.	de se ne tuu smeti zameden.

31 — 27 (zna zapeti). To so peli, če je bilo kje umazano (»Quando in una casa era sporco«).

GORENŠČAK, str. 16: »Našo Mico ženimo« (Mrsin). — ŠTREKELJ IV, 8553—7: »Rezija«.

33.

Se sou ta poni vie e se mercou	Si šou ta po ni vie (ulici)
tapor corce si vidou nu scer chenà	e si merkou (gledal) ta po c o r c e,
nareala sve recote.	si vidou nu šćer,
	ke na nareala sve ricote (kodre)

3.

34.

Canzone:	
Pred kiso rase maieron	Pred kišo rase majeron,
tu kiso iè dicla ku an castron.	tu kiši je dikla ku an kaštron.
Pred kiso rase bucuie	Pred kišo rase bukuje,
tu kiso iè velike butagne.	tu kiši je velike butanje (?).
Pred kiso rase iesenie	Pred kišo rase jesenje,
tu kiso iè veliko veseie,	tu kiši je veliko veseje.
tu tisti kis so tri ciecè	Tu tisti kiš so tri čeče,
tu obednin scafu nie uodè.	tu obednin škafu nie uode.

31 — 29 (jo zna zapeti). Peli so jo dekletu, ki se ji ni ljubilo delati (»quando qualche ragazza non aveva voglia di lavorare«).
ŠTREKELJ IV, 8555 (Rezijanska). — Za zadnji dve vrstici prim. STECCATI. — CUFFOLO, št. 21. — »BRINJEVKE« (litografiran dijaški list), Tomaj—Gorica, 1938, str. 25 (iz Prosnida).

NARAVNE PODOBE IZ REZIJE

35.

Ta hŏra ta Chianinawa na	La montagna del Canin
ma štire rošitse.	ha quattro rose.
Kiro bei mi máuha brat?	Quale abbiamo da raccogliere?
Ta čiarniela jé masa braf	La rossa è troppo boriosa.
Ta zelæna hubì kolǽr	La verde perde colore.
Ta bila je tsivíl	La bianca è delicata.
Ta rüsa je gelóuz.	La gialla è gelosa.

2 — 22.

36.

Coi un na nar mi pridano ie	Koj un na uarh mi pridaua,
mocoi scala anu rop coi nutau dno	je makoj skala anu rob;
polednana v macoi uoda anu prod.	koj nutau dno polednaua,
	u je makoj uoda anu prod.

Prevod: Stornellate
Quando arriviamo sulla vetta troviamo solo sassi e roccia e quando volgiamo da lassù lo sguardo a valle vediamo solo acqua ed il letto del fiume.
14 — 16. Varianta: *a.* 21: »Kòj wuna wèrh mi prídowa...« je vzeta iz tiskanega vira: Glej BAUDOUIN DE COURTENAY, O slovjanah v Italii. Russkaja mysl', 1893, str. 34. Učiteljica T. Paletti jo ima iz knjige »Il catechismo resiano«, Udine 1894, kar odkrito priznava v opombi.

37.

Leiò, leiò che na iè tau ti ze-	Lej jo, lej jo, kje na je,
leni polesnè na berè trano ti cosè	tau ti zeleni *polesnè,*
tu mi cusliciu roxize nu iagnaru	na berè trauo ti kozè,
garofule.	tumu kuzliću rožice
	nu janjatu garofule (nageljčke).

14 — 16.
BAUDOUIN — I, 1227 (z Ravance).
Varianta: *a.* 2 — 22: »Lejo, lejo tawunoè...«

DVE USPAVANKI

38.

Trinqu trinqu ma tetà,	Trinku trinku ma tetà,
gimi crucca anu cropa,	dži mi kruha anu kropa,
che gun priti debelà,	ke ćun priti debela,
tii na bisca podena.	tij na bjiska podena.

Bjiska: belska, pridevnik iz »Beli potok« (Učja); podena: škaf, golida.
12 — 3 (se poje).

Varianta: *a.* 24 — 17: »*Trtringho ma teta Deimine cruha...*« »MATAJUR« II, št. 13, Videm, 20. 3. 1951: »Uspavanke iz Terske doline«. Skupaj z inačico k št. 22*a*. Žal, da ni naveden kraj niti zapisovalec.

39.

Taggiù taggiù ta liela nunniza
na pase ouse anu cosè sa mieti.
mliccase anu caffe.

Ta džu, tadžu, ta biela nunica,
na pase ouce anu kozè,
za mieti mlikace anu kafe.

27 — 25 (jo zna zapeti).
Inačica: *a.* 24 — 17.

O JEDI ALI PIJAČI

40.

Prodaite ouze anu cosè,
qupite iaize anu caffè
la lin la lela la lin là là.

Prodajte ouce anu kozè,
kupite jajce anu kafe.
La lin la lela, lalin lalà.

12 — 3 (jo zna zapeti). Tako pojó v Učji. MATIČETOV (rkp.), št. 66.

41.

Pradielis, 25 aprile 1946
ORE VSTANITE GNIVAS
CHE STIEN NAREDITE DAN
CAFFE PARVOTE BIELE SAT
SE TE ZARN SAT POPITESAT
SE SDROBITE

Ore ustanite, njivaške šćeri,
naredite dan kafe:
parvo te biele, zat še te čarne,
za popiti, zat za si zdrobiti.

15 — 9 (jo zna zapeti).
MATIČETOV (rkp.), št. 67.

42.

Coragio cocosi snesita,
iaia sa saitra sutra
sa saitro sutra sa savaiun.

Koradžo, kokoši,
znesita jaja
za zajtra zutra,
za zajtra zutra
za zavajun.

Zavajun: it. zavaglione, fr. chaudeau.
12 — 5 (jo zna zapeti).
Variante: *a.* 16: ...sa narediti dan savaiun; — *b.* 26 — 24 (jo zna zapeti): ...iaiza... sa storti savaiun; — *c.* 19 — 20; — *d.* 5: ...dan lip savaion; — *e.* 17 (jo zna zapeti): ...cemo narediti. — Drugače se razlikujejo samo črkopisno.

43.

Faksimile izvirnega zapisa glej na str. 302. Prepis:

Cjeu tiedan, cjeu tiedan tartice brau.
Paršla nedija, san se zapiu, san se zapiu.
A ja, a ja si božac, si božac.

15.

BAUDOUIN — II, 1139 (Brdo; z napevom zapisala E. Schoultz-Adajewska; v njenem zapisu se zadnja vrstica glasi: »*sang souze zapiu*«. B. de C. je bral *sowze* = *solze*, prav pa je edino sǫ̀ɥce — sǫ̀ɥse — sè = v s e, ves zaslužek).

44.

Chiclize prodala bun
sass slatco vinze dala
bun ne grin damou
san sei na prei na
prei mozno

Kiklice prodala bun,
za sladko vince dala bun.
Ne grien damou,
san žejna premočno.

30 — 33. *Naslov:* »Borzoleta« (barzelletta).
ŠTREKELJ III, 5979—83: »Ne grem domov, sem žejna premočno«. — PERUSINI (po zapisu A. Kufola), Ce fastu? XXIII (1947), n. 5—6, 31.

45.

Pita vince bratarci
che voda tam stoi
naita vodo sabeci
che nutre ne lesi

Pijta vince, bratarci,
ke voda tam stoji,
naajta vodo žabici,
ke nutre nje leži.

30 — 32 (jo zna zapeti).
V a r i a n t a : *a.* 28: glej faksimile na str. 302; združena s pripevom k pesmi »Bog je ustvaril zemljo« (ŠTREKELJ III, 6056—78): Tan za gorun škorjanc poju, poju.
GORENŠČAK, str. 16: »Pijmo, bratci, vince!« (Mrsin). — OREL, št. 45 (Hlodič). — ŠTREKELJ III, 5932—3.

46.

Ta stara ne Bouna
ta mlada lesi
Popila dan craizar
io lava boli

Ta stara ne bouna,
ta mlada leži.
Popila dan krajcar,
jo lava boli.

19 — 20 (slišala jo je v gostilni v Čenti).
V a r i a n t e · *a.* 27 — 25 (jo zna zapeti): . . . ta stara tu mladu sa lase darsi; — *b.* 5: . . . craizer sapila . . .; — *c.* 24 — 17 (jo zna zapeti).
STECCATI. — MATIČETOV (rkp.), št. 65.

47.

San codu po crainchiescen glidat caidelaiu gliubeze tri parva iè quharza druga iè chelerza tretia iè liubeza moega sarza.

San hodu po Kranjsken
gliedat kaj delaju
ljubice tri.
Parva je kuharca,
druga je kelerca,
tretja je ljubica
mojga sarca.

30 — 35. Odgovor na vprašanje »Paese in cui ha (sic) raccolto la comp.« se glasi: »Jugoslavia«.
BAUDOUIN — II, 413, 415 in 416 (Vizont). — GORENŠČAK, str. 14: »Pojmo na Štajersko!« (Mrsin). — STECCATI. — ŠTREKELJ II, 1721—34.

ZABAVLJIVE

48.

Cravati su sesmeali
Che si na arda baba
uspiegu sense glidala
sanba na lipa mlada.

Hravati su se smeali,
ke si na arda baba,
u špiegu sen se gliedala,
san ba na liepa mlada.

30 — 31 (jo zna zapeti).
ŠTREKELJ IV, 7769, vv. 13—16.

49.

Nad mostan je voda
pod mostan ie let
varvete svanig
ne spasti na ret

Nad mostan je voda,
pod mostan je led,
varvi se, Žvanić,
ne spasti na ret.

30. Skupaj s št. 50 na istem listu. Prim. tudi št. 22*a*.
GORENŠČAK, str. 15: »Pod mostom je voda (Mrsin). — STECCATI: »Tu v hiši je voda«. — Prim. ŠTREKELJ II, 3304 in 3327.

50.

Hoia hoia
lobiza moia
hoia hoia
lobiza ma
tista iè moia
ma hlaze od noia
letite sagno

Hoja hoja,
lobica moja,
hoja hoja,
lobica ma.
Tista je moja,
ma hlače od noja,
letite za njo.

30.

51.

Nüna rošitsa mojá,
maté anó lipo róšitso
kü mü bej vi jó kruájate?
Tuw mo kä jé ni maratá?
Anu jé ka bä jó maratœ́l
mlœ́ mi jé ni dájatœ
Tuw dnö vütrjnœ dejtyo
Da suntse jé ni purusí
Anu lüna jé ni pohœrdí
Anu múhe jé spükajo

Nonna, rosa mia
avete una bella rosa
per chi la tenete via?
Forse per chi non la merita?
E a me che la meriterei,
a me non la volete dare...
In vetrina mettetela
chè il sole non l'abbronzi
chè la luna non l'imbruttisca
chè le mosche non la pungano.

Verz 3 beri: Komu bej vi jo krijete (= za koga jo skrivate); v verzu 4 je odgovor: Temu, ki je ne merità (zasluži).
21: »La composizione è cantata. Oggi però è conosciuta poco.«
GORENŠČAK, str. 14: »Če je nočete dati« (Mrsin). — Prim. ŠTREKELJ II, 2644—5: »Pri materi jo hoče izprositi.«

52.

Da nüne nünjtsa mojà	Nonna, nonnina mia
Da núttœ usténitœ hurœ̀	su su alzatevi
Ka mette süno tuw dwurœ́	che avete il figlio nel cortil,
Fahòton tuw hartœ́ ...	col fagottino sul groppin...

1. Prevod je najbrž delo učiteljice T. Paletti.

LIRIČNE

53.

Lj ti, li ti moi diiscgniic da	Lij ti, lij ti moj dižnjič (dežek),
an pucij te pastirac, da an puidi	da an pučij te pastirac,
tan te gusdig, da an si udelu din	da an pujdi tan te guzdić,
snupic, da an si dii ta pod glano,	da an si udelij din snupić,
ta pod te iasno nocase.	da an si dij ta pod glauo,
	ta pod te jasne uočace (očke).

Ital. prevod: P i o g g e r e l l i n a

Piovi, piovi pioggerellina che si riposi il pastorello e che vada in quel boschetto che si faccia un fascetto e se lo metta sotto il capo e sotto gli occhi azzurri.

14 — 16. Pesem pojejo še danes.

54.

Da nüne, nünitsa mojà,	Nonna, nonnina mia,
kako tu löpö tsitjrà,	come suona bene la zitira
ma mlœ tu melo fräjnœ	ma poco mi soddisfa ciò
ka nü tuw balö lipo mœ ...	perchè nel ballo non c'è lei...
	(la mia bella)

1: pesem pojejo še danes.

Opomba učiteljice T. Paletti: »Z i t i r a : violino e violone nel caratteristico ballo resiano.« Tu zgoraj pa je *citirà* glagolska oblika od *citiráti*.

55.

Te bi lyubim, te bi iscem	Tebe ljubin, tebe iščen,
dones yutri in nečoy	danes, jutri in necoj,
pa za stony si solze brišcen	pa zastonj si solze brišen,
preč si ti e di ni moy.	preč si ti edini moj.
Le pri tebe ye veselye	Le pri tebi je veselje
in brež tebe ye gorye	in brez tebe je gorje,
ktebe vleceyo me želye,	k tebi vlečejo me želje,
za te biye mi srce.	zate bije mi srce.

9 — 11 (zna jo zapeti). Strojepis; strešice nad *c*, *z* in *s* so napisane s črnilom naknadno.

56.

Ti nese usabis Same.

Tapar vodii tistaisc
enu ettu ti Rastesc
liepo te disis e nu liepa te ses
etaco zesdan nu ponogii.

Veg e te mercan luoisa see
enu pomalu ti rastes
e pono vote ti pies.

Liepa lame ti se ba
e nu lietos mas be te.

13 — 6 (jo zna zapeti).

Ti ne se uzabiš za me

Ta par vodi ti stojiš
enu etu ti rasteš
liepo ti dišiš
enu liepa ti si
ejtako čezdan nu ponoči.

Već ke te merkan, luojša si
enu pomalu ti rasteš
e pouno vode ti piješ.

Liepa lani ti si ba
enu lietos maš biti.

57.

Gianti lieepo Rusignul

Ti cesnuoig tii liepo mi
giantas ià saspin nu se
sbudim

Simpri ti temigiantas
finche ia speca saspin
ticai liepo ti giantas
see car ià e liepo spin.

Suutra ià adore ustanen
sa tebè te liepo vidate
carià priden cie pot arm
ti me videsc e sat biscisc.

13 — 6 (jo zna zapeti).

Ćanti liepo, ruzinjul (slavček)

Ti čez nuoić tej liepo mi ćantaš,
ja zaspin nu se zbudin.

Simpri ti *te* mi ćantaš,
fin ke ja speka zaspin,
tikaj liepo ti ćantaš,
še kar ja liepo spin.

Zutra ja adore ustanen,
za tebè te liepo vidati;
kar ja priden če pod arm (grm),
ti me vidiš e zat bežiš.

58.

Ta liepa Rosiza

Liepa ma ta Rosiza
sze dan bot ti se pascla.

Laisco lieto sè ba liepa
lietos vieg cuui laisco lieto.

Pridii specat tonovo lieto
luoisa cuui taparvo lieto.

13 — 6 (jo zna zapeti)

Ta liepa rožica

Liepa ma ta rožica,
šče dan bot ti si pa(r)šla.

Lajsko lieto si ba liepa,
lietos već kuoj lajsko lieto.

Pridi spekat (spet) to novo lieto
luojša kuoj ta parvo lieto.

59.

Na planiceci sunzaze sie na planinzu (sunzaze) lussno ie.

Na planinčici sunčace sije, na planinci lušno je.

10.

ŠTREKELJ III, 6084—6090.

MOLITVICA

60.

Pa nazò mi gremo spat sutra mi ni vimo ustat ne uore ne momenta. Rug dutenan no lipa no sdrano nagracciano nug da mi bei muglali io prignat tun nasci sveti graciu tu nasci sveti narocie.

Pa nacò mi gremo spat,
zutra mi ni vimo ustat
ne uore ne momenta (ure ne hipa).
Bug, dajte nan no lipo,
no zdravo, no gracjano nuć,
da mi bej mugli jo prinjat
tuu uaši sveti gracji (milosti),
tu uašin svetin naročji.

Italijanski prevod: Orazione della sera

Anche questa sera noi andiamo a dormire e non conosciamo nè l'ora nè il momento della levata di domani. Iddio dateci una sana notte, una notte piena di grazia vostra onde noi possiamo passarla nel vostro bacio e nel vostro amplesso divino.

14 — 16.

NEJASNI, SAMO DELOMA RAZUMLJIVI TEKSTI[1]

61.

Te rosece te ruliave,
te bencheze podiseiu,
te binchize podiseiu
te ruliave rosize.

12 — 7 (jo zna zapeti).

62.

Na e na pot che na re un cis bardo che na re ciu sedilisca ta tiarza ne sudila sa nodarian sii giau che na pui si ne ciun i date spolentarian.

Na e na pot, ke na re un čiz Bardo,
ke na re će u Sedlišča,
ta tiarca (tretja) ne *sudila* za nodarian,
si ji džau, ke na puj (naj gre),
si ne, ćun ji dati s polentarian.

22 — 36 (18-leten mladenič).

[1] Objavljamo vse, kar se je le dalo prebrati, v upanju, da bo kak domačin pojasnil, kar manjka, in popravil, če smo se kje v komentarjih morda zmotili.

63.

Raconto
Maladinu pata vitorio che mis-
dillo padarividibili, simo mieli pa
centenari racline eto nibo pa ni na
ga pasulina.

. . . . . .
simo mieli pa čentenari rakline,
e to ni bo pa ninaga pazulina.
(Smo imeli sto rakli,
pa ni bilo niti enega stroka fižola.)

11 — 23.

64.

Cula mula na cosà culic mu-
lic dan coslis. Mala mula na cosa
mau mulic dan coslic.

Cula mula na kozà,
culic mulic dan kozlić.
Mala mula na kozà,
mau *mulic* dan kozlić.

26 — 34.

Morda imamo pred sabo besedilo, ki bi mu po italijansko rekli »scioglilingua«, po rusko »skorogovorka«.

65.

Ciberian eumar eumar
Ciberian une pride mai vic,
tusù subili Generalia
tusù ta na rosa od gioventudi

Ciberian e umar, e umar (je umrl),
Ciberian u nè pride maj vić.
Tu su zubili dženeralja,
tu su ta na roza od džoventudi.

23.

Varianti: *a.* 28; — *b.* 24 — 17 (jo zna zapeti).

Ljudski pesnik P. Negro Za vrhom pojasnjuje v pismu z dne 15. 1. 1951: »Po nekih govoricah, ki sem jih slišal v svoji mladosti, je živel v Brdu mož, ki so mu rekli »Zambaran«: v vasi je imel velik vpliv, ukvarjal se je z vsem mogočim in vse je vodil, tudi nekakšno vojaško organizacijo. Pravijo namreč, da je ta »Zambaran« vadil skupino mladeničev: da bi šli v korak, jim je ukazal deti malo sena v desni »cuokli« in malo slame v levega, nato pa je dal »maršs s e n o s l a m u — s e n o s l a m u... namesto e i n - z w e i, e i n - z w e i. Mogoče je ta »Zambaran« užival sloves generala in s časom (saj je že več ko sto let) se je ime v ljudskem spominu spremenilo v »Ceberian« ali »Ciberian«.

66.

Corpo cribi corpo cribi nicodi-
mo smo sabrale smo sabrale svece
chice osa te nase sate nase davari-
cice chi lo stare chi lo stare so-
doman osivi osivi italia italia misi
taliais cun si.

Gor po hribi, gor po hribi mi
hodimo,
smo zabrali, smo zabrali vse čečice
o za te naše, za te naše tovarišice,
kir ostale, kir ostale so doma.
O živi, o živi Italija, Italija,
mi z Italijo, *is cun si.*

4.

Varianta: *a.* 15. Konec je tam takle... *O sivi sivi i misice nas cusin.*

Verjetno je to vojaška pesem, nastala morda celo med zadnjo vojno (gl. izraz »tovarišice«). Terjani so bili v ital. vojski povečini med »Alpinci«, začetek pesmi spominja na znano alpinsko pesem »Su pei monti, su pei monti che noi andremo — coglieremo, coglieremo stelle alpine...« Celota pa je tu nejasna.

67.

Faksimile na str. 302. Posamezne besede so sicer razumljive, vendar iz njih do zdaj ni bilo mogoče izluščiti »pesmi«.

18 — 14 (jo zna zapeti).

68.

E se stur(il) dan sinatic
du noc ne ba (buia) toma
che sto se sfetilo du ni coci
vina (boe) svonita sverto
su parsli tisi che su oniti ouce
decla o (sin) musi blisu anu delez.

E natto (sic!) *un bambino*

28. Kar je tu med oklepaji, je v izvirniku prečrtano.

69.

Befana na pride cesnuc	Befana na pride čez nuč
scarpami rasprane	s skarpami *rasprane*,
sni clabucan viva	z nin klabukan ...
befana	Viva (živela) Befana!

28.

B e f a n a : bajna otroška dobrotnica, ki hodi okoli po hišah na predvečer Treh kraljev. Med beneškimi Slovenci uvera in običaj še nista pognala korenik; to je le novejši šolski import. Domače je »koledo« za novo leto.

70.

Mamma ciun ti dati nu frasz lifa umiu benediciun: E buc u ce ti senati. Na carisgna ne ore na floresala.	Mama, ćun ti dati nu frasću lifa *umiu* benediciun (blagoslov): e Buh u će ti ženati. Na čarišnja ne ore na floresála.

I l r a m e t t o d'o l i v o

L i f : oljka; f l o r e s á l a : cvetela; za blagoslov imamo tu b e n e d i c i u n, prevzet iz it., za glagol pa je ostala še stara nemška izposojenka: že(g)nati.

28.

71.

Niman coi niman qugic russa niman cacusse nimn malo co, dobro ruschi e dobro talienzco e niincmo caput.	»Niman koj niman kožic *russa*, niman kakuše, niman ‚maloko' — dobro ruski e dobro talien sko e *niincmo* ‚kaput'.«

11 — 23.

Morda je to oponašanje izreka, ki je rešil iz zadrege kakšno tersko gospodinjo v času nemške okupacije (1943—1945), ko so po hišah plenili »kozaki« v nemški službi.

PRIPOVED V PROZI

72.

CIUN TI POVIDATE NO NOO CHE TE TOCANO NEMO CONTADINO CLE NO GORNADO CHETIU EITE CIAU ROMO SA STORTE DAN LIIP VEAZ. MA PREI CUI PARTITE E SNIDOU PET PLATE TRA PASTE E NO MACARONE MA CAR E BI TANA TRENO E TACOU NOMCOLATOI E ZAU STAVETA TRENO CHE MAN EITE SRAT E SE NO GIUN SE VESRATE ZOURARET

Ćun ti poviedati nu nou (novico), ke te toćalo (se je prigodilo) nemu kontadinu (kmetu) kle, nu džornadu (neki dan), ke tieu ejti će u Romu za storti dan liep viač (potovanje). Ma prej kuj partiti (oditi), e sniedou pet plate (krožnikov) tra paste eno makarone. Ma kar e bi ta na treno (vlaku), e takou *nomcolatoie:* »Zaustavita treno, ke man ejti srat! E se no, ćun se visrati cou *raret!*

3.

FURLANSKO-SLOVENSKI IZREK

73.

Siere la chisiza e la pretchisiza e dopo met il ciuc in te scarbiniza.

Siere la »kišica« e la »predkišica« e dopo met il »ćuc« in te »škarbinica«.

26 — 24. Tako govore v vasi Štela (Stella).

To je, očitno, hudomušno oponašanje »furlanske« govorice vasi Štela, kjer stari rod še razume in govori slovenski, mladina pa vse bolj poprijemlje furlanski. Ta furlanska govorica pa je vsa posejana s slovenskimi izrazi, kakor so sosedje iz slov. vasi ob Teru ujeli v izmišljen stavek, kjer so vsi samostalniki slovenski: hišica, pred-hišica (veža), ćuc (ključ), škrbinica.

V knjižni slovenščini bi se gornji izrek glasil:

»Zapri hišico in vežico in potem deni ključ v špranjico.«

PESMI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

74.

Tonček je prišel

Tonček je prišel, torbico nosi,
za partizane živeža prosi.

Mala Marianca dala je jajcica tri,
moja soseda pa malo soli, —

mamica moja pa žlico zabele,
da se za ponev ne bodo prejele.

7 — 26.

M. KLOPČIČ, Pesmi naših borcev. I. Izd. Prop. odd. GŠ NOV in POS. 1944, str. 40: »Pionirček«; naveden je avtor — »Mirta«.

75.

Ne hodi v tuji kraj

Mislil, sem, da rože krasne mene le razcvitajo
in, da ptički pesmi glasno, mene le prepevajo. —
Toda moram se ločiti in pustiti ta mili kraj
in od vas predragi iti moram daleč v tuji kraj.
Res hudo se je ločiti in pustiti ta ljubi dom
kjer dobro vem, da v tujem svetu nekdar srečen
— jaz ne bom. —

7 — 26 (jo zna zapeti).

To so baje peli v Kobaridu na nekem koncertu l. 1927. Tudi ta tekst je umeten, vendar naj bo tu zaradi popolnosti zbirke.

V KNJIŽNI ITALIJANŠČINI

76.

Raconto
A bi bo tre galline qtre capo'
per andare alla capella ci voglian
una figlia bella.

A bi bò —
tre galline quattro cappo';
per andare alla cappella,
ci vogliam una figlia bella.

11 — 23. Napisano sredi med slovenskimi teksti št. 1, 14, 15, 16, 29, 63. »Importazione recente dalla penisola« (G. D'A.).

NERAZUMLJIVI TEKSTI

77.

Ta lipi vrschi...

22 — 12.

78.

Cilig di ghilig di gangarilig...

22 — 10.

79.

Anna sam mose se un pie...

4.

III. Dopolnilni podatki k tekstom

Za tukajšnje slovenske tekste smo dolžni javno hvalo vsem, ki so kakor koli pomagali pri anketi leta 1946. To so gg. šolski upravitelji (imen žal nimamo na razpolago), ki so prijazno posredovali prejete okrožnice, potem tedanji ravnatelj učiteljišča v Špetru dr. Agostino Cozzarolo in dr. Salvatore Tomarchio, profesor na istem učnem zavodu, prav posebe pa so zaslužni naslednji osnovnošolski učitelji in učiteljice: Beniamino ..... (Ter — Pradielis), Tomasina Paletti (Njiva — Gniva), Fernanda Polame (Bela — S. Giorgio), Alba Ghirardini (Codroipo)

in Bruna Mogorovich Chicco (Alture di Ruda), nič manj pa tudi neimenovani učitelj ali učiteljica iz Osojan (Oseacco) v Reziji.

Gradivo samo dolgujemo 31 zapisovalcem — 30 učencem in eni učiteljici. Za imeni navajamo številke tekstov, ki jih je vsak prispeval (štev. v kurzivi pomenijo neobjavljene tekste).

Pregled zapisovalcev:

1. BARBARINO Fiorenzo, učenec 4. raz., Njiva — 52, 54.
2. BARBARINO Giuseppe, učenec 4. raz., Ravanca — 35, *37a*.
3. BATTOIA Bruno — 33, 72.
4. BATTOIA Elsa, učenka 4. raz., Ter — 4, *18a*, *18e*, *25h*, *26c*, 66, *79*.
5. BATTOIA Luigi, 13-leten, uč. 5. raz., Ter št. 135 — 20, *23a*, *25g*, *42d*, *46b*.
6. BIMBARO Fernanda, Brdo — *22a*, 27, 28, 29a.
7. BORTUZZO Annamaria, učenka 3. raz., Codroipo — 74, 75.
8. BUTTOLO Adriano, učenec 4. raz., Njiva — 2.
9. CRUCIL Silvia, dijakinja 3. let. učiteljišča, Hlodič št. 16, Grmek — 55.
10. CULETTO Elvira, učenka 4. raz., Ter št. 92 — 24, 25b, *25i*, *26a*, 59.
11. CULETTO Isidoro, učenec 5. raz., Ter št. 67 — 1, 14, 15, 16, 19, 23, 25, 29, 63, 71, 76.
12. CULETTO Paolina, učenka 5. raz., Ter št. 123 — *19a*, *26i*, 38, 40, 42, 61.
13. CULINO Paolino, učenec 4. raz., Ter št. 11 — 56, 57, 58.
14. DI LENARDO Dorina, učenka 4. raz., Bela — 6, 7, 36, 37, 53, 60.
15. GRAZIUTTI Fernanda, učenka 6. raz., Ter št. 1 — 41, 43, *66a*.
16. LENDARO Alessandro, učenec 4. raz., Njivica št. 13 — *3b*, *18d*, *42a*.
17. MARCHIOL Eugenia, učenka 5. raz., Njivica št. 24 — *25c*, *42e*.
18. MAURO Mario, učenec 4. raz., Alture di Ruda — 22, 67.
19. MOLARO Anita, učenka 4. raz., Njivica št. 60 — 3, 17, *18b*, *18c*, 22b, *26h*, 29b, *42c*, 46.
20. MOLARO Remo, Ter št. 65 — 26, *29c*.
21. PALETTI Tomasina, učiteljica, Ravanca — 31, *36a*, 51.
22. PASCOLO Guido, učenec 5. raz., Ter št. 14 — 3a, *23b*, *26e*, 62, *77*, *78*.
23. PEZ Giacinto, učenec 4. raz., Pod brdom št. 25 — 65.
24. PEZ Livio, učenec 5. raz., Pod brdom št. 61 — *26f*, *38a*, *39a*, *46c*, *65b*.
25. PEZ Serinella, učenka 5. raz., Pod brdom — *25d*, *26g*, 30.
26. SCUNTERO Elvira, učenka 4. raz., Njivica št. 40 — 18, *25k*, *42b*, 64, 73.
27. SGARBAN Elda, Pod brdom št. 73 — *25e*, 39, *46a*.
28. SGARBAN Lino, Brdo — *25f*, *26d*, 45a, *65a*, 68, 69, 70.
29. SIEGA Silvio, učenec 4. raz., Osojane — 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13.
30. SINICCO Vilma, učenka 4. raz., Njivica št. 54 — 25a, *26b*, 44, 45, 47, 48, 49, 50.
31. SION Anna, dijakinja 3. let. učiteljišča, Podutana — 21, 23c, 32, 34.

Pravkar imenovani pa so prišli do zapisanega gradiva po zaslugi 35 znanih in nekaterih neznanih pripovedovalcev (informatorjev). Tudi v naslednjem pregledu so navedene številke tekstov, ki so jih povedali posamezniki:

Pregled pripovedovalcev:

1. CULETTO Amalia, 46 let, Ter — *29c*.
2. CULETTO Basilio, 49 let, Ter — *25i*, *26a*.
3. CULETTO Caterina, 18 let, Ter — 38, 40.
4. CULETTO Elda, 21 let, Ter — *19a*, 23c.
5. CULETTO Rosina, 20 let, Učja — 42.
6. CULINO Tranquinio, 52 let, Ter — 56, 57, 58.
7. DAMONE Giuseppe, 70 let, Ter — 61.
8. DORŠČEK Emilia, 36 let, Codroipo, Via Roma 7 — 75.
9. LENDARO Clara, 29 let, Njivica — 41.
10. LENDARO Renato, 14 let, Ter — *78*.
11. LUSZACH Rinaldo, 36 let, Hostno št. 18, Grmek — 55.
12. MARCHIOL Caterina, 61 let, Ter št. 14 — *23b*, *26e*, 77.
13. MATIGHIELLO Angelina, 70 let, Pod brdom — *25d*, *26g*, 30.
14. MAURO Fioravanti, 23 let, Vizont — 67.
15. MAURO Guglielmo, 36 let, Za vrhom — 22.
16. MICELLI Regina, 43 let, Bela — 6, 7, 36, 37, 53, 60.
17. MIZZO Maria, 72 let, Pod brdom — *26f*, *38a*, *39a*, *46c*, *65b*.
18. MOLARO Oliva, 47 let, Njivica — *25c*.
19. MOLARO Pietro, 69 let, Ter — 26.
20. MOLARO Teresina, 36 let, Njivica št. 60 — 3, *18b*, *18c*, 22b, *26h*, 29b, *42c*, 46.
21. NOACCO Teodora, 52 let, Ter — *26i*.
22. PALETTI Maria, Ravanca — 35, *37a*.
23. SCUNTARO Assunta, 43 let, Ter — 1, 14, 15, 16, 19, 23, 25, 29, 63, 71, 76.
24. SCUNTARO (?) Augusta, 26 let, Brdo — *25k*, *42b*, 73.
25. SGARBAN Giovanni, 44 let, Pod brdom — *25e*, 39, *46a*.
26. STRES Franc, 4-leten otrok, Kobarid, Krilanova ul. — 74.
27. TERLICHER Antonio, 34 let, Podutana — 32.
28. TERLICHER Gildo, 36 let, Podutana — 21.
29. TERLICHER Luciano, 22 let, Podutana — 34.
30. — Albina, 39 let, Njivica — 18.
31. — Amalia, 30 let, Njivica št. 29 — 48.
32. — Anna, 69 let, Veskorša št. 46 — 45.
33. — Caterina, 54 let, Brdo št. 60 — 44.
34. — Giuseppe, 49 let, Njivica — 64.
35. — Marija, 65 let, Njivica št. 58 — 47.
36. N. N.: 2, *3a*, *3b*, 4, 5, 8—13, 17, 18a,*18d*, *18e*, 20, *22a*, *23a*, 24, 25a, 25b, *25f*, *25g*, *25h*, *26b*, *26c*, *26d*, 27, 28, 29a, 32. 34, *42a*, *42d*, *42e*, 43, 45a. *46b*, 49, 50, 51, 53, 54, 60, 62, 65, *65a*, 66 *66a*, 68, 69, 70, 72, *79*.

Kraje, od koder so posamezni teksti, posnemamo iz podatkov o pripovedovalcih in iz njihovih izjav. Krajevna imena prinašamo v slovenski in v italijanski uradni obliki.

Krajevni pregled:

Bela — S. Giorgio (Rezija): 6, 7, 36, 53, 60.
Breg — Pers (obč. Ratenj — Artegna): *26f*, *39a*.
Brdo — Lusevera: *25f*, *25k*, 27, 28, *29a*, *42b*, 44, 45a, *65a*, 68, 69, 70, 73.
Hostno — Costne (obč. Grmek — Grimacco): 55.
Kobarid — Caporetto: 74, 75.
Njiva — Gniva (Rezija): 2, 52, 54.
Njivica — Vedronza (obč. Brdo): 3, *3b*, 17, 18, *18b*, *18c*, 22b, 25a, *25c*, *26b*, *26h*, 29b, 41, *42a*, *42c*, *42e*, 46, 47, 49, 50, 64.
Osojane — Oseacco (Rezija): 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13.
Pod brdom — Cesariis (obč. Brdo): *25d*, *25e*, *26g*, 30, *38a*, 39, *39a*, *46a*, *46c*, 65, *65b*.
Podutana — S. Leonardo: 21, 23c, 32, 34.
Ravanca — Prato (Rezija): 31, 35, *36a*, *37a*, 51.
Štela — Stella (obč. Čenta — Tarcento): 18.
Ter — Pradielis (obč. Brdo): 1, 3a, 4, 14, 15, 16, 18a, *18d*, *18e*, 19, *19a*, 20, *22a*, 23, *23a*, *23b*, 24, 25, 25b, *25g*, *25h*, *25i*, 26, *26a*, *26c*, *26d*, *26e*, *26i*, 29, *29c*, 33, 38, 40, *42d*, 43, *46b*, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 66, *66a*, 71, 72, 76, *77*, *78*, *79*.
Učja — Uccea (Rezija): 40, 42, 61.
Veskorša — Monteaperta (obč. Tipana — Taipana): 45.
Vizont — Chialminis (obč. Neme — Nimis): 67.
Za vrhom — Villanova (obč. Brdo — Lusevera): 22, 48.

Slovensko gradivo so poslale naslednje šole v krajih, kjer govore slovenski:

1. Ter — Pradielis, osnovna šola: 1, 3, 4, 14—20, 22—30, 33, 38—50, 56—59, 61—66, 68—73, 76—79.
2. Njiva — Gniva, osnovna šola: 2, 31, 35, 36a, 37a, 51, 52, 54.
3. Osojane — Oseacco, osnovna šola: 5, 8—13.
4. Bela — S. Giorgio, osnovna šola: 6, 7, 36, 37, 53, 60.
5. Špeter — S. Pietro al Natisone, Učiteljišče (Istituto Magistrale): 21, 23c, 32, 34, 55.

Poleg teh pa sta poslali slovensko gradivo tudi dve šoli zunaj slovenskega jezikovnega območja:

6. Alture di Ruda, osnovna šola: 22, 67.
7. Codroipo, ženska osnovna šola, Via Condotti 62: 74, 75.

Učenec in učenka teh dveh šol sta pač sinova slovenskih staršev, ki so se zaradi službe ali iz drugih razlogov začasno ali stalno naselili v čisto furlanskih krajih.

Šolska folklorna anketa 1946 je imela predvsem namen, zbrati tekste pesmi. Vendar pri sestavljanju vprašalnice niso bili pozabljeni napevi. Šolarji v svojih odgovorih navajajo ob marsikateri pesmi, da jo ta, ki jo je narekoval, zna tudi zapeti. To velja za naslednje tekste: 3b, 14—16 (?), 19, 20, 21, 23, 23a, 23c, 25, 25d, 25e, 25k, 26, 26g, 29, 29c, 32, 34, 39, 40, 41, 42, 42b, 42e, 45, 46a, 46c, 48, 55, 56, 57, 58, 61, 63, 65b, 67, 75. Pojejo se

tudi teksti št. 36, 37, 38, 42a, 52, 53 in 54, čeprav ne izvemo, če jih sami zapisovalci ali informatorji znajo zapeti ali ne. Lepo bi bilo, ko bi se s podatki in naslovi, ki jih je dala šolska anketa 1946, ta ali oni glasbeni strokovnjak lotil zapisovanja napevov. Seveda je to delo težje od zapisovanja besedil, zato imamo do danes objavljene menda samo tiste napeve beneškoslovenskih pesmi, ki sta jih nabrala Ella Schoultz-Adajewska in Rihard Orel.

Na vprašanja, ki so jih skoraj vsi šolarji napisali na hrbtno stran svojih listkov, odgovarjajo kaj različno. Drugega dela vprašalnice (glej str. 299) — od vprašanja »Ali je sestavek še danes v navadi« do konca — mnogi otroci sploh niso razumeli. Odgovorov marsikje ni ali pa so pomanjkljivi, približni in celo napačni.

Učenka 4. razreda osnovne šole v Teru n. pr. piše v zvezi z našim tekstom št. 18 med drugim tole: »La composizione si recita ancor oggi? s i In caso contrario, fino a che anno si recitava circa? 1935 In che occasioni? (1900)[1] r o b u s t a. In che paese S t e l l a era cantata o recitata r e c i t a t a Se era contenta (sic) la persona che te l'ha detto la sua (sic) contare (sic) s i . . .« To še ni najslabši primer pisanja, vendar se že tu vidi, da so odgovori (podčrtani) nezanesljivi in da si nasprotujejo. Če smemo sklepati po tem, kako so otroci pisali vprašalnico, je njihovo znanje italijanščine precej šibko. To so povečini učenci 4. in 5. razreda osnovne šole in vendar pišejo: Paese in qui (tudi: cqui) ho raccolto la comp.; s u i anni (suoi a.); la s u a c o n t a r i (sa cantare); la comp. a un t u t t o (titolo); la c o p i a, la c o m p r e s i o n e (composizione); fino a che a n n i si r e c i d o v a (recitava); squole alementari; itn. itn.

Po vsem tem se ni čuditi, da smo pri objavi tekstov zelo poredkoma upoštevali odgovore otrok na drugi del vprašalnice. Tukajšnje splošne opombe naj pač opravičijo to »pomanjkljivost«. Poglejmo n. pr. nekaj odgovorov na vprašanje, ob katerih priložnostih so to ali ono besedilo peli ali recitirali. Izvirno vprašanje se glasi: »In che occasione« (si recitava)? Na to otroci odgovarjajo (v oklepaju so štev. tekstov, na katere se odgovori nanašajo) zdaj presplošno zdaj preozko: in tutte (26g), durante la guerra (26a), lavorando (26e), in ostaria (26h), in ocasione (sic) del carnevale (26, 29c), il giorno del Carnevale (57), nelle feste di Pasqua (56), la festa dei fiori (58), in una passeggiata (44), quando si fa i lavori di campagna (23b). Le tu in tam so odgovori sprejemljivi: in una compagnia di uomini sinceri (45), in una compagnia allegra (47), in una compagnia di ubriachi (48); quando in una casa era sporco (32), quando qualche ragazza non aveva voglia di lavorare (34). Včasih ne razumeš, od kod taki odgovori: era cantata da Sara moglie di Salomone durante la tristezza (55); drugod pa otroci odgovarjajo na nekaj čisto drugega: malata (42b), robusto (64) ipd.

Naslovi sestavkov so malokdaj navedeni in so včasih slovenski — »sunce za oru« (25d), »ta lipa čičica« (26b), »si šla un na oricu« (26g) ipd. — včasih pa italijanski: »una bambina che da la mano« (26d), »il rametto d'olivo« (70), »e natto (sic) un bambino« (68), »bevete il vino« (45). Nekaj je neprimernih

[1] Prečrtano.

— n. pr. »la bella violetta« (47), »primo amore« (48) — drugi pa so nemogoči in izvirajo iz nerazumevanja vprašanja, kakor n. pr.: »la montanara« (18b i. dr.), »baresic« (26), »polovin« (29c), itn.

Otroci sami po navadi ne razmišljajo, kaj je to, kar so zapisali. Največkrat pravijo, da je »racconto« (sic) — pripoved (1, 15, 16, 23, 25, 71), pa čeprav imamo v resnici pred sabo uganko, pesmico, anekdoto ipd. Nekajkrat je zapis označen kot »canzone« — popevka (21, 22, 34, 55, 67), po enkrat pa »stornellata« (36), »borzoleta« (sic, prav: barzelletta — 44), »filastrocca« (62) in »kitica« (75). Pregovore je deček iz Rezije krstil enostavno za »právice«, pač pa jih v ital. prevodu pravilno imenuje »proverbi«.

IV. Zaključne misli

Zgoraj smo ugotovili in pokazali z zgledi, da šolarji v Beneški Sloveniji slabo obvladajo italijanščino. Napake srečujemo ne samo v odgovorih na vprašanja, ampak že v besedilu vprašalnice, ki so jo učitelji narekovali v šoli. Italijanski učni jezik je za slovenske otroke pač trd oreh: doma, pri igri z vrstniki in povsod zunaj šole govore namreč po slovensko. Prva tuja govorica, ki jo dojame otrokovo uho v Beneški Sloveniji, je furlanščina: v njej se starši in drugi odrasli ljudje sporazumevajo s trgovci, uradniki, duhovniki idr., ki prihajajo iz furlanske ravnine v slovenske hribe; prav tako otrok sliši samo furlanske pogovore, ko ga starši ali sorodniki peljejo s sabo v trg ali v mesto. Tako je beneškoslovenskim otrokom pravzaprav bolj domača furlanščina kot pa italijanski knjižni jezik, ki se ga uče v šoli. Če vse to prav pretehtamo, potem se izkaže, da je italijansko pisanje slovenskih učencev 4. ali 5. razreda osnovne šole (z italijanskim učnim jezikom) ne samo zadovoljivo, ampak dobro.

V nobenem primeru pa ne bi mogli reči kaj takega o slovenskem pisanju istih otrok. Slovenščina je sicer njihov materin jezik, razen tega še družinski in vaški občevalni jezik, in vendar so bili učenci v hudi zadregi, ko so ob poluradni šolski anketi leta 1946 prijeli pero v roko, da bi zaupali papirju glasove svoje domače govorice. Treba je bilo zapisati n. pr. besedo, ki se je človek vsakega jezika nauči med prvimi, saj je za življenje nepogrešljiva — to je k r u h ; toda beneškoslovenski učenci so nebogljeni pred to nalogo in pišejo: cruh (25), cruc (25h), curug (25i), cros (25g); gen. crucca (38). Ena izmed vrstic šaljive otroške pesmice št. 25 se glasi: »Ded je skuhal obed.« O glagolu »skuhal« moremo reči: kolikor šolarjev, toliko različnih načinov pisanja: scuhou, scuhuu, scughuv, scucu(u), scugu, squ. Podobno se tudi »črni kos« iz pesmic pod št. 23 lahko pohvali, da ga je vsak otrok drugače nagovoril: Plisi plisi cuus, Plesce qus, Plesse quos, Plesi ciarni cuas. Razlike ne izhajajo morda iz narečnih posebnosti, saj so primeri povsod iz istega kraja (izjema je le zadnji »ciarni cuas«), pač pa iz nepoznavanja osnovnih pravopisnih načel slovenskega jezika.

To je pojav — naj bo tu mimogrede povedano, ki ne more biti nikomur v prid, ker nenaravno ustvarja pri beneških Slovencih nekakšen manjvrednost-

ni občutek tako v razmerju do ostalih Slovencev kakor tudi do romanskih sosedov. Šolski pouk v tujem jeziku nikakor ne more biti tako uspešen kakor pouk v materinščini. Če bi se slovenski otroci učili italijanščine posredno, to je s pomočjo materinščine, bi bilo ob koncu osnovne šole njihovo znanje Dantejevega jezika najbrž trdnejše in tudi za morebitni prestop na srednje šole bi bili bolj podkovani. Tako pa smo priča čudnemu dejstvu, da prebivalci obmejnega področja, ki bi zaradi svoje srečne lege mogli uživati sadove dveh kultur, pravzaprav zaostajajo za sosedi na vzhodu in zahodu.

Zgoraj objavljeni slovenski teksti pa so vsaj za dialektologa in za kulturnega zgodovinarja dragoceno gradivo. Naj gre etnično-jezikovni razvoj v kakršnokoli smer, po zaslugi šolske ankete iz leta 1946 bo kulturni zgodovinar še čez leta in leta imel pred sabo obsežno zbirko tekstov dokumentarne vrednosti. Dialektolog pa bo ob še tako nerodnih zapisih — sreča v nesreči — morda našel zase več zrn, kakor če bi otroci poznali knjižno slovenščino. Tako je n. pr. terska dubleta c e s n u o i g (57) in c e s n u c (69) brez dvoma zgovornejša od knjižne oblike č e z n o č. Prav tako bi bila z znanjem knjižnega jezika zabrisana terska izgovorjava **c** nam. **č** v primerih kakor: črno, maček, čečica (deklica), peče, deleč itn. Tako pa je dejanska izgovorjava (carno, macak...) v italijanskem pravopisu izredno lepo potrjena: zarno, mazach, ziziza, peze, delez; prodrla je celo v italijansko besedilo: si rezita, si rezzitava (nam. recita, recitava — op. k t. 56). Nedoslednosti v pravopisu, ki je v bistvu italijanski, so občutne, vendar zapisom ne morejo odvzeti njihovega dokumentarnega pomena.

Seveda pa niso vsi slovenski zapisi enakovredni. Tudi ne bi mogli reči, da nobeden izmed zapisovalcev ni imel pojma o knjižni slovenščini. Deklica, ki ima zveze s Kobaridom, je res osamljen pojav. Toda S. Crucil, dijakinja špeterskega učiteljišča, je tudi že morala videti slovensko pisanje, čeprav se je ni kaj prida prijelo, razen nekaj **č, š** in **ž**. Skupino zase predstavljajo teksti iz Rezije. Učenec 4. razreda osojske šole S. Siega tu in tam uporablja **č, š** in **ž**. Njivaška učiteljica T. Paletti — najbrž po rodu Rezijanka, doma z Ravance — pa je skušala zapisovati celo z diakritičnimi znamenji, ki jih je posnela pri J. Baudouin de Courtenayu. Kajpak je njen poizkus ponesrečen, vendar zanimiv, saj po svoje tudi govori o rezijanski samozavesti, prav kakor opomba pod št. 31. Ta in oni izmed tekstov, ki jih je poslala učit. Paletti, se zdi sumljiv, vendar je bilo do zdaj mogoče ugotoviti samo za enega (36a), da je bil dobesedno prepisan po Baud. de Court. Kot posebnost je treba pri vseh 21 rezijanskih besedilih omeniti, da so opremljena z italijanskimi prevodi.[1] V drugih krajih ni prišel nihče na to misel, razen dečka R. Molaro v Teru, a še ta se je menda skesal in že napisani prevod krepko prečrtal. Že omenjeni šolar Siega v Osojanah je nad prevodom napisal »Italiano«, nad domačim besedilom pa »Resiano«. Tudi tu prihaja torej na dan rezijanska samozavest, ki ji drugod v Beneški Sloveniji ne moremo postaviti ob stran kaj enakovrednega. Le šolar L. Sgarban pod zapisom 45a skromno pristavlja »slovenchi

[1] V prihodnje bi bilo priporočljivo, da bi organizatorji podobnih anket dali posebno navodilo, naj zapisovalci prilože take prevode vsem tujejezičnim tekstom.

spisa« (slovenski spisal), M. Mauro pa naslavlja svoji dve pesmici »canzone slava«, morda za razliko od furlanskih, ki jih je prispeval on sam ali njegovi sošolci.

Dodatno h krajevnemu pregledu na str. 324 moramo pripomniti, da so z ozemlja, kjer se vsaj deloma govori slovenski, zastopane s slovenskim gradivom vasi v naslednjih osmih občinah: Ratenj Artegna, Grmek Grimacco, Brdo Lusevera, Neme Nimis, Rezija Resia, Podutana San Leonardo, Tipana Taipana, Čenta Tarcento. Pogrešamo v naši zbirki pa še 9 občin, kjer se tudi govori slovenski, čeprav ponekod le v obrobnih vaseh; s slovenskim gradivom niso zastopane občine: Ahten Attimis, Dreka Drenchia, Fojda Faedis, Prapotno Prepotto, Podbonesec Pulfero, Sovodnje Savogna, Srednje Stregna, Špeter S. Pietro al N., Tavorjana Torreano di Cividale. Zunaj Beneške Slovenije — v Kanalski dolini — pa bi bili mogli prispevati kaj slovenskega gradiva tudi občini Naborjet — Ovčja ves (Malborghetto-Valbruna) in Trbiž (Tarvisio). O stanju šol v Videmski provinci leta 1946 sicer nimamo natančnih statističnih podatkov, vendar smemo sklepati, da je na področju, kjer se govori slovenski, najmanj 50 osnovnih šol (verjetno precej več). Od teh je poslalo slovensko gradivo — kakor smo videli na str. 324 — samo 5 šol, torej komaj 10 %. Pozdraviti pa je treba kulturno dejanje onih dveh šolskih uprav, ki sta poslali zapise slovenskih otrok-izseljencev na furlanskem ozemlju.

Za zaključek moramo dopolniti naslov naše zbirke s pojasnilom, da tu nismo prinesli vseh odgovorov, ampak samo slovenske »odgovore slovenskih šolarjev«. Vemo pa za gotovo, da so slovenski šolarji prispevali tudi furlanske in italijanske tekste. Dokaz za to imamo v naših tekstih št. 73 in 76. Zadnji je bil težko čitljiv in skrit sredi slovenskih besedil na istem listu, pa je pri sortiranju ital. gradiva verjetno ostal neopažen. Drugače pa je bilo n. pr. z zapisi učiteljiščnice A. Sion: njeni trije listi s slov. besedili nosijo v gornjem desnem kotu številke 6, 7 in 8, kar pomeni, da je bilo vsaj pred tem pet listov s furlanskimi ali italijanskimi teksti. List z zapisom S. Crucil pa je oštevilčen z No. 1, kar spet pomeni, da je temu sledil najmanj en neslovenski list, verjetno pa več.

Vse to in še marsikaj drugega pa bo mogoče ugotoviti, ko bo končno objavljeno celotno gradivo folklorne ankete 1946. Začasno poročilo o zbirki — pod naslovom »INTRODUZIONE ALLO STUDIO DELLA POESIA POPOLARE FRIULANA« — glej v »Sot la nape« III (1951), n. 1, str. 24-26. Šele izdaja vseh tekstov, kar jih je bilo nabranih v Furlaniji, bo omogočila primerjavo z drugojezičnimi zbirkami in zaključno karakteristiko tukajšnjega slovenskega gradiva.

PREGLED KRATIC

BAUDOUIN I = J. Baudouin de Courtenay, Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie — Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnografii; I: Resianische Texte — Rezjanskie teksty. St. Petersburg 1895.

BAUDOUIN II = J. B. de C., Materialy... — Materialien... II: Obrazcy jazyka na govorah terskih Slavjan — Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien. St. Petersburg 1904.

GORENŠČAK = Beneškoslovenske narodne pesmi. (Nabrala J. Gorenščak v Mrsinu in Škur v Prosnidu.) Objavil S. S. (= A. Budal). Zbornik »Luč« VIII, Trst 1932, str. 11—28.

CUFFOLO = Iz zbirke beneškoslovenskih ljudskih pesmi. (Nabral A. Kufolo — Cuffolo v Lazah v Nadiški dol., objavil) Riko Lavrin (= Rado Lenček). »Mlada setev« II, Trst 1947, št. 7—10, str. 141—148.

OREL = Slovenske narodne pesmi iz Benečije. Nabral in harmoniziral Rihard Orel. Glasbena Matica v Ljubljani, 1921.

STECCATI = Canti popolari sloveni in Friuli. »Rivista di letterature slave««. Roma 1932, 307 s.

ŠTREKELJ = Slovenske narodne pesmi, I—IV. Zbral in uredil dr. Karel Štrekelj (delo dokončal J. A. Glonar). Ljubljana 1895—1923.

MATIČETOV = Slovensko folklorno gradivo iz Tera — 1940. (Rokopis, teksti so že dokončno urejeni.)

Résumé

ENQUÊTE FOLKLORIQUE AU FRIOUL EN 1946: RÉPONSES DES ÉCOLIERS SLOVÈNES

Grâce à l'initiative de la «Société philologique du Frioul» (Società Filologica Friulana), appuyée par la Direction scolaire (Provveditorato agli studi) d'Udine, une enquête folklorique fut promulguée au début de 1946 dans toutes les écoles primaires et secondaires inférieures de la province d'Udine. La plupart des habitants de cette province, située dans le coin nord-est de l'Italie, parlent le frioulan, c'est-à-dire un des parlers ladins qui font partie de la communauté linguistique néolatine. Mais outre la majorité frioulane, des minorités de langues allemande et slovène habitent le pays. La province d'Udine est donc le point de contact des trois principaux groupes ethniques européens — roman, slave, germanique — et pour cette raison aussi un terrain fort propice aux recherches folkloriques.

On tint compte de ce fait lors de l'organisation de l'enquête folklorique en 1946: à la promulgation de l'enquête les élèves des écoles furent expressément invités à noter les chansons, devinettes, proverbes etc. dans leurs langues respectives, et cela scrupuleusement sous la dictée de leurs parents ou d'autres informateurs. Le succès ne se fit pas attendre. Les

matériaux réunis présentent un tableau très varié: aux textes frioulans, qui sont les plus nombreux, s'ajoutent des textes en italien et en dialecte vénitien, mais aussi en allemand et en slovène.

Des difficultés d'ordre technique ne permettant pas la publication de l'ensemble des matériaux, l'organisateur en chef de l'enquête, l'ancien secrétaire de la Société philologique frioulane, Gianfranco D' Aronco d'Udine (Italie), se décida à publier à part les textes slovènes. Sur sa proposition, Milko Matičetov de Ljubljana (Yougoslavie) se chargea de la rédaction critique de ces textes et du commentaire y relatif, tandis que la revue «Slovenski etnograf», éditée par le Musée ethnographique de Ljubljana, s'est chargée d'en effectuer la publication.

L'introduction contient une analyse de la structure ethnico-linguistique de la Province d'Udine. Le premier chapitre expose les détails de l'organisation de l'enquête. Le deuxième chapitre comprend les textes slovènes en transcription diplomatique et en rédaction phonétique, munis des notes linguistiques les plus nécessaires, avec l'indication des variantes imprimées. Les matériaux slovènes — 130 textes dont seulement 85 sont publiés ici — ont été fournis par 31 enregistreurs de 7 écoles et proviennent de 8 communes, tandis que 9 communes, où l'on parle aussi slovène (bien que ça et là seulement dans des villages périphériques), ne sont pas représentées avec des matériaux en langue slovène. Le troisième chapitre donne la liste des noms des enregistreurs et des informateurs, l'index des lieux, où les textes ont été enregistrés, et quelques éclaircissements généraux relatifs aux textes. Le quatrième et dernier chapitre comprend, enfin, des conclusions finales que les matériaux publiés permettent de tirer. La manière originale d'écrire des écoliers de la «Slovénie vénitienne» ou «Slavia friulana» témoigne que ceux-ci ne possèdent pas bien l'italien qui, à l'école, est leur langue d'enseignement. Bien plus familier leur est le frioulan qu'ils ont l'occasion d'entendre déjà dès leur âge d'enfance, avant l'entrée à l'école. Mais ils ne sont pas capables d'écrire dans leur langue maternelle — le slovène — et même le mot «kruh» (le pain) leur cause de grandes difficultés. Très rares sont les enregistreurs qui aient quelques connaissances du slovène littéraire. Tout de même, le dialectologue ne manquera pas de trouver aussi dans ces enregistrements de textes slovènes, déformés et en orthographe italien inconséquent, maint grain précieux pour son usage. La caractérisation définitive des matériaux slovènes ci-publiés ne pourra être faite que lorsqu'on aura procédé à la publication intégrale des textes folkloriques, recueillis au Frioul, en 1946.

(La page 302 nous apporte trois exemples des textes notés par des écoliers slovènes.)

Les deux auteurs — frioulan et slovène — expriment le voeu que la présente publication puisse être l'introduction à une collaboration toujours plus féconde entre voisins.

Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih

Milko Matičetov

V našem razmeroma mladem umetnem slovstvu se spet in spet uveljavljajo osebnosti, ki so zrasle na vasi. Duhovni obraz kmečkega človeka se v delih umetnikov s podeželja seveda zrcali zelo različno. Pri tem odločajo poleg čisto osebnih avtorjevih izkušenj in nagnjenj tudi zunanje okoliščine, n. pr. doma in v svetu veljavni literarni tokovi, tako ali drugače usmerjeno zanimanje dobe in podobno. Če bi strnili vsa — tudi medsebojno nasprotna — pričevanja književnikov o življenju slovenskega človeka na vasi, bi dobili pisano, a v celoti vendar skladno podobo. Neki pisec je namreč bolj epsko široko zagrabil zunanje dogajanje, drugi je ljubeče posvetil v najskritejše kotičke, tretjemu je morda pri srcu sožitje kmeta z naravo, četrti v temnih barvah riše strasti, pomanjkanje, socialne zaostritve, medtem ko peti že išče odrešilne poti iz stisk, ne da bi obupaval ob gospodarskem ali duhovnem propadanju. Kar je pa kdo hote ali nehote izkrivil, bi v luči drugih skrbnejših podatkov samo ob sebi zbledelo.

Etnograf, ki mu je predmet raziskavanja ljudsko življenje v vseh mogočih pojavih, bi bil na krivi poti, če bi odklanjal pričevanja književnikov. Nekritično sicer ne gre sprejemati vse od kraja, kar je kdo kdaj napisal, v splošnem pa smemo mirno reči, da je v književnih delih manj izmišljenega, kakor se nam navadno zdi. Če pomislimo, kako se celo znanstveniki včasih motijo pri razlagi raznih pojavov, bomo umetnikom tem laže spregledali podobne pomote, večkrat pa jim bomo morali biti hvaležni za spoznanja, do katerih so prišli z umetniško intuicijo. Pri vsej obilici dragocenega gradiva nas sistematično etnografsko ekscerpiranje domače književnosti še čaka v celoti.

V naslednjem bi rad pokazal, kako sta dva naša književnika — Dragotin Kette in France Bevk — vključila v svoj umetniški tekst etnografsko sila zanimiv pojav — zagovarjanje.

1. Dragotin Kette

Kot zadnji izmed Kettejevih podlistkov v »Slovencu« je 1. in 3. maja 1897 izšel spis z naslovom Zakaj in kako sem zagovarjal strup staremu Šimonci. Z jedrom te »slike«, ki je najbrž avtobiografska, se moramo spoznati pobliže.

Malček Nine (= Kette),[1] ki se je v trdi očetovi šoli ravno naučil brati, gre nekega dne z materjo v vas k Šimonovim. Tam »se je pričelo čevrljanje in klepetanje, prav po stari navadi«. Sedeli so pri ognjišču.

Kar pristoka zdajci stari Šimonca v vežo. Držal se je še bolj sključeno kakor sicer, a neprenehoma vzdihoval: »Ajeja, ajeja!«

[1] Za uradno ime Karel so med zahodnimi Slovenci pogoste oblike Nino, Nini, Nine, Ninče ipd., ki nam jih je posredoval Trst. Oblika Tine ali Tinček (po podatkih J. Ribarića, gl. op. 5 v uvodu k ZD[1]) se mi zdi sumljiva in bi jo bilo treba preveriti med morda še živimi Kettejevimi vrstniki v Zagorju.

»Za božjo voljo, kaj ti je?« začela je vpraševati prestrašena Šimonka. Ali on ni slišal. Le za trebuh se je držal in neprenehoma jecal: »Ajeja, ajeja!« in skoraj butnil skozi vrata v sobo ter legel na skrinjo, venomer vzdihujoč: »Ajeja, ajeja!«

»Kaj ti je, kaj ti je?« tarnala je starka, sklonivši se čezenj, ali od njega ni odgovora. (...)

»Nič glasu ne da od sebe,« zdihovala je venomer. Čez nekaj časa je prihitela iz sobe vsa bleda in prepadena ter dejala z votlim glasom: »Slišite, nekaj je zagodrnjal, nekaj takega kakor ‚strup' je rekel. Slišite, kaj če ga je kak gad pičil. Zagovarjati treba. Pa kdo bi zagovarjal? Jaz ne znam brati... Slišite, kaj če bi vaš Nine?«

Meni je kar srce obstalo, tako sem se ustrašil. Kaj, jaz naj zagovarjam? Kaj pa je to zagovarjati?... Ali ni to nekaj s hudobnim duhom v zvezi?... Joj, joj, jaz pa že ne, da bi me vzel... Take in enake misli so mi hipoma šinile skozi glavo.

Moji materi se je to še nekako smešno zdelo. »I nò, pa naj gre,« so dejali.

»Ju, ju,« začel sem tuliti, »jaz že ne, da me vzame...«

»Kdo te bo vzel?« vprašali so Šimonka, a ko so končno uganili, koga mislim, začeli so me tolažiti: »Jej, Ninče, nikar se ne boj, saj ni nič hudega. Ti boš samo lepo pred očetom bral na listku, kar bo gori zapisano, pa se ti ne bo nič hudega zgodilo. I, saj smo mé zraven.«

Te besede so me nekoliko potolažile. Vzlic temu sem strahoma pričakoval tistega listka. Mati so šli ponj prav noter na dno v skrinji, kjer so ga imeli shranjenega v podolgasti škatlici v molitveniku. (...)

»Na,« so dejali mati, prišedši iz sobe, »vidiš, Nine, tu je zagovor. Ti pojdi lepo počasi pred očeta in beri pred njim na glas to molitev. A Bog obvaruj se smejati, ker potem bi zagovor ne imel nobene veljave. Veš! No, zdaj pa pojdi, Ninče!«

To se mi je roka tresla, ko sem jemal listek (...).

»No, pojdi, pojdi, Ninče!« dejali so zopet mati in me potisnili skozi vrata v sobo.

Notri je bila polutema, kajti mati so zagrnili okna, da bi me kdo ne motil pri tem imenitnem opravilu. (...)

Počasi, počasi sem lezel proti bolniku na skrinji. Stari Šimonca se mi ni že več zdel stari Šimonca; ne, kdo drugi, tuj, neznan človek leži tamle kakor mrtev. Miren je, niti ne gane se, a hrope tako težko, težko. (...) Tako le na pol gleda skozi trepalnice in strmi v strop. (...) Sklenil sem, ne pogledati nikamor in jel šepetati zagovor.

»**Zagovarjam te...**« šepnil sem, a kakor da bi me nekaj udarilo po srcu. Zdelo se mi je, da se je zganil starec. Pogledam tja, on leži mirno in se ne gane.

»**Da ti nimaš nič opraviti pri tem človeku, bodi si...**« Šimonca je zajecal, se prijel za trebuh in nagnil glavo proti meni. Solze so mi silile v oči, da sem komaj razločeval črke na papirju, čitajoč naprej.

»**Gad ali gadinja, kača ali kačon, viper ali vipera, modras ali modrasica, zelenec ali zelenka in da imaš ti ta tvoj strup vzeti od tega človeka . . .**«

V tem se je stari Šimonca nenadoma privzdignil, se obrnil proti meni, izbuljil oči, odprl usta, kakor bi me hotel . . .

Toda jaz ga že nisem več videl. Zbežal sem iz sobe, kakor da bi me veter nesel, a v veži spustil se v silen jok. (. . .)[2]

Po mojem imamo tu opisano resnično doživetje iz Kettejeve mladosti. Dogodek je postavljen v čas »okoli petnajstega majnika štiri in osemdesetega leta«. Takrat je bil Kette osem let star in je živel v Zagorju na Pivki. Za hišno ime »Šimonovi« ne vem, če je pravo.[3] Hiša sama je zelo skrbno opisana zunaj in znotraj; pisec je pač imel živo pred očmi stvarno podobo hiše kakega soseda ali sorodnika, kjer se je v zgodnji mladosti rad mudil in mu je bilo vse dobro poznano. Podatki o Šimonkinem molitveniku (zgoraj smo jih izpustili) so tako natančni, da je urednik ZD mogel po njih določiti, katera knjiga je to bila. Prav tako stvarno in zanesljivo pa je vsaj do neke meje tudi Kettejevo poročilo o zagovarjanju.

Predvsem pritegne pažnjo listek, ki so ga imeli shranjenega v škatlici v molitveniku na dnu skrinje. Podobne listke z zagovori je mogoče najti tu in tam na deželi še danes. Tudi način spravljanja se ujema z dejanskim stanjem. Vendar gre tu še za nekaj: ali je Kette 1897 navajal besedilo zagovora, ki naj bi ga bil bral 1884, po spominu? To je skoraj izključeno. Med pisanjem črtice »Zakaj in kako sem zagovarjal . . .« je moral imeti pri roki vsaj prepis zagovora, če ne izvirnega listka. Na vprašanje, kje naj bi bil dobil gornji zagovor, pa moramo odgovoriti, da pri sorodnikih ali znancih v Zagorju, v Košani, v Trnovem, na Premu ali kje drugje — vendar samo na zahodnih slovenskih tleh. Drugod je namreč zagovor s temi oblikami (kačon, vipera) težko mogoč.

Kette svoje predloge verjetno ni izčrpal do kraja. Iz nje je vzel samo to, kar se mu je zdelo (z estetskega stališča) najprimernejše za objavo. Kljub temu pa bi bil Štrekelj leta 1904 brez dvoma sprejel tudi ta odlomek v svojo zbirko med obredne pesmi, da mu ni ušel. Ko bomo pristopili k izdaji dodatkov k Štreklju, ga ne bomo smeli prezreti.

V Štrekljevi zbirki je Kettejevemu odlomku zagovora najbližja »beseda« iz Podkrncev (SNP III 5169). Ta tolminski zagovor, ki ga je zapisal Gregorčičev bratranec Šimen Gregorčič ml., a iztresel »Iz potne torbe« Fran Erjavec leta 1883, je obširnejši in popolnejši od Kettejevega notranjskega, vendar se oba delno krijeta.

---

[2] KETTE, Zbrano delo, II. Uredil Fr. Koblar. DZS, Ljubljana 1949, str. 52—60. — Iz K. črtice sem tu posnel samo, kar se mi je zdelo bistveno v zvezi z zagovarjanjem. Kjer je kaj izpuščenega, stoji (. . .). Zagovor je tu nalašč v polkrepkem tisku.

[3] Neka Šimonovka je omenjena tudi v avtobiografski črtici »O smrti očetovi«. Toda K. oče je umrl v Košani, zagovarjanje pa naj bi se bilo vršilo v Zagorju — v hiši št. 114 (?).

Kette, notranjski Kras:	*Gregorčič, Podkrnci:*
Zagovarjam te,	
da ti nimaš nič opraviti	*Ti (črv) ne smeš nič škodovati*
pri tem človeku,	*Temu človeku... [v. 28—29]*
bodi si gad ali gadinja,	
kača ali kačon,	*Bodi kača ali kačon, [v. 11]*
viper ali vipera,	*Bodi vipera ali viper, [v. 12]*
modras ali modrasica,	— — — — — —
zelenec ali zelenka	*Bodi zêlen ali zelêna... [v. 19]*
in da ti imaš ta tvoj strup vzeti	*Ti imaš svoj strup nase vzeti... [v. 24]*
od tega človeka...	

Toda etnograf se pri zagovarjanju seveda ne more zadovoljiti samo z zagovorno formulo. Prav tako ga bo zanimalo, s čim si zagovornik še pomaga, ali in kdaj morda dodaja tradicionalnemu zagovoru navadne ali liturgične molitve, ali besede spremlja z znaki in dejanji, ali ima pri roki kake predmete, itn. V Kettejevem prizoru pa vsega tega pogrešamo.

2. France Bevk

Pri Vodnikovi družbi v Ljubljani je leta 1936 izšla Bevkova povest Srebrniki. Avtor je vanjo spretno vpletel zagovarjanje, ki zavzema skoraj celo trinajsto poglavje. Takole nam ga je podal:

Marjanca je žela travo ob njivi blizu potoka. Nevede je stopila na modrasa, ki jo je pičil v golo nogo.

Kriknila je in odskočila, nato ga je presekala s srpom. Rana je bila neznatna, komaj vidna, kakor da se je zbodla s trnom. Od rane je tekel po nogi tenek curek krvi, ki se je nad členkom strdil v rdečo jagodo.

Marjanca je utrgala trpotčev list ob stezi, z njim obrisala kri in ga vrgla proč. Nato je usekala enoletno leskovko, nabodla nanjo oba dela modrasa in ju je obesila v grm.

Žela je dalje. Noga jo je od trenutka do trenutka huje bolela. Zdelo se ji je, da ji zateka. (...)

Micka (hči) je poklicala očeta, ki je kosil v senožeti nad hišo. (...)

»Če ne bo odnehalo, bo treba panati,« je menil Jeram (oče, Tone) tehtno.

In ni odnehalo. (...) Marjanca je stiskala zobe in stokala, zdaj pa zdaj je silila v nezavest.

»Pojdem,« se je odločil Tone. »Pojdem!« (...)

Starega Robarja, h kateremu je bil namenjen, je našel ob poti; obračal je zagrabek in vlekel dim iz polžka, ki mu je tičal med zobmi.

»Hitro z menoj!« mu je zaklical Tone strastno, ko je pomislil na ženin izgubljeni pogled, ki ga je ob odhodu spremljal skozi vrata.

»Kaj se je zgodilo?«

Ko je izvedel, da je Jeramka v nevarnosti, je ugasnil polžka in ga potisnil v žep.

»Počakaj me, takoj se vrnem.«

(...) Ko se je sosed vrnil, sta krenila v hrib. (...)

Dospela sta. Marjanca je imela velike, zmedene oči, ki so nečesa iskale pod stropom. Zdaj pa zdaj je v bolečini spačila obraz. Noga ji je počivala na blazini. Bila je gola, zatečena, goreča in je trepetala v drobnih tresljajih.

»Ali boli?« jo je vprašal Robar. Marjanca je prikimala.

»Kmalu bo odleglo,« je rekel odvažno in se je odkril.

Segel je v žep in privlekel iz njega malo, v kožnat papir vezano knjižico, konec tanke voščenke in za bob svinca.

Prižgal je voščenko in se okrenil do bolnice, ki je bila videti mirnejša.

»Marjanca, ali veruješ v pananje?« jo je vprašal.

»Verujem,« mu je odgovorila vdano.

Stari Robar je pokleknil k postelji in ji položil košček svinca na rano. V levici je držal svečico, a v desnici malo knjižico, ki jo je odprl.

»Pripravi kos kruha!« se je ozrl na Toneta. »Ali je na ognjišču kaj ognja?«

»Je,« mu je odgovoril Jeram. »Tu je kruh.«

Robar je naredil križ nad Marjančino nogo, nato je začel moliti iz knjižice. Trudil se je, da je položil v glas dobršno mero grozotne svečanosti.

»Oh, ti sveti Mager! Oh, ti sveti Maric! Oh, ti sveti Štefan! Strup, odkoder si prišel, tako daleč pojdi nazaj! Nuj, strup, od Marjance pojenjuj!« Nato je rekel Marjanci: »Zmoli pet očenašev in pet češčenamarij ter apostolsko vero, tudi jaz bom molil na tiho.«

Svečane minute tihe molitve so trajale zelo dolgo. Nato je starec vzel kos kruha in govoril vanj:

»Moj Bog oče, Bog sin in Bog sveti Duh! Strup, zarotim te,« je uprl oster pogled v nogo, ki ni mirovala zaradi bolečine, **»da greš na ta kruh, a s tega kruha pojdi v modrasa, v imenu Boga očeta, Boga sina in Boga svetega Duha in v imenu svetega Šempasa.«**

Napravil je tri križe, nato je trikrat pljunil na kruh in ga je podal Tonetu.

»Nesi ga na ogenj!«

Tone je ubogal. Kruh se je zvil v plamenih in počrnel. Stari Robar je bral dalje, glas se mu je nekoliko spremenil, ni bil več tako roteč.

»Tam stoji sveta gora, na ti gori stoji sveti stan, na tem stanu stoji sveti Šempas in sveti meč v rokah drži. Prišla je k njemu Mati božja in je prinesla na rokah usmiljenega Jezusa in je rekla: Zakaj ne pomagaš temu človeku, tej Marjanci?«

Zmolila sta apostolsko vero, glasno, besedo za besedo. Robar se je dvignil, upihnil svečo, vzel svinec z rane in dejal:

»Če hočeta Bog in sveti Šempas, pomagalo ti bo.«
Prinesli so mu žganja in kruha. (...)[4]

Razlika med Kettejevim in Bevkovim zagovarjanjem je očitna. Tam smo videli preplašenega dečka, ki je po naključju moral sprejeti čudno vlogo, medtem ko tu nastopa star, izkušen, poklicni zagovornik: svoje delo opravlja samozavestno, po vseh predpisih nenavadne obrti, ki je sam v njej mojster. Po podatkih, ki so mi jih dali zagovorniki v Beneški Sloveniji (pred vojno), v slovenski Istri in na Dolenjskem (po vojni), morem reči, da je Bevkov opis zagovarjanja etnografsko popolnoma zanesljiv. Pregled slovenske literature o tem predmetu[5] bi celo pokazal, da nam po strokovni plati do zdaj menda nihče ni predstavil zagovarjanja tako živo in izčrpno, čeprav vemo, da so dobri opisi podlaga vsakemu nadaljnjemu razpravljanju.

Kdor ve, kako težko je pridobiti si zaupanje zagovornika in pripraviti ga do tega, da ti razkrije svoje skrivnosti, najbrž ugiblje, od kod je France Bevk tako dobro poučen. Delen odgovor na to beremo že v njegovih »Začudenih očeh«, ki so izšle v Ljubljanskem zvonu istega leta kot »Srebrniki«. Vsak dvom pa mora končno odpasti, odkar je pisatelj sam tudi ustno potrdil, da je v starem Robarju upodobil svojega deda Jakoba. In takrat, ko je to povedal, je z lepo kulturno gesto daroval Etnografskemu muzeju v Ljubljani svojevrstni corpus delicti — »v kožnat papir vezano knjižico«,[6] zagovorni priročnik Jakoba Bevka (glej prepis v Dodatku).

V zgoraj navedenem odstavku iz povesti »Srebrniki« imamo zagovorna dejanja, ki jih izrecno predpisuje naša knjižica: moli 5 očenašev, 5 češčenamarij in vero, reci na kruh »Moj Bog...«, pljuni trikrat na kruh; križanje čez rano je nakazano kar sredi besedila s +; nazadnje se moli apostolska vera. Tik pred tem pa je v knjižici navodilo — edino, ki ga Bevk ni vnesel v povest: »poprijemlji tako dolgo, kakor hitro zakonska žena za svojim možem gre«.[7] Pač pa so v povesti dejanja in celo predmeti, ki o njih knjižica molči, a kljub temu spadajo k zagovarjanju. Kot otrok je Bevk imel večkrat priložnost opazovati deda in mu je včasih celo »asistiral«: držal je svečico (če je ni držal bolnik sam ali njegov zastopnik) ali pa odnašal kruh na ogenj.

[4] F. BEVK, Srebrniki; str. 35—38. Zagovor sam je tudi tu natisnjen polkrepko; razprto pa so postavljena vsa tista mesta, kjer je govora o raznih znamenjih, dejanjih in predmetih, ki spadajo k zagovarjanju.

[5] Glavno slovensko literaturo o zagovorih navaja Fr. KOTNIK, Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943, str. 138—9.

[6] »Tovariš« z dne 18. XI. 1949 je poročal o terenskem delu Etnografskega muzeja v Istri. Tam sem med drugim objavil posnetek naslovnega lista rokopisne knjižice, ki jo je etnografski ekipi daroval A. Belčič iz Socerba. To je dalo tudi Fr. Bevku pobudo, da je odstopil knjižico svojega deda Etnografskemu muzeju, kjer se danes hrani v rokopisnem arhivu.

[7] Isto (meni trenutno nejasno) navodilo berem tudi v zagovorni knjigi nekega Antona Petriča iz l. 1840: »Jemli dol, dol, še bel hitru, kokar zakoinska žena za svojim možem gre.« Jezikovno in pravopisno se ta knjižica nagiblje proti slovenskemu zahodu. Vendar je škoda, da dr. Nikolaj Omersa (ČZN XVII, 1922, str. 96—100) ni smatral za potrebno povedati kaj več kot to, da je »slučajno« dobil v roke zanimivo zbirko. Kdo ve, kje se zdaj ta knjižica hrani?

Tudi svinca se pisatelj prav dobro spominja: košček je bil približno take velikosti kakor navadna carinska plomba. A še nekaj je bistvenega pomena pri vsakem zagovarjanju, brez česar bi se pravi zagovornik sploh ne lotil »dela«: to je zaupanje, ki ga mora bolnik imeti v moč zagovora. Tudi na ta moment Bevk ni pozabil: »Marjanca, ali veruješ v pananje?« je vprašal stari Robar. »Verujem,« mu je odgovorila vdano.

Glede samega zagovornega besedila je v Bevkovem primeru stvar čisto drugačna kakor pri Ketteju, saj imamo tu predlogo: to je »velika pana«, št. [4] v dodatku. Predlogo je pisatelj izkoristil v celoti, vendar tako, da ji je dal bolj knjižno lice. Uredil je ločila in pravopisno izgladil nekatere narečne oblike, tujko »fertigaš« (prim. n. abfertigen) je po smislu zamenjal s »pomagaš«, a namesto kače je postavil modrasa. Deloma je tudi že poizkušal razrešiti temno mesto »nuj strup od te N. stvari N. jemlúj...« takole: »Nuj, strup, od Marjance pojenjuj!« Samo iz sorodnih mest v drugih zagovorih bi mogli izvedeti, če je Bevkovo tolmačenje pravilno ali ne. Zaradi napačnega branja oblike s t a u v predlogi pa je v knjižno verzijo prišel s t a n namesto edino pravilnega s t o l a.

In kakor smo za Kettejev notranjski odlomek zagovora ugotovili varianto na Tolminskem, tako tudi Bevkov zagovor iz Zakojce ni osamljen na Cerkljanskem. Leta 1847 so Novice kar trikrat (30. VI., 28. VII. in 15. IX. 1847) pisale o deklici iz radovljiške »komisije« (glavarstva), ki je umrla od gadjega pika, čeprav ji ga je »panal« neki »goljufni mazec« — fužinski delavec Mataja iz Krope. Sam dr. Bleiweis je ob tej priložnosti zagrmel nad babjeverci: »Za božjo voljo, al še ne bo konec vraž!« In k sreči ni odnehal, dokler mu neimenovan »častit gospod« ni sporočil grešnikovega imena in kako je zagovarjal. Ta zagovor je zdaj v Štrekljevi zbirki (SNP III 5163); zanimivo pa je, da je krajši in manj popoln od Bevkovega, čeprav je približno pol stoletja starejši. (V Zakojci se je n. pr. ohranila arhaična podrobnost, da sv. Šempas »en svet meč v rokah drži«). Z zakojskim in kroparskim zagovorom pa se presenetljivo ujema tudi še dolenjski, ki sem si ga poleti 1948 prepisal iz knjižice 80letnega zagovornika M. F. v grosupeljskem okraju.[8]

3. Zagovorniki

Na svoji zadnji stopnji razvoja je zagovarjanje[9] v precejšnji meri izrastek gospodarske, socialne in duhovne zaostalosti. Zagovorniki so bili

[8] Rokopisno gradivo v arhivu Etnografskega muzeja v Ljubljani: teren 1, zvezek 26, str. 62—65.

[9] Ta zapleteni pojav iz ljudske duhovne kulture pri nas še ni vsestransko obdelan. Nekaj raziskovalcev je pritegnila metrično-ritmična ali tematična arhaika zagovorov (Štrekelj, Glonar, Grafenauer, Saria). Drugi (n. pr. Kotnik) so obravnavali zagovarjanje kot sestavni člen ljudskega zdravstva, ne da bi mu izkazovali kake prednosti. Mnoge je vodila želja po obogatitvi znanega gradiva z novimi pristnimi zapiski (Erjavec, Štrekelj, Koštiál, Košir, Möderndorfer idr.). Kolikor pa se je kdo dotaknil versko-psihološke, socialne ali kake druge plati tega vprašanja, je zaradi slabega poznavanja zadevnih domačih razmer redno ostal bolj na površju.

stoletja preganjani, pri čemer so tekmovali cerkvena in svetna oblast, razni prosvetljenci in predstavniki zakonito priznane zdravstvene službe. To je razumljivo, vendar ni zmeraj, povsod in popolnoma upravičeno. To pa zato, ker so bile pri nas na podeželju do nedavnega splošne razmere take, da so naravnost silile ljudstvo k raznim oblikam samopomoči, kamor spada tudi zagovarjanje. Če bi to ne bilo vsaj deloma p o t r e b n o z l o, bi se v srcu Evrope nikakor ne bilo rešilo v današnje dni. Zato je več kot umestna previdnost pri presojanju tega pojava. Obmetavati ljudi z »babjeverci« in podobnimi naslovi je prelahko, da bi bilo resno. Filozofske ali psihološke obsodbe pa bi bile sredi dvajsetega stoletja anahronizem, saj vemo, da bo zagovarjanje (in z njim vrsta drugih pojavov) počasi usahnilo samo od sebe, ko bodo odpadli pogoji, ki so ga držali pri življenju.

Z etnografskega stališča bo mogoče izreči pravično sodbo o zagovarjanju šele takrat, ko bomo imeli obsežno pričevalno gradivo tudi o tem, kako sodi o stvari ljudstvo in kaj pravijo danes že redki zagovorniki sami o svojem »poklicu«. Tam, kjer so stari zagovorniki izumrli, ne da bi pustili naslednikov, velja še posebno pazljivo prisluhniti ustnemu izročilu. Iz svojega domačega kraja (na gorenjem Krasu) in od drugod vem, da jim je ohranjen hvaležen spomin; posebej se pripovedujejo anekdote o tem, kako so se upali postaviti po robu duhovnemu ali zdravniku, kako so jo zagodli temu ali onemu nasprotniku in kako so baje želi uspehe, kjer je eksaktna znanost čisto odpovedala. Druga stvar je seveda, koliko je ta slava zaslužena. Očitno imamo opravka s pretiravanji, s poveličevanjem dozdevnih uspehov, ki jih je v resnici pripisati zdravniku-naravi, vendar ustnega izročila ne smemo zametavati, če hočemo priti do dragocenih pojasnil v zvezi z zagovarjanjem. Nešteto podrobnosti nam je namreč še neznanih, ker so se zagovorniki — v samoobrambi — obdajali z molkom in skrivnostjo, zlasti pred tujci, pred šolanimi in uradnimi osebami.

Iz pomenkov z nekaterimi zagovorniki, ki sem jih še našel pri življenju, in s sinovi ali z drugimi svojci rajnkih zagovornikov sem dobil o njih določeno predstavo. Tu je sicer ne bom razvijal, ker mislim to storiti kdaj posebej, toliko pa moram vendarle reči, da zagovorniki na splošno niso bili niti »goljufi« niti nevedneži. O vsakem izmed njih bi skrbne poizvedbe najbrž potrdile nasprotno. Lojz Kukovac pd. »Tamalèt« v Fradelu (Ben. Slov.), Tonin Costaperaria v Dol. Barnasu ob Nadiži, A. B. in njegov ded Miha Koren v Socerbu pri Trstu, M. F. v grosupeljskem okraju, — da omenim samo tiste, ki so mi bolj živo pred očmi —, so bili (ta ali oni verjetno še živi) poštenjaki in vsak po svoje razgledani, pismeni in načitani, navadno bolj kot vsi njihovi vrstniki v domačem kraju.

Prav zato s tem večjim veseljem tukaj ugotavljam, da se tudi Bevkovi podatki o dedu Jakobu lepo skladajo z mojimi drugod in po drugi poti pridobljenimi podatki o zagovornikih. Kar poglejmo — vsak komentar bi bil odveč —, kako nam je Bevk predstavil svojega deda v avtobiografskem spisu ‚Začudene oči': »Srednje velik, krepkega telesa, malce upognjen in gladko obrit...« »Bil je vojak, osem let je preživel na Laškem, naučil se je brati

in pisati, nemški in za silo laški...« »Jakob se je oženil z dekletom,[10] ki se je od zgodnje mladosti ubijalo s službami, selil se je iz bajte v bajto, sedemnajst let je pasel voli na otavniški planini, krpal je čevlje, lovil dnine, ljudem tolmačil pisma, ki so prihajala od oblasti, zagovarjal prisad in kačji pik...« »Bil je na glasu zaradi svoje trezne preudarnosti...« »Osem let vojaškega življenja ni preteklo brez vpliva na njegov značaj. Nič ga ni huje razburilo, kakor če se je kaj zgodilo proti navadi in zapovedi...« »V naši izbi je stala omarica, polna Mohorjevih knjig...« Med Jakobovimi najljubšimi berili je bila Sketova »Svetovna zgodovina«, »Dušna paša« Tomaža Kempčana in Tavčarjev »Slovenski pravnik«.[11]

V omenjeni omarici je ded imel tudi posebno škatlo z zrcalom za britje in dvojnim dnom, ki jo je bil prinesel od vojakov. Pod prvim dnom te škatle je bila spravljena zagovorna knjižica, pisana z dedovo roko. Zanimivo je, da so v Zakojci in tam okoli razen Jakoba Bevka zagovarjali tudi drugi, vendar je šel glas, da ni pomagalo. Menda niso imeli pravega pisanja; do črke natančen in zato učinkovit je bil samo prepis starega Volarja.[12] Zato so se pa ljudje radi zatekali k njemu ali pa ga klicali na dom, kakor je pač nanesla potreba. Svojo pomoč je nudil zastonj, vsaj njegov vnuk se ne spominja, da bi bil kdaj prejel kako nagrado. Od koga naj bi bil Jakob Bevk prepisal zagovore, ne vemo. Pastirji so bili večkrat oboroženi s takimi rečmi; morda je tudi Jakob dobil zagovore v prepis od kakega pastirja. V knjižici je pravzaprav pet zagovorov, vendar je samo za dva potrjeno, da sta res rabila: za prisad in za gadji pik. Ko je Bevkov oče Ivan nekoč visel med življenjem in smrtjo zaradi »snetljaja« na desni nogi, si ded Jakob ni vedel drugače pomagati, kakor da je »vzel palico in odšel v Bohinj. — Po Čmarja —, so rekli... Ta Čmar[13] je bil močan kmet, na glasu kot padar...«

Ob poti Jakoba Bevka iz Zakojce v Bohinj k Čmarju se mora človek nehote zamisliti. Skušajmo se vživeti v tedanje razmere pri Volarjevih:[14] dolga bolezen očeta — glavne delovne moči — pri hiši, kjer se je živelo sproti, brez izdatnejših prihrankov v blagu ali denarju; vrsta nepreskrbljenih otrok, ki jim grozi smrt rednika; mati, ki jo tlači žalost in skrb za prihodnost... Kaj naj bi počel ded Jakob, edini, ki pri splošni zmedenosti še ni bil izgubil glave? Mar naj bi šel po zdravnika? Tolmin je takrat res že imel zdravnika, a da ga je Jakob poiskal — mar bi bil ta hotel na tako dolgo pot?

[10] Bevkova babica; iz vnukovih spisov vemo, da je tudi ona imela opravka z zdravljenjem: »Babica Neža je bila izvedena ženska, nekatera soseda je prihajala k nji po svet in po zdravila.« In še: »Zaradi nedovoljenega izvrševanja babiške obrti je bila obsojena na tri dni zapora.« »Vsi vaški otroci so sveto verovali, da nosi otroke stara Volarjevka, moja babica« (Začudene oči).

[11] S tem in z drugimi podatki, ki jih v »Začudenih očeh« ni, mi je prijazno postregel Fr. Bevk ustno.

[12] To ime se je Jakoba prijelo, ko je dolga leta pasel vaške voli; po njem še danes pravijo Bevkovim v Zakojci »Volarjevi«.

[13] Menda je bil doma iz Srednje vasi v Bohinju; klicali so ga na vse strani. Fr. Bevk mi pravi, da se je pri Volarjevih večkrat oglasil, ker sta si bila dobra z dedom Jakobom. Ta ga je včasih šel klicat tudi za druge. Kjer je bil kdo hudo bolan, so rekli: »Če mu Čmar ne bo pomagal...«

[14] Prosto po Bevkovih podatkih iz »Začud. oči«.

Da bi mu jo kočar mogel plačati, še misliti ni, iz samega človekoljubja pa zdravniki tudi niso lezli po tolminskih in cerkljanskih hribih. Stvarno gledano, dedu ni ostalo drugega, kakor zadnji obupni korak: »Po Čmarja! Če bi prav ne koristilo, škoditi ne more! In če pride do najhujšega, si vsaj ne bomo mogli očitati, da nismo poizkusili vsega!«

Tako ali podobno je bilo malone povsod tam, kjer so »panali«, »lečili«, »zagovarjali« ali kakor se že temu pravi v raznih krajih. Kdo pa je tega kriv? Zagovorniki ali revščina, ki je take stvari narekovala? Znanost je dolžna nepristransko pretresati »dobro« in »slabo«, svetle in temne strani v življenju naših očetov in dedov.

4. Dodatek

Zagovorna knjižica Jakoba Bevka je prišla v Etnografski muzej v Ljubljani 24. XI. 1949; daroval jo je France Bevk. Sestoji iz osmih nepaginiranih listov belega brezlesnega papirja (šest popisanih in dva nepopisana) in iz pergamentnega ovitka vel. 10,7 × 7,2. Knjižica je preprosto sešita. Pisana je z navadnim črnilom, razen zagovora za prisad na koncu: ta je vijoličaste barve in je prišel v knjižico kasneje kot ostali štirje zagovori. Vendar je vseh pet vpisala ista roka. France Bevk, ki je poznal rokopis svojega deda, potrjuje, da je knjižico pisal Jakob Bevk lastnoročno. Pisava je gajica (glej facsimile na str. 341). Toda naj sledi prepis ad notam et litteram (strani sem označil v oklepaju).

(1) Za Mramor

[1.] Jest govarim jen terdno rečem vjmen S. trojce vjmen Boga očeta + in Sina +. in Bog S. duha +. vjmen Marije divice in S. šentjenša Bula Mramor Mramorka / (2) boditišna kati očeš jest te zagavarim desemoreš, pašit jest te zaratim dese moreš pašit jest zaratim skus samga živiga boga skus samga Jesusa Kristusa deti moreš jejnet, nasaj /

(3) Od Vagne

[2.] Sveta Santa Ela vskpreliva, voda teče koker se ta vsk od vade loč, tako hitro semoreš ogen lačit, od teh keršenih kosti jen keršeniga mesa, spad te keršene kože / (4) vjmen Boga očeta vjmen Boga Sina vjmen Boga Duha /

(5) Ta mala pana

[3.] Strup jeste panam u imen boga+Očeta uimen boga+Sina v imen boga+Duha poidi poidi von N. jen poidi pad ta zelena skala
če je melzna jemolsi /

(6) Velika pana

[4.] Ohti S. Mager Ohti S. Maric ohti S. Stefan odkoder je peršo ta strup, tako deleč moreš nasaj jet nuj (ta)[15] strup odte N. stvvari N. jemlúj per te živini / (7) al pa per človeko Mali 5 oče: 5 čem. jen vira
patem reci na ta kruh, moj Bog Oče + Bog Sin pa moj Bog S. Duh Strup jest tebe zaratim de poidi na ta kruh jen skus ta Kruh /

[15] Ta je prečrtan.

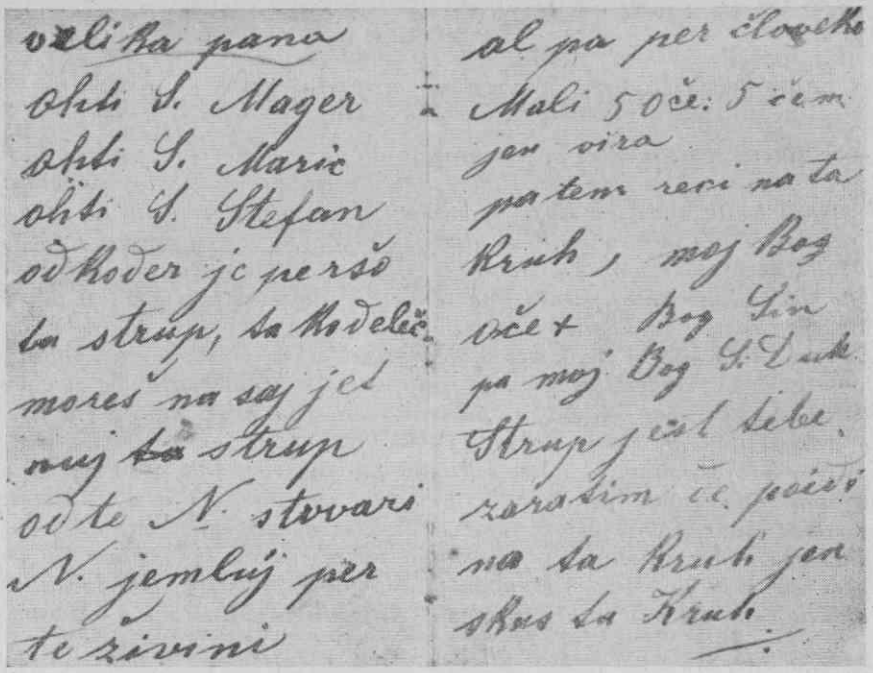

(8) moreš jet vta kača u imen Bog očeta + vimen Boga Sina + v imen Boga S. Duha jen vimen S. Šempasa sdej trikrat pluni vta kruh. /

(9) patem reci

Tam stai ena sveta gora na te gori staj en svet stau na timo stalo staj svet sem pas en svet meč v rokah derži peršla je knemo Mati Božije je pernesla / (10) na rokah usmilenga Jesusa jen je rekla sakaj ti na fertigaš tiga Človeka al pa ta živina

paprijemli tako dolga koker hitro zakonska žena za sajm Možem gre — Apastolska vira /

(11) Za prisad

[5.] Prisad jest tebe baram[16] od kod siti prišo ali si peršo od Sonca ali od lune ali 4 lementau mrak vada ali ogen. Čej kešen uržah, tega, tako more vset ta strup nase. uimen Boga Očeta / (12) Uimen Boga Sina uimen Boga Duha /

Zagovorne formule bi bilo treba zdaj razvrstiti v verze, saj se da skoraj povsod razbrati prvotna vezana oblika. Toda to pot sem se moral omejiti samo na objavo izvirnika. Česar pa tu nisem mogel, storim ob drugi priložnosti v zvezi z raznimi objavljenimi in neobjavljenimi zagovornimi besedili, ki jih mislim obdelati posebej.

[16] Prvotno sem mislil, da je oblika »baram« zašla sèm po pismeni poti, iz gorenjsko-koroških bukovniških tekstov. Toda Fr. Bevk pravi, da je v tolminskih govorih vsaj za njegove mladosti bila še živa. Na Grahovem je n. pr. večkrat slišal: Pobaraj ga! Ga je pobaral ipd.

Résumé

LA CONJURATION CHEZ DEUX ÉCRIVAINS SLOVÈNES

L'auteur nous montre la conjuration du venin de vipère, comme l'ont décrit dans leurs textes artistiques deux écrivains modernes slovènes: Dragotin Kette dans son récit «Comment j'ai conjuré le venin au vieux Šimonca» (1897) et France Bevk dans sa nouvelle «Les pièces d'argent» (1936). Ces deux écrivains ont puisé les données sur la conjuration chacun dans son village natal, situés l'un et l'autre dans la partie ouest de la Slovénie, dans l'ancienne Marche Julienne: Kette aux environs de St. Pierre du Karst et Bevk à Zakojca près Cerkno (district de Tolmin). Dans les deux cas les formules de conjuration sont authentiques et chez Bevk les actes sont, en outre, présentés avec la plus grande fidélité. Le grand père de Bevk, Jakob (1828—1922), était, en effet, un conjurateur professionnel et notre écrivain l'a plusieurs fois observé, dans ses années d'enfance, pendant l'exercice de son «métier» peu ordinaire. Le conjurateur Jakob Bevk avait les textes des conjurations dans un mince «grimoire» manuscrit. L'écrivain France Bevk fit présent de ce livret en 1949 au Musée ethnographique de Ljubljana. Les formules tirées de ce livret sont publiées dans l'«Appendice» ad notam et litteram.

Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih

Francè Bezlaj

Kljub vojnim letom se je v tem času nabralo sorazmerno precej novih doneskov, ki se bolj ali manj posredno dotikajo slovenskega bajeslovja. Natančnejšo bibliografijo je danes še nemogoče sestaviti, dokler ne bodo zadovoljivo urejene povojne težave z nabavo strokovne literature. Prav lahko je mogoče, da bi prezrl marsikaj važnega. Toda tudi stvari, ki so izšle pri nas doma ali v naši neposredni bližini, so vzbudile za čudo malo odziva v naši strokovni kritiki. Medtem ko v razdobju med obema svetovnima vojnama nismo razen uvoda v Keleminovih Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva, katere je izdala 1930 Mohorjeva družba, dobili nobenega poskusa tolmačenja naših mitoloških starin, se je v zadnjem desetletju pojavilo več študij te vrste, ki se med seboj silno razlikujejo po delovnih metodah, po znanstveni resnosti in seveda prav tako tudi po končnih rezultatih.

Na prvem mestu bi omenil Josipa Mala, ki je poizkusil podati nekakšen splošen pregled slovenske mitologije v razpravi Slovenske mitološke starine (GMDS XXI 1940). Kasneje je isto snov nekoliko predelano

in skrajšano objavil tudi v italijanskem prevodu Contributo alla mitologia slovena v »Studi e materiali di storia delle religioni« XVIII, 1942, v lanski šesti, sedmi in osmi številki »Tovariša« pa jo je še enkrat serviral slovenski publiki. Od prejšnjih objav se razlikuje samo po uvodnih besedah. Razen silno opreznega Kotnikovega referata (GMDS XXIV, 127) se je v Malovo skrajno nekritično podajanje prvič obregnil šele Rajko Nahtigal v Slavistični reviji (III, 1950, 141). Dotaknil pa se je žal samo etimologije besede žrec, katero spravlja Mal v zvezo z glagolom žreti, čeprav pri Malu mrgoli napak, nad katerimi bi se lahko spotaknil tudi jezikoslovec.

Mal kratko in malo ignorira vse izsledke, do katerih se je prikopala moderna kritika virov za slovansko mitologijo, in obnavlja slovanski Olimp v skoraj takšnem obsegu, kakor je bil v navadi v dobi romantike. Ako bi se naslanjal vsaj na Niederla, bi bila njegova izvajanja v popularni objavi še kolikor toliko odpustljiva. Toda Mal prišteva celo Jarila, ki je po ustaljenih pojmih vendarle obred in ne božanstvo, ter Sojenice med mitološka bitja višjega reda. Pri tem pa brez vsake kontrole meša bogove pomorjanskega in ruskega kroga ter jih suponira za južnoslovansko ozemlje.

Kljub vsej diskreditiranosti slovanske tako imenovane višje religije pa zaslužijo vendar tudi novejša raziskovanja po Niederlu vsaj nekaj pozornosti, čeprav so prinesla sorazmerno dokaj malo pozitivnih rezultatov. Danes je popolnoma nemogoče govoriti o splošno slovanskem Olimpu ali pripisovati enako vrednost vsem virom, najsi bodo, če treba, tudi iz devetnajstega stoletja. Vsi neslovanski avtorji, ki so po Niederlu pisali o problematiki stare slovanske religije, se bolj ali manj ostro postavljajo na stališče, da pri Slovanih ne more biti govora o skupnih podedovanih religioznih predstavah, kakor jih poznamo ob koncu poganske dobe pri Rusih in pri Pomorjancih. Ruskemu in pomorjanskemu krogu božanstev je skupna samo paralela Svarog: Svarožič. Toda še pri tem imenu je mogoča stara Jagićeva razlaga, da utegne biti ta skupna poteza šele plod kasnejših trgovskih stikov. Ko so Arabci v sedmem stoletju zaprli Sredozemsko morje za mednarodni promet, se je vsa evropska trgovina z vzhodom preusmerila na severno prometno pot preko Baltika, ruskih rek in Kaspiškega morja. Razvoj slovanskih mest kakor Arkone, Novgoroda in Kijeva, je prav tako kakor nemška hanzeatska mesta neposredni rezultat te nove prometne poti. Samo na te novo nastale kulturne centre se nanašajo sodobna poročila arabskih popotnikov in zahodnih misionarjev, za vse ostalo velikansko slovansko zaledje pa nimamo nobenih direktnih poročil. Pri tem je treba računati tudi, da je od prvega vira za slovansko religijo, od Prokopija, do zadnjega sodobnika, ki je še neposredno poznal poganstvo pri Pomorjancih, do Helmolda, poltisočletje časovne razlike in da je to obdobje, ki bi lahko mnogo pomenilo celo v bolj ustaljenih razmerah, kakor so bile takratne. Pri tem pa Wienecke (Untersuchungen zur Religion der Westslawen 1941) upravičeno opozarja, da so imeli zahodnoevropski misionarji, ki so prišli v stik s Slovani, prav tako ustaljene, na antičnih vzorcih zgrajene predstave o poganstvu, kakor kasnejši srednjeveški kronisti, ki govore o poganstvu že najmanj sto let po sprejemu krščanstva.

To stanje onemogoča vsako solidno rekonstrukcijo. Preživeli etnografski drobci, katere je pri posameznih slovanskih narodih mogoče pritegniti za osvetlitev starega stanja, tudi ne prinašajo nobene jasnosti. Zato ima vse, kar je danes napisanega o stari slovanski religiji, samo hipotetično vrednost. Vsaka doba in vsaka znanstvena smer ima svoje teorije, na katere poizkuša nategniti slovansko gradivo. Ko so pozitivisti, predvsem Tylor, de Quatrefages, Lubbock in Wundt, zgradili svojo dokaj racionalistično tezo o razvoju religije, od animizma preko demonologije in črne magije do politeizma, se je tudi slavistika oklenila tega gledanja. Stari Slovani naj bi bili v času vstopa v zgodovino še na demonološki stopnji in prvi zarodki politeizma naj bi se začeli razvijati samo pri kulturno najviše stoječih Rusih in Pomorjancih, pri katerih se je že v dobi poganstva začela razvijati mestna kultura. To je ena skrajnost gledanja. Postaviti pa je mogoče tudi poljubno število kompromisnih stališč. Enega izmed teh je zavzel Niederle, ki je ožji krog božanstev suponiral za celotni slovanski teritorij. Mogoče ga je seveda bolj ali manj raztezati, kolikor več ali manj vere dodaja posamezen avtor srednjeveškim sporočilom in etnografskim zbirkam iz preteklega stoletja.

Za južne Slovane nimamo nobenih avtentičnih sporočil. Nemogoče je s popolno gotovostjo trditi, da bi se najstarejši vir, Prokopij, nanašal samo na južne Slovane. Prihod Slovanov vendar ni popolnoma prekinil starih trgovskih poti od Bizanca na sever, računati pa moramo tudi s številnimi notranjimi migracijami slovanskega življa, ki se niso vršile vse ob istem času. Vsi redki kasnejši viri pa so enakega tipa, kakor je pri nas znana pridiga škofa Hrena o starih karantanskih bogovih. Zrastli so iz ustaljene cerkvene tradicije vzhodne in zahodne cerkve in mnogo bolj verjetno je, da so to od nekod preneseni stalni obrazci kakor sporočila domače tradicije. Lada, katero omenja Hren, je po Brücknerju vzklik iz refrena ljudske pesmi, ne pa staro božanstvo in zaradi starega nerazumevanja se je to ime podedovalo v srednjeveških kronikah iz rodu v rod. Na isti način je lahko zašla tudi ruska Mokoš v izročilo sv. Save. Za imena bogov v ljudskih pesmih, nabranih v dobi romantike, pa je na prvi pogled jasno, da so to pritikline, ki sodijo v obširno poglavje romantičnih ponaredb. Posebno pri Srbih se je v tem pravcu izoblikovala bogata tradicija, toda tudi s Kolarjem ali z našim Trstenjakom resen znanstvenik ne bo več operiral. Pesmi so same po sebi bržkone pristne, vsaj povečini, in bila bi hvaležna naloga, zajeti ves ta material v celoti in s primerjavami izluščiti vse, kar utegne biti pristnega.

Schneeweiss (Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauches der Serbokroaten, 1935) se je postavil na zgoraj omenjeno skrajno stališče pozitivistov, ki za južne Slovane zanikajo vsak višji kult in jim prisojajo samo demonologijo. Priznati moram, da me je pred leti silno zanimalo, kaj menijo o tej stvari sovjetski znanstveniki, toda Deržavin, katerega sem edinega dobil v roke po vojni, se vseh teh problemov sploh ne dotakne in bazira pri svojih izvajanjih o slovanski religiji samo na avtorjih iz devetnajstega stoletja.

Toda tudi za tistega, kogar ne zadovolje izvajanja pozitivistov, je velik problem, kakšne religiozne osnove naj suponira za južne Slovane. Prav tako

lahko kakor Rusi in Pomorjanci so tudi južni Slovani razvili svoje lastne religiozne predstave. Zdi se, da so na razvoj pomorjanskega kulta močno vplivali nekateri germanski elementi in nemogoče je vsaj s približno gotovostjo sklepati, da bi bil ruski krog starejša slovanska dediščina in torej geografsko bolj razširjen med Slovani. Edino božanstvo, katerega ime lahko zasledimo na širšem teritoriju, je Perun. O njem je ohranjenih največ etnografskih in toponomastičnih drobcev.* Toda veliko vprašanje je, ako je res povsod zavzemal enako funkcijo. Pri Rusih je bil verjetno centralno božanstvo. Toda pri Pomorjancih nimamo niti sledu njegovega kulta, čeprav se je v najbližji soseščini ohranil izraz perúndan (Donnerstag). Tudi ako pustimo ob strani staro varjaško teorijo, po kateri naj bi bil ruski Perun samo sporadična paralela germanskemu Thoru, je vendarle nemogoče dokazati, da bi bil res pri vseh Slovanih božanstvo višjega reda, ne pa samo personifikacija bliska, kakor se je ohranil v Prekmurju in deloma tudi pri Slovakih. Glede južnoslovanskega in deloma tudi slovaškega rastlinskega imena perunika opozarja Machek (RÉSl. XXIII, 55) na romansko rastlinsko ime piruniga, ki pomeni sicer papaver sativum, toda lokalno ima tudi druge pomene. Vsekakor je Machek omajal staro tezo o Perunu posvečeni rastlini, čeprav bo šele temeljit razbor vseh izpremenb pomenov pri izposojenih rastlinskih imenih lahko potrdil verjetnost njegove razlage. Tudi osebna in krajevna imena ne morejo biti sama po sebi noben verodostojen dokaz za eksistenco bogov na določenem ozemlju. Krajevna imena iz osnov Perun in Mokoš so ohranjena tudi na pomorjanskem ozemlju. Trautmann (Die Elb- und Ostseeslav, ON. I) razlaga Mokoš kot žensko ime z ljubkovalnim sufiksom -š in prav lahko verjetno je, da imajo ta krajevna imena prav tako malo opraviti z imenom ruske boginje, kakor prekmurski potok Mokoš, katerega moramo zaradi sufiksa -š uvrstiti med številne panonske reke na -š tipa Samoš, za katere je na prvi pogled jasno, da so substratnega porekla. Pri slovanskem toponomastičnem gradivu je danes nemogoče sklepati, da bi si naši predniki podobno kakor Kelti radi nadevali božanska imena, ki bi se nato ohranila v nazivih naselbin. Mogoča so tudi drugačna tolmačenja, zato je treba v toponomastiki operirati z vso previdnostjo.

Isto velja tudi za priljubljenost nekaterih svetniških imen, katere včasih spravljajo v zvezo z nekdanjimi kulti. Razširjenost češčenja sv. Elije pri balkanskih Slovanih izvira prav tako lahko iz kulta ognja ali iz kakšnih drugih neznanih vzrokov in ni nujno, da bi ta krščanski svetnik moral stopiti na Perunovo mesto. To velja za vse takšne paralele s svetniškimi imeni, od sv. Vita preko Elije, Blaža, Velka itd. do sv. Florijana, kateremu so svoj čas v avstrijski toponomastiki pripisovali tako velik pomen, dokler ni Much razpršil tudi te iluzije. Da pa bi celo v izrazih kakor »uboga, zanikrna para« iskali etimološke zveze s Perunom, kakor poskuša Mal, je seveda popolnoma odveč.

* Zadnji je pisal o tem dr. M. Filipović: Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena. Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu, N. S. III, 1948, str. 63—80.

Še v mnogo večji meri kakor za Peruna, bi vse povedano veljalo tudi za druge bogove, s katerimi operira Mal. Svarog je po vsej verjetnosti božanstvo ruskega kulta, paralela s slovenskim hišnim imenom Svarovšek je več kot problematična. O razmerju med ruskim Volosom in staročeško besedo veles, ki pomeni samo demon, hudič, je nastala že obširna literatura. Lingvistično se eno ime ne da izvajati iz drugega. Na Balkanu ni o tem božanstvu nobenih sledov. Veljavnost kupčije z udarjanjem na kožo bi bilo potrebno etnografsko slediti posebej, ne pa jo kar tako mimogrede spravljati v zvezo z Velesovim kultom. Južnoslovanska bogomilska tradicija pozna samo Daboga, za katerega pa tudi ni tako gotovo, da bi ga bilo mogoče istovetiti z Daždbogom (z jezikovnega stališča obravnava ponovno ti imeni Dickenmann v ZfslPh XX, 1950, str. 323 sl.). Triglav je na Balkanu samo geografsko ime. K primerom, katere navaja Wienecke in pri nas med vojno tudi Lovšin (V Triglavu in njegovi soseščini, 1943, str. 69 dalje), bi bilo treba poleg skale v ptujski okolici, na katero je opozoril Kos v Salzburških urbarjih, prišteti tudi ime manjše podzemeljske jame Triglavke v Lokvi nad Trstom. Kakor je ugotovil Matičetov v matrikah v Tomaju (najstarejši zapis iz leta 1625), je nekoč v Dobravljah eksistiral priimek Triglav, danes ohranjen kot hišno ime pri Triglavjih in pri Triglavčkovih. Za Mokoš je zelo sporno, ali jo sploh lahko tudi v ruskem kultu prištevamo med božanstva višjega reda, ker je omenjena šele dokaj pozno. V ruski folklori se je ohranila Mokoš kot demon, ki nagaja predicam, ima torej podobno funkcijo kakor pri nas Torklja in pri Čehih Luca (sv. Lucija). Pri nas je Luca vzdevek kobilam. Čarovnica Mokoška je v slovenskih bajkah znana samo iz enega zapisa (Trstenjakovega!) in čeprav ga je Kelemina sprejel v svojo zbirko (Bajke... 271), je bil vendar dovolj previden, da iz tega ni izvajal nobenih zaključkov. Tudi stara Krekova primerjava Chors : Kres je bila že tolikokrat osporavana, da Malu ne bi bilo potrebno več operirati z njo.

Tako od celotnega Malovega slovenskega Olimpa ne ostane prav nič. Tudi ako so južni Slovani poznali kakšne bogove, ne poznamo več njihovih imen, niti ne vemo o njih česa drugega. Danes je pozitivistična šola že preveč omajana, da bi se še lahko sklicevali na njene podmene. Kakor se zdi, ne bomo nikoli vedeli nič točnega o religioznih osnovah južnih Slovanov in prav tako tudi ne, kaj je bila skupna slovanska dediščina. Tako ruski kakor pomorjanski kult smo opravičeni presojati kot mlajši inovaciji vsaj v takšnih oblikah, kakor nam jih je ohranilo sodobno izročilo. Zaradi etimologij božanskih imen, katere novejši raziskovalci tako radi izvajajo iz iranščine, bi se zdelo, da kaže ruski kult vsaj nekatere starejše poteze kakor pomorjanski, ki se zdi čisto svojstvena tvorba. Toda vse te etimologije so zelo negotove in same po sebi tudi ne morejo rabiti kot dokaz, da bi imena ruskih bogov suponirali za vse Slovane.

Zanimive so pa v tej zvezi tudi teze o slovanskem monoteizmu. Najstarejši in najmlajši vir, Prokopij in Helmold govorita oba, da Slovani verujejo v enega boga. Presenetljivo je, da trdi to Helmold o Pomorjancih in Wienecke v svoji analizi verodostojnosti virov ugotavlja z veliko verjetnostjo, da sodi Helmold med najbolje informirane misionarje, ker je edini res dolgo

živel med njimi in je zelo dobro poznal njihovo življenje. Niederle (Život II, 1, 93) je Prokopijevega boga istovetil s Perunom. Toda kako bi ga tolmačili pri Helmoldu? Tako kakor je poizkušal Wienecke, je seveda nesprejemljivo. Po njegovem mnenju v pomorjanskih svetiščih sploh ni bilo idolov bogov, to so si izmislili misionarji z njihovo polikefalijo vred, ampak naj bi bila vsa svetišča posvečena istemu nevidnemu bogu, ki je imel v vsakem kraju svoje posebno lokalno ime. Žal mi je nedostopna povojna literatura o teh vprašanjih (Unbegaun v »Revue d'histoire et de philosophie religieuse« 1946 in v La religion des anciens Slaves, Mana III, Paris 1948).* V folklorističnem gradivu je posebno pri vzhodnih Slovanih ohranjenih dovolj drobcev, ki omogočajo sklepanje na kult sonca in ognja (glej: Moszyński — Kultura ludowa Słowian II, 1, o soncu str. 437—454 in o ognju 494—506). V svojem živahnem in dobro napisanem pregledu staroslovanske religije opozarja Urbańczyk (Religja poganskich Słowian, Kraków 1947) na kulte v najbližji soseščini Slovanov in se sklicuje na meni nedostopno delo Holmbergovo, Die Religion der Tscheremissen. Pri tem narodiču so se do najnovejših časov ohranili pri življenju kulti, ki silno spominjajo na nekatera slovanska izročila. Našli so pri njih še svete gaje in drevesa, katere so častili, poleg tega pa tudi predstave nekega edinega božanstva. Neka takšna oblika henoteizma bi se dala suponirati tudi za Slovane.

Seveda pa je več kakor vprašanje, če je to mogoče na takšen način, kakor je poskušal pri nas med vojno akademik Ivan Grafenauer. Ta je svojo tezo do sedaj objavil že trikrat, najprej v Bogoslovnem Vestniku XXIV, 1941 »Bog-daritelj, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kozmoloških bajkah, str. 57—97, nato v Etnologu XIV, 1942 »Prakulturne bajke pri Slovencih« in nazadnje v Narodnem pesništvu, separatnem odtisu iz drugega dela Narodopisja Slovencev, ki v celoti še ni izšlo. Ni se mnogo oziral na vso široko problematiko slovanske religije, ampak se je naslonil neposredno na teorijo P. W. Schmidta o prakulturnem monoteizmu. Preobširno bi bilo, ako bi hotel na tem mestu orisati razvoj novejše komparativne mitologije od pozitivistov naprej. Njihovo preveč racionalistično pojmovanje je nujno terjalo številnih korektur (naj omenim samo blesteča dela Frazerja in Lévy-Bruhla). Toda vsi poskusi neke splošno veljavne rešitve imajo samo hipotetično vrednost. Ratzel, Frobenius, Ankermann in nazadnje P. W. Schmidt so postopoma dograjali teorijo kulturnih krogov, ki pa ima poleg svojih prednosti tudi velike slabosti. Ena izmed glavnih je, da je na prastarih migračnih tleh Evrope, osrednje in južne Azije ter severne Afrike popolnoma neuporabna. Schmidt si te kulturne kroge predstavlja izrazito kronološko, na robovih naj bi se ohranile najstarejše plasti, nanje pa naj bi se nakladale vedno mlajše do najviše razvitih mešanih kultur. Ideja primarnega monoteizma,

* Prim. tudi S. Urbańczyk v kritiki Wieneckeja, RSl XVI, 1948, str. 40—56. — Prav tako R. Pettazzoni: The Pagan Origins of the Threeheaded Representation of the Christian Trinity. The Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, vol. 9, 1949, str. 135—151.

ki se po Schmidtu krasno ujema s svetopisemskim izročilom, naj bi bila ena izmed glavnih značilnosti najstarejših kulturnih krogov. Toda že Montandon si je po Schmidtu predstavljal te kulturne kroge in njihovo razvrstitev bistveno drugače. Lahko jih pojmujemo tudi več ali manj samo geografsko. Bilo bi odveč slepo odklanjati vsa ta tipanja v moderni etnografiji, kakor to počne sovjetska znanost, samo zato, ker niso več popolnoma v skladu z Engelsom, ki je gradil svoje poglede na pozitivistu Morganu, prav tako pa tudi ni mogoče priznavati novejšim teorijam definitivne veljavnosti. Schmidt-Koppersova teorija o postanku religije se mora za svojo današnjo popularnost zahvaliti predvsem izredni podpori vseh konfesij, za katere so bila izvajanja pozitivistov popolnoma neprebavljiva. Za treznega delavca zadostuje ugotovitev, da je treba poleg raznih oblik politeizma računati tudi s prav tako starimi tvorbami klanskega monoteizma ali henoteizma. Za slovansko stanje so prav tako kakor za vse višje kulture vse te etnografske hipoteze dokaj brezpomembne, ker ne prinašajo nobene večje jasnosti v nerešene probleme.

Grafenauer sklepa na podlagi Prokopijevega poročila, dokaj samovoljne razlage besede bog in dveh slovenskih bajk »Od kod je človek« in »Od kod je naša zemlja«, da so praslovanske verske predstave istovetne s predstavami pastirskonomadističnega verstva, po Schmidtovi teoriji iz tretjega prakulturnega kroga na severu (po Montandonu iz sedmega A, arktično-subarktičnega). Grafenauer sklepa, da beseda bog ni izposojenka iz iranščine, ampak so jo Slovani prav tako kot Iranci morali kot pojem sprejeti od pastirsko nomadskih narodov najkasneje do četrtega stoletja pred našim štetjem. Vsa ta izvajanja vise seveda popolnoma v zraku. V lingvistiki je že davno ustaljeno mnenje, da na podlagi izolirane etimologije ni mogoče izvajati nobenih hipotez. Besede bog ne moremo ločiti od cele skupine iranskih izposojenk v slovanščini, omejenih v glavnem na kulturne in moralne pojme. Poleg skupnega izraza za ogenj, — tudi vatra je iranska beseda — moramo uvrstiti v to skupino tudi svet, nebo, sram, div, kazen, kajati, gatati, vpiti, zli in topor, zdrav, vlas, briti in še več manj gotovih (poleg Meilleta, Vasmerja, Rozwadowskega in Mladenova je o arijsko-slovanskih leksičnih paralelah pisal Arntz, Sprachliche Beziehungen zwischen Arisch und Slavisch, 1933). Težko bi bilo besedo bog iztrgati iz te skupnosti. Semantična podobnost osnovnega pomena iransko slovanske besede bog z besedami, ki so za ta pojem v rabi pri subarktičnih narodih, je prav lahko slučajna in samo rezultat tabuističnega nadomestka. Prakulturne bajke pri Slovanih, s katerimi operira Grafenauer, pa so omejene na dva motiva pri Trdini in na en ukrajinski motiv, kar pa je vendarle premalo za tako dalekosežno sklepanje. S prakulturnimi bajkami je treba ravnati kakor s fosilnimi ostanki peloda v paleontologiji, samo po statistični metodi. Eno samo zrno ne pomeni ničesar, kdo ve, od kod ga je zanesel veter; šele kadar jih je cela plast, je mogoče sklepati, da je nekoč tam rastlo določeno drevo. Vprašanje pa je tudi, koliko se lahko zanesemo na Trdino kot na zapisovalca. Čeprav trdi Grafenauer, da Trdina še ni mogel poznati literature o tem motivu, vendar s tem še ni rečeno, da v kakšnem potopisu iz tistega časa ne bi

mogel najti opombe, na podlagi katere je pofilozofiral po svoji navadi. Še bolj neverjetno pa je, kako je Grafenauer poskusil iz kratkega Trdinovega teksta v hrvatskem prevodu rekonstruirati staro slovensko balado.

Dovolj skeptično se je o Grafenauerjevi tezi izrazil že Kelemina (GMDS XXV-XXVI, 112). O etimologiji imena Kurent še ni mogoče izreči dokončnega mnenja. Kelemina prinaša nove doneske v potrdilo nekdanje Štrekljeve razlage iz romanščine. Grafenauerjeva paralela Kurent : Keremet se opira samo na zvočno podobnost. Ker so direktni ugrofinsko-slovanski jezikovni vplivi povečini mlajši in ne obsegajo več celotnega slovanskega ozemlja, je Grafenauerjeva etimologija še teže verjetna. Čeprav nihče ne dvomi, da je Grafenauer eden naših največjih kulturnih zgodovinarjev, je vendarle težko verjetno, da bi teorija našla globlji odziv v slavistiki. Tudi ako najde nekaj pristašev, kakor jih je nekoč našel Peiskerjev dualizem, visi preveč v zraku, da bi se mogla splošno uveljaviti.

S podobno delavno metodo kakor pri nas Grafenauer je v zadnjem času operiral tudi beneški profesor E. Gasparini v svojih litografiranih študijah s področja slovanske etnografije. Tako v »Il matriarcato slavo« 1949 in v »Mutilati e tradizioni del ‚bumerang' nella cultura slava« 1949—50, oboje v litografiranih izdajah Istituto universitario di Ca'Foscari, Venezia. Gasparini razlaga nekatera slovanska mitološka bitja kakor Jago babo ali ruskega Koščeja z južnoslovanskim kolom vred za ostanek četrtega Schmidtovega prakulturnega kroga. V široko zasnovanih in od vseh vetrov znešenih pravljičnih motivih vzbuja porabljeni slovanski material dojem včasih kar nasilne iztrganosti iz celote, poleg tega pa mu tudi zelo številne grobe napake v podajanju slovanskih citatov odrekajo potrebno resnost. Treba pa jih je registrirati tudi za našo etnografijo in morda se kdaj utegnejo nekatera njegova opozorila izkazati porabna. V svojem jedru pa vsi takšni poskusi niso nič drugega kakor nasilno natezanje slovanskega gradiva na kopito neke določene teorije, kateri se mora snov že a priori podrediti.

Spet drugačno pot pa je pri tolmačenju slovanske višje religije izbral Václav Machek, ki je v Essay comparatif sur la mythologie slave v RÉSl. XIX, 48 poskusil vsaj ruski krog bogov izpeljati iz indoevropske dediščine v Schrödrovem in Dumézilovem duhu. Toda to se mu ni prepričljivo posrečilo. Zavrača ga že Unbegaun v zgoraj omenjeni, meni nedostopni razpravi. Zanimive so njegove drzne etimologije nekaterih božanskih imen, katere spravlja Machek v zvezo z iranskimi božanskimi epiteti. Svarog naj bi bilo identično s Svaraj —, vzdevkom Indre, Mokoš razlaga in makhá — »vzvišena«, najmanj verjetno pa je Veles, Volos, nastalo po tabuistični metatezi iz selvъ in to iz Śarvá —, epitetom boga Śred Rudre. Arijske etimologije slovanskih božjih imen so v zadnjih desetletjih posebno priljubljene, tako je Scheftelowitz ime Svarožič spravljal v zvezo s staro baktrijskim hvarəcithra »Nachkomme der Sonne« in celo Stribog, ki je Niederlu zvenel še najbolj slovansko, je našel pri Vasmerju in sedaj po vojni tudi pri Pircheggerju (ZfslPh XIX, 311) zelo solidno paralelo v iranskem Śribaya »lepi bog«, epitetu boga nebesnega oboka Ahura Mazdah. Verjetno

je ime v zvezi s sti. svar »blisk, nebo, sonce«, v avesti hvar »sonce, nebesna svetloba«. V tej zvezi bi bilo treba omeniti tudi Machkova izvajanja o Rarašku, katerega pozna tudi slovenska demonologija (Slav. rarogъ und sein mythologischer Zusammenhang, Linguistica Slovaca III, 84), ki je dokaj verjetno tudi iranskega porekla. Kljub vsej problematičnosti takšnih etimologij se vendarle dozdeva, da so vsaj nekatere izmed njih vendarle boljše od prejšnjih razlag. Oštirjevi poskusi tolmačenja teh imen kot traškega substrata niso do sedaj vzbudili v slavističnih krogih nobenega odziva. Ako bi bilo te iranske etimologije mogoče sprejeti kot popolnoma gotove, potem bi seveda v imenih bogov ruskega kroga lahko videli starejšo slovansko dediščino, saj je tudi večina drugih iranskih izposojenk last vseh slovanskih jezikov. Nekateri avtorji bi tudi ime Peruna radi izvedli iz iranščine, ker ga glasovno ni mogoče spravljati v direktno zvezo s starim ide. izrazom za hrast. Zato je mogoče tudi tukaj misliti na substrat ali na tabuistično glasovno zamenjavo. Sedaj po vojni ruši posebno italijanska lingvistična šola stare ustaljene pojme o indoevropski jezikovni skupnosti in skuša tudi notranji razvoj ide. jezikov razlagati z usedanjem ene plasti na drugo, izkušnje substratne teorije prenašajo na ta način tudi v ožji svet indoevropskih narodov.

Lahko si predstavimo, kakšnega velikega pomena bi bila najdba ptujskega svetišča za celotni kompleks vprašanj slovanske višje religije, ako bi se posrečilo nedvomno ugotoviti, da je to res svetišče in da pripada slovanski kulturi. Zaenkrat pa je tudi to samo hipoteza, ki sama po sebi še ne more odločati, dokler je druge arheološke najdbe ne potrdijo.

Nič manj pozornosti kakor problemom slovanske višje religije pa ne posvečajo novejši raziskovalci tudi slovanski demonologiji, ki je še sorazmerno dokaj slabo obdelano področje. Vendar pa bi prav široko zasnovane primerjalne demonološke študije utegnile jasneje ugotoviti, kaj je skupno slovanskega, kaj zanesenega iz drugih kultur in kje povsod najdemo paralele k posameznim pojavom. Do sedaj je v tem pravcu še zelo malo storjenega. Nemogoče pa je ugotoviti kar koli z metodami, s katerimi je operiral Mal. Silno nekritično meša med seboj najrazličnejša dejstva in prav malo mu je mar, da bi ugotavljal, kaj je res slovenskega. Najhuje pa se je zaletel pri mitološkem tolmačenju krajevnih imen. Nazivi tipa Nedelja, Sobota, Torek, Podsreda, Podčetrtek se dajo mnogo bolj preprosto razložiti. Ako bi Mal odprl samo Krajevni leksikon Dravske banovine, bi se lahko prepričal, da so se v Podsredi in v Podčetrtku vršili ob teh dnevih semnji in takrat je tudi graščak opravljal sodstvo. Imena te vrste so povečini nanizana na robovih Panonske nižine. Madžarsko se nedelja imenuje vasárnap, kar bi se dobesedno prestavilo »semanji dan«. V številnih krajevnih imenih srečujemo vasárhely, to pomeni »semanji kraj«, n. pr. Lendvavasárhely, slov. Dobrovnik. Prav tako najdemo krajevna imena Szombathely (sobotni kraj), Szerdahely (sredni kraj) in morda tudi Kethely (kedd = torek). S personifikacijami dnevov v tednu nimajo ta imena očividno ničesar opraviti. Po stari Peiskerjevi teoriji (Blätter für Heimatkunde IV, 49—57), katere v slavistiki niso sprejeli, naj bi bil Torek zaradi starega zapisa (1309: burg Twaroch) v zvezi z božanstvom

Tvarohom, enako kakor Tarovec. Toda kljub kasnejšim Pircheggerjevim izvajanjem (Zeitschrift für Volkskunde VII, 112-9), o katerih je med vojno referiral pri nas Kelemina (GMDS XXIII, 151), bi pripomnil, da se nižjeavstrijski Dürrnstein, katerega je že Lessiak v Carinthiji 1922, 26 in 50 izvajal iz starejšega Diernstein, torej »Fels der Jungfrau«, že v zgodnjem srednjem veku piše Tyrenstein, kar je R. Müller še v prejšnjem stoletju pravilneje izvajal iz stvn. tirnpoumâ = Dirndelbaum (Lindhoudt ZONF III, 126 in Kranzmeyer ZONF VIII, 104). Vsem takšnim in podobnim mitološkim razlagam manjka prepričljivih dokazov in vise vedno v zraku.

Mnogo solidnejša, kakor Malovo obravnavanje demonologije pa je disertacija Leopolda Kretzenbacherja Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slovenen (Joanneum, Schriften des Südostdeutschen Institutes III, 1941), čeprav bi se tudi temu delu dalo očitati mnogo pomanjkljivosti. Predvsem je Kretzenbacher premalo razgledan v slavistiki ter ni zasledoval, kako se posamezni slovenski in alpsko nemški mitološki pojavi odražajo v ostalem slovanskem svetu, ne samo v germanskem. Uporabljal je zelo skromno slavistično literaturo. Razen Kelemine, na katerega se najbolj naslanja, je za slovenske vire segel samo po Brinarju, Möderndorferju in Šašelj-Ramovšu. Za primerjave z južnimi Slovani se je zadovoljil samo s Schneeweissom. Bilo pa mu je v Grazu na razpolago poleg tiskanih tudi več rokopisnih zbirk folklornega gradiva iz jezikovno mešanega ozemlja, s katerimi slovenski raziskovalec ne bi mogel operirati. Po veliki večini je že Kelemina v uvodu k svojim bajkam opozoril na germanske mitološke elemente v slovenščini, tako da Kretzenbacher ni povedal dosti novega. Kakor sta se med vojno Kranzmeyer in Saria trudila, da z vsemi, dokaj šibko utemeljenimi sredstvi poudarjata nemškost obmejnih pokrajin, bi se dalo tudi Kretzenbacherju marsikaj očitati od te strani. Podrobno zasleduje vsak posamezni pojav v germanskem svetu, ne išče pa zanje slovanskih paralel. Sicer se mu ne bi primerilo, da bi Torklo istovetil s Pehtro, ki nedvomno pripada germanskemu mitu. Pri etimologiji imena Torklja pa se Kretzenbacher in Mal brez pridržkov odločita za mnenje, da ga je treba izvajati iz torek, kakor je mislil že Miklošič v EW. Kelemina si tega ni upal trditi, čeprav je tudi sam objavil bajko (št. 199), v kateri je ime tolmačeno na ta način. Je pa to prav lahko samo ljudska etimologija. Staro indijsko božanstvo preje Tarku ima svoje sledove tudi v germanščini (Herbig IF XXVI, 377—8) ter je lahko po neki neznani poti prišlo tudi k Slovencem, čeprav indijskemu tarku — »kolovrat« glasoslovno ustreza »trak«. Keleminova previdnost je pri takšnih in podobnih imenih več kakor opravičena. Najšibkejše mesto v slovanski etnografiji so prav etimologije, kar ni nič čudnega pri silnem pomanjkanju kompletnih in zanesljivih etimoloških slovarjev, katerih se na srečo v najbližji bodočnosti obeta cela vrsta (Machek, Vasmer, Skok itd.). Pri mnogih iz germanščine in romanščine prevzetih mitoloških imenih imamo opravka samo s tabuističnim kritjem, kar sicer Kretzenbacher v uvodu priznava, v tekstu samem pa tej plati jezikovnih kontaminacij ne posveča nobene pozornosti. Imena kakor škrat, taterman, gestrin (= Wassermann), Žalik žene itd. so prav tako kakor besede tipa striga, kuga, betežen, šent samo

rezultat primitivnega verovanja, da duhovi ne razumejo tujega jezika ter se z izposojeno besedo brez skrbi govori o tem. Ima pa Kretzenbacher prav, ko poudarja, kako so germanske mitološke predstave pogosto prekrile sorodno slovansko dediščino s svojimi elementi.

Metodično zelo dobra pa je Grafenauerjeva razprava »Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah« v Etnologu 1944. Druge študije s tega področja pa mi niso dostopne. Tako je graški docent Linda Sadnikova napovedala v Wissenschaft und Weltbild I, Heft 3, 1948 svojo knjigo »Südosteuropäische Rätselstudien«. Po njenem poročilu sodeč se je naslonila na zadnje Liungmanovo sumerijsko migračno teorijo (Traditionswanderungen Euphrat-Rhein, Helsenki 1937—8), morda se pa za mnogo obetajočim naslovom skriva tudi kaj drugega. Knjiga mlade, marljive informatorke o slovanskih problemih v nemškem povojnem svetu še ni prišla v Ljubljano. Tudi poljski etnograf W. Klinger je lani napovedal novo delo o slovanski demonologiji. Iz njegovih dosedanjih objav se zdi, da ga najbolj privlačuje smer, katero je svoj čas začel v etnografiji Murko, analiza antičnih in slovanskih komparacij v mitologiji. Gre pa morda le predaleč. Tako je v SAU 48, 293—6 poskusil razložiti etimološko temno besedo vila iz grškega Sibylla, v bizantinski izreki Sivylla, kjer naj bi Slovani prvi zlog razumeli kot kazalni zaimek, zato je nastopila dekompozicija vila. Drzna razlaga, za katero ni verjetno, da bi jo kdo sprejel.

Na vseh koncih in krajih je sedaj po vojni opaziti celo vrsto prizadevanj, da bi se našla zadovoljiva rešitev za odprte slovanske probleme, katerih je posebno v etnografiji izredno mnogo. Čas bi bil že, da bi se tudi pri nas kdo lotil sintetičnega dela. Na noben način pa za narodno kulturo tako važnega področja ne smemo pustiti v rokah nepoklicanih.

Résumé

QUELQUES REMARQUES SUR LA MYTHOLOGIE SLOVÈNE AU COURS DE LA DERNIÈRE DÉCADE

Malgré la guerre, la littérature relative aux problèmes de la mythologie slovène et slave s'est fort accrue. Parmi les auteurs slovènes du pays il faut mentionner surtout Joseph Mal et l'académicien Ivan Grafenauer. Ces deux savants se distinguent entre eux tant par leurs méthodes de travail que par les résultats de leurs recherches. On peut reprocher à l'historien Joseph Mal un certain manque de criticisme. Dans son essai d'une description intégrale de la mythologie slovène il a confondu entre elles les représentations religieuses des cultes poméranien et russe, les admettant sur le territoire des Slaves du sud dans une ampleur presqu'égale à celle que nous observons auprès des romantiques. De même, sa présentation de la démonologie slovène manque de justesse scientifique. Pour lui, tout renseignement, qu'il soit de caractère historique ou ethnographique, est de valeur égale. Il ne tient pas le moindre compte de la critique contemporaine des textes; il opère avec des matériaux

ethnographiques douteux; il émet des hypothèses téméraires se basant sur des faits peu importants pour lesquels on se demande s'ils ont quelques liens entre eux. Il a même commis l'erreur de vouloir expliquer par la mythologie les noms de lieux tels que Nedelja (Dimanche), Sobota (Samedi) etc.

Ivan Grafenauer, au contraire, a essayé d'établir dans ses études une théorie inédite et tout à fait personnelle sur le monothéisme slave primaire. S'appuyant sur la doctrine de P. W. Schmidt, il a tenté d'y adapter les matériaux slaves. Son point de départ, ce sont deux contes préculturels de Trdina sur la formation de la terre, pour lesquels il essaie de démontrer l'origine authentiquement slovène. Le parallèle irano-slave d i e u au sens premier de «donneur», il le dérive d'appellations sémantiquement égales, communes dans les cultures arctiques. Un autre point d'appui de son hypothèse, c'est le nom de Kurent qui serait, d'après l'avis du savant, identique à la divinité lunaire finno-ougrienne Keremet. Toutes ces dérivations sont cependant excessivement reconstituées et trop hypothétiques pour obtenir droit de cité dans la philologie slave.

En ethnographie il est absolument nécessaire de refuser toute tentative d'adaptation plus ou moins forcée des matériaux slaves à certaine théorie à la mode à un moment déterminé. Tout comme la théorie positiviste sur la formation de la religion n'a pas réussi à mettre en harmonie la tradition mythologique slave, de même la théorie des cycles culturels et du monothéisme primaire ne peut pas non plus résoudre le complexe de la mythologie slave. A côté de Grafenauer, le professeur vénitien Gasparini opère lui aussi ces temps derniers avec une méthode semblable, interprétant la J a g a b a b a slave, le K o š č e j russe et la danse K ô l o comme un réliquat du quartième cycle préculturel de Schmidt.

C'est le slaviste tchèque Václav Machek qui a tenté une troisième voie, celle d'adapter la mythologie slave aux conclusions de Schröder et de Dumézil sur les fondements religieux des Indo-européens. Lui non plus n'a pas réussi à convaincre.

Au début de la guerre, Kretzenbacher de Graz a publié une étude sur les influences germaniques dans la mythologie slovène. Il s'appuyait essentiellement sur les idées de J. Kelemina. Il tient trop peu compte des parallèles slaves; c'est pourquoi il y a bien des exagérations dans ses conclusions. Dans une coexistence étroite des Slovènes et des Allemands alpins, bien des traits communs se sont formés; il n'est pourtant pas possible de tout proclamer germanique. Tant que toutes les particularités locales ne seront pas exactement déterminées et localisées, on continuera à se quereller pour savoir quelle est la part des génies slave et germanique.

Les livres de Mme Linda Sadnik, chargée de cours à l'université de Graz, ainsi que ceux du polonais W. Klinger ne sont pas accessibles à Ljubljana, de même que les publications d'après-guerre de B. Unbegaun. C'est pourquoi il nous est impossible d'en rapporter.

Dve pravljici iz Črneje

Zapisal Niko Persič

1.

Dan bôt so bê tàrje sìnuvje, an so mjeli tri końè. An zàt te bòį stàri o uzèų nèa an o šòų. An zàt o vídeų nu bàbu tu nu pòču ke na ni morlà veljesti ų̀on. An zàt na mu ǵàla ke ju ų̀on ųlječe. On o ni tjeų an zat o šòų. O šòų tu dan pais, an obrjèduų karabinìrji. One so mu uzèli końà an so a ložlè tò o paražòn. O paršòų te sekòndi, o zèų końà an o šòų še te. O šòų po tèį pòti ku te drùi; o vìdeų še te tu bàbu, tu tèį pòči. An na mu ǵala ke ju ųlječe ų̀on. An on o ni tjeų an o šòų, po tèį pòti ku te drùi. An še tèa so ložlì to ų paražòn. An zàt te tjàrči o šòų an o vìdeų še te tu bàbu, ka na mu ǵàla ke ju ųlječe ų̀on. An te o ju uljekuų ų̀on. An zàt na mu dàla dan tavajùč ke kâr a o zlarǵòų o vìdeų pôųno za jésti. An zàt na mu dàla nu borsètu ke kàr o bùta to ų mîr če skakâti ų̀on nòme sóųte. An zàt na mu dàla dan šivilòt ko kar o šivilà če ųsè jùdje skakâti. An zàt o šòų še te. An še tèa so zapèrli an mu ųzèli końà. Alòre drùi dân o paršòų dòų te od miǹèštre; zat te màli o zlarǵòų tavajùč an so počnèli jèst. An te drùi o mųoruų jetì názat zàke niso tjeli jésti miǹèštre ńaà. An zat o šòų or an povjedou rèu ke néčejo jésti, ke majò dan tavajùč ke mâ ųsaà za jésti. An zàt re o poslòų nèa po tèa ko prìde or. An zàt o šoų or an mu ǵàų kųo če za te tavajùč. On o ǵàų ke ma pokazâti ńaà hčì na koljeno. An zàt o šòų spèt ų paražòn. Pôten drùi dân o šòų dòų spèt te od miǹèštre. Te ko mjeų šivilòt o takòų šivilât an te od miǹèštre o takòų skàkat, an o ju ųsù razlìu dòų mjes nòe. An zàt o šòų or jokôć, ų̀os opečèn, or rèu. An zàt o poslòu a pųon (= po ńaà) a on o šòų or. An zàt o mu ǵàų kųo če za te šivilòt. A on o ǵàų ke mâ pokazâti te pàlac debèli to ų nòe. An zàt o šòų spèt to u paražòn. Pôten o paršòų dòù spèt te od miǹèštre an zàt o takòų bútat tu špòrtu tu mîr, an so skakàli ų̀on sòųte. An zàt so poslàli pųon ųsaà za jésti. A pôten o šòų or an o ǵàų rèu ke néčejo jésti. An zàt re o je a poslòų doų pųon an o ǵàų kųo če še za tu borsètu. An zàt o ǵàų ko mâ jetì spàt z ńa hčèrju nu nųoć. An zàt so bê in dòį spàt ž ńu, an zat s tîn krâjan ke na bô obràćena tèa na če uzêti. Alòre po nocè to a jèlo sràńe an zàt te ot tavajùča o šòų sràt tu dan pèč; an zàt o peršòų názat jedôč karamèle an o ǵaų ke snjedoų ńaà drèk te ko srąų. An zàt o šòų še te drùi sràt, an zàt o snjedoų óbe dųà kùpa. Pôten to je smardjelo s tîn krâjan ko bìų te ko snjedoų drèk. An zàt drùi dân na bâ obràtjena s tîn ko jèdoų karamèle an na uzèla tèa.

2.

Dàn bôt na bâ na màti an dan sìn. An zàt te sìn o stòų sìmpri tjè za óńan. Dàn dân o se impensòų ke mâ jetì lédat prinčipèsu. An zàt o lųožuų dan hljebac tu dan žàkej an o šoų. Po cjesti o je obrjeduų kopàrina Grìlina an o mu ǵàu kãn o rè. On o ǵàų ke rè lédat prinčipèsu; o ǵàų ke rè še on. An o a lųožuų tu žàkej, ma o mu ǵaų za ne jésti pìncu ko mâ tu ų žàkej.

An zat o je obrjeduų bótru Mìšicu an na mu ġàla kān o rè. An o ji ġàų: »princìpèsi«. An o ju lụožuų tu žàkej še tu. An zàt so mu rozeàli pìncu. On o ni ćúu zàke o mjeų pôụne ùhe pèpula. An zàt o je obrjeduų kopàrina Zmjardàrja an o a lụožu tu žàkej. An zàt o paršòų tu dan paîs. An o je obrjeduų dụà rukèla an o stụoruų dan ćarùč. An o ụpnèų Grílina an Zmjardàrja to u tamòn, an Míšicu ta sprèj. An zàt o šòų or po pòti. A princìpèsa na bâ or na nin cúkacu ke na mjela ńe palàč. An zàt onè so hodìli or; a on za ji stortì smeâti o pràvuų: »gi, gi ụòlt, ụòlt!« An onà na se posmeàla. A or onà na mjela na ćapitàniha. An zàt, zake na ne a uzòme, o je lụožuų tu u paražon ụsè štìri. Pôten Grì ponoćè o šòų na balkòn grilât. A princìpèsa na ġàla: »Če ljepo ćantà te Grì!« — Ma jà! — o ġàų ćapitàni an o je zaspàų. Gri o šòų dòų u paražòn spèt, an zàt o šòų Zmjardâr or cárkat drek ụòn z rìti ćapitànihu. Drùi dân so mjeli ụsù osrànu pastèų. An zàt déjklice so opràle. An princìpèsa na ġàla ćapitànihu: »Ne stùi srâti tu pastèų. Če ne te níčin.« Drúu nụoć o šòų or Gri spê grilât. An o zaspàų, an zàt o šòu or Zmjardâr spê cárkat drèk z riti ot ćapitàniha. Drùi dân princìpèsa na mu ġàla ke če stôre še nu nụoć kompàńo ke na će a poslâti tà. Drùu nụoč o šòų spê Grì grilât, an o je zaspàu. An zàt o šòų Zmjardâr spê, ma ćapitàni o lụožuų dan tapòn ụ rèt. Zmjardâr ni mụoruų stortì nèč. An zàt o šòų dou an povjedou Míšici. An onà na šlà tu pévar an na se ljepo impeverâla an na šlà or, an na mu pasàla pot nụos. An zàt, kadà rešpiròų, o je kíhnoų, an mu šòų ụòn tapòn. An zàt o šòų or Zmjardâr: o ljepo spê pocárkoų. A drùi dân princìpèsa na a tjela več. An na je uzèla tèa ko ju je stụoruų smeâti.

Obe pravljici je povedal 12-leten deček.

Prevod v knjižno slovenščino

1.

Enkrat so bili trije mladeniči in so imeli tri konje. In potem je najstarejši vzel enega in šel. In potem je videl babo v vodnjaku, ki ni mogla priti ven. In potem mu je rekla, naj jo povleče ven. On ni hotel in potem je šel. Šel je v vas in srečal orožnike. Vzeli so mu konja in ga dali v ječo. Prišel je drugi, vzel konja in šel tudi on. Šel je po isti poti kot prvi. Tudi ta je videl babo v tistem vodnjaku. In ona mu je rekla, naj jo povleče ven. In on ni hotel in je šel po isti poti kot prejšnji. In tudi tega so dali v ječo. In potem je šel tretji in videl tudi on babo, ki mu je rekla, naj jo povleče ven. In ta jo je povlekel ven. In potem mu je dala prtiček: ko ga je razgrnil, je videl polno jedi. In potem mu je dala torbico: ko udari z njo ob zid, bo skakal ven sam denar. In potem mu je dala piščalko: ko zapiska, bodo vsi ljudje skakali. In potem je šel tudi ta. In tudi tega so zaprli in mu vzeli konja. Drugi dan je prišel dol (ječar, služabnik) z juho. Potem je najmlajši (brat) razgrnil prtiček in začeli so jesti. In oni je moral iti nazaj, ker niso hoteli jesti njegove juhe. In potem je šel gor in povedal kralju, da nočejo jesti, da imajo prtiček, ki

ima vsega zadosti. In potem je kralj poslal po tistega, naj pride gor. In potem je (mladenič) šel gor in (kralj) mu je rekel, kaj hoče za ta prtiček. On je rekel, da mora njegova hči pokazati koleno. In potem je šel spet v ječo. Potem drugi dan je šel spet dol tisti z juho. Ta, ki je imel piščalko, je začel piskati in tisti z juho je začel skakati in jo je vso razlil med noge. In potem je šel gor objokan, ves opečen, gor h kralju. In potem je (kralj) poslal ponj in (mladenič) je šel gor. In potem mu je (kralj) rekel, kaj hoče za to piščalko. In on je rekel, da mora (kraljična) pokazati debeli prst na nogi. In potem je šel spet v ječo. Potem je prišel dol spet ta z juho in potem je oni začel tolči s torbico ob zid in je skakal ven denar. In potem so poslali po vseh vrst jedi. In potem je šel (služabnik) gor in rekel kralju, da nočejo jesti. In potem ga je kralj poslal dol po (mladeniča) in je rekel, kaj hoče za to torbico. In potem je rekel, da mora iti spat z njegovo hčerjo eno noč. In potem sta spala z njo v dveh; in potem v tisti kraj, kamor bo obrnjena, tega bo ona vzela. Potem ga je ponoči pritisnilo na stran in ta s prtičem je šel srat v posodo (?). In potem je prišel nazaj, jedel je karamele in rekel, da je snedel svoje blato. In potem je šel tudi oni srat in potem je snedel oba kupa. Potem je smrdelo s tiste strani, kjer je bil oni, ki je jedel blato. In potem drugi dan je bila obrnjena k temu, ki je jedel karamele, in je vzela tega.

2.

Enkrat je bila mati in sin. In potem je sin stal zmerom za ognjem. Nekega dne se je spomnil, da mora iti obiskat princeso. In potem je dal hlebec v vrečo in je šel. Po cesti je srečal (našel) botra cvrčka in ta mu je rekel, kam gre. On mu je rekel, da gre obiskat princeso; (cvrček) je rekel, da gre tudi on. In ga je dal v vrečo, a mu je rekel, naj ne jé pince, ki jo ima v vreči. In potem je srečal botro miško in ona mu je rekla, kam gre. In on ji je rekel: »K princesi.« In on je dal v vrečo še njo. In potem sta mu grizla pinco. On ni slišal, ker je imel polna ušesa pepela. In potem je srečal botra govnača in ga je dal v vrečo. In potem je prišel v neko vas. In je našel dva motka in naredil voziček. In je vpregel cvrčka in govnača za oje, miško pa spredaj. In potem je šel gor po poti. In princesa je bila gori na gričku, je imela svojo palačo. In potem so oni hodili gor; in da bi jo spravil v smeh, je govoril: »Gi, gi uolt, uolt!« In ona se je nasmehnila. A gori je ona imela nekega kapitana. In potem, da bi ne vzela (mladeniča, ki jo je pripravil v smeh), je (kapitan) dal v ječo vse štiri. Potem je cvrček ponoči šel na okno cvrčat. In princesa je rekla: »Kako lepo poje ta cvrček!« — Seveda! — je rekel kapitan in je zaspal. Cvrček je šel spet dol v ječo, in potem je šel govnač gor bezat blato iz riti kapitanu. Drugi dan so imeli posteljo vso pomazano. In potem so dekle oprale. In princesa je rekla: »Ne maži se v posteljo! Če ne, te nočem.« Drugo noč je šel cvrček spet gor cvrčat. In (kapitan) je zaspal in potem je šel govnač spet bezat blato iz riti kapitanu. Drugi dan mu je princesa rekla, da ga bo poslala proč, če bo še eno noč naredil kaj takega. Drugo noč je šel spet cvrček cvrčat in (kapitan) je zaspal. In potem je šel govnač spet (gor), a kapitan (si) je dal zamašek v rit. Govnač

ni mogel storiti nič. In potem je šel dol in povedal miški. In ona je šla v poper in se lepo opoprala in je šla gor in mu je šla mimo nosu. In potem, ko je vdihnil, je kihnil in mu je šel ven zamašek. In potem je šel gor govnač, je spet lepo pobezal. Drugi dan pa princesa ni hotela več (kapitana). In ona je vzela tega, ki jo je spravil v smeh.

Pripomba

Tukajšnji pravljici je Niko Persič zapisal pozimi 1945/46, ko je v Črneji nabiral jezikovno gradivo (gl. N. Persič, Črneja. RAZGLEDI V. Trst 1950, str. 89—92) za svojo doktorsko disertacijo »Il dialetto di Cergneu«. Pravljici — krajevno ime je pravzaprav »právica« — sta vzeti iz dodatka k disertaciji, ki je shranjena v Institutu za slovansko filologijo na univerzi v Padovi (prim. A. Cronia, Contributo alla dialettologia slovena. SR III, 1950, str. 321).

1. Za prvo črnejsko »právico« imamo med rokopisnim gradivom v arhivu Etnografskega muzeja v Ljubljani zanimivo inačico »Od fruške« iz slov. Istre (moj zapis iz Babičev pri Kopru, 1950; teren 4, zvezek 33, str. 62—65). Glede treh čudodelnih darov, ki jih dobi najmlajši brat, prim. Bolte-Polívka, Anmerkungen zu den KHM der Brüder Grimm, I, 360. Tukajšnji mladeničevi pogoji za odstop čudodelnih predmetov se drugod pojavljajo kot preizkušnja ali uganka, kakšno posebno znamenje ima kraljična na telesu; o tem obširneje V. Ja. Propp, (Istoričeskie korni volšebnoj skazki — meni dostopno samo v italijanskem prevodu:) »Le radici storiche dei racconti di fate.« Einaudi, Torino 1949, str. 520.

2. Druga črnejska právca pa spada v krog inačic Grimmove »Die goldene Gans« (Bolte-Polívka II, št. 64, motiv C^2). Naši morda najsorodnejša je italijanska zgodba iz 17. stoletja: »Lo scarafone, lo sorece e lo grillo« (Basile, Pentamerone III, nr. 5 — Bolte-Polívka IV, str. 224).

Obe pravljici sta zapisani zvesto po pripovedovanju. Druga je razmeroma boljša, medtem ko je v prvi nekaj nedoslednosti oz. nejasnih podrobnosti ali celo vrzeli. Snovno imata svojo vrednost, način izražanja pa je precej okoren. Pač ni rojen pravljičar vsak, kdor pripoveduje. Seveda priložnostnemu 12-letnemu (!) pripovedovalcu ne moremo zameriti. In zapisovalcu tudi ne, saj mu je bilo v prvi vrsti za to, da dobi jezikovno pristen tekst.

Za tukajšnjo objavo je izvirni Persičev zapis zaradi tiskarskih težkoč precej poenostavljen. Izpadla so znamenja za kvaliteto vokalov; ä, ë, ï, ö, ü podajamo z à, è, ì, ò, ù; nam. i͡e in u͡o bereš povsod je in uo; v infinitivih je ę nadomeščen z i; ǵ = g. Na nekaterih redkih mestih slutim, da zapisovalec ni podal originalnega glasu (če, nečejo, hči = će, nećejo, hći), vendar nisem hotel posegati v rokopis. Samo za nedosledno rabo nj in ń sem povsod dal ń. Pri prevajanju v knjižno slovenščino sem v dvomih upošteval zapisovalčev italijanski prevod, razen na enem mestu: tu dan peč — su un sasso (kamen — péć — je v terskem dialektu ženskega spola).

Milko Matičetov

Résumé

DEUX CONTES POPULAIRES DE ČRNEJA

L'auteur publie deux contes populaires slovènes, provenants de Črneja — Cergneu, village situé dans la partie occidentale de la «Beneška Slovenija» (Slovénie Vénitienne), commune de Neme — Nimis, Province d'Udine, Italie.

Iz otroškega življenja v Štandrežu pri Gorici

Andrej Budal

Štrimbuš-štrambuš

Štrimbuš-štrambuš mi je znan iz Štandreža pri Gorici, kjer so ga pred pol stoletjem še dosti redno praznovali. Zdaj pa se precej izgublja, če ni že čisto izumrl. To je sredpostni običaj, ki se je za tedanje otroke po svoji pomembnosti meril z nabiranjem hlebčkov na Vse svete. (Primerjaj Cankarjeve »prešce«). Vendar je razlika med obema precejšnja.

Hlebčke smo nabirali na Vse svete zjutraj in obšli s culami in koški vso vas v prvih dopoldanskih urah, včasih že od šestih do osmih. Predstavljali smo se v gručah z besedami: »Smo prišli brat hlebce.« Gospodinja je navadno vprašala: »Pa molili ste kaj — molili? Za verne duše?« Začela je deliti hlebce, navadno koruzne, pri kakšni premožnejši hiši pšenične, včasih jabolka in orehe ali kakšno jajce; če ni bilo drugega ali če so hlebci že pošli, tudi koruzne latice. Pri takem pobiranju je šel navadno le eden od hiše z večjo skupino znanih otrok tistega konca in je z njo oblezel vas. Važno je bilo, da se tak nabiralec vrne s težko culo domov.

Štrimbuš-štrambuš pa je bil precej drugačen. Navadno se je vršil v popoldanskih urah, ne v večjih skupinah, ampak po trije ali štirje otroci od iste hiše so obiskali popoldne nekaj zelo znanih ali sorodnih kmetij. Cul in košev skoraj ni bilo treba, ker so bili darovi namenjeni bolj za popoldansko malico nabiralcev kakor za dom: kos kruha, orehi ali lešniki, kos pogače, izredka kakšno jajce. Važnejša od cule je bila pri štrimbuš-štrambušu palica ali šiba, dolga od enega do poldrugega metra, na enem koncu preklana, da se je v ta precep vtaknil okrasek v obliki srednje velikega in srednje debelega zvezka iz belih ali raznobarvnih mehkih listov, ki so bili na zgornjem koncu razrezani v franže. Otroci so nosili palice pokonci, da so resaste metlice mahljale v zraku, in vpili veselo skakljaje: »Štrimbuš-štrambuš! Štrimbuš-štrambuš!« kakor bi hoteli mimo idoče pozdravljati ali jim nedolžno nagajati.

»Kako lep štrimbuš-štrambuš imaš!« se je rada začudila kakšna ženska. »Kdo ti ga je naredil?«

»Mama,« je bil navadno odgovor, zlasti pri manjših otrocih od štirih do šestih ali sedmih let. Starejši so se radi hvalili, da so ga sami naredili ali da ga jim je pripravil starejši brat ali sestra. Najbolj priljubljene so bile žive barve, posebno barve slovenske trobojnice. Čim debelejša, čim bolj košata in živopisana je bila papirnata metlica na palici, tem ponosneje in zavestneje smo jo nosili, tem lepših darov smo pričakovali.

Tak popoldan se je pričel navadno s tem, da smo po kosilu posedli z materjo na koncu dvorišča, kamor je le nekaj uric segalo februarsko ali marčno sonce, med hlevi in strešnjo, pod sosedovim zidom. Tudi druge dneve, če so bili lepi, smo radi posedali z materjo tam. Navadno je mati šivala ali pletla. Ta dan pa smo ji pripravili palico in prinesli papirja, ki smo ga že prej spravljali ob raznih prilikah, in prosili, naj nam naredi vsakemu

svoj štrimbuš-štrambuš. Težko je bilo zadovoljiti vsa naša pričakovanja. Stali smo okoli nje in napeto sledili njenemu izravnavanju in upogibanju listov, posebno pa še zarezavanju res in nato nasajanju metlice na palico. Razni štrimbuš-štrambuši so bili urezani po velikosti otrok, za manjše manjši, za večje večji. Če je hotel kateri pribiti, da je njegov lepši, je mati rada trdila, da so vsi lepi. Naročala nam je, naj z njimi ne mahamo preveč, da se metlice ne zmaknejo ali ne strgajo.

S štrimbuš-štrambuši smo najrajši zahajali k obema starima materama, očetovi in materini. Prva je bila visoka, ravna in varčna žena, ki je skromne darove rada obsipala z obilnimi nauki in opomini. Druga je bila sključena, radodarna ženica, ki je s pogledom uživala nas, ko smo mi na dvorišču uživali, kar nam je prinesla v dar.

Ni mi znano, ali je bil običaj razširjen tudi po sosednjih vaseh, v Sovodnjah ob Soči, v Mirnu, Šenpetru, Vrtojbi in drugod. Ime ne zveni preveč domače in bi lahko prihajalo iz goriške furlanščine. Spominja na tvorbe kakor: vija-vaja, šviga-švaga, muca-maca, francoski clopin-clopant, italijanski tiritera i. dr. Prva in druga svetovna vojna sta pahnili običaj tudi v Štandrežu precej v pozabo, prav kakor pobiranje hlebčkov »na vahte« ali na Vse svete.

Pándəlo

Pándəlo, pándulo ali pándolo je dobro ped dolg košček lesa, ki ima največ dva centimetra v premeru in se na obeh koncih priostri ali »ošpiči«. Igralec drži v desnici približno meter dolgo palico ali »maso« (ital. mazza?), s katero udari po enem koncu naostrenega lesa na tleh, da zleti pándəlo v loku daleč naprej. Vsi igralci stečejo tja, da prisostvujejo kot priče, ko prvi igralec začrta s koncem pándəla v tla, do kod je vrgel. Nato igrajo naslednji in vsak začrta svoje znamenje. Kdor vrže najdalje, dobi »pont« (ital. punto) in prvi nadaljuje igro. Kdor doseže največje število »pontov«, dobi vso igro.

Kadar so posamezne razdalje skoraj enake in sporne, se zmerijo z »maso«, ki se položi v začetku razdalje na tla in se po dolgem po tleh preobrača do znamenja. Ker jo je mogoče tudi krivo in sleparsko premikati, pride prav lahko do prepira in redkeje do pretepa, v katerem se »masa« rada izprevrže v orožje tistega, ki jo drži.

Igra se vrši po dvoriščih in cestah, manj po travnikih, ker na mehki travi ni mogoče po pándəlu tako živo udariti, da bi daleč odskočilo. Spretni igralci pospešijo odlet pándəla s tem, da ga še v zraku udarijo z »maso« od spodaj in ga tako poženejo više in dalje. Posebno izurjenim se posreči dvakraten al celo trikraten udarec od spodaj, tako da se igra razvije v zračni ples s pándəlom. Včasih se v igri določi obveznost enega takega udarca in tedaj igralec brez njega brž izgubi, tudi če mu pándəlo daleč zleti.

Igra je še danes zelo priljubljena po furlanskih vaseh. Prav tako jo poznajo slovenske obmejne ali mešane vasi. Če besedi premakneš poudarek in izgovoriš »pandólo« ali »pəndólo«, postane ta izraz psovka in pomeni: tepec, butec, prismoda. Tudi s to obliko se često izzove med igralci pretep, v katerem ima »masa« svojo veljavo.

Prsti pod dlanjo

Glavni igralec je držal izravnano levo stran s hrbtom navzgor. Drugi so od spodaj pritaknili desni kazalec na sredo pod njegovo dlan. On je nato položil svojo izravnano desno dlan na levo in jo v krogu premikal po njej, govoreč pri tem:

Hiri, hiri, haja,
šəmərtín di paja,
paja, pəjuca —
ščájpula, Mərjuca!

Pri zadnji vrstici je stisnil levo dlan v pest in skušal ujeti vanjo kazalce, ki niso bili dovolj urni, da bi se bili v tistem trenutku umaknili navzdol. Otroci od treh do sedmih let so se pri tem neznansko zabavali, posebno ker so bili mlajši počasni in neokretni in so jim zato prsti radi ostali v pasti, dočim so starejši pazili, da se v odločilnem trenutku izkažejo z urnostjo in prisotnostjo duha.

Obrazec sam nam je bil zagoneten, tuj in neumljiv, skupina besed brez pomena. Le konec nam je zvenel kot poziv: »Ujemi ga v past, Marjuca!« — to posebno zaradi besede »ščájpula«, ki pomeni v štanderškem narečju »kletka«. Šele pozneje v šolah se mi je izluščilo nekaj italijanskega ali goriško-furlanskega pomena: Ghiri, ghiri, gaia, — San Martin di paia (paglia), — paia, paiuzza (paglia, pagliuzza) — ciappi la Mariuzza! Obrazec so Štanderci posneli po laškem besedilu, s katerim so se seznanili pri svojih pogostih, zlasti trgovskih opravkih v mestu ali v Furlaniji, kamor so često zahajali po seno, govoreč: »Gremo v Lahe.« Igrica je danes precej pozabljena.

*

Štandrež je bil v mojih otroških letih čisto slovenski. Šele med obema vojnama je fašizem naselil v vasi nekaj železničarskih in drugih delavskih družin iz Italije in je bilo slišati tudi italijanske otroške skupine z italijanskimi igrami.

Résumé

COUTUMES ET JEUX ENFANTINS À ŠTANDREŽ

L'auteur reproduit, d'après ses souvenirs d'enfance de son lieu natal — Štandrež, village slovène près Gorica (Gorizia) sur Soča — une vieille coutume de la mi-carême, appelée «štrimbuš-štrambuš», et deux jeux d'enfants.

Potovanje po Koroškem leta 1795

Francè Kotnik

Leta 1798 je izšla knjiga, ki nosi naslov: Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen. Erfurt in der Henningschen Buchhandlung. — Oktav — 40 strani.

Spisal jo je neki J. H. G. S. (= J. H. G. Schlegel).

Kakor je iz vsebine razvidno, je bil pisatelj po poklicu zdravnik, po veroizpovedi pa protestant.

V uvodu se obrača avtor proti tistim potopiscem, ki so Korošce in Koroško slabo in površno opisovali. Toda noben popotnik ni nakopičil toliko laži in surovosti kakor Röder (sedaj diakon v Marbachu na Würtemberškem) v svojih potovanjih po južni Nemčiji (Zv. II. in III.). On pa se je kot nestrankarski inozemec prepričal o nasprotnem.

Potopisec je nastopil pot konec junija iz Štajerske. Neumarkt je zadnja poštna postaja na Štajerskem. Pot ga je vodila s poštnim vozom skozi Breže (Friesach), o katerih napačno trdi, da so stari Virunum. Šent Vid ob rekah Vilici in Glini z mestnim obzidjem in jarkom ima okoli 5000 premožnih prebivalcev. V mestu je skladišče železa, ki izvira iz Hüttenberga in s katerim meščani trgujejo z Italijo. Na potu proti Gospe Sveti je deževalo. Videl je koroške kmete, ki so bili odeti v slamnate plašče, kar je čudno videti, ker se z daljave zdi, da hodijo figure brez glave po polju. Slamnate plašče izdelujejo na ta način, da na gornjem koncu zvežejo potrebno množino najdaljše slame. Ko je ogrinjač gotov, ga denejo čez glavo, tako da visi okoli in okoli čez telo in dovolj varuje pred dežjem in snegom. Kakor vemo, so izdelovali plašče, ki naj bi varovali pred dežjem, iz lipovega ličja na Kočevskem na Peci, na Gorenjskem in drugod, na Kobanskem pa je bil narejen iz kostanjevega lubja, iz kostanjevega listja ali pa mešan. Pohorci so ga delali iz lasana (čarex britoides), ki spada v razred polutrav ali sašev, pa tudi iz ločja ali rogoza so ga izdelovali. Ličnik in plašč iz rogoza je zelo staro indoevropsko oblačilo (Slovenske starosvetnosti str. 21—24).

Nato je prišel popotnik na Gosposvetsko polje, ki je spomladi in jeseni večinoma močvirnato, poleti pa skoraj popolnoma suho. Kraj je znan po mestu Salla ali Tiburnija. Tiburnijo je pisatelj zamenjal z zgornjekoroško Teurnijo. Nato pripoveduje, da so na vojvodskem stolu umeščali z mnogimi smešnimi ceremonijami koroškega vojvodo, kar seveda ne odgovarja resnici, ker se je umeščanje vršilo pri Krnskem gradu na knežjem kamnu.

Nadaljeval je pot proti Celovcu. Pravi, da ga Slovenci imenujejo Selovec. To je seveda napačno. Mesto je imelo takrat 10.000 prebivalcev. Vse hiše so bile še pokrite s skodlami. V njem je tovarna za sukno in za svinčeno belilo. Tovarna za sukno izdeluje blago srednje kakovosti, druge pa mouselin, manchester in piquet, toda sedaj so po vojski s Francijo nazadovale in ne zaposlujejo toliko delavcev kakor pred 5 do 8 leti.

V višjih krogih govorijo v Celovcu veliko italijansko, zelo redko pa francosko. Cenzura je v Celovcu zelo stroga.

Popotnik se je obrnil nato proti Beljaku. Iz Vrbe ob Vrbskem jezeru so prišli po jezeru splavi, naloženi z železnino. Te splave so vlekli ob kanalu, ki veže Celovec z Vrbskim jezerom, ljudje z vrvmi. Beljak (navaja tudi lokal Ublak) ima 3 velike semnje: v avgustu, v septembru in o svetih 3 kraljih. Na te prihaja iz Italije in z Dunaja veliko trgovcev, ki uvažajo potrebne, a tudi luksuzne predmete, in prodajajo tudi slabo blago za visoke cene. Mnogo ljudi prihaja iz bližnje in daljne okolice. Ko se približa večer, začnejo kmetje pojedati in popivati, pijejo v velikih množinah italijansko in tirolsko vino pa tudi žganje. Plešejo cele noči, tako da se sliši iz vsake gostilne muzika in vpitje.

Beljaški trgovci govorijo večinoma nemško, laško in slovensko, ker trgujejo z vsemi tremi narodi. Beseda pastor velja v Beljaku za psovko.

Iz Beljaka je potoval pisatelj v nemški Plajberk, od tod pa ga je vodila pot na Dobrač, kjer stojita dve cerkvi, eno so sezidali Slovenci, drugo pa Nemci. Z njega je posebno lep razgled v Ziljsko dolino, kjer so razkropljene slovenske vasi, na travnikih pa majhne lesene hišice, v katere shranjujejo seno. Po pašnikih se pasejo črede govedi, ovc, koz in konj. Potres je leta 1345 odkrhnil veliko skalo in zasul dva trga in 17 vasi. Da bi pomirili rebeljsko uporniško goro, so sezidali na vrhu oni dve cerkvi. Ob vznožju je Podklošter (Podclofhtram), vrstijo se slovenske vasi Blače, Bistrica, Čače itd.

Ko se je vrnil z gore, je nadaljeval pot v Ziljsko dolino, kjer so tamkajšnji Slovenci uprav obhajali svoje žegnanje (semenj). Slovenci (Wenden) se imenujejo Slovenci ali Selanci = Ziljanci, nikoli pa ne Windi ali Wendi. To ime so jim dali Nemci. Gostili so se na prostem, ukali in plesali. Slovenec je večinoma vitek, bolj okreten ko debel, je pravilnega obraza, po noši se pa ne razlikuje od nemških koroških kmetov, čeravno je bila njih noša nekoč tudi tako posebna kakor ženska. Nosili so namreč koničast klobuk, okoli vratu velik ovratnik, prsnik z naramnicami, kratko suknjo, kratke široke hlače in podvezne čevlje. Očitajo jim zahrbtnost, zvitost, sovražnost proti Nemcem in spretnost v prevari in celo v kraji. Toda pisatelj misli, da je veliko tega pretiranega, in če se v čem pregrešijo proti Nemcem, so to ti večinoma sami povzročili.

Slovenka je vitka, večinoma pa še debela in zelo tršatega telesa in neredko najlepšega obraza. Črne oči in črni lasje so pri njih češči ko plavi lasje in modre oči, ki jih imajo koroški Nemci. Svojo narodno nošo so še popolnoma ohranile, ni pa v ničemer podobna oni lužiških Srbkinj. Glavo pokriva avba, ki je narejena iz finega belega blaga. Čez njo je potegnjen črn trak, podobna je tako imenovanim dunajskim kapam. Razlikuje se v tem, da je zadnjek (solčavski izraz za nemški Deckel pri avbi) potegnjen malo niže. Traki na njej so narejeni iz več ali manj finih čipk ali iz fileja in segajo daleč dol v obraz in frfrajo ob vetru ali hitri hoji sem in tja. Okoli vratu nosijo pisane korale, ki visijo poleg prsnega traka nekoliko na oprsnik. Telo obdaja steznik, ki ga komaj vidimo, ker ga večinoma pokriva nabran ovratnik, ki je narejen iz precej finega platna. Zadaj je daljši, proti plečam pa krajši, na vratu je zavezan in tudi frfra ob hitri hoji. Prsi pokriva podolgem nabrana srajca

in naprej stoječ, večinoma z zlatom uvezen oprsnik, ki se nad njim zapira steznik in varuje te dele pred nepoklicanimi napadi drznih, hotniških rok. Večinoma hodijo v širokih rokavcih, ki imajo tudi ob najtežjem delu manšete. Krilo je iz polplatnenega, pol volnenega blaga, ki se pri njih imenuje meslanka, od ital. mezza lana in ki sega komaj do kolen. Krilo je zelo nabrano, široko in je poleg ravno tako kratkega predpasnika okrašeno s pestrimi trakovi. Pas iz črnega, ozkega usnja, obložen z medenimi ploščicami, obdaja kolk. Na pasu visi do roba krila sličen jermen, ki nosi na koncu nož. Nogavice so barvaste in odevajo dobro mišičnata meča. Čevlji imajo široke pete in se zavezujejo s trakovi, pod katerimi se vidita dva okrogla velika jermena.

Pri slovenskih plesih igrajo s cimbalami, goslimi in basom. Njihovi plesi so pravzaprav takšni kakor štajerski, a kljub temu imajo mnogo svojstvenega. Sicer se tudi v malih krogih srednje hitro sučejo, toda ti pritajni obrati moških proti dekletom delajo ples posebno zanimiv. Večkrat pleše plesalec in veselo skače ali pa se suče sam, tudi njegovo dekle se suče samo in mu sledi v istih turah, dokler si ne zletita zopet v objem in tako nadaljujeta ples. Ker imajo kratka krila, večji del dekliškega telesa in obenem tudi deli, ki jih drugi narodi skušajo zakrivati, bijejo v oči. A dekleta se tako močno umivajo in drgajo, da izgubi naravna mesna barva svojo bledost in meso pordeči. To navado ni smatrati kot nesramnost, ampak jo je pripisati deželni navadi in staremu izročilu. Niti sanja se jim ne, da bi kdo to smatral za nespodobno. Nekoč so nosila dekleta, posebno v Gornji Ziljski dolini, nedrija nepokrita in so tako hodila v cerkev in k obhajilu, toda na povelje Marije Terezije so morala svoje znamenitosti pokriti in dudi daljše srajce obleči, ki prej niso segale niti do bokov. Če se je pa korzet pomaknil malo kvišku, se je videl mesnati del telesa. Če tega niso opustile, se jim je prepovedalo hoditi v cerkev in k obhajilu.

Slovenci imajo tudi ljudske pesmi, ki jih pojejo med plesom, kar traja ob žegnanjih več dni zaporedoma. V nekaterih krajih so imeli pred žegnanjskim plesom tudi vrtiljak s konji, kar pa je sedaj večinoma odpravljeno, ker se je pri tem marsikateri ponesrečil ali pa vsaj močno ranil.

Lase spletejo dekleta v dve kiti, ki sta okrašeni z rdečimi, modrimi, zelenimi ali mešanobarvnimi trakovi. Kite so dolge in leteč visijo po hrbtu. Če je nestanovitno vreme, nosijo pod pazduho veliko zvito ruto z rdečim robom. Ko začne deževati ali snežiti, jo obesijo čez se, ker nikoli ne nosijo kamižole. Neveste nosijo isto obleko, le da je bolj skrbno napravljena in dražja. Ko se začne na ženitovanjih ples, nosi dekle kos svilenega blaga v roki, ki ga izroči plesalcu. K svatbam vsi gostje jezdijo in vsak mladenič ima svoje dekle pred seboj na konju.

Nato se je popotnik obrnil proti Beljaku, se peljal skozi Rožek v Rož, ki je izmed najmikavnejših krajev na Spodnjem Koroškem. Proti Kožentavri in Borovljam postaja dolina zelo rodovitna. Potoval je v avgustu, in tedaj je viselo na drevju polno sadja.

Prišel je v Borovlje, ki so znane po svojih rudnikih železa in po tovarni pušk. K tovarni računajo sedaj 185 mojstrov in 400 pomočnikov, ki so skoraj vsi Slovenci. Živijo tudi po okoliških vaseh in vsi delajo za skladišče v

Borovljah. Ta tovarna oskrbuje armade s flintami, karabinerji in pištolami. Leta 1793 je dobavila 1281 mušket in 6000 karabinerjev, leta 1794 pa samo 1000 mušket. Ker skoraj vsi prebivalci delajo za puškarno, se vedno čuje ropot kladiv in v vsaki hiši so vsi zelo pridni. Delo je razdeljeno, eni delajo te, drugi druge dele pušk. Borovlje so skoraj to, kar je bila Aquileia v starem Noriku glede orožarjev.

Popotnik omenja tudi ajdo, ki je lepo cvetela in obetala obilo zrnja.

Nato je zopet potoval v Celovec, na Gosposvetsko polje in Šent Vid ob Glini. Od tam pa v Trg (Feldkirchen). Opisuje, da imata Koroška in Štajerska obilo golš, ki pa jih je proti kranjski in beneški meji, torej med Slovenci, vedno manj. Na Kranjskem jih razen v Radečah ni. To pripisuje temu, da prebivalci teh krajev uživajo morsko sol. Pot ga je vodila nato mimo Osojskega jezera v Beljak, Paternion, Gmünd itd. v nemške kraje. Povzpel se je na Standalpe. Nazaj grede je prišel h kopeli, h Karlsbadu, kjer vodo vlivajo na razbeljene kamne in jo tako segrevajo. To je zelo star način kopanja. Zopet se je obrnil v Ziljsko dolino, kjer omenja slovenske vasi Mičiče, Pazrije in Blače (Watschich). Nekaj nenavadnega zanj je bil tam kozolec. Slovenske kmetske hiše v teh krajih so večkrat pestro poslikane s človeškimi in živalskimi figurami v naravni velikosti. Slovenci imenujejo Ziljsko dolino »Pri Zilji« (Pr'ile). Obrnil se je nato v Kanalsko dolino, kjer skoraj v vseh krajih prebivajo Slovenci. Na potu je srečal slovenskega romarja, ki je imel s seboj razne blagoslovljene predmete, tako svečo in voščen svitek, ki ga je imel ovitega okoli klobuka. Na griču je obstal in se obrnil proti Višarjam — od tam se namreč zadnjič vidijo Višarje —, se udarjal na prsi, križal in molil. Govoril je tudi dobro nemško. Popotnik se je z njim zabaval in videl, da pozna sorodstvo slovanskih jezikov, kranjskega, češkega, poljskega itd. Med pogovorom so prišli na kraj, od koder je bil lep razgled na Ziljsko dolino. Levo od Dobrača so Blače, Borlje, Poreče, Črešnje, Črešnjani, Šent Jur in gora, ki se imenuje Vrše, na Vršah (Windische Höhe).

Na Koroškem je bilo tedaj 14 luteranskih cerkvenih občin. Slovenski protestanti so bili vfarani v Nemški Plajberk, ki je štel 600 duš. Fara je imela slovenski podružnici v Čajni in Zagoričah pri Podkloštru. Danes prebivajo slovenski protestantje še v Zagoričah in Sovčah, takrat pa so še prebivali tudi v Čajni. Protestantski pastorji so vsi iz Nemčije, le eden (Prugger) je Korošec. Zato smatrajo Koroško za izgnanstvo, iz katerega skušajo kmalu pobegniti. V nekaterih protestantskih občinah je mnogo Slovencev, izmed katerih moški večinoma, ženske pa redkeje razumejo nemški, kljub temu pastorji pridigajo le nemško in le splošne cerkvene molitve se berejo v ljudskem narečju slovensko. Protestanti nimajo dobrih molitvenikov. Nad vse so priljubljeni Scheidberger, Spangenberg, Möller, Arnd, Schmolk, Heinrich Müller in podobni. Prva dva (Scheidberger in Spangenberg) sta bila pred dvema letoma konfiscirana, ker sta vsebovala prepire s katoliško veroizpovedjo. One stare knjige se podedujejo od roda do roda. Kakor vemo, je bila tudi med slovenskimi protestanti v okolici Podkloštra razširjena Spangenbergerjeva postila, ki si jo je od nekod izposodil tudi Andrej Šuster Drabosnjak.

Prepisovanje slovenskih protestantskih molitev in pesmi pa je začetek slovenskega koroškega bukovniškega slovstva.

Zanimivo je poročilo (stran 291), da nosijo planinski pastirji tudi tanke lesene klobuke. V Slovenskih starosvetnostih str. 24 sem objavil sliko lesenega klobuka v Etnografskem muzeju v Ljubljani in pisal: »Ali je to samo kurioziteta, ali je bil ponekod običajen, se še ne da določiti.« Sedaj vemo, da je bil po poročilu nemškega popotnika na koncu 18. stoletja na Koroškem običajen. Zato lahko z gotovostjo sklepamo, da je bil tudi na Kranjskem.

Repično olje (brassica napus) rabijo za peko krapov in za različna jedila, nikoli pa ne za gorivo v svetilkah. Svoj čas so še v Celovcu branjevke prodajale krape, ki so jih pekle na repičnem olju.

Šoto so takrat kopali ob vzhodnem kraju Vrbskega jezera v Gorici (Maria Loretto) in pri Trgu.

Ovcereja je dobro razvita. Laški in španski mrkači zboljšujejo ovčje trope. Ovčji sir delajo samo v Ziljski dolini, drugod nikjer na Koroškem.

Čebeloreja ni neznatna, posebno na Zgornjem Koroškem. A tu ne vidiš košev za čebele in tudi ne panjev (to je štorov, tršev), ampak samo podolgovate štirioglate omarice — kranjčiče, ki so na sprednjem koncu okrašeni s spodbudnimi podobami. Iz strdi varijo tudi medico, ki je splošno priljubljena pijača, ker primanjkuje dobrega piva in vina.

Ajdovo cvetje smatrajo za najboljšo hrano za čebele, zato ob času, ko ajda cveti, transportirajo večino panjev iz Gornje Koroške na Spodnjo Koroško, posebno pa v celovško okolico z vpregami in na rekah. Velikokrat pa se vozovi s panji zvrnejo in tako izgubijo precej rojev. Kdor pa stanuje blizu Drave, pošilja panje na splavih v celovško okolico. Ker pa so splavi slabo zbiti in splavarji nerodni, se večkrat dogaja, da se ponesrečijo z ljudmi in čebelami vred. Že večkrat so se kmetje v celovški okolici upirali — razen tistih, ki so jih tuji čebelarji za to plačali — jemati čebele na ajdovo pašo, ker so mislili, da sledijo slabe letine. V septembru leta 1795 je prišlo celo do pretepov. Ena stranka je šla oborožena proti drugi in je pozdravila tujce, ki so hoteli braniti svoje čebele in kmete, ki so jim dali prenočišče in dovolili, da so čebele pasli na ajdi, s kamenjem. Razbili so jim panje, kar so jih dosegli. Spor je postal tako resen in nevaren, da so poklicali iz Celovca vojaštvo, ki je marširalo proti upornikom. Kmetje so se obupno branili in ranili več vojakov. Končno sta se obe stranki le pomirili. Nekateri so trdili, da čebele s tem, da se dotikajo ajdovega cvetja in izsesajo med, uničijo organe oploditve in ovirajo nastanek plodu. Drugi pa so trdili, da se oploditev celo pospešuje. Vprašali so neki kolegij, da o tem odloči. Ali so tam to vprašanje že rešili ali ne, popotniku ni znano.

Leta 1780 je Koroška izvozila za 427.858 goldinarjev železa, za 249.192 goldinarjev jekla, za 32.103 gld. svinca, za 14.500 gld. bakra, za 19.488 gld. kalamina (galmaja) itd. Uvozila pa je za 138.000 gld. italijanskih vin, za 155.600 gld. žganja, za 40.480 gld. sladkorja, za 83.350 gld. žita itd. Pri tem drugi potrebni predmeti niso vračunani.

Korošec mora piti iz ječmena varjeno pivo ali pa koritnjak (Steinbier), ki ga varijo iz ovsa, ki mu dodajo malo hmelja. Medtem ko Tirolci, Kranjci in Štajerci, ki so pod istim vladarjem, pijejo vino po 8 do 12 krajcarjev, mora Korošec zanj plačevati po 24 do 28 krajcarjev. Po navadi pijejo laško (večinoma goriško) in štajersko vino, pa tudi pravo italijansko.

Drabosnjak pravi v Svovenjam Obaceju v. 293—296:

»Baram (berem), da so se pomujale deklze brumne biti
Sedei se kna shavajo svoi fruht ubiti
Prej so ble deklze kokor zhista susana
Sedei se ana sramuje kader mora biti sama.«

Nemški potopisec potrjuje Drabosnjakove verze in pripoveduje, da dekleta sedaj občujejo tudi z oženjenimi moškimi, ker so jim fante poslali v vojsko in da ubijajo mladi plod v telesu. Nagibi k temu so bojazen, da bi izgubile dobro ime, manj se bojijo kazni, ki za tako dejanje ni velika, rade živijo udobno, so lene in malomarne. Malomarnost je koroškemu ljudstvu posebno prirojena. Zdi se, da so to vzroki, ki povzročajo to grozovitost.

Vojska s Francozi je pobrala na Koroškem vse moške, tako da popotnik leta 1795 skoraj ni videl neoženjenega moškega, ki bi bil starejši od 17 do 18 let. Zato je bilo tudi zelo malo porok.

Potopis nam je odkril marsikatero etnografsko in kulturnohistorično zanimivost iz življenja koroških Slovencev, posebno Ziljanov pred 150 leti, celo iz življenja slovenskih protestantov izvemo nekaj novic.

Résumé

VOYAGE À TRAVERS LA CARINTHIE EN 1795

Du livre: «Voyage à travers certaines parties de l'Allemagne méridionale et de la Vénétie» (Reise durch einige Theile von mittäglichem Deutschland und dem Venetianischen, Erfurt 1798) l'auteur a tiré avant tout les curiosités ethnographiques qui ont trait aux Slovènes de Carinthie, à ceux particulièrement qui habitent la vallée de la Zilja: la fête patronale de Podklošter, les costumes nationaux féminins de la vallée de la Zilja, les danses nationales, l'armurerie de Borovlje, les maisons paysannes de la vallée de la Zilja, les protestants de la Carinthie, le chapeau de bois du berger, les «pâturages» pour abeilles (champs de Sarrazin) dans la plaine de Celovec, l'exportation et l'importation des produits, l'assassinat du foetus dans le sein maternel etc.

Rajniki

Albert Sič — njegovo življenje in delo

Boris Orel

Letos julija (1951) je minilo že dve leti, odkar je umrl v Ljubljani profesor Albert Sič, za prof. dr. Matijo Murkom najstarejši slovenski etnograf. Ob njegovi smrti je bila redakcija II. letnika Slov. etnografa (1949) že zaključena, pa se zategadelj v tem letniku spominjamo zaslužnega slovenskega etnografa s člankom, ki noče biti samo spominsko nekrološki, kakor je ob takih prilikah običajno, temveč skuša nakazati prve osnove za večjo monografsko razpravo.

I.

Albert Franc Sič je bil rojen 22. februarja 1865 v Ljubljani. Njegovega očeta Martina Siča je iz Podkarpatske Rusije vojaška služba zanesla v Ljubljano, kjer se je poročil s Frančiško Šušteršič, hčerko učitelja.[1] Martin Sič je po izstopu iz vojaške službe služboval kot sodnijski nameščenec najprej v Ljubljani, potem pa v Tržiču, Ložu in nazadnje zopet v Ljubljani, kjer je s svojo družino stanoval v Trnovem v hiši, ki je bila last materine sestre Lojze. To je hiša št. 3 pri Kramarju v Vogelni ulici.

Albert Sič je po četrtem razredu realke napravil izpit za vodjo zemljiške knjige na sodišču v Ložu na Notranjskem. V tej službi je malo časa zdržal, kajti kmalu se je odločil, da bo nadaljeval študij na realki. Ko pa je dovršil peti razred realke (1886), je vstopil v drugi letnik ljubljanskega učiteljišča, k čemur ga je pregovoril učitelj Poklukar, poleg tega pa je tudi sam spoznal, da bi utegnil imeti večje veselje z vzgojiteljskim poklicem kakor pa s stavbarstvom, za katerega se je navduševal na realki. Albert Sič je l. 1889 maturiral na učiteljišču v Ljubljani in še istega leta je bil imenovan za učitelja na ljudski šoli v Št. Vidu pri Ljubljani. Z njegovim prizadevanjem je bila v Št. Vidu kmalu ustanovljena obrtnonadaljevalna šola, na kateri je z uspehom poučeval risanje, umetno-obrtno mizarstvo (izdelovanje načrtov) itd. Za pouk na obrtno-nadaljevalni šoli v Št. Vidu se je Sič usposobil z neumornim zasebnim študijem, z raznimi tečaji in izpiti. Tako je l. 1890 dovršil na Dunaju tečaj za rokotvorni pouk za dečke, l. 1894 je na državni obrtni šoli v Gradcu dokončal tečaj za učitelje risanja na obrtnonadaljevalnih šolah, l. 1895 pa je napravil v Ljubljani izpit za pouk na meščanskih šolah (matematično-tehnična skupina).

[1] Življenjske in razne druge podatke mi je dal prof. Franjo Sič, sin pok. prof. Alberta Siča. Nekaj podatkov sem dobil tudi od Antonije Sič roj. Vodnik, druge žene prof. A. Siča, od prof. dr. Pavla Karlina ter od prof. dr. Rudolfa Moleta. Vsem imenovanim se za njihovo pomoč najlepše zahvaljujem. — Razen tega sem nekaj podatkov črpal iz prepisa sestavka, ki ga je pok. prof. Sič napisal o sebi in svojem delu za Slovenski biografski leksikon.

L. 1899 je bil Albert Sič imenovan za učitelja na mestni višji dekliški šoli v Ljubljani, ki se je kasneje pretvorila v licej , nato pa v žensko realno gimnazijo. V času službovanja na tej šoli se je Sič še nadalje izobraževal. L. 1906 je v Burghausenu in Wasserburgu na Bavarskem dovršil tečaj za pokrajinsko risanje in slikanje, l. 1907 je napravil pri Mahru v Ljubljani izpit iz trgovskega knjigovodstva, l. 1909 pa je v Brunecku na Tirolskem dokončal tečaj za pokrajinsko risanje in slikanje ter portretno risanje. Na višji dekliški šoli, oziroma liceju in potem na ženski realni gimnaziji je Sič poučeval razne predmete: prostoročno risanje, matematiko, fiziko, vzgojeslovje, prirodopisje in opisno geometrijo. L. 1900 je bil na tej šoli osnovan trgovski tečaj, čigar razrednik je bil Sič ves čas službovanja na dekliški šoli. V tem tečaju je poučeval trgovsko aritmetiko, trgovsko korespondenco in prva leta tudi stenografijo in strojepisje. Dne 4. marca 1919 je tedanje poverjeništvo za uk in bogočastje v Ljubljani podelilo Albertu Siču naslov profesorja.

Ko je bil Sič upokojen, ni prenehal s poukom. Šele 10. januarja 1935 je v 70. letu svoje starosti dal šoli slovo.

II.

Prof. Albert Sič je menda prvi pisatelj slovenskih učbenikov za naše trgovsko šolstvo. V letih 1911—1925 je napisal več učnih knjig, med njimi Trgovsko računstvo za dvorazredne trgovske šole, Trgovsko računstvo v 3 delih za trgovske nadaljevalne šole, Trgovsko računstvo za trgovske pripravljalne tečaje in Računske naloge za trgovske šole. S sodelovanjem svojega sina prof. Franja Siča je izdal Trgovsko korespondenco za dvorazredne trgovske šole, medtem ko mu je v rokopisu ostalo Obrtno računstvo za obrtne nadaljevalne šole.

Od l. 1918 do l. 1928, torej deloma v istem času, pa je Albert Sič razvil svojo delavnost v mnogo večji meri na drugem in sicer etnografskem področju. Prvo njegovo delo s tega področja so NARODNE VEZENINE NA KRANJSKEM, I.—IV. del, natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, Ljubljana 1918.[2] Narodne vezenine na Kranjskem so zbirka gorenjskih in belokranjskih, belih in pisanih vezenin, reproduciranih v barvnem kamnotisku. Zbirka je v zvezkih izhajala v neurejenem prehodnem času 1918/19, I. in II. del sta izšla še v Avstriji, III. in IV. del pa v Jugoslaviji. Poglejmo, kaj vse vsebuje zbirka, saj si o tem niti etnografi niso včasih na jasnem.[3] Zbirka ima 4 dele ali 22 zvezkov. Prvi del (1. do

[2] Tretji in četrti del Narodnih vezenin sta bila dotiskana v inozemstvu šele l. 1919 in sta prišla v prodajo decembra istega leta. Vendar zaradi tega še ne smemo celotnega dela navajati tako, kakor prof. Sič v svojih podatkih za Slovenski biografski leksikon, M. Gaspari v svojem članku o A. Siču (Etnolog X/XI) ali prof. dr. N. Zupanič v Stanojevićevi Narodni enciklopediji (IV. knj., str. 92), namreč z let. 1918—1919. Odločilno za citiranje je dejstvo, da je na ovitkih in na notranjih naslovnih straneh vseh 4 delov natiskano l. 1918 kot leto izdaje.

[3] V Narodopisju Slovencev, I. knj., str. 43, je zbirka vsekakor pomanjkljivo citirana. Prvič ni naveden glavni naslov zbirke, drugič pa poleg gorenjskih in belokranjskih vezenin niso omenjene bele in pisane vezenine, t. j. III. in IV. del Narodnih vezenin.

4. zvezek) — Vezenine z Gorenjskega, obsega: 1. Avtorjevo pojasnilo z datumom avgusta 1917 na priloženem manjšem listu; 2. notranjo naslovno stran in uvod »K prvemu delu« s 3 foto-reprodukcijami; 3. 17 listov s 121 vzorci gorenjskih vezenin, posnetih z rjuh, prevlek za blazine, prtov in prtičkov, brisalk in rokavcev, ter izdelanih v raznih tehnikah: a) križasti vbod, b) kitasti in četverokotni (dunajski) vbod, c) enakostranična tehnika. — Drugi del (5.—7. zvezek) — Belokranjske vezenine, vsebuje: 1. notranjo naslovno stran in uvod »K drugemu delu« s 3 foto-reprodukcijami; 2. 14 listov s 122 vzorci belokranjskih vezenin, izdelanih v raznih tehnikah: štepanje, raličanje in tkaničanje.. Vzorci so posneti z ženskih oblek (štepanje), rokavov in jalb (raličanje), otiračev-robcev, prtov in torbic (tkaničanje). — Tretji del (8.—17. zvezek) — Bele vezenine, ima: 1. notranjo naslovno stran in uvod »K tretjemu delu« z 2 reprodukcijama; 2. 19 listov s 141 vzorci belih vezenin na 35 tablicah. Ti vzorci so s peč, v manjši meri s prtov in prtičkov. Vezenine so izdelane največ v tehniki ploščatega, kitastega in vozličastega vboda. — Četrti del (18.—22. zvezek) — Pisane vezenine, pa končno obsega: 1. notranjo naslovno stran in uvod »K četrtemu delu« z 2 foto-reprodukcijama; 2. 11 listov z 78 pisanimi vzorci na 20 tablicah. To so vzorci naših raznobarvnih vezenin na raznih prtih in prtičkih, izdelanih z različnimi vbodi.[4]

Še istega leta 1919, ko sta z zakasnitvijo dejansko izšla III. in IV. del Narodnih vezenin, je Sič izdal v založbi Tiskovne zadruge v Ljubljani knjižico O SLOVENSKIH NARODNIH NOŠAH. Ta knjižica je preurejeni in deloma razširjeni ponatis podlistkov, ki jih je Sič l. 1919 objavljal v Slovenskem narodu.[5] V tem svojem drugem etnografskem delu opisuje Sič slovensko žensko in moško ljudsko nošo v 19. stoletju, in sicer: ljubljansko, ljubljansko-okoličansko, gorenjsko, belokranjsko, štajersko, prekmursko, koroško-ziljsko, tržaško-okoličansko, istrsko in beneško; temu opisu sledijo starejši opisi (F. di Toppo,[6] Valvasor, Linhart, Hacquet, Hoff, Vodnik, Kordesch i. dr.).

[4] K tem podatkom je ugotoviti še nekaj podrobnosti, ki so važne tako za splošno kakor za ožjo etnografsko bibliografijo. Za izdajo Narodnih vezenin na Kranjskem je Sič pripravil mnogo več gradiva, kakor ga je bilo objavljenega. Nekaj tega gradiva je bilo tudi že v tisku, vendar je bilo zaradi pomanjkanja papirja in prevelikih stroškov izločeno. Le za prof. Siča je bilo izdelanih nekaj odtisov tega izločenega gradiva. Od tega gradiva pa je bilo odtisnjenih največ primerkov lista št. 21 (I. del), ki ga zasledimo v mnogih izvodih poleg rednih listov. V zapuščini prof. A. Siča je bil ugotovljen primerek Narodnih vezenin (sedaj last Etnografskega muzeja v Ljubljani), katerih I. del ima 26 listov s 181 vzorci, torej 9 listov preveč. Študijska knjižnica v Novem mestu pa hrani iz Sičeve zapuščine izvod Narodnih vezenin, čigar III. del ima 23 listov s 169 vzorci na 40 tablicah, torej 4 liste preveč. Vsi ti izvodi Narodnih vezenin iz Sičeve zapuščine so večinoma tiskani na boljšem tršem papirju.

[5] Albert Sič, Nekoliko o naši narodni noši, Slov. Narod 1919, št. 75, 87, 88, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99 in 101.

[6] F. di Toppo, ki ga navaja Sič po S. Rutarju, je lažni etnografski vir. Prim. članek M. Matičetovega v Slov. etnografu II, str. 70/71.

Naslednje delo Alberta Siča je prva »zbirka narodnih ornamentov« NARODNI OKRASKI NA PIRHIH IN KOŽUHIH (Kr. zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, tisk Tiskarne J. Blasnika nasl., Ljubljana 1922). Zbirka obsega dva uvoda »Narodni okraski na pirhih« in »Narodni okraski na kožuhih« v slovenskem, srbohrvatskem in francoskem jeziku, 10 listov s 123 vzorci okrašenih pirhov iz Bele krajine, Dolenjske, Notranjske, Škofje Loke in okolice ter 31 listov z raznovrstnimi okraski na kožuhih iz Bele krajine, škofjeloške in kamniške okolice ter iz ljubljanskega muzeja. Okraski so reproducirani v barvnem kamnotisku.

NARODNI OKRASKI NA ORODJU IN POHIŠTVU (Kr. zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, tisk Tiskarne J. Blasnika nasl., Ljubljana 1923) so prvi zvezek iz nadaljnje druge »zbirke narodnih ornamentov«. To Sičevo delo vsebuje poleg uvoda v treh jezikih 16 listov z raznobarvnimi, večidel naslikanimi okraski na orodju in pohištvu, reproduciranimi v barvnem kamnotisku. Vzorci okraskov so z belokranjskih preslic in vreten ter s skrinj, zibk in drugega pohištva iz Polhovega Gradca, okolice Škofje Loke in drugod.[7]

Zbirkam narodnih ornamentov sledita dve sliki v barvnem kamnotisku: KMEČKA HIŠA NA GORENJSKEM in KMEČKA SOBA NA GORENJSKEM (Lit. Čemažar in drug v Ljubljani, založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1923). Ti dve sliki v formatu 30,3 × 90,5 cm je Sič namenil za nazorni pouk v šoli ter ju je podrobno opisal v Učiteljskem tovarišu št. 1 od 3. I. 1924. Iz tega opisa posnemamo, da sta kmečka hiša in soba iz bohinjskega kota.

L. 1924 je Sič v okviru nove zbirke »Slovenski narodni slog« izdal kot prvi zvezek KMEČKE HIŠE IN NJIH OPRAVA NA GORENJSKEM (Založila in tiskala Zvezna tiskarna in knjigarna v Ljubljani, 1924). Zbirka obsega običajen uvod v treh jezikih, poseben uvodni list, na katerem sta reproducirani v barvnem kamnotisku in pomanjšanem merilu »Kmečka hiša na Gorenjskem« in »Kmečka soba na Gorenjskem«, to je prav isti sliki, ki ju je l. 1923 založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani, temu listu pa sledi 14 listov z risbami hiš, gospodarskih pritiklin, hišnih sestavnih delov, oprave itd. Objavljeno gradivo je iz škofjeloške in kranjske okolice.

V zvezi z navedenimi zbirkami je treba omeniti, da je Sič izdal več serij raznovrstnih razglednic: SLOVENSKI PIRHI (založba Marija Tičar, Ljubljana) in SLOVENSKE NARODNE VEZENINE IN APLIKACIJE v dveh serijah (založba Čemažar in drug, Ljubljana). Na teh razglednicah srečamo znane okraske iz objavljenih zbirk.

Dve leti ni Sič objavil nobenega večjega dela, šele l. 1927 je v založbi Učiteljske tiskarne v Ljubljani izdal SLOVENSKE NARODNE NOŠE, ki

[7] Študijska knjižnica v Novem mestu hrani izvod Narodnih okraskov na orodju in pohištvu iz Sičeve zapuščine. V tem izvodu je na notranji strani ovitka prilepljen list, na katerem je prof. Sič dopolnil zbirko z zelo važnimi entnografskimi podatki. Ti podatki, katerih prepis ima tudi Etnografski muzej v Ljubljani, se nanašajo predvsem na provenienco orodja in pohištva, katerega okraski so upoštevani v zbirki, mimo tega pa na mere in letnice. Važen je popravek glede preslice na listu 4. Sič namreč pravi, da je spodnji del preslice ploščato narisan, a moral bi biti okrogel.

predstavljajo drugo izpopolnjeno izdajo brošurice o nošah iz l. 1919. V tej drugi izdaji je sodeloval akad. slikar Maksim Gaspari z osmimi slikami slovenskih ljudskih noš (gorenjske, zimske gorenjske, ljubljanske, belokranjske, štajerske, prekmurske, koroško-ziljske in tržaško-okoličanske noše), razen tega pa je v izpopolnjeni knjigi objavljenega še nekaj drugega slikovnega gradiva o naših nošah (A. Schreiberjeva skupina slovenskih noš po Goldensteinu, pet Goldensteinovih slovenskih noš ter sedem foto-reprodukcij ženskih pokrival in parte iz Bele krajine).

V Ženskem Svetu 1927 in 1928 (V. in VI. letnik, izdal Konsorcij »Ženski Svet« v Trstu, tiskala Tiskarna »Edinost« v Trstu) pa je našlo zavetje zadnje slikovno delo Alberta Siča: ZLATE AVBE, zbirka avbnih čel. To delo je raztreseno po krojnih prilogah dveh letnikov Ženskega Sveta in je med vsemi najmanj znano, zaradi česar naj se ga podrobneje dotaknemo. V to zbirko sodita predvsem uvodni članek »Avbe« in kratek komentar k slikam »Zlate avbe«, ki ju je Sič priobčil v tretji številki Ženskega Sveta 1927: članek na str. 85—88, komentar pa v besednem delu krojne priloge k isti številki. Vzorce avbnih čel kot glavni del te zbirke pa najdemo v krojnih prilogah k temle številkam Ženskega Sveta 1927: št. 3 (marec) ima 2 vzorca, št. 4 (april) **2**, št. 5 (maj) **3**, št. 7 (julij) **2**, št. 8 (avgust) **2**, št. 9 (september) **1**, in št. 10 (oktober) **1** vzorec, skupno **13** vzorcev. — V Ženskem Svetu 1928 je Sič nadaljeval z objavljanjem vzorcev za čela na avbah. Tako ima krojna priloga k št. 2 (februar) **2** vzorca, št. 3 (marec) **2**, št. 5 (maj) **3**, št. 6 (junij) **1**, št. 7 (julij) **1**, št. 8 (avgust) **1**, št. 9 (september) **2**, št. 10 (oktober) **1**, št. 11 (november) **1**, št. 12 (december) **1**, skupno 15, oziroma **14** vzorcev, če upoštevamo, da je bil vzorec v krojni prilogi št. 7 (julij) ponovno objavljen v krojni prilogi št. 9 (september). V krojnih prilogah Ženskega Sveta 1927—1928 je torej objavljenih vsega skupaj 27 raznovrstnih vzorcev za avbna čela.[8] Vzorci čelnikov so deloma posneti z avb v Etnografskem muzeju v Ljubljani, deloma pa so z avb na našem podeželju ter nam kažejo le osnovne okraske, ki so jih izrezovali iz tankega usnja ali lepenke (v starejših časih iz listov, narejenih iz bukovih gob) in nato vezli z zlato nitjo ali z zlatimi oz. srebrnimi zvitki. Mimo tega so na teh vzorcih obrisno označeni tudi tako

[8] Študijska knjižnica v Novem mestu hrani iz Sičeve zapuščine zbirko avbnih čel »Zlate avbe« v obliki mape, v kateri so na kartonskih listih nalepljeni posamezni vzorci avbnih čel, izrezani iz krojnih prilog Ženskega Sveta. V tej mapi je nalepljenih na kartonskih listih skupno 31 vzorcev, torej so 4 vzorci več, kakor jih je bilo objavljenih v Ženskem Svetu v krojnih prilogah. Brž čas so bili ti 4 vzorci pripravljeni za tisk, vendar so bili izločeni ter v nekaj primerkih odtisnjeni le za prof. Siča. — K vzorcem avbnih čel je tudi pripomniti, da jih je Sič opremil s svojimi številkami. Tako imajo 4 v Ženskem Svetu neobjavljeni vzorci tele številke: 1, 14, 26 in 28, objavljenih 27 vzorcev pa naslednje: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29 (dvakrat objavljen!), 30 in 31. K vzorcu št. 6, objavljenem v krojni prilogi ŽS št. 8 (avgust) 1927 naj pripomnimo, da je istoveten s št. 6 v zbirki avbnih čel, ki je v Študijski knjižnici v Novem mestu, toda le s to razliko, da ima vzorec v krojni prilogi v sredi rozeto s šestimi listi, vzorec na kartonskem listu v zbirki, shranjeni v Študijski knjižnici, pa dvoglavega orla.

imenovani »kupčki« ali »lečice« (folije), to je srebrne kapice, s katerimi so pri marsikaterih čelnikih pošili njih okrasne plastične oblike.

Z letom 1927/1928 je v glavnem zaključeno delo Alberta Siča na etnografskem področju. Kar je raznovrstnega drobnega dela iz let 1918/1928 ali iz časa po l. 1928, velja o njem na kratko reči, da ga po pomenu ni mogoče primerjati s sistematičnimi etnografskimi zbirkami vezenin, okraskov, noš, hiš in njih oprave. Nikakor ni naš namen, da bi v tem članku izčrpno navajali razne etnografske članke, risbe in slike, ki jih je Sič objavil v naših dnevnikih, v naših mladinskih in drugih časopisih, na priliko v Jutru, Slovenskem Narodu, Slovencu, tržaških Novicah, Učiteljskem Tovarišu, Vestniku Ljubljanskega velesejma, Zvončku, Vodnikovem koledarju, Etnologu in drugod.[9] Dva važnejša etnografska sestavka (opis noš v Slov. Narodu ter opis kmečke hiše in sobe v Učit. Tovarišu) smo že omenili, o nekaterih drugih člankih pa bomo spregovorili kasneje, ko bomo obravnavali Sičevo delo po l. 1928.

Naposled ne smemo pozabiti, da je Sič delal načrte za raznovrstne stavbe in pohištvo v domačem kmečkem slogu ter za razna umetnoobrtna dela. Tudi na to stran Sičeve praktične delavnosti se bomo še povrnili.

III.

Če hočemo pravilno oceniti pomen Alberta Siča za slovensko etnografijo, moramo poprej spoznati razne smotre njegovega dela na etnografskem področju.

Albert Sič je, kakor smo navedli, pisal učne knjige za naše trgovske šole. Našemu strokovnemu šolstvu je v tedanjih časih hudo primanjkovalo slovenskih učbenikov in Sič je s svojimi učnimi knjigami mnogo prispeval k rešitvi tega perečega vprašanja. Razen tega pa se je Sič zanimal za slovensko ljudsko umetnost, zbiral in izdajal je ljudske vezenine in okraske, ukvarjal se je torej s stvarmi, ki so zelo daleč od trgovskih številk. In vendar, če vzamemo dve Sičevi deli, na primer Trgovsko računstvo in Narodne vezenine, ter ju dobro premislimo, bomo našli, da je obema le nekaj skupnega, da ju je namreč z določenimi nameni pisal, risal in sestavljal pedagog. V prvem primeru učitelj trgovskega računstva, v drugem pa učitelj prostoročnega risanja.

[9] Podatke navajam iz Sičevega sestavka za Slov. biografski leksikon. Po tem sestavku tudi M. Gaspari našteva na koncu svojega članka o A. Siču (Etnolog X/XI, str. 98/99) njegova etnografska dela. Med drugim pod točko 11 omenja, da je Sič sodeloval s folklorističnimi podatki pri Stanojevićevi Narodni enciklopediji. Glede Sičevega sodelovanja pri omenjeni enciklopediji pa moramo ugotoviti, da je med sodelavci I. knjige ter na platnicah do 9. zvezka res naveden Albert Sič, medtem ko med sodelavci II., III. in IV. knjige ni več omenjen. Po vsem tem bi sodili, da je Sič sodeloval samo v I. knjigi imenovane enciklopedije. Toda če I. knjigo in še vse ostale natančno pregledamo, ne bomo našli v njih nobenega Sičevega prispevka. Kako je torej v resnici bilo s Sičevim sodelovanjem pri enciklopediji? Domnevamo, da je Sič poslal svoje prispevke uredništvu enciklopedije, med njimi vsekakor prispevek o slovenski ljudski noši. Ker pa uredništvu njegovi prispevki niso ugajali, so bili naprošeni drugi, da jih napišejo. Tako je Vurnik pisal o slov. ljudski noši, avbi itd., Mantuani pa o naši ljudski umetnosti.

Kako je Alberta Siča kot učitelja risanja zaneslo v etnografijo, nam dobro pojasnjuje Rudolf Molè, ko piše med drugim,[10] da se je Sič v šoli jezil, ker je moral pri prostoročnem risanju dajati svojim gojenkam same tuje okrasne vzorce. Ta jeza ga je naposled spodbudila, da je začel pri pouku ornamentike uporabljati naše domače in slovanske motive. »Uspeh je bil krasen,« piše R. Molè, in »deklice so začele tudi pri ročnem delu posnemati narodne motive, pokazale drugim in Sičeve ideje so se začele širiti. Nadaljnja posledica je bila, da je začel Sič intenzivno zbirati material ter ga sistematično izdajati.« Pri tem pa seveda ni pozabil na pravi namen svojih zbirk. V pojasnilu, tiskanem na posebnem listu, Sič takole utemeljuje izdajo Narodnih vezenin na Kranjskem: »Da seznanim naš sedanji ženski naraščaj z domačo vezno umetnostjo iz minulih časov, sem sestavil to zbirko.« In malo dalje poudarja, da so predvsem naše šole poklicane, da zopet ožive narodno vezno umetnost, ter je naposled prepričan, »da bodo to z največjim veseljem storile naše zavedne učiteljice pri ročnih delih in da bodo narodne motive, te bisere naše narodne umetnosti, uporabljali tudi učitelji pri risanju.« S takimi besedami bi Sič svojih Narodnih vezenin verjetno ne bil mogel pospremiti v javnost, če bi ne bil že vedel, da je njegovo zbirko Deželni šolski svet za Kranjsko odobril kot pomožno knjigo za ženska ročna dela, tretji in četrti del pa tudi za pouk v risanju na ljudskih in meščanskih šolah, na moških in ženskih učiteljiščih na Kranjskem ter na mestnem dekliškem liceju v Ljubljani.[11]

Tudi v drugih Sičevih delih imamo opraviti s šolskovzgojnimi smotri, ki nam jih v dveh, treh primerih pojasnjuje avtor sam. Sliki »Kmečka hiša na Gorenjskem« in »Kmečka soba na Gorenjskem« sta bili napravljeni predvsem za šole ter naj bi pri nazornem pouku pomagali učencem obdelati staro slovensko kmečko hišo na Gorenjskem. Zbirko »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem« je Sič med drugim namenil našim tehničnim, obrtnim in

[10] R(udolf) M(ole), profesor Albert Sič — šestdesetletnik, Slov. Narod od 22. II. 1925.

[11] Več razmnoženih izvodov te odobritve Deželnega šolskega sveta je bilo najti v zapuščini Aberta Siča. Akt je izdal K. k. Landesschulrat f. Krain dne 18. VI. 1917 s št. 3647 ter je bil naslovljen: 1. na vse okrajne šolske svete na Kranjskem, in 2. na ravnateljstva a) moških in ženskih učiteljišč v Ljubljani, b) privatnih ženskih učiteljišč na Kranjskem in c) mestnega dekliškega liceja v Ljubljani. Akt je bil izdan v nemškem jeziku ter ga je podpisal za deželnega prezidenta Kaltenegger. Pojasnilo, priloženo I. delu Narodnih vezenin, je datirano z avgustom 1917, pa je torej Sič že mogel vedeti za odobritev Deželnega šol. sveta, ko je pisal pojasnilo. Verjetno je bila od te odobritve odvisna izdaja samega dela.

Akt Deželnega šol. sveta osvetljuje še neko drugo vprašanje. M. Gaspari piše v svojem članku o A. Siču (Etnolog X/XI, str. 96), da je le-ta pri pouku ornamentike v času svetovne vojne gojil le naše in slovanske motive in da je moral pri tem ravnati zelo previdno, kajti tedanja šolska oblast je bila skrajno nemško nacionalna in bi tega ne dopuščala. — Ne zanikamo, da je bila tedanja nemška gospoda sovražno razpoložena nasproti Slovencem, toda prav akt Deželnega šol. sveta priča, da se je s to nemško sovražnostjo vsaj v nekaterih zadevah malo pretiravalo. Kako naj bi bil potemtakem odobril Dež. šol. svet Narodne vezenine kot pomožno šolsko knjigo? Seveda je treba priznati, da je del kulturnejših Nemcev bil sicer naklonjen naši ljudski kulturi, da pa je v njej najraje videl k r a n j s k e, ne pa slovenske vrednote.

obrtnonadaljevalnim šolam, kar zopet posnemamo iz njegovega uvoda. Prav tako sta zbirki »Narodni okraski na pirhih in kožuhih« in »Narodni okraski na orodju in pohištvu« uporabljivi več ali manj pri pouku prostoročnega risanja in še marsikje drugod, čeprav avtor v svojem uvodu o tem ne govori.

Svoje zbirke povezuje Sič seveda z nadaljnjimi smotri izven šole, kajti šolski pouk ne more biti sam sebi namen. Pri tem gre avtorju za uporabo etnografskega gradiva iz njegovih zbirk v samem življenju, to je pri umetnoobrtnih izdelkih in raznih predmetih domače potrošnje. Tako pravi Sič v svojem pojasnilu, priloženem I. delu Narodnih vezenin, da »se dajo narodni ornamenti prav hvaležno uporabljati pri ženskih oblekah, perilu, preprogah, torbicah in drugod« in da »se celò pri pohištvu moremo z narodnimi motivi okoristiti kar najuspešneje«. Dalje je v pripombah k risbam avbnih čelnikov v Ženskem Svetu izraženo upanje, da bodo izvežbane vezilje znale uporabljati te vzorce tudi za druge predmete, n. pr. za prte, bluze, torbice.

Posebni praktični razlogi so narekovali Siču, da je izdal zbirko »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem«. V uvodu k tej zbirki avtor najprej ugotavlja, da je naš domači stavbni in pohištveni slog, zlasti gorenjski, postal tako priljubljen, da se gradijo v tem slogu nova poslopja, medtem ko se notranji prostori opremljajo s kmečkim pohištvom. Takoj nato pa priznava, da je zaradi tega sestavil to zbirko, da poda nekaj gradiva, ki se potrebuje pri snovanju načrtov te vrste.

Sič pa se ni zadovoljil samo z zbiranjem in podajanjem gradiva o kmečki hiši in njeni opravi. Šel je dalje ter je tudi sam začel načrtovati notranjščine kmečkih »hiš« v meščanskih sobah in razno »kmečko« pohištvo. S tem je praktično pokazal, kako se vsi ti vzorci, ki jih je izdal v zbirki, razni okraski in sestavni deli uporabljajo. Tega dela je Sič silo mnogo opravil ne le v svoji pravi delovni dobi, temveč tudi v času po l. 1928, ter še nimamo trenutno o njem nobene evidence in zategadelj tudi nobene prave slike. Iz zbirke »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem« nam je znan »domači kotiček« v vili M. Goriška pri Sv. Lenartu v Slov. Goricah, medtem ko Gaspari v svojem članku o Siču[12] na kratko poroča, da ima F. Dolenc v svojem gradu Predvoru nad Kranjem ter na svojem domu v Škofji Loki več sob, opremljenih po Sičevih načrtih.

Ta stavbarska oziroma umetnoobrtna delavnost pa pravzaprav ni tako nova stran v Sičevem življenju, da bi presenečala. Zanimanje zanjo najdemo že v njegovi mladosti, prave začetke pa v prvih letih učiteljevanja. Kakor vemo, se je Sič že v času svojega študija na realki ogreval za stavbarstvo, kateremu pa se kasneje, ko se je posvetil učiteljskemu poklicu, ni odpovedal. V njem je celó dosegel tako stopnjo usposobljenosti, da je mogel pripravljati za mojstrski izpit ljubljanske stavbenike[13] ter da so mu zaupali v izdelavo načrte za razne stavbe v Ljubljani in na podeželju, tako za stanovanjske hiše, gospodarska poslopja, trgovine, kakor za cerkve in šole. O njegovem delovanju v obrtni stroki vemo dalje, da je že na obrtnonadaljevalni šoli v Šent

[12] Etnolog X/XI, 1937/39, str. 98.

[13] Med drugim stavbenika Simona Treo-ta in Al. Acceta. Ta dva sta poverila Siču v izdelavo največ načrtov za razne stavbe.

Vidu pri Ljubljani poučeval umetno mizarstvo. Če se je v Št. Vidu in okolici s časom razvilo mizarstvo v taki meri, kakor redkokje drugod, je to nedvomno predvsem Sičeva zasluga. Iz umetnoobrtne stroke je treba posebej omeniti njegove načrte za razne cerkvene sestavne dele. Med drugim je Sič l. 1897 izdelal osnutek glavnih vrat za cerkev v Šmartnem pod Šmarno goro, kar bo menda novost za našo umetnostno zgodovino.[14]

Ker so z vezeninami opremljeni mnogi deli ženske noše, je zbiranje vezenin Siča povsem naravno privedlo k ljudskim nošam. Njegovo zanimanje za našo ljudsko nošo pa nam zopet odkriva dvoje smotrov: prvi je poučnovzgojni, drugi pa praktičnoocenjevalni. Takoj po prvi svetovni vojni in deloma že prej je na raznih narodnih prireditvah bolj ko kdaj prišla v modo praznična slovenska ljudska noša, tako imenovana »narodna noša«. Ljubljanske meščanke so se rade oblačile predvsem v gorenjski kroj ženske ljudske noše z avbo ali zavijačo. Raznih sestavnih delov gorenjske ženske noše je že tedaj močno primanjkovalo, medtem ko je bila pravilna moška noša že velika redkost. V tej stiski so se ljubljanske modistke lotile med drugim izdelovanja avb, zavijač in zlasti raznih čelnikov. Njihovo delo pa večidel ni bilo pravilno. S potvarjanjem raznih delov naše noše, v prvi vrsti čelnikov, so šle tako daleč, da sta B. Račič in M. Gaspari bila prisiljena, napisati v Slov. Narodu od 6. III. 1919 krajši podlistek, v katerem sta zastavila besedo »v obrambo slovenske narodne noše«. Imenovala sta nekaj poznavalcev slovenske ljudske noše (Sič, Sadnikar, Gaspari) ter pristavila: Kdor kaj kupuje (namreč nošo ali njene posamezne dele), naj vpraša veščaka. — Že 29. marca 1919, torej 23 dni po objavi Račičevega in Gasparijevega članka, pa začne Sič v Slov. Narodu objavljati svoj poučni opis slovenskih ljudskih noš, ki je bil še istega leta ponatisnjen v posebni knjižici. V predgovoru k prvi izdaji potrjuje Sič, da je zato opisal nekaj tipov naših narodnih noš, da se preprečijo nadaljnje samovoljne kompozicije in samolastni izumi, medtem ko v uvodu k obema izdajama pojasnjuje, da si zaradi tega dovoljuje podati kratek opis posameznih delov obleke, ki tvorijo našo žensko narodno nošo, ker je iz nastopov našega ženstva v narodnih nošah videti, da je še dosti žena in deklet, ki ne poznajo pristne narodne noše. — Povsem je razumljivo, da je nastopal Sič končno tudi v vlogi ocenjevalca ljudskih noš. »Ob svečanih prilikah, kongresih in raznih prireditvah je Sič s svojim strokovno poljudnim znanjem ocenjeval in razvrščeval nastop narodnih noš.«[15]

Pri raznih namenih in stremljenjih, ki jih razbiramo iz Sičevih del, gre v glavnem, kakor smo videli, za vključitev starih vrednot slovenske ljudske kulture v šolo in življenje, gre za uporabo starega v novem. Napačno bi bilo, vso to smotrnost obravnavati kot zadevo, ki se tiče izključno Siča in nima nobenega stika s časom. Prav nasprotno: vsi ti smotri so tesno povezani z važnimi zgodovinskimi dogodki v življenju slovenskega naroda. Razumeti v poslednjem bistvu Siča in namene njegovih zbirk, pomeni, razu-

[14] Osnutek je v arhivu Etnografskega muzeja v Ljubljani, daroval mu ga je prof. Franjo Sič. Zelo obžalujemo, da so vse take in podobne načrte po Sičevi smrti uničili.

[15] Gaspari, A. Sič, Etnolog X/XI, str. 97.

meti narodnopolitični in kulturni položaj slovenskega naroda v tedanjem zgodovinskem času. To je bil čas prve svetovne vojne 1914—1918, čas majniške deklaracije, narodnih taborov, razpada avstro-ogrske monarhije in konca tisočletnega nemškega gospostva, čas rojstva Jugoslavije in prvih let življenja v novi državi. Tedaj je bilo treba dvigniti narodnopolitično zavest slovenskega naroda in ta težnja je našla v Siču primernega strokovno usposobljenega človeka, ki je svojo nalogo opravil na etnografskem področju, to je na tistem važnem kulturnozgodovinskem področju, ki more bolj kot katero koli drugo spomniti narod na njegovo lastno podobo, kakor se kaže v stari ljudski kulturi. Zatorej Sičeve zbirke niso namenjene le običajnemu šolskemu pouku v risanju ali ročnih delih, tudi ne neki formalni poživitvi umetnoobrtnih izdelkov z okraski iz ljudske umetnosti itd. Če gledamo te stvari v luči tedanje politične in kulturne stvarnosti našega naroda, gre pri tem dejansko za mnogo več: S pristnimi domačimi vzorci pregnati slabe tuje izdelke, zbuditi zanimanje za domači slog in z njim obogatiti meščansko arhitekturo,[16] oživiti ljudske običaje in prave ljudske noše, skratka dvigniti zaklade ljudskokulturne tvornosti in z njimi obuditi ljubezen do našega starega ljudskega izročila. V oživljenih in obnovljenih pojavih ter oblikah stare ljudske dediščine naj bi narod spoznal sam sebe in s tem odločilno okrepil svojo samozavest, ki jo potrebuje v novem svobodnem življenju.

Tedanja kritika se je dobro zavedala pomena Sičevih del v narodnopolitičnem in kulturnem pogledu. Josip Mantuani, ki je pri nas Siča največ ocenjeval, priznava že takoj ob Narodnih vezeninah, da so le-te pošteno in strokovnjaško narodno delo in da se je Sič poprijel dela v času, ko so naš narod najbolj potiskali k tlom. »Ko so nam odrekali pravico do golega življenja, — kam še do narodnega obstanka! — takrat je začel objavljati naša narodnokulturna dokazila.«[17] In dalje pravi Mantuani ob zbirki okraskov na pirhih in kožuhih med drugim, da gre za to, da pride poznavanje domačega ornamenta v zvesti spomin najširših plasti in da bo samo na ta način mogoče, da spoznavamo svojo kulturno last.[18] Celó avstrijski etnograf Michael Haberlandt ugotavlja ob Narodnih okraskih na pirhih in kožuhih, da je bolj ko kdaj od konca vojne, ki je nasledstvenim državam prinesel samostojno narodno življenje, živ v tem delu smisel za tradicionalno ljudsko blago.[19]

Maksim Gaspari piše v svojem članku o Siču, ki smo ga že večkrat navajali in se nanj sklicevali, da v novejšem času lahko po vsej pravici imenujemo Alberta Siča »krmarja slovenskega narodopisja«, kajti z veliko vnemo se bavi in zanima za vse, kar je izdelalo in gojilo naše ljudstvo v pretekli in sedanji dobi.[20] Menim, da moremo to imenovanje, to označbo Alberta Siča najbolje razumeti in pojasniti šele po vsem tem, kar smo povedali o Sičevih

[16] Prim. St. Vurnik, Kmečka hiša na južnovzhodnem pobočju Alp, Etnolog IV, 1930/31, str 32.
[17] Dom in Svet, XXXII/1919, str. 239.
[18] Dom in Svet XXXV/1922, str. 192.
[19] Wiener Zeitschrift für Volkskunde, 28. Jhrg. 1923, Heft 2 str. 31.
[20] Gaspari, A. Sič, Etnolog X/XI, str. 96.

delih in njihovih smotrih. Sič je namreč v slovenskem kulturnem življenju resnično krmar ravno v tem pogledu, kako je vso to raznovrstno ljudsko-kulturno dediščino v obliki vezenin, okraskov, noš, hiš in njene oprave privedel v pravi zgodovinski čas, jo v njem obudil in ji skušal določiti novo funkcijo, nov višji smisel. Sič svojega dela v tej smeri nikakor ni dokončal, mogli bi tudi marsikaj poučnega povedati k vprašanju, koliko so se njegova prizadevanja obnesla v našem življenju. Ali ne glede na to, ne glede na prave smotre njegovega dela, pa je naposled jasno, da imajo njegove zbirke velik pomen za slovensko etnografijo.

IV.

Albert Sič je imel izdajo zbirk z vezeninami in raznimi okraski v mislih že v letih pred prvo svetovno vojno.[21] Tako se je verjetno že v prvem desetletju tega stoletja moral več ali manj načrtno zanimati za ljudsko ustvarjalnost.

Slovenska etnografija se v tedanji dobi (1900—1917) razvija v precejšni meri pod vplivom Štrekljevega in Murkovega dela, deloma pa že ubira pota v nova, doslej zanemarjena področja. Kakor na eni strani prevladuje v delih Kotnika, Lokarja, Šašlja i. dr. še zanimanje za kmečko hišo, ljudsko pesem, pripovedko, pregovor, običaj in drugo podobno ljudsko blago, tako se na drugi strani po zaslugi muzealcev in drugih kulturnih delavcev (Schmid, Kronfus, Wester, Mantuani, Jovan, Lokar i. dr.) pričenjata v naši etnografiji skromno uveljavljati ljudska umetnost in domača obrt. V to zadnjo skupino bi sodil v nekem pogledu tudi Ivan Merhar, ki svoj članek o umetnosti na kmetih takole pomenljivo zaključuje: »Časi kmetske umetnosti ginejo, glejmo, da zberemo, da konca ne vzamejo.«[22] Tedaj so bili torej že zelo kritični trenutki za ljudsko umetnost na našem podeželju. Slovenski etnografi so se sicer zdramili precej pozno, vendarle še v času, ko je bilo mogoče vsaj nekaj rešiti. Tako je W. Schmid še pravi čas rešil za muzej poslikane panjske končnice, poleg tega pa je zbral še nekaj drugih ljudskih umetniških izdelkov in o njih poročal. Naj omenimo preslice z gorenjskih kolovratov, modele za mali kruhek, pisanice, vezenine itd. Za Schmidom je J. Mantuani v veliki meri skrbel za ljudsko umetnost in nošo v ljubljanskem muzeju. Kot značilnost, ki ima svoje razumljive vzroke, je treba navesti, da so tedaj večidel obravnavali pri nas ljudsko umetnost z ožjega kranjskega, ne pa s celotnega slovenskega področja. Nemec Kronfus je pisal o ljudski umetnosti na Kranjskem, Schmid pa o kranjski narodni umetnosti. Mimo tega je važno, da ti prvi etnografski spisi in muzejska poročila o »kranjski« umetnosti (prim. Poročilo Deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za l. 1906, dalje Carniola 1908 i. dr.) prinašajo prve reprodukcije risb in slik raznih naših ljudskih umetniških predmetov. To slikovno gradivo je raznega značaja in je bilo v nekaterih primerih izdelano le v zasilne ilustrativne namene.

[21] Ustno sporočilo prof. dr. R. Moleta.
[22] Ivan Merhar, Umetnost na kmetih, Ilustrovani narodni koledar 1907.

Ko se je torej Sič pričel zanimati za ljudske vezenine in različne okraske, je bilo v slovenski etnografiji za ljudsko umetnost že nekaj storjenega. To pa so bili v vsakem pogledu tako skromni začetki, da se je Sič mogel po njih zelo malo zgledovati. Zanj je bilo seveda odločilno dejstvo, da je tedaj v naši etnografiji še manjkalo slikovnega gradiva, ki ga je iskal za svoje namene. Zaradi tega je sam moral začeti z načrtnim zbiranjem ustreznega gradiva, kar pa je pomenilo, da se je podal na etnografsko pot, čeprav ni s svojim delom, kakor vemo, zasledoval nobenih znanstvenih etnografskih ciljev.

Predvsem so bili njegovi neposredni stiki s terenom, z našim kmečkim podeželjem, zelo živi in plodonosni. Iz njegovih zbirk posnemamo, da je potoval zlasti po Gorenjskem. Mnogo je risal v Škofji Loki, Polhovem Gradcu, Kranju, Kamniku in v okolici imenovanih krajev. Manj se je mudil v Bohinju in drugod na Gorenjskem. Dalje je bil v Beli krajini, in sicer v krajih proti Poljanam, nedaleč od Vinice (Špeharji, Vrh, Daljne Njive), vendar je treba ugotoviti, da sta mu največ gradiva iz Bele krajine zbrala Franc Lovšin, nadučitelj z Vinice, in Poldka Bavdkova, učiteljca na Vinici. F. Lovšin je poslal Siču mnogo podatkov o belokranjskih vezeninah in kožuhih, opisal mu je preslice, vretenca in ljudsko nošo iz Bele krajine,[23] P. Bavdkova pa mu je posodila svojo bogato zbirko belokranjskih vezenin. V Ljubljani so se zelo obnesli njegovi pogostni stiki s Kranjskim deželnim muzejem. Kakor posnemamo iz pojasnilnega lista, priloženega Narodnim vezeninam, je Siču mnogo pomagal ravnatelj muzeja Josip Mantuani, ki mu je dal na razpolago vso muzejsko zbirko vezenin ter mu jo pojasnil. Mantuani je sodeloval tudi pri drugih Sičevih zbirkah. Dragocena je bila prav tako pomoč, ki jo je Siču nudil župnik Ivan Vrhovnik. Le-ta mu je priskrbel več vezenin, pomagal je z nasveti, za »Slovenske narodne noše« pa mu je v svoji knjižnici zbral mnogo gradiva o nošah.[24] Končno si je Sič precej gradiva nabral tudi v domačem rodbinskem krogu. Njegova mati mu je na priliko opisala ljubljansko nošo,[25] marsikaj tehtnega iz starih časov pa je zvedel od ženine matere, ki je bila doma v škofjeloški okolici. — Iz vsega tega je razvidno, da je Sič sicer res zbiral gradivo za svoja dela, da pa moremo govoriti o neposrednem in posrednem zbiranju gradiva. Imel je nekaj važnih sodelavcev (Mantuani, Vrhovnik i. dr.), ki so gotovo v marsičem vplivali na njegovo delo, kar pa je bilo etnografskemu značaju njegovih zbirk samo v korist.

Sič je torej po svoje hodil po etnografskih zbiralnih potih, katerih rezultat so zbirke raznega gradiva. Če te zbirke, ki smo jih podrobneje navedli v drugem poglavju, kritično pregledamo, moramo ugotoviti, da njih avtorja zanima predvsem zunanja podoba, ki jo kaže ljudski predmet, ali če se še

[23] Antonija Sič roj. Vodnik, vdova po pok. A. Siču, je podarila Etnografskemu muzeju pismo Franca Lovšina z dne 25. I. 1919, v katerem so opisani razni deli ženske belokranjske noše iz Poljan. Te podatke je Sič porabil za svoj opis Slovenskih narodnih noš. Hkrati pa to pismo priča, da je Sič še pred objavo Račič-Gasparijevega članka v Slov. Narodu od 6. III. 1919 mislil na daljši spis o slovenskih ljudskih nošah.

[24] Sič, Slov. narodne noše, str. 5.

[25] Sič, Slov. narodne noše, str. 5.

jasneje izrazimo, da ima njih avtor oči za okrašeni del ali lepotni sistem določenega uporabnega predmeta iz ljudskega življenja, da ga kajpada zanima, kako ljudski okras učinkuje na pohištvu, v hiši in naravi, da pa pri tem druge interese več ali manj pušča v nemar. Mogli bi na kratko reči, da so ljudski okrasi, ornamenti, tisti sestavni deli raznih predmetov, ki jih je Sič kot estet zbiral, to je prerisoval ali preslikaval s tkanin, lesa, kože itd. Glavna vsebina njegovih zbirk so torej podobe, barvni posnetki in risbe raznih okraskov: vezilnih s tkanin, vezilnih ali aplikacijskih s kožuhov, raznobarvnih z lesenih predmetov (skrinj, posteljnjakov, zibk, orodja) ter pirhov, medtem ko so v neznatni meri upoštevani leseni izrezljani ali iz železa oblikovani predmeti ter navsezadnje hiša s svojo zunanjščino in notranjščino kot primer praktične uporabe okrasja.

Prava dokumentarna in zares znanstveno uporabna etnografska risba in slika, ki bi bilo treba njuno problematiko o prvi priliki obširneje obravnavati, je bistveno drugačnega značaja kakor umetniška slikovna ali risarska stvaritev. S tem seveda ne zanikamo, da more za etnografijo biti sprejemljiva tudi umetnina, če le-ta zaradi svojih stilnih lastnosti primerno nazorno predstavlja svoj etnografski predmet. Sičeva risba ali slika prav gotovo ni nobeno umetniško delo, kar tudi noče biti, ima pa zato na drugi strani mnogo odlik dobre etnografske ilustracije. Mnogi tečaji, med njimi zlasti tečaj za risanje na obrtnih šolah, poučevanje risanja v šoli, mimo tega pa dolgoletna praksa tehničnega risanja pri načrtovanju raznih zgradb, notranjščin kmečkih sob in pohištva, so usposobili prof. Siča za dobro etnografsko risanje in slikanje. Pri takem delu je odločilno, da gledaš na etnografski predmet ne kot umetnik, marveč kot tehnik, umetni obrtnik, posebno pa kot etnograf, ki je pozoren na vsako najmanjšo podrobnost.

Zato je razumljivo, da je Sič svoje delo opravil z izredno natančnostjo in, kar je važno, z velikim smislom za pristnost ljudskega izročila, zaradi česar je slikovno gradivo v njegovih zbirkah dragocenega dokumentarnega značaja in kot takšno ne glede na razne smotre velikega pomena tudi za slovensko etnografijo. Razen tega velja poudariti, da je slikovno gradivo, zbrano v Sičevih delih, popolnoma novo v naši etnografiji. Če se vprašamo, kaj smo pred Sičem vedeli na primer o naših vezeninah, kaj o okraskih na pirhih in kožuhih, na orodju in pohištvu, kaj o hiši in njeni notranji opremi, moremo šele tedaj pravično oceniti etnografski pomen slikovnega gradiva v Sičevih zbirkah. Sič je dejansko posvetil v nova področja slovenske ljudske umetnosti, oziroma ljudske umetne obrti, in treba je odkrito priznati, da smo z njegovimi slikovnimi zbirkami šele pričeli v naši etnografiji polagati osnove za proučevanje slovenske ljudske umetnosti. — Razni oziri na šolo, na praktično uporabo gradiva, so še najočitnejši v I. in II. delu Narodnih vezenin ter nikakor ne motijo (prim. razstavno mrežo, na kateri je izveden ornament, dalje dosledno rdečo ali modro barvo ornamenta itd.).

Poučno je primerjati Sičeve zbirke z Grebenčevim delom »Moderno slovensko pohištvo po narodnih motivih« (Ljubljana 1938). Sič je predstavil okraske in predmete v njihovi izvirnosti, Grebenc pa je nasprotno z »narodnimi motivi« že svobodno razpolagal, jih prenašal z enega predmeta na

drugega ter je tako pokazal njih praktično uporabo. Zaradi tega imamo pri Grebencu opraviti z novimi motivi, ki so kot gradivo izgubili svojo pravo vrednost za etnografijo.

Z izjemo »Slov. narodnih noš« vsebujejo Sičeve zbirke slikovno gradivo z raznih etničnih področij bivše Kranjske, zlasti seveda z Gorenjskega in iz Bele krajine. Značilno je, da so Narodne vezenine na Kranjskem naslov prvega Sičevega dela, ki je bilo zasnovano še v času bivše avstro-ogrske monarhije. Pri naslednjih delih, ki so že izhajala v Jugoslaviji, Kranjska sicer izgine iz naslovov, vendar vsebina jasno govori, da se gradivo nanaša na področja bivše Kranjske. V tem, da se Sič omejuje zgolj na ta del slovenskega ozemlja, se sklada z usmerjenostjo muzejskega kroga naših etnografov iz prvih desetletij tega stoletja. Kakor je znano, so ti etnografi bistveno vplivali tudi na razvoj etnografskega oddelka Kranjskega deželnega, oziroma Narodnega muzeja, iz katerega se je l. 1923 osnoval samostojni Etnografski muzej.

Naslednje, nič manj važno vprašanje za etnografijo je, kako je Sič uredil svoje zbirke slikovnega gradiva. Priznati je treba, da bi se bil mogel pri ureditvi ozirati samo na šolo in na praktično uporabo gradiva v življenju, toda ravno višjim narodnopolitičnim in kulturnim smotrom njegovega dela, njegovemu velikemu smislu za ljudsko izročilo se imamo zahvaliti, da so zbirke tako urejene, da mnogo bolj ustrezajo etnografiji in njenim interesom kakor pa raznim praktičnim momentom uporabe. Sič je uredil svoje gradivo v zbirkah glede na snov oz. predmet, na katerem je okras, ter po pokrajinskih področjih. Tako imamo vezenine na Kranjskem, okraske na pirhih in kožuhih, na orodju in pohištvu, na avbnih čelnikih. Poznamo pa hiše in njih opravo na Gorenjskem. Tudi ožja notranja ureditev gradiva je ali stvarna ali pa regionalna. Za etnografijo je torej pomembno, da so Siču večidel narekovali ureditev zbirk pristni predmeti in njih provenienca, ne pa neki momenti iz nove praktične uporabe ljudskega izročila.

V tesni zvezi z ureditvijo slikovnega gradiva je besedilo v Sičevih zbirkah. Besedilo pomaga urediti gradivo, predvsem pa je njegova naloga, da gradivo pojasni. V besedni (in številčni) del zbirk, ki je znatno manjši od slikovnega, sodijo uvodi, razne pripombe, merila, številke vzorcev in podobno. V uvodih avtor marsikaj opisuje in pojasnjuje, med drugim okrasne motive, tehniko, ljudsko rabo itd. Ti uvodi so tudi za etnografijo poučni, saj je v njih mnogo podatkov tehtnega zgodovinskega značaja, mimo tega pa prvič govore o stvareh, o katerih v etnografiji še nismo spregovorili. Morda bi kot poglavitno pomanjkljivost deskriptivnega besedila v Sičevih zbirkah navedli, da je provenienca objavljenega gradiva presplošno označena, ponekod pa še ti splošni podatki manjkajo. V tem pogledu še najbolj ustrezajo »Hiše in njih oprava na Gorenjskem«, kjer je zelo točno navedeno, od kod je gradivo. Pomanjkljivi so uvodi še v marsikaterih drugih ozirih in povsem razumljivo je, da vsega, kar išče etnograf, v njih ne bo našel.[26]

[26] Vsa besedila zbirk je Siču slovnično in stilistično popravljal dr. Janko Šlebinger.

Ko smo že pri obravnavanju besedne plati Sičevih del, ne smemo pozabiti edinega večjega besedila, edine knjige, v katero ni Sič prispeval nobenega svojega lastnega slikovnega gradiva, to je »Slovenskih narodnih noš«. Res je, da so v tem delu opisi noš pomanjkljivi, da starejše gradivo ni izčrpno navedeno, da niso dalje opisane vse slovenske ljudske noše, da avtor iz praktičnih razlogov, oziroma glede na festivale in druge prireditve, misli le na praznično »narodno nošo« ter da še ne pozna nobenih drugih vidikov v obravnavanju ljudske noše, — ali navzlic temu moramo na drugi strani priznati, da je Sič s tem svojim delom, čeprav namenjenim praktičnim ciljem, napravil hkrati tudi uslugo naši etnografiji. Z njegovimi »Slovenskimi narodnimi nošami« smo na osnovi starejšega in novejšega gradiva dobili v slovenski etnografiji prvi večji pregled ljudskih noš s celotnega slovenskega ozemlja, obenem pa to delo zaključuje pri nas poglavje zgolj deskriptivne metode v obravnavanju ljudske noše.

Iz vsega tega, kar smo doslej povedali o Siču, torej le sledi, da je pomen njegovega dela za etnografijo vsaj v nekaterih pogledih bolj ali manj problematičen. Ta problematika je v naši etnografiji razmeroma zelo zgodaj oživela, in sicer najprej v kratkem, skoraj neopaznem poročilu Stanka Vurnika o Sičevih zbirkah v I. letniku Etnologa, nato pa še v pismu, ki ga je Vurnik l. 1930 poslal Siču.[27] V svojem poročilu je Vurnik res prehitro in prepovršno odpravil Sičevo delo, toda priznati je treba, da je ob tej priliki pogodil bistvo vprašanja nekaterih njegovih zbirk. Vurnik sicer pravi, da je Sičevo delo »plod mnogoletnega truda na polju dela za ohranitev slovenske ljudske umetnosti in nje zopetnega vzbujanja k življenju« in da to delo »častno zadošča svoji (etnografa to ne sme motiti) zadani nalogi: nuditi ljudem, ki hočejo graditi, vesti, ornamentirati v slovenskem slogu — vzorcev iz domačega zaklada«, vendar že v naslednjem odstavku opredeljuje kritičen odnos etnografa do njegovega dela, ki ga naziva »leksikon ‚narodnih' ornamentov«: »Etnograf seve, ki raziskuje oblike ljudske umetnosti z ozirom na kraj in čas njihovega nastanka in tako išče v mnogobrojnosti sistema, bo Sičevo delo mogel rabiti v svojo svrho le v omejenem obsegu, ker je zanj ornament, o katerem ne vé kraja in časa postanka, neraben.« In na koncu svojega poročila želi Vurnik, da bi avtor v bodoče upošteval v svojih izdajah tudi etnografske interese. — V svojem dopisu iz l. 1930 razčiščuje Vurnik spor, ki je nastal med njim in Sičem zaradi objave nekaterih slik k Vurnikovi razpravi »Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp« (Etnolog IV). Iz tega dopisa med drugim izhaja, da je moral Vurnik nekajkrat ugotoviti delno različnost njunih interesov (svojih in Sičevih) pri študiju istega predmeta.

Takšno stališče St. Vurnika nas nikakor ne preseneča in dobro razumemo, da je deloma kritično gledal na Sičevo delo. Pri tem pa ni tajil njegovih zaslug za etnografijo, saj se je v svojem delu sam v marsičem naslonil na njegovo gradivo. Kakor smo že poudarili, ni Sič zasledoval s svojim delom nobenih znanstvenih etnografskih interesov. Prav to dejstvo

[27] Etnolog I, 1926/27, str. 173/174; prepis pisma St. Vurnika prof. Siču je v arhivu EM.

ga opravičuje raznih pomanjkljivosti, vrhu tega pa nas opozarja, da ne iščemo v njegovih zbirkah stvari, ki jih v delih takega značaja ni mogoče dobiti, n. pr. zgodovinsko zasnovanih razprav, podatkov o času nastanka predmetov, okraskov in podobno. Če pomislimo, s kakšnimi nameni je Sič pravzaprav posegel v svet ljudske ustvarjalnosti, potem moramo reči, da je s svojimi deli razmeroma veliko prispeval naši zaostali etnografiji.

Njegovo delo nas opominja, da ga izpopolnimo ali s posebnimi študijami ali s slikovnim gradivom z drugih področij, oziroma ga nadaljujemo z novimi zbirkami. To vprašanje postaja od leta do leta vedno bolj aktualno. Če natanko vzamemo, pa smo Sičeve zbirke pričeli v nekem pogledu dopolnjevati že kmalu zatem, ko so izšle. Pri tem imamo v mislih Josipa Mantuanija in njegove obširne ocene o zbirkah.[28] Te ocene, ki niso ravno skope s pohvalo, so večidel že kar razprave v malem, napisane z velikim znanjem na rob Sičevih zbirk. V njih navaja Mantuani med drugim tuje slovstvo o naših nošah, nakazuje smeri in zgodovinski razvoj okrasja na pohištvu ter podaja izpiske iz raznih inventarjev, ki obsegajo dobo od l. 1558 do 1698 in v katerih so primeri za vse vrste pohištva, od navadnega, neokrašenega do umetno poslikanega. Ob zbirki »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem« razpravlja, kako se je razvijala slovenska hiša v preteklih dobah ter pokaže na ognjišče kot na pomembno središče hišnega tlorisa, v zvezi s tem pa ga zlasti zanima dimnica. Ob pisanicah in kožuhih razpravlja o našem ornamentu. In tako dalje. Prav poučno je opazovati, kako se je Mantuani razživel in razpisal ob Sičevih delih in strinjamo se s Fr. Steletom, ko pravi, da je škoda za vsa ta njegova poročila, da so raztresena po raznih letnikih Carniole in Doma in sveta.[29] Ne glede na to, da je v njih že marsikaj zastarelega, menimo, da bi jih bilo treba o prvi primerni priliki ponatisniti v posebni knjižici kot sestavni del Sičevih zbirk.

Iz našega dosedanjega razpravljanja zaključno povzemamo, da vidimo v Siču etnografa, ki ima nedvomno svoje posebno mesto v naši etnografiji.

---

[28] Ocene Josipa Mantuanija o Sičevih delih so bile objavljene v tehle revijah oz. časnikih: Slovenec št. 150 z dne 4. VII. 1918 — Narodne vezenine na Kranjskem; Carniola IX/1918, zv. 1 in 2 — Narodne vezenine na Kranjskem; Dom in Svet XXXII/1919 — Narodne vezenine na Kranjskem, I. in II. del; Dom in Svet XXXII/1919 — Narodne vezenine na Kranjskem, III. in IV. del; Dom in Svet XXXII/1919 — O slovenskih narodnih nošah (I. izdaja); Glasnik Muzejskega društva II. in III/1921—1923 — Narodni okraski na orodju in pohištvu; Glasnik Muzejskega društva II. in III/1921—1923 — Kmečka hiša na Gorenjskem in kmečka soba na Gorenjskem; Dom in Svet XXXV/1922 — Narodni okraski na pirhih in kožuhih; Dom in Svet XXXVI/1923 — Narodni okraski na orodju in pohištvu; Dom in Svet XXXVII/1924 — Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem.

Poleg Mantuanija so ocenjevali Sičeva dela: St. Vurnik (Etnolog I/1926/27); F. Kotnik (ČZN XXIII/1928 — Slov. narodne noše); B. Račič (Slov. Narod št. 145 od 28. VI. 1918 — Narodne vezenine na Kranjskem); P. K. = Pavel Karlin (Razgled št. 4/5—1927 — Slov. narodne noše); -er = Slebinger (Ljubljanski Zvon 1918 — Narodne vezenine na Kranjskem, I. del); Fr. Kobal (Ljubljanski Zvon 1920 — Narodne vezenine na Kranjskem); J. A. G. = Jože Glonar (Ljubljanski Zvon 1922 — Narodni okraski na pirhih in kožuhih, Narodni okraski na orodju in pohištvu) itd.

[29] Fr. Stele, Josip Mantuani, Etnolog V in VI, 1933, str. 286.

Bil je praktičen etnograf, kar pomeni, da je z etnografijo vezal praktično-uporabne in buditeljske smotre svojega dela. Značilno za etnografijo malega naroda je vsekakor, da prav tem smotrom dolgujemo zahvalo, da smo dobili prva večja dela o naši ljudski ornamentiki in noši. Spričo praktičnih nalog, zaradi katerih je Sič deloval na etnografskem področju, pa je končno razumljivo, da ni mogel seči globlje v etnografijo in njene posamezne panoge, ki so bile predmet njegovega zanimanja.

V.

Preostaja nam le še kratek epilog k Sičevemu delu in življenju.

Njegovo delo je ostalo nedokončano. Za zbirkama okraskov na orodju in pohištvu ter kmečkih hiš na Gorenjskem bi bile morale iziti še nadaljnje zbirke. A tudi zbirke, ki so izšle, so bile okrnjene. Iz Mantuanijevih poročil posnemamo, da je Siču še mnogo gradiva preostalo, ki ga ni mogel objaviti. Odločale so pri tem založbe in denarna sredstva. V Narodnih okraskih na orodju in pohištvu Sič sam pripominja, da bi obširnejša objava bila predraga, zato da je moral izrezljane okraske odložiti za pozneje. Njegova dela imajo kar štiri različne založnike. To priča, da je bilo zalaganje zbirk tvegano dejanje in da je bilo zaradi tega težko dobiti zanje založnika. Nekaterih zbirk (n. pr. Narodnih okraskov na pirhih in kožuhih ter na orodju in pohištvu) tudi niso tako kupovali, kakor je bilo pričakovati, in so v precejšnih množinah preostale na zalogi. Za svoje zadnje večje delo, zbirko avbnih čel, pa Sič že sploh ni več mogel dobiti založnika. V svojem prigodniškem članku k njegovi 60-letnici omenja Rudolf Mole, »da je obžalovati, da že ni dobil založnika za nadaljnjo zbirko, ki bo vsebovala avbe«.[30] Pri »Zlatih avbah« se je torej ustavilo, in ker zanje ni našel založnika, je morala zbirka dve leti izhajati v Ženskem Svetu. Taka je bila usoda njegovega zadnjega večjega dela.

Da je Sič po letu 1927/28 prenehal z delom večjega obsega, so bili krivi še drugi momenti iz njegovega življenja. Pomisliti moramo, da je Sič pričel izdajati svoje zbirke, ko je bil 53-leten, torej se je razmeroma pozno lotil svojega dela. Leta 1923 je po nesreči oslepel na enem očesu, l. 1928 pa je bil že 63-leten. Desetletno neprestano in intenzivno delo ga je moralo utruditi in po »Zlatih avbah« je pričel živčno slabeti. Z l. 1927/28 se torej začenja zanj nova doba, doba oddiha in miru, o kateri pa ne smemo misliti, da mu je minila brez dela. V tej dobi se ukvarja z načrtovanjem raznega pohištva ter po malem pisateljuje. Napisal je več krajših spisov, deloma etnografskega deloma feljtonistično-beletrističnega značaja. Tako je l. 1927 objavil v Slov. Narodu podlistek z naslovom »Trnovski originali«,[31] podpisal pa se je Kramarjev.[32] V tem spisu je Sič predstavil vrsto trnovskih originalov iz 19. stoletja, stalnih gostov znane stare gostilne v Trnovem

[30] Slovenski Narod od 22. II. 1925.

[31] Slovenski Narod 1927, št. 177, 188 in 194.

[32] Siču so rekli v Trnovem »Kramarjev Francl«, in sicer zaradi tega, ker je svoj čas s svojimi starši stanoval v Vogelni ulici št. 3 pri Kramarju.

»pri Brgantu«, ki je ravno l. 1927 obhajala stoletnico svojega obstoja. Nadalje je v Vodnikovi pratiki za l. 1929 opisal kmečko svatbo iz škofjeloške okolice (z ilustracijami M. Gasparija), v XII. letniku Etnologa (1940) pa je priobčil »Narodopisne drobtine«, to je več manjših etnografskih opisov oziroma anekdot (Pogača, S kmečkega sejma, Besorkosarna). Podobnih »drobtin« je moral še kje objavljati. V njegovi zapuščini smo našli rokopise naslednjih spisov: Pufarica, Fjancka, Upokojenca, Krošamo in Vraže vsake baže. Marsikatero ljudsko anekdoto ali humoresko si je zapisal v trnovski gostilni »pri Brgantu«, ki jo je vodila ženina mati, imenovana Brgantova mama, po njeni smrti pa on sam s svojo ženo. Ta gostilna, v katero so zahajali stari kmečki očanci, razni trnovski originali, čolnarji, ptičarji in drugi, je bila zanj v mnogih ozirih pravi etnografski prostor, ki ni bil brez vpliva na njegovo delo.

V tej dobi, ko se mu je življenje nagibalo svojemu koncu, je Sič skladal posebne domače pesmi, prigodnice, ki jih je imenoval »hante«.[33] V prvi knjigi hant pojasnjuje te svoje pesmi takole: »Ob različnih, navadno veselih prilikah sem v družbi pri Brgantu pa tudi doma napisal tele »hante«, kakor bi jih imenovala naša blagopokojna, nepozabna Brgantova mama. Od leta 1933 do l. 1938 sem si nekaj teh rokopisov slučajno shranil in sedaj tu notri prepisal...« V eni izmed hant iz l. 1939 (II. knjiga) pa takole sodi o svojem pesnikovanju:

Niso pesmi, niso kvante,
to od dedka so le »hante«,
ki jih zlagal je za špas,
imel pri tem je kratek čas.

Sič posveča hante svojim prijateljem in znancem, raznim kulturnim in političnim delavcem, pogosto tako imenovanim »torkarjem«, to je posebnemu omizju gostov, ki so se ob torkih sestajali v Brgantovi gostilni. Dalje se v hantah spominja sorodnikov in ožjih rodbinskih članov, raznih dogodkov in obletnic. Nekaj pesmi je zloženih kar v slogu ljudske pesmi, oziroma sejmskih lectarskih verzov:

V Zvezdo bom hodil na klopco sedet,
sem fant fest od fare, sem kar za devet,
če katera me hoče, le tam me dobi,
nikar naj po svetu me okrog ne lovi.

Dekleta se lišpajo,
obleke si krišpajo,
da bile bolj zale,
se fantom dopale.

[33] V prvi knjigi »Moje hante« (Kramarjev) razlaga prof. Sič ime »hante« takole: »Hante — okrog Škofje Loke so rekli, če je kdo pripovedoval kake praznarije, flavze: ‚Beži, beži, ti pa tvoje hante!' ali ‚Pripovedoval je same hante' (marne, čenče).« — »Hante« obsegajo šest v usnje vezanih knjig, razen tega pa mnogo pesmi, pripravljenih za VII. knjigo. Vse pesmi hrani Antonija Sič roj. Vodnik, vdova po pok. Albertu Siču.

Nekaj svojih hant je menda objavil v listih »Naš val« in »Toti list«, med drugim pesem »Vaba«, ki meri na politične razmere v bivši Jugoslaviji:

Ko konja loviš,
mu ovsa moliš.
Ko konja si ujel,
na uzdo ga del.

Ko volilcev želiš,
obljube deliš,
si volilce dobil,
bi kri jim rad spil.

Do teh svojih pesmic pa je imel Sič tudi svoj kritičen odnos, ki ga večkrat izrazi. V drugi knjigi (1939) opozarja, da so to le osnutki, ki še niso končno veljavno popravljeni, medtem ko se v četrti knjigi takole izrazi o svojih kratkočasnicah:

Tvoje pesmi so za nič,
zapomni to si Bertl Sič.

Leta 1941 umre Siču njegova žena. Ta izguba ga je zelo prizadela in je dolgo ni mogel preboleti, tudi še potem ne, ko se je drugič poročil (1942). Svoje bolečine, sploh vse svoje notranje življenje, zaupa le hantam, ki mu njih skladanje postaja redno opravilo. Hante sklada malone vsak dan. Z njimi registrira razne dnevne dogodke iz svojega življenja, spominja se svoje prve žene itd. Po letu 1943 se mu hante zbirajo že v sedmo knjigo.

Koliko je v Sičevih hantah trajnejše ljudsko-umetniške vrednosti, bi mogli presoditi šele tedaj, ko bi podrobno pregledali vseh sedem pesniških zbirk. Eno pa je vsekakor že danes gotovo: hante so dragocen vir za spoznavanje Sičevega življenja v zadnjih letih pred njegovo smrtjo.

V hantah, nastalih v obdobju 1941—1944, je jasno čutiti, kako izgublja Sič čedalje bolj stik z zunanjim svetom. Velika dogajanja, kakor svetovna vojna, okupacija, osvoboditev, gredo skoraj neopazno mimo njega. S starostno oslabelostjo se izvršijo velike spremembe v njegovem duševnem življenju. Spomin ga vedno bolj zapušča, svet se mu oži in izginja iz njegove zavesti.

Tega stanja, te trpke osamelosti ga je naposled rešila smrt 30. julija 1949.

*

Slovenski etnografi cenimo delo prof. Alberta Siča, zlasti pa nam bo vedno vzor njegova ljubezen do ljudskega izročila.

Résumé

VIE ET OEUVRE DE L'ETHNOGRAPHE SLOVÈNE ALBERT SIČ

L'auter a consacré son article à la vie et à l'oeuvre du prof. Albert Sič (1865—1949), ethnographe slovène émérite. Entre 1918 et 1928 Albert Sič publia plusieurs collections ethnographiques en lithographie de couleur (chromolithographie):

1° les broderies nationales de Carniole (en 4 parties: broderies de la Haute Carniole, celles de la Carniole Blanche, broderies blanches, broderies multicolores);

2° les ornements nationaux sur les oeufs de Pâques et sur les fourrures paysannes;

3° les ornements nationaux sur les outils et sur l'ameublement;

4° les maisons paysannes et leur ameublement en Haute Carniole;

5° les coiffes dorées, collection de fronteaux de coiffes.

Le professeur Albert Sič a beaucoup étudié les costumes populaires slovènes et les a décrits dans un livre spécial, illustré par le peintre académique Maxime Gaspari. Bien que les oeuvres de Sič — restées inachevées — aient des intentions éducatrices, pratiques et même «nationalisantes», il faut néaumoins reconnaître leur importance pour la science ethnographique slovène. Le professeur Sič a, en effet, présenté tous ses dessins avec une précision ethnographiquement irréprochable; il a expliqué ses collections dans des introductions, complétées par les remarques nécessaires; dans l'ensemble de son oeuvre ainsi que dans l'aménagement général de ses collections, il a tenu compte des arguments ethnographiques.

Walter Schmid

Dne 24. marca 1951 je umrl v Gradcu izredni profesor za provincialno arheologijo na tamkajšnji univerzi, vodja prazgodovinskega oddelka in numizmatičnega kabineta v štajerskem deželnem muzeju Joaneju in štajerski deželni arheolog dr. Walter Schmid.

Bil je naše gore list, Franc Šmid, rojen 18. januarja 1875 na Gašteju pri Kranju. Po končani gimnaziji v Ljubljani je materi na ljubo postal benediktinec Walter ter je služboval v Admontu in v njegovi okolici. Ponosen in nepopustljiv v vsem, kar je imel za pravilno, pa ni mogel shajati s predstojniki in je zapustil mesto. Z materino pomočjo je študiral potem klasično filologijo in zgodovino na univerzi v Gradcu. Tu je postal nanj pozoren A. Luschin, ki mu je pripomogel, da je postal 1905 kustos deželnega muzeja v Ljubljani, kjer je razvil vsestransko arheološko in etnografsko delavnost, ki je v veliki meri postavila temelje današnjim arheološkim in etnografskim zbirkam. Visok in postaven kustos v benediktinski halji pa je bil tudi polnokrven mož. Vzljubil je dekle, prestopil v evangeličanstvo in se poročil; posledica je bila, da ga je kranjski deželni odbor 1909 odpustil iz službe in da so ga zapustili, razen redkih, tudi prijatelji. Pozabil pa ga ni varuh A. Luschin, ki je dosegel, da je štajerski deželni odbor ustanovil mesto deželnega arheologa, univerza pa docenturo za provincialno arheologijo, ki ju je 1912 nastopil W. Schmid. Tako je začel življenje dveh domovin, stare in nove; staro slovensko je ljubil, novo nemškoštajersko je spoštoval, obe pa je tako tudi vezal. Schmidova knjižnica je bila izraz slovenskega in nemškega kulturnega, zgodovinskega in leposlovnega prizadevanja do 1949; osebno se je zanimal tudi za novega Slov. etnografa in verno sledil delu Etnografskega muzeja. Po priključitvi Avstrije k Nem-

čiji 1938 so ga novi oblastniki zapostavljali zaradi njegovega gledanja na zgodnjesrednjeveško staroslovensko kulturo in so ga 1943 upokojili. Ob 75-letnici je zbolel za pljučnico, katere ni pozdravil; večni mladenič je postal starec, ki ga je pobrala smrt.

Schmid je poznan kot arheolog, manj kot širok in temeljit muzejski delavec najboljšega kova, najmanj pa kot etnograf. Za primer njegove etnografske delavnosti navajamo samo poročilo o Rudolfinu za 1906 in 1907 ter pregledno podobo »Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi« (Slovan IV, 1906, 168—73). Od mladosti do smrti čebelar, je prvi opozoril svet in domovino na pomembnost naših panjskih končnic (Mit. d. Mv. f. Krain. XVIII.) in jih 1906 sam pripravil za dunajsko razstavo. Schmid je bil prvi, ki je pri nas načel paleoetnografijo, ko je v arheologiji (Poštela, Ulaka, Vače itd.) smotrno iskal in izkopaval naselja; prvi, ki je sistematsko načel in zajel arheološki zgodnji srednji vek s staroslovensko dobo in jo obravnaval v kompleksu karantanske kulture; prvi, ki je posvečal pozornost naši najstarejši obrti, zlasti železarski, in prvi, ki je pri svojem muzejskem delu zajel vso našo domačo in umetno obrt.

V človeku W. Schmidu sta se družila v eni osebi humanist in romantik, benediktinec in upornik. Problemov ni poznal, temveč samo dejstva. V veliki meri sam laborant, sistematik in pisatelj ni priznaval težav in ne pomanjkanja časa; zato je bil včasih prehiter v osebnem nastopu, pa tudi v znanstvenem sklepanju. Neprekosljivo je bilo njegovo oko za opazovanje geomorfoloških značilnosti zemlje, vsakega preiskovalnega sodnika bi bili vredni njegovi razgovori z domačini o lastnostih in preteklosti kakega kraja, kjer je redno iskal pravljice. Neutruden pešec je bil do svojega petinsedemdesetega leta na terenu v vsakem letnem času in živel amfibijsko življenje muzejskega delavca v zbirkah in na terenu. Poštenjak od nog do glave, odkrit in oster sodnik, ki ne pozna odpuščanja, a na drugi strani očetovski prijatelj, je bil Gorenjec iz pregovorov. V življenju je hodil brez opor, zanašal se ni na nikogar in postavljene cilje je dosegal sam. Vir sapiens dominabitur astris!

Franjo Baš

France Marolt

V petek 6. aprila 1951 ponoči je po dolgotrajni bolezni umrl Francè Marolt, ravnatelj Glasbeno-narodopisnega instituta v Ljubljani. Odličnega etnografskega delavca se v tem letniku SE spominjamo s krajšim nekrologom, v naslednjem letniku pa bomo njegovemu življenju in delu posvetili večjo razpravo.

Po smrti dr. Stanka Vurnika, kustosa Etnografskega muzeja v Ljubljani, je pripadla Francetu Maroltu težka naloga, da nadaljuje s proučevanjem slovenske ljudske pesmi z napevi, poleg tega pa se loti neznanega in neobdelanega sveta v slovenski folklori, ljudskega plesa, o katerem je do tedaj prevladovalo splošno mnenje, da ga Slovenci pravzaprav niti nimamo. Primer-

no razgledan v svetu ljudske ustvarjalnosti je l. 1934 prevzel vodstvo novo ustanovljenega Folklornega instituta Glasbene Matice v Ljubljani, ki je kasneje postal samostojen Glasbeno-narodopisni institut. Kot vodja tega instituta je pokojni Marolt izpolnil znaten del svojega obsežnega delovnega načrta ter pri tem odločilno posegel v slovensko etnografijo. Če samo površno pregledamo raznovrstno delo, ki ga je Marolt opravil v pičlih dveh desetletjih, moramo predvsem priznati, da je šele on dejansko v naši etnografiji utemeljil ljudsko glasbo in ples kot samostojno panogo v folklori ali ljudski duhovni kulturi. V tem pogledu so za našo etnografsko znanost pomembne njegove študije, med drugim »Tri obredja iz Zilje« (Ljubljana 1935), »Tri obredja iz Bele krajine« (Ljubljana 1936), »Slovenske prvine v kočevski pesmi« (Kočevski zbornik 1939), »Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana« (Koroški zbornik 1946) itd., razen tega pa mnogi krajši članki in pojasnila v koncertnih sporedih APZ in sporedih festivalov ljudskih običajev, plesov in iger. V vseh teh študijah in člankih je zelo dobro razviden način Maroltovega glasbeno-etnografskega dela: posamezne pesmi, plese in igre opisuje in razlaga v tesni povezanosti s celotnim obrednim dejanjem. S svojimi študijami, s koncerti Akademskega pevskega zbora in z raznimi folklornimi festivali nam je pokojni Marolt približal s slovenskega ozemlja zlasti tri etnografska okrožja in razodel njih folklorne značilnosti, kakor doslej še nihče v slovenski etnografiji: Belo krajino, Panonijo in Ziljsko dolino. V tem vidimo nedvomno eno glavnih zaslug Franceta Marolta za našo etnografijo. In potem — slovenski ljudski plesi! Marolt nam jih je tako rekoč odkril in te njegove velike zasluge slovenska etnografija tudi ne bo nikoli pozabila. »Živi spomeniki naših prabitnih rejev« (Zbornik Zimske pomoči 1944) so posebej poučni glede tega, ker kažejo, kako se je Marolt poglabljal v našo davno preteklost, v prastara ljudska »gibno-zvočna« snovanja, da bi tako odkril najprvotnejši smisel, najpristnejše oblike naših starih ljudskih plesov.

Svojo razlago ljudskih običajev in raznovrstnega ljudskega obrednega življenja je Marolt zasnoval na animističnih teorijah Wilhelma Mannhardta o gozdnih in poljskih kultih ter na raznih izsledkih Jamesa Frazerja o čarovnih dejanjih (prim. tolmačenje belokranjskega Zelenega Jurija, ziljskega štehvanja, ženitovanjskih običajev itd.), hkrati pa se je pri pojasnjevanju osnov preprostega ljudskega mišljenja in nazora naslonil na teorije Luciena Levý-Bruhla, predstavnika sociološke smeri v obravnavanju verstev primitivnih izvenevropskih ljudstev. Koliko je v Maroltovih razpravah o ljudskih obredjih dognanj, ki so več ali manj trajne vrednosti, koliko je v njih raznih hipotetičnih trditev ali ponekod celó prenagljenih nedokazanih zaključkov, ter končno, koliko je Maroltu odkrivanje smisla ljudskih običajev koristilo pri njegovih glasbeno-folklorističnih raziskovanjih, — vse to in še marsikaj drugega bomo mogli presoditi šele v posebni razpravi, ki bo kritično pretresla njegovo etnografsko-folkloristično delo v celoti in z raznih strani.

Svoje razprave je Marolt napisal v svojstvenem slogu. Spričo resničnega davnega smisla ljudskih obrednih dejanj je občutil vso brezkrvnost in pomanjkljivost običajnega znanstvenega jezika, zaradi česar si je stalno prizadeval, kako bi ustvaril novo, pristnejše folklorističnо izrazoslovje, takšno

izrazoslovje namreč, ki bi bilo čim skladnejše z davnim ljudskim pojmovanjem starih običajev, plesov in iger. Podrobnejša razprava bi dokazala, da je bilo v tem njegovem prizadevanju, v slogu njegovega pisanja in obravnavanja, kakor v marsikaterih njegovih razlagah morda več umetnika kot pa znanstvenika.

Naslednje, česar se ob njegovi prerani smrti močno zavedamo, pa je dejstvo, da smo z Maroltom izgubili v naši etnografiji človeka, ki je znal braniti določene vrednote slovenske ljudske kulture pred vsakim, ki bi jih hotel tajiti, potvarjati ali celó proglašati kot tujo svojino. V študiji »Slovenske prvine v kočevski pesmi« je znanstveno prepričljivo obračunal z nemškimi tendenčnimi teorijami, ki so kočevsko ljudsko pesem skušale prikazati kot pristno nemško svojino. Sam John Meier, sloviti nemški folklorist, je po objavi študije priznal Maroltu v privatnem pismu nepravilnost svojih znanstvenih dognanj v pogledu kočevske pesmi. Podobno pomeni tudi razprava »Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana« obračun z nemškim tendenčnim potvarjanjem in enostranskim vrednotenjem ziljskih običajev in plesov. Iz tega poglavja njegove delavnosti, poglavja obrambe slovenske folklore, bi mogli navesti še marsikaj poučnega. Resnično, težko bi našli v naši etnografiji znanstvenega delavca, ki bi se tako zavedal narodnopolitičnih nalog svojega poklica. Težko bi našli pri nas etnografa, ki bi s takšno vnemo in ljubeznijo, s takšno vero v slovensko ljudstvo in njegove stvaritve neutrudljivo opravljal svoje delo, kakor ga je Marolt ves čas do svoje prezgodnje smrti. Zapustil nas je prav sredi nove pravde o slovenski folklori, ki je žal ni več utegnil dokončati.

Za Maroltom je ostala v slovenski etnografiji dragocena znanstvena zapuščina, o kateri bomo še mnogo govorili in razpravljali in ki nas bo še dolgo spodbujala k nadaljnjemu folklorističnemu delu. Franceta Marolta se bomo vedno s spoštovanjem spominjali kot etnografskega delavca, čigar vsestransko folkloristično delo še daleč ne bi moglo biti tako plodonosno, če bi ga ne spremljala globoka ljubezen do bogate dediščine slovenske ljudske kulture.

Boris Orel

Barletov sodelavec Mate Totar

Na prvi spomladanski dan 1950 je umrl v Severni Ameriki Mate Totar, ki je bil tesno povezan s folklorističnim delovanjem Janka Barleta na Belokranjskem. Folklorist in muzikolog Janko Barle je napisal v zadnjem desetletju preteklega stoletja nekaj lepih in značilnih del o belokranjski folklori: »Ženitovanjski običaji Belih Kranjcev« (LMS 1889, 64—84); »Iz narodne zakladnice — nabral po Beli Krajini« (LMS 1893, 1—57); »Križi v Gribljah« (LMS 1893, 85—87). Folklornega značaja je tudi Barletova leposlovna črtica »Pokojni gribeljski cerkovnik« (Dom in svet II, 137—141, 168—170). V Domu in svetu je tudi objavljal svoje zapiske belokranjskih ljudskih pesmi (1894).

S spoštovanjem se Beli Kranjci spominjajo Janka Barleta, toda pri tem pozabljajo na nekoga, ki mu je bil glavna opora pri zbiranju etnografskega gradiva, — pozabljajo na Matijo Totarja iz Gribelj v podzemeljski župniji.

Matija Totar, po domače Jandreč Matiček, je bil izredno nadarjen mladenič, rojen 7. II. 1873 v Gribljah. Zagrebški »črnošolec« Janko Barle in gribeljski učitelj Peter Kambič sta ga po osnovni šoli navdušila za knjigo in zbiranje ljudskega blaga. Tega posla se je lotil z vso vnemo. Kakor je podpisanemu pred odhodom v Ameriko sam pravil, je prinašal J. Barletu kar gotove rokopise, ki jih je bilo treba samo malo preurediti, jezikovno popraviti zaradi belokranjskih lokalizmov in mogoče jih je bilo objaviti. Ko so drugi fantje ob nedeljskih popoldnevih zahajali v gostilne in na plese, je Jandreč Matiček čital knjige pod staro košato hruško, zapisoval ljudske pregovore, običaje in pesmi. Nekje je dobil celo starocerkvenoslovansko slovnico in ni ga utrudilo proučevanje pustih glasoslovnih posebnosti, deklinacije in konjugacije. Odločil se je za nadaljnje šolanje na novomeški gimnaziji. Že šestnajstleten vzame v roke velik kmečki dežnik, prevezan z vrvjo, in jo mahne peš čez Gorjance v Novo mesto, kjer je naprosil o. Florentina Hrovata, da bi mu dali v frančiškanskem samostanu hrano. Toda ni imel sreče. Sicer dobrodušni o. Florentin ga je zavrnil, češ da je prestar in da naj gre rajši za hlapca. Za težko fizično delo pa Totarji niso bili, marveč so skoraj prav tako ljubili plug kot gosli in knjigo. To se ponavlja že v tretji generaciji. Matičku doma ni bilo obstanka in odšel je v Ameriko (USA), kamor ga je pozval najstarejši brat Jakob, ki je bil postal cerkovnik v slovenski stolni cerkvi v St. Paolu (Minesota). Ker mu ni ugajalo tamošnje ostro podnebje, se je preselil na jug v državo Texas in si priskrbel bombažno farmo na vasi blizu mesta Saragose. Oženil se je z Angležinjo, ki mu je rodila štiri sine in štiri hčere. Najmlajši sin dr. John Totter se je nastanil kot zdravnik v mestu Little Rock v državi Arkansas.

Kakor se je l. 1893 Janko Barle zahvalil v LMS Matičku Totarju za požrtvovalno delo in za pomoč, tako se ga ob njegovi smrti spominjamo v »Slov. etnografu«, ker je vestno in lepo zbral podatke in opisal dejanja ter prizore belokranjskega pira.

Niko Zupanič

Ivanu Koštiálu v spomin

Osebno Koštiála nisem poznal, pač pa sem bil z njim posredno v zvezi po zaslugi prijatelja Friedricha Salomona Kraussa z Dunaja, ko je šlo za sodelovanje pri reviji »Anthropophyteia« in njeni zbirki samostojnih knjižnih prilog.[1]

[1] ANTHROPOPHYTEIA. Jahrbücher f. folkloristische Erhebungen u. Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. Voll. 1—10. Leipzig, 1904—1913. Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. Voll. 1—7.

Ker sem živel blizu Pitréja, v Palermu, zaradi svojih študij — najprej v zvezi z doktorsko disertacijo, potem pa z ženitovanjskim obredjem — sem se seznanil z deli Fr. S. Kraussa. Ta se je v tistem času (1910—1914) s številnimi sodelavci po vsem svetu zelo vneto lotil raziskavanj na področju erotične folklore, ki so ji takrat pravili tudi »Kryptadia« po grškem naslovu Rollandove in Gaidozove knjižne zbirke.[2]

Kljub pridržkom, ki jih je večkrat izrazil,[3] je bil Pitré član uredniškega odbora »Anthropophyteie« in Krauss je upal, da ga pregovori, naj bi izdal erotična izročila, nabrana na »Sončnem otoku« Siciliji, kot dodatek k zbirki »Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane«. A čeprav je Pitré imel gradivo — še zdaj ni objavljeno, več kot trideset let po njegovi smrti — se je obotavljal iz raznih vzrokov: zaradi starosti, zaradi svojega zdravniškega poklica in zaradi dolžnosti predsednika v Kraljevem ženskem zavodu »Maria Adelaide«. Ob njegovi strani v Palermu sem obenem z Učiteljem imel tudi jaz priložnost sodelovati pri »Anthropophyteji« s člankom o Kalabriji[4] in potemtakem navezati stike s Kraussom, ki me je povabil, naj pripravim knjigo o izročilih s področja spolnega življenja v Italiji. V tem času nastopi Koštiál — kot Kraussov sodelavec in prevajalec mojih spisov v nemščino.

Prvi spis, ki ga je Koštiál prevedel, se nanaša na Kalabrijo. Prevajalec je moral premagati ne malo ovir v tekstu, ki je poln posebnih izrazov, pregovorov in pesmi v narečju. Drugo je obširnejši spis, za katerega je Krauss nasvetoval naslov »Das Geschlechtsleben in Sitte, Brauch, Glauben und Gewohnheitrecht des italienischen Volkes«. Tudi tukaj — še bolj kot v prvem primeru — je Koštiál pokazal svojo ostroumnost s pojasnili in opombami k tekstu na raznih krajih.

V prvem spisu o Kalabriji je prevajalčev prispevek omejen na dve opazki (str. 150—151, op. 1), kjer Koštiál kot filolog in jezikoslovec izraža svoje začudenje: prvič ob tem, da je v Kalabriji sedem izmed devetih narečnih izrazov za ženski spolni organ moškega spola, v nasprotju z drugimi jeziki — n. pr. slovanskimi in germanskimi — kjer je ženskega spola; drugič ob tem, da se pri Kalabrežih, Slovencih in Čehih ujemajo izrazi za poimenovanje zadnjega sina.

V drugem delu — »Das Geschlechtsleben« — je šest opomb, ki pa niso vse lingvistične. Na str. 2 op. 4 Koštiál pojasnjuje, da so Asini (Ažinš), ki jih spominja Arboit, prebivalci župnije Azio; na str. 99 op. 1 pa, da je število 69, ki v žargonu pomenja poseben način koitusa, poznano v Pragi v bordelskem žargonu; na str. 135 op. 2 podaja boljšo razlago besede Farzkurbis (zucca da ventosità) s Farzgeschirr (vaso da spetazzare); na str. 224 v zvezi z narečnim izrazom Nervu (penis) ugotavlja, da pozna ta izraz ne samo Petronij, ampak tudi Horac, in da v slovanskih jezikih pomeni Sehne, Flechse (žila). Zadnjo opombo beremo na

[2] KRYPTADIA. Récueil de documents pour servir à l'étude des traditions populaires. Voll. 1—8. Heilbronn-Paris, 1889—1901.

[3] Glej mojo knjigo »Reviviscenze«. Catania, 1927, str. 4, op. 1 in 2.

[4] Von Geschlechtleben in Kalabrien. »ANTHROPOPHYTEIA« VIII, 1911, str. 137—159.

str. 228 ob imenu Giambullari: Koštiál pové, da je bil florentinski filolog in zgodovinar. Posebej pa bi omenili opombo 2 na str. 114: ob napolitanskem univerzitetnem profesorju medicine, ki je nosil na verižici za uro falični amulet, Koštiál ironično pripominja, da je to mogoče v najzakotnejšem delu Italije, ne pa v Srednji Evropi. Da bi stvar razčistil, se oglaša tudi Krauss, češ da opomba vrlega prevajalca ne zadeva v živo, saj se najdejo v mnogih deželah podobni ljudje, ki združujejo praznoverje z znanjem; a če v Srednji Evropi ne morejo doseči stolice, temu ni krivo pomanjkanje drznosti z njihove strani, pač pa trdovratno nasprotovanje akademskih univerzitetnih krogov.

Očitno se Krauss ni strinjal s Koštiálovo ironično pripombo in sta se zato pod črto malo sporekla; toda oba znanstvenika pozabljata, da so praznoverju podvrženi tudi velikani po izobrazbi in znanju, po duhu in junaštvu. Praznoverni so bili Napoleon, Byron, Goethe, Hugo, Zola in mnogi drugi, zato ni nič čudnega, če se jim pridružuje univerzitetni profesor zdravnik.

Krauss je zelo cenil Koštiála. Ko ga omenja v nekaterih name naslovljenih pismih, se zmeraj izraža z besedami, ki odkrivajo, da je gojil tople občutke do tega prijatelja in sodelavca. Ob prevodu moje knjige v nemščino se dotika težav z italijanskim tekstom — zaradi posebnih narečnih izrazov — in izjavlja, da je tudi sam pomagal lajšati prevajalčev trud in stilistično poenostavil ta in oni stavek ali odstavek.[5] Zadostovalo bo, če omenim kalabrijsko uganko, ki opisuje prstan z besedami:

Bellu a vidiri, Inchilu i carni
Bellu accattari, E dássalu stari.

Koštiál je v svojem prevodu razumel narečno rečenico »inchilu i carni« kot »ein Kilo Fleisch«, medtem ko je Krauss opazil pomoto in jo popravil, pri čemer je dobro zadel pomen kalabrijskega besedila.

Med obema znanstvenikoma se je bilo razvilo odkritosrčno prijateljsko razmerje, kar je še poživljalo njuno uspešno sodelovanje, v veliko korist znanosti, ki sta jo oba gojila z globoko ljubeznijo in izredno zmožnostjo.

Iz rokopisa prev. M. Matičetov Raffaele Corso

Résumé

À LA MÉMOIRE D'IVAN KOŠTIÁL

L'auteur, professeur d'ethnographie à Naples (Istituto Universitario Orientale — Napoli), directeur de la revue »Folklore«, nous offre quelques souvenirs intéressants sur sa collaboration scientifique avec le folkloriste slovène Ivan Koštiál dans les années 1910—1914.

[5] Die Verdeutschung Freund Koštiáls ist vortreffliche, nur habe ich hier und da Unebenheiten stilistisch geglattet. Ab und zu liessen sie Wörter oder Sätze aus und ebenso wieder K. einiges, was ihm, ebenso wie leider mit der Mundart wegen dunkel blieb. (Kraussovo pismo z dne 24. aprila 1913).

Bibliografija

Ivan Koštiál

(1877—1949)

Ivan Koštiál je bil rojen v Gradcu 27. 7. 1877 od očeta Čeha in matere Slovenke. Po dovršenem študiju na dunajski in graški univerzi se je usposobil za poučevanje slovenščine in klas. filologije na srednjih šolah. Služboval je najprej kratek čas v Novem mestu in v Ljubljani, nato pa na slovenskem m. učiteljišču v Kopru (1902—1909), na slov. m. učiteljišču v Gorici (1909 do 1919) in končno do upokojitve na gimnaziji v Novem mestu. Tam je umrl 19. 2. 1949.

Iz mnogostranskega Koštiálovega dela (prim. J. Šlebinger, Ivan Koštiál. SBL* I, 536—7) podajamo tu pregled njegovih spisov s področja folklore.** Seveda ni povsod lahko določiti, kam kaj spada, ker je rajnik I. K. zlasti rad obdeloval vprašanja, ki so že po svoji naravi nekako na prehodu med jezikoslovjem in etnografijo, oz. predstavljajo področje skupnega zanimanja. V vseh dvomljivih primerih pa smo se spomnili gesla: rajši preveč kakor premalo. Bolje, če je zašlo v ta pregled tudi kaj ne strogo etnografskega, kakor da bi bilo kaj etnografskega izostalo (kajpak tudi to ni izključeno).

Nekaj o naših imenih. DS 17, 1904, 562—564, 626—629.

Nekaj o naših imenih. DS 18, 1905, 44—45, 110—111, 174—175, 243—244, 367—368, 439, 496, 562—563, 627—628, 691.

O slovenskih priimkih (Poročilo o Schnellerjevi knjigi »Innsbrucker Namenbuch«, 1905). DS 18, 1905, 732—734.

Rodbinski priimki iz rastlinskih imen. DS 19, 1906, 500, 562—563, 630 do 631, 776.

Zur Krainer Volkskunde. ZÖV 12, 1906, 217—221. — Objavlja 139 rekov — primer, ki jih je nabral na Dolenjskem in v Beli krajini med počitnicami 1905 in 1906.

---

* SBL = Slovenski biografski leksikon. Ljubljana 1925 ss. Kratice v nasl. bibliografiji povzemamo od tam.

** Sestavo tega pregleda so omogočili zlasti: Koštiálova hčerka Neli K., uslužbenka študijske knjižnice v Novem mestu, ki je prijazno dala na razpolago bibliografske zapiske iz očetove ostaline; pri tem je posredoval prof. Karel Bačer, slavist na novomeški gimnaziji, ki je skrbno prepisal razne bibliogr. listke v K. ostalini; isti je tudi ekscerpiral VI. letnik »Anthropophyteie« in dal še več dragocenih informacij; 4 letnike »Anthropophyteie«, ki jih v Sloveniji ni bilo moči najti, pa je požrtvovalno ekscerpiral v zagrebški univ. knjižnici prof. dr. Milovan Gavazzi iz Zagreba. Vsem trem prisrčna hvala!

Euphemistische Fluchworte. ZÖV 13, 1907, 35—36.

Dopolnilo k notici o Cerju. SN 41, št. 26, 1. 2. 1908.

Mirna peč. IMDK 19, 1909, 47.

Knez = Graf. IMDK 19, 1909, 48.

Drobtinice iz kranjske topografije. IMDK 19, 1909, 48.

Podreča = Patriarchesdorff. IMDK 19, 1909, 187.

Slovenisch kalčmar. AslPh 30, 1909, 472. — S Štrekljevim dopolnilom tu in v nasl. letniku AslPh 31, 1910, 315.

Slovenisches erotisches Idiotikon. A [= Anthropophyteia] V, 1909, 9—12.

Aus dem erotischen und skatologischen Wortschatz der Italiener in Istrien. A V, 1909, 13—16.

Zum erotischen Wortschatz der Friauler. A V, 1909, 16—18.

Erotik in slovenischen Volksliedern. A V, 1909, 157—160.

»Liebezauber der Völker«.[1] A V, 1909, 246.

»Die Masturbation im Folklore«. A V, 1909, 262—264.

Englisches erotisches und skatologisches Idiotikon. Aus Dr. Hermann Koštiáls[2] Oxforder und Londoner Kollektaneen exzerpiert von Joh. Koštiál. A VI, 1909, 19—23. V knjigi VIII, 1911, 21, je še nekaj dopolnil: **Ergänzungen zum englischen erot.-skatol. Idiotikon.**

Čechisch-slovakisches erotisch-skatologisches Idiotikon. A VI, 1909, 24—30.

Nachträge zum slovenischen erotischen Idiotikon. A VI, 1909, 30—32.

Nachträge zum erotischen und skatologischen Wortschatze der Italiener in Istrien. A VI, 32—33. — Med drugim navaja tržaško popevko »In Acquedotto numero otto . . .« in anekdoto, ki jo je slišal v Trstu in v Kopru.

»Nationale (oder Rassen-) Unterschiede im Coitus«. A VI, 1909, 183—184.

»Von geschlechtlichen Krankheiten« — 9. Slovenischer Volksglaube. A VI, 1909, 237. — Razlaga Trubarjev stavek iz leta 1575: »zhes shlise so S. Bashtian inu Rochus . . .«

Slovenische Erzählungen aus dem Küstenlande. Aufgezeichnet von R. T., Lehrer in K. Verdeutschung von Prof. Joh. Koštiál. A VI, 1909, 272—275.

Parallelen zu einem magyarischen Volkslied: II. Slovenische (aufgezeichnet in Görz). A VI, 1909, 350—351. — Pesem »Pod okence sem prišel — na okence ne smem . . .« ima osem kitic; zraven je nemški prevod v prozi.

Slovakische erotische und skatologische Volkslieder. A VI, 1909, 364—369.

Čechische erotische und skatologische Volkslieder. Gesammelt von Václav Fialka, verdeutscht von —. A VI, 1909, 369—383.

---

[1] Naslovi v navednicah pomenijo, da gre za vprašanja, ankete, ki jih je ta ali oni znanstvenik postavljal na straneh tega lista. Koštiál je prispeval pod temi naslovi daljše ali krajše odgovore, včasih samo 2 vrsti. Vendar pa je tudi sam postavil nekaj vprašanj (gl. opozorila v takih primerih).

[2] Koštiálov starejši brat, po poklicu menda anglicist in romanist. Umrl je mlad v Gradcu; slovenščine ni znal. Krauss piše o njem v podčrtni opombi na str. 20: »Weiland Dr. Hermann Koštiál weilte i. J. 1905 im Auftrag des k. k. Unterrichtsministeriums in Oxford und London, um sich im Englischen zu vervollkommen, das neben Französisch sein Hauptfach war. Er verschied im März 1907 als definitiver Professor an der k. k. Realschule in Teplitz-Schönau . . . Ehre seinem Andenken.« (K. Bačer).

Erotisches aus slovenischen Volksliedern (II. Folge). A VI, 1909, 383—389. — 29 »kosmatih«, zapisanih na Gor., Dol., Lj., Črnomlju, Goriškem, Trstu, Štaj., Kor., Tolminskem in Bovcu.

Erotische und skatologische Schnadahüpfeln (vilótis) aus Friaul. Gesammelt und übersetzt von —. A VI, 1909, 389—396.

Sprichwörter im Folklore von Muggia (Istrien). A VI, 1909, 406.

Erotische und verwandte Rätsel aus Istrien. A VI, 1909, 413—417. — Z ital. področja.

Französische Rätselfragen. A VI, 1909, 418.

Slovenische Scherzreden und Rätselfragen [tri in vse 3 s Krasa]. A VI, 418.

(oc.) **V. Ostermann,** Villotte friulane — Appendice. Udine 1892, VII + 47 S. A VI, 1909, 469—482. — Referat s številnimi izvlečki pesmi.

ŠTREKELJ [in KOŠTIÁL], **Slawisches im friaulischen Wortschatze.** AslPh 31, 1910, 203—209. — K. ima v svojih bibliogr. zapiskih pripombo: »Štrekelj je **moj** rokopis **razširil** in objavil.« Štrekelj na str. 203 imenuje K. kot svojega nekdanjega učenca in se mu javno zahvaljuje za sodelovanje.

50-letnica odličnega rojaka [= Štreklja]. SN 43, št. 336, 12. 10. 1910.

Uganke o naših priimkih. SN 43, št. 340, 14. 10. 1910.

Drobtinica. SN 43, št. 426, 30. 11. 1910. — O priimkih s pomenom »Mesar«.

»Kovači« pri raznih narodih. SN 43, št. 444, 10. 12. 1910. — O priimkih Kovač, Schlosser . . .

Steirisches erotisch-skatologisches Idiotikon. A VII, 1910, 21—31.

»Die Erotik in der Lateinschule«. A VII, 1910, 237.

»Von der Fruchtabtreibung«. A VII, 1910, 269. — K. odgovarja v 2 vrsticah.

»Geschlechtliche Krankheiten«. A VII, 1910, 272.

»Liebezauber der Völker«. A VII, 1910, 279. — K. odgovor obsega 3 vrstice.

»Nacktheitzauber«. A VII, 1910, 288—289.

»Nationale (oder Rassen-) Unterschiede im Coitus«. [Odgovori drugih avtorjev na vprašanje, ki ga je K. postavil v VI. knjigi, 183.] A VII, 1910, 290.

Erotische Verse aus Graz. A VII, 1910, 370.

Sprichwörtliches vom Gymnasium (Aufgezeichnet 1904). A VII, 1910, 381.[3]

Laška knjiga o Slovencih. LZ 31, 1911, 111—112. — Poroča o delu: Fr. Musoni, »La vita degli Sloveni«. Palermo, C. Clausen, 1893.

Sieben Beschwörungsformeln (besíde oder zagovori) aus dem slowenischen Teile des Küstenlandes. ZÖV 17, 1911, 171—173. — V izvirniku in nem. prev. so objavljeni zagovori iz vasi: Krn, Vrsno, Gabrije, Štjak, Branica, Rihemberk.

(oc.) **Gabršček,** Narodne pripovedke v Soških planinah. V Gorici 1910. LZ 31, 1911, 447.

Slovenci smo v Gorici doma. E 10. 12. 1911. — O slov. imenih ulic in okrajev v Gorici.

---

[3] V 7. knjigi »Anthropoph.« (kakor tudi v nasl. knjigah) je nekaj Koštiálovih prevodov v nemščino iz rokopisov raznih avtorjev — zlasti slovanskih: str. 324 do 336; 365.

Polnische erotisch-skatologische Wörtersammlung vom Schwarzen Flusse und vom Roten Schlosse. Von B. Blinkiewicz. Mit Zusätzen von —. A VIII, 1911, 24—27.

Beiträge zu einem erotischen Lexikon der Lausitzer Sorben. A VIII, 1911, 34—35.

Erotisch-skatologisches Glossar der Albanesen oder Arnauten (Škipetaren). Aus dem Munde von . . . aufgezeichnet von —. A VIII, 1911, 35—38.

»Nacktheitzauber«. A VIII, 1911, 287.

»Gewächse in der erotischen Symbolik«. Eine Umfrage von —. A VIII, 1911, 298.

Slovenische Erzählungen. A VIII, 1911, 348—349.

Eine friaulische Erzählung. A VIII, 1911, 349.

Slovenische Lieder aus der Steiermark. A VIII, 1911, 378.

Sorbische Sprichwörter aus der Lausitz. A VIII, 1911, 382.

Slovenisches Sprichwort. A VIII, 1911, 383.

Friaulische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten. A VIII, 387—391.[4]

Kleine Beiträge zur österreichischen Volkskunde. ZÖV 18, 1912, 49—52. — Imena za pastirico, netopirja, žlico, gnoj, otavo.

Slovenske folklorske drobtine. LZ 32, 1912, 156—160. — K. navaja »izbrana mesta o Slovencih« iz Ostermannove »La vita in Friuli«.

Ein Ausflug nach Deutschruth. »Adria«, Triest, 20. 6. 1912.

Rumänisches (walachisches oder dakoromanisches) sexuell-skatologisches Glossar. A IX, 1912, 82—88.

Litauisches erotisch-skatologisches Glossar. A IX, 1912, 89—93.

Erotisch-skatologisches Glossar der Zigeunersprache. A IX, 1912, 94—95.

Osmanisches (balkan-türkisches) erotisch-skatologisches Glossar. A IX, 1912, 95—98.

Friaulische Meinungen und Ansichten vom Geschlechtverkehr. A IX, 1912, 285.

»Geschlechtliche Krankheiten«. Aus Friaul, aufgezeichnet in den J. 1909—10. A IX, 1912, 343—348.

»Liebezauber der Völker«. Bei den Lausitzer Sorben. Bei den Friaulern. A IX, 1912, 349—350.

»Vom Frauenblut«. Bei den Lausitzer Sorben. A IX, 1912, 353—354.

»Geschlechtbestimmung im Völkerglauben«. IV. Bei den Friaulern. A IX, 1912, 355—356. — VIII. Friaulischer Glaube. A IX, 362.

Eine istrische Erzählung. A IX, 1912, 414.

Erzählungen aus dem slovenischen Küstenlande. A IX, 1912, 429.

Slovenische Schwänke aus Krain. A IX, 1912, 430.

Slovenische Schnadahüpfeln aus dem Küstenlande. Aufgezeichnet und übersetzt von —. A IX, 1912, 465.

Ein magyarisches Liedchen. A IX, 1912, 466.

Ein Zigeuner-Vierzeiler aus Slavonien. A IX, 1912, 466.

---

[4] V 8. knjigi A je Koštiál prevedel več prispevkov drugih avtorjev: str. 137 do 159, 292—294, 294—298, 331—332, 332—348, 375—376, 384—387, 395—397, 426, 427.

Italienische Lieder aus dem österreichischen Küstenlande. A IX, 1912, 466—467.
Italienische Sprichwörter aus dem Küstenlande. A IX, 1912, 475—478.
Slovenische Rätsel aus dem Küstenlande. A IX, 1912, 491—492.[5]
O sorodstvenih razmerah Jugoslovanov. »Veda« 3, Gorica 1913, 572—596.
(oc.) **M. Murko o mohamedanski srbohrvatski epiki.** »Veda« 3, 1913, 452—454. — K. nasprotuje mnenju, da je pevska umetnost fevdalen ostanek iz srednjega veka: »v tem se pa [Murko] morda moti, kakor tudi v trditvi, da je iskati izvir pesmi v fevdalnih krogih.«
Slavische Lehnwörter im Friaulischen. AslPh 34, 1913, 292—298.
Slovenska imena z Goriškega iz leta 1291. »Veda« 4, 1914, 407—408. — Za ta spis je K. ekscerpiral iz listine v goriškem deželnem muzeju imena slovenskih vasic in kmetov iz goriške okolice.
Slovenska osebna imena iz 12. stoletja. »Veda« 4, 1914, 325—326. — K. ekscerpira slov. imena iz Trinkove brošurice: »Listina iz l. 1170—1190«. Tisk. Del Patronato v Vdinu (sic) 1890.
(oc.) **Dr. Joh. Piprek,** Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche. Wien—Stuttgart 1914. »Veda« 4, 1914, 408—411. — Na str. 410 K. ostro obsoja Kraussovo delo »Sitte u. Brauch der Südslaven« (1885).
(oc.) **Dr. J. Janko,** O pravěku slovanském. V Praze 1912. »Veda« 4, 1914, 308—309.
(oc.) **Dr. Djuro Škarić,** Semazijologijske studije. Zagreb 1912. »Veda« 4, 1914, 526—529.
»Zeitschrift für österreichische Volkskunde« in slovansko narodoznanstvo. (Ob dvajsetletnici). »Veda« 5, 1915, 57—62.
(oc.) **Karl Rhamm,** Talken und Geislitz, zwei alte slaw. Hafergerichte. Carinthia I, Klagenfurt 1909. »Veda« 5, 1915, 125—127.
Oves za ljudi. SN 43, št. 253, 3. 11. 1916.
Nekaj o Rumunih. S 44, št. 264, 17. 11. 1916.
O »temeljitosti« nekih »učenjakov«. S 44, št. 52, 12. 4. 1917. — O Berntovi razlagi primorskih krajepisnih imen.
(oc.) **Dr. J. Stur,** Die slaw. Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau u. Drau. Wien 1914. LZ 38, 1918, 151—154.
Eine tschechoslowakische Offensive auf wiessenschaftlichen Gebiete. »Innsbr. Nachrichten« 31. 8. 1918. — Govori o Sturovi razpravi, gl. prejšnji spis.
Etimologije. ČJKZ II, 1920, 127—128. — K. se vprašuje, kako je mogla zaiti na Tolminsko sh. beseda »pašánec, pašénog« — mož sestre moje žene.
Etimološke bilješke. JF 2, 1921, 308—310. — Obravnava med drugim sloven. izraza »finka« in »punca«.
(oc.) **Gjuro Szabó,** O značenju topografskog nazivlja u južnoslavenskim stranama. Jugoslav. Njiva II, 1919. GMDS 2—3, 1923, 52—55.
Etimologičke sitnice (slov. »finka«, slov. »punca« in sh. »punica«). JF 4, 1924, 182—184.

[5] V 9. knjigi pa so naslednji K. prevodi: str. 424—428, 459 in 490.

Shrv. kres, krijes, kris. JF 5, 1925/26, 190—192.
O krajepisnih imenih. GV 2, 1926, 51—53. — Polemizira z dr. Tumo.
O lončarskem »cehu« v Škofji Loki. S 55, št. 153, 12. 7. 1927.
Netek (odgovor na javno vprašanje). ŽiS 5, 1929, 363. — Vprašanje je postavil dr. Fr. Zbašnik v ŽiS-u 5, št. 10, 296—297.
Židovska kaša. ŽiS 6, 1929, 545.
Drobtinice iz zgodovine besed. Mentor 17, 1929/30: 1. Palača in palačinka, str. 40; 2. Občna imena iz imen narodov, 71; 3. Svak pa svakinja, stric pa teta, 148—149; 5. O »ponovnih posojilih«, 225.
Etymologisches: 1. Die slavischen Namen des männlichen Haufes, 2. slovenisch »prémog«. ZslPh 7, 1930, 380—383.
Palilula. ŽiS 7, 1930, 419.
Odkod ime premog. ŽiS 7, 1930, 425.
Jakob Lorber, »der Slavenriecher«. ŽiS 7, 1930, 499—500.
O vodomcu. ŽiS 7, 1930, 578.
Slovanska imena za moško konopljo. ŽiS 8, 1930, 215.
O bobru. ŽiS 8, 1930, 258.
O smučeh, krpljah, krampežih in hoduljah. ŽiS 9, 1931, 432—433.
Besede popotnice. M 1931, 109—110, 151—152.
Der Fang des Bilches in Krain. »Lud Słowiański« 2, 1931, B 212—214.
»Pies w wierzeniach i obrzędach«. »Lud Słowiański« 2, 1931, B 221—222.
O dežnikih in sončnikih. ŽiS 15, 1934, 358—359.
Trivigante, Triglav, Svetovit? ŽiS 15, 1934, 478.
O medenih tednih. ŽiS 15, 1934, 525.
Krstna, rodbinska in krajepisna imena. M 1934, 351—352.
O slovenskih krajevnih imenih na Kočevskem. ŽiS 16, 1934, 301.
O imenih naših rib in lovnih živali. Ribiško-lovski vestnik 2, 1935, 137—144, 165—168.
Odkod izraz pehar? ŽiS 17, 1935, 602.
»Legat«. ŽiS 17, 1935, 184.
O Barabi in barabah. ŽiS 18, 1935, 74.
Še enkrat o premogu. ŽiS 18, 1935, 138.
Aneksija rodbinskih priimkov. ŽiS 19, 1936, 122.
Domazet. ŽiS 19, 1936, 139.
Podlesek. ŽiS 20, 1936, 269—270.
Einige slovenische Komposita. ZslPh 14, 1937, 293—298.
Slovenske pripovedke v nemškem prevodu. ŽiS 21, 1937, 395. — Poroča o knjigi A. v. Mailly, Sagen aus Friaul u. den Jul. Alpen. Leipzig 1922.
Občna imena iz hišnih. ŽiS 21, 1937, 381-382.
Rimska cesta. ŽiS 24, 1938, 90—91.
Mavrica. ŽiS 24, 1938, 123—124.
Kristjan. ŽiS 24, 1938, 316.
Fant pa punca. ŽiS 24, 1938, 381.
Božični panj. ŽiS 24, 1938, 397—398, 407—408.
O slovanskih templjih v Nemčiji. ŽiS 24, 1938, 153.
O oselniku. Et X—XI, 1937—1939, 22—24.

Kdo je »divja horda«? Et X—XI, 1937—1939, 62—64. — O kletvici »stupro tibi matrem« v raznih jezikih.
O Kočevcih in kočevščini. »Koč. zbornik«. Ljubljana 1939, 321—334.
O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarski terminologiji. Et 13, 1940, 125—128.
Imena naših ptic. Proteus 8, 1945, 53—56.
Imena naših krkonov in plazilcev. Proteus 9, 1946/47, 13—14.

Milko Matičetov

Joža Glonar

(1885—1946)

Dr. Joža Glonar (r. 10. 4. 1885 pri Sv. Barbari pri Mariboru) je študiral slavistiko in klasično filologijo v Gradcu, kjer je l. 1911 nastopil službo v univerzitetni knjižnici. Po prvi svetovni vojni pa je prišel v Ljubljano za knjižničarja v drž. licejsko — sedaj Narodno in univerzitetno knjižnico. Tu je ostal do svoje smrti 2. 11. 1946.

Tukajšnji pregled Glonarjevih etnografskih spisov* zajema poleg samostojnih knjižnih izdaj še spise v ČZN, LZ in goriški Vedi. Morda bodo izpiski iz nekaterih listov, kjer je Glonar tudi sodeloval (prim. SBL I, 222), pokazali še kaj etnografskega, vendar je že s temi prispevki podoba in vloga Glonarja-folklorista jasna.

(Ocena) **Žunkovič Martin,** Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt? Kremsier 1906. ČZN 4, 1907, 180—185.
Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi: I. »Stiria« 1843—1848. ČZN 5, 1908, 125—162.
(oc.) **Hovorka — Kronfeld.** Vergleichende Volksmedizin. Eine Darstellung volksmedizinischer Sitten u. Gebräuche, Anschauungen u. Heilfaktoren, des Aberglaubens u. der Zaubermedizin. Stuttgart 1908. ČZN 6, 1909, 182—183.
(oc.) Časopis za zgodovino in narodopisje VI, zv. 1—2. LZ 19, 1909, 509—511.
(oc.) **Stegenšek Avguštin,** Umetniški spomeniki Lavantinske škofije, 2. zv.: Konjiška dekanija. Maribor 1909. ČZN 6, 1909, 170—179. — Na str. 177 govori o kraj. imenih »Marija na jezeru«.
»Regiment po cesti gre...« med Nemci. LZ 30, 1910, 254.
(oc.) Časopis za zgodovino in narodopisje VI, sn. 3—4. LZ 30, 1910, 116—117.
»Monoceros« in »Diptamus« — Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja...« ČZN 7, 1910, 34—106.

* Pri sestavljanju tega pregleda mi je pomagala tov. Darja Pirkovičeva, knjižničarka Etnografskega muzeja v Ljubljani, ki se ji na tem mestu zahvaljujem za izpiske iz ČZN in LZ.

(Prevod) **Lubor Niederle, Slovanski svet. Zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva...** Poslovenil in uredil —. V Ljubljani 1911. Znanstvena knjižnica »Omladine«, III.

Ljubezen in zakon pri Slovanih. LZ 31, 1911, 111. — Ferd. von Reitzenstein je izdal v zbirki »Kozmos« 9 zvezkov »Bilder aus der Kulturgeschichte der Liebe und Ehe«. V 5. zv. na str. 86—98 govori tudi o ljubezni in zak. pri Slovanih; pri tem poglavju se Gl. posebej ustavlja in ostro kritizira Fr. S. Kraussa.

Iz Poznikovega graškega kroga. »Veda« I, Gorica 1911, 343—355. — Na str. 351 govori o zanimanju R. Poznika in njegovih prijateljev za ljudsko pesem. Objavlja dve štirivrstičnici.

(oc.) **A. Medved,** Slovenske legende. DSM v Celovcu, 1910. »Veda« I, 1911, 108—110.

(oc.) **Fr. Milčinski,** Pravljice. V Ljubljani 1911. »Veda« I, 1911, 176—177.

(oc.) **A. Gabršček,** Narodne pripovedke v Soških planinah. V Gorici 1910. »Veda« I, Gorica 1911, 500—501. — Ta in prejšnji dve oceni sta izšli v Glonarjevih stalnih pregledih pod naslovom »Slovensko slovstvo«.

† **Dr. Karel Štrekelj.** LZ 32, 1912, 409—416.

Slovenske narodne pesmi, 15 snopič (IV. zvezka pola 31—43/A). Ljubljana 1913. — Odbor SM je zaupal Glonarju častno nalogo, da nadaljuje in konča življenjsko delo dr. K. Štreklja; na platnicah tega snopiča J. A. G. izjavlja: »Moja volja je, da izdam delo verno po zasnovi, kakor je začrtana v uvodu I. zvezku.«

(oc.) Časopis za zgodovino in narodopisje — 9. letnik. LZ 33, 1913, 109—110.

Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi: II. Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa — Pisma Davorina Trstenjaka, ČZN 11, 1914, 1—17.

(oc.) Časopis za zgodovino in narodopisje — 10. letnik. LZ 34, 1914, 390—391.

Literarni odnošaji... Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa. ČZN 12, 1915, 40—61. — Objavljena so pisma L. Kordeša, Sreznevskega, Krempla, Vraza idr.

(oc.) Časopis za zgodovino in narodopisje — 11. letnik, sn. 2. LZ 35, 1915, 143—144.

»Regiment po cesti gre...« med Nemci. LZ 37, 1917, 390—392. — Prim. spis pod istim naslovom iz leta 1910.

O »Poberinu« in enakih starih slovenskih »bogovih«. LZ 37, 1917, 330—332. — Zavrača nekritično podajanje in tolmačenje (Radics — Vrhovnik) citata iz neke Hrenove pridige.

(oc.) **Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena,** knj. 21, 1917. LZ 38, 1918, 76—77. — Kritizira zlasti »Izvore i paralele nekih, napose narodnih priča« Fr. Ilešiča.

(oc.) **Srpske narodne pesme.** Uredjuje dr. Laza Popović. Izdaje knjižara Z. i V. Vasića. Zagreb 1918. LZ 39, 1919, 184—186.

Colemone-Shegen... [Ponatis po starih izdajah.] Ljubljana 1920. Umetniška propaganda.

(oc.) Slovenska narodna lirika. Izbral in uredil **Janko Glaser.** Ljubljana, Zvezna tiskarna, 1920. LZ 41, 1921, 119—121.

(oc.) **Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,** knj. I. Beograd 1921. LZ 42, 1922, 442—443.

(oc.) **Srpske narodne pesme.** Antologija. Priredio dr. **V. Jovanović.** Školsko izdanje. Beograd 1922. LZ 42, 1922, 504—505. — Tu med drugim beremo: »Pri nas je nar. poezija še vedno bolj nekak objekt občudovanja, včasi celo že pravega kulta, ko pa predmet resnega, treznega študija...«

Srednjeveški zagovor v ljubljanski licejki. ČZN 17, 1922, 100—101.

(oc.) **Sič Albert,** Narodni okraski na pirhih in kožuhih. LZ 42, 1922, 754—755.

Slovenske narodne pesmi, 16. snopič. Ljubljana 1923. V obširnem »Predgovoru« k IV. zvezku Štrekljeve zbirke (str. *1—*66) Gl. poroča o zgodovini celega dela, daje račun o svojem »hiševanju« in nakazuje program bodočega dela na tem polju — kakor je sam povedal.

Literarni odnošaji... Iz pisem v liter. zapuščini R. G. Puffa, Pisma Davorina Trstenjaka. ČZN 18, 1923, 33—43, 70—77. — Objave pod tem naslovom bo s pridom porabljal, kdor bo pisal zgodovino slovenske etnografije.

(oc.) Časopis za zgod. in narodopisje — 22. let. LZ 47, 1927, 505, 508.

Ljutomer v satirični italijanski vojaški pesmi. ČZN 22, 1927, 199—201.

(oc.) **Wendel Hermann,** Die Welt der Südslawen im Spiegel Goethes. Sonderabdruck aus d. Jahrbuch des Freien deutschen Hochstifts Frankfurt a. M. 1926, 251—270, LZ 47, 1927, 375—376.

(oc.) **Volkslieder der Slawen. Paul Eisner.** Leipzig 1926. LZ 47, 1927, 308—310.

»Kolomonov žegen« in enake reči pri nas. ČZN 23, 1928, 150—151.

(oc.) Časopis za zgod. in narodopisje — 23. let. LZ 48, 1928, 698—699.

Što je nebo? ČZN 26, 1931, 223.

(oc.) Časopis za zgod. in narodopisje — 25. let. LZ 51, 1931, 382—384.

(oc.) **Subotić Dragutin,** Jugoslav popular ballads, their origin and development. Cambridge, University Press, 1932, ČZN 28, 1933, 50—52.

Ruska žena : ne tepena, ne ljubljena. ČZN 33, 1938, 44—45.

Kritični dnevi pred Falbom. ČZN 33, 1938, 45.

(oc.) **Murko M.,** Rozpravy z oboru slovanské filologie. V Praze 1937. ČZN 34, 1939, 123—126.

Latinski silogizem kot srednjegoriški »test« za treznost. ČZN 34, 1939, 206.

(oc.) **Matko Ivan,** Skrivnost človeškega telesa z razvojnega in notranjesekretoričnega gledišča. V Ljubljani 1938. ČZN 34, 1939, 138—139. — Beseda je o ljudski medicini, o pravljicah o psoglavcih, o pritlikavcih itn.

»Koliko rogov ima kozel?« ČZN 34, 1939, 144. — Vprašanje, ali je med Slovenci poznana igra z gornjim naslovom.

Stare žalostne. Slovenske pripovedne narodne pesmi. Zbral in priredil —. V Ljubljani 1939, pri Akademski založbi. 16°, 248 strani.

Slovenska pesmarica. Založba Hram. Ljubljana 1940, 16°, 340 strani.

Slovenska pesmarica — Druga knjiga. Založba Hram. Ljubljana 1941, 16°, 312 (+ 16) strani.

Milko Matičetov

Etnografsko delo Ivana Grafenauerja
(Ob 70-letnici)

*Letos 7. marca je v Ljubljani tiho slavil 70-letnico svojega življenja akademik dr. Ivan Grafenauer. Dolgoletnemu sodelavcu pri publikacijah Etnografskega muzeja se »Slov. etnograf« skromno oddolžuje s pregledom njegovih dosedanjih etnografskih del.**

Dr. Ivan Grafenauer, gimnazijski profesor v pokoju, je bil rojen v Veliki vesi pri Brdu v Šmohorskem okraju na Koroškem 7. marca 1880. Študiral je slavistiko in germanistiko na Dunaju. Danes je redni član Slovenske Akademije znanosti in umetnosti in upravnik Inštituta za slovensko narodopisje. Pretežna večina Grafenauerjevih etnografskih spisov — razen nekaj zgodnjih razprav in ocen — je nastala in izšla v zadnjih petnajstih letih. Mimo organizacijskega dela pri Akademiji, kjer je tajnik razreda za filološke in literarne vede, Ivan Grafenauer še zmeraj posveča svoj prosti čas znanstveno-raziskovalnemu delu in objavlja temeljna dela s področja slovenskega ljudskega pesništva.

(Ocena) **Ivan Šašelj,** Bisernice iz belokranjskega zaklada I. Ljubljana 1906. AslPh XXIX, 1906/7, 475—6.

O »Duhovni brambi« in nje postanku — Donesek k zgodovini praznoverja med Slovenci. ČZN IV, 1907, 1—70, s popravki na str. 192.

Salomonova legenda v slovenski narodni pesmi. Zbornik u slavu V. Jagića. Weidmann, Berlin 1908, 65—70. Kasneje se je avtor vrnil k tej snovi: Leta 1939 je izročil Znanstvenemu društvu (sedaj SAZU) v Lj. monografijo **»Mlada Zora in pripovedke o Salomonu in njegovi ženi«**, ki je pa ostala v rokopisu.

(Nekaj iz Prešernovega peresa:) **Prešeren in narodna pesem.** Carniola, Nova vrsta I, 1910, 17—20. — Za primer, kako je Preš. popravljal ljudske tekste, objavlja p. iz cenzurnega rkp. K. Čbelice IV dve pesmi — »Černi kos« in »Lesica« — v Kastelčevem zapisu, nato pa s Preš. popravki.

(oc.) **Dr. Jože Glonar** (K. Štrekelj), Slovenske narodne pesmi, 15. snopič. MS, Ljubljana 1913. DS XXVII, 1914, 126.

(oc.) Izbrane narodne pesmi hrvatsko-srbske I: Junaške pesmi starejših časov, priredil **dr. Branko Vodnik.** (Hrv. knjižnica MS VI), MS, Ljubljana 1913. DS XXVII, 1914, 126.

(oc.) **Dr. Fr. Kotnik,** Andrej Schuster-Drabosnjak. Ponatis iz ČZN, Maribor 1913. DS XXVII, 1914, 165—6.

(oc.) **Pav. Flerè,** Babica pripoveduje, II. Učit. tiskarna, Ljubljana 1914. DS XXVIII, 1915, 138.

† **Števan Kühar.** DS XXVIII, 1915, 365—6.

---

* Za čas do l. 1940 so mi prav prišli »Znanstveni spisi Iv. Grafenauerja« v Slovenskem jeziku IV, 1941, 17—23.

Slovenska čitanka za višje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Sestavil s sodelovanjem dr. J. Bezjaka in dr. A. Breznika dr. Ivan Grafenauer. **I. del.** Ljubljana 1921, Zal. Jugoslov. knjigarna. — V izboru je ljudsko pesništvo takole zastopano: 4 pripovedke, 3 legende, 4 pravljice, 6 pripovednih pesmi in 1 lirična, 1 srbska junaška. — V dodatku »O slovstvenih oblikah« (str. 274 sl.) je podana karakteristika raznih vrst lj. pesništva (bajka, pripovedka itd.). — V »Opomnjah« (str. 289 sl.) so jezikovna in druga pojasnila k posameznim ljudskim tekstom.

Slovenska čitanka itd., II. del. Ljubljana 1922. — Ljudsko pesništvo je zastopano takole: 5 pesmi, str. 17—24; iz XVI. stoletja je p. »Ravbar«, str. 48—50; božična koledniča iz Alasievega Vokabularija, 51; ponarodela cerkvena pesem iz Schönlebna, 54—5. V »Opomnjah« so pojasnila k posameznim tekstom na str. 277—8, 285—7. Med razpravami pa je urednik uvrstil Fr. Hubada: Kraljevič Marko v narodnih pesmih Jugoslovanskih, str. 230—9.

Marija v naših narodnih pesmih. Slovenec LII, št. 205, 7. 9. 1924.

Mikavna slovanska novoletna šega. ČZN XXIX, 1934, 162—3. — Vedeževanje s predmeti kot družinska igra, n. pr. na Brdu pri Šmohorju (Ziljska dolina).

Ob stopetdesetletnici rojstva Urbana Jarnika. KMD (za Koroško) za l. 1935, 102—5.

(oc.) **Kocbek-Šašelj,** Slovenski pregovori, reki in prilike. MD, Celje 1934. Čas XXIX, 1934/5, 188—91.

(oc.) **Möderndorfer Vinko,** Narodno blago koroških Slovencev. (Narodopisna knjižnica Zgod. društva v Mariboru), 1934. Čas XXIX, 1934/35, 313—4.

Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik. ČZN XXX, 1935, 1—29. — Posebej razdelki: G. in pravi domači besedni zaklad, O pregovorih Gutsmannove bere, Spisek preg., rek. in prilik iz G. besednjaka in slovnice. Povzetek: Das Wörterbuch von Gutsmann und dessen Sprichwörtersammlung.

Sveto Rešnje Telo v narodni pesmi (slovenski). Mladika 1935, 227—30.

Najstarejši slovenski zagovori. ČZN XXXII, 1937, 275—93. — Vrste zagovorov, Dvočlenski zagovor zoper izvin, Drugi slov. dvočlenski zagovori, O postanku dvočlenskih zagovorov, Vpliv krščanstva, O starosti našega zag. zoper izvin, Enočlenski zag., O starosti nekaterih enočlenskih zagovorov. Povzetek: Die ältesten slovenischen Segenssprüche.

Slovenska narodna balada o »Lepi Vidi«. DS 1937/8, 50, 230—7.

Slovenska narodna romanca o Romarju sv. Jakoba Komposteljskega. DS 50, 1937/8, 338—48.

Štiftarji in štiftarska narodna pesem. Slov. jezik II, 1939, 15—38 in 137—54. — Štiftarji do ok. leta 1570, Štiftarske narodne pesmi, v razpravo so pritegnjene pesmi: Sv. Izidor pastir-vojščak, Marija izbira novo selo, »Cantio de S. Vrsula« (Kalobski rkp.), Nova Štift na Štajarskem.

O Zariki in Sončici in še kaj o »španskih« junakih (prav: kraljih in kraljicah). DS 51, 1939, 78—89. — Zarika in Sončica, Brajdika in Ančika, Španski kralj v slovenskih nar. legendah.

»Poljska kraljica«. DS 51, 1939, 224—8.

Še Mavri v (slovenski) narodni pesmi. DS 51, 1939, 281—5. — O mlajši inačici »Lepe Vide«, še o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega.

Zamorci in zamorske deklice v (slovenskih) narodnih legendah. DS 51, 1939, 343—9, 409—18, 469—79. — 1. »Sveta hostija onečaščena«; 2. Marija, ptica pevka in zamorska deklica; 3. Jezus vrtnar in ajdovska deklica.

Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendi. Sl. jezik II, 1939, 230.

Prigoda iz srednjevisokonemškega Razgovora med Salomonom in Markolfom pri Jurčiču. Sl. jezik II, 1939, 230—1.

Slovenska pripovedka o »hudi muci« in njena inačica v srvnem. slovstvu. Slov. jezik III, 1940, 52—5.

Srednjeveška katekizemska uganka v Finžgarjevem Divjem lovcu. DS 53, 1941, 41—6. — Pis. ugotavlja, da je bohinjska uganka »Kdo bo na sodni dan vstal, ki ni bil rojen« (Adam) stara več kot tisoč let, saj jo navaja že Alkuin († 804 v Toursu).

Prakulturne bajke pri Slovencih. Začasno poročilo. Et. XIV, 1942, 2—45. — Uvod in etnološke osnove raziskovanja, Mengeška bajka, Šišenska bajka; povzetek: »Favole preculturali presso gli Sloveni«.

Najstarejši slovenski »Kirielejsoni«. GMDS XXIII, 1942, 63—73. — Povzetek: »Die ältesten slowenischen Leisen«.

Novi doneski k zgodovini narodne balade o »Lepi Vidi«. DS 54, 1942. — Najdbe in dognanja zadnjih let — 130—7, 192—8; Najvažnejši baladni obrazci, znanstveno obnovljeni — 295—9.

»Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj. Čas XXXVI, 1942, 89—138. — Namesto 12 naslovov srednjeveških slovenskih cerkvenih pesmi v Kidričevi Zgodovini slov. slovstva jih p. tu našteva 44 in zaključuje, da »bo študij drugih dokazano starih naših cerkvenih pesmi, zlasti božičnih, ta seznamek še izdatno pomnožil«.

LEPA VIDA. — Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi. Akademija Znanosti in Umetnosti v Ljubljani, Dela 4. 1943, 8°, str. 400.

Ref.: R. Lenček, DS 55, 1943, II, 144—8; — M. Kuret, Obisk 1943, 122—5; — SN, 5. 5. 1943; — V. Novak, Ethnographia-Népélet LV, Budapest 1944, 47—8; — Ján Frýdecký, Litteraria Historica Slovaca I—II, Bratislava 1946—47, 274—9.

Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi. Et XVI, 1943, 43—60.

»Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen« — Nove najdbe in izsledki. RAZPRAVE, Filoz.-filol.-histor. razred AZU v Ljubljani. I, št. 4, 1943, 201—339. — (Vsebina:) Bibliografija. Problemi, I. Kdaj so izšli tiski DB-e in KŽ-a, II. Slovenske predloge koroške DB-e in KŽ-a, Dodatek: Teksti; povzetek: DB (Geistlicher Schild) und KŽ (Colomanisegen) — Neue Funde und Forschungsergebnisse.

O srednjeveški slovenski Marijini litanijski pesmi (Začasno poročilo). RAZPRAVE II, 10. SAZU v Ljubljani, 1944, 213—36. — Ostanki starejših slov. Marijinih litanij v besedilu Lavretanskih litanij, Izdaje obrazcev ML-ij, njihovi tipi, Pregled obrazcev po skupinah in tipih, Besedilo srednjeveške slov. MLP-i, Splošni značaj MLP-i, Zgradba MLP-i in njeni poglavitni viri. Povzetek: Ein slowenisches marianisches Litaneilied aus dem Mittelalter.

Bog-daritelj, praslovansko najvišje bitje, v slov. kosmoloških bajkah. Bogoslovni vestnik XXIV, 1944, 57—97. — Problem, Ali je »Bog« iranska beseda, Podoba praslovanskega verstva v slovenskih kosmogonskih bajkah, Svarog-Daždbog-Svarožič; povzetek: »Bog« (Deus) — Donator, supremum numen veterum Slavorum, quomodo in fabulis cosmologicis Slovenorum exhibeatur.

Ref.: Kelemina, GMDS XXV—XXVI, 1944—45, 112; — Dr. V. F(ajdiga), S 1945 št. 19.

Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo. Zbornik Zimske Pomoči, Ljubljana 1944, 361—76.

»Peli so jih mati moja« — ljudske pripovedne pesmi. Zbral in uredil **Severin Šali.** Opombe po podatkih **dr. Ivana Grafenauerja** sestavil **prof. Miklavž Kuret.** Ljubljana 1944. »Slovenčeva knjižnica« št. 60. — Opombe obsegajo str. 151—170. — Grafenauer je sodeloval z gradivom in s popravki. V celoti pa so njegove opombe k pesmim: Pegam in Lambergar, Galjot, Volbenk užene hudobo, Komposteljska romarja, Marija in brodnik.

Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah. Et. XVII, 1944, 34—51. — Povzetek: »Die slowenischen Mythenmärchen von den Geburts- und Schicksalschwestern«.

Pojasnilo glede Sintilavdiča in zlodeja. Et. XVII, 1944, 33—34. — Glosa k Matičetovi inačici »Godca pred peklom« iz Rezije.

(oc.) **F. S. Finžgar, Makalonca** (opremil Jože Plečnik), Nova založba v Ljubljani, 1944, 95 str. Et. XVII, 1944, 137—138.

(oc.) **Ljubič Tone,** Ljudske pripovedke iz Dobrepolj. Zapisal —. Narodopisna knjižnica, 3. zvezek, Ljubljana 1944, 95 str. Et. XVII, 1944, 138—140.

(oc.) Tri božje poti. Spisal **Joža Lovrenčič.** 1944. Založila DsM v Ljubljani, 64 str. Et. XVII, 1944, 141—143.

(oc.) **Lojze Zupanc,** Velikan Nenasit. Založba Murenček, knjigarna Jože Žužek, Ljubljana 1944. Et. XVII, 1944, 140—141.

Narodno pesništvo. Pos. odtis iz »Narodopisja Slovencev — II« (ni še izšlo). Ljubljana 1945, 12—85. — Pregovori; Narodne uganke; Nar. pesmi: pojem in značaj, očrt zgodovine; Nar. povestice: uvod, bajke, legende, pripovedke, pravljice.

Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva. Koroški zbornik. DZS, Ljubljana 1946, 284—344. — Uvod in prvih 5 poglavij je p. posvetil skoraj v celoti ljudskemu pesništvu; zanimiv poizkus združitve literarno-zgodovinskih in folklorističnih izsledkov. V uvodu p. pokaže s primeri, kako so včasih podlegli nacistični propagandi celo znanstveniki velikega kova (n. pr. John Meier), ki so bili pri obravna-

vanju nekih folkl. vprašanj Slovencem in Slovanom krivični. — Poglavje 8 — »Bukovniki« — je za gornji pregled napisal dr. France Kotnik.

Slovensko berilo za višje razrede srednjih šol. IV. Ljubljana 1946, DZS. Uredili Marja Boršnik, Alfonz Gspan, Lino Legiša, Janez Logar, Boris Merhar, Erna Muser, Mirko Rupel, Anton Slodnjak s sodelovanjem Ivana Grafenauerja in drugih slavistov. — Grafenauer je sodeloval s tem, da je dal uredništvu na razpolago podatke za opombe k razdelku »Ljudske« (str.7—52).

Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda. RAZPRAVE, SAZU, Razred za zgodovino in društvene vede, I, 1950, 5—52. — Uvod, Sp. grešnik — besedilo, inačice; ritmična oblika; seznamek motivov; razbor motivov in motivnih nizov; kulturno-historično ozadje; literarni značaj predloge; posredniki alpski romanizirani Vlahi; sklepna beseda. Povzetek: La légende du »Pécheur pénitent«.

Ob štiristoletnici slovenske knjige. Koledar Slovenske Koroške 1951, 48—53. — Označuje na kratko razvoj slov. pismenstva in ljudskega pesništva do Trubarja.

Turki pred Dunajem. Slavistična revija IV, 1951, 34—59.

Pesmi o Kralju Matjažu. Sl. et. III—IV, 1951, 189—240.

Milko Matičetov

Etnografsko delo Matije Murka
(Ob 90-letnici)

*V Pragi je letos 10. februarja praznoval svoj devetdeseti rojstni dan naš rojak in etnografski nestor Matija Murko. Tudi njemu to pot ne moremo posvetiti kaj več kot pregled njegovih etnografskih del.**

Dr. Matija Murko se je rodil 10. 2. 1861. na Drsteli (Sv. Urban pri Ptuju). Študiral je germanistiko in slavistiko na Dunaju. Kasneje je bil profesor za slovansko filologijo na univerzah v Gradcu, Leipzigu in Pragi, kjer še danes živi v pokoju.

Murko se je zgodaj zavedel potrebe združevanja teoretično-raziskovalne delavnosti s praktično-zbirateljsko. Zaradi svojih potovanj po slovanskem jugu je kmalu zaslovel kot eden najboljših poznavalcev južnoslovanske, posebe srbohrvatske ljudske epike.

Pri Jugoslovanski akademiji v Zagrebu izidejo v kratkem »Putovanja tragom srpsko-hrvatske nar. epike u god. 1930—32«, eno najobsežnejših

* Za sestavo tega pregleda sem porabil: 1. za čas do l. 1937 »Bibliografický soupis literární činnosti prof. M. Murka«, ki ga je sestavila Jelka Arneri (Rozpravy z oboru slov. filologie, 1937, str. 581 sl.); 2. za novejši čas pa dopolnjeno »Bibliografijo slovstvene dejavnosti prof. M. Murka«, ki mi jo je v rokopisu prijazno dal na razpolago Murkov sin dr. Vladimir (zdaj objavljena v slovenski izdaji »Spominov«, str. 265 sl.).

Murkovih del, ki ga je dovršil med nemško okupacijo. Po neobjavljenem češkem rokopisu sta oskrbela prevod v srbohrvaščino Murkova hči Jelka Arneri in dr. Ljudevit Jonke.

(Ocena) Pieśni serbskie o Kosowskim boju w nowym przekładzie przez Izydora **Kopernickiego.** LZ IX, 1889, 575—576.

(oc.) Gomel'skija narodnyja pěsni (Bělorusskija i malorusskija). Zapisany... Zinaidoj **Radčenko,** SPB. 1888. [cir.] AslPh. XII, 1889, 540—549.

(oc.) Etnografičeskoe obozrenie. [cir.] AslPh. XII, 1889, 557—559.

Ethnografisches. AslPh. XII, 1889, 640 .

(oc.) Der Roman von Apollonius, König von Tyrus, in der böhmischen, polnischen und russischen Literatur. (**Polívka**). AslPh. XIII, 1891, 308—311.

(oc.) Eine russische Stimme über die neueste ethnographische Karte der Slaven. (Alex. **Kočubinskij**). AslPh. XIII, 616—622.

Die russische Uebersetzung des Apollonius von Tyrus und der Gesta Romanorum. AslPh XIV, 405—421. Češki prevod: Rozpravy národop. 198—214.

(oc.) I. M. **Soběstjanskij,** 1892, Učenija o nacional'nyh osobennostjah haraktera i juridičeskago byta drevnih Slavjan 1892. [cir.]. AslPh. XVI, 1894, 254—268.

(oc.) **Kolessa** Alexander: Ukraïnski narodni pisnï v poezijah B. Zaleskogo. [cir.] AslPh. XVII, 1895, 270—278.

(oc.) **Zíbrt,** Dr. Čenek, Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Mitteilungen d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, Bd. XXV, 1895, 24.

Bibliographie der Österreichischen Volkskunde 1894 — v. Slowenen. ZÖV I, 369—373. 1895.

Zur Geschichte und Charakteristik der Prager ethnographischen Ausstellung im Jahre 1895. Mitteilungen d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, XXV, 90—98, 1895.

(oc.) Dela o narodopisni razstavi češkoslovanski. LZ XVI, 1896, 63—64, 125—127.

(oc.) Bulgarische Volksdichtungen. Übersetzt, mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Adolf **Strausz.** Mitteil. d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, Bd. XXVI, 1896, 237—239.

Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi. LMS za l. 1896, 75—137.

Govor na grobu Vuka Karadžića 10. oktobra 1897 na Dunaju. Knezova knjižnica, IV, 1897, 173—178. Prevod v češčino: Rozpravý filol. 22—26; od tod ponatisnjeno še v Československo-Jihoslovenska revue VII, 146—148.

Vuk Stefanović Karadžić. Na pokopališču sv. Marka na Dunaju govoril Dr. M. M. Slov. Narod XXX, 1897, št. 233, 234; Slovenec, XXV, 1897, št. 234, 236. — Oba govora sta izšla v srbskem prevodu: Spomenica o prenosu praha Vuka Karadžića iz Beča u Beograd 1897. [cir.]. 45—50, 237—239.

Kopitar und Vuk. Fremdenblatt, 1897, Nr. 281.

(oc.) **Kaindl,** Dr. Raimund Friedrich: Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen. Mitteil. d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, Bd. XXVII, 1897, 111—112.

Die slowenische Volkskunde 1895. ZÖV III, 1897, 27—32, 94—96.

Národopis (s. v. »Slovinci — Jihoslované«). Ottův Slovník Naučný XIII, 1898, 365—367.

Goethe und die serbische Volkspoesie. Die Zeit, XX, 1899, Nr. 256, 134—137. Izvleček iz tega članka: Chronik des Wiener Goethe-Vereins XII, 1898, 50—51.

(oc.) Rudolf **Meringer:** Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrath. Wiener Abendpost, Nr. 113, 17. Mai 1902.

Eine Jacob Grimm fälschlich zugeschriebene Rezension serbischer Volkslieder. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufnahme der serbischen Volkslieder in Deutschland. Euphorion, XI, 1904, 106—120. Češki prevod: **Recense lidových písní srbských mylně přisuzovaná J. Grimmovi.** Rozpravy filol. 3—21.

Zur Geschichte des Volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. Mitteil. der Anthropol. Gesellschaft in Wien, Bd. XXXV, 308—330; XXXVI, 12—40, 92—130, + 4; tudi v pos. odtisu.

(oc.) **Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur:** 1. Dr. Milan **Ćurčin,** Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur; 2. **Isti,** Peterostopni (srpski) trohej; 3. Camilla **Lucerna,** Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe. AslPh. XXVIII, 1906, 351—385. Češki prevod: Rozpravy národop. 66—105.

(oc.) Dr. Lubor **Niederle:** Slovanské starožitnosti I, II, 1. ČZN III, 1906, 214—224.

Kopitar in Vuk Karadžić. LZ, XXVIII, 1908, 281—288, 347—356. Češki prevod: Rozpravý filol. 3—21.

Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner. Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde. Berlin, 1909, 13—30. Izvleček v Chronik des Wiener Goethe-Vereins XX, 36—37.

Slov. suženj »Sklave«, muka »Marter«. Wörter u. Sachen I, 1909, 109—111.

(oc.) Dr. Friedrich S. **Krauss:** Slavische Volksforschungen, Leipzig 1908. Hessische Blätter für Volkskunde, VIII, 1909, 1, 52—59.

Das Grab als Tisch. Wörter und Sachen II, 1910, Fol. 79—160. Češki prevod: Stolování na hrobech. Rozpravy národop. 215—328.

Nachtrag zu den Mitteilungen über die Volkskundemuseen im südöstlichen Europa. ZÖV XVI, 1910, Nr. 6.

Stand der Volkskunde bei den Südslawen. Izvleček predavanja v Korrespondenzblatt des Gesamtvereines der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. LX. Jahrg., 1912, Nr. 5/6, 181—182.

† Karel Štrekelj. Veda II, Gorica 1912, 529—542.

Universitätsprofessor Dr. K. Štrekelj. Tagespost, Graz, Nr. 192, 14. Juli 1912.

Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. bańa, bańka, lat. balnea. Wörter und Sachen, V, 1913, Fol. 1—42.

Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien behufs Erforschung der Volksepik der bosnischen Mohammedaner. Sitzungsberichte der kais. Akademie

der Wissenschaft in Wien. Philosophisch-historische Klasse, 173. Band, 3. Abhandlung, 1913, 1—52.

Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer 1912. Nr. XXX der Mitteilungen der Phonogrammarchivs-Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften. (Anzeiger 1913, Nr. VIII, 58—75).

Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepik in Bosnien und Herzegowina im J. 1913. Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wissensch. in Wien. Phil.-hist. Klasse, 176. Band, 2. Abhandlung, 1915, 1—50.

Bericht über phonographische Aufnahmen epischer Volkslieder im mittleren Bosnien und in der Herzegowina im Sommer 1913. XXXVII. Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission, Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Klasse, 179. Bd., 1. Abhandlung, 1915, 1—23.

Das serbische Geistesleben. Leipzig u. München, Süddeutsche Monatshefte, 1916, 1—52.

Die ethnographischen Verhältnisse Russlands. Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik XIV, 1919, 577—595, 673—688.

Neues über südslavische Volksepik. Neue Jahrbücher f. das klassische Altertum, Geschichte u. dt. Literatur u. f. Pädagogik. XXII. Jahrgang, 1919, Bd. XLIII u. XLIV, 6. Heft, 273—296. Češki prevod: Rozpravy národop. 106—134.

Gusle i tamburica sa dvije strune. Bulićev Zbornik, 1924, 683—687.

Im ehemaligen Sandžak Novipazar. Prager Presse, 11. 1. 1925.

Epischer Volksgesang im ehemaligen Sandžak Novipazar. Prager Presse, 25. I. 1925.

Arhiva narodnih pjesama crnogorskih. [cir.] »Lovćenski odjek«, G. I, 1925, br. 1, 5—8.

Pramen národní písně »Jakšići zkoušejí ženy« ve sbírce Vuka Karadžiće. Sborník věnovaný prof. Janu Máchalovi. 1925, 329—335. Ponatisnjeno: Rozpravy národop. 57—65.

Ein montenegrinischer Guslar. Prager Presse, 1. I. 1928, 4—6.

(oc.) **Gesemann,** Gerhard: Studien zur südslavischen Volksepik ... Euphorion, Ztsch. f. Literaturgesch., 29. Bd., 1. u. 2. Heft, Stuttgart 1928, 297—303.

L'état actuel de la poésie populaire épique yougoslave. Le Monde Slave, Vième année, (Tome II), Juin 1928, 321—351.

Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. Etnolog, Glasnik Etnografskega muzeja v Ljubljani, III, 1929, 1—54. Češki prevod: Rozpravy národop. 135—187.

La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXème siècle. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. — X. Paris. 1929, I—77, XXI planches.

Nynější stav jihoslovanské národní epiky. (Češki izvleček predavanj na pariški Sorboni l. 1928.) Národopisný Vestník československý, XXII, 1929, č. 1, 1—19.

Zur Geschichte der Heugabel (slav. vidly). Wörter u. Sachen, XII, 2, Heidelberg 1929, Fol. 316—341.

Za národní epikou po Jugoslavii. Československo-jihoslovanská revue. R. I, 1930, č. 3, 111—114 (8 podob), č. 4, 154—160 (21 podob). Nemški redakcijski prevod: **Auf den Spuren der Volksepik durch Jugoslavien.** Slavische Rundschau III, 1931, 173—183. Redakcijski izvleček češkega članka: **Tragom naše narodne epike.** Riječ, XXVII, br. 16, Zagreb, 25. aprila 1931, 12—14. Ponatis: Rozpravy národop. 3—15.

Moderne jugoslavische Guslaren. Beilage zur »Prager Presse«, 25. Dez. 1931, Nr. 52.

Zpráva o vědecké cestě po Jugoslavii r. 1930. Ročenka Slovanského ústavu, III, 1931, 103—104.

Ivan Meštrović als Rhapsode. Der »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan-Aga« in einer neuen Version. Beilage zur »Prager Presse«, 17. April 1932, Nr. 16.

Domovina Asanaginice. Goethe: Klaggesang von der edlen Frauen des Asan-Aga. Goetheův sborník. Státní nakladatelství v Praze. Lex. 252—266. Ponatis: Rozpravy národop. 16—37.

Zpráva o vědecké cestě po Jugoslavii r. 1931. Ročenka Slovanského ústavu, IV, 1932, 107—110.

V domově Ivana Meštroviće. Radiojournal, 20. V. 1933. Roč. XI, č. 10. 4 slike.

(oc.) André **Vaillant,** Les chants épiques des Slaves du Sud. Paris 1932. Byzantion Tome VIII, fasc. 1, 1933, 338—347.

Kod Meštrovića i njegovih. Ivan Meštrović kao pjevač epskih narodnih pjesama. Nova Evropa, 15. 8. 1933, 25—30.

Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie. Revue des études slaves. XIII, Paris 1933, 16—50

Uvod k delu: Konstanty **Wiskovatyj,** Pogłosy historji polskiej w epice jugosłowiańskiej. (Práce Slovanského ústavu v Praze, sv. XI.) 1933, str. IX do XIX.

Zpěvačky epických písní v Dalmacii. Československo-jihoslovanská revue. Roč. III, 1933, 297—301. 4 slike. Ponatis: Rozpravy národop. 49—56. Nemški redakc. prevod: **Epensängerinnen in Dalmatien.** Slavische Rundschau. Jhg. VII, 1935, 36—43.

Asanaginica sa Šipana. Nova Evropa. XXVIII, br. 4—5, aprila 1935, 112—119. Priloga: 2 sliki Pavle Kuvelić s Šipana. Češki prevod: Rozpravý národop. 38—48.

Das Original von Goethes »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga« (Asanaginica) in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre. Germanoslavica Jhg. III, 1935, 354—377, Jhg. IV, 1936, 94—115 in 285—309. Izšlo knjižno v Brnu, 1937.

O postavení jihoslovanské ženy. Československo-jihoslovanská revue. Roč. V, 1935/36, 206—210.

Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih. ČZN XXXII, 1937, 300—307.

Rozpravy z oboru slovanské filologie. Uspořádal Jiří Horák. V Praze 1937, XIV + 619 + 1 podoba. [V tej bibliografiji krajšano: Rozpravy filol.]
Za narodnom epikom na Kosovu. Prilozi za književnost... XVIII, 1938, 565 do 576.
Mićun Pavićević. Slavia XV, 1938, 313—314. Prevod: Novosti. Zagreb, 3. IV. 1938.
Še nekaj o Prlekih. Slovenec, 27. VII. 1938.
Predgovor h knjigi Mićuna **Pavićevića:** Guslarske narodne pjesme. Zagreb 1939, 8—14.
Indija slovenskih narodnih pesmi. Slovenski jezik III, 1939, 20—27.
Rozpravy z oboru slovanského národopisu. Uspořádal Jiří Horák. V Praze 1947, str. 254. [Tu krajšano: Rozpravy národop.]
Paměti. Zapsal Stanislav Petíra. F. Borový, Praha 1949, str. 252. Slovenska izdaja: **Spomini.** Ljubljana 1951, SM, 312 str. in 41 podob.

Milko Matičetov

Slovenska etnografska bibliografija 1945—1950

Vilko Novak

Pričujoča bibliografija zajema objave v raznih jezikih od maja 1945 do konca 1950, ki obravnavajo slovensko etnografijo. Italijansko gradivo je prispeval M. Matičetov, nekatere liste pa so ekscerpirali slušatelji etnologije na ljubljanski univerzi. Slov. zamejski tisk je upoštevan samo deloma, ker v Ljubljani marsikaj žal ni dosegljivo. Periodica so navedena le z letnikom, zato prinaša seznam kratic tudi letnice.

Kratice:

CF	—	Ce fastu? XXI — 1945
E-N	—	Ethnographia-Népélet. Budapest. LVI — 1945
GiL	—	Gore in ljudje I — 1946
GV	—	Geografski vestnik XVII — 1945
KmŽ	—	Kmečka žena I — 1947
L	—	Lovec XXVIII — 1945
KMD	—	Koledar Družbe sv. Mohorja
LdP	—	Ljudska pravica VI — 1945
LdTd	—	Ljudski tednik I — 1946
LjG	—	Ljudski glas I — 1949
MlR	—	Mladinska revija I — 1945/46
NS	—	Novi svet I — 1946
NŽ	—	Naša žena I — 1942
Obz	—	Obzornik I — 1945
PDk	—	Primorski dnevnik I — 1945

R — Razgledi I — 1946
SE — Slovenski etnograf I — 1948
SPor — Slovenski poročevalec VI — 1945
SlV — Slovenski vestnik I — 1946
SČ — Slovenski čebelar XLVIII — 1945
Tov — Tovariš I — 1945
VS — Varstvo spomenikov I — 1948

Spisi splošnega značaja

BÁLINT Béla: **Vend néprajzi kutatások** (Etnografska raziskavanja v Prekmurju). E-N LVIII, 186—190.

BATTARA P.: **Etnografia della Venezia Giulia.** Il confine orientale d'Italia. Roma 1946. (Gl. NICE, La questione della Ven. Giulia, št. 11.)

»BENEŠKA SLOVENIJA«. Uredila D. FEIGEL in V. NANUT. Gorica 1950. Knjigarna »G. Carducci«. 8°, 151 str. + 1 karta.
Por.: Riko Lavrin, Katoliški glas III., št. 7, 15. 2. 1951.

BUDAL Andrej: (Poročilo.) **Etnolog.** Glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani. L. XVII — 1944. CF XXI (1945), 77—78.

—: (Poročilo.) **La »Etnografia degli Sloveni«** (Narodopisje Slovencev). CF XXII (1946), str. 61—62.

COLBERTALDO, di, Dino: **Tipi baltici fra gli Slavi di Cave del Predil** (Baltski tipi med Slovenci v Rablju). Pos. odtis iz L'UNIVERSO, 1948, No. 5.

GAVAZZI Milovan: **Ludoznawstvo w Jugoslawii** (1939-1947). Lud XXXVII, Krakow 1947, 426—438.

JULIJSKA KRAJINA v borbi za samoodločbo in priključitev k FLRJ. (1946). Besedilo v angleščini, ruščini in francoščini. V kulturnem delu so etnografskega značaja table 1—38.

LA MARCHE JULIENNE: **Etude de géographie politique.** Editions de l'Institut Adriatique. Sušak 1945. (VI +) 312 str. 8°.
Por.: C. D. F., ATTI E MEMORIE della Soc. Istr. di Archeologia e Storia Patria. Vol. I° della N. S. (LIII). Venezia, 1949, str. 301 sl. — Poročevalec (Camillo De Franceschi?) pravi na str. 305 o Beneški Sloveniji: »Si compone di 16 villaggi bilingui sparsi fra la Resia il Torre e il Natisone...« Čudno, kako morejo zaiti v znanstveno revijo podobni »znanstveni« podatki!

MATIČETOV Milko: **O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev,** SE I, 9—56.
Por.: A. Budal, Razgledi III, 467—470.
R. Corso, Folklore V., 1—2, 1950, 89—90.

—: **V Manžanu pred sto leti.** Etnografski paberki iz koprske okolice. LdTd III, št. 113.

—: (Poročilo.) Sovjetska etnografija 1947. SE I, 121—125.

NICE Bruno: **La questione della Venezia Giulia nella letteratura di un triennio** (1945—47) [Vprašanje Jul. kr. v literaturi treh let (1945—47)].

Estratto da L'UNIVERSO, XXIX (1949), n. 1. 8°, 15 strani. Dve karti Jul. kr. v tekstu. Obsega 88 številk.

NOVAK Vilko: **Etnografski značaj slovenskega Porabja.** SE I, 90—106.

—: **Gradivo Jožefa Kosiča za etnografijo Prekmurja.** SE II, 100—110.

—: (Ocena.) **Mil. S. Filipović. Galipoljski Srbi.** SE II, 149.

—: **Slovanski delež v madžarski ljudski kulturi.** Tov VI, št. 37, 38.

»OB JADRANU«. **Etnografski zapiski in študije.** Uredil Rado LENČEK. Trst 1947. 8°. 71 str.

Por.: CF XXIV, 74. — La Porta Orientale XVIII, 219 in XIX, 158 (E. Rosamani). — FOLKLORE II, fasc. 1°—2°.

OREL Boris: **V novo razdobje.** SE I, 5—8.

—: **Kaj je z drugo knjigo Narodopisja Slovencev?** SE II, 150.

—: (Ocena.) **Muzeji.** Beograd 1948. L. I. št. 1. SE II, 149—150.

OREL Rihard: **Pokrajinske in folklorne zanimivosti iz Rezije** LdTd IV, št. 830—840.

—: **Terski Slovenci,** Razgledi IV, 229—233, 268—285. (Tudi posebni odtis.)

PERUSINI Gaetano: **Documenti per la storia della Val Fella** (Dokumenti za zgodovino Kanalske doline). CF XXI (1947), str. 68—71.

SCHIFFRER C.: **La Venezia Giulia.** Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi. (Julijska krajina. Poizkusna karta italijansko-jugoslovanske narodnostne meje.) Roma, Colomgo, 1946. 8°, 123 str. + karta v prilogi.

KOMISIJA za slovensko narodopisje. Letopis SAZU. Tretja knjiga. Lj. 1950. 42—43.

»SLOVENSKI ETNOGRAF«. Časopis za etnografijo in folkloro. Letnik I. S sodelovanjem Milka Matičetovega uredil Boris OREL. Izdal in založil Etnografski muzej. Ljubljana 1948. 8°, 140 str.

Por.: LdPr IX, št. 185. — S. Mikuž, SPor IX, št. 188.

»SLOVENSKI ETNOGRAF«. Časopis za etnografijo in folkloro. Letnik II. S sodelovanjem Milka Matičetovega uredil Boris OREL. Izdal Etnografski muzej v Ljubljani. Založila Državna založba za Slovenijo. Ljubljana 1949. 8°, 152 str.

Por.: B. Borko, Iz delavnice naših etnografov. SPor XI, št. 154.
Tone Ljubič, Drugi letnik Slovenskega etnografa. LdPr XI, št. 156.

»TRINKOV ZBORNIK«. Uredila Josip BIRSA in Andrej BUDAL. Gregorčičeva založba, Trst 1946. Tiskala tiskarna L. Lukežič. Gorica. 8°, 135 str.

VIGEVANI Alessandro — D'ARONCO Gianfranco. **Dell'antica fascia linguistica tra la Slavia e il Friuli** (O nekdanjem vmesnem pasu med slovanskim in furlanskim jezikovnim področjem). La PORTA ORIENTALE XVI (1946), n. 1—3, str. 7—15.

VILHAR Srečko: **Italijanski duhovnik iz Kopra o Slovencih.** PDk VI, št. 174. Poroča o delu: P. Naldini, Corografia ecclesiastica... Benetke 1700.

ZWITTER Fran: **Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta** (1942 do 1947). Zgodovinski časopis II—III (1948—1949), str. 259—326.

Muzeji, terensko delo, razstave in varstvo spomenikov

BAŠ Franjo: **Etnografska zbirka Mestnega muzeja v Ptuju.** SE II, 122.
—: **Etnografska zbirka muzeja v Krškem.** SE II, 122—125.
—: **Delo Zgodovinskega društva v Mariboru.** SE II, 114—115.
—: **Etnografska razstava v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.** SE II, 116 do 121.
MATIČETOV Milko: **K delu etnografske ekipe.** PDk IV, št. 240.
—: **Terensko delo Etnografskega muzeja v Ljubljani l. 1949,** VS II, 100—102.
—: **En dan v Socerbu:** LdTd IV, št. 194 in 195. (Samovoljno skrajšano v Tov V, št. 46.)
—: **Raziskavanje ljudske kulture v Slovenski Istri.** Tov V, št. 46.
—: **Etnografski spomeniki sežanskega okraja.** VS I, 26—28.
—: **Vloga etnografije v našem času.** (Ob pred. M. Gušičeve.) LdPr IX, št. 300.
MIKUŽ Stane: **Delo ekipe Etnografskega muzeja v Ljubljani na terenu grosupeljskega okraja.** LdPr X, št. 186.
NOVAK Vilko: **Raziskavanje ljudske kulture v Slovenski Istri.** SPor X, št. 250.
(OGAREV): **Uspehi raziskavanja ekipe Etnografskega muzeja iz Ljubljane.** PDk IV, št. 253.
OREL Boris: **Naloge Etnografskega muzeja.** Tov I, št. 13.
—: **Etnografski muzej v Ljubljani.** SPor VII, št. 175.
—: **V preurejenih muzejih. — Etnografski muzej.** Tov. III, št. 22.
—: **Etnografski muzej v Ljubljani, njega delo, problemi in naloge.** SE I, 107—120 + 3 priloge.
—: **Varstvo etnografskih spomenikov.** VS I, 22—26.
—: **Terensko delo Etnografskega muzeja v letu 1949.** VS II, 99—100.
—: **Delo Etnografskega muzeja na Dolenjskem.** SE II, 111—113 + 1 pril.
—: **Ob zaključku dela etnografske ekipe na Dolenjskem.** Tov V, št. 38.
—: **O etnografiji Slovenskega Primorja.** LdTd V, št. 216.
—: **Iz dosedanje prakse varstva etnografskih spomenikov.** VS III, 47—52.
—: **Ekipa Etnografskega muzeja v šentviški okolici na Dolenjskem.** SPor XI, št. 243—244.
—: **Slovenska Istra v luči etnografskih raziskavanj.** SPor XI, št. 292.
—: **O pomenu etnografskih raziskavanj.** Tov VI, št. 41.
PLANINA F(rance) in PLESTENJAK K(arel): **Etnografski oddelek škofjeloškega muzeja.** SE II, 125—128.
RUPEL Slavko: **En dan pri ekipi Etnografskega muzeja iz Ljubljane v Dekanih.** LdTd IV, št. 185.
SMODIČ Anton: **Vinarski muzej v Ptuju.** KMD za 1948, 137—143.
STUPICA Anton: **Celjsko etnografsko poročilo.** SE II, 121.
ŠČEK Virgil: **Ustanovimo slovenski narodopisni muzej v Trstu.** PDk IV, št. 790.
(TROŠT dr.): **Etnografska razstava v Kopru.** PDk IV, št. 249.

(VODOPIVEC Milena): **Pri etnografski ekipi v Škocjanu pri Turjaku.** LdPr IX, št. 217.

ZADNIKAR Marijan: **Škofjeloški muzej po osvoboditvi.** Tov V, št. 48.

(Anonimno:) jek.: **Zbiralci narodnega blaga so obiskali vasi na Dolenjskem.** SPor X, št. 208.

Znanost o življenju našega ljudstva. PDk IV, št. 254.

Izpopolnitev zbirk Etnografskega muzeja v Ljubljani. Tov VI, št. 22 in 23.

Tržaška Slovenka Etnografskemu muzeju v Ljubljani. SPor. VIII, št. 134.

Življenjepisi

(Grafenauer Ivan.) (Vilko Novak:) **Dr. Ivan Grafenauer, sedemdesetletnik.** SPor XI, št. 57.

(Murko Matija.) Murko Matyáš: **Paměti.** (Spomini.) Praha, Fr. Borovy, 1949, str. 256. 7 prilog s slikami.
Por.: B. Borko, SPor X, št. 94, 95.

(Pavel Avgust.) Csatkai, Endre: **† Pavel Ágoston.** E-N LVI, 82—83. — Novak Vilko: Avgust Pavel. SE I, 136—139. — **Pavel Ágoston — Emlékkönyv.** (Spominska knjiga A. Pavla.) Dunántúli szemle XI, str. 1—72. Szombathely 1949. Iz vsebine: Szemzö Magda: P. A. élete (Življenje A. P.). 12—32. — Dömötör Sándor: P. A. a néprajztudós. (A. P. kot etnograf.) 46—48. Bibliografija P. spisov 59—64.

(Rus Jože.) Bohinec Valter: **Jože Rus.** SE I, 134—136.

(Sič Albert.) N(ovak) V(ilko): **Albert Sič, slovenski etnograf.** SPor IX, št. 184.

(Šašelj Ivan.) Zupanič Niko: **Spominu Ivana Šašlja.** SE I, 126—134.

(Vahtar Drago.) Boris Orel: **Drago Vahtar.** SE II, 129.

(Zupanič Niko.) N(ovak) V(ilko): **Ob jubileju dr. Nika Zupaniča.** SPor VII, št. 282.

Materialna kultura

BAŠ Franjo: **Prispevek k zgodovini naših moških noš.** SE II, 48—53.

BATTAGLIA Raffaello: **Dialetti e dimore ai confini orientali d'Italia** (Narečja in prebivališča ob vzhodnih mejah Italije). Rivista Geografica Italiana LIII (1946), str. 1—9. (Glej: NICE, La quest. della Ven. Giulia, št. 3.)

BUBNIČ Albin: **Nabiranje oljk v Slovenski Istri.** PDk II, št. 481.

CSABA József: **Gombafélék gyüjtése és felhasználása a vendeknél.** (Nabiranje in uporaba gob v Prekmurju.) E-N LVI, 70—72.

—: **A vendek népi méhészkedéséről.** (O ljudskem čebelarstvu pri Prekmurcih.) E-N LIX, 125—128.

—: **A péterhegy vendek bicskakészitése.** (Izdelovanje pipcev v prekmurskih Petrovcih.) E-N LVIII, 269—270.

ČERČEK Bogdan: **Planine v južnih Kamniških Alpah:** GV XX—XXI, 3—37.

DEBELJAK Anton: **Od kod živalski priimki.** L XXXI, 283.

—: **Živalski priimki pri Slovencih.** L. XXIX, 4—10, 43—47, 74—77.

FINŽGAR Franc Sal.: **Gorenjsko suknarstvo.** KMD za 1950, 117—120.
—: **Pripombe** (o planšarstvu). Triglav. Planinska idila. DSM, Celje 1950, 80—82.
FURLAN Ivan: **Lov na tune pri Sv. Križu.** LdTd I, št. 44.
(Hiše v slikah.) Ognjišče v kmečki hiši v Brdih. LdT I, št. 10. — Matonova hiša v Dekanih z baladurjem. LdTd IV, št. 188. — Kraška hiša v Trebčah. LdTd IV, št. 153. — Stara kmetija v Šempolaju. LdTd IV, št. 118. — Bucik, Slovenska hiša v tržaškem predmestju. PDk V, št. 14. — Gerlovič, Hiša na Krasu. PDk V, št. 15. — Gerlovič, Kmečka hiša na Primorskem. PDk V, št. 18. — Primitiven kokošnjak v bližini Novega grada. PDk V, št. 211. — Staro istrsko ognjišče iz Dekanov. PDk V, št. 261. — Pergola istrskega doma. PDk VI, št. 149. — Kmečka hiša v istrski vasi Dekani. PDk VI, št. 200. — Kmečka hiša v Saležu. PDk VI, št. 204. — Ljudski portal v Dolini. PDk VI, št. 211. — Vodnjak v Trbižu. PDk VI, št. 288.
ILEŠIČ Svetozar: **Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem.** SE I, 72—81.
—: **Kmečka naselja na Primorskem.** GV XX—XXI, 217—250.
JORDAN Bogdan: **Planine v Karavankah.** GV XVII, 46—104.
JURIŠEVIČ Fran: **O gospodarstvu Čičev in ljudskih običajih.** LdTd IV, št. 148.
KOPAČ Vlasto: **Nekaj etnografskega drobiža iz Kamniških Alp.** GiL II, 110—112.
—: **Krajevna imena v Grintovcih.** GiL II, 38—42, 47—49, 204—208.
KOŠUTA Just: **Naši kriški ribiči.** LdTd I, Št. 6.
KOTNIK France: **O valjanju domačega sukna.** SE II, 10—26.
LENČEK Rado: **Gradivo o slovenskih ribičih ob Jadranskem morju.** Ob Jadranu, 32—49.
—: **Goriške češnje.** Ob Jadranu, 57—58.
—: **Poročilo o čupi.** Izvestje srednjih šol v britsko-ameriškem pasu Svob. tržaškega ozemlja za šolsko leto 1949—1950. Trst 1950, str. 3—7. — (Tudi pos. odtis.)
—: **Od Tržiča do Trsta l. 1917.** Ob Jadranu, 61—62.
LOŽAR Marta: **Krila, predpasniki in pasovi v slovenskih ljudskih nošah.** SE II, 54—68.
(Ličkanje.) **Izdelki iz ličkanja.** Tov I, št. 45.
(Lov.) Maroh P.: **Lov na race z bučo.** L XXXI, 108.
MATIČETOV Milko: **Francesco di Toppo in noša Kraševcev.** SE II, 70—71.
—: **Bala kraške neveste pred 100—130 leti.** LdTd VI, št. 217.
—: **Babičeva čupa.** LdTd III, št. 105.
MELIK Anton: **Planine v Julijskih Alpah.** Dela Instituta za geografijo. SAZU I. Ljubljana 1950. 8°. 300 str. + VI kart.
MIKUŽ Stane: **Vprašanja naše umetne obrti.** LdPr X, št. 179.
MUŠIČ Marjan: **Obnova slovenske vasi.** Založila DSM v Celju. 1947. 8°. 150 str.
Por.: S. Ilešič, SE II, 140—142. — V. Leban, GV XX—XXI, 358—9.
(Noše v slikah): Brhki Furlanki v narodnih nošah. LdTd I, št. 27. — Slov. nar. noša iz Roža. Rožanski ples pod lipo. LdTd I, št. 41. — Festival

nar. noš v Lonjerju. LdTd III, št. 118.—119. — V Trstu pred 37 leti. PDk IV, št. 836. — Nar. noša iz okolice Velikovca. PDk IV, št. 840. — Noša iz solkanskega okraja. PDk IV, št. 852. — Festival nar. noš. PDk IV, št. 918. — Festival nar. noš. na Katinari. PDk IV, št. 922. — Nar. noša — naš ponos. PDk IV, št. 23. — Nar. noša naš kulturni zaklad. PDk IV, št. 924. — Skupina nar. noš. PDk IV, 930. — Slovenke iz Devina. PDk IV, št. 971. — Nar. noša Slovenske Istre. PDk VI, št. 106. — Škedenjska noša. PDk VI, št. 111. — Belokranjska noša. PDk VI, št. 111. — Ziljska noša. PDk VI, št. 111. — Gorenjska noša. PDk VI, št. 111. — Prekmurska noša. PDk VI, št. 111. — Gorenjska zimska noša. PDk VI, št. 111. — N. Arsenović, Mož s Proseka. PDk VI, št. 113. — Korošec in Korošica. PDk VI, št. 123. — Ohcet v nar. nošah. PDk VI, št. 123. — Primorska in gorenjska noša. PDk VI, št. 123. — Ziljska nar. noša PDk VI, št. 123. — N. Arsenović, Žena s Krasa. PDk VI, št. 123. — Dekle v okoličanski noši. PDk VI, št. 123. — Skupina žen s Proseka in od Sv. Križa. PDk VI, št. 123. — Škedenjska nar. noša. PDk VI, št. 123. — Kontoveljska noša. PDk VI, št. 126. — Okoličanske nar. noše. PDk VI, št. 127. — Koroški par. PDk VI, št. 130. — Škedenjska nar. noša. PDk VI, št. 147. — Brhke Goričanke v svojih nošah. PDk VI, št. 215. — Rezijana v nar. nošah. PDk VI, št. 215. — Slovenska dekleta v nar. noši. PDk VI, št. 280.

—: **Očuvajmo naše narodne noše.** LdTd III, št. 96.

O. K.: **Slovenska ljudska noša.** LdTd II, št. 97.

NOVAK Vilko: **Kruh slovenskega ljudstva.** Tov II, št. 17.

—: **Slovenski domovi.** LdTd II, št. 93.

—: (N. Viljem) **Ljudska prehrana v Prekmurju.** (Odlomki inavguralne disertacije.) Ljubljana 1947. 8°. 60 str.

—: **Ljudska prehrana v Prekmurju.** Etnografska študija. Ljubljana 1947. Slovenski knjižni zavod. 8°. 175 str.
Por.: B. Orel, SPor VIII, št. 57. — M. Matičetov, LdPr VIII, št. 56. — Fr. Baš, Nova obzorja I, 123—125. — C. Malovrh, GV XX—XXI, 358. — B. Orel, SE II, 130—132. — I. Bonač, SE II, 132—133.

—: **Prehrana slovenskega ljudstva.** LdTd II, št. 95, 96, 100.

—: **Pogledi na gmotno ljudsko kulturo Slovenskega Primorja.** LdTd V, št. 217.

(Obrt.) —Kl., **Na Kočevskem so oglarji prižgali kope.** SPor IX, št. 210. **Slovenska domača obrt.** LdTd III, št. 101. — **Domača obrt suhe robe v Trčmunu.** PDk 1949, št. 263.

OREL Boris: **Primorska ljudska noša v zbirki Nikole Arsenoviča.** LdTd III, št. 123—124.

—: **Slovenska ljudska noša na Koroškem.** NŽ II, 79—80.

—: **Slovenska ljudska noša.** SE II, 1949, 5—9.

—: **Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz prve pol. 19. stoletja.** SE II, 68—70.

(Pastirstvo.) **Med pastirji na Mali Planini.** PDk VI, št. 101. — **Med planšarji v Planini na Kraju.** Tov 1949, št. 39.

PUČKO Marija: **Med tolminskimi planšarji.** Tov 1946, št. 8.
(Ribištvo.) **Ribolov na ciplje.** PDk III, 536. — **Ribiške.** L XXXI, 180. — **Kriški ribiči se pripravljajo na lov na škombre.** LdTd IV, št. 176. — **Med savudrijskimi ribiči.** LdTd IV, št. 193. — M. Sam(sa?): **V Barkovljah pri ribičih.** LdTd II, št. 93.
SAMSA Mara: **Škedenjske krušarice.** PDk II, št. 682.
SMODIČ Anton: **Kaj nam povedo grobišča, zgodovina in narodopisje o življenju starih Slovencev.** KMD za 1947, 81—88.
(Smučanje.) **Kako so se kranjski kmetje smučali pred 260 leti.** GiL II, 11—12. 110—112.
(Spomeniki.) **Narodopisni spomeniki naše domovine.** Tov II, št. 13.
Š. K.: **Prekmurski lončarji.** Tov V, 459.
ŠČUKA Fr.: **Nabrežinski in kriški kamenarji.** LdTd I, št. 11.
ŠUŠTERŠIČ Mirko: **Gozd in lov v triglavskem pogorju.** L XXX, 192.
TEPLY Bogo: **Delo mariborske podružnice Zgodovinskega društva pri proučevanju zgodovine kmetijstva.** LdPr XI, št. 24.
TURNŠEK Metod: **Nekaj narodopisnih paberkov z zapadnega roba slovenske Istre.** Ob Jadranu, 25—31.
VILFAN Sergij: **Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja.** SE II, 26—48.
ZADNIKAR Marijan: **Neznani in pozabljeni spomeniki** (kmečke hiše). SPor XI, št. 55.
—: **Štanjel, kamenito mesto.** Tov V, št. 50.
(Živali.) **Živali kot zdravila.** L XXXI, 224.

Družbena kultura

BEZLAJ France, **Drobci iz pradavnine.** SČ LI, 14—21, 57—64. (Tudi posebni odtis.)
C(ORSO) R(affaele): (Poročilo.) Raffaello Battaglia, **La festa di S. Nicolò a Trieste** (Praznik sv. Miklavža v Trstu). — Estr. »La Porta Orientale« 1945, pp. 23. — Por.: FOLKLORE II, fasc. III—IV, 1947—1948, 101.
COSSAR R(anieri) M(ario): **Praznovanje sv. Ivana v Stari Gorici.** (Prevedel dr. Tomažič B.) »OB JADRANU«, 13—15. — Razen kratkega predzadnjega odstavka na str. 14 je bil spis že objavljen v CF VII (1931) N°. 8—10, str. 131 sl. in v pos. odtisu: Costumanze e superstizioni goriziane per San Giovanni. Udine, 1931.
(Božični običaji.) **Božič pod vernim krovom.** Verski list I, 288—290.
[ČOKELJ Bogomir.] ps. **melj.: Novo leto v Istri.** LdTd III, št. 98.
D'ARONCO Gianfranco: **Vecchie usanze popolari del Caporettano** (Stari ljudski običaji na Kobariškem). LARES XVI (1950), fasc. 1, 183—195. — Pos. odtis: Firenze, Leo S. Olschki ed. — Podatki za kobariško kotlino, zlasti za sam Kobarid. Gradivo je razdeljeno v kratka poglavja: božič, pust, post, vel. noč, drugi letni običaji, razno.
D'ORLANDI Lea: **Usi popolari friulani. Maltempo.** (Furlanski ljudski običaji: huda ura.) CF XXV (1948), n°. 5—6 in XXVI (1949), s. 133—137.

DOSTAL Rudolf: **Božične stare narodne šege in navade.** PDk VI, 296.
GAL Palko: **Pustni običaji v Slovenski krajini.** LjG II, št. 9.
—: (ps. Palko Dolinec): **Ob žetvi in mlačvi v Slovenski krajini.** LjG II, št. 31, 32, 33.
GRABER Georg: **Volksleben in Kärnten.** 3. Auflage. Graz-Wien 1949, Leykam-Verlag. 8°.
JUVANČIČ Ivo: **Odnosi med našimi vasmi v preteklosti.** LdTd IV, št. 189.
(Koledovanje.) **Koledovanje v Beneški Sloveniji.** PDk VI, 297.
MATIČETOV Milko: **Ancora sul »zoc« o »čok« in Friuli.** (Še o »zocu« ali »čoku« v Furlaniji.) TESAUR II (1950) nº. 1, 4—5.
—: **Širčin hišni arhiv v Pliskovici.** LdTd V, št. 202.
—: **K »Novemu letu v Istri«.** LdTd III, št. 100.
MOR Carlo Guido: **Consuetudini matrimoniali degli Slavi di Val Natisone nel Cinquecento.** (Ženitovanjski običaji nadiških Slovencev v 16. stol.) CF XXV (1948), nº. 5—6/XXVI (1949), 154—159. — Poljuden, novinarski povzetek članka glej v LdTd V, št. 227: (A. REJEC), Kako so se poročali pred 400 leti v Beneški Sloveniji.
NOVAK Vilko: **Oj predpust — ti čas presneti.** LdTd II, št. 54.
—: (Ocena) **Milenko S. Filipović, Nesrodnička i predvojena zadruga.** Beograd 1945. — SE II, 1949, 146—147.
—: **Primorski ljudski običaji.** LdTd V, št. 217.
(Običaji.) **Kmečki praznik v Bohinju.** SPor VI, št. 123. — Sv. Miklavž. LdTd II, št. 46. — **Naši zimski običaji.** Tov II, 17. — **Da bo setev plodna in žetev bogata.** SPor VIII, 53. — S. J.: **Festival narodnih običajev in plesov v Ptuju.** Turizem in gostinstvo I, 173—176. — **Pustni običaji v Markovcih niže Ptuja.** Tov IV, št. 9. — **Poročne sani.** PDk VI, št. 286. — **Ziljsko štehvanje.** Koledar DSM za 1948. Celovec. 56—59. — **Ljudski običaji o Kresu.** Kor. Kr. 1947, št. 26. — **Narodni običaji pri Sv. Marku niže Ptuja.** Iz kronike zgodovinarja M. Slekovca. Priobčil Anton Smodič. KMD za 1946, 63—66.
OREL Boris: **Slovenski velikonočni običaji.** Tov III, št. 3.
—: **Slovenski pustni običaji.** Tov III, št. 6.
—: **Dve, tri o velikonočnih in jurjevskih običajih na Slovenskem** NŽ III, 114 do 115.
OREL Rihard: **Nekateri božični, novoletni, velikonočni običaji v Beneški Sloveniji.** Koledar OF za tržaško ozemlje za 1949, 139—140.
PERUSINI Gaetano: **Rezijanski izseljenci v 16. stoletju.** (Iz italijanskega rokopisa prevedla Vida Matičetova.) SE I, 57—65.
REGGI DE Marijan: **Slovenske poročne sani.** (Spomin iz brnške okolice v Ziljski dolini na Koroškem.) Koledar Slovenske Koroške za 1951. Celovec 1950, 98—99.
(REJEC Albert): **Kako so se poročali pred 400 leti v Beneški Sloveniji.** LdTd V, št. 227. (Glej: Mor C. G.)
(Rezija.) **O Rezijancih in njihovih starih običajih.** PDk VI, št. 281.
RUPEL Mirko: **Valvazor o kolednikih.** LdTd I, št. 48.

(Sodstvo, ljudsko.) R. S. **Slovensko ljudsko sodstvo v 16. in 17. stol.** LdTd II, št. 88.

ŠAŠEL Josip: **Pravne starožitnosti iz Roža na Koroškem.** SE I, 82—90.

TURNŠEK Metod: **Pod vernim krovom.** Ob ljudskih običajih skoz cerkveno leto. **(III) Od Jurjevega do Kresa.** Izdala Goriška Mohorjeva družba. Trst 1946. 8°, 100 str.

—: **Pod vernim krovom. (IV.) Od Kresa do adventa.** GMD, Trst 1946. 8°, 86 str.

—: **Koroško ziljsko štehvanje.** Ob Jadranu, 50—56.

—: **Velikonočno jutro v Žabnicah v Kanalski dolini.** Ob Jadranu, 59—60.

ZUPANIČ Niko: **Nastrižno kumstvo na Belokranjskem.** Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani l. 1950, 141—176.

Duhovna kultura

(Beneška Slovenija). **Naša živa beseda.** (Odlomki iz ljudskega pesništva.) Beneška Slovenija, Gorica, 1950, 134—150.

BEZLAJ France: **Ljudski pevec iz Tera.** SE I, 65—71.

BITENC Janez: **Kaj je folklora in njen pomen.** MIR V, 283—285.

—: **Kako smo Slovenci jurjevali.** Obz V, 215—224.

BREZNIK Anton: **Ljudski jezik.** Posebni odtisek iz NS, II. del, Lj. 1945, Založba Klas, 1—11.

BUDAL Andrej: **O novih italijanskih delih iz slavistike.** Razgledi IV; na str. 336 in 429—431 poroča o knjigi: A. Cronia, Poesia popolare serbocroata. »CEDAM«, Padova 1949.

CEVC Emilijan: **Ljudski rezbar Gregor Lipovnik.** KMD za 1950, 156—159.

—: **Slovenska umetnost v delu Jožeta Karlovška.** Tov III, št. 25.

C[ORSO] R[affaelle]: (Poročilo.) **Gaetano Perusini, Poesia popolare degli Sloveni friulani** (Ljudska pesem beneških Slovencev). — FOLKLORE II, 1947—1948, 102. Čudna je trditev R. Corsa o beneškoslovenski pesmi: »Canto che si può dire italiano, più che sloveno.«

D'ARONCO Gianfranco: **La Madonna nella leggenda friulana** (Mati božja v furlanski legendi). CF XXIII (1947), 16—18.

CRONIA Arturo: **Poesia popolare degli Slavi meridionali.** Corso di filologia slava per l'anno accademico 1946/47. PADOVA, Editore Zanocco & C. 1947, 8°, 144 strani.

(Devin.) **Devin zapadni mejnik slovenske obale.** LdTd I, št. 17.

FINŽGAR F. S.: **Nekaj misli o ljudskih pesmih.** Svoboda III, 216—217.

GASPARI Maksim: **Slikanje na steklo oživlja pri nas Marija Šrajeva.** Tov III, št. 13.

GIPPIUS E. V. — ČIČEROV V. J. (prev. M. Matičetov): **Trideset let sovjetske folkloristike.** SE II, 72—93.

GOSPOSVETSKI Janez (Evgen Brvar): **Drobci iz vaške čebelarske preteklosti.** SČ, LI, 132—134.

GRAFENAUER Ivan: **Narodno pesništvo.** Posebni odtisek iz Narodopisja Slovencev II, Ljubljana 1945. Založba Klas. 12—85.

—: **Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda.** Razprave I. SAZU. Razred za zgodovinske in družbene vede. Lj., 1950, 5—52.

GROM Bogdan: **Slovenski ornamenti.** LdTd IV, št. 191.

HROVATIN Radoslav: **Plesi brškega opasila.** LdTd IV, št. 189.

—: **Ljudska glasbena kultura v Slovenski Istri.** LdTd V, št. 216.

(Istra.) **Istrska folklora.** PDk III, št. 1073.

(Jurjevanje.) **Jurjevanje.** Koroška kronika 1947, št. 21.

KARLOVŠEK Jože: **Analiza ornamenta.** Tov V, št. 51.

—: **Bajeslovne podobe.** Tov VI, št. 35.

—: **Sestavine in uporaba ornamenta.** Sodobna pedagogika I, 310—320 (in separatno).

KOCIJANČIČ Janez: **Nekaj misli o kmečkih »hišah« in narodnih nošah.** Obrtnik 1949, št. 3.

(Koroške pesmi.) **Zbornik koroških pesmi.** Uredil Luka Kramolc. Lj. 1948.

KOTNIK France: **Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. — Verske ljudske igre. — Iz ljudske medicine.** — Posebni odtis iz Narodopisja Slovencev II, Ljubljana 1945, Založba Klas. 86—133.

—: **Ljudski pesnik Anton Lesičnik.** SE II, 93—99.

—: **To in ono o slovenski koroški pesmi in o ljudskih pesnikih.** SPor XI, št. 241.

LEICHT P. S.: **Leggende e credenze di gente di confine.** (Pripovedke in verovanja ljudstva ob meji.) RIVISTA DI ETNOLOGIA I, 1946, 7—14.

LENČEK Rado: **Dve kolednici iz Bodreža.** Ob Jadranu, 10—12.

—: **Narodna pesem v slovstveni zgodovini.** Ob Jadranu, 16—24.

— (ps. Riko Lavrin): **Kraški ljudski reliefi.** MLADA SETEV 2, Trst 1947, št. 7—10, str. 128—129. — Pis. govori o figuralnem obdelovanju kamna na Krasu. V besedi in podobi pokaže upodobitev Križanega (iz l. 1825) na stebru pred Tonetovo hišo v Mavhinjah, št. 33, kot dragoceno ljudsko umetnino.

— (ps. Riko Lavrin) **Iz zbirke beneškoslovenskih ljudskih pesmi.** MLADA SETEV 2, 1947, št. 2—10, str. 141—148. — Od 142 tekstov, ki jih je nabral v Nadiški dol. domačin, žpk. Anton Kufolo l. 1947, je tu objavljenih nekaj starih molitev in več lirskih pesmi, skupaj 48 štev. »Celotna izdaja pesmi z natančnimi podatki o pevcih in pripovedovalcih, krajih zapisa in s primerjalnim komentarjem pa bo izšla kasneje.« Do danes se to še ni zgodilo.

—: **Una versione slovena della leggenda di S. Alessio** (Slovenska inačica legende o sv. Alešu). CF XXIV (1948), 47—50.

MAHNIČ Jožа, **Roža mogota.** SR III, 125—136.

MAL Josip: **Svetovni nazor starih Slovencev.** Tov VI, št. 6—8.

MAROLT France: **Folk-music and dances in the Slovene Littoral.** The Julian March. Academy of sciences and Arts, Ljubljana. 1946, 77—81. — **Musique et danses populaires du Littoral slovène.** La Marche Julienne. Académie des Sciences et des Beaux-Arts de Ljubljana. 1946. 79—83.

Narodnaja muzyka i tancy Slovenskogo Primorja. Julijskaja Krajna. Staty o ee istorii i kul'ture. Akademija nauk i iskusstv v Ljubljane. 1946, 91—95.

—: **Gibno-zvočni obraz Slovenskega Korotana.** Koroški zbornik. Lj. 1946, 345—382.

—: **Plesne skupine.** Obz III, 504—505.

—: **O našem ljudskem plesu.** Obz IV, 306—309.

—: **Nekaj o »visokem reju«.** LdTd V, št. 216.

—: **Kriza in problem naše narodne pesmi je kriza vse naše narodne kulture.** Svoboda II, 16—22.

MATIČETOV Milko: **Primorski ljudski napisi.** LdTd II, št. 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 95, 97, 98; III, št. 100, 102, 106, 110, 114, 123, 124; V, št. 198, 201, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 217, 218, 221, 226, 227, 230, 231, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246.

—: **Pirhi.** LdTd II, št. 61.

—: **Renata Steccati in njeni zapisi beneškoslovenskih ljudskih pesmi.** Razgledi II, 120—128. Popravki na ovitku št. 6.

—: **Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklore.** Razgledi III, 449—457.

—: **Problemi ljudskega gledališča pri Slovanih.** (Poročilo o predavanju P. Bogatyreva.) SPor VII, št. 48.

—: **Slovenske ljudske pesmi in pripovedke.** LdTd III, št. 130.

—: **Slovenci v delu furlanskega folklorista V. Ostermanna.** Razgledi IV, 479—480, 563—568.

—: **Iz žive govorice beneških Slovencev.** Trinkov zbornik, 99—108. (Tudi poseben odtis.)

—: (Ocena.) **Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk.** SE II, 137—140.

—: (Ocena.) **Dve zbirki makedonskih ljudskih pesmi.** SE II, 147—149.

—: **Attila fra Italiani, Croati e Sloveni** (Atila med Italijani, Hrvati in Slovenci). CF XXIV (1948) in XXVI (1949), 116—121 (z dvema prilogama na pos. listu).

—: **Golieve predelave ljudskih pesmi.** SPor X, št. 232.

—: **Utrinki iz ljudskega pesništva.** NS V, 263—270, 379—384.

MEJAČ Ciril: **Galicia en los romances eslovenos.** P. o. iz »Quadernos de estudios Gallegos«, fasc. IX, Año 1948, 81—91. Madrid... 1948. — Prevedene so tri slov. pesmi o romarjih sv. Jakoba Komposteljskega.

MÖDERNDORFER Vinko: **Verovanja, uvere in običaji Slovencev.** (Narodopisno gradivo.) Peta knjiga: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha. Celje, MT, 1946. 326 str. 8°.
Por.: B. Orel, SPor VIII, št. 147. — Isti, SE II, 134—137. — Tine Orel, LdPr VIII, št. 142.

—: **Koroške narodne pripovedke.** (Opremil in slikal Franjo Stiplovšek.) Celje, MD, 1946, 368 str. M. 8°.

—: **Koroške uganke in popevke.** Zbral — —. Ilustriral Jože Vokač. Celje, MD, 1946, 63 str. M. 8°.

—: **Svojstvenost dela kot doprinos k slovenskemu narodopisju.** Koledar OF za 1946, 218—225.

MURKO Matyáš: **Rozpravy z oboru slovanského národopisu.** Prace Slovanského ustavu v Praze. Svazek XX, 1947. 340 str. 8°.
Por.: Fr. Bezlaj, SE II, 142—144.

NOVAK Vilko: **Ne pačimo ljudske umetnosti!** SPor IX, št. 217.

—: **Ob viru ljudskega pesništva.** (Poročilo o predavanju M. Matičetovega.) SPor XI, št. 85.

OBLAK: **Narodopisne sličice iz Rezije.** LdTd II, št. 71.

OREL Boris: **Slovensko božično-novoletno vedeževanje.** NŽ II, 289—290.

—: **Visoki rej pri Ziljanih na Koroškem.** Tov II, št. 13.

—: **O starem slovenskem ljudskem plesu.** LdTd IV, št. 151.

OREL Rihard: **Rezija. 3. Folklora.** R V, 277—282.

PELLIS Ugo: **Pagine inedite.** (Neobjavljene strani.) Objavlja: Tita Brusin. CF XXI, 19—26. — Odlomki iz dnevnika U. P. (1943), glavnega zapisovalca ital. lingvističnega atlasa. Razmišljanja v Tolminu, Idriji, Postojni, Sovodnjah (Ben. Slov.). Na str. 21 fot. posnetek: 3 Idrijčanke v stari noši.

P(erusini Gaetano): **Poesia popolare degli Sloveni friulani** (Ljudska pesem beneških Slovencev). CF XXIII (1947), 30—31.
Por.: R(affaele) C(orso): FOLKLORE II, 1947—1948, 102.

—: **Strumenti musicali e canto popolare in Friuli** (Godala in ljudsko petje v Furlaniji.) CF XX (1944), toda izšlo maja 1945, 251—271. 12 ilustracij v tekstu.

(Pesem.) **Pesem Benečanov.** Soča I, št. 14. — III, št. 88, 92—95.
Zapisi: M. Turnšek in R. Lenček. Ob Jadranu, 63—68.

(Petje.) L. Z.: **O slovenskem ljudskem petju v zboru.** LdTd IV, št. 194.
L. Z.: **O slovenski narodni pesmi in njeni zaščiti.** LdTd IV, št. 178.

PISKERNIK dr. Angela: **Bajke in resnica (iz paleontologije).** NŽ VI (1947), 28.

(Plesi.) **O problemih našega plesnega folklora.** (Iz razgovora s Fr. Marolttom.) SPor IX, št. 1.
Brško opasilo — velik kulturni dan v Dekanih. PDk IV, št. 245.

(Pregovori.) **Ljudska modrost v pregovorih.** LdTd I, št. 30—41. — **Nekaj narodnih iveri iz Slovenske krajine.** KMD, 1947, 142. — **Nekaj prekmurskih pregovorov in rekov.** (Iz zbirke Palka Gala.) KMD, 1947, 142. — **Domači pregovori.** KMD za 1948, 74. — **Slovenski nabožni pregovori.** KMD za 1949, platnice 3.

(Pripovedke.) **Stare pripovedke iz važenberške okolice.** Svoboda III, 56—59.

(Rezija.) J. M.: **Še o Reziji.** LdTd II, št. 75.

ROSAMANI Enrico: **Amicus Plato, sed magis amica veritas.** (Opombe k zborniku Ob Jadranu.) La porta orientale XVIII, 219.

—: **Saggio d'un'inchiesta dialettale nell'Istria Nord-Occidentale** (Vzorec iz dialektološkega raziskavanja v severnozahodni Istri). LA PORTA ORIENTALE XIX (1949), 158—164.

S. ANTONI a scuele a Udin (Sv. Anton v šoli v Vidmu). Patrie dal Friul, 1. 9. 1947. — Nepodpisani avtor objavlja slovenski izvirnik in furl. prevod pripovedne pesmi »Sveti Anton oslep' hudiče«, kakor jo je povedala 81-letna Marija Špehonja v Nadiški dolini (iz zbirke A. Kufola). Spremne besede so pisane v furlanščini pod geslom »Folclôr di ca dongje« (Folklora naših sosedov). V primeri z Zorzutovo objavo iste pesmi v »Trinkovem zborniku« (Gorica 1946, str. 90) je ta popolnejša in bolj zanesljiva.

ŠUBIC Mario: **Turizem in naša folklora.** TiG II, 26—27.

TOMC Matija: **Dostavek k Finžgarjevemu spisu »O slovenski ljudski pesmi«.** Svoboda III, 217—218.

(Uganke.) **Uganke iz Roža.** KDSM, Celovec, 1948, 92.

ZWITTER Franci: **Pavle Kernjak — harmonizator koroških narodnih pesmi.** Svoboda II, 23—25.

Knjižna poročila in ocene

IVAN GRAFENAUER: LEGENDARNA PESEM »SPOKORJENI GREŠNIK« IN STAROALPSKA KRVNO-DUHOVNA SESTAVINA SLOVENSKEGA NARODA. SAZU, Razred za zgodovino in družbene vede. Razprave I. Ljubljana 1950, str. 5 do 52. (Pos. odtis, 48 str.).

1.

Bistvene izsledke o »Spokorjenem grešniku« (odslej: SpG) je dr. Ivan Grafenauer objavil že 1944 (Zbornik ZP, 372—5) in 1945 (Narodno pesništvo, NS II, 37—9). Leta 1945 je to snov obdelal še posebe v razpravi, ki jo je prvotno namenil za Etnolog XVIII (gl. Koroški zbornik, 1946, 293, op. 22a); ko ta ni izšel, je bila sprejeta 1947 pri Slovenski Akademiji, natisnjena pa komaj 1950.

V osrednjem delu razprave prinaša avtor — v ponatisu — besedilo štirih najznačilnejših inačic SpG: s Koroškega (Marolt, Kočevski zbornik, 228), iz Soške doline (Štrekelj, SNP I, št. 484), iz Hrvatskega Primorja (Hrv. nar. pjesme — Matičina izd. — I, št. 13) in iz nemškega Kočevja (Hauffen, DSG, št. 26). Sledi bibliografski pregled vseh avtorju poznanih inačic, podatki o ritmični obliki, tabelarično podan seznamek motivov in nato še podroben razbor motivov in motivnih nizov. Da bi mogel določiti predlogo, po kateri je naša legenda prevzela svoj motivni obrazec, in čas, kdaj je nastala predloga, kdaj pesem, Grafenauer z njemu lastno temeljitostjo oriše kulturnozgodovinsko ozadje, to je starokrščansko in srednjeveško spokorno disciplino. Za tem pravi, da smemo legendarno zgodbo SpG »spoznati kot starokrščanski poučni zgled (exemplum) o upravičenosti cerkvene pokore tudi za najhujše grehe in o zveličalnem sadu zvesto opravljene dosmrtne pokore. Predloga naši pesmi je bila enaček sorodnim starokrščanskim zgledom, ki so se ohranili v knjižni obliki.« Ta (nepoznana) literarna predloga pa je v teku časa doživela več preobrazb in prešla tudi v srednj vek. Predelani srednjeveški pridigarski zgled je bil »znan v Franciji, Nemčiji, Angliji in Italiji, nastal pa je po vsej verjetnosti na vzhodu«. Bolj proti vzhodu kakor proti zahodu kažejo po avtorjevem mnenju tudi pravljične inačice tega pridigarskega zgleda, razen obrazca z motivom ozelenele palice; ta je najbrž doma v Srednji Evropi, kjer so se v ustnem izročilu ohranile najštevilnejše inačice. Iz tega motivnega obrazca je konec 13. ali v začetku 14. stoletja nastala tudi nemška protipapeška ljudska balada »Tannhäuser«.

V zaključnem razdelku pa avtor odgovarja na vprašanje, »kako je prišel starokrščanski pridižni zgled v slovensko narodno pesem, kdaj je prišel in kdo nam ga je posredoval«. Grafenauer meni, da so Slovencem posredovali SpG (in še nekaj drugih pesemskih motivov) starokrščanski Vlahi, ki so — raztreseni v manjših skupinah med poganskimi slov. prišleki — razmeroma dolgo ohranili svojo individualnost.

Mikavna teza. Obenem je to pri nas prvi večji poskus, pritegniti substratno teorijo na področje folklornih raziskavanj. Načelno je treba poskus sam pozdraviti, v konkretnem primeru pa se mi avtorjeva izvajanja vendarle ne zde zadosti prepričljiva.

»Cerkveno življenje v starokrščanski dobi in v zgodnjem srednjem veku ni bilo v vseh cerkvenih pokrajinah enako« in »se tudi ni povsod enakomerno in enako spešno razvijalo.« Med drugim avtor ugotavlja, »da je spokorna disciplina v oglejsko-čedadski cerkvi za Rimom, Afriko in Galijo zaostala«. V vzhodnoalpskih

pokrajinah pa je nastal še poseben položaj: »Za Langobardi so prišli tja naši poganski predniki Sloveni: pred koncem 6. stoletja so po vrsti propadle celejska, emonska, virunska, teurnijska, aguntska škofija, ostanki krščanskih Vlahov, kar jih je bilo še v deželi, so bili kmalu tudi brez duhovnikov. V teh razmerah, ko so morali otroke krščevati laiki, ko je bila pokora nujno čisto zasebna, so se toliko zvesteje oklepali starega, znanega pridižnega zgleda, ki jim je bil v stiskah vesti v tolažbo in oporo. Tako so ga po ustnem izročilu ohranili dotlej, da so prišli z Gorazdom (749) in Hotimirom (751) spet krščanski duhovniki v deželo ter začeli učiti in krščevati njihove poganske gospodarje Slovene; to so bili po irskih izročilih vzgojeni misijonarji. [...] Starokrščanski pridižni zgled je bil spet za nekaj desetletij ponazorilo pri pouku in v pridigah o pokori, privzel je l a h k o* tudi to in ono potezo irske askeze. Neuporaben je postal spet — in zdaj za vedno — ko je Karel Veliki s svojo cerkveno zakonodajo (801/2), ki je predvsem merila na pravilno oskrbovanje krsta in pokore, dokončno odpravil dosmrtno pokoro, kjer se je ta ostanek iz starokrščanske dobe še ohranil« (stran 46 in 47).

Razmerje med knjižnim in ustnim izročilom tu ni popolnoma jasno. Določneje se je avtor izrazil v naslednjem odstavku:

»Tradicija dosmrtne pokore se je ohranila razen v Ogleju in v Vzhodnih Alpah pač še tu in tam drugod, zlasti v diaspori; saj ravno najhujši grehi niso tako vsakdanji, da bi se omiljena spokorna praksa tudi glede njih kar lahko dejansko pokazala in prišla ljudstvu do zavesti. Nositelj tradicije so bili tam vendarle poglavitno duhovniki. V Karantaniji pa je moral vsakdo pokoro za svoje grehe opraviti sam zasebno, brez spovednikovega vodstva, kvečjemu pod vplivom laične družbe. In opora izročilu je bil predvsem stari pridižni zgled, ki se je bil m o r d a tudi že izoblikoval v legendarno pesem in se tako lažje ohranil. S pokristjanjevanjem karantanskih Slovenov se je to izročilo po asimiliranih in napol asimiliranih Vlahih v tej obliki l a h k o razširilo tudi mednje. Toliko lažje, ker je bila tretjina salzburških misijonarjev Vlahov in [?] Romanov in so bili krščanski Vlahi domačini njihovi tolmači in pomočniki. Ko je s Karlovo zakonodajo stari pridižni zgled nehal biti ponazorilo pri cerkvenem verskem pouku in v pridigah o pokori, je živel kot pesem že v ljudskem izročilu [Karantanskih Slovenov, gl. NS II, 37] in se tako ohranil« (str. 49—50).

Iz gornjega bi takole povzeli glavno avtorjevo misel: pridigarski zgled o pokori so drugod širili duhovniki, med Vlahi v Karantaniji pa je zaradi 150-letne odrezanosti od zunanjega krščanskega sveta od konca 6. do srede 8. stol. prešel v ustno izročilo in se »morda tudi že izoblikoval v legendarno pesem«. Ko so se ok. 750 vrnili v deželo duhovniki s svojim starokrščanskim pridigarskim zgledom, je ta že čez nekaj desetletij postal neuporaben. Vendar pa je ob spremembi cerkvene zakonodaje »živel kot pesem že v ljudskem izročilu« (karantanskih Slovenov), med katerimi se ni bil razširil po misijonarjih, ampak po asimiliranih in na pol asimiliranih Vlahih.

V drugih krščanskih krajih, kjer so bile razmere normalne, »se je stari pridižni zgled sicer tudi dotlej [= do Karlove zakonodaje] l a h k o še rabil, pa je ponarodel šele, ko se je pomešal z novim pridižnim zgledom o lahki pokori s smrtnim izidom: tako je nastala poljudna legenda o Spokorjenem grešniku z motivom ozelenele palice šele po Karlovi zakonodaji. Pozneje se je legenda izoblikovala v pravljico« (str. 46). Zunaj Karantanije naj bi bil torej pridigarski zgled ponarodel šele po Karlovi zakonodaji...

Toda skušajmo se približati jedru vprašanja po drugi poti. Slovenci — in z nami sosedje kajkavski in čakavski Hrvatje — imamo pesem o SpG, ki je bila prvič zapisana proti sredi 19. stoletja. (Ob posameznih inačicah v pregledu na str. 17—18 pogrešam ne brezpomembnega podatka: letnico zapisa, vsaj približno; kjer je ni mogoče ugotoviti, pa leto objave). Najstarejši poznani zapisi so: Vrazov (Grafenauer: E), Majarjev (A), Biščanov (L), Volčičev (V), Valjavčev (B) itn. Vse,

* Podčrtal M. M. tu in v vseh naslednjih citatih.

kar nam more povedati tekstnokritična, kulturnozgodovinska ali primerjalna književnozgodovinska analiza, je samo neke vrste predzgodovina naše pesmi o SpG. A ta — kolikor danes vemo — ni omenjena v nobenem viru, ki bi bil starejši od prvega zapisa.

Če gremo z Grafenauerjem nazaj, res najdemo na začetku 13. stoletja v nekih zbirkah pridigarskih zgledov (Jakob de Vitry, Cezarij iz Heisterbacha in dr.) tudi zgodbo o skesanem razbojniku, ki se takoj po spovedi zveliča, medtem ko je njegov spovednik-puščavnik pogubljen. Toda ta zgodba je zelo daleč od našega SpG, kakor ga poznamo iz pesmi. (Nekoliko bližja je naši pravljični prozni pripovedi o velikem grešniku, ki je bila prav tako zapisana komaj v 19. stoletju; BOLTE in POLIVKA — III, št. 206, str. 467 — navajata štiri slovenske inačice; avtor pa je ni vključil v svojo razpravo in jo samo mimogrede omenja, zato se tu ne bomo mudili z njo). Razen tega pa se mi zde problematične razvojne stopnje ali »tipi pridižnega zgleda in njegovih preobrazb«, ki jih avtor na kratko povzema na str. 45. Zgoraj omenjeni zgled iz prve polovice 13. stoletja (pravzaprav edini dokumentarni zgled, ki se je avtor opiral nanj pri določanju relativne starosti SpG) je na primer takole predstavljen:

»B. Zgodnjesrednjeveški pridižni zgled s puščavnikom kot spokornikom in na videz lahko pokoro, ki pa spokorniku prinese smrt. Nastal je na vzhodu verjetno že v 5. stol., na zahod je mogel priti v 6. stol. [...]; z dodatkom o ‚pravičnem' puščavniku, ki je verjetno kaj mlajši, se je ohranil na zahodu ok. 1200.«

Človek bi iz tega sklepal, da imamo pred sabo primer silno starega izročila, čigar razvoju moremo slediti od 5.—6. stol. do ok. 1200. V resnici pa je precej drugače: Jakob de Vitry je najstarejši znani pisec, ki prinaša ta pridigarski zgled. Ne gre torej za zadnji odmev ne vem kako starega izročila, pač pa za prvi sveži glas novega, mladega izročila; samo tako si namreč lahko razložimo življenjsko moč tega zgleda, ki se še več stoletij kasneje pojavlja v raznih pridigarskih priročnikih in v raznih jezikih (gl. BOLTE-POLIVKA III, str. 464). Seveda ne tajim, da bi ne bili dani pogoji za nastanek takega ali podobnega pridigarskega zgleda davno pred 13. stoletjem. Vendar ne smemo pozabiti, da kulturnozgodovinska možnost ni še noben dokaz, da neki pojav stvarno obstaja.

Potem avtor trdi, da so nam SpG posredovali Vlahi, to je predniki Slovencev v vzhodnoalpski domovini. Ne glede na etnogenezo alpskih Vlahov (na str. 9 pravi Grafenauer, da so to »bolj ali manj romanizirani Noričani, Iliri, Kelti«) mene trenutno zanima samo ena ugotovitev, ki je k sreči nesporna: Vlahi so bili v času slovenske naselitve Romani jezikovno in v večji ali manjši meri tudi kulturno. Zato pa se moramo najprej vprašati, če je v romanskem svetu v 7. in 8. stoletju sploh mogoča pesem, kakor je SpG. Na področju romanistike, kjer so podobna vprašanja predmet nadvse živahnega razpravljanja že dobrih sto let in čez, je v zadnjih štiridesetih letih prodrlo prepričanje, da je bila splošno sprejeta teorija o zgodnjem nastanku nekih pesniških vrst pravzaprav samo romantična hipoteza in nič več. (Prim. A. Viscardi. Posizioni vecchie e nuove della storia letteraria romanza. Milano 1944). Eno je namreč zgodovinska stvarnost — n. pr. Charlemagne, njegovi vojaški pohodi in junaštva njegovih spremljevalcev — drugo pa so pesmi, ki zanje ni nujno, da bi bile sodobne opevanim dogodkom in je še zmerom zadosti zgodaj, če so prav nastale v 11. in 12. stoletju! Komaj iz tega časa imamo namreč prve rokopise in prva nepotvorjena pričevanja o starofrancoski epiki. Skoraj isto velja seveda tudi za liriko in za legendarno pesem. Med romanskimi deželami se je ljudski jezik revolucionarno uveljavil v literaturi najprej v Franciji. Vendar pa tudi povsod tam, kjer se je ta korak izvršil kasneje, že dolga stoletja poprej latinščina ni bila več živa v zavesti ljudstva. Rossi (Storia della letteratura italiana, I[13], str. 31) pripominja n. pr. že ob nekem knjižnem tekstu iz 6. stol. in iz Italije, da si je pisec pač prisvojil latinščino »v šoli kakor tuj jezik«. Literatura je kljub temu vse prvo tisočletje »latinska«, učena, omejena pretežno na duhovske kroge. V verzificiranju resda opažamo formalne novosti — ritmično načelo in kasneje rimo —, v ostalem

pa še zmerom veljajo stari pesniški zakoni. O ljudskem pesništvu v tem času pa v okviru romanske etnične skupine ne vemo prav nič. Vsako ugibanje bi bilo le navadna »opération de critique inductive et divinatoire«.

Kaj naj potemtakem rečemo o alpskih Vlahih, ki so ob koncu prvega tisočletja najbrž že čisto utonili med germanskim in slovanskim življem in pustili za sabo le medel spomin v toponomastiki nekdanjega starobavarskega in karantanskega ozemlja? Starokrščanski pridigarski zgled o SpG v 6./7. stoletju ne bi mogel biti drugačen kot v latinskem jeziku (seveda če bi takrat že obstajal, česar pa nikakor ni mogoče dokazati). Ko je ob nasilni ločitvi Vlahov v Karantaniji od romanskega in krščanskega sveta zmanjkalo nosilcev tega zgleda — duhovnikov —, naj bi bil ta zgled ponarodel. Toda tu bi se dalo prav tako upravičeno domnevati ravno nasprotno, t. j. da so zadnji duhovniki odnesli latinski zgled s sabo v izgnanstvo ali v grob, medtem ko je ljudstvo nanj pozabilo. Vendar pa je to in ono in morebitno tretje in sploh vsako novo mnenje o tem odveč, če ne sloni na trdnih temeljih. O »posredovanju« alpskih romaniziranih Vlahov v našem primeru in v opisani obliki skoraj ne more biti govora.

S tem seveda nikakor ne mislim, da bi se substratna teorija prej ali slej ne mogla obnesti tudi na našem folklornem področju, čeprav prvi poskus ni uspel. Brez dvoma »je še vsak narod na svetu več prejemal kakor dajal, največ od davnih rodov, ki jim često še imena ne vemo...« Vendar gre Grafenauer teoretično predaleč, ko pravi, da so »narodopisne besedne umetnine [...] le redko prehajale od naroda do naroda kakor književna dela z literarnim prevajanjem (tako n. pr. cerkvene pesmi), po veliki večini pa z asimilacijo nositeljev narodnih izročil«. Resnica bo nekje v sredi: če črtamo l e r e d k o in p o v e l i k i v e č i n i in ju nadomestimo z n e s a m o ... a m p a k t u d i. Številnih potovanj posameznih motivov in celo zaokroženih tekstov ne moremo namreč razložiti z asimilacijo. Obrobni dvojezični pasovi ob etničnih mejah pa nam kažejo, da so mogoči poleg »literarnega« ali temu podobnega prevajanja tudi drugačni prehodi izročil.

Grafenauer nadalje pravi (str. 50), da se je pesem o SpG od Slovencev širila med kajkavske in čakavske Hrvate »že v času njihove ožje jezikovne skupnosti, v dobi, preden se je Hrvatska otresla odvisnosti od Frankov in postala kraljevina (konec 9., oz. zač. 10. stol.)«. Toda: prvič ni dokazano, da bi Slovenci v 9. stol. že imeli SpG, drugič pa ni gotovo, da je pesem res poznana samo Čakavcem in Kajkavcem (če ne, je geografski kriterij tu neuporaben); zato mora ostati nerešeno tudi vprašanje, kdaj in kako je prišel SpG k Hrvatom. Ob sedanjem stanju raziskavanj nam prav noben žarek ne sveti v temo pred letom 1000 in še nekaj stoletij kasneje. Celo v 13. stoletju nismo kaj prida na boljšem, čeprav je Grafenauerju začetek tega stoletja skrajni terminus post quem non za nastanek slov. legendarne pesmi SpG. Do takega zaključka je avtor prišel ob primerjavi slovensko-hrvatske ljudske pesmi o SpG z literarnim srednjelatinskim pridigarskim zgledom. Toda to sta vendar dva pojava iz dveh močno različnih območij! Ne vsebinski ne oblikovni arhaizmi v ljudskem tekstu ne morejo biti odločilni za njegovo večjo starost v primeri z literarnim tekstom.

V tej zvezi naj posebe omenim obhajilo v dveh podobah, ki ga Grafenauer večkrat navaja kot dokaz za starost ljudskih pesmi (v naši razpravi na str. 19 in 31). Obhajilo v obeh podobah je bilo na zahodu res ustavljeno leta 1215, vzhod pa ga je ohranil do danes. Toda kje je meja med pravoslavnim vzhodom in katoliškim zahodom? Na begu pred Turki je pravoslavni živelj dosegel tudi slovenska tla in še danes imamo v Beli krajini pravoslavne naselbine. Razen tega pa celo v sodobni katoliški obhajilni molitvi (za vernike!) srečaš stavek: »Kri Kristusova napoji me!« Zato ima po mojem le skromno pričevalno moč vrstica 80 v Grafenauerjevi inačici K, kjer je Jezus grešnika »svetom krvju napojil« (obj. na str. 16); dozdevni ostanek obhajila v obeh podobah se pojavlja samo tukaj, to je samo v eni izmed avtorju poznanih inačic SpG; za inačico L — št. 140 v Bišćanovi zbirki iz Karlovca — tega ne vemo in med pisanjem je tudi avtor ni imel pri roki, kakor sam priznava pod črto na str. 18). To je nekako tako kakor z junaki ljudske epike, ki vneto prožijo strelice, vihtijo kopja in kije ali

sučejo svetle sablje, čeprav v resnici že pokajo puške in grmijo topovi; samo iz takih konservativnih črt še ne bi mogli sklepati, da je ta ali ona pesem nastala pred uvedbo smodnika.

Preden zaključim, še nekaj: Grafenauerjeva izjava, »da se je starokrščanski pridižni zgled o sadu dosmrtne pokore ohranil samo v slovensko-kajkavsko-čakavski legendarni pesmi pa nikjer drugod« (str. 49), se mi zdi težko sprejemljiva. Literatura, s katero razpolagamo v ljubljanskih knjižnicah, morda res dopušča tako sodbo, ki bi pa vendarle morala biti podprta vsaj z začasnim seznamom pregledanih del. Absolutne veljave pa sodba seveda tudi tako ne bi imela. Ne da bi trenutno mogel opravičiti svoj dvom s tujimi primeri — živim pač v istem kraju in mi je dostopna ista literatura kakor avtorju —, mislim, da bo gornjo izjavo vsaj posredno omajalo domače gradivo, ki ga je avtor prezrl.

Prof. Boris Merhar me je letos v marcu opozoril, da imamo Slovenci poleg Grafenauerjevih osmih inačic SpG še celo vrsto drugih in mi je dal na razpolago svoj seznam objavljenih in neobjavljenih slovenskih inačic, ki niso prišle v razpravo o SpG:

A. Objavljene:

1. in 2. Šašelj, Bisernice I, 1907, št. 20.a — iz Marindola — in 20.b (kraj ni naveden);
3. in 4. Šašelj, Bisernice II, 1909, št. 22.a in 22.b — obe iz Tribuč.

B. Nenobjavljena, vendar že omenjena v tisku:

5. J. Jurčič, Grešnikova pokora — rkp. v NUK. Glej: Jurčič-Prijatelj I, 494.

C. Neobjavljene:

I. Med Štrekljevo zapuščino — NUK v Ljubljani:

6. Glonar Micka, Sv. Barbara pri Mariboru, apr. 1911. Štrekelj, Zapušč. IV;
7. Zemljičeva zbirka, narekovala Ana Plaznik. Štrekelj, Zapuščina I;
8. Ana Uranjek, Lemberg pri Dobrni. Štrekelj, Zapuščina I;
9. Kosova zbirka. Štrekelj, Zapuščina I.

II. Slovenske ljudske pesmi z napevi — Etnografski muzej v Ljubljani:

10. Gabrijel Majcen, Sv. Anton v Slov. goricah, 18. 8. 1907, pela M. Klemenčič — št. 80;
11. Gabrijel Majcen, Veržej, 11. 2. 1907, pela Marija Koroša — št. 116;
12. Jos. Vidic, Št. Pavel v Savinjski dol., 16. 11. 1907, povedala in zapela Alojza Ručman — št. 507;
13. Fr. Zemljič, Sv. Tomaž pri Ormožu, 1907 (nepop.: »Še je več kitic, pa jih že nišče več ne zna«) — št. 625;
14. R. Vrabl, Vransko, pela 11. 4. 1908 uč. 6. razr. Marija Gross — št. 975;
15. Jos. Korban, Luče, 18. jun. 1907, pela Jožefa Erjavc — št. 1964;
16. Zacherl, Podgradje pri Ljutomeru, pel in zapisal besedilo Ignac Lipovec 1907, melodijo Zacherl — št. 2925;
17. Fr. Kramar, Kremenica pri Igu, 16. maja 1909, pela in narekovala Jera Smolè — št. 3871;
18. Al. Mihelčič, Metlika, 12. marca 1909, pela Mici Mihelčič — št. 5472;
19. G. Majcen, Sv. Ana na Krembergu, 5. sept. 1909, pela Julijana Lovrenčič — št. 5889;
20. Fr. Kramar, Vinje na Gorenjskem, 20. jun. 1910, pela in narekovala Katarina Zupančič — št. 7980;
21. Fr. Kramar, Mali Slatnik pri Novem mestu, 9. 2. 1912, pela in narekovala Rezika Radešček — št. 8173;
22. Fr. Kramar, Podturn pri Toplicah na Dol., 14. 1. 1912, pel in narekoval godec Franc Markovič — št. 8555;
23. Jožef Lešnik, Kebelj pri Oplotnici na Poh., 1909 (v Lešnikovi zbirki 321 pesmi — brez napevov — je »Spokornik« v sešitku 4 na str. 152, št. 48).

Ob tem obsežnem seznamu čutim potrebo, poudariti dvoje: prvič, da je nujna ožja delovna povezava med vsemi, ki se ukvarjajo z ljudskim pesništvom; drugič, da je skrajni čas za to, da se resno lotimo priprav za izdajo Štrekljeve zapuščine (do sedaj ni še niti inventarizirana!) v NUK in pesemskega gradiva v Etnografskem muzeju. Začasno, dokler ne bodo odpadle tehnične težave s tiskom, bi kazalo objaviti vsaj nekak regestarij teh dveh dragocenih rokopisnih zbirk, ki sta zdaj znanstvenemu svetu praktično nepoznani in nedostopni, kakor je nazorno pokazal prav gornji primer razprave o SpG.

Jasno je, da bo podoba pesmi, ki je med Slovenci izpričana najmanj v 30 inačicah, popolnejša, če izkoristimo vse inačice in ne samo prejšnjih osem. Novo gradivo bo morda potrdilo to ali ono avtorjevo ali kritikovo domnevo, verjetno pa bo odprlo tudi še kako nesluteno vprašanje. Tako bo treba n. pr. takoj za tekstno-kritično analizo pristopiti h glasbeni analizi: Vrazovemu načrtu melodije (SNP I, 489) se namreč zdaj pridružuje kar 13 notnih zapisov. Tudi viže nam bodo po svoje morda kaj povedale: če že ne o nastanku SpG, pa vsaj o njegovi usodi — krajšo ali daljšo dobo nazaj.

V sklepni besedi svoje razprave dr. Ivan Grafenauer izjavlja, da je »legenda o ‚Spokorjenem grešniku' narodoslovno in kulturnozgodovinsko ena najvažnejših slovenskih narodnih pesmi« in da »sega prav do korenin slovenskega naroda in njegove kulture«. Toda če hočemo slovensko javnost in učeni svet o tem prepričati, bo treba vprašanje vzeti ponovno v pretres. Lepo bi bilo, če bi tu prispevali svoj delež hrvatski folkloristi, saj jih mora rešitev vprašanj v zvezi s SpG zanimati nič manj kakor nas. Pa tudi avstrijska folkloristika bi mogla po svoje osvetliti to ali ono temno stran naše legendarne pesmi. S skupnimi napori se bomo laže in prej približali temu, kar je zadnji namen vsakega znanstvenega prizadevanja: po Grafenauerju (ki naj mi oprosti, da nekoliko prosto tolmačim njegovo misel) je to »s trudom in znojem pridobljena resnica«.

Milko Matičetov

2.

Kritiku je avtor odgovoril:

Prav hvaležen sem Vam za spopolnila, ki ste jih s tov. Borisom Merharjem doprinesli k slovenskemu narodopisnemu gradivu, ki ga obravnava moja razprava o »Spokorjenem grešniku«. Nepriobčene inačice — objavljene, ki sem jih žal prezrl (Bisernice I, št. 20 a—b, II, št. 22 a—b), ne nudijo novih momentov — bo treba preučiti, v kolikor potrjujejo ali ometajo stare motive, v koliko nudijo doslej neznanih, starih ali novih, in vsaj poglavitne tudi priobčiti. Prav je tudi, da ste se spustili v problematiko dokazovanja in pokazali na nekatere šibke točke — vendar se tisti »verjetno«, »mogel« i. pod. nanašajo le na nebistvene, nekako postranske zadeve, nikdar ne na poglavitno linijo dokazovanja.

Glede te linije, to je glede presojanja metode, ki jo uporabljam, z Vami ne soglašam. Z romanisti komparativnimi literarnimi zgodovinarji označujete misel o obstoju ljudskih pesmi v tako starem času, kakor je 8. stoletje, kot vpliv ovržene romantične hipoteze, češ da govori zoper ta obstoj dejstvo, da so nastali chansons des gestes kot epopeje (11.—12. stol.) šele 3—4 stol. za dogodki, ki jih upodabljajo (8. stol.), da govori zoper to tudi stavek Johna Meierja in A. Viscardija (n. d., 160 ss.), da je vsa ljudska poezija nižjih slojev le odmev umetnih pesmi višjih slojev, ki so zašle v nižje družbene plasti.

Da je zadnje le neupravičena posplošitev delno veljavnih pojavov, dokazuje že sama bogata in estetsko ne slaba ljudska poezija preprostih narodov in kultur, Indijancev, črncev i. dr.; njihovi pevci in improvizatorji so kajpak nadpovprečno nadarjeni ljudje, pa ne izhajajo iz višjih slojev. Pa tudi sklep iz prvega stavka sega predaleč. Da bi bile tudi ljudske pesmi, kakor chansons des gestes kot epopeje, nastale šele v dolgem razmaku po dogodkih, ki jih pripovedujejo, temu ugovarja kar dolga vrsta zgodovinskih in epizodnih pesmi pri nas, kakor »Ravbar« (SNP št. 19—20), »Turki pred Dunajem« (št. 21, 22—23), »Nova Štift na

Štajerskem« (št. 291), »Sveta Uršula išče suho selo« (št. 656), »Skesani hudodelec« iz Radovljice (št. 699—702 in str. 636, op. k št. 702), i. dr.; pri Nemcih pa dolga vrsta zgodovinskih pesmi (Rochus v. Liliencron je izdal kar več zvezkov) po zgledu tiste o »Prinz Eugenius der edle Ritter« (Rochus v. Liliencron je izdal 1865—69 kar 4 debele knjige z dodatkom). Pa tudi, če se med dogodki in epi v književnosti ni našel vmesni člen, še ni dokazano, da ga ni bilo; če iz 8. in 9. stol. ni z rokopisi dokazana nobena francoska pesem, s tem še ni dokazano, da jih ni bilo. Nemci vsaj imajo iz te dobe zapisano pesem o Hildebrandu, več pobožnih kirielejsonov (tudi večkitičnih) in poganskih zagovorov, ki gotovo niso nastali šele v 8. stoletju; o drugih starejših pesmih pa so poročila. Latinske cerkvene himne in preprostejše pesmi, ki so jih cerkvene občine skupno pele, so ohranjene od pesnikov 4. stoletja, a so se pele že v apostolskem času (Efež. 5, 18 s.).

Tako tudi »Spokorjeni grešnik« kot pesem ni mogel nastati po času ok. 802, ko je bila dosmrtna pokora dokončno odpravljena, kakor tudi pridižni zgled ni mogel nastati potem, ko je bil boj za pokoro v Rimu že dokončno dobojevan in spor rešen (zač. 4. stol.); saj obsega polemiko zoper spovednike, ki so hudim grešnikom pokoro odrekali. Ker je ta spor za pokoro bil samo zadeva zahodne Cerkve, tudi ugovor, da je obhajilo v dveh podobah prišlo v pesem lahko z vzhoda, ne drži.

Zdaj še beseda o metodi sami. Romantičnim narodopisnim teorijam Grimmovim-Krekovim sem odkimaval že kot gimnazijec, ko so nas ob Sketovi čitanki z njimi dolgočasili; s komparativno literarnozgodovinsko metodo sem se seznanil že pred 50 leti v Jagićevi šoli in sem po tej metodi spisal članek o »Mladi Zori« (Jagićev zbornik, 1908, 65). Zaradi pomanjkanja literarnih virov pa s to metodo pri nas ni bilo kam priti. Novo pot mi je pokazala kulturnohistorična smer v etnologiji preprostih kultur. Njej je izdelal metodo zgodovinar-etnolog Gräbner, P. W. Schmid pa jo je izpopolnil. S preučevanjem preprostih kultur sem to kulturnohistorično metodo prenesel na preučevanje narodopisja visoke kulture slovenskega naroda, pa jo spojil s primerjalno književnozgodovinsko metodo. In ta doslej v svetovni etnografiji še ne uporabljena kulturnozgodovinsko-literarno-primerjalna metoda je prinesla pri preučevanju naših narodnih pesmi kar lepe sadove. Previdna uporaba v vrsti razpravic je pripeljala do spoznavanja kriterija za kriterijem za starost naših ljudskih pesmi, oblikovanih v ritmiki dvodelnih dolgih vrstic, kratkih vrstic, osmercev i. dr., motivnih kriterijev kraljičev, španskih kraljic in kraljev, zamorskih deklic in zamorcev i. dr. In »Lepa Vida« je delo, ki se ga Slovencem ni treba sramovati. Tudi v razpravi o »Spokorjenem grešniku« gre za uporabo te nove metode, ne morda za kake nezavedne ostanke stare romantike. Metodi bo treba kajpada še utrditi veljavo, pokazati meje njene veljave. V tem pogledu mi bo draga vsaka opomnja. Njeno veljavo pa bo mogel ovreči samo tisti, ki bo ovrgel tudi veljavnost kulturnohistorične metode v etnologiji preprostih kultur.

Ivan Grafenauer

3.

O »Spokorjenem grešniku« pri Hrvatih pa smo prejeli iz Zagreba naslednje začasno sporočilo:

Kod nas mi je u ovaj čas poznato (bez naročitoga traganja po rukopisnim zbirkama ili malo poznatim izdanjima) ovih 5 varijanata: ZbNŽ 23 (1918), str. 23 (iz Lobora u Hrv. Zagorju — jedna od najduljih — 95 stihova); J. Lahner: Hrv. nar. pobožne pjesme, Zgb, 1926, br. 26 (s. 38. — iz sela Čavle u Hrv. Primorju), br. 27 (s. 40. — iz Virovskih Konaka, sada Drenovica u Podravini); J. Lahner: Od Isusa i Marije, Zgb 1928 br. 41; (s. 39. — iz Desinića u Hrv. Zagorju); F. Kurelac: Jačke, Zgb 1871, br. 485 (s. 189. — iz Velike Narde u Gradišću).

Ova posljednja svjedoči, da su pjesmu s tim motivom poznavali preci gradišćanskih Hrvata i donesli je u Gradišće, jer se ova podudara upravo u nekim pojedinostima s onim drugima iz Hrvatske, a jedva bi se moglo pomišljati na to, da je prenesena bila u Gradišće kasnije, poslije odseljenja gradišćanskih Hrvata

(premda u slučaju baš ovakve, često prosjačke pjesme, ne bi ni to bilo posve isključeno). — No ipak su sve te varijante isključivo sa teritorija kajkavskoga i čakavskoga — i ne bih znao nijednu kod štokavaca — premda sam donekle tragao za takvom. Da je pjesma s tim motivom negdje u mlađa vremena mogla doći od Slovenaca k susjednim Hrvatima, to je lako moguće i za to bi jedan indicij bila faktična raširenost na kajkavsko-čakavskom teritoriju (ako se uz to može pokazati, da je ona kod Slovenaca vrlo stara — svakako starija nego 16. stolj., kad je već imaju preci gradišć. Hrvata).

Milovan Gavazzi

4.

Ker je tu zbranega že toliko gradiva o »Spok. grešniku«, naj omenim še dva prispevka: dr. V. Žganec iz Zagreba je dal na razpolago (po prijaznem posredovanju prof. Gavazzija) prepis dveh neobjavljenih hrv. variant iz arhiva »Instituta za nar. umjetnost«; dr. Fr. Kotnik iz Celja pa je izročil dr. I. Grafenauerju najnovejše slov. besedilo SpG, kakor ga je pela in zapisala Micka Cvetko iz Zamušanov na Ptujskem polju leta 1951.

M. Matičetov

NIKO ZUPANIČ: NASTRIŽNO KUMSTVO NA BELOKRANJSKEM. S HISTORIČNO-ETNOLOŠKIMI PRIPOMBAMI K OBREDU PRVEGA STRIŽENJA LAS PRI SLOVANIH. Posebni odtis iz Zbornika I Filozofske fakultete ljubljanske univerze, Ljubljana 1950.

Univ. prof. dr. Niko Zupanič je v svoji zgoraj navedeni razpravi obdelal znani belokranjski običaj, v katerem kum ali kuma nastrižeta otroku lase, da mu potem bolje rastejo. V prvem poglavju svoje razprave prikaže avtor najprej ta običaj v Beli krajini, kjer ne živi več svojega pravega nekdanjega življenja, temveč le »življenja«. V Adlešičih in drugod morata biti kum ali kumica prijetne zunanjosti in imeti bujne lase, to pa po razlagi neke Adlešičanke zaradi tega, »da bi lepi lasje in prijetna zunanjost kuma ali kumice prešla pri rasti na nastrižno kumče«. V drugem poglavju pregleda prof. Zupanič običaj nastrižnega kumstva pri ostalih slovanskih narodih ter navaja mnogo več ali manj znanega gradiva in razlag. V tem delu so dragoceno dokumentarno gradivo zlasti tri starocerkvene slovanske molitve iz glagolskega misala ter trije molitveni obrazci iz Sinajskega evhologija. V tretjem zadnjem poglavju objavlja avtor svoje zaključke o tem običaju. Naslanjajoč se na Valvasorjevo poročilo o nastrižnem kumstvu in na druge običaje, kakor tudi na razno primerjalno gradivo, prihaja avtor do mnenja, »da je prvotno nastriženje pri Slovanih bilo nekak predhodnik poznejšega krščanskega krsta«, dalje »bilo je morda eno izmed apotropejskih dejanj« zoper zle duhove ter »obenem tudi recepcijski obred«. »Oboje pa je najbrž nadomestilo krščenje«. Prof. Zupanič se ne strinja z razlago ruskega etnografa Zelenina, po kateri se je prvo striženje las kot iniciacijski obred preneslo iz odrasle mladeniške dobe v mlajšo otroško dobo. Posebej pa je glede belokranjskega nastrižnega kumstva na osnovi ljudske razlage mnenja, da ima ta običaj »estetski in rasno higienski ali evgenični pomen ali namen v smislu želje, da bi vzrastel mladi rod v čim lepšega in krepkejšega«. V belokranjskem običaju nastrižnega kumstva vidi prof. Zupanič »nekaj tako starega, kar sega v dobo nastanka najstarejšega od omenjenih kodeksov — to je v XI. stoletje«, hkrati pa »nekaj prvobitnega, predkrščanskega — kar pa od pokristjanjenja dalje živi paralelno s krstnimi običaji«.

V naši etnografiji je še vrsta običajev, ki bi morali biti že davno obdelani in pojasnjeni. Tak običaj je med drugim prav gotovo nastrižno kumstvo iz Bele krajine. Zato moramo na splošno takoj priznati, da pomeni razprava prof. Zupaniča pozitivno dejanje v slovenski etnografiji. Z »Nastrižnim kumstvom na Belokranjskem« je avtor izpolnil staro vrzel v obdelavi slovenskih ljudskih običajev,

poleg tega pa je z njim prispeval nekaj novih momentov k razlagi tega običaja v slovanskem svetu. Vendar bi imeli k študiji precej kritičnih pripomb.

Najprej glede gradiva. Nov je v naši etnografiji podatek, da morata kum ali kumica biti prijetne zunanjosti ter imeti bujne lase. S tem podatkom je prof. Zupanič dopolnil Šašljevo gradivo o tem običaju (prim. Bisernice I). Čeprav je avtor v svoji razpravi posvetil belokranjskemu nastrižnemu kumstvu mnogo pozornosti, pa vendar menimo, da ta belokranjski običaj ni prikazan v zadostni meri, hočemo reči, da ni prikazan še z drugih belokranjskih področij. Avtor omenja na priliko belokranjsko etnično skupino Privršcev, ki prebivajo v adlešički, preločki in viničkí fari, poleg njih pa Poljce kot drugo posebno etnično skupino. Toda v razpravi zvemo le, kako je z nastrižnim kumstvom pri Adlešičanih in Poljcih, medtem ko pogrešamo variante o tem običaju z viničkega in preločkega predela. Kolikor imamo pregled nad tem običajem v adlešički in preločki fari, moramo ugotoviti, da se nastrižno kumstvo v obeh farah razlikuje med seboj prav po izberi kumov: v adlešički fari morata kum ali kumica biti prijetne zunanjosti, v preločki fari pa kuma ali kumico izbirajo med bogatejšimi vaščani. Upravičeno menimo, da zaključki o belokranjskem nastrižnem kumstvu ne bi smeli temeljiti le na gradivu z enega ali dveh belokranjskih predelov. Upoštevano bi moralo biti nastrižno kumstvo s svojimi variantami iz vseh tistih delov belokranjskega ozemlja, v katerih je ta običaj udomačen. — Dalje naj mimogrede omenimo, da je prof. Zupanič iz našega slovstva prezrl poročilo, ki ga je v Domu in svetu 1917 napisal F. Š. (Feliks Šašelj). Poročilo se nanaša na dve knjigi (Luka Grgjić-Bjelokosić, Iz naroda i o narodu; Anton Hangi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini), ki opisujeta običaj nastrižnega kumstva v Bosni in Hercegovini. Po prvem avtorju se n. pr. nastrižno kumstvo izvaja med drugim v pomirjenje sprtih rodbin, preprečenje krvne osvete in v učvrstitev medsebojnega prijateljstva. V istem letniku DS pojasnjuje Ivan Hribar Šašlju izvor nastrižnega kumstva v Beli krajini.

Kakor je v razpravi pomanjkljivo zajeto gradivo o nastrižnem kumstvu v Beli krajini ter tudi na drugih južnoslovanskih področjih, tako je v njej marsikaj odveč. Nimamo sicer nič zoper živ in privlačen slog razprave, ki je tako značilen za prof. Zupaniča, toda ne moremo se strinjati s prevelikim beletrističnim raztegovanjem raznega tehtnega, marsikje pa tudi ne ravno preveč pomembnega gradiva. Nadalje po našem treznem preudarku nikakor ne sodi v razpravo odlomek iz predvojnega predavanja prof. Zupaniča v Berlinu, pa čeprav misli avtor, da je storil prav, če ga je objavil. Z nobenimi razlogi tudi ni mogoče opravičiti romance »Šišanje careva sina«, ki je zaradi par mest, nanašajočih se na nastrižno kumstvo, popolnoma po nepotrebnem v celoti objavljena. Takšen ali podoben način pisanja, oziroma citiranja, v precejšni meri kazi znanstveni značaj Zupaničeve razprave.

V zadnjem poglavju nas zaključki nikakor ne morejo v marsičem zadovoljiti. Le-ti govore predvsem za več znanih razlag običaja. Avtor jih navaja kot hipotetične, med njimi pa je tudi nova hipoteza, da je apotropejski pomen in recepcijski obred nastrižnega kumstva »najbrž nadomestilo krščenje«. Nočemo se podrobno dotikati posameznih razlag, ugotovimo naj le na splošno, da je prof. Zupanič svojo razpravo o nastrižnem kumstvu prenahitro zaključil. Na tistih zadnjih straneh, kjer so navedeni zaključki, bi se po našem mnenju morala prava obdelava običaja šele pričeti. O nekaterih glavnih zaključkih nas avtor nikakor ne more prepričati, kajti med njimi in gradivom zija vrzel, ki bi jo morala izpolniti metodično zanesljiva obdelava. Obžalujemo, da avtor ni presodil pravilnost nekaterih starejših znanih razlag ter nam pojasnil, zakaj eno razlago sprejema (n. pr. Bystroňovo o nastrižnem kumstvu kot recepcijskem obredu), drugo pa odklanja (Zelenin). S tem želimo na kratko reči, da avtorjevi zaključki večidel niso rezultat podrobnega analitičnega razpravljanja, ampak premalo pretehtan povzetek iz »historično-etnoloških pripomb«, nanašajočih se na razne razlage tega običaja. S svojo razpravo nam je prof. Zupanič pravzaprav šele odkril nastrižno kumstvo kot zapleten etnološki problem, ki ga bo treba temeljiteje reševati. Kdor se bo tega problema v bodoče lotil, bo našel v delu prof. Zupaniča primerno uporaben vir, med drugim zlasti marsikatero koristno napotilo. Če bomo kdaj hoteli dognati eno ali dve

najprvotnejši pomenski jedri tega običaja, iz katerih so se sčasoma razvili drugotni pomeni, pa se ne bomo smeli mnogo ustavljati pri Samsonu in Dalili, Ketteju in njegovem ljubezenskem sonetu, tudi ne pri Vergilu, Katulu in kraljici Bereniki. Vse bolj se bomo morali poglobiti tudi v življenje mnogih izvenevropskih ljudstev, ki so v tej razpravi iz razumljivih vzrokov še zelo skopo upoštevana.

Boris Orel

SVETOZAR ILEŠIČ: SISTEMI POLJSKE RAZDELITVE NA SLOVENSKEM. Ljubljana 1950, izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za prirodoslovne in medicinske vede, Institut za geografijo.

Avtor, znan že po svojih dosedanjih študijah o zemljiški razdelitvi na posameznih slovenskih področjih (Geografski vestnik in Slovenski etnograf I.), si v tej knjigi zastavlja cilj, proučiti za območje vse Slovenije tako zvano zemljiško razdelitev, točneje razdelitev p o l j a »zakaj le razdelitev n j i v in z njimi pomešanih t r a v n i k o v korenini v starih agrarnih sistemih... Veliki kompleksi travnikov daleč od vasi ter razparcelirani pašniki in gozdovi, vse to je rezultat razmeroma mladih delitev ter ni povezano s starimi agrarnimi sistemi.« Potem ko po lepo in pregledno podanem historiatu tega predmeta ugotovi dosedanje stanje raziskav in vrzeli, ki bi jih bilo treba izpolniti, prehaja avtor k jedru svojega dela in podaja rezultate svojih raziskav v zadnjih letih, ko je v geografskem institutu na univerzi s sodelovanjem študentov geografije proučil franciscejske katastrske mape za vse predele na bivšem Kranjskem, ki še niso bili proučeni, pa tudi nekatere mape za slovensko Štajersko. V tem času je tudi na terenu proučeval zemljiško razdelitev na Primorskem itd. Za ostale slovenske kraje je avtor razpolagal z večjimi preddeli.

V osrednjem delu svojega proučevanja se avtor ustavi pri kategorizaciji tipov zemljiške razdelitve. Podaja najprej Meitzen-Gradmannovo shemo (ki med drugim napačno povezuje nepravilne oblike poljske razdelitve zgolj z zaselki), nato pa prikaže, kako se je — po vmesnih terminoloških kolebanjih — ustalila nemška terminologija. Upošteva tudi zapadnoevropsko, zlasti francosko shemo in terminologijo, a ugotavlja, da je ta za našo poljsko razdelitev manj prikladna.

Ko izbira shemo za prikaz poljske razdelitve v naših krajih, prihaja do zaključka, da kaže razne kriterije (genetični kriterij, kriterij agrarnega režima in čisto deskriptivni kriterij) medsebojno kombinirati. Prva dva kriterija sama nista uporabna, ker je razvoj še premalo razjasnjen, čista deskripcija pa združuje v en tip sicer bistveno različne oblike. Pomagati si je treba zaradi izredne pestrosti naših njivskih zemljiških razdelitev z raznimi vmesnimi oblikami.

Nato podaja pisec pregled svoje razvrstitve tipov zemljiške razdelitve s kratkim pojasnilom. Najobsežnejši del knjige pa je posvečen obravnavanju vsakega teh tipov posebej. Pri tem avtor posamezni tip točneje opredeli, ugotovi njegovo krajevno razprostranjenost, njegovo zvezo s siceršnjimi geografskimi lastnostmi pokrajine ali naselja, starost in zgodovino tega tipa ter ga slednjič vrednoti s stališča modernega socialističnega kmetovanja.

V naslednjem se bomo v glavnem omejili le na to, da v kratkem prikažemo Ilešičevo shemo poljske razdelitve na Slovenskem.

Pri poljski razdelitvi na g r u d e (Vatovčev izraz, poleg katerega dopušča avtor tudi izraz »bloki«; manj prikladen je izraz zaselška razdelitev) so zemljiški deleži posameznih kmetij pomešani med seboj brez reda in sistema ter povečini v nepravilnih, grudastih kosih. Po nastanku se ta razdelitev loči v p r v o t n e razdelitvene grude (s precejšnjo posestno razdrobljenostjo, ki ne kaže na to, da bi bila nastala z razkosanjem celka) in d r u g o t n o razdelitvijo na grude (ki je nastala v zvezi z delitvijo ene kmetije — celka). Prvotna razdelitev na grude je značilna za zaselke in gručaste vasi ter se drži v glavnem neravnega, razgibanega sveta. Ta oblika je po prevladujočem mnenju znamenje starega agrarnega režima. Kar se tiče nastanka te razdelitve, pa se avtor ne pridružuje mnenju, da gre tu za primitivnejšo, slovansko obliko, marveč nagiba bolj k mnenju, da so široke, nepravilne parcele preostanek nekdanje primitivne obdelovalne tehnike (brez pluga

ali z enostavnim oralom). Drugotno razdelitev na grude srečujemo v zaselkih in vasicah. V njih vidi avtor znak relativno mlajše delitve.

V skupino razdelitve na grude uvršča avtor tudi razne posebne oblike zemljiške razdelitve, za katere je značilna pomešanost delcev: vrtne grude (predmestja, industrijska naselja), vinogradniške in sadovnjaške grude, grude v podeželskih naseljih z neagrarno funkcijo (farne in furmanske oz. tovorniške vasi, kajžarske vasi, železarski in rudarski kraji).

Polja v pravih ali pravilnih delcih; vaško polje je geometrično pravilno razdeljeno na več poljskih skupin; vsaka teh skupin je razkosana na vzporedne njive. Ob prvotni zemljiški razdelitvi je vsaka kmetija imela v vsaki skupini en delež, kar se je v znatni meri še ohranilo. Značilna je torej za ta sistem sistematična razporeditev deležev. Razlikovanje delcev v široke in ozke je važno z genetskega vidika. — Glede nastanka pravilnih delcev se avtor v načelu strinja z mnenjem, da so osnova tej razdelitvi neki razdelitveni kompleksi, ki so »nastali ob prehodu v individualno gospodarstvo, ko so vsako rotacijsko skupino najprej razdelili na več deležev z različno kakovostjo zemlje in jih zatem po določenem redu, navadno z žrebom, razkosali med upravičence«. Vendar pristane avtor na to razlago le s pridržkom ter dopušča tudi veljavnost t. zv. Eschkerntheorie, po kateri ne gre za istočasno delitev več kompleksov na delce, marveč za postopno pridobivanje novih kompleksov, ki so se sproti delili na delce (ali pa tudi na grude, kar vodi do drugega tipa razdelitve). Tudi triletno kolobarjenje ni vedno nujen pogoj razdelitve na pravilne delce. Med obema nasprotnima mnenjema o starosti oz. mladosti te oblike bo po avtorjevem mnenju obveljala verjetno trditev, da gre za mlajšo obliko zemljiške razdelitve, iz česar pa še ne smemo izvajati sklepa glede starosti kolonizacije, ker so se tudi starejša naselja preurejala po tem sistemu.

Prehodne stopnje med delci in grudami so precej stare in značilne zlasti za gručaste vasi.

Polja v nepravilnih ali grudastih delcih so tam, kjer njih razdelitev spominja bolj na delce (posest ene kmetije razmetana v več deležih, podolgovate njive), sicer pa je sistem razdelitve splošno bolj nejasen in nedosleden. Variante so: široki in ozki nepravilni delci ter mešani delci. Ta sistem je v naših krajih zelo razširjen. Prvi je pri nas na to obliko opozoril Levec, ki jim je pripisoval večjo starost kot pravilnim delcem. — To obliko tolmačijo tuji avtorji različno — iz reliefa, pa tudi iz agrarnega režima (bodisi kot analogija pravim delcem, bodisi kot na delce razkosane grude). Po avtorjevem mnenju se je ta oblika razvila iz grud s kasnejšo parcelacijo in tvori v glavnem tako kot grude in ostale prehodne oblike starejšo naselitveno plast.

Druge prehodne oblike spominjajo bolj na grude. Sem štejemo: polja v grudah z delci (kombinacija grud in jermenov, precej razširjena na Slovenskem; jermeni pripadajo pozneje parceliranim kompleksom in dolgujejo svojo obliko novejši tehniki obdelovanja z železnim plugom; s tem v zvezi se avtor pomudi pri vplivu pluga na zemljiško razdelitev in zavrača mnenja nemških avtorjev o etnični razliki plugov), razdelitev na dolge njive brez reda (široke podolgovate njive različne širine; posest je razmetana in pomešana), razdelitev na pravokotne grude (njive so širše od delcev in deleži niso sistematično razporejeni; njive so večinoma obdane z omejki, ki jih avtor razlaga z vplivi pašništva, sicer pa sámo obliko njiv razlaga kot grude na ravnem svetu), kratki delci (nepravilni delci s krajšimi in širšimi njivami, ki so jih uporabljali nemški kolonisti v Nemškem Rutu, kar priča, da široke njive niso izključno slovenska posebnost).

Poljska razdelitev, pri kateri prihaja do izraza namesto posestne razdrobljenosti večja ali manjša enotnost kmetije, obsega zlasti polja v sklenjenih progah in celke.

Pri razdelitvi v sklenjenih progah kot obliki sistematične kolonizacije obsega vsaka kmetija vsaj spočetka samo eno široko in dolgo sklenjeno progo polja in travnika. Razen te čiste oblike loči avtor še razlomljene krče-

vinske proge, nastale s postopnim krčenjem, zlasti pri ravninskih gozdovih. V obcestnih ali dolgih vaseh se prepletata tudi zemljiška razdelitev na delce in na proge, pri čemer loči avtor tri oblike (pretrgane proge, enosmerne jermene ter kombinacijo sklenjenih prog z enosmernimi jermeni).

Celki so kmetije, ki imajo vse zemljišče okrog doma v enem kosu. Sem spadajo predvsem samotne kmetije. Celki pa se drug drugemu včasih približujejo in tvorijo zaselke in razložena naselja, včasih pa meje drug na drugega kot odprti celki. Celki kot individualistični sistem agrarne razdelitve so se v splošnem uveljavili kasneje kot nekateri kolektivistični sistemi.

Glavni rezultat avtorjevih proučevanj je karta poljske razdelitve na Slovenskem v enobarvnem tisku in v merilu 1 : 600.000, ki seveda rezultate do neke meje neizogibno generalizira. Posamezni tipi so ponazorjeni s posebnimi kartami.

Na tej podlagi more avtor v zaključku svojega dela vsaj v glavnih potezah opazovati vpliv reliefa na obliko parcelacije, ne pa na sam agrarni sistem. Na razlike med samimi osnovnimi načini parcelacije namreč ne vpliva le relief, marveč tudi agrarna in kolonizacijska preteklost kraja. Agrarni režim je vplival pri izbiri med razkosanim zemljiščem ali celki, obdelovalna tehnika posebej na izbiro med širokimi in dolgimi njivami, medtem ko vpliv deljivosti kmetij še ni dovolj pojasnjen.

V rezultatih svojega dela sega avtor še širše: V povezavi s kolonizacijsko zgodovino ugotavlja, da kaže razkosana posest na starejšo kolonizacijo kot celki in razkosani celki, z verjetnostjo pa sklepa, da so gručasta naselja s poljem v grudah oz. sploh manj pravilnimi razdelitvami polja starejša naselitvena plast, medtem ko so obcestne in vrstne vasi s pravimi delci oziroma progami relativno mlajše. Vendar opozarja avtor glede tega k previdnosti pred prehitrimi in presplošnimi sklepi. — Glede etničnega izvora razlik v razdelitvi polja zavzema avtor negativno stališče in pripušča le razlikovanje po starosti razdelitve. Potem ko obravnava še nekatere druge vplive na zemljiško razdelitev (zlasti na Krasu; vpliv vinogradništva, vrtnarstva in hmeljarstva) povezuje avtor ugotovljene tipe poljske razdelitve s tipi naselja, kar je storil deloma že pri posameznih tipih [o čemer smo nekaj zgledov že omenili]. Tudi oblika kmečkega doma je v nekem razmerju do parcelacije. Slednjič ugotavlja avtor kot glavno nalogo v zvezi s preobrazbo našega kmetijstva — odpravo oz. omejitev zemljiške razkosanosti, pri čemer nas more izkušnja iz preteklosti učiti.

Kakšen je pomen in vrednost Ilešičevega dela o poljski razdelitvi na Slovenskem?

Sistemi zemljiške razdelitve so predmet, ki je stično področje raznih ved: poleg geografije še agrarne in kolonizacjske zgodovine, etnografije in pravne zgodovine. Vsaka teh ved je glede tega predmeta že po svoje prispevala večji ali manjši delež. Največ doslej geografija (zlasti Melik in Ilešič), agrarna zgodovina (Vatovec, Blaznik), kolonizacijska zgodovina (Kos, Blaznik), nekaj tudi pravna zgodovina (Levec) in manj etnografija (Ložar v Narodopisju Slovencev, opozorilo na pomen pluga). Z Ilešičevem delom je geografija prva dosegla popoln sistematični prikaz sistemov poljske razdelitve na Slovenskem, v glavnem za dobo franciscejskega katastra in mlajšo dobo.

Nedvomno se je avtorju ta prikaz posrečil: Shema je podrobno sestavljena, upoštevajo se pri tem tudi varijante, pojmi, ki spadajo v to shemo, so določno definirani in z zgledi v posebni prilogi ponazorjeni; slovensko ozemlje je s tega vidika v celoti kartografsko obdelano. — Glede same sheme morda ni idealno, da se morajo razvojni vidiki zaenkrat kombinirati še s čisto deskriptivnimi, ker je s tem nujno združena neka nedoslednost in ker ostane še odprta možnost, da bo boljše poznavanje razvoja zemljiške razdelitve zahtevalo kako spremembo ali dopolnitev te razčlenitve. Toda pritrditi moramo avtorju, da je ta kombinacija pri današnjem stanju zgodovinskih raziskav nujna.

Ilešičevo delo nudi bodočim raziskovanjem naše zemljiške razdelitve — ki se bodo odslej naprej laže usmerjala v vprašanje razvoja — solidno orientacijo in geografski pregled, pa tudi dobro terminologijo. Toda tudi avtor sam je že v mnogo-

čem načel in tudi posrečeno reševal vprašanje razvoja, saj se je z njimi moral ukvarjati, čim se je odločil, da pri razvrstitvi tipov upošteva tudi genetični vidik. Da je bil avtor pri sklepih na zgodovinski razvoj previden, je šteti njegovemu delu le v prid. Eno pa bi v zvezi s tem želeli: pri delu, kakršno je Ilešičevo, sicer ne moremo zahtevati, da bi avtor svoje ugotovitve podrobno utemeljeval, ker bi to pomenilo toliko, kot ponatisniti kataster; pač pa bi morda ne bilo odveč, če bi bil vsaj v kratkem podal metodo, po kateri je prišel do določenih izsledkov zgodovinskega značaja, n. pr., kako je tu in tam ugotovil prvotne kmetije. Pri pravih delcih to ni težko, bolj pa pri gručastih vaseh z grudasto razdelitvijo. Če n. pr. pri sliki 1 (Zatolmin) s črtkami označi eno prvotnih kmetij, ne vemo, kako je prišel do ugotovitve, da je ta kmetija v tem obsegu bila nekoč prvotna. Iz same razporeditve parcel na prvi pogled namreč še ne izhaja, da je ta kmetija res prvotna. Zato bi bilo umestno obrazložiti vsaj metodo in kriterije, po katerih je do te ugotovitve prišel.

Avtor tudi na več mestih odpira pogled na nove smeri bodočih raziskovanj: etnografijo čaka proučevanje razvoja pluga, ki bo nudilo nove podatke tudi za razlago poljske razdelitve. Kolikor je avtor o vplivu pluga že sam razpravljal, so njegova izvajanja žal nekoliko razbita, ker govori o tem na različnih mestih. Tudi vprašanje deljivosti kmetij in njenega vpliva na zemljiško razdelitev si je avtor zastavil. Tudi tu mu pomanjkanje preddel preprečuje dokončne sklepe. Njegovo mnenje, da bo za rešitev tega vprašanja težko najti zanesljivih virov, je morda preveč pesimistično. Kolikor se je pokazalo pri nekaterih prvih poskusih, ki jih je v tej smeri izvršila etnografska ekipa, je ponekod mogoče že iz razmeroma novejšega materiala zasledovati proces delitve kmetij za precejšen čas nazaj, pri čemer se opaža vpliv na poljsko razdelitev. Če se bo ta material kombiniral s historičnim materialom (zakonodaja — med drugim dedno pravo, urbarji itd.) in to za večja območja, se bo vpliv delitve na zemljiško razdelitev vsaj v mnogih krajih mogel zasledovati.

Opozorili bi še na okolnost, s katero je treba pri zemljiški razdelitvi oziroma njenem razvoju računati, pa se zdi, da ji avtor ne pripisuje pomena, oziroma se je ne zaveda. Kadar je govor o morebitnih kasnejših regulacijah zemljiške razdelitve (n. pr. stran 82), moramo upoštevati raztreseni podložniški sistem v večini naših vasi; prav zaradi tega sistema zemljiški gospod praviloma ni mogel sam vplivati na preureditve oz. poenostavitve zemljiške razdelitve vasi kot celote, kar tvori — ko govorimo o regulacijah — oviralni faktor.

Tudi geografija najbrž ne bo ostala po tem Ilešičevem delu prekrižanih rok. Morda ji bo med drugim jožefinski kataster nudil nadaljnje gradivo v primeri s franciscejskim? Njegova oblika (map ni) bi seveda zahtevala več dela in drugačnih metod.

Slednjič še nekaj nebistvenih pripomb: glede označbe »prehodne oblike« med delci in grudami (na strani 52 govori avtor celo o prehodnih stopnjah) bi se dalo ugovarjati, da ta izraz preveč vzbuja misel na redno časovno prehajanje od grud k delcem ali celo narobe. Zato bi bil točnejši izraz vmesne oblike. — Morda je preozko govoriti o prvotni razkosanosti zemljišč zato, ker je obstajala že ob sami naselitvi (str. 26), saj ne moremo vedno izključevati prejšnje kolektivne obdelave med naselitvijo in razkosanjem, česar se avtor na drugih mestih zaveda. — Da bi bile mejaške pravde posebno pogoste pri pravih delcih, je mikavna domneva; da pa bi šla večina teh pravd pri nas prav na ta rovaš (str. 37), pa bi bilo treba še dokazati. Take pravde so značilne za mnoge predele, kjer pravih delcev ni. Nedvomno pa je razdrobljenost posesti kot taka — ne glede na njene posamezne oblike — ugoden pogoj za take pravde. — Zveza med omejki in pašo tudi ni posebno trdna domneva (str. 73). — Vprašanje je tudi, ali so se grunti pri vaseh s poljem v sklenjenih progah in širokimi nepravilnimi delci težje delili in da so zato nastajale kajže (str. 97). To bi bilo s krajevnimi proučitvami — ki jih avtor sam omenja kot potrebne — razmeroma lahko dognati s preprosto statistiko, ki bi podala razmerje med številom delitev vseh gruntov (na polovice, četrtine, osmine itd.) na eni in številom kajž na drugi strani. Če bi to razmerje bilo v korelaciji

s posameznimi tipi zemljiške razdelitve, bi se avtorjeva domneva izkazala za resnično. — Stavek: »Razmerje med dolžino in širino je navadno manjše od 1:10«, je morda premalo premišljen (prav 10:1; str 71). — Karte imajo sicer lestvico v kilometrih oziroma metrih, a manjka navedba merila, ki si ga mora bralec sam izračunati. — Beseda srenja (str. 85) je tako raztegljiv pojem, da bi zaradi boljše razumljivosti v tej zvezi kazalo najti drugačno formulacijo. — Namesto Raplovo (str. 78) pišemo običajno Rapljevo. — Vezaj pred končnico -ov (Kos-ov, Blaznik-ov — str. 74, 98) je odveč. — Razen očitnih tiskovnih pomot je morda tisk zakrivil tudi te-le, delno jezikovne napake: naselje — gen. plur. naselj (str. 86) prav naselij; radensko polje (str. 57) prav račensko; s privoljenjem ... ali brez nje (str. 26) prav njega; veliko imamo ... v dva (prav dve) ali tri kmetije razkosanih celkov (str. 28). Slednje podrobnosti navajamo le, ker nas pri sicer dragocenem delu motijo, ne da bi seveda zmanjševale njegove vrednosti kot celote. Končno bi vprašal, ali doslej prevladujočega naziva »franciscejski« (in tudi »jožefinski«) kataster, ki je našemu ušesu tuj, ne bi kazalo nadomestiti s slovensko obliko »Francov« (in »Jožefov«) kataster.

Sergij Vilfan

BOGDAN GROM: SLOVENSKI ORNAMENT. Prva folklorna zbirka; tiskano na Svobodnem tržaškem ozemlju.

V letu 1949 je izšla v samozaložbi imenovana knjiga brez letnice, kar že takoj slabo vpliva na vrednost knjige. Oprema knjige je lična in je tiskana na boljšem papirju. Razen naslovnega in opremnega besedila je vsebinskega besedila samo pol strani in še to so samo informativni podatki. Besedilo je objavljeno tudi v francoskem jeziku. Na 11 listih so podani posamezni ornamentalni motivi (listi, vrtnice, nageljni, grozdi, srca in vejice) črtno in v eni barvi; na ostalih 12 listih pa so kompozicije ornamentov v večbarvnih tonih.

Vsebina knjige nima nobene etnografske vrednosti in tudi noben arhitekt ali umetnik je ne bo mogel uporabljati, ker ne vsebuje točnih risb ali fotografij po originalnih predmetih, ki imajo narodne okraske. Zgolj ornamenti in posamezni motivi, ki so po šolsko podani na papirju, učinkujejo slabo in neokusno.

Saj vsak ornament, posebno pa ljudski, živi na svojem predmetu, ki predstavlja tedanjo dobo in tehniko, njen namen, kulturo ali razvojno stopnjo ljudstva in izraz ter sposobnost mojstra ali umetnika. Zaradi tega ne moremo kar tako posnemati starih vzorcev. Živimo pač v naprednejšem in drugem času. Zato imamo tudi drug okus in druge potrebe; šolsko znanje risanja ali slikanja je popolnoma na drugi podlagi, kakor je bilo nekoč pri preprostem ljuskem umetniku. Stari vzorci nam dajejo le domisleke pri snovanju novih ornamentov; dalje na njih lahko študiramo tehniko, barve, harmonijo med predmetom ter okraskom itd.

Nagelj, srček, vrtnica, razni listi itd. še ne predstavljajo slovenskega ornamenta, ker najdemo pač te motive skoraj povsod, tudi pri drugih narodih. Tudi barve: rdečo, modro, zeleno itd. najdemo povsod, prav tako tudi simetrične, geometrične in druge kompozicije. To so zgolj elementi ki ustvarjajo ta ali oni okras. Kakor ostali slogovni ornamenti, tako uporablja tudi slovenski okras razne motive in njihove stilizacije, barvne harmonije, kompozicije, tehnike itd.

Ob celotni povezavi vseh teh činiteljev se nam šele prikaže pravi ornament, ki je pa lahko zopet drugačen glede namena in uporabe okrašenega izdelka. Razlika, ki nastane med našim in n. pr. tujim okrasom, kjer so bili dani isti tehnični pogoji in isti nameni, to bi šele označili kot specifično slovensko. Ako je pa naš okras slučajno tudi sličen kakemu tujemu, je še vendar naš, ker je pač nastal pod istimi pogoji.

Avtor se je hotel izogniti etnografskim razpravam, zato ne podaja v originalu naše pristne starine; preiti hoče kar na njih praktično in sodobno uporabo. To je zgrešeno in celo škodljivo za naš naraščaj. Za praktično šolsko uporabo bi bilo mogoče bolje, ako bi podal splošno ornamentiko v plemenitih in popolnih klasičnih oblikah, kakor se je nekoč učila po solidnih šolah. Podal bi dalje nekaj vzornih

primerov, kako se motivi izbirajo, stilizirajo in sestavljajo glede na predmet in njegov namen, in sicer v ploskovni, geometrični in prosti kompoziciji.

Tudi vsaka barva ali določena skupina barv ravno tako učinkuje po svoje in daje okrasu neko občutje in harmoničen izraz, ki je pa zopet različen pri drugi kompoziciji barv. Zaradi tega ne moremo za vsak okras ukazovati neke povprečne barve. Okras, ki ima zastopane v enaki optični moči vse glavne barvne tone, je kričeč in brez kakega posebnega izraza ali umetniškega okusa.

Poglejmo samo naše stare vzorce, kako so skladni z namenom, obliko in tehniko predmeta! Podobno je z našo ljudsko pesmijo. Stare ljudske pesmi in staro besedno izročilo so vkljub svoji nesodobni obliki še danes mikavne, zanimive in umetniške. Kajti umetnost je tudi izraz nekega časa, človeka in neke kulturne stopnje. Glavni vzorec, kakršnega kaže avtor na listu štev. 22, je pa le primer ornamenta brez umetniške in tehnične vrednosti.

Preden bo avtor nadaljeval svoja folklorna dela, naj sodeluje z veščaki na tem področju in preden gredo taka dela v tisk, naj jih da v strokovni pregled. V takšni zasnovi pa knjižne izdaje več škodujejo kakor koristijo.

Jože Karlovšek

OB JADRANU. ETNOGRAFSKI ZAPISKI IN ŠTUDIJE. Uredil Rado Lenček. Trst 1947. (V samozaložbi.) Z dovoljenjem AIS dotiskano 1. jul. 1947 v tiskarni G. Iucchi v Gorici.

Ta 68 strani obsegajoči zbornik, tiskan v Gorici, prinaša mnogo novih etnografskih podatkov s slovenskega zahoda. Po pomenu gre prvo mesto »Gradivu o slovenskih ribičih ob Jadranskem morju« izpod urednikovega peresa. Načelni urednikov članek »Narodna pesem v slovstveni zgodovini« pa je verjetno naš najboljši spis te vrste po vojni. Dr. Turnšek objavlja »Nekaj narodopisnih paberkov z zapadnega roba slovenske Istre«, kjer zlasti lepo opisuje pridobivanje olja. Zanimiva so imena za »Goriške češnje«, ki jih je nabral Lenček. V zborniku je tudi nekaj zapisov ljudskih pesmi: dve koledniči iz zapuščine Venceslava Beleta, štanjelska »Peisem na useh Dushdan al na Vahti« iz l. 1851, rezijanska nabožna pesmica, nato pa nekaj legend, ki so jih zapisali dijaki v tržaški okolici (Cerovlje pri Devinu) in v goriški okolici (Vrtojba). Pod naslovom »Od Tržiča do Trsta 1797« je ponatisnjen (če bi bil preveden, bi bilo bolje) odlomek iz dnevnika francoskega generala Desaixa, ki je bil omenjenega leta službeno v Trstu. Malo ali nič novega izvemo iz Cossárjevega članka o »Praznovanju sv. Ivana v Stari Gorici«, saj pogreva stvari, ki jih je že prej objavil v furlanski reviji »Ce fastu«. Skladnost zbornika, ki je posvečen primorskim etnografskim vprašanjem, nekoliko moti »Koroško ziljsko štehvanje« izpod peresa dr. Turnška. Isti avtor je prispeval tudi manj pomemben drobec »Velikonočno jutro v Žabnicah v Kanalski dolini«. Neetnografski spominski članek o Valentinu Staniču pa ne spada v ta zbornik, še celo ne na uvodno mesto.

Milko Matičetov

ARTURO CRONIA: POESIA POPOLARE DEGLI SLAVI MERIDIONALI. Corso di filologia slava per l'anno accademico 1946—47. Padova, Editoria Zanocco & C. 1947, 8°, 144 strani.

Tale univerzitetna predavanja (izdana kot skripta) in knjiga »Poesia popolare serbo-croata« (Padova 1949) nam pričajo, kako je italijanski slavist Arturo Cronia navezan na južnoslovansko ljudsko poezijo in kako pazljivo spremlja raziskavanja o njej. Svoj pregled je avtor začel pri srbohrvatski pesmi (str. 3—64); sledita ji bolgarska (str. 65—107) in slovenska ljudska pesem (str. 110—140). V tukajšnjem poročilu pa ne mislim razpravljati o srbohrvatskem in bolgarskem delu, ampak izključno le o zadnji četrtini knjige, kjer je govora o slovenskih vprašanjih.

Slovenci moramo pozdraviti že dejstvo, da je tuj avtor pogumno stopil na tla, kjer si niti sami še o marsičem nismo na jasnem. Ko je namreč slovenska folklo-

ristika v zelo kritičnem času zgubila Štreklja, je pravzaprav vse do danes ostalo nedopovedano in neuresničeno marsikaj, kar bi bil on s svojim znanjem in s svojo avtoriteto lahko mimogrede opravil.

Ob Cronievem spisu o slovenski ljudski pesmi se nehote spomnimo dve leti starejšega spisa o istem predmetu: to so Grafenauerjeve strani 19—46 iz »Narodopisja Slovencev II«, ki po čudnem naključju še danes ni izšlo. Oba avtorja sta slovensko ljudsko pesem obdelala približno na tridesetih straneh, vendar zelo različno. Tu podajam nekoliko izčrpnejše poročilo o Cronievem spisu.

*

NASTANEK IN RAZVOJ slov. ljudske pesmi. Tudi ljudska pesem je potrdilo stvarnih in idejnih vezi med južnoslovanskimi narodi. Začetki lj. pesmi so skriti nekje daleč v nomadsko-pastirski kulturi in ozko povezani s češčenjem poosebljenih naravnih pojavov in s težnjo, pridobiti si njihovo naklonjenost. »Prevladuje melična, lirična, obredna poezija: okorna in po duhu in po obliki različna od tega, kar so dala kasnejša stoletja in kar danes poznamo.« Od tod skupen slovanski koren p e s e m. »Vendar tudi pripovedna pesem izkazuje motive, ki so nekako povezani s to mitično dobo.« Epska pesem je nastala v krščanskem in v fevdalnem viteškem okolju v srednjem veku, polno moč pa je dosegla ob koncu sr. v. za turških bojev. Danes je epska p. mrtva, pripovedna p. samo životari, medtem ko je lirična še živa in ponekod celo ustvarjalna, predvsem po zaslugi žensk, ki so kakor »Vestalke« pesemskega izročila.

Nato avtor našteva stare vire in zgodovinska pričevanja o slov. ljudski pesmi, prve poizkuse zapisovanja in glavne tiskane zbornike. V italijanskih prevodih je slov. lj. pesem — za razliko od srbohrvatske in bolgarske — skoraj nepoznana.

VSEBINA. Glede r a z v r s t i t v e snovi pravi Cronia, da je »težko zgnesti v ozke šolske ali kabalistične sheme duhovno in oblikovno tako bogat svet, kakor je ljudska pesem«. Omenja 6 Štrekljevih skupin, a v svojem pregledu se je odločil za poenostavljeno delitev na pripovedno, priložnostno in ljubezensko pesem.

P r i p o v e d n a p e s e m, ki jo danes poznamo, je skromnejša kakor v prejšnjih stoletjih, ko je bila še v polnem cvetu. Zapisali so jo — in s tem rešili pozabljenja — komaj v preteklem stoletju, ko je bila že izpolnila svojo nalogo, ko je izgubljala tla pod nogami in se bližala zatonu. Nato avtor na kratko povzema Grafenauerjevo »bistro, a sporno teorijo« (acuta, ma discutibile t.), češ da je pripovedna pesem že iz praslovanske dobe. Nedoločene reminiscence primitivne kulture bi res mogli najti v nekih »mitičnih pesmih«, ob katerih imamo »včasih vtis, da so nedovršene ali dvoumne, drugekrati pa spoznamo v njih balade. Prav tako bi mogli najti odseve naslednjih dob, od spreobrnitve h krščanstvu in od fevdalnih srednjeveških ustanov pa do reformacije in protireformacije ali do zadnjih oblik moderne civilizacije; najti bi mogli tudi navdihe raznih ljudstev traškega, ilirskega, grškega, latinskega, normanskega, germanskega, slovanskega rodu; — toda pot je nevarna. Ni zmeraj odločilno kronološko razmerje, ki ga hočemo vzpostaviti med pesniškim motivom in med okoljem in dobo, ki naj bi bila navdahnila ta motiv. Ne malo je pesmi vseh narodov, ki obdelujejo motive, od katerih so prostorno in časovno oddaljene, ker ti motivi niso več posledica neposrednih vtisov, ampak si utirajo pot z literarnim in kulturnim posredovanjem posameznih narodov... Nadalje obstoje pesmi, ki se zdijo ali pa so mešanica raznih časovno in prostorno oddaljenih motivov, za katere ni zmeraj lahko določiti kronološko razmerje. Glejte brezupni primer balade ‚Lepa Vida' in njenih inačic, kjer imamo — po Grafenauerjevi monografiji — pravi ‚aglomerat' tipov in motivov, ki nihajo med grškim in albansko-kalabrijskim ozemljem in med 7. in 14. stoletjem.«

To so reminiscence, odsevi, motivi. Pravi zgodovinski spomini, odraz bolj ali manj zgodovinskih dogodkov, nas ne vodijo dalje kakor na konec srednjega veka. A zaradi delovanja domišljije je celo ta zgodovina razpadla v prah, tako da je skoraj nemogoče obnoviti jo. Poezija pa je seveda ostala.

Čas, kraj in pobude, iz katerih izhaja ta poezija, so kaj različni, zato je raznovrsten tudi njen duhovni svet.

Naravno je, da ima tako veren narod, kot je slovenski, dosti legend. »Na ozadju naivnosti in ljudskih verovanj, ki sicer izražajo globoka verska čustva, a obenem tudi pomanjkanje pravovernosti, izstopajo bolj ali manj izkrivljene podobe svetnikov v zdaj konvencionalnih zdaj groteskih položajih, saj so predstavljeni s simboli in v vlogah, ki jim ne pritičejo, ki so tudi ostalina poganskih izročil in miselnosti in ki jih mi danes ne moremo več razumeti.« Iz legend bolj poredkoma zasije žarek pesniške luči, zato imajo predvsem književnozgodovinsko in kulturnozgodovinski pomen. »Znanstvenik se bo ob njih zelo navduševal, estet pa bo ostal hladen ali celo razdražen.«

Tudi ljubezen je bila močan vir navdiha v okviru pripovednih pesmi, kakor kažejo čudovito privlačne balade in krajše pesmice, ki so že na robu lirike. Snov je zelo raznovrstna in večkrat zajeta iz knjižne ali ustne novelistike, giblje pa se v fevdalnih in kmečkih krogih.

Če so dogodki in osebe bolj konvencionalni kakor slovenski, pokrajina tega pravljičnega sveta nasprotno nosi na sebi sledove slovenskih tal ali vsaj stalnih prividov slov. ljudske pesmi. In čeprav so podobna prizorišča mogoča tudi drugod, dobiš vtis pristnega slovenskega okolja, pri čemer ima pač svoj delež tudi izrazna moč verza.

Iz pesmi samih odseva včasih življenjsko veselje in zabrni celo humoristična struna, a premoč imajo vendarle žalostni toni in tragični zaključki. Tudi moraliziranje je pogosto. Pesniška vrednost je naravno manjša. Samo posamezne pesmi so si uspele priboriti zasluženo popularnost (»Lepa Vida«, »Mlada Breda«, »Mrtvec pride po ljubico« idr.).

Temen, ozek kotiček pripada epski pesmi: kakih trideset tekstov, ki niti niso vsi čisto slovenski. Pomislek, da je večino pesmi te vrste požrl čas, preden so mogle biti zapisane, je šibak. Iskati bo treba notranjih vzrokov. »Po mojem,« pravi Cronia, »gre za nebojevit narod, ki ni bil podvržen barbarskemu in tujeverskemu jarmu Turkov, torej ni bil prizadet do obupa; gre za narod, ki ni imel niti države niti narodnih dinastij, da bi jih branil in poveličeval; za narod, ki v svoji zgodovini ni imel resnično junaške dobe in potemtakem ni imel kaj preliti v epsko pesem in predati kot izročilo naslednjim rodovom.«

Poglavje zase je skupina pravljic, ki postavljajo živali na človeško stopnjo in razpravljajo o njih neizrečeno ljubko. Toda tu prihaja na dan umetnost učene poezije.

Na splošno vsa ta pripovedna poezija nudi zelo skromen estetski užitek. »Nastala je v dobah, ko se resnična literarna umetnost še ni bila uveljavila med Slovenci in zato ni mogla niti posredno vplivati na njihovo ljudsko pesem.«

Zaman bi iskali tudi izvirnosti, značilno slovenskih pripovednih prvin. Skoraj vse je »dediščina evropske skupnosti, ki v nekdanjih blaženih časih ni poznala mejà prostora in časa«.

P r i l o ž n o s t n e p e s m i. Slovensko ljudstvo »spremlja ali razlaga v verzih glavne dogodke človeškega življenja od rojstva do smrti. Od tod vse tiste mnogostranske pesmi, ki jih jaz (A. C.) v zelo širokem smislu imenujem priložnostne in ki zadevajo pomembne trenutke družinskega življenja, navade in obredja, obrtne in stanovske posebnosti«. Najprikladnejša za izražanje tega pisanega sveta je lirika, vendar ne čista, osebna, ampak objektivna, taka, ki tolmači misli in občutke neke skupnosti. Seveda s tem postaja konvencionalna. Obredni značaj imajo pesmi v zvezi s stalnimi prazniki in obredi. Nekateri od teh izhajajo naravnost ali po ovinkih iz praslovanske kulture, vendar so danes močno okrnjeni. Na staro kulturno plast namreč stalno delujejo oblikovni in idejni vplivi kasnejših kultur.

Avtor poroča o kolednicah, o jurjevskih in kresnih pesmih. O zagovorih pravi, da so verjetno bili najprej v prozi in da so se šele s kasnejšo kristalizacijo in s pomočjo palilogije spremenili v verze; za zgodovino poezije so sicer zanimivi, nimajo pa nobene pesniške vrednosti. Podobno sodbo — »dosti verzov,

malo poezije« — je avtorju narekoval pregled nabožnih pesmi. Ob slov. svatovski pesmi ugotavlja, da je »vesela, a površna, hladna in redkoma občutena«; ne da bi izražala občutke ženina in neveste, le bolj formalno spremlja poročne običaje. Iz pesmi na plesu prekipeva veselje in brezskrbnost, pogosta je v njih onomatopeja, verz je silno prožen, vendar se naveličaš monotonih enočlenskih ponavljanj. Pivske pesmi so izredno številne, vendar brez vrednosti, če izvzamemo nekaj takih, ki po svoji pripovedni zasnovi pravzaprav ne sodijo v to bahično pesnikovanje. V slovenskih obsmrtnicah je veliko razmišljanja in retorike; bolj kot o rajnkih govore na splošno o smrti, z izrazito verskimi poudarki; ni pa v njih tistega mračnega občutja, ki je tako značilno za srbohrvatske žalostinke. Med stanovskimi pesmimi so najštevilnejše vojaške: v njih mrgoli tujk, izražanje je večkrat banalno, tu in tam pa le pride na površje tudi nežna žilica. Dobrodušni in miroljubni Slovenci sovražijo vojaškega duha in življenje. Kmečki stan je v lirični pesmi razmeroma slabo zastopan; kmet sam je najbrž imel svoje življenje za preveč prozaično, da bi se mu zdelo vredno pesniškega poveličevanja. Še manj je pesmi o drugih stanovih in poklicih; uveljavlja se humoristična nota in težnja po karikiranju. Človek ima vtis, da tega niso zlagali prizadeti sami, pač pa šolani ljudje, učitelji in duhovniki, ki so skušali »delectando« dvigati »mores«. Na koncu tega razdelka avtor posebej opozarja na lepoto in prisrčnost ljudskih otroških pesmi, ki so najbrž posredovale ljubezen do otroškega sveta tudi slovenski umetni poeziji od Levstika do Župančiča.

Ljubezenske pesmi. Ljubezen daje liriki subjektivnejši značaj in sploh navdihuje najčistejšo lirično pesem. Ta je nujno osebna, vendar opeva občutke, ki so vsem dostopni in tako postajajo spet množični. Ljubezenski repertoar — tisoči in tisoči tekstov — je bogatejši po številu pesmi kakor po njihovi kvaliteti. »Prava poezija vzbrsti žal samo bežno...« Tu avtor posebej omenja naslednje pesmi iz II. knjige Štrekljeve zbirke: št. 1103, 1134, 1243, 1255, 1441 in 2361. Nato pa pravi: »Nemalo je pesmi s silogističnim uvodom: nasprotje med podobo zunanjega sveta in notranjega duševnega razpoloženja. Izvedba je sicer okorna, toda ideja je vredna največjih umetniških stvaritev. Leopardi nas uči!«

»Idejni in snovni svet vseh teh zaljubljenih pesmi je v bistvu moderen, splošen, konvencionalen; ohranil je le malo glasov starih časov.« Naj bodo lepe ali ne, te pesmi delajo vtis dovršenosti in racionalnosti. Poseben je ustroj poskočnih. »V miniaturi nam povedo vse to, kar smo že prej izvedeli od ljubezenske lirike v velikem.« Vsaka taka pesmica vsebuje zaključen motiv, misel, stavek. Kot primer avtor navaja v it. prevodu dve štirivrstičnici: Štrekelj II št. 3287 in še eno. »V štirih vrsticah so zgoščene najbolj pesniške prvine, kar jih ima ljubezenska lirika slovenske ljudske Muze. A iz tega spet sledi, da za velike polete ni imela zadosti razvitih kril.«

Bistvo poezije. »Naš obisk v začaranem gradu slovenske ljudske pesmi je končan. Ogledati pa si moramo še temelje...« Tu avtor pravzaprav ne pove kaj bistveno novega, ampak le nekoliko jasneje že izražene glavne misli o vsebini:

Čeprav ne manjkajo sorodnosti s pesmijo drugih narodov in še posebno s srbohrvatsko in bolgarsko, vendar ima slovenska ljudska pesem svojo nezamenljivo fiziognomijo. Vse njene sestavine lepo podaja ilustracija na naslovni strani Štrekljeve zbirke.

Velika vernost prihaja bolj ali manj do izraza v pesmih najrazličnejše vsebine. Gre torej za iskren, globok občutek, »pravi diapazon duhovnosti katoliškega naroda, ki je mirno živel v senci svoje Cerkve in ji podredil vse svoje življenje«. V srbohrvatski ali bolgarski pesmi bi težko našli toliko in takih verskih izrazov kakor v slovenski ljudski pesmi. Tu včasih opažamo že kar nekakšen dih klerikalizma (qualche aura di clericalismo).

Pravi, stvarni svet, ki naj bi bil ozadje nekaterih pesmi, je zdaj brezobličen, narejen, zdaj pa stiliziran, romantičen. Vendar iz vseh teh pesmi veje občutek nežne navezanosti na domači svet, ljubezen do rodnih tal.

Druga značilnost je pomanjkanje junaškega zagona. Moški in tudi ženske včasih res izvrše kako junaško dejanje: toda to ni njihov ideal, kaj takega so

zmogli le v samoobrambi, morda iz osebne prizadetosti, iz socialne zagrenjenosti, ko se je z njimi kakor koli poigrala usoda. Prelivanje krvi ni nikoli samo sebi namen in užitek.

Če omenimo še nežno razumevanje in simpatijo do otroškega sveta, smo s tem izčrpali glavne značilnosti slovenske ljudske pesmi. (Pri tem pregledu ne smemo pozabiti, da ima avtor stalno pred očmi poleg slovenskega gradiva tudi ostale Južne Slovane; zato se pač nujno omejuje na bistveno in poudarja le najznačilnejše pri vsakem narodu.)

OBLIKA. V slovenski ljudski pesmi opažamo vse formalne posebnosti ljudskega pesništva kjer koli drugod, zato se avtor noče spuščati v podrobno obravnavanje. Izmed raznih oblik pesmi se mu zde zelo posrečene kratke lirične pesmi: ker so manj stare, so tudi manj načete od kasnejših kulturnih plasti. Jezik je pa čistejši v starih tekstih. Barbarizmi prodirajo največ iz vojaškega in obrtniškega okolja. Glede pesniške govorice avtor po tem, kar je že povedal ob srbohrvatski in bolgarski lj. pesmi, nima kaj pripomniti. Izmed alegoričnih figur je najpogostejša metafora. Od retoričnih figur omenja ponavljanje — besed in celih verzov (n. pr. Štrekelj II, 1023) —, refren, stopnjevanje (klimax). Kot primer stopnjevanja prinaša avtor v ital. prevodu prvih 8 vrstic pripovedne pesmi o sv. Barbari (Štrekelj I, 646). Nato omenja nekaj slov. ukrasnih pridevkov, stalnih števil in pomanjševalnih oblik.

V metriki slov. ljudske pesmi je najbolj opazno to, da ni bistvene razlike med lirično in epsko pesmijo kakor pri Srbih in Hrvatih. Najpogostejši je osmerec. Najkrajši verz je po navadi peterec, najdaljši dvanajsterec. V isti pesmi se včasih pojavljajo razne mere: vendar to nikakor ni premišljena polimetrija, pač pa razpadanje in križanje raznih mer. Nepravilni, šepavi verzi kar mrgolé in s tem pričajo, da je slov. lj. pesem v razkroju. »Po novih hipotezah naj bi bila dolga vrstica, sestavljena iz dveh ritmično-sintaktičnih enot ali polstihov, zelo stara in celo skupna vsem Slovanom, kratka vrstica, osmerec, pa bi bil mlajši in latinsko-romanskega izvora (Grafenauer, Najstarejše ritmične oblike v zgodovini slov. nar. pesmi »Etnolog« XVI). Vendar se moramo vprašati, če tako imenovane dolge vrstice, kakor jih mi poznamo, niso le kratke vrstice, ki so jih pri transkripciji združili nespretni zapisovalci (tako bi n. pr. dvanajsterec bil navadna spojitev dveh šestercev). Prav tako se moramo vprašati, če je sploh mogoče, da bi tako v govorici kakor v pesmi preprostega, otroškega ljudstva dolga, zapletena, razumska metrična oblika mogla prevladati nad kratko, preprosto, naravno obliko.«

Rima je pri Slovencih neprimerno bolj pogosta kakor pri drugih Južnih Slovanih. Arhitektura kitic po avtorjevem mnenju spominja preveč na šolske sheme in jemlje ljudski pesmi preproščino in izvirno vonjavo. Tako večkrat ni ne prava umetna ne prava ljudska pesem. »Koliko bolj divja, če hočete, a koliko čištejša je srbohrvatska ljudska Muza!«

Toda privlačnost slovenske ljudske pesmi je skrita v napevu. S toplimi besedami avtor označuje slovensko ljubezen do petja. Naj bo tekst še tako temen, napev lahko poprimejo vsi. Muzika slavi zmagoslavje nad pesmijo!

*

Ta pregled kaže, da se je avtor poglobil v obravnavana vprašanja bolj kot bi se zdelo prvi hip, ko vzameš publikacijo v roke. Ne glede na lahkotni, »romanski« način podajanja snovi (ob italijanski organizaciji pouka na filozofskih fakultetah morajo biti predavanja pač privlačna, sicer si študent prosto izbira drugega predavatelja in drug predmet), je Croniev spis dragocen prispevek k poznavanju slovenske ljudske pesmi.

Da je avtor prišel do sinteze, se je največkrat moral kar sam prebijati med obsežnim gradivom. Prizadevanja slovenske folkloristike sicer pozna in v svojem spisu tudi primerno upošteva, vendar za svoj namen ni mogel najti kaj prida opore. Pri Grafenauerjevem »Narodnem pesništvu« (tudi to je imel pri roki) je glavno težišče na »očrtu zgodovine«, ki ga pa Cronia sprejema le s pridržki. Tako je italijanski avtor moral zajemati pravzaprav največ sam in brez posrednikov pri Štrekljevem viru.

Sodbe tujca, pa so za nas tembolj zanimive, ker so proste čustvenih primesi in raznih obzirov, ki domačina nehote spremljajo pri presoji domačega pesemskega izročila. Kot literarni zgodovinar in estet nam Cronia v zvezi z nekimi vrstami pesmi zelo odkrito, neusmiljeno pove resnico, ki jo moramo hočeš nočeš sprejeti in se z njo sprijazniti. Po drugi strani pa prav tako odkrito priznava pesniške odlike nekaterih drugih vrst, tako n. pr. pri nas precej zanemarjene otroške ljudske pesmi. Seveda bi tu in tam mogli avtorju tudi oporekati. Njegov nejasni stavek o »nizki intelektualni ravni« nosilcev legend je sprejemljiv samo pogojno: ker je pretežna večina tega blaga mednarodna last, kakor avtor sam priznava, se obsodba ne more in ne sme nanašati samo na slovensko gradivo, pa tudi sicer je nekoliko enostranska. Dalje ni tako trdno, da bi poezija, ki je bila prenesena v neko drugo okolje, pa čeprav »nižje« (poesia riflessa in ambienti inferiori), nikakor ne mogla umetniško prerasti svojega »vira«. To je načelno vprašanje, ki ne zadeva samo folkloristike: argumente za avtorjevo tezo — a prav tako tudi proti njej! — bi mogli najti v ljudskem pesništvu in sploh v ljudski umetnosti po vsem svetu. Toda vrnimo se k slov. pesmi: za tujca morda najtrši oreh je ljubezenska lirika. Še tako skrbno prebiranje Štrekljeve II. knjige ne zadostuje. V Štreklju najdeš le mrtvo črko, lirika pa je pesem v prvotnem pomenu te besede. Čisto na koncu svojega pregleda Cronia sicer to zelo lepo priznava, a med delom samim kakor da na to pozablja. In vendar mu tega ne moremo zameriti! Ali je sploh mogoče, da bi nekdo, ki ni zrasel na Slovenskem, mogel zaslutiti, da se za Strekljevo št. 3950 (pod naslovom »Ona hoče za njim« so zelo neprimerno združeni raznovrstni teksti, nekateri tako, da bi jih Cronia po pravici imenoval »banalni«) skriva ena najmočnejših in najpretresljivejših slovenskih »pesmi«? Nemoč besedila samega je očitna, poleg tega pa besedilo št. 3950 in 3951 ni popolno: boljši zapisi Štreklju še niso bili dostopni.

Toda tu zadevamo ob nekaj, kar je treba posebej poudariti: Croniev spis ima za nas Slovence še posebno vrednost kot glasen opomin, da popravimo in dohitimo, kar smo zamudili ne samo na področju znanstvene obdelave, ampak tudi glede popularizacije slov. ljudskega pesništva. Strekljeva zbirka, ki se z njo zdaj upravičeno zdaj neupravičeno ponašamo, danes ne zadostuje več in vpije po dodatkih. V petdesetih ali štiridesetih letih, odkar so izšli posamezni snopiči znamenite in tisti čas vzorne zbirke, se je v neštetih publikacijah, v javnih in zasebnih rokopisnih zbirkah nabralo toliko novih zapisov, da je Strekljeva panorama naše ljudske pesmi že na vsej črti nepopolna. Ne samo tujec, ampak niti sami Slovenci se več ne znajdemo in ne vemo, kje iskati najboljšo inačico, ko bi za to ali ono rabo potrebovali kako pesem. Še nujnejša od znanstvenih dodatkov k Štreklju pa bi bila antologija slovenske ljudske pesmi. Klici po izboru najlepših naših ljudskih pesmi so zmerom pogostejši. Toda v kakšni zvezi so ta razmišljanja z delom, ki o njem razpravljamo? Toliko, kolikor bi od slovenskega avtorja izvršen izbor naših najlepših ljudskih pesmi mogel biti vsakomur — domačinu in tujcu — posrednik težko dostopnega bogastva, kažipot skozi nevaren gozd inačic Strekljeve ali drugih strogo znanstvenih zbirk.

Končno pa naj bi nam bila Cronieva predavanja še v nečem resen opomin. S čudnimi občutki se vprašujemo: kako je mogoče, da je slovenska ljudska pesem vredna biti predmet predavanj — čeprav samo priložnostno — na italijanski univerzi v Padovi, na slovenski univerzi v Ljubljani pa ne?

Milko Matičetov

ZBORNIK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLOVENA, knjiga 33, uredili akademik Dragutin Boranić i prof. Milovan Gavazzi, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1949.

Lani je z letnico izdaje 1949 izšla dolgo napovedana 33. knjiga Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena. Če upoštevamo, da je zadnja 32. knjiga izšla pred začetkom vojne l. 1939/40, potem je šele po desetletnem molku pričela zopet izhajati ta naša najstarejša etnografska publikacija, ki njen pomen vidimo

med drugim v tem, da je namenjena vsem južnim Slovanom. Koliko so posamezne južnoslovanske narodnosti bile doslej zastopane s svojim gradivom v Zborniku, je seveda drugo vprašanje, ki ga danes ne nameravamo načenjati. Uredništvo »Slovenskega etnografa« iskreno pozdravlja ponovno izhajanje Zbornika.

V 33. knjigi Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena urednika D. Boranić in M. Gavazzi večinoma nadaljujeta z zakasnelim objavljanjem starega etnografskega gradiva, ki je bilo že pred desetletji napisano po znani Radićevi »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« v obliki monografij posameznih krajev in je bilo deloma svoječasno tudi že objavljeno v Zborniku. To je gradivo s Kvarnerskih otokov in iz hrvatske Istre, zbrali in podali so ga pa Ivan Žic (Vrbnik, o. Krk), Andrija Bortulin (Beli, o. Cres), Frane Lovljanov (Boljun, Istra), Vladimir Mrakovčič (Punt, o. Krk), Ive Jelenović (Dobrinj, o. Krk) in Stjepan Žiža (Rovinjsko selo, Istra; o. Susak). Objavljeno gradivo je večidel iz ljudske materialne kulture ter se nanaša na nekatere panoge poljedelstva, na hišno-gospodinjsko delo, na razne naprave, orodje, hrano in posodje. Precej manj je ostalega gradiva: ljudskih običajev (porod, svatba, smrt, poletni običaji) ter pregovorov in rekov. Iz gradiva jasno govori sredozemska kultura ter je zanimivo ugotoviti marsikatere podobnosti med slovensko in hrvatsko Istro ter Kvarnerskimi otoki v Hrvatskem Primorju. Zategadelj je gradivo, objavljeno v 33. knjigi Zbornika, zelo važno tudi za slovensko etnografijo v primerjalnem pogledu.

Dr. Anton Radić je l. 1897 v 2. knjigi Zbornika objavil svoje »Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«. V prvem poglavju teh svojih zgodovinsko znamenitih navodil je določil Zborniku ti-le dve glavni nalogi: 1. Zbrati vse, kar se more, o ljudskem življenju južnih Slovanov; 2. zbrano gradivo znanstveno obdelati. — Kakor je razvidno iz 33. knjige, ki je lani izšla, Zbornik še vedno verno izpolnjuje prvo Radićevo nalogo. Prej ali slej pa bo treba proučiti vprašanje druge naloge, kateri se je mogel Zbornik doslej v manjši meri posvetiti.

Boris Orel

BRANIMIR BRATANIĆ: UZ PROBLEM DOSELJENJA JUŽNIH SLOVENA Nekoliko etnografsko-leksičkih činjenica. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Zbornik radova. Knjiga I., 1951. Str. 221—248.

Odkar smo poročali (Etnolog XIV) o I. delu Bratanićevih »Oračih sprava kod Hrvata«, je avtor kot doktorsko disertacijo izdelal tudi II. komparativno-analitični in sintetični del (gl. str. 222 te razprave), ki je še v rokopisu. Eno izmed svojih dognanj pa objavlja B. v pričujoči študiji, s katero želi izpopolniti in pojasniti nazor o dvojni naselitvi Slovanov na Balkanu, kakor sta mislila že Kopitar in Miklošič. Do tega zaključka je privedel avtorja študij ornih priprav in njih nomenklature, ki sta ga pričela na Balkanu poljski etnograf J. Obrębski in bolgarski etnograf H. Vakarelski. Rezultat tega študija je tudi to, da pozna osrednji pas Balkanskega polotoka poseben tip rala (najpreprostejšega ornega orodja), ki se po svoji obliki in nazivju docela razlikuje od tipa, kakršnega poznajo obrobna ozemlja. Avtor podaja vzporedni pregled karakteristike sestavnih delov in nomenklature obeh tipov, nakar razbira razširjenost in prepletanje obeh tipov. Opozarja, da so podobno razvrščeni nekateri nazivi za ralo na vzhodu in za dele pluga na zahodu, kjer rala ni (lemež — raonik — željezo). Tako se železo (z atributi: orno, plužno) rabi v Sloveniji skoraj po vsej Beli krajini in po jugovzhodnem Štajerskem ob hrvaški meji. Plaz za ročico pa se rabi na severozahodu do Istre in gornje Soče. Razširjenost tipov in nazivja nazorno prikazujejo karte na treh prilogah, obliko ral pa skice med tekstom. Tu je objavljena tudi slika »špičmoha« iz Etnografskega muzeja v Ljubljani, pridobljenega 1950 na Zg. Jezerskem.

Bratanić ugotavlja: 1. da rala, docela enakega centralnemu tipu, ni nikjer drugod, le poedine lastnosti je najti med drugimi tudi pri Vzhodnih in Zahodnih Slovanih; 2. obrobni tip rala je razširjen po vsem območju poljedelske kulture po svetu, tudi pri Vzh. in Zah. Slovanih; 3. vsa nomenklatura obeh tipov ral je popol-

noma slovanska; 4. večji del teh tipov ima analogije pri ostalih Slovanih. Iz tega sklepa, da je slovanski izvor obeh vrst ral skoraj dokazan. Podobno je B. v razpravi »Starost pluga kod Slovena« (napisani za Slavia antiqua v Poznanu) dokazal, da govori enaka terminologija v vseh slovanskih jezikih za dele pluga poleg arheoloških in etnografskih dejstev za domači izvor pluga pri Slovanih in proti prevzemu od Rimljanov itd.

Razlika v obliki in terminologiji obeh obravnavanih vrst rala na Balkanu pa govori za dva slovanska sloja, ki sta se morala ločeno naseliti tod. Zato avtor nadrobno pretresa Jagićevo nasprotno mnenje tudi z lingvističnega stališča in ga ovrže. Ob zaključku kaže smer, v kateri naj bi bodoča raziskavanja iskala izvor, smeri in način te dvojne naselitve. Znak, ki daje slutiti, od kod so prišli na jug nosilci osrednjega tipa rala in njegovega nazivja, mu je to, da se v Savinjskih Alpah rabi izraz ralnik in gredl namesto lemež in oje, dalje nemški naziv arling, nastal iz Slovenskega. Že iz doslej znanega gradiva vidimo, da so slovenska rala bolj sorodna osrednjemu kot obrobnim tipom. Ko zasleduje B. nadalje tipe in nazive rala na Češkem in dalje na sever, sklepa, da je prototip osrednjega rala nastal nekje na severu in zahodu od Karpatov z mešanjem več različnih tipov rala. Sledovi obeh tipov pa so razširjeni od Ukrajine do Češke.

Bratanićeva razprava je dragocen donesek k študiju materialne kulture pri Slovanih in dokaz, da morajo pri reševanju zgodovinskih vprašanj sodelovati vse sorodne vede s svojimi dognanji.

Vilko Novak

MILOVAN GAVAZZI: DVA MOTIVA IZ NARODNE POEZIJE GRADIŠĆANSKIH HRVATA. Pos. otisak iz »Zbornika radova« I. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. God. 1951; str. 203—220 (s kartico obravnavanega ozemlja).

Ko so se predniki gradiščanskih Hrvatov v 16. stoletju izselili iz severozahodnih predelov Hrvatske na sedanje ozemlje — Gradišće ali Burgenland v Avstriji —, so seveda vzeli s sabo tudi dragocen zaklad — ljudsko pesništvo. Prof. Gavazzi je l. 1933 v času svojih etnografskih raziskavanj med gradiščanskimi ali »belimi« Hrvati (kakor jim pravijo naši Prekmurci, ki so jim skoraj sosedje) naletel v vasi Trajštof na svojevrstno pripoved o junaku Novaku, ki se je oženil z vilo. Rodila mu je otroka. A ker se je spozabil in ji kljub prepovedi rekel »bela vila«, mu je ušla, samo otroka je hodila potem skrivaj nadajat. To je v prozo razpadla pesem (s sledovi prvotnih verzov), ki je snovno in tudi časovno blizu bugarštici »Kako je Novaku utekla vila njegova ljubovca« (Bogišić, Nar. pjesme, najviše iz primorskih krajeva. Beograd 1878, št. 39, str. 104; pesem je iz južne Dalmacije in najmanj 200 let stara). Prostorna oddaljenost med inačicama sili k zaključku, da so bile pesmi s tem motivom precej razširjene po zahodnih hrvatskih tleh. Posredno potrdilo za to je avtor našel med neobjavljenim folklornim gradivom Jugosl. akademije v Zagrebu v pripovedki iz zahodne Istre, ki jo je zapisal 1895. učitelj S. Žiže v Rovinjskem selu (tam so se v 16. stol. naselili prišleki najbrž iz Dalmacije). Dodatno k temu se mi zdi, da spada v isto skupino izročil tudi istrska pripovedka iz Veprinca pod Učko, objavljena (v slovenščini, gl. Kelemina, Bajke in prip. slov. ljudstva, št. 131) v »Novicah« 21. 9. 1853, brez dvoma izpod Volčičevega peresa.

V drugem delu svojega spisa pravi Gavazzi, da so se menda samo med gradiščanskimi Hrvati ohranile bližje variante stare dalmatinske ljudske pesmi o Kraljeviću Marku, kako je zabodel brata Andrijaša (Hektorovićevo »Ribanje«, 1555). To sta dve pesmi iz Kurelčeve zbirke »Jačke« (Zagreb 1871, št. 452 in še ena), tretjo pa avtor prinaša spet na dan — po stoletni pozabi — iz praškega časopisa »Kwěty«, kjer jo je objavil l. 1842 M. Fialka. Tudi o pesmi z motivom tragičnega spopada dveh bratov meni M. Gavazzi, da je prišla v Gradišće z juga, iz stare domovine, in da je v 16. stoletju bila razširjena na precej širokem ozemlju, to je vsaj od srednje Dalmacije do severozahodne Hrvatske.

S tem svojim spisom Gavazzi potrjuje staro resnico, kako dragocene so bile in bodo zmerom jezikovne, folklorne in kulturnozgodovinske raziskave na pod-

ročju etničnih otokov. Tukajšnja dognanja n. pr. preraščajo v naslovu nakazani okvir in niso le navaden prispevek k poznavanju ljudskega pesništva gradiščanskih Hrvatov, pač pa zadevajo v živo eno izmed zelo pomembnih vprašanj južnoslovanske folkloristike — vprašanje »bugarštice«. Prepričljivo podane zveze gradiščanskega pesemskega gradiva z dalmatinskimi bugaršticami pritegnejo bralca, da se pridruži avtorju in njegovemu odklonilnemu stališču do teorije, češ da so bugarštice neke vrste meščanska pesem in da jih niso peli, ampak samo recitirali in brali, pisali in prepisovali. Potemtakem bi se bugarštice sicer oslanjale na pravo ljudsko pesem in uporabljale njene prijeme, vendar naj bi to bila knjižna oziroma rokopisna poezija. Proti tej teoriji (njen glavni zagovornik je M. Š. Lalević) in za ljudskost bugarštice priča po avtorjevem mnenju Hektorović sam, saj je te pesmi položil v usta preprostim ljudem, vaškim ribičem.

Na dveh mestih avtor morda malo preveč poudarja neke podobnosti med gradiščanskimi in dalmatinskimi verzi; te podobnosti so prav lahko sad naključja oz. loci communes, a zaradi tega ostale argumentacije prav nič ne izgube na svoji veljavi.

Gavazzijevo delce je vzor jasnega podajanja snovi, ki je sama po sebi zapletena.

Milko Matičetov

MOSER OSKAR: KÄRNTNER BAUERNMÖBEL. Handwerksgeschichte und Frühformen von Truhe und Schrank. Ponatis iz 134.—140. letnika Carinthie I. Založilo Zgodovinsko društvo za Koroško (Geschichtsverein für Kärnten). Celovec 1949. 8°. 163 str.

Pojem koroškega kmetskega pohištva v njegovih prvinah je avtor strnil v rokodelski skrinji in omari. Rast obeh je utemeljil v okolju, ki ga daje kmetska hiša s posameznimi svojimi predeli in njihovimi nalogami v posameznih dobah, poleg tega pa še posebno v ustvarjalni tehniki najprej tesarske in nato mizarske, predvsem domače obrti. Študij razvojnih pohištvenih prvin, pohištvenega okolja in ustvarjalne tehnike domače obrti je naslonil na pohištvene spomenike, na hišo ter na pohištvo nanašajoče se arhivalije, zlasti na gospoščinske inventarje ter na jezikovne, zgodovinske in današnje označbe pohištva in njegovih sestavnih delov. S temi kulturnozgodovinskimi izsledki je zgradil etnografski in kulturni sestav, ki sestoji iz tehniško ter funkcionalno vzporednih in zaporednih tipov, skladnih z gospodarskim okoljem, ki jih je rodilo in v katerem so se razvijali.

Prvotne oblike skrinj in omar so izdelovali predvsem domači in potujoči obrtniki, medtem ko je tako im. narodna skrinja ali omara s slikano, rezbano, vloženo itd. zunanjostjo produkt organizirane cehovske obrti in odraz umetnih obrtnih stilov, zlasti od baroka dalje. Zaradi tega ne moremo opredeljevati kmetskega pohištva po stilih, temveč ga moramo navezati na tradicijo domače obrti in pri tem upoštevati njegovo konstrukcijo, besedno označevanje izdelka ali njegovega sestavnega dela v toku zgodovine ter arhivalije, ki marsikje odkrivajo vplive cerkve, gradu ali mesta na podeželsko kmetsko pohištvo. Po tej delovni poti je avtor ugotovil, da je skrinja po svojem bistvu prazgodovinskega izvora, medtem ko se pojavi omara na koroškem podeželju šele na prehodu srednjega v novi vek pod vplivi poznogotskih štirikrilnih omar. Nastanek skrinje in omare je zvezan s potrebami po samostojni shrambi, ki se praktično uveljavijo za skrinjo z dolbenjem drevesnih debel v koritastih skrinjah, pri omarah pa z ločitvijo posebnega prostora z lesom od drugega stanovanja. V nadaljnjem je vezana konstrukcija skrinje s konstrukcijo kmetske stavbe: pri obeh se povprečni in pokončni leseni deli vsajajo in nasajajo ter vežejo v vogalih kot oporah, celota pa primerno dvigne nad zemljo, da je s tem zavarovana pred vlago in živalstvom. Tozadevne razvojne oblike kaže najprej kopana enodebelna in za njo tesarska strešna ali sarkofaška skrinja, ki so jo pri nas v pomanjkanju evidence nad v poštev prihajajočim gradivom imenovali panonsko. Tema razvojnima oblikama sledi konstrukcijsko popolnejša, a oblikovno enostavnejša, prizmatična skrinja, ki je prevladala do leta 1700 in postala izhodišče za ves njen poznejši razvoj. Pri tem pa ne sledi v

razvoju ena oblika drugi, temveč se posamezne oblike razvijajo pogosto vzporedno in to v odvisnosti od tradicije, produkcijskih sposobnosti obrti in gospodarskih potreb ter zmogljivosti hiše. Podobno je z omaro, ki izhaja iz hišnih shranil vseh vrst, se razvija po smotru, ki mu služi kot ozka ali široka omara, da postane kot najmlajši pohištveni element tudi najreprezentativnejši sestavni del novejšega koroškega kmetskega pohištva.

Izvajanja in zaključke opira pisatelj na pomembno spomeniško gradivo, ki je ponazorjeno s primernimi fotografijami in jasnimi risbami s tehničnih konstrukcijskih podrobnosti, nadalje na obsežne arhivalne podatke in bogato slovstvo, ki sestavlja v bistvu vse, kar doslej vemo o kmetskem pohištvu v Vzhodnih Alpah.

Prvine koroške kmetske skrinje so se ohranile v svojstvu sedimentov preraščenih kultur v visokih alpskih dolinah na severnem Koroškem, podobno ko pri nas na vzhodnem Slovenskem, samo da so pri nas številnejše. Primer, da je prostor za strešno tesarsko skrinjo v podstenju iz Haloz, moremo še izpopolniti s podobnim primerom iz Malih Dolenec, kjer je bila še 1939 »kišta« za koruzo istotako v podstenju, kar govori za konstrukcijsko gradbeni nastoj skrinje, ki je isti ko pri stanovanjskem ali gospodarskem poslopju. Analogije k nastajanju strešne tesarske skrinje imamo pri nas še ohranjene v koruzniku, ki se je v severovzhodni Sloveniji ohranil kot samostojna pritiklina v sklopu gospodarskih stavb in ki se ni umaknil s prostega pod hišno streho. V nadaljnji dokaz te hipoteze za nastajanje in razvoj skrinje bi mogli pritegniti tudi pritikline, ki jih je stavil črnogorski priseljenec v svojem novem domu 1920 v okolici Valjeva, kjer je bila vsaka shramba samostojna pletena in s slamo pokrita miniaturna zgradba. Redkeje od tesarskih skrinj so razvojne prvine omare, ki so se ohranile v oblikah kuhinjskih ali vežnih omar za mleko in podobne kuhinjske potrebščine, nadalje kot podstopnice ali podlestva nad dostopom iz veže na podstrešje ter kot v steno vdelane omarice za zdravila in pijačo. Vsi ti primeri nastajanja omar pa imajo pri nas že mizarski obrtni značaj. Pri daleko izrazitejši dekorativnosti naših tesarskih strešnih skrinj v primeri s koroškimi so ohranile najbolj izraziti tesarski značaj postelje v območju naših dimnic.

Kulturnozgodovinsko pojmovanje ter obravnavanje problematike koroškega kmetskega pohištva v njegovi najstarejši razvojni dobi je predvsem preko spomeniškega etnografskega koroškega gradiva pripeljalo avtorja do izsledkov, ki so prodrli v zelo megleno preteklost arhaičnega kmetskega življenja in ga osvetlili z jasnostjo, ki bo koristno služila v orientacijo tudi slovenskemu etnografu pri obravnavanju sorodnih slovenskih vprašanj. S tega vidika je Moserjevo delo tudi pozitiven doprinos k slovenski etnografiji, katere delovne izsledke (Fr. Kotnik, Fr. K. Kos, M. Murko, Fr. Ramovš, J. Šašelj) je avtor upošteval.

Knjigo je pisatelj posvetil ustanovitelju koroškega domačinskega muzeja (danes etnografski oddelek koroškega deželnega muzeja) Ferdinandu Rauneggerju.

Franjo Baš

VOLK UND HEIMAT, FESTSCHRIFT FÜR VIKTOR VON GERAMB. Uredila Hanns Koren in Leopold Kretzenbacher. Graz-Salzburg-Wien 1949. 8° 320 str.

Ordinarij za etnografijo na univerzi v Gradcu in ravnatelj Štajerskega etnografskega muzeja Viktor Geramb zavzema med sodobnimi avstrijskimi etnografi tako po obsežnosti kakor tudi po globini svojega delovanja prvo mesto. S svojimi književnimi deli je stopil v prvo vrsto nemških književnikov polpretekle dobe, istočasno pa se je izkazal tudi kot zbiratelj in urednik ljudskih pravljic in pesmi. Kot učenec R. Meringerja je zlasti pri raziskovanju kmečke hiše, posebno dimnice in zatem noše v vsem njenem obsegu in v vsej preteklosti uveljavil kulturnozgodovinsko metodo etnografskega dela. Z organizacijo Štajerskega etnografskega muzeja in z ustvaritvijo njegove posebnosti, dvorane historičnih noš, je stopil v ospredje sodobnih evropskih etnografov sploh; podobno je z organizacijo uporabne etnografske proizvodnje podal shemo, ki bo verjetno postala izhodišče za preizkušnjo etnografije v njeni sposobnosti in upravičenosti kot uporabne zna-

nosti za umetno obrt. S svojim možatim značajem je kljuboval vsem valovom nacistične plime, dokler ga ni 1938 nacionalno socialistični štajerski Gauleiter razrešil univerzitetne katedre in ga postavil v ozadje tudi pri muzejskem delovanju. V tej težki situaciji ni branil Geramb samo sebe, temveč se je izpostavil tudi za svoje etnografske sodelavce in njihovo znanstveno eksistenco. Tako je iz književne, znanstvene, organizacijske in osebnostne preteklosti Geramba razumljivo in nujno, da so mu ob pet nšestdesetletnici rojstva 24. marca 1948 poklonili strokovni tovariši in osebni prijatelji zbornik razprav, ki so jih prispevali zastopniki vseh etnografskih disciplin, zgodovinarji in književniki.

Zbornik obravnava skoraj vsa poglavja etnografije: zgodovino, organizacijo in metodo uporabne etnografije, kmečko pravo, kmečko hišo z ostrešjem, ognjiščem, pečjo, pohištvom, dekoracijo in indirektno asanacijo zlasti s stremljenji fiziokratizma, nadalje orodje, rezbarstvo, igre, legende, pravljice, praznoverje, ples in krajevno zgodovino. Ker so prispevali objave avstrijski etnografi iz vseh dežel in iz vseh kulturnih središč, je Gerambov zbornik tudi prerez avstrijske etnografije sploh, katere osrednja osebnost je danes vprav Geramb. Metodično slonijo vsi prispevki (razen Kochovega o izvoru etnografije) na muzejskih in terenskih spomenikih, h katerim sodi tudi tradicija z ustnim izročilom, ki so komentirani predvsem iz zgodovinskih, arhivalnih virov.

Ne da bi podcenjevali druge prispevke, poudarjamo vrednost tistih, ki vsebujejo ali nakazujejo gradivo za slovensko ljudsko kulturo. Tako nam razlaga H. Koren (Vorstufen des »heimatlichen Bauens«, str. 43—62) nastanek zidanih hiš s tremi okni v pročelju v letih 1820—1860 iz prejšnjih lesenih, iz povezave fiziokratsko delujoče štajerske kmetijske družbe s framazonskimi sodobnimi bavarskimi težnjami po olepšavi in izboljšanju stanovanjskih kmečkih razmer. Dimnico v Rožu na teritoriju humberške gospoščine v prvi polovici XIX. stoletja, preden jo likvidirajo napredna ognjevarnostna stremljenja, je v njeni razprostranjenosti prikazal O. Moser (Zur Geschichte und älteren Verbreitung der Rauchstube im Rosental, str. 63—84). Novo dokazno gradivo za odločilni vpliv jezuitske drame na ljudsko baročno igro v Vzhodnih Alpah je prispeval L. Kretzenbacher (Jesuitendrama im Volksmund. Ein Thema von der getrennten Frau in Ballade und Sage, auf dem Barocktheater und im Volksschauspiel, str. 133—166). Edini patrocinij Amanda v vsem vzhodnem alpskem obrobju, v Admontu, je razložil A. Kern (Admont und der heilige Amand, str. 179—183) iz povezanosti nadškofa Arna s Flandrijo. Na upoštevanja vredne podrobne podatke o naših ljudskih plesih, v času, ko se je razkrojil menuet in ko se je pojavila polka, iz zapuščine nadvojvode Johanna, pa opozarja R. Wolfram (Die Volkstanznachrichten in den Statistischen Erhebungen Erzherzog Johanns, str. 271—306).

Po strokovni in metodični izgradnji objav kaže Gerambov zbornik, da je v avstrijski etnografiji danes uveljavljena etnografska šola, ki sta jo pričela R. Meringer s sliko nemške in M. Murko s sliko južnoslovanske hiše, v splošnem pa oba z njunim glasilom Wörter und Sachen. Predstavnik te delovne smeri, ki jo je nadaljeval in izdelal Geramb, je tudi njegov zbornik, ki je vidno glasilo njegove šole.

Organizacijsko je avstrijska etnografija strnjena v osrednjem glasilu na Dunaju in poleg tega v vsakoletnih sestankih etnografov. Izven obsega znanstvenega dela pa usmerja in zasleduje proizvodnjo, ki izhaja iz etnografije in folklore v Gradcu preko tako imenovanega štajerskega domačijskega dela (Steirisches Heimatwerk), kjer se znanstveni in umetnostni izsledki etnografije praktično uveljavljajo za vsakdanjo življenjsko uporabo od tekstilij preko lesa in kovin vse do keramike. S tem, da je Geramb znal organizirati etnografijo na stopnjo uporabne znanosti, jo je uvedel v središče javnega in privatnega življenja, s čimer je dobila etnografija posebno velik pomen, podoben pomembnosti tehniških ved.

Ko poročamo o Gerambovem zborniku, se s priznanjem še posebej spominjamo njegovega temeljitega dela o štajerskih nošah, ki je v veliki meri podlaga za nadaljnje študije zlasti severnoslovenskih noš; izrecno omenjamo pri tem znanstveno rekonstrukcijo slovenske noše v času naselitve današnje domovine.

V svesti si, da je proučevanje etnografske problematike dolžnost vseh narodov in da so etnografski spomeniki, kakor vsi kulturni spomeniki, kulturna last ne samo enega, temveč vseh narodov, vsega človeštva, priznava slovenska etnografija ob Gerambovem zborniku polno vrednost Gerambovega etnografskega dela; in to ne več v stadiju začetništva, temveč v polnem razvoju, ki ga dokazuje glasnik nove slov. etnografske dobe, samostojno strokovno glasilo »Slovenski etnograf«.

Franjo Baš

DR. LEOPOLD SCHMIDT, AUSSTELLUNG VOLKSSCHAUSPIEL IN OESTERREICH. Museum für Volkskunde, Wien 1946.

Sicer dokaj post festum mi je — po prijaznem posredovanju g. univ. doc. dr. L. Kretzenbacherja iz Gradca — prišel v roke katalog razstave o ljudski igri v Avstriji, ki jo je 1946 priredil dunajski Etnografski muzej. Katalog, ki ga je uredil dr. Leopold Schmidt, obsega 50 strani in je za naše prilike že zato zanimiv, ker kaže, kako drugod postavljajo pojem ljudske (= folklorne) igre. V tem smislu je poučna izbira razstavnega gradiva.

Prvi prostor je vseboval maske, obhodne igre in lik burkeža (Hanswurst). Po vrsti si slede Miklavž in parkelj, različni obhodi zimskih in pustnih šem, burke (Fastnachtspiele) in sloviti burkež Hanswurst, ki mu je botroval dunajski komik La Roche. — Naslednji prostor je bil posvečen snovem in oblikam ljudske igre. Slikovno gradivo je prikazovalo igre o poletju in zimi (Sommer- und Winterspiel), mrtvaški ples, Slehernikovo snov, Fausta, trikraljevske koledniške, božične igre, pasijonske igre, ljudske igrske rokopise, letake in podobice v zvezi z ljudsko igro, lutkovne avtomate, omarične scene z voščenimi in drugimi figurami, lutke. — Med razstavljenimi objekti sem zasledil tri, katerih provenienca je označena z »Oberkrain«, datacija pa z 18. stol. V vseh teh primerih gre za modle naših malih kruhkov oziroma njih odlitke (verjetno iz Škofje Loke). Prvi predstavlja parkeljna (Krampus. Teufel mit Butte — mit Kinderköpfen —, hoher Mütze, Stab, Kette; višina 18 cm), naslednja dva pa »burkeža« (Hanswurst in ornamentalem Rad, Gliedmassen speichenartig gespreizt; prvi ima premer 13, drugi pa 45 cm). Gorenjska provenienca se pri obeh burkežih samo domneva.

V tretjem prostoru je bila zbrana vsa dotedanja avstrijska znanstvena literatura o ljudski dramatiki, splošna in posebej po deželah. Ta literatura je šla z majhnimi izjemami mimo nas, kar je velika, a ne nepopravljiva škoda. Zlasti dela med obema vojnama so nam ostala neznana (izjema je menda edini Georg Graber). — V splošni literaturi opažam med drugimi Weinholdovo in Hartmannovo zbirko, J. G. Seidla »Wanderungen«, Lexerjev »Kärntisches Wörterbuch« z zbirko iger, dalje opise v »Osterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild«, ki ohranjajo svojo vrednost. Razstava je pokazala, da sega sodobno znanstveno raziskovanje ljudske igre v Avstriji v trideseta leta. Iz 1930 je Roberta Stumpfla delo »Schauspielmasken des Mittelalters und der Renaissance und ihr Fortbestehen im Volksschauspiel«, pozneje se pojavljajo zlasti temeljna dela Leopolda Schmidta (Formprobleme der deutschen Weihnachtsspiele, 1937, Zur Innengeschichte der deutschen Passionsspiele, 1938, Gesellschaftliche Grundlagen des alpenländischen Volksschauspielwesens, 1937), iz 1947 je znamenita razprava Antona Dörrerja »Forschungswende des mittelalterlichen Schauspiels«. Nas zanimata posebej štajerska in koroška literatura. Za štajerski del so značilna stara Schlossarjeva dela in Pohlheimov »Bericht«, za nas važno je gradivo iz Knafflovega rokopisa iz 1813, ki ga je obdelal V. von Geramb (1928). Koroško gradivo je zastopal v prvi vrsti Georg Graber z dolgo vrsto koroških iger od božične do kostanjske pasijonske igre v nemški obleki. Slovenske ljudske igre z Drabosnjakom na razstavi ni bilo.

Mimogrede naj omenim, da se raziskovanje ljudske igre v naši soseščini v zadnjih letih uspešno izpopolnjuje. Tako je univ. doc. dr. Leopold Schmidt na 2. zborovanju avstrijskih etnografov v Salzburgu 1947 podal bistven prispevek k razpoznavi osnovnih oblik ljudske igre (Die Elemente des Theaters), Anton

Dörrer je izdal 1949 obsežno delo »Tiroler Fasnacht« itd. Pri raziskovanju »notranjeavstrijske« ljudske igre se vedno vidneje uveljavlja univ. doc. dr. Leopold Kretzenbacher, čigar izsledki neposredno zanimajo tudi nas.

Listanje po katalogu me je spomnilo zanimivega gradiva, ki bi ga mogli s pridom uporabljati pri raziskovanju naše ljudske igre: naših panjskih končnic in slik na steklo. To je storil za Drabosnjakove igre mimogrede v uvodu svojih »Starosvetnosti« dr. Fr. Kotnik (Ljubljana 1943, str. 11—14)! Gradivo, ki so ga premogli 1946 za to zanimivo razstavo naši sosedje, kaže pota tudi našemu delu in je zato tudi za nas zelo poučno.

Niko Kuret

W. HAVERS: NEUERE LITERATUR ZUR SPRACHTABU (Sitzungsberichte Wiener Akad. d. Wiss., Phil.-Hist. Klasse, 223, 5, Wien 1946).

Problem jezikovnega tabuja v indoevropskih jezikih se je v zadnjih dveh desetletjih razvil že v nekakšno modno smer v lingvistiki. Kar se je v začetku zdelo samo duhovita Meilletova domislica pri posameznih etimologijah, se je razrastlo v globino in v širino ter postalo že skoroda metoda za luščenje ostankov primitivnega mišljenja v jeziku. Res je mnogo vodilnih jezikoslovcev dosledno odklanjalo vse takšne poskuse razlaganja jezikovnih dejstev, kljub temu si je to zanimivo, toda tudi kočljivo področje moderne semantike znalo utreti pot. Havers je ves čas skrbno spremljal razvoj tega iskanja ter je tudi sam prispeval marsikaj važnega, tako v svoji najbolj znani knjigi »Handbuch der erklärenden Syntax«, kakor v posameznih razpravah, raztresenih v strokovnih časopisih. Morda ni bil nihče bolj poklican predstaviti celotni problem v današnjem stanju razvoja. Zbral je skoraj vse, kar je bilo pred njim napisanega o jezikovnem tabuju. Ni se pa zadovoljil samo s kritičnim pretresom literature, ampak je s široko zajetimi paralelami znal mnogim tujim domnevam vtisniti prepričljivejšo obliko.

Po Haversovi definiciji je tabu »iz verskih predstav ali iz praznoverja izvirajoča prepoved označevati nekatere pojme z običajnimi nazivi«. Ime je bilo nekoč sestavni del bitja ali pojava, kateremu je pripadalo ter je bilo povezano z njim z magičnimi vezmi. Sredstvo za sporazumevanje med ljudmi je moralo do neke mere ostati prikrito nepoklicanim, v prvi vrsti sovražnim demonom, ki bi utegnili prisluškovati. Tako je številne zamenjave pojmov otrok in suženj, katere najdemo povsod in ne samo v slovanskih jezikih, nemogoče verjetno razložiti drugače, kakor da imamo opravka z varanjem demonov. Sem spadajo prav tako vsi različni pojavi tabuja čustva, kakor ga je imenoval Meillet, da je nevarno pokazati ljubezen, ker bi sovražne sile lahko škodovale ljubljenemu bitju. Murko je pred leti skušal na ta način pojasniti danes nerazumljivo mesto v Hasanaginici (Germanoslavica III, 358). Žena noče obiskati moža, ki leži ranjen v šotoru. Mož torej ni poznal te prastare ženske tradicije, ali pa jo je samo izrabil. Šele to dejstvo nam pojasni tragedijo balade v vsej njeni grozoti.

Haversa zanima tabu seveda samo kot jezikoslovca. Le v kratkem uvodu nakaže nekaj najsplošnejše problematike. Tabu ni nekaj enotnega in stalnega. Bile so besede, katerih se je bilo nevarno posluževati samo ponoči, druge so bile prepovedane samo ob določenih dnevih v letu, nekatere prepovedi so veljale le za ženske, druge za svečenike, lovce itd. Zato so refleksi tabuiranih pojmov danes tako različni v posameznih jezikih.

Havers je svojo knjigo razdelil na dva dela, na Tabuobjekte in na Ersatzmittel. Delitev pa ni niti najmanj shematična. V posameznih poglavjih prvega dela razpravlja o imenih lovnih in domačih živali, o medvedu, volku, jelenu, lisici, o ježu, psu, mački, podlasici, zajcu in celo o miši, dalje o konju, kravi, ovci, kozi, katerih imena povzročajo včasih toliko etimoloških težav, poleg tega o nazivih za čebelo, za nočne metulje, za kače in druge živali, ki so igrale pomembnejšo vlogo v magiji, kakor krastače in netopirji. Drugo skupino tvorijo telesni organi, katere so si Indoevropejci predstavljali kot živa bitja ter so bili vsak zase sedež določenega demona (verjetno povzročitelja bolečine). Tabuirana so bila tudi imena bolezni, telesnih pohabljenosti, smrti in vsega, kar je bilo v zvezi z njo. Tudi ogenj

je bil posvečen, ponekod celo kuhinja in peka kruha. Prav tako so v tej zvezi zanimiva tudi imena nebesnih teles, na primer znana dvospolnost mesec : luna, v kateri je P. W. Schmidt iskal ostanke matriarhata. Zadnje poglavje obravnava na kratko tudi demonološki tabu.

V drugem delu pa razpravlja Havers o različnih sredstvih, katerih se poslužuje jezik v primeru tabuja. Več ali manj se v vseh jezikih kažejo isti principi. Najobičajnejša sredstva so različne glasoslovne iregularnosti, kakor dekaptacija (odpad začetnega konzonanta, n. pr. orka iz porka), zamenjava posameznega konzonanta ali cele soglasniške skupine (merjasec iz neresec)), pritikanje glasov (šent : šment), metateza (čebela iz bučela) in podobno. Tabuirano ime se je včasih samo šepetalo, kakor je še danes ponekod navada, da se ime mrliča izgovarja samo šepetaje. Včasih se je prepovedana beseda samo naznačila z ustnicami, skratka, nenaraven izgovor je imel za posledico vse te različne glasovne deformacije. Staro besedo je pogosto izpodrinila nova. Najbolj jasni slučaji so opisi tipa medved. Iz naivne vere, da duhovi ne razumejo tujega jezika, so tako pogosto izposojenke nadomestile domačo besedo. Druga leksikalična sredstva so tudi antifraze (n. pr. dobrci za otroško bolezen), eufemistične kontaminacije in različne naznačitve. Uporaba zaimka namesto samostalnika je posebno pogosta pri imenu hudiča. Pri Slovanih najdemo posebno številne primere tako imenovane captatio benevolentiae, stalne rabe deminutiva (sonce, mesec, srce, lisica, podlasica itd.). Sintaktična sredstva so različni opisi tipa bognasvaruj, nebodigatreba, elipse (da bi te...), subjekt v instrumentalu, ki je ohranjen v poljščini in v ruščini (jego derevom ubilo) ter vsakovrstna posplošenja, kamor spada tudi tabuistični plural, kakor n. pr. rusko imeniny, pohorony.

Vse naštete glasoslovne iregularnosti najdemo v jeziku seveda tudi drugod in ne samo tam, kjer imamo opraviti s tabujem. V tem je osnovna težava celotne teorije. Nemogoče je reči kolikor toliko zanesljivo, ali je n. pr. baltoslovansko golva in romansko testa tabuistična zamenjava starejše besede ali pa je to nastalo na enak način kakor današnji izrazi tipa buča, butica, pisker. V jedru pa je Havers vendarle pokazal pravo pot pri takšnih semantičnih raziskavanjih. Na tem področju morata delati roko v roki etnograf in jezikoslovec. Samo široko zajete paralele, ki daleč presegajo območje indoevropske lingvistike, nam lahko v posameznih primerih pojasnijo vzroke za zamenjavo besede. Marsikatera domneva se bo morda izkazala sčasoma kot pretirana, po drugi strani pa se zdi po današnjem zanimanju za problem, da gradivo še niti od daleč ni izčrpano. Po Spechtovih medvojnih in povojnih objavah o indoevropskem sakralnem u-ju, katere je leto po izidu svoje knjige komentiral tudi Havers v Anzeigerju Dunajske Akademije, se zdi, da so mogoča še presenetljiva odkritja v tej smeri.

Žal pa Havers ni v slavistiki tako razgledan kakor v komparativnem jezikoslovju ter v germanistiki in romanistiki. Celo enega izmed njegovih najvažnejših virov, Zeleninovo obširno razpravo »Tabu slov u narodov vostočnoj Evropy i severnoj Azii« je eden izmed njegovih učencev, naš rojak Pivk prevedel v nemščino, da se je z njo lahko okoristil. Za južne Slovane je dobil Havers še največ gradiva pri Schneeweissu, popolnoma pa je prezrl francosko pisano razpravo Petra Skoka v Županičevem »Etnologu« (V—VI, 1933, 46 sl.). Slovanski jezikoslovci so se na splošno še zelo malo ukvarjali s problemi tabuja. Poleg Meilleta se je Havers lahko poslužil samo še blesteče Lessiakove razprave Gicht (ZfdA, LIII, 101) ter nekaterih Bernekerjevih, Brücknerjevih ter Machkovih etimologij. Ako bi globlje poznal slovanske jezike, bi našel brez dvoma še mnogo več uporabnega gradiva.

Tako je že Pedersen (KZ XLI, 153) opozoril, da so v slovanski deklinaciji nekatere stvari v akuzativu tretirane kot bitja. Sem spadajo vsi izrazi za penis, v ruščini tudi kulak v starem pomenu pest, v poljščini trup in kar je posebno zanimivo, se sklanjajo tako v vseh slovanskih jezikih tudi vsi izrazi za gobe, kar jih je moškega spola (našel sem jurčka, karželjna, mavroha, ja našol griba). V poljščini se sklanjajo enako tudi vsi izrazi za denar. Pri telesnih udih imamo kaj lahko opraviti s prastaro dediščino. Tabuja gob se pa Havers sploh ni dotaknil,

čeprav so še v srednjeveški magiji igrale pomembno vlogo. Zelo verjetno so tudi slovenski izrazi za gobe tipa jurček, mavroh takšne noa besede. Prav tako ne razpravlja Havers o svetniških imenih, ki so tolikokrat postala apelativa. Tudi to je eno izmed sredstev, s katerim se jezik izogne prepovedi. Poleg jurček bi omenil še martinček (italj. salta-martino), urh, morda tudi mačka in kača, seveda ako je pravilna etimološka razlaga iz imen Marija in Katja. V slovenski pripovedki se tudi za hudiča rabi ime jakec (Stele, Etnolog X). Prav tako utegne imeti magično ozadje, da se kobili splošno reče luca.

Na južnoslovanskem ozemlju se je ohranilo ogromno gradiva takšne vrste. Svoj čas je Bulat objavljal svoje zbirke lokalnih poimenovanj, v novejši dobi se pa ni nihče več brigal za to plat jezikovnega udejstvovanja. Naj za primer navedem samo nekaj izrazov, ki se rabijo v slovenskih narečjih za n e t o p i r j a. Poleg primerov, ki jih ima že Miklošič v svojem etimološkem slovarju, najdemo še: kiružlep (Središče), latopir (Vzh. Štajersko), matafir (Vrhnika), metofir (Trenta), matapir (Širje), potapir (Njiva v Reziji), tapir (Ter), tropir (Stražišče), koštriš (Osojane v Reziji), krempiželj (ok. Celja), miškut (Bilje pri Gorici), slepa miš (Goričko), pumešputeč (Kopriva), putičapumiša (Krkavče), mračnjak (Guštanj), mrak (Zali log), pilpogača (Loški potok), pipogačica (Grosuplje), pirmpogača, firmpogačica (Pusti javor), pirhpogačka (Novo mesto), piružlek (Prlekija), piružon (Bogojina), prhutar, speč-meš (Tolmin), špičimiš (Bela krajina), tičmiš (Kamnik), šperič (Kubed); v Pleteršniku pa: frfolič, lilek, matofir, matopir, miškut, mračnik, mrakulj, pern-pogača, pilpogačica, pirač, pirezelj, pirhpogačica, pirožaba, piržan, pirželj, pirožljek, pirpogača, pirpogačica, podlopir, pomračnik, skržabec, škržabec, šišmiš, topirček, topirka, vdopir in morda še kaj. (Več podatkov za ta pregled so prispevali: A. Debeljak, T. Logar, M. Matičetov in B. Vodušek; dr. A. Debeljak je nekaj izmed teh imen že sam objavil v »Sokolski volji« 22. decembra 1939). Podlasica se imenuje v Reziji brunica — baje poznajo tudi zagovor proti nji — v Beltincih v Prekmurju ji pravijo gospa lasica. To je lep primer captatio benevolentiae, našlo pa bi se jih na terenu brez dvoma še veliko. Potrebno bi bilo pri zbiranju gradiva za slovenski lingvistični atlas misliti tudi na to plat jezikovne tvornosti, posebno ker so leksikalične posebnosti naših dialektov še najmanj preiskano področje v slovenski lingvistiki.

Seveda bi bilo prenagljeno iskati v tabuju vzrokov za vsako leksikalično spremembo. Da so stari Slovani nekoč poznali kult medveda, je v etnografiji že dovolj utrjeno mnenje. Slovenska velikonočna jed aleluja iz posušenih repnih olupkov je po vsej verjetnosti obredna jed na praznik medvedjega prebujenja. Staro ime za hrast je izpričano v številnih krajevnih imenih, prav tako pa so v Sloveniji kraji z imenom Gribljе, čeprav je apelativ grib za jurčka že popolnoma pozabljen. Hrast je edina rastlina, za katero trdi Havers, da je bila pogosto tabuirana. Sicer je pri latinskem querquus enako kakor pri quinque ali coquo težko reči, ali imamo opravka s tabuističnimi glasovnimi spremembami, ali pa je bolj opravičeno staro mnenje, da se je začetni q zaradi sledečega qu asimiliral. Takšnih vprašanj ne bo nikoli mogoče dokončno rešiti. Jezik se v primerih tabuja nikoli ni posluževal kakšnih posebnih glasoslovnih sredstev, ampak je uporabil tendence, ki so se uveljavljale tudi drugod. Zato se ne morejo nikoli vsi primeri neke glasoslovne iregularnosti razlagati enako. Pretirano je mnenje, da bi bila vsaka metateza posledica tabuja, kakor trdijo nekateri novejši francoski avtorji. Havers ni šel tako daleč. Vendar pa bi bilo v večini primerov zlogovnih metatez, ki nastopajo v slovenščini, mogoče iskati tabuistične vzroke. Ako imamo v albanščini gamil'ε poleg magil'ε, ne bo treba po teoriji tabuja več misliti na izposojenko iz južnoslovanske gomile, ampak se je ta metateza v obeh okoliših razvila samostojno. Od primerov južnoslovanskega rotacizma omenja Havers samo borami. Zanimivo pa bi bilo preiskati tudi druge slučaje. Dosedanje razlage tolmačijo nastanek rotacizma s frekvenco besedi, vendar je za edini slovenski samostalnik bore, posesivni glagol morem, nekatere primere komparacije kakor čakavsko nere, ali za določene relativne zveze tipa kdorkoli mogoče sklepati tudi na drugačne psihološke vzroke.

Seveda bi bilo za takšno mnenje najprej najti potrdila pri razvoju enakih zvez v drugih, posebno v primitivnih jezikih.

V zvezi z ognjem in kuhinjo omenja Havers, da je na Sardiniji še danes tabuirana peka kruha. Toda slovensko in kajkavsko besedo kruh proti splošnoslovanskemu hleb lahko mnogo bolje razložimo kot semantično paralelo k poznolatinskemu bucca, buccula, buccella in novogrškemu φωμός, φωμίν, kar je enako kakor slovensko kruh nastalo iz »krušiti, drobiti« ter je relikt poznoantične uporabe kruha (Kretschmer, Glotta XV, 60).

Popolnoma nemogoče je reči, kje naj bi bila meja tabuističnim pojavom. Cela vrsta jezikoslovnih težkoč bi se dala kar zadovoljivo pojasniti s tabujem, žal pa je to prav tako težko dokazat kakor vsako drugo hipotezo. Morda je res primitivna miselnost vplivala na svojstveni razvoj indoevropskega futura. Prav lahko je mogoče, da je iz strahu pred demoni trajalo toliko časa, da se je pri pisavi razvil logični fonetični princip. Še danes je pri Slovanih v Karpatih ohranjena prepoved vprašati po cilju potovanja. Havers jo imenuje wochin-tabu. Ni izključeno, da je bilo nekoč tabuirano tudi sredstvo potovanja. Slovansko ědǫ je samo indeterminirana oblika k idǫ, glagoli jezditi, jahati iz istega korena povzročajo polno etimoloških težkoč in tudi po poreklu temni slovenski glagol peljati bi bil zanimiv od te plati. Saj je celo v najosnovnejšem besednem zakladu v slovanskih jezikih vse polno novih izrazov, za katere je težko najti zadovoljivo kulturnohistorično razlago. Izrazi za telesne pohabljenosti so skoro regularno tuje izposojenke, slovensko puklast (iz n. puckelig), šantav, šantati (iz madž. santa), mutast (iz ital. muto), čotast (ben. zotto), gobast (ital. gobbo), betežen pa ne bo iz srvn. we-tac, kakor navaja Havers po Zeleninu, ampak je že Štrekelj to bolje razložil iz madž. beteg. Havers omenja tudi Machkovo etimologijo besede gluh, katero izvaja iz istega korena kakor slušati. Takšna nasprotja so pogosta tudi pri izrazih za barve. V sanskrtu pomeni raj- »biti svetal«, rajas v Vedah pa »temen, mrak«. Tudi etimološko sorodstvo za siv in ser kaže na temne barve. Vse to razlaga Havers s tabujem. Vprašanje pa je, če bi se res dalo vse takšne številne diametralno nasprotne semantične spremembe pri slovanskih pridevnikih tipa zal, hud razložiti na ta način. Posebno prepričljiva takšna mnenja ne bodo nikoli. Prav tako je Zubatý že pred desetletji ugotovil, da so vsi slovanski izrazi za »poševc« tujega izvora, a čeprav je magična vrednost poševne črte znana v etnografiji in si je težko predstavljati, da Slovani v času vstopa v zgodovino ne bi poznali tako enostavnega pojma, je vendar težko vse take pojave generalizirati s tabujem.

Našlo pa bi se še marsikaj, kar bi se dalo razložiti s tabujem. Za reko, ki teče v piransko-sečulski zaliv, je znanih več imen. Najbolj znano je Dragonja, katerega uporabljajo Italijani v spodnjem toku, Slovenci pa jo običajno nazivajo Rokava, redkeje tudi samo Reka ali Flum. Težko je reči, ali je ime Dragonja nastalo naravnost preko kakšne prepozicionalne zveze iz antičnega Argao, kakor je napisano še l. 1035: »per Argaonem« (Kos, Gradivo III. 92), ali pa se je staro ime naslonilo na silno številna rečna imena v zvezi z zmajem (Draco), katerih imamo od Alp do Sardinije preko stotine. Leta 1389 že najdemo: »super flumine Dragone« (R. 80, 167). Ime Rokava se da razložiti iz rokav, reka nastane res iz dveh rokavov z istim imenom. Etnograf Matičetov pa me je lani opozoril na zanimivo dejstvo, da reka spremeni ime, kadar naraste. Vsaj najstarejši ljudje jo takrat imenujejo Soča ali Montana. (Najbližja reka z zadnjim imenom je tudi v Sočini delti.) Podobnega primera doslej še nisem zasledil v strokovni literaturi in bolj verjetno se skriva za tem kakšna tabuistična predstava kakor medel spomin na poplavne katastrofe v vendarle okoli trideset kilometrov zračne črte oddaljeni Sočini delti. Tabuistični pojavi pri rečnih imenih niso tako redki. Svoj čas je Vasmer razlagal s tabujem (ZfSlPh VII, 410), da se samo levi pritoki pri ruskih rekah imenujejo Desna. Pri nas imajo vse Hudinje, Hudinci in Hudi potoki redno med svojimi pritoki Dobrnice, Dobrince in Dobre potoke. Številne primere za personifikacijo in divinizacijo rek je zbral tudi Hubschmied, ki je že sedaj po vojni pisal o tem v Vox Romanica, že prej pa v publikacijah toponomastičnih kongresov, ki mi v Ljubljani niso dostopne.

V zvezi z rekami so zanimiva tudi slovenska poimenovanja globljih mest v vodi. Po slovanskih predstavah je reka na takšnih krajih dobivala vodo. Tako vsaj tolmačijo po navadi vznik vere v povodnega moža. Splošen južnoslovanski izraz za takšna mesta v vodi je vir. Pri nas je ohranjen samo na skrajnem jugozahodu. V Bohinju pravijo ir, kakor je dosledno rabil Mencinger v svojih spisih. Drugod poznajo izraze jerin (od jeriti, prim. jerinček »studenec, ki vre izpod zemlje«), tonja (prim. č. tůně), berij (kar razlaga Pleteršnik iz madž. berek), tomf (iz nemščine) in tolmun, tomun, komun, cemun. Beseda je etimološko temna, po vsej verjetnosti pa je iz romanščine. Francosko tourbillon, furlansko tulmignòn ali tulignòn pomeni »zračni vrtinec«. V romunskem delu Banata je v rabi beseda tulbină »Wirbel in Wasser«. Tiktinov slovar razlaga to besedo iz slovanskega tul, kar je neverjetno, po mnenju prof. Skoka je iz slov. dlbina, najbrž so pa vsi ti romanski izrazi sorodni, čeprav so glasoslovno iregularni. Poleg nem. Tümpel bi omenil tudi vestfalsko Kümpel.

Pritegniti bi se dalo še mnogo gradiva. Naj k Haversovim izvajanjem o kugi omenim še, da jo bosenski muslimani imenujejo mubaredžija »srečna«. (Filipović: Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji 1949.) Tudi slov. ogorь ter lat. anguilla, iz česar je slovensko jegulja, poskuša razložiti Machek (ZfslPh, XIX, 53) kot tabuistično nepravilnost. Staro slovansko ime ǫgorь je ohranjeno v slovenskem ogrci. Benvenist omenja v Die Sprache I, 117 antične paralele tipa »če se mi kaj pripeti«. V slovanskih jezikih so vsi izrazi za pojem Zufall dokaj mladi. Ruska izposojenka slučaj od glagola lučiti, lučati pomeni prvotno dogodek. V pomenu Zufall rabijo Rusi grško izposojenko stihija, katero smo sedaj po vojni začeli uporabljati tudi v slovenščini, zaenkrat samo v politični literaturi. Je pa popolnoma odveč, ker imata obe besedi enak pomen.

Brez dvoma je Havers s svojo knjigo naredil dragoceno uslugo razvoju semantike. Nekatera mnenja se bodo morda sčasoma izkazala kot pretirana, po drugi strani se pa že v teh nekaj letih po izidu kaže, da je sprožil nov val zanimanja za raziskovanje reliktov primitivne miselnosti. Čeprav je slovansko gradivo pri njem le šibko zastopano, bi vendarle zaslužil večje pozornosti tudi v slovanski etnografiji in jezikovni paleontologiji.

France Bezlaj

BIBLIOGRAPHIE INTERNATIONALE DES ARTS ET TRADITIONS POPULAIRES. INTERNATIONAL FOLKLORE BIBLIOGRAPHY. VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE. (Bibliographie fondée en 1917 par John Meier et E. Hoffmann-Krayer. Ouvrage publié sous les auspices du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines et avec le concours de l' UNESCO.) — Année 1942—1947 avec supplément d'années antérieures. — Rédaction: Prof. Dr. Paul Geiger et Dr. Robert Wildhaber. — CIAP (Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires), [Bâle] 1950. Str. XXVI + 482. [= MEB, Mednarodna etnografska bibliografija.]

Pred nami je zajetno delo, ki nam na široko odpira okna v svet etnografije. Kolikšna škoda, da nam je bilo doslej neznano! Natanko pretehtana razporedba gradiva omogoča hitro orientacijo, in ko listaš po knjigi, se ti šele razodene neizmerna širina naše stroke. Dostopnost vsega tega, kar sta mogla urednika zabeležiti, je seveda vprašanje zase. Ob njem ti prvo veselje in navdušenje nad to čudovito zakladnico občutno uplahne... Kljub temu segaš spet in spet po njej in jo prebiraš.

Bibliografija obsega dobo od 1942—1947. Pri posameznih delih se po možnosti navajajo tudi recenzije (ki so navedene tudi za poznejšo dobo). Naslovi del so podani v oklepaju v angleščini, francoščini ali nemščini, včasih jih označuje tudi kratka oznaka v drobnem tisku.

Dela so tekoče numerirana (1—5853), a brez decimalne klasifikacije.

Vrednost vsake bibliografije presojamo po njeni popolnosti. Človeško delo sicer nikoli ni popolno, popolnost MEB pa je že zato problematična, ker države za »železno zaveso« — razen Madžarske — v njej niso zastopane! Kolikor sem

mogel ugotoviti po dosedanjem listanju, so sicer uvrščena redka dela iz ruskega, slovaškega, ukrajinskega, baltskega etnika, toda avtorji in dela so iz zahodnih držav, ali pa segajo v dobo vojne in nemške okupacije. Edina bela vrana je, če se ne motim, »Folklor Saratovskoj oblasti« T. Akimove (Saratov 1946)... Velikanska etnografska zakladnica slovanskega sveta — če drugih dežel in narodov ne upoštevam — je omejena v MEB na boren minimum, kar je vsekakor velika škoda. Tako lahko rečem, da zastopajo slovansko etnografijo pravzaprav samo dela iz Jugoslavije! Sicer pa sodelujejo v MEB: Avstrija, Belgija, Danska, Finska, Francija, Grčija, Holandska, Italija, Jugoslavija, Madžarska, Nemčija, Norveška, Portugalska, Španija in ZDA, skupaj samo 15 držav.

Sodelavcev je navedenih 32. Toda njihova razdelitev kaže čudno nesorazmerje. Medtem ko imajo posamezne države redoma samo po enega sodelavca (Norveška in Danska jih imata po 2), jih je navedenih iz Nemčije kar 16! Res je sicer, da je nacistična Nemčija etnografijo na moč podpirala, zato je dala vprav nemška etnografija za MEB najbrž nenavadno velik delež.

Za Jugoslavijo je podpisan samo dr. Milovan Gavazzi iz Zagreba. Slovenski del pa je dejansko prispeval dr. Vilko Novak, ki se je zaradi nesoglasij s poprejšnjim vodstvom MEB (dr. P. Geiger) sodelovanju odpovedal. Dr. P. Geiger je iz zdravstvenih razlogov in zaradi starosti uredništvo nadaljnjih knjig odložil. Njegovo mesto je zavzel dosedanji sourednik MEB, dr. Robert Wildhaber. (Le-ta je naprosil za nadaljnje sodelovanje podpisanega.)

Slovenski delež obsega 12 imen: Finžgar (Makalonca), Grafenauer (Lepa Vida, Narodno pesništvo), Kotnik (Bukovniki, Starosvetnosti), Lenček (Ob Jadranu), Ljubič (Ljudska umetnost, Pripovedke), Ložar (Narodopisje), Möderndorfer (Verovanja itd., Koroške narodne pripovedke), Mrkun (Etnografija velikolaškega okraja, Obrti in trgovina), Mušič (Obnova slovenske vasi), Novak (Ljudska prehrana), Turnšek (Pod vernim krovom), Zupanc (Velikan Nenasit). Naš delež bi bil lahko dokaj obsežnejši, ako bi — kakor sodim — ne bilo nesporazuma glede obsega in izbire. Sodelavci drugih držav in narodov so namreč objavili tudi članke in razprave iz periodik, kar se — kakor vidim — za Jugoslavijo ni storilo. Tako niso izčrpani letniki »Etnologa« in drugih naših revij od 1942 dalje. Kotnikove »Starosvetnosti« bi bilo kazalo razdrobiti po posameznih razdelkih. Nadalje pogrešam n. pr. Malov »Contributo«. Tudi ethnographica iz »Slovenske bibliografije 1945—1947« (Ljubljana, 1948, str. 48 vsebuje nekaj stvari, ki bi spadale v MEB: Boga Grafenauerja »Kanalska dolina« in Möderndorferjeve koroške uganke in popevke. Te pripombe beležim samo mimogrede.

Kolikor mi je znano, naši sodelavci menda niso imeli v rokah poprejšnjega zvezka MEB (za 1939—1941) in tudi navodila za delo so bila nemara pomanjkljiva.

O popolnosti hrvatskega, srbskega in makedonskega dela v naglici ne morem soditi.

Vsekakor smo lahko zadovoljni, da je tudi naše etnografsko delo po MEB prišlo v svet.

Kadar pa bodo izdajateljstvu in uredništvu politične prilike bolj naklonjene in jima bo mogoče zbirati resnično mednarodno bibliografijo, bo to široko zastavljeno delo šele dobilo svoj pravi smisel. Toda tudi v tem bistveno okrnjenem obsegu opravlja v znanstvenem svetu veliko poslanstvo.

Niko Kuret

GIANFRANCO D'ARONCO: BIBLIOGRAFIA RAGIONATA DELLE TRADIZIONI POPOLARI FRIULANE. (Contributo.) Appendice agli »Annali della Scuola Friulana«. Udine 1950. 8°, 168 str.

Furlansko folklorno gradivo — tako pravi avtor — leži raztreseno v neštetih publikacijah. Zato »si mora vsak sam zase in vsakokrat sproti s trudom sestavljati bibliografijo o vprašanju, ki ga posebej zanima«. V želji, da bi temu vsaj deloma odpomogel, se je G. D'Aronco odločil izdati bibliografski pregled folklornih spisov iz nekaterih furlanskh periodičnih in drugih izdaj. Iz uvoda pa je mogoče sklepati, da misli to zaslužno delo nadaljevati.

V svoj pregled je to pot zajel: 1. revijo »Pagine Friulane« (1888—1907); 2. vse izdaje »Furlanskega filološkega društva« (Società Filologica Friulana) v času od l. 1919 do 1945; 3. revijo »La Panărie« (1924—1938). Med izdajami Furl. fil. društva srečamo: 17 knjig, brošur in letečih listov, 26 letnikov kmečkega almanaha »Il Strolic Furlan« (1920—1946) in revijo »Ce fastu?« (1925—1945).

Pregled obsega v I. poglavju 412 številk, v 2. poglavju 609 in v 3. pogl. 167 — skupaj torej 1188 številk. Ker naslovi sami le malokdaj povedo vsebino članka, je ta povsod na kratko označena. Večkrat bralec naleti tudi na dragocena opozorila na prejšnje in kasnejše sorodne številke.

D'Aroncova bibliografija nas še posebej zanima zato, ker v mejah Furlanije žive tudi Slovenci. Razumljivo je, da so v knjigi zastopani: naštel sem čez 40 člankov, ki se posredno ali neposredno dotikajo slovenskih folklornih vprašanj ali prinašajo slov. gradivo. Avtorju bi bili hvaležni, če bi nam o prvi priložnosti mogel razrešiti nekatere psevdonime iz »Pagine Friulane«: »X« (št. 4 in 18), »S l o v e n s k v e c.« (št. 82), »C. S.« (št. 83 in 162), »B e p u t« (št. 280). Nerazrešeno je ostalo tudi ime »I v a n« (št. 59 tuk. bibliografije); prepričan pa sem, da je pisec člančiča (»A proposito di storielle popolari« — Pag. Friul. II, 95) naš rojak Ivan TRINKO, ki je slovenski javnosti predstavil »krivjopete« že pet let poprej v LZ IV 229.

Furlanom, našim zahodnim sosedom, moramo samo čestitati, da so že pristopili k delu, ki je pri nas komaj pobožna želja redkih posameznikov, čeprav vsi in ob vsakem koraku krvavo občutimo pomanjkanje podobnih priročnikov. Doklej bomo vsak zase brskali po »Novicah«, »Slov. glasniku«, »Kresu«, LMS itn. itn.? Mar ni to zamudno in težaško delo nesmotrno? En sam človek bi mogel v ne predolgem času in brez večjega truda olajšati delo neštetim raziskovalcem.

M. Matičetov

GAETANO PERUSINI: ANTICHE USANZE FRIULANE. Estratto da »Lares« 1949, fasc. 1—2. Firenze, Olschki.

Pisec, ki že dlje časa zbira podatke o furlanskih običajih, zelo skrbno pretresa tudi listinsko gradivo, posebej v sodnem arhivu možaške opatije: njeno fevdalno »ozemlje je bilo odprto z juga italijanskim vplivom, s severa nemškim in z vzhoda slovanskim«, zato je ta arhiv nadvse dragocen vir. Iz svojih bogatih izpiskov G. P. to pot poroča o tožbi iz l. 1559: pred hišo tožitelja P. Moroldi iz vasi Moggio Inf. se je pojavila neke noči skupina mladeničev, ki so trobili na rog in metali blato in vodo skozi okno na postelj, kjer je spal Moroldi z ženo. To se je naslednjo soboto ponovilo še v hujši obliki. Na zaslišanju je eden toženccv povedal, da je bilo trobilo — bezgovo. Ker tu ne moremo slediti vsem piščevim izvajanjem, ustavimo se za hip le ob b e z g u (sambucus nigra, n. Holunder).

Čedajski statut iz l. 1307—1309 določa, »quod nullus conducat aliquam puellam vel mulierem circa s a n c t u m s a m b u c u m, nisi publicas meretrices«. Oborožen z novo odkrito listino iz l. 1476, G. P. ugotavlja, da gre za razposajeno pomladansko slavje okoli bezgovega drevesa na mestnem trgu. Vendar je ob razpoloženjivem gradivu težko pritrditi Perusiniju, da bi bil bezeg predmet nekakšnega č e š č e n j a, čeprav ima to mnenje vplivnega zagovornika v osebi P. S. Leichta. Primer furlanskega starčka iz doline But, ki se je odkrival bezgu, ne potrjuje takega sklepa. Iz slov. gradiva (prim. Möderndorfer, Koroške nar. pripovedke. DSM 1937, 35—7) bi prej sledilo, da je to bilo s p o š t o v a n j e zaradi zdravilnih moči rastline. (Pregled starih ljudskomedicinskih tekstov bi verjetno marsikaj pojasnil glede vloge bezga v običajih in verovanjih.) Vprašanje zase pa so seveda nedvomne zveze bezga z erotiko. Tu bi veljalo omeniti slovensko izročilo o dekletih, ki so na kresni ali na božični večer tresla bezgovo drevo, da bi prišla do moža (gl. Möderndorfer, Verovanja ... Slovencev. II. DSM 1948, 120, 318). Brez komentarja navajam tudi otroško pesmico iz Koprive na Krasu: »Tudli tidli — Smo ga vidli — Tam po placi skače — Ima jerhaste hlače — Srajco s kotenine — Curo z bezgovine« (št. 594 moje rokopisne zbirke).

Čeprav vem, da je prijatelj Perusini načelno istega mnenja kot jaz, izrabljam priložnost in tu ponovno poudarjam, da je pri reševanju folklornih vprašanj na mejnih tleh nujno pritegniti v pomoč izročila sosedov.

Milko Matičetov

MILAN DUHAČ: ODRŽAVANJE MUZEJSKIH PREDMETA, Beograd 1949

Kam je treba to knjigo uvrstiti, avtor sam pove v svojem uvodu. Okvir in namen knjige se tam označujeta takole: »Ko sem jo sestavljal, sem se trudil, da vnesem tisto najosnovnejše, kar mora muzealec vedeti s tega področja. Smatram, da bo koristila mlajšim tovarišem in posebno onim, ki ne znajo tujih jezikov. Pri zbiranju gradiva zanjo sem izkoristil izkušnje starih in priznanih muzejskih delavcev na tem področju in njihovo delo...« Sledi seznam treh ruskih del iz let 1947, 1945 in 1934 ter eno češko delo, ki tu ni datirano.

Duhačeva knjiga morda bolj zasluži, da jo označimo za preparatorski abecednik kakor pa muzejski priročnik. Kot abecednik pa jo je treba oceniti pozitivno. Predvsem je treba pohvaliti trezno organizatorno uvidevnost, ki leži v odločitvi za izdajo take knjige. To vrsto strokovne literature najprej rabimo. V stvari leži pred nami priročen kompilat najosnovnejših stvari iz doslej objavljene literature. Sedaj, ko je to izvršeno, lahko mislimo na literarno obdelavo podrobnosti ter na objavljanje svojih in tujih novejših izkustev na specialnih področjih.

Menda nima pomena, da bi se spuščali abecednikom v podrobnosti. Krive vere nobeden ne uči in tudi ta ne. Duhačeva knjiga je preprost kompilat, dobro, trezno in pregledno redigiran material iz celega gozda literature oziroma podatkov, do katerih je avtor prišel posredno ali neposredno. Kdor pozna zelo različno vrednost le-teh, lahko presodi delo, ki ga je moral avtor opraviti že samo s tem, da je odbral od osnovnega tisto, o čemer sodi, da je porabno. S svojimi lastnimi izkustvi bi nam najbrž ne mogel tako postreči.

Ocenjevati podrobnosti take objave bi pomenilo ocenjevati njene vire; to so pa že davno opravili drugi. Tudi nam manjka za gotove stvari izkušenj. Duhačevi viri n. pr. navajajo, da je »rogna« propadanje brona na bacilni podlagi in Duhač pač to trditev posnema. Kdor bo hotel oporekati, bo moral navesti svoje dokaze. Teh mi zaenkrat nimamo; in tako je še z nekaterimi drugimi trditvami. Isto je s protiukrepi, v navedenem primeru n. pr. s segrevanjem. Nihče od nas se še ni prepričal, da to ne zaleže, vsaj objavil tega še ni nihče.

Ko bomo v tem in v drugih primerih čez nekaj let razpolagali z novimi izkušnjami, jih bo treba objaviti in tako izpopolniti strokovno slovstvo. Menim, da je s takega stališča treba presojati tudi ostala poglavja Duhačeve knjige.

Obžalovanja vredno pa je, da popolnoma pogrešamo nekatere podatke, ki bi bili dobrodošli zlasti muzealcu, ki ima opravka z etnografskim materialom; tako n. pr. konserviranje peciva in ostalih živil sploh ni prišlo do obravnave; kosti, rogu, slonovini, biserom; biserni matici, usnju, krznu, lasovju, perju in pergamentu pa je odmerjenih vsega komaj dobrih pet strani. Če pomislimo, da v naših današnjih razmerah zavzema etnografski material mnogo odličnejšo vlogo v muzejskih zbirkah kakor svoje čase, je treba tako pičlo obravnavo grajati in pripisati: v bodoče ne tako! In kaj naj rečemo za ves prirodoslovni sektor, ki sploh ni omenjen? Pri nas so prirodoslovni muzeji tudi muzeji! V okviru 116 strani bi se bila dala upoštevati tudi navedena območja.

Za zaključek se mi zdi nujno poudariti dvoje: Prvič potrebo, da si v kakšnem muzeološkem glasilu zagotovimo mesto za redno objavljanje tistih vprašanj iz muzejske tehnike, ki jih doslej še nismo obravnavali; mislim na podrobnosti, nove izsledke in dokumentacijo lastnih prizadevanj. Drugič, da bi dobili podoben, morda nekoliko razširjen abecednik tudi v latinici.

Rudolf Berce

Razno

Z drugega zasedanja Muzejskega sveta LRS

Od 22. do 25. maja 1950 je na poziv Ministrstva za znanost in kulturo LRS zasedal v Ljubljani Muzejski svet LRS. Na tem drugem zasedanju sveta so predstavniki muzejev in Ministrstva obravnavali v mnogih referatih in v diskusiji razvoj naših muzejev od l. 1945, njihovo današnje stanje, njihove znanstvene in ljudsko-izobraževalne naloge, delo Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov na terenu v povezavi z muzeji, medsebojno sodelovanje muzejev, planiranje in še vrsto drugih pomembnih vprašanj iz današnje muzejske prakse. O razvoju Etnografskega muzeja v Ljubljani in o njegovem današnjem stanju je poročal B. Orel, ki je med drugim o sedanji, l. 1947 preurejeni muzejski razstavi dejal, da je prehodnega značaja in da bi Etnografski muzej mogel slovensko ljudsko kulturo predstaviti v vsej popolnosti šele tedaj, če bi imel za razstavo na razpolago mnogo več prostorov, kakor jih ima sedaj. V zvezi z vprašanjem ohranjevanja zbirk se je poročevalec dotaknil obupnega stanja, v katerem so depoji muzejskih zbirk, ugotovil je dalje pomanjkanje usposobljenega kadra v etnografski, zlasti pa v muzejski tehnični stroki. Iz Orlovega poročila se je moglo na kratko posneti, da se je Etnografski muzej v Ljubljani v petih letih po osvoboditvi sicer na novo organiziral, da pa je glede razstave, depojev in nekaterih drugih internih muzejskih vprašanj mogel napredovati le toliko, kolikor so mu dane možnosti dovoljevale. Po preureditvi zbirk v treh novih razstavnih prostorih v zgradbi Narodnega muzeja se je Etnografski muzej kmalu znašel na svoji stari kritični točki; s povečanjem vsestranske delavnosti muzeja so se pojavila stara vprašanja v mnogo hujši obliki. Zato je povsem utemeljen zaključek poročevalca, da bi se Etnografski muzej mogel v polni meri uveljaviti kot centralna etnografsko-muzejska ustanova na Slovenskem le v svoji lastni zgradbi.

Poročilu B. Orla je sledilo več koreferatov. O etnografskem oddelku Pokrajinskega muzeja v Mariboru je poročal B. Teply. V svojem poročilu je Teply na kratko podal vsebino etnografske razstave v mariborskem muzeju, ugotovil je nekaj pomanjkljivosti njihovih razstavnih etnografskih zbirk ter je poudaril potrebo po reševanju raznih etnografskih predmetov v zvezi z današnjim razvojem kmetijstva na našem podeželju. V naslednjem koreferatu je T. Urbasova v imenu Mestnega muzeja v Ptuju povedala, da zbirke za etnografski oddelek ptujskega muzeja šele pripravljajo ter da imajo v načrtu akcije za zbiranje etnografskega gradiva na terenu. O etnografskih zbirkah Posavskega muzeja v Brežicah je kot zadnji koreferent govoril F. Stiplovšek, ki je med drugim pripomnil, da imajo tudi v njihovem muzeju težave s pomanjkanjem razstavnih prostorov.

Po teh in drugih referatih ter po vsestranski diskusiji je Muzejski svet LRS naposled sprejel zaključke, v katerih se med drugim ugotavlja posebno težko stanje prostorov centralnih muzejev, to je Narodnega, Etnografskega in Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani, ter se kot najbolj nujen zasilen ukrep priporoča adaptacija podstrešja v stavbi Narodnega muzeja v Ljubljani (Splošne naloge, točka 2). Nadalje ugotavljajo zaključki, da je stanje sistematskih zbirk v depojih kritično in da je treba neodložljivo pristopiti k reševanju tega vprašanja s tem, da se za depoje uredijo primerni prostori (S. n., t. 4. — Zaključke Muzejskega sveta je v celoti objavilo »Varstvo spomenikov« III, 1950, str. 77—79).

Konferenca muzejskih strokovnjakov-etnografov v Beogradu

V okviru reorganiziranega Muzejskega sveta FLRJ je bila v Beogradu 28. in 29. junija 1951 konferenca muzejskih strokovnjakov-etnografov. Na tej konferenci so muzejski etnografi iz vseh naših republik reševali v šestih referatih in v izčrpni diskusiji razno aktualno problematiko naših etnografskih muzejev in zbirk. Marjana Gušić je v prvem referatu govorila o nalogah naše etnografije, ki so — v kratkem — te-le: 1. spoznati in znanstveno ugotoviti življenjske razmere, v katerih so naši narodi iz preteklosti prešli v sedanjost, a katere so rezultat dogajanj v prejšnjih razvojnih fazah; 2. spoznati pogoje in zakonitosti teh dogajanj; 3. v recentni etnografski podobi naših dežel najti in znanstveno ugotoviti tisto kulturno dediščino, ki priča o aktivnem prispevku naših narodov v splošnem kulturnem življenju. Dr. Borivoje Drobnjaković, ki je vodil konferenco, je v naslednjem referatu obravnaval naloge etnografskih muzejev ter je med drugim poudaril, da ne smejo težiti samo za tem, da zbirajo, znanstveno obdelujejo in razstavljajo etnografske predmete. Naši muzeji morajo aktivno sodelovati pri družbeni in kulturni izgradnji v naši novi državi, oni morajo postati središča splošne in strokovne, politične kakor tudi umetnostne vzgoje najširših ljudskih plasti. Dr. Milenko Filipović se je v tretjem referatu o razstavljanju v etnografskih muzejih kritično dotaknil dosedanje razstavljalne prakse v nekaterih etnografskih muzejih (Beograd, Sarajevo) ter je v zvezi s tem ugotovil, da velika večina predmetov v naših muzejih ni znanstveno obdelana. To pa je velika pomanjkljivost, kajti znanstvena obdelava zbirk je eden neogibnih pogojev za dobro etnografsko razstavo, ki naj s pravimi muzejskimi predmeti in raznimi pomožnimi sredstvi verno predstavi življenje in etnične lastnosti ljudstva kot celote in posameznih krajevnih tipov. A pri tem mnogi muzeji ravnajo enostransko, ko skušajo ponazoriti ljudsko življenje statično, to se pravi le z glavnim etnografskim gradivom iz 19. stoletja. Etnografski muzej, je poudaril dr. Filipović, mora osvetliti, kjer je le mogoče, tudi etnične razmere v prejšnjih časih, prav tako pa ne sme zanemariti najnovejših pojavov v ljudskem življenju. — Naslednja referata na konferenci sta bila: »Zbiranje in shranjevanje etnografskih zbirk« (Vera Kličkova) in »O organizaciji študijskih depojev v etnografskih muzejih« (Kalmeta). Obadva imenovana referata sta obravnavala bolj ali manj znana muzejska vprašanja ter sta se večidel naslanjala na stvarno stanje zbirk in depojev v naših muzejih. — V zadnjem, šestem referatu pa je B. Orel razpravljal o problemu etnoparka. Orel je najprej na kratko očrtal razvojno pot etnografskih muzejev v nordijskih deželah od notranjščin kmečkih hiš do muzeja na prostem, imenovanega »skansen«. Navedel je dobre in slabe strani skansena ali etnoparka, nato pa je nakazal nekaj vprašanj, ki se nam vsiljujejo ob zamisli, da bi se tudi pri nas lotili ustanavljanja etnoparkov. Po eni strani bi bili mnogi ljudski arhitekturni spomeniki mnogo bolje zavarovani v etnoparku kakor na terenu. Z etnoparki bi dejansko mnogo razbremenili zaščito etnografskih arhitekturnih objektov na terenu. Drugo stališče pa etnopark odklanja prav z vidika etnografske spomeniške zaščite ter pravi, da so določena podeželska območja s svojim spomeniškim arhitekturnim bogastvom, s svojimi tipičnimi kmečkimi hišami, starimi obrtnimi delavnicami itd., pravzaprav naši najlepši naravni etnoparki, da so vsa ta območja navsezadnje tudi nekakšni sestavni deli naših etnografskih in drugih muzejev. Končno je Orel poudaril, da je treba resno razmisliti o ljudsko-izobraževalnih nalogah etnoparkov. Vprašati se moramo, ali je ljudsko-prosvetni pomen etnoparka res tako velik, da bi nam ne bilo treba prav nič obžalovati ogromnih težav in naporov, zlasti pa velikih denarnih sredstev, ki bi jih morali vložiti v muzej takšnega tipa, kakor je etnopark ali skansen.

Zaključke konference bomo objavili v naslednjem letniku Slovenskega etnografa, prav tako nekatere važnejše referate, če bo mogoče.

Razstava ljudske umetnosti narodov Jugoslavije v tujini

Ministrstvo (Svet) za znanost in kulturo vlade FLRJ v Beogradu je s sodelovanjem posebnega odbora etnografov in kulturnih delavcev pripredilo v zadnjih treh letih več razstav ljudske umetnosti narodov Jugoslavije v tujini. Te razstave, za katere so večino gradiva prispevali naši etnografski muzeji (Zagreb, Beograd, Skoplje, Sarajevo, Split, Cetinje, Banja Luka in Ljubljana), so bile nedvomno velikega kulturnega in narodno-političnega pomena za našo državo. Prva razstava je bila v Zürichu oktobra 1949, druga spomladi 1950 v Londonu in Edinburghu. Iz Anglije se je razstava vrnila v Zagreb, kjer je bila v marsčem preurejena in izpopolnjena z novimi predmeti. Nato je zopet odšla v tujino in sicer v nordijske dežele. Bila je letos (1951) v Oslu, Stockholmu in Kopenhagnu. Pred meseci se je vrnila v Beograd, od koder bo prihodnjo pomlad odšla v Bruselj, Haag in Pariz, nato pa verjetno v Ameriko.

Za dosedanje razstave v tujini so bile izdane tri brošure z uvodom P. Milosavljevića in raznovrstnim slikovnim gradivom, ki se nanaša na ljudsko umetnost narodov Jugoslavije: 1. Volkskunst aus Jugoslawien, Zürich 1949; 2. Yugoslav Folk Art, London 1950; 3. Jugoslavisk Folkkonst, Stockholm 1951. — O razstavah ljudske umetnosti narodov Jugoslavije v Švici, Angliji in v nordijskih državah, kakor tudi o zgoraj navedenih brošurah bo naš časopis v naslednjem letniku podrobneje poročal.

Boris Orel

Dragoceno priznanje avstrijskega etnografa

Delo Georga Graberja »Volksleben in Kärnten« je l. 1949 doživelo že svojo tretjo, pregledano in izpopolnjeno izdajo. Slovenski etnografi poznamo to Graberjevo knjigo, poznamo dobro zlasti njene tendenčne neznanstvene strani. Zelo slabo so jo ocenjevali in navajali njenega avtorja kot tendenčnega razpravljalca F. Marolt, F. Baš, B. Orel in drugi. Tako n. pr. Marolt v svoji študiji »Tri obredja iz Zilje« (Ljubljana 1935) ugotavlja, da poskuša Graber v svojem delu prekriti, izkriviti in v tuji luči prikazati pravo lice naših znamenitih in lepih narodnih ostalin s Koroškega in da v tem važnem delu ni niti ene melodije, ki bi morala pokazati določno razliko slovenskega in nemškega koroškega obraza. — V svoji daljši oceni, priobčeni v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo (let. 1936/XVII) pa poudarja Baš med drugim, da je kaj značilno za Graberja, »da ni v seznamu virov in literature niti enega slovenskega dela, ko je vendar Koroška pokrajina, o kateri so bibliografsko Slovenci podali etnografsko več kakor o kateri koli drugi pokrajini«. Marsikdo izmed nas je seveda tudi v svojem zasebnem pismu temu ali onemu avstrijskemu etnografu izrazil negativno sodbo o tem Graberjevem delu.

Prvi in drugi zvezek letošnjega avstrijskega etnografskega časopisa »Österreichische Zeitschrift für Volkskunde« (Wien 1951) prinaša kratko oceno Adolfa Maisa o tretji izdaji Graberjevega dela. Iz te ocene je predvsem posneti, da je Graber v tretji izdaji svojega dela še vedno tendenčno enostranski in da se je marsikje ne glede na morebitna očitanja še celó jasneje izrazil. Svojo oceno pa zaključuje Mais s tem-le pomembnim odstavkom:

»Trotzdem haben die slowenischen Forscher nicht unrecht, wenn sie sich über die einseitige Perspektive Grabers beklagen. Graber, der sicherlich ein überreiches Material bei den Kärntner Slowenen gesammelt hat, findet es trotzdem nicht nötig, die slowenische Literatur zu berücksichtigen. Für das Werk selbst wäre es bestimmt nicht von Nachteil gewesen. Graber hatte gerade auf diese Weise der Leserschaft manches aus der slowenischen Fachliteratur vermitteln und die deutschsprachigen Fachleute auf die fleißigen Laibacher Volkskundler aufmerksam machen können.«

To dragoceno priznanje avstrijskega etnografa priča o razveseljivem dejstvu, da je med avstrijskimi etnografi vendarle najti ljudi, ki so toliko stvarni in resnicoljubni, da se zavedajo, ako ne vseh, pa vsaj nekaterih bistvenih pomanjkljivosti Graberjevega etnografskega dela o ljudskem življenju na Koroškem.

Boris Orel

Beseda o pošiljanju knjig v oceno

Stara dobra navada, da so založbe oziroma avtorji pošiljali svoja dela v oceno strokovnim glasilom, v naši zemlji in vsaj na etnografskem področju noče in noče oživeti. Brezbrižnost založb, ki so v konjunkturi povojnih let brez težav razprodale kar koli, je razumljiva. Avtorjem pa menda le ne more biti vseeno, kako sodijo o njihovih delih strokovni krogi. Res je težava v tem, da naši časopisi in zborniki niso še uvedli posebne stalne rubrike za knjižna poročila in ocene (— da ne govorimo o »Srpskem etnografskem zborniku«, mislim, da bi bilo to izvedljivo vsaj pri zagrebškem »Zborniku za nar. život i običaje« in pri »Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu« —), toda po drugi strani celo edini časopis, ki je to že storil — »Slovenski etnograf« — ne prejema v oceno skoraj ničesar. Če izvzamemo Slovenijo in nekaj drobnih separatov od tu in tam (ti pa niti niso bili poslani izrecno z namenom, da bi pisali o njih), moramo priznati, da so nam prva dela v oceno prišla ne iz bratskih republik, ampak iz tujine in od tujih avtorjev. Že v drugem letniku, kjer smo prinesli oceno hrvatske knjige in v hrvatskem jeziku, je bil dan jasen namig, da odpiramo vrata ocenjevalcem iz drugih republik, vendar se te možnosti do danes nihče ni poslužil.

Zato se je uredništvo »Slov. etnografa« odločilo, na tem mestu javno povabiti domače in tuje avtorje, da bi nam pošiljali svoja dela v oceno. Sprejemamo pa tudi že izdelane ocene, napisane v enem izmed južnoslovanskih jezikov in podpisane s polnim imenom, tako da zanje odgovarja pisec. Redno knjižno poročanje in ocenjevanje je najboljša pot za medsebojno izmenjavanje aktualnih vprašanj in strokovnih pridobitev — tako znotraj meja kakor tudi v mednarodnem svetu.

Na rob III. in IV. letnika SE

Slovenski etnograf izhaja letno v eni knjigi, toda iz raznih razlogov smo bili prisiljeni, izdati letos skupno v eni knjigi dva letnika: III—1950 in IV—1951. Čeprav se zavedamo, da je urejevanje časopisa, čigar vsak letnik želimo posvetiti določeni temi, neogibno povezano z mnogimi težkočami in zamudami, bomo vsaj kar se tiče ljudske materialne in socialne kulture še nadalje urejevali naš časopis na dosedanji način. To nam narekujejo razmere v slovenski etnografiji, velike vrzeli, ki jih moramo v tej naši znanstveni panogi čimprej izpolniti. V V. letniku, za katerega se bomo potrudili, da bo izšel jeseni leta 1952, bomo spregovorili o našem ljudskem stavbarstvu, v VI. letniku o notranji opremi naših kmečkih hiš, v VII. letniku o ljudskih gospodarskih napravah, orodju in podobnem. Hkrati bomo obravnavali gradivo z doslej slabo raziskanih slovenskih etničnih ozemelj, med njimi zlasti s Koroškega in iz Primorja. V načrtu imamo dalje razprave, ki naj bi načele osrednjo etnografsko problematiko: cilje, obseg in metode slovenske etnografije. Končno bomo kakor doslej skrbeli, da bo tudi za naše etnografske ustanove in njihova vprašanja v Slovenskem etnografu zmerom dovolj prostora na razpolago.

Prejeli smo — *Publications reçues*

A. V zameno:

Atlas polskich strojów ludowych. V, 18. Lublin 1949; III, 9. Lublin 1950. (Izd.: Polskie towarzystwo ludoznawcze.)
Blätter für Heimatkunde. 24, 25 1—3. Graz 1950, 1951.
Bulletin der Schweizerischen Gesellschaft für Anthropologie und Ethnologie. 26, 27. Zürich 1950, 1951.
By og bygd. Norsk Folkemuseums Arbok. VI. Oslo 1948—49.
Carinthia I. 134—135, 136—138, 139, 140. Klagenfurt 1947, 1948, 1949, 1950.
Ce fastu? Rivista della Società Filologica Friulana. XXV (1948) no. 5—6, XXVI (1949) no. 1—6. Udine 1950.
CIAP Information. No 17—18, 19—20. Paris 1950.
Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti. XLI. Turč. Sv. Martin 1950.
Folklore. Rivista di tradizioni popolari. IV, V, VI 1—2. Napoli 1949/50, 1950/51, 1951.
Geografski vestnik. XXII, XXIII. Ljubljana 1950, 1951.
Geographica Helvetica. IV, V 1, 2. Bern 1949, 1950.
Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. N. S. IV—V, VI. Sarajevo 1950, 1951.
Godišen zbornik. Filozofski fakultet, istorisko-filološki oddel. Skopje 1949.
Il Tesaur. II. Udine 1950.
La porta orientale. XV no. 1—3, XVII no. 1—12. Trieste 1945, 1947.
L'Ethnographie. 43, 44. Paris 1945, 1946.
Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. III (1948—1949). Ljubljana 1950.
MAN. L, LI. London 1950, 1951.
Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs. 1. Graz 1951.
Muzeji. 5. Beograd 1950.
Obrtnik. II, III, IV, V. Ljubljana 1948, 1949, 1950, 1951.
Obzornik. I—VI. Ljubljana 1946—1951.
Osterreichische Zeitschrift für Volkskunde. N. S. 4, 5 1—2. Wien 1950—1951.
Planinski vestnik. IV, VI, VII. Ljubljana 1948, 1950, 1951.
Rural Sociology. 15, 16. North Carolina 1950, 1951.
Sborník Slovenského národného múzea. 36—37. Nato preimenovan v: **Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti.** 38—42. Turč. Sv. Martin 1942—1943, 1944—1948.
Slavistična revija. II, III, IV 1—2. Ljubljana 1949, 1950, 1951.
Social Forces. A Scientific Medium of Social Study and Interpretation. University of North Carolina. 28, 29. Baltimore 1949/50, 1950/51.
Sovetskaja etnografija. Moskva 1950, 1951 1, 2.
Srpski etnografski zbornik. Knjige: 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61. Izd.: »Srpska Kralj. Akademija«, po l. 1945: »Srpska Akademija Nauka«. Beograd.
Studi e materiali di storia delle religioni. XIX—XX, XXI, XXII, Bologna 1943—46, 1947—48, 1949—50.
Schweizerisches Archiv für Volkskunde. 45, 46, 47. Basel 1948, 1949/50, 1951.
Terra. 62, 63 no. 1. Helsinki 1950, 1951.
The American Journal of Sociologie. LV no. 4, 5, 6, LVI, LVII no. 1, 2. Chicago 1950, 1950/51, 1951.
Tovariš. V, VI, VII. Ljubljana 1949, 1950, 1951.
Trabalhos de Antropologia e Etnologia. XII 3—4. Porto 1950.

Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 47 : 2. Uppsala 1949.
Varstvo spomenikov. III. Ljubljana 1950.
Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. 33, 34, 35. Zagreb 1949, 1950, 1951.
Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. XLI, XLII. Graz 1950, 1951.
Zgodovinski časopis. II—III, IV. Ljubljana 1948—49, 1950.

B. V oceno:

Barjaktarović Mirko, **Dvovjerske šiptarske zadruge u Metohiji.** P. o. iz Zbornika radova Etnografskog instituta SAN, knj. 1. Beograd 1950.
Barjaktarović Mirko, **Prilog proučavanju tobelija (zavetovanih devojaka).** P. o. iz I. knj. Zbornika filozofskog fakulteta Univ. u Beogradu.
Barjaktarović Mirko, **Vetrenjače u Banatu.** P. o. iz Naučnog zbornika Matice Srpske, sv. 1 — 1950.
D'Aronco Gianfranco, **Bibliografia della musica popolare friulana.** P. o. iz »Aevum. Rassegna di scienze storiche linguistiche e filologiche«. Milano 1950.
D'Aronco Gianfranco, **Vecchie usanze popolari del Caporettano.** P. o. iz revije »Lares«. Firenze 1950.
Fresacher Walther, **Der Bauer in Kärnten.** Klagenfurt 1950.
Jugoslavisk Folkkonst. Stockholm 1951. — Katalog razstave, str. XXXII + 60 ilustr. prilog.
Lenček Rado, **Poročilo o čupi.** P. o. iz Izvestja srednjih šol v Trstu 1949/50. Trst 1950.
Matičetov Milko, **Attila fra Italiani, Croati e Sloveni.** P. o. iz »Ce fastu« XXIV (1948) n. 5—6. XXV (1949) n. 1—6. Udine 1950.
Matičetov Milko, **Testi friulani su l'abbra slovene.** P. o. iz »Ce fastu« XXVI (1950) n. 1—6. Udine 1951.
Orel Rihard, **Terski Slovenci.** P. o. iz Razgledov 1949, št. 5 in 6—7. Trst 1949.
Perusini Gaetano, **Leggende ladine.** P. o. iz »Rivista di etnografia« a. I, n. 1 — Dicembre 1946.
Rusić Branislav, **Pitanje Zakamena.** P. o. iz Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje — Istorisko-filološki oddel. Knj. 3 (1950), n. 7. Skopje 1950.
Rusić Branislav, **Saidžije u Makedoniji.** P. o. iz n. d., n. 8. Skopje 1950.
Schmidt Leopold, **Geschichte der österreichischen Volkskunde.** Wien 1951.
Upitnik za proučavanje narodnih poljoprivrednih sprava. Povremena izdanja Etnografskog instituta SAN, sv. 1. Beograd 1949.
Upitnik za prikupljanje građe o pokućanstvu. Povr. izd. Etnogr. inst. SAN — sv. 2. Beograd 1949.
Žganec Vinko, **Pjesme jugoslavenskih Rusina.** Zagreb 1946.

SLOVENSKI ETNOGRAF. III/IV—1950/51. — Izdal Etnografski muzej v Ljubljani. — Založila Državna založba Slovenije. — Za založbo odgovoren Ciril Vidmar. — Prevode v francoščino (razen onih na str. 264, 357, 360 in 392) je oskrbel prof. Joško Prezelj. — Naklada 1000 izvodov. — Natisnila tiskarna »Ljudske pravice«.

ERRATA CORRIGE

Stran 144, vrsta 13 od spodaj: nam. *Jernejeva* beri **Jerneja vas.** — Str. 179, v. 19 se mora glasiti: **Drave est liée au droit commun pratiqué dans les métiers à domicile.** — Str. 190 v zadnji v. dostavi: (okoristili), **čeprav je dr. Fran Ilešič poročal o njej že v LZ 1907, 255 s.** — Str. 191, v. 14 od sp.: nam. *gl. spodaj* beri **gl. v knjigi »Slov. prip. o Kr. Matjažu«.** — Str. 192, t. 4, v. 3: nam. *ohranili* beri **ohranile** (= pesnitve). — Str. 255, v tabeli A, inačica b: beri **... NPKS ...**, v. 25—39. — Str. 262, v. 21 nad levim stolpcem: nam. *Ab* beri **Aa.** — Str. 265, v. 1 levo sp.: nam. *Tri svet kral* beri **Tri svetə kralə.** — Str. 285: notna zapisa sta iz l. 1949 in 1947 (ne 1939, 1937). — Str. 366, v. 2 od sp.: nam. *Sarrazin* beri **sarrasin.** — Nekaj manjših napak naj bralci prizanesljivo popravijo sami.

Opozarjamo na sledeče revije:

Arheološki vestnik št. 1-2, 1951	*325 din*
Geografski vestnik 1950	*100 din*
Geografski vestnik 1951	*420 din*
Slovenski etnograf 1949	*100 din*
Slavistična revija št. 1-4, 1948	*100 din*
Slavistična revija št. 3-4, 1949	*50 din*
Slavistična revija št. 1-4, 1950	*200 din*
Slavistična revija št. 1-2, 1951	*180 din*
Zbornik za umetnostno zgodovino 1951 .	*380 din*
Zgodovinski časopis št. 1-4, 1950 . . .	*200 din*
Zgodovinski časopis št. 2-3, 1948/49 . .	*100 din*

Revije dobite v vseh knjigarnah ali jih pa naročite

pri

Državni založbi Slovenije

Ljubljana

Mestni trg 26 — poštni predal 50

»Slovenski etnograf«
izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo — *Rédaction:*
Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 24,
poštni predal 357

Uprava — *Administration:*
Državna založba Slovenije, Ljubljana, Mestni trg

Zamenjave — *Echanges:*
Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 24,
poštni predal 357

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji